P-124
v.22/1

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XXII

1985

*

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P-124

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COLEGIUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (președinte),
ION AGRIGOROAIEI, CONST. C. ANGELESCU, GH. BUZATU, I. CAPROȘU,
C. CIHODARU, V. CRISTIAN, ȘTEFAN S. GOROVEI, AUREL LOGHIN,
ECATERINA NEGRUȚI, GH. PLATON, LEON ȘIMANSCHI, DAN TEODOR,
D. VITCU, AL. ZUB

COMITETUL DE REDACȚIE

LEON ȘIMANSCHI (redactor responsabil)

ION AGRIGOROAIEI, L. BOICU, GH. BUZATU,
ȘTEFAN LEMNY, D. ȘANDRU

ȘTEFAN S. GOROVEI (secretar științific de redacție)

Adresa redacției:

Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"
Bd. Karl Marx nr. 15
Iași

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA
DE ŞTIINŢE SOCIALE
ŞI POLITICE A REPUBLICII
SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ŞI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tom XXII, 1985

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Nr. inv. 1394

SUMAR

LEON ŞIMANSCHI, Şase decenii de strădanii istoriografice. Continuitatea unui program V

CU PRILEJUL CELUI DE-AL XVI-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL AL ŞTIINŢELOR ISTORICE

D. CIUREA, Les Roumains dans l'historiographie humaniste de Pologne 1
ŞTEFAN LEMNY, Les Roumains dans les écrits français du XVIIIe siècle . . . 7
АЛЕКСАНДРУ АНДРОНИК, О генезисе румынского средневекового города: модель Ясс 17
ŞERBAN PAPACOSTEA, La fin de la domination génoise à Licostomo 29
STELA MĂRIEŞ, Rumänien im XIX. Jahrhundert aus der Sicht deutscher Reisender . 43
RADU PĂIUŞAN, The "România Mare" Journal and its Role in the Struggle for National Unity 57
ION AGRIGOROAIEI, L'activité internationale de l'État roumain pendant la période 1918—1939 87
CONSTANTIN IORDAN, De l'histoire des relations roumano-bulgares: Aleksandar Stamboliiski à Bucarest 103

RELAŢII ANGLO-ROMÂNE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

[H. SETON-WATSON], A Private Anglo-Romanian Political Correspondence (R. W. Seton-Watson and V. V. Tilea 1919—1929) 117
DENNIS DELETANT, Archie Gibson: the "Times" Correspondent in Romania, 1928—1940 135
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, The Progress of the Romanian-English Relations in the Inter-War Years. Some considerations 149
GH. BUZATU, Anglo-Romanian Relations on the Eve of the Second World War. Tilea Case: Some Conclusions and Suggestions 155
HARRY HANAK, Romania in 1938 and 1939 and the End of British Appeasement 161

*

IULIAN PAŞALIU, Structure and History: Michel Foucault's Textualism . . . 181

125 DE ANI DE LA ÎNTEMEIEREA UNIVERSITĂŢII DIN IAŞI

DUMITRU D. RUSU, Evoluţia învăţământului superior din Iaşi în prima jumătate a secolului XIX 215
GH. PLATON, Universitatea din Iaşi în istoria României moderne 233

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P 1911

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI C. DORIN, Universitatea ieşeană şi societatea românească în epoca contemporană (I) 253

DAN GH. TEODOR, Legături economice între regiunile de la răsărit de Carpaţi şi Orientul arab în secolele IX—X e.n. 263

VASILE NEAMŢU, STELA CHEPTEA, Meşteşugul prelucrării lemnului la Baia în secolele XIV—XV. Contribuţii 269

L. BOICU, Momentul 1711 în raporturile politice internaţionale ale Principatelor Române 281

D. ŞANDRU, I. SAIZU, I. G. Duca — coordonate economice 293

GH. BUZATU, I. G. Duca şi N. Titulescu 309

NICOLAE DASCĂLU, Diplomaţia Statelor Unite ale Americii şi situaţia europeană din anul 1935 319

PETRE ŢURLEA, ŞTEFAN S. GOROVEI, LUCIAN NASTASĂ, „Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare 335

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADÉMIE
DES SCIENCES SOCIALES
ET POLITIQUES
DE LA RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE
DE L'INSTITUT D'HISTOIRE
ET D'ARCHÉOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tome XXII, 1985

SOMMAIRE

LEON ŞIMANSCHI, Sechs Jahrzente historiographische Bestrebungen. Die Kontinuität eines Programms V

A L'OCCASION DU XVIe CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

D. CIUREA, Les Roumains dans l'historiographie humaniste de Pologne . . . 1
ŞTEFAN LEMNY, Les Roumains dans les écrits français du XVIIIe siècle . . . 7
АЛЕКСАНДРУ АНДРОНИК, О генезисе румынского средневекового города: модель Ясс 17
ŞERBAN PAPACOSTEA, La fin de la domination génoise à Licostomo 29
STELA MĂRIEŞ, Rumänien im XIX. Jahrhundert aus der Sicht deutscher Reisender 43
RADU PĂIUŞAN, The "România Mare" Journal and its Role in the Struggle for National Unity 57
ION AGRIGOROAIEI, L'activité internationale de l'État roumain pendant la période 1918—1939 87
CONSTANTIN IORDAN, De l'histoire des relations roumano-bulgares: Aleksandar Stamboliiski à Bucarest 103

ANGLO-ROMANIAN RELATIONS IN THE INTER-WAR YEARS

H. SETON-WATSON, A Private Anglo-Romanian Political Correspondence (R. W. Seton-Watson and V. V. Tilea 1919—1929) 117
DENNIS DELETANT, Archie Gibson: the "Times" Correspondent in Romania, 1928—1940 135
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, The Progress of the Romanian-English Relations in the Inter-War Years. Some considerations 149
GH. BUZATU, Anglo-Romanian Relations on the Eve of the Second World War. Tilea Case: Some Conclusions and Suggestions 155
HARRY HANAK, Romania in 1938 and 1939 and the End of British Appeasement . 161

*

IULIAN PAŞALIU, Structure and History: Michel Foucault's Textualism . 181

125 ANNÉES DEPUIS LA FONDATION DE L'UNIVERSITÉ DE JASSY

DUMITRU D. RUSU, L'évolution de l'enseignement supérieur de Jassy durant la première moitié du XIXe siècle 215
GH. PLATON, L'Université de Jassy dans l'histoire de la Roumanie moderne . 233

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI C. DORIN, L'Université de Jassy et la société roumaine à l'époque contemporaine (I) 253

*

DAN GH. TEODOR, Echanges économiques entre les régions de l'est des Carpates et l'Orient arabe aux IXe—Xe siècles 263

VASILE NEAMȚU, STELA CHEPTEA, Le travail du bois à Baia aux XIVe—XVe siècles. Contributions 269

L. BOICU, Le moment 1711 dans les rapports politiques internationaux des Principautés Roumaines 281

D. ȘANDRU, I. SAIZU, I. G. Duca — coordonnés économiques . 293

GH. BUZATU, I. G. Duca et N. Titulescu 309

NICOLAE DASCĂLU, La diplomatie des Etats Unis de l'Amérique et la situation européenne en 1935 319

PETRE ȚURLEA, ȘTEFAN S. GOROVEI, LUCIAN NASTASĂ, „La nouvelle école" d'histoire. Témoignages documentaires 335

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞASE DECENII DE STRĂDANII ISTORIOGRAFICE. CONTINUITATEA UNUI PROGRAM

Se împlinesc şase decenii de cînd titularul Catedrei de istoria românilor de la Universitatea din Iaşi, profesorul Ilie Minea, animat de dorinţa stimulării studiilor de specialitate, publicate pînă atunci în paginile „Convorbirilor literare" (1867—1885), ale „Arhivei. Organul Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi" (1889—1940), iar din 1920 şi în cele ale „Buletinului Muzeului municipal Iaşi «Ioan Neculce»", a reeditat exemplul episodic al „Arhivei româneşti" (1840, 1845), îngrijită de Mihail Kogălniceanu, al „Foii de storie română" (1859), întemeiată de B. P. Hasdeu, sau al „Arhivei genealogice" (1912—1913), înfiinţată de Sever Zotta, fondînd un periodic de profil exclusiv istoriografic şi de ţinută ştiinţifică adecvată: „Cercetări istorice" — moment aniversar care oferă Comitetului de redacţie al „Anuarului Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol" un nimerit prilej pentru a rememora devenirea publicaţiei în fruntea căreia se află şi a defini rosturile prezente şi viitoare ale acesteia. Asumarea succesiunii ştiinţifice a ceea ce Ilie Minea concepea, cu modestia oricărui debut, drept un simplu „buletin", nu constituie, firește, o simplă veleitate. Transformarea Seminarului de istoria românilor de la Universitatea ieşeană, în 1941, în Institutul de istoria românilor „A. D. Xenopol", al cărui oficios devenea, implicit, revista „Cercetări istorice", reorganizarea acestuia, în 1949, ca secţie a Institutului de istorie şi filologie din cadrul Filialei Iaşi a Academiei R.P.R., pentru ca, în 1964, el să-şi redobîndească, sub vechiul patronim, autonomia instituţională, şi îndeosebi reintegrarea sa, începînd din 1975, în structura organizatorică a Universităţii „Al. I. Cuza", reprezintă acte de natură să legitimeze tradiţia sexagenară a „Anuarului". Mai mult însă decît acestea, năzuinţa publicaţiei ce-şi începea apariţia în 1925 de a fi o „revistă de istorie românească", în dimensiunile pe care postulatul le incumbă, de reflectare a întregii istorii şi istoriografii naţionale, constituie pentru Comitetul de redacţie al „Anuarului" un îndemn şi o datorie.

Desigur, „Cercetările istorice" au rămas, în ciuda treptatei diversificări tematice, precum şi a sporului permanent de metodă şi rigoare redacţională — evidente mai cu seamă în ultimele numere (XVIII—XX), apărute sub îngrijirea lui Alexandru Boldur ca „Studii şi cercetări istorice" — o revistă dominată de preocupările şi viziunea celui ce a întemeiat-o, cu o pondere accentuată a contribuţiilor de medievistică şi cu un spaţiu relativ bogat rezer-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vat măruntelor precizări factologice. Spiritul sintetic și teoretizant, cultivat mai ales în ultima parte a activității sale de către A. D. Xenopol, era devansat în favoarea investigației critice și acumulării de elemente interpretative noi. Restituind echilibrul în ilustrarea marilor secțiuni cronologice ale trecutului românesc, și promovînd deopotrivă, contribuția analitică sau viziunea integratoare asupra fenomenului istoric, indiferent de sfera sau de manifestare, Comitetul de redacție al „Anuarului" nu a abandonat însă nici ideea valorificării, prin rubricile finale de Addenda et corrigenda *și* Miscellanea, *a numeroaselor observații colaterale prilejuite de cercetarea fundamentală — observații aparent neglijabile, dar, cel mai adesea, de mare utilitate pentru laboratorul comun al istoriografiei.*

Tradiției „Cercetărilor istorice" îi aparține, în același timp, și rubrica de Documente *a „Anuarului" — rubrică destinată în primul rînd izvoarelor inedite ale istoriei românești și redimensionată odată cu introducerea surselor moderne și contemporane sub o titulatură pe care am dori s-o permanentizăm* Din arhiva României moderne și contemporane. *În sfîrșit, pentru a nu reține din experiența „Cercetărilor istorice" decît principalele sugestii redacționale, secțiunea de* Recenzii și Note bibliografice *a „Anuarului" își găsește obîrșia în atenția acordată de profesorul ieșean, de colaboratorii și continuatorii săi, publicațiilor istorice interbelice. Este adevărat că astăzi revista Institutului înglobează în acest compartiment mult mai multe titluri decît cele care au putut fi prezentate în volumele „Cercetărilor istorice". Dar, asumarea unei moșteniri nu exclude și apelul la alte surse de inspirație. „Anuarul Institutului de istorie națională" din Cluj, apărut în aceeași perioadă de emulație spirituală, generată de „Marea Unire", și care-și propunea să publice „dări de seamă și recensiuni critice competente asupra tuturor scrierilor importante din acest domeniu", sau „Revista istorică română" a „noii școli", cu substanțiala ei rubrică bibliografică, au constituit modele nu mai puțin sugestive în acest sens. Pe de altă parte, recunoscînd centrului istoric clujean experiența profesională dobîndită în alcătuirea unor bibliografii periodice ale lucrărilor de specialitate românești, iar publicațiilor centrale obligația repertorierii anuale a acestora, Institutul de istorie și arheologie din Iași nu și-a putut aroga decît misiunea recomandării, atît cititorilor din țară, cît și celor de peste hotare, a literaturii domeniului — misiune dificilă, întrucît recomandarea presupune mai întîi receptare, iar ulterior discernămînt și selecție. Experiența alcătuirii ultimelor rubrici de această natură ne-a relevat de fapt tocmai necesitatea urmăririi, cu mai multă rigoare, a acestor imperative, pentru ca opera de informare să îmbine anunțul bibliografic și deslușirile structurale absolut necesare cu judecata valorică asupra conținutului.*

Pentru a ajunge la actualul profil, publicația Institutului nostru a parcurs însă un drum îndelungat, care i-a permis acumularea unei proprii experiențe redacționale. Un moment esențial al acestei deveniri l-a constituit, desigur, desprinderea seriei de „științe sociale", în 1954, dar mai ales a celei de istorie, în 1956, din ceea ce debutase în 1950 ca „Studii și cercetări științifice", periodic multidisciplinar al Filialiei Academiei din Iași. Cu un propriu Comitet de redacție, începînd din 1958, format din specialiști (redactor responsabil prof. Valerian Popovici) și beneficiind de aportul competent al unor secretari științifici de aceeași formație (Iuliu Ciubotaru, iar apoi Leonid Boicu),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

publicația Institutului, cu o apariție bianuală, și-a conturat treptat personalitatea, înfățișînd rezultatele unui program de cercetare axat îndeosebi pe problematica social-economică a trecutului, dar reluînd, în același timp, și aplicația critică a vechii școli istorice ieșene. Tocmai în acest spirit își află, dealtminteri, obîrșia actuala rubrică de recenzii a „Anuarului" — pe care Comitetul de redacție o concepe nu numai în accepțiunea simplei emendări sau completări informaționale, ci și ca un mijloc de dezbatere a concepției și metodologiei urmate de investigația și reconstituirea istorică. Și tot din experiența „Studiilor și cercetărilor științifice" a rezultat și hotărîrea Comitetului de redacție al „Anuarului" de a reveni la structurarea acestuia în două părți, reducînd în acest fel ciclul redacțional și oferind cititorilor posibilitatea unei mai prompte informări. În plus, consacrarea tematică a unor numere, pe care tendința problematizării în reconstituirea istorică o reclamă din ce în ce mai insistent, va deveni astfel realizabilă, înfățișînd tuturor celor preocupați de trecut rezultatul unor anchete pertinente și edificatoare.

Firește, opțiunea pentru un model anterior nu anulează progresul înregistrat, în 1964, odată cu transformarea revistei de pînă atunci în „Anuar". Menținerea aceluiași comitet de redacție și a aceluiași secretar științific (Leonid Boicu, pînă în 1966) a asigurat continuitatea, iar spațiul tipografic reunit a permis alcătuirea unor sumare substanțiale și armonioase. El s-a dovedit însă curînd insuficient și, în ciuda adaosurilor treptate de paginație (430 pagini în 1970), chiar și numai producția istoriografică a Institutului a ajuns să debordeze cu mult peste capacitatea de valorificare a „Anuarului". Este incontestabil meritul Comitetului de redacție (redactor responsabil, din 1968, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița) și mai ales al secretarului de redacție de atunci al revistei (Ioan Caproșu) de a fi găsit soluția ieșirii din impas. Începînd din 1971, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie" din Iași și-a putut asuma, de aceea, sarcini noi, prezentînd sumare din ce în ce mai ample, introducînd o rubrică, ce se va permanentiza, de istoriografie, istorie culturală și teorie istorică și acordînd un spațiu mereu sporit secțiunii de recenzii și note bibliografice. Concomitent, cercul colaboratorilor s-a extins, iar reflectarea întregii istorii și istoriografii românești a devenit posibilă. „Anuarul" își depășea astfel condiția sa inițială, tinzînd să devină reprezentativ la nivel național și să reflecte mai consistent preocupările generale de încadrare a istoriei românești în contextul european. De la cele 180 de titluri de studii, note și publicații de documente, inserate în primele zece tomuri (1964—1973), se va ajunge astfel la un număr dublu în următoarele zece (1974—1983), în timp ce suma recenziilor și notelor bibliografice se va tripla. De asemenea, începînd din 1979, din inițiativa noului redactor responsabil (Ioan Caproșu, pînă în 1983), tomurile „Anuarului" au fost însoțite de suplimente, a căror serie este destinată lucrărilor cu caracter special: izvoare, bibliografii, monografii documentare și exegetice, culegeri tematice ocazionale etc.

Modificarea regimului de apariție a „Anuarului", în 1982, nu a putut afecta, de aceea, nici periodicitatea și nici structura de bază a revistei. Dimpotrivă, Comitetul de redacție (condus în acel moment de redactorul responsabil adjunct Leon Șimanschi) a procedat la reelaborarea programului științific al publicației, ameliorîndu-l în funcție de noile cerințe ale editării aces-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teia în regim de carte și, nu mai puțin, ale scrisului istoric contemporan. Cu sprijinul conducerii Universității (rector prof. dr. Mihai Todosia, iar apoi rector prof. dr. Viorel Barbu), acest program a început să fie transpus în practică, iar „Anuarul" Institutului ieșean de istorie și-a putut adăuga încă patru tomuri și trei suplimente. Noul Comitet de redacție, cu un secretar științific care alătură experienței acumulate cutezanța pasiunii (Ștefan Gorovei, din 1980), prospectează în același timp viitorul, conștient de responsabilitățile ce-i revin. Introducerea unei rubrici de istorie locală, menită a stimula interesul corpului profesoral din licee pentru explorarea experienței istorice particulare, așa cum exemplifică tomurile XX și XXI, deopotrivă cu realizarea, în actualul tom, a unei consistente secțiuni de studii în limbi străine, semnate de specialiști români sau din alte țări și relevînd cîteva din implicațiile europene ale istoriei românești — secțiune prilejuită de cel de al XVI-lea Congres internațional de științe istorice — indică de fapt cele două limite ale orizontului istoric pe care „Anuarul" ieșean își propune să-l reprezinte. Cultivarea acelor preocupări care asigură permanenta reînnoire a domeniului de studiu și creație, începînd cu instrumentarul și metodologia investigației, continuînd cu valorificarea surselor, în special al celor inedite, și cu restabilirea autenticității lor informaționale, pentru a încheia cu analiza faptelor istorice particulare — cărămizi absolut necesare oricărei reconstrucții de ansamblu — se va menține, totodată, ca un obiectiv esențial al stăruințelor redacționale viitoare. Mai mult decît pînă acum, „Anuarul" va încerca să reflecte, fără ostentație, cercetarea acelor aspecte, structuri sau resorturi ale manifestărilor istorice individuale sau colective rămase în obscuritate și redescoperite de gîndirea contemporană asupra existenței trecute. Firește însă că oricît de generos ar fi efortul Comitetului de redacție de a ilustra întreaga complexitate a fenomenului istoric, rațiunea fundamentală a apariției revistei va rămîne aceea de a sublinia aportul societății românești de la răsărit de Carpați la progresul național, precum și rolul ambianței nordice și răsăritene în modelarea cadrului geo-politic și cultural al acestuia, așa cum considera, încă din 1943, prof. Alexandru Boldur.

Prefigurarea unui astfel de program tematic se întemeiază, în primul rînd, pe diversitatea și direcțiile de bază ale studiilor de specialitate inițiate sau proiectate de colectivitatea istorică ieșeană, așa cum se reflectă aceasta în planul unic integrat de cercetare. Nici membrii Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" și nici cei ai Catedrei de istorie națională și universală de la Facultatea de istorie-filosofie a Universității „Al. I. Cuza" nu doresc însă decît să-și conjuge preocupările cu cele ale întregii obști profesionale din care fac parte. „Anuarul" va continua, de aceea, să găzduiască în paginile sale contribuții din afară, fie că acestea vor avea un caracter complementar problematicii majore ilustrate de celelalte studii, fie că ele vor releva evoluții și dimensiuni specifice.

Atenția primordială a Comitetului de redacție se va îndrepta însă, indiferent de subiect și natură, spre gradul de profesionalism al retrospectivelor propuse. Desigur această atitudine nu exclude circumstanțierea și încurajarea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar, mai mult decît în alte perioade, astăzi, cînd rezultatele cunoașterii istorice devin, în proporții mereu sporite, valori sociale, participînd la conturarea profilului spiritual al oamenilor și al națiunilor, rigoarea demersului profesionalizat se impune cu acuitate. Recursul permanent la izvoare și anchetarea critică a acestora, reflectarea cu fidelitate a faptului istoric și acurateţea adevărului, exigența interpretării și profunzimea sintezei, sau, cu un aforism: izvor, metodă, concepție, *iată programul științific al Comitetului de redacție al „Anuarului" ieșean. Acesta este, de fapt, și spiritul spre care a tins permanent și a cărui desăvîrșire a lăsat-o moștenire urmașilor, fondatorul, de acum șaizeci de ani, al „Cercetărilor istorice", iar ulterior, al Institutului de istoria românilor al Universității din Iași, profesorul Ilie Minea.*

Leon Șimanschi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SECHS JAHRZEHNTE HISTORIOGRAPHISCHE BESTREBUNGEN. DIE KONTINUITÄT EINES PROGRAMMS

60 Jahre sind vergangen seitdem der Inhaber des Lehrstuhls für rumänische Geschichte der Jassyer Universität, Professor Ilie Minea beschloß die Fachstudien, die bis dahin in „Convorbiri literare" (1867—1883) und später in „Arhiva. Organul Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi" (1889—1940), beziehungsweise ab 1920 auch in „Buletinul Muzeului municipal din Iaşi Ion Neculce" erschienen waren, zu fördern, Er setzte nämlich Mihail Kogălniceanus Zeitschrift „Arhiva românească" (1840—1845) und die von B. P. Haşdeu gegründete „Foaia de istorie românească", sowie die von Sever Zotta herausgegebene „Arhiva genealogică" (1912—1913) fort, indem er ein Periodikum mit einem ausschließlich historiographischen Profil ein wissenschaftlichen Charakters „Cercetări istorice" vor sechs Jahrzehnten zum ersten Mal herausgab. Das sechzigjährige Jubiläum dieses Ereignisses bietet nun dem Redaktionskomitee des „Jahrbuchs des Geschichte — und Archäologie — Instituts A. D. Xenopol" eine passende Gelegenheit, die Entwicklung dieser Zeitschrift, sowie deren gegenwärtiges als auch zukünftiges Ziel zu definieren. Es ist nicht unbegründet, wenn wir uns als Nachfolger Ilie Mineas betrachten, indem wir sein Periodikum — das er bescheiden nur als „Bulletin" bezeichnete — fortsetzen. Die Umgestaltung 1941 des Seminars für die Geschichte der Rumänen von der Jassyer Universität in das „A. D. Xenopol Institut", dessen Organ implizit die Zeitschrift „Cercetări istorice" wurde, dann 1949 dessen Umorganisierung in eine Sektion des Instituts für Geschichte und Philologie der Jassyer Akademiefiliale der RVR, 1964 die Wiedererlangung der wissenschaftlichen Selbstsändigkeit und der Integrierung von 1975 in die „Al. I. Cuza" Universität sind alles Tatsachen, die eine sechsjahrzehntelange Tradition des „Jahrbuchs" rechtfertigen sollen. Mehr noch die Ziele dieser 1925 gegründeten Publikation eine Zeitschrift für rumänische Geschichte, für Nationalgeschichte und nationale Historiographie zu werden, bedeuten auch heute noch für das Redaktionskomitee des „Jahrbuchs" Pflicht und Aufgabe.

Die „Cercetări istorice" blieben trotz mannigfaltiger thematischer Vielfältigkeit und einer immer mehr zunehmender redaktionellen Erfahrung — vor allem in den letzten Nummern (XVIII—XX), die Alexandru Boldur mit dem Titel „Studii şi cercetări istorice" herausgab — eine Zeitschrift, so wie sie ihr Gründer geprägt hat, nämlich eine Publikation, die vorwiegend Wert auf die

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

medievistischen Beiträge und auf eine größere Anzahl von Noten mit faktologischer Färbung legte. Dem synthetischen und theoretisierenden Geist von A. D. Xenopols späten Schaffensperiode ging eine kritische Forschung und eine Anhäufung von Interpretationen voraus.

Indem ein Gleichgewicht in der chronologischen Darstellung der rumänischen Vergangenheit hergestellt wurde und gleichzeitig die analytische und integrierende Anschauung gefördert wurde, hat das Redaktionskomitee des „Jahrbuchs" nicht auf Rubriken wie Addenda et corrigenda *und* Miscellanea *verzichtet, die häufige Randbemerkungen zu der Hauptforschung enthalten — Bemerkungen, die scheinbar zu übersehen wären, jedoch für die Geschichtsschreibung von größter Verwendung sind. Auch aus der Tradition der „Cercetări istorice" stammt die Rubrik* Documente, *die hauptsächlich den unveröffentlichten Dokumenten der rumänischen Geschichte zugedacht ist, und die, zusammen mit der Einführung von modernen und zeitgenössischen Quellen, neu dimensioniert wurde und welche wir unter dem Titel* Din arhiva României moderne şi contemporane *fortsetzen möchten. Die Rezensionen und die bibliographischen Noten des „Jahrbuchs" wurden auch von „Cercetări istorice" geerbt, von jener Zeitschrift in welcher der Jassyer Professor, dessen Mitarbeiter, sowie die Nachfolger ihr Interesse für die Fachveröffentlichungen der Epoche ausgedrückt haben. Heute werden bedeutend mehrere Titel rezensiert als in den „Cercetări istorice".*

Diese Nachfolge schließt aber nicht andere Einflüsse aus. So „Anuarul Institutului de istorie naţională" aus Cluj (Klausenburg), der nach der „Großen Vereinigung" von 1918 erschienen ist, und der sich vornahm „Berichte und kritische Rezensionen über alle wichtigen Arbeiten aus diesem Bereich" zu veröffentlichen, oder die „Revista istorică română" der neuen Schule der rumänischen Historiographie mit ihrem hervorragenden bibliographischen Teil wären nur einige, nicht weniger anschauliche Vorbilder. Im Vergleich zu diesen Vorbildern befand sich die Zeitschrift des Instituts für Geschichte und Archäologie aus Iaşi vor einer schwierigen Aufgabe, da die Empfehlung zuerst Rezeption und dann Selektion bedeutete. In diesem Sinne bleiben die Erfahrungen in der Herstellung der letzten Rubriken von größter Notwendigkeit, damit auf diese Weise der Informationsauftrag eine gelungene Verbindung zwischen bibliographischer Anzeige, inhaltlicher Information und einem maßgebenden Werturteil darstellt.

Um zum jetzigen Profil zu gelangen, mußte die Publikation unseres Instituts einen langen und erfahrungsreichen Weg zurücklegen. Ein wichtiges Moment in ihrer Entwicklung war sicher die Loslösung 1954 der Publikationsreihe für soziale Wissenschaften und 1956 jener für Geschichte aus den „Studii şi cercetări ştiinţifice", eine interdisziplinäre Zeitschrift, die ab 1950 von der Jassyer Akademiefiliale herausgegeben wurde. Seit 1958 mit einem eigenen Redaktionskomitee (Verantwortlicher Redakteur Prof. Valerian Popovici) und dank der kompetenten wissenschaftlichen Redaktionssekretäre (Iuliu Ciubotaru und dann Leonid Boicu) hat die halbjährlich erscheinende Publikation des Instituts ihre Persönlichkeit definiert, indem sie vor allem die Ereignisse eines Forschungsprogramms, das sich auf die sozial-ökonomische Problematik der Vergangenheit stützte, aufnahm, aber gleichzeitig die kritischen Erfahrungen der alten Jassyer Schule nicht außer acht ließ. Auch auf die Erfahrungen der „Studii şi cercetări istorice" stützt sich die Entscheidung des Redaktionsko-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mittees des „Jahrbuchs" was dessen zweiteilige Struktur betrifft, um so den Lesern die Möglichkeit einer besseren und schnelleren Information zu bieten. Der thematische Aufbau einiger Nummern, eine in diesem Stadium der Forschung notwendige Lösung, wird also realisierbar.

Doch diese Option für ein gegebenes Modell hebt den 1964 verzeichneten Erfolg nicht auf, als die Verwandlung der damaligen Zeitschrift in ein Jahrbuch stattfand. Die Beibehaltung desselben Redaktionskomittees und desselben wissenschaftlichen Sekretärs (Leonid Boicu bis 1966) sicherte die Kontinuität, und der neu zusammengefügte Druckraum ermöglichte die Aufstellung von reicheren und harmonischeren Inhalten. Bald jedoch wurde auch dieser unzureichend, so daß die historiographische Produktion des Instituts weit über die Verwertungsmöglichkeiten des „Jahrbuchs" lagen. Es ist unbestreitbar der Verdienst des damaligen Redaktionskomitees (Verantwortlicher Redakteur Prof. Dr. habil. M. Petrescu-Dîmboviţa) und vor allem des Redaktionssekretärs Ioan Caproşu, dem es gelungen ist, einen Ausweg zu finden. So konnte sich ab 1971 das „Jahrbuch" neuen Aufgaben widmen, indem es seine Inhalte vergrößerte, eine neue Rubrik für Historiographie, Kulturgeschichte und Geschichtstheorie einführte und der Abteilung für Rezensionen und bibliographischen Noten immer mehr Raum billigte. Gleichzeitig erweiterte sich auch der Kreis seiner Mitarbeiter, so daß die Widerspiegelung der ganzen rumänischen Geschichte und Historiographie möglich wurde. So überschritt das „Jahrbuch" seinen ursprünglichen Rahmen, indem es sich bemühte, repräsentativ auf nationaler Ebene zu werden, und gleichzeitig festigte es seine Bemühungen, die rumänische Geschichte in den europäischen Raum einzugliedern. Jene 180 Titel der ersten zehn Bände (1964—1973) werden in den nächsten zehn (1974—1983) verdoppelt, während die Anzahl der Rezensionen und bibliographischer Anmerkungen verdreifacht wird. Ebenfalls wurden ab 1979, unterstützt vom neuen verantwortlichen Redakteur Ioan Caproşu (bis 1983), die Bände mit Supplementen versehen, deren Arbeiten einen speziellen Charakter haben, und zwar: Quellen, Bibliographien, monographische Dokumentationen und Exegesen, thematische Beiträge-Sammlungen usw.

Die Veränderung 1982 des Erscheinungsstatus des „Jahrbuchs" konnte seine Periodizität und Grundstruktur nicht ändern. Ganz im Gegenteil bemühte sich das Redaktionskomitee (welches zu jener Zeit vom stellvertretenden verantwortlichen Redakteur Leon Şimanschi geführt wurde) zur Wiederausarbeitung eines wissenschaftlichen Programms, indem er es im Sinne der neuen Forschungen der zeitgenössischen Historiographie verbessert wurde. Unterstützt vom Rektorat der Universität (Rektor Prof. Dr. Mihail Todosia und dann später Prof. Dr. Viorel Barbu) konnte dieses Programm in die Praxis umgesetzt werden, so daß dem „Jahrbuch" noch vier weitere Bände und drei Supplemente hinzugefügt werden konnten. Das neue Redaktionskomitee, mit dem erfahrungsreichen Historiker Ştefan Gorovei, der seit 1979 als wissenschaftlicher Sekretär tätig ist, blickt verantwortungsbewußt in die Zukunft. Die Einführung einer Rubrik für Ortsgeschichte ist vorgesehen, um das Interesse der Geschichtslehrer in der Moldau zu fördern (wie es die Bände XX und XXI beweisen). Der vorliegende Band enthält auch eine reiche Abteilung mit entweder von rumänischen oder ausländischen Spezialisten stammenden Beiträgen in Fremdsprachen, die einige der europäischen Verwirklichungen der rumänischen Geschichte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

darstellen — eine Abteilung die wir dem XVI-ten internationalen Historikerkongreß widmen. Die Pflege jener Beschäftigungen, die eine ständige Erneuerung des Studiumfachs sichern, indem sie mit dem Instrumentar und der Methodologie der Investigation beginnen, um dann mit der Verwertung der unveröffentlichten Quellen, sowie der Wiederherstellung informationeller Authentizität weiterzufahren und mit der Analyse der partikulären geschichtlichen Fakten zu enden, wird ein wichtiges Objektiv für die zukünftigen redaktionellen Bemühungen darstellen. Mehr als bisher wird das „Jahrbuch", ohne Übertreibungen, versuchen die Erforschung jener Aspekte und Strukturen der geschichtlichen, individuellen oder kollektiven Äußerungen, die gegenwärtig neu entdeckt wurden, zu wiederspiegeln. Unabhängig von dem Bemühen des Redaktionskomitees die Komplexität des historischen Phänomens zu erfassen, bleibt als maßgebende Aufgabe der Zeitschrift die Betonung des Beitrags, den die rumänische Gesellschaft östlich der Karpaten zum nationalen Fortschritt hatte, sowie auch der Rolle Nord- und Osteuropas in der Herausbildung dessen geopolitischen und kulturellen Rahmens, wie es noch 1943 Prof. Alexandru Boldur meinte.

Ein solches thematisches Programm stützt sich vor allem auf die Verschiedenheit und die Hauptrichtungen der Fachstudien, die in Jassy unternommen werden. Sowohl die Mitglieder des Instituts für Geschichte und Archäologie „A. D. Xenopol", als auch die des Lehrstuhls für National- und Universalgeschichte an der Fakultät für Geschichte und Philosophie der „Al. I. Cuza" Universität möchten sich zusammen mit den Kollegen aus dem ganzen Land an dem nationalen Forschungsplan beteiligen. Das „Jahrbuch" wird auch weiterhin Beiträge der Mitarbeiter außerhalb des Instituts veröffentlichen, ob sie nun einen ergänzenden Charakter zu den schon publizierten Arbeiten haben, oder eigene Probleme darstellen.

Bei der Veröffentlichung wird die Redaktion in erster Linie, abgesehen vom Thema und Charakter, den eigentlichen Wert der Beiträge berücksichtigen. Dies wird aber nicht die Arbeiten der noch unerfahrenen Kollegen, sowie die Gelegenheitsaufsätze ausschließen. Mehr als zu anderen Zeiten wächst die Rolle der strengen und gleichzeitig vollständigen Forschung, jetzt, wenn deren Ergebnisse soziale Werte werden und so das geistige Profil der heutigen Menschen und Nationen definieren. Das ständige und kritische Beziehen auf Quellen, die genaue Widerspiegelung der geschichtlichen Tatsache, das Bemühen um die geschichtliche Wahrheit und der Anspruch auf Interpretation und Synthese, oder kürzer gesagt: Quelle-Methode-Konzeption, ist das wissenschaftliche Programm des Jassyer „Jahrbuchs". Dieses ist auch das Ziel, das der Gründer der vor 60 Jahren erschienenen „Cercetări istorice" und dann des Instituts für Geschichte der Rumänen an der Jassyer Universität, Ilie Minea, verfolgte und dessen Verwirklichung er seinen Nachfolgern hinterlassen hat.

Leon Şimanschi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AAR = Analele Academiei Române
AES = Analele economice şi statistice
AIIAC = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi
AIINC = Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL = Anuarul de lingvistică şi istorie literară (Iaşi)
AM = Arheologia Moldovei
AMM = Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN = Acta Musei Napocensis
Anale = Analele Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Anale de istorie)
AnM = Analele Moldovei
APR = Analele Parlamentare ale României
AR = Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH = Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique
ARMSI = Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice
ARMSL = Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare
ARMSŞ = Academia Română, Memoriile Secţiunii Ştiinţifice
ASI = Archivio Storico Italiano
AŞRS = Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială
AŞUI = Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi
AUB = Analele Universităţii Bucureşti
BAGIR = Buletinul Asociaţiei Generale a Inginerilor din România
BCI = BCIR
BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIER = Buletinul Institutului Economic Român
BIRE = Buletinul Institutului Român de Energie
BIROM = Buletinul Institutului Românesc de Organizare Ştiinţifică a Muncii
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BRV = Bibliografia Românească Veche
BS = Balkan Studies (Thessaloniki)
BSH (BSHAR) = ARBSH
BSNR = Buletinul Societăţii Numismatice Române
BSOAS = Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSP = Buletinul Societăţii Politehnice
BUGIR = Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România
BZ = Byzantinische Zeitschrift
CDM = Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Centrale de Stat, Bucureşti, vol. I—V
CDM, S. 1 = idem, Supliment 1
CI = Cercetări istorice (ambele serii)
CL = Cercetări literare
CMRS = Cahiers du monde russe et soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DIR = Documente privind istoria României
DOP = Dumbarton Oaks Papers
DRH = Documenta Romaniae Historica
FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GB	= Glasul Bisericii
IN	= „Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
KS	= Kratkie soobşcenia o dokladah i polevih issledovaniah Instituta istorii materialnoi kulturî (Moscova)
LR	= Limba română
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin". Revistă de mărturii istorice (Bîrlad)
MCA	= Materiale şi cercetări arheologice
MemAnt	= Memoria Antiquitatis (Piatra Neamţ)
MMS	= Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
NF	= Numizmatika i epigrafika (Moscova)
NEH	= Nouvelles études d'histoire
ÖO	= Österreichische Osthefte
RA	= Revista Arhivelor (ambele serii)
REB	= Revue des études byzantines
REI	= Revue des études islamiques
RER	= Revue des études roumaines
RES	= Revue des études slaves
RESEE	= Revue des études sud-est européennes
RFR	= Revista Fundaţiilor Regale
RGI	= Revista generală a învăţămîntului
RHMC	= Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE	= Revue historique du Sud-Est européen
RdI	= Revista de istorie
RI	= Revista istorică
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie şi filologie
RIR	= Revista istorică română
RITL	= Revista de istorie şi teorie literară
RM	= Revista muzeelor
RMM	= Revista muzeelor şi monumentelor
RRH	= Revue roumaine d'histoire
RRSI	= Revista română de studii internaţionale
Rsl	= Romanoslavica
SAI	= Studii şi articole de istorie
SAMNB	= Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu"
SAO	= Studia et Acta Orientalia
SCB	= Studii şi cercetări de bibliologie
SCIA	= Studii şi cercetări de istoria artei
SCI	= Studii şi cercetări istorice (ultimele tomuri din *CI*, seria veche)
SCIM	= Studii şi cercetări de istorie medie
SCIV	= Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA	= Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN	= Studii şi cercetări de numismatică
SCŞI	= Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi
SEER	= The Slavonic and East European Review
SlavAnt	= Slavia Antiqua (Varşovia — Poznan).
SMIC	= Studii şi materiale de istorie contemporană
SMIM	= Studii şi materiale de istorie medie
SMIMd	= Studii şi materiale de istorie modernă
SMMIM	= Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară
SOF	= Südost-Forschungen (München)
StCl	= Studii clasice
SUBB	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai
TC	= „Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
UKB	= Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR	= Viaţa românească

Autorii sînt rugaţi să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalînd titlurile necuprinse în prezenta listă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LES ROUMAINS DANS L'HISTORIOGRAPHIE HUMANISTE DE POLOGNE

PAR

D. CIUREA

A différence de l'Hongrie où l'initiative de Bonfini et d'autres humanistes est restée isolée, inféconde, la Pologne a donné, en continuant Bonaccorsi, une pléiade d'historiographes et une efflorescence de publications de Dlugosz a Piasecki. La Pologne, restée catholique, n'a pas souffert les rigueurs de la contrereforme, aux quels se référait Erasme. Déja H. Zeissberg (1872) a souligné l'importance du rôle de Buonaccorsi (Callimachus), qui „travaille" encore dans sa chambre dans le Kosciól Dominikanów de Cracovie, et l'influence de l'humanisme italien dans l'oeuvre de Dlugosz [1], lequel avec où sans raison suffisante, est considéré par Wladislaw Madyda seulement un precurseur („Vorläufer") de l'humanisme en Pologne [2].

Dans la série d'oeuvres qur se sont succédées dans le XVI-e siècle on remarque des réflexions qui démontrent le contact étroit avec l'humanisme italien, représenté en Pologne diréctement aussi par la figure d'Alessandro Guagnini de Verone [3]. Notre préoccupation est de constater si et en quelle mesure ces historiographes humanistes polonais ont rendu impartialement sine ira et studio comme à ecrit Tacitus, en fonction du courant de l'humanisme critique, l'origine, la présence, l'existence et le rôle historique des Roumains dans le voisinage du grand état féodal de Pologne des XV-e et XVI-e siècles. Des répliques à ces assertions ont été rendues par les chroniqueurs du XVII-e siècle Grigore Ureche et Miron Costin. Il est vrai que l'oeuvre de Dlugosz, chanoine de Cracovie, dont la demeure on voit encore aux pieds du Wawel, educateur des fils du roi Kazimierz Jagiellończyk, ne peut pas être située nettement à côté d'autres travaux humanistes y compris celui de Bonfini, que cette oeuvre contient et beaucoup de confusions [4],

[1] H. Zeissberg, *Die Polnische Geschichtschreibung des Mittelalters*, Innsbruck, 1872, p. 197, 291, 335, 343, 344, 350, 374, 375, 376. Pour Callimachus cf. aussi Stanislaus Sarnicius, *Descriptio veteris et novae Poloniae...*, Cracovia, 1587, p. 370—371. Pour les vues de Callimachus concernant les Roumains *(Valachia Romanorum Colonia, Valachi... quae gens hodie in duas partes divisa... Besserabi... Moldavi)* cf. aussi *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, Varsoviae, 1964, p. 50, 86 ; Ph. Callimachus faisait la mention de Pomponius, Cortesius, Policianus, Scala, qui etaient comme lui eruditissimi et facundissimi viri.

[2] Wl. Madyda, *Joannes Longinus Dlugosz als Vorläufer des Humanismus in Polen*, vol. *Renaissance und Humanismus*, II, 1962, p. 185—191. Cf. Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Dlugosza..., 1965. Cf. *Historia Polski*, t. I, 1960, p. 378 (Na pograniczu dwóch epok).

[3] Cf. Alexandri Gvagnini Veronensis, *Sarmatiae Europeae descriptio...*, Spirae, 1581, p. 33. Libenter enim ij (Poloni) peregrinantur in Italia. Neque caret Italis <Polonia> ecrivait M. Cromer (Polonia, 1578, p. 47).

[4] Cf. „Studii", IV, 1968, p. 797—798.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

qu'elle presente la narration sous la forme d'annales, mais ses réflexions d'ecrivain humaniste restant remarcables. On n'a fait, jusqu'à present, la remarque que Dlugosz imite le croniste florentin Villani quand il commence avec Babel, explique les calamités naturelles par la conjonction des planètes et présente aussi d'informations d'histoire universelle. Le cadre géographique est plus étroit (limité). Dlugosz glorifie la noblesse, avec ses blasons, mais il est assez sensible au phénomène culturel. Dlugosz signale et souligne les relations entre Prague et Oxford („Haeresis Vikleff... in civitate Pragensi, ubi tunc generale vigebat studium, per Ioannem Huss Bohemum reaccensa et resuscitata est) [5]. Dlugosz doit être considéré humaniste parce qu'il utilise le terme même, quand il se réfère aux études humanistes („in studiis humanitatis apprime eruditus") de l'archevêque de Lwów elogié par Bonaccorsi („italus florentinus") [6] et au Lorenzo de Medici (prince de Florence). L'expression en vogue on la trouve aussi dans „Libri Cronicarum" de 1493 (Nürnberg) „Studia humanitatis evo nostro claruerunt", où est mentionné Guarino veronese. On rencontre les „Studia humanitatis" aussi à Bonfini. Martin Cromer, un siècle plus tard, se référait avec une certaine exagération à „Humanitatis et linguarum eruditarum studia diu neglecta cum careret Polonia typographis" [7].

Une place importante occupent les Roumains dans l'oeuvre de Dlugosz qui fait, comme aucun autre des ses contemporains l'apothéose d'Etienne le Grand, consideré comme le personnage central de l'époque. Ces éloges on peut les conjuguer avec ceux du médecin vénitien Matteo da Murano, qui l'assimilait à un „duca" italien de la Renaissance [8]. Etienne le Grand est caracterisé commo homme de grand esprit, „ingentis spiritus vir", „magni vir animi", et ces éloges sont répétés dans d'autres oeuvres des humanistes polonais du XVI-e siècle, de Maciej Miechowita et Jan Herburt Fulstin. „Vir magnitudine animi peritia rei militaris et rebus contra Turcarum Polonorum Ungarorumque reges et Tartaros feliciter gestis omni aevo memorabilis" [9]. C'est le mérite de Joseph Garbacik d'avoir publié des nouveaux documents concernant Etienne le Grand et le conflit entre les rois Jan Olbracht et Wladyslaw, roi d'Hongrie, pour la Moldavie. La dérivation des Valaques des Volsces est aussi une réflexion humaniste de Dlugosz sous l'influence de ses lectures de Tite Live (Wl. Madyda) en manière de celles *rencontrées a Bonfini et Bonaccorsi comme aussi l'origine commune* des Valaques et des Moldaves [10]. Dlugosz et Bonfini méttaient Cracovie en relation avec Gracchhus. Miechowita à exprimé sa doute et Guagnin se référait au prince polonais Krakus. Dlugosz admet l'existence comme peuple libre des Roumains de Moldavie, mais il considérait comme naturelle, justifiée et necessaire la dépendence féodale envers la Pologne, les obligations d'hommage et serment, la prestation desquels est consignée dans des actes

---

[5] *Historia Polonica*, ed. Leipzig, 1711, p. 206.
[6] *Ibidem*, p. 553—554 (1477).
[7] Cromer, *Polonia...*, Coloniae, 1578, p. 64.
[8] Hurmuzaki, *Documente*, VII, p. 36—37.
[9] Dlugosz, *Historia Polonica*, p. 1122, 1123; J. H. Fulstin, *Chronica*, Basel, 1571, p. 351.
[10] Dlugosz, *op. cit.*, p. 546; I. Garbacik, *Materialy do dziejów dyplomacji Polskiej z lat 1486—1616 (Kodeks Zagrzebski)*, Kraków, 1966. On doit corroborer les nouveaux documents decouverts avec les données d'Alexandre Gvagnin, *op. cit.*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sollénnelles conservées dans le trésor royal „à éternité" [11]. A. Sniatyn (1415) et Lwów (1436) ont été inclinés à terre les étendards moldaves, scène suivie par le banquet royal (prandium). Les seigneurs moldaves ont été ainsi introduits dans la vie féodale. La Pologne était un *regnum*, la Moldavie une terre (terra Valachiae). Dlugosz connait la géographie de Moldavie presque comme un visiteur mais non sans confusions [12]. Le roi de Pologne a accordé au seigneur moldave „castrum Haliciense in tenutam", pour mettre ici en sûreté le trésor et à l'abri sa personne. Dlugosz n'admét pas des relations féodales avec Ioan de Hunedoara („regni Hungariae gubernator"), après la disparition du roi Wladyslaw à Varna, et justifie le projet d'expedition du roi Kazimierz Jagiellończyk, arrivé a Lwów, contre Pierre, prince de Moldavie [13]. Kasimierz a accordé a sa parente Marie, veuve d'Elias „oppidum Colomia" et aux seigneurs moldaves de l'argent („subsidium in pecuniis"). L'armée royale („regius exercitus") intervient contre Bogdan considéré comme usurpateur („occupator terrae Moldaviae"). On a donné, en ces circonstances au roi le conseil d'occuper personnellement la Moldavie, fertile et abondante („faecundam rebus omnibus") et de l'annexer definitivement à la Pologne („terram ipsam perpetuo regno Poloniae uniret et incorporaret"). Le roi n'a pas pu chasser Bogdan, qui a vaincu les interventionistes dans la lutte de Crasna, avec ses Valaques, considérés comme „praedones et latrones". Mais Bogdan a été assassiné soudainement pendant la nuit dans un village (non loin de Suceava). Le même destin à eu le jeune Alexandre, un élément corrompu, la poupée du roi. Kazimierz avait l'intention de méttre un Lituanien sur le trone moldave. Etienne le Grand, affirme Dlugosz, vassal du roi Kazimierz Jagiellończyk, mis au trône avec son appui, avait contre lui „Matthias Pannonicus rex", qui soutenait Berenden (Berendeius) et a entrepris l'expédition punitive de 1467. Dlugosz condamne, comme Bonfini, les dévastations du pays moldave, en utilisant une lettre d'Etienne le Grand adressée au roi Kazimerz (janvier 1468) et justifie la victoire. Dlugosz souligne l'absence, motivée par les événements, à la prestation d'hommage et serment corporel en 1469 et Kazimierz menaçait Etienne le Grand de le traiter comme ennemi. Après la victoire de Vaslui contre les Turcs (1475) obtenue seulement avec 40 000 hommes, paysans en majorité, et 5 000 Siculés, considérée comme due à la divinité, Etienne le Grand a envoyé des trophées au roi Kazimierz, au pape Sixt IV et au roi Matthias. La situation tragique de 1476 n'a contribué que la seigneure moldave perde son courage, souligne Dlugosz. Miechowita ajoute l'attitude condamnable du roi d'Hongrie qui méttait sour sa tête les lauriers de la victoire contre les Turcs („vanitate solita alienos sibi titulos vendicando") [14].

Marcin Bielski [15] copie Dlugosz en se référant à la guerre civile des années 1433—1457, aux relations féodales entre Moldavie et Pologne, à l'intervention d'Ioan de Hunedoara, aux luttes pour l'indépendance du „nouvel" Bogdan, et à l'intention d'annexer la Moldavie à la Pologne. Dans la chronique de Ureche on n'ignore pas le texte de Bielski concernant l'inten-

[11] *Ibidem*, p. 367, 690—691.
[12] *Ibidem*.
[13] *Ibidem*, p. 42.
[14] Mathiae de Mechow, *Libri Historiarum Regni Poloniae*, Cracoviae, 1521, p. 339.
[15] Kronika Marcina Bielskiego, Zbiór..., vol. I, 1764, p. 196—744, 344.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tion d'annexer la Moldavie et il en est présenté fidèlement. Pour „lotrostwa gornego" on a donné un equivalent moins péjoratif [16]. La chronique de Marcin Bielski présente ensuite les événements du XVI-e siècle, avec leurs implications jusqu'à la mort d'Etienne Batory.

Beaucoup supérieure nous apparaît l'oeuvre de Martin Cromer [17], humaniste remarcable, qui se réfère à l'origine romaine et aux occupations des Valaques („Italici generis Vulassi et Vulossi dicuntur quod ipsum etiam argumento est Italicam hanc gentem esse"). Les confusions de Dlugosz, en ce qui concerne la situation du XIV-e siècle, prennent ici formes de clarification. Cromer se réfère comme humaniste, aux progrès techniques de l'art militaire avec effets négatifs pour l'humanité. Cromer a le mérite d'avoir mis en valeur le matériel à demi brut de l'oeuvre de Dlugosz (jusqu'à 1480). Cromer se réfère amplement et réellement à la guerre civile („bellum civile") de Moldavie due aussi à l'immixtion, à la division de Moldavie en 1435, entre les deux frères. Ce passage de son oeuvre a été reproduit par Jan Herburt dans sa chronique (1571). L'action de Bogdan est rendue selon Dlugosz. Le projet d'annexion de la Moldavie est présenté aussi selon Dlugosz, mais en ajoutant la peur de l'aversion des Valaques („sed res magnae difficultatis visa in feroci populo") [18]. La victorie sur Matthias Corvinus a Baia est applaudie. Le roi s'est sauvé en traversant les monts, guidé par un Valaque. Le texte concernant les luttes avec les Turcs n'est que une systematisation du matériel de Dlugosz, parfois une répétition. On y présente, en dehors, la cérémonie d'hommage de Colomea, de 1485, et particulièrement la prosternation, rendue publique par l'ouverture théâtrale de la tente royale. Etienne s'et déclaré fidèle a Kazimierz („cum universa Valachia in fide et clientela... semper fore"), en s'obligeant d'éviter des nouveaux conflits avec le roi Matthias, qui avait aussi des prétentions sur la Moldavie. Ainsi, remarque avec satisfaction Cromer, le brave combattant a été obligé d'incliner son cou devant le roi Kazimierz.

Cromer répète les éloges de Dlugosz, et la même chose ont fait Miechowita et plus tard Jan Herburt. On peut ajouter qu'en 1588 l'archevêque de Lwów Solikowski faisait encore l'éloge d'Etienne le Grand [19]. L'origine et les particularités des Roumains de Moldavie ont été rendués et soulignées aussi par d'autres écrivains pas mineurs comme Stanislaw Orzechowski (antérieurement Iodocius Decius) en relation avec les événements de 1552 („Hos Dacos reliquerunt qui eorum lingua Romini a Romanis nostra Walachi ab Italis appellantur (Ruggiero en 1588) Wloszi enim Polonis idem est quod Itali Latinis quorum regio Moldavia quasi major Dacia vulgo nominatur") [20]. Orzechowski utilise couramment les termes „Dacia" et „Daci" pour la Moldavie et les Moldaves.

---

[16] Cf. Ureche, *Cronica*, ed. P. P. Panaitescu, 1965, p. 61—79.

[17] M. Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, libri XXX. Basel, 1558. Cf. idem, *Polonia...*, Coloniae, 1578, p. 5—6.

[18] Cromer, *op. cit.*, p. 511.

[19] Cf. Hurmuzaki, vol. III, p. 103, 123 ; M. de Mechow, *Libri Historiarum...*, p. 338—339 ; Joannes Herburtus de Fulstin, *Chronica sive Historiae Polonicae compendiosa... recens facta descriptio*, Basileae, 1571, p. 350—351.

[20] Annales, Lipsiae, 1712, p. 1555 ; *Polonicae Historiae Corpus*, Basileae, 1582, t. II, p. 307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'importante oeuvre de l'humaniste Reinhold Heidenstein, le secretaire royal d'Etienne Bàthory et Sigismond Vasa en succession directe après Cromer, est un spécimen moderne dans l'acception du terme. Ses considérations importantes se mêlent avec la factologie monotone. On souligne l'abondance des ressources et la fertilité du sol moldave en comparaison avec l'Italie („agrum Picenum Italiae dicas). On présente des données géographiques, on souligne la situation déplorable des villes de Moldavie due au facteur extérieur, et les particularités etniques (Itala Slavicae confusa illi oratio..."). Heidenstein a la vison de l'avenir du peuple roumain à travers les siècles : „Si tamen ab assiduis partim Turcicis Tartaricisque partim ab intestinis bellis vacare liceret dives opum aurique et argento regio ab omnem humanitatis cultum et splendorem brevi traduci posse videretur". Heidenstein se réfère au projet d'union des pays roumains par Michel le Brave, qui a trouvé appui aussi en Pologne („fortunae successu inflatus de Transylvania, Valachia, Moldavia quae provinciae coniunctae nobilissimum regnum facerent cogitare coeperat") [21]. L'oeuvre de Leonard Gorecius est une étude monographique, la première du genre, consacrée à la Moldavie de l'année tragique de 1574. Son exposition réaliste contient aussi des données et considérations concernants l'origine et les particularités du peuple roumain d'après Paolo Giovio. La latinité est soulignée ainsi : „Apud Valachos enim non modo romanae disciplinae mores esti legesque vigent sed ipsa quoque latinae linguae vocabula permulta servantur". On remarque l'abondance en bétail, céréales, vins. On souligne le refus du roi Henri de Valois de secourir la Moldavie contre les Turcs, lequel, comme Français, n'avait pas l'intention et l'interêt de se brouiller avec eux. Les Turcs, en colonnes innombrables, ont passé le Danube („quorum tanta multitudo fuisse dicitur ut oculis terminari nequerit"). Le déroulement dramatique des événements de l'année 1574 est rendu réelement comme une précipitation, avec des discours, par le grand écrivain polonais qu fait l'éloge de la paysannerie roumaine restée fidèle au seigneur [22]. Le mérite particulier de Leonard Gorecius est d'avoir peint la figure réelle de Ioan Voievod, qui dans la chronique du moine moldave Azarie apparait comme un tiran oppresseur de la noblesse et de l'église [23].

Enfin l'oeuvre de Piasecki placé dans le baroque, presente quelques differences nettes. Il considère la Moldavie (d'après Guagnin), l'abri des exilés romains, dont les nombreux descendants („in summa frequentia") conservent l'idiome (idioma) latin corrompu, mais facilement à déterminer. La Moldavie (panstwo dans les documents royaux) est l'alliée de la Pologne mais tributaire aux Tures („Ista est etiam socialis regno Poloniae sed Turcae tributaria") et Jan Zamoyski („praecipuum gentis Poloniae columen") a mis ici comme seigneur, au nom du roi Zygmunt Waza, Ieremia Movila après les événements de 1595. On sait que Ieremia Movila („indigena regni Poloniae") envoyait regulièrement, après 1595 ses représentants aux séances du «sejm walny» de Varsovie.

[21] R.H. *Rerum polonicarum*, ed. 1672, p. 360 ; cf. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 293—299.

[22] L. Gorecii, *Descriptio belli Iuoniae, voivodae Valachiae...*, Francofurti, 1578.

[23] P. P. Panaitescu, *Cronici slavo-române din sec. XV—XVI*, Bucureşti, 1959, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La Moldavie considérée donc à maintenant comme fédérée (Herburt se référait au problème de la fédération antérieurement), „provincia socia regni Poloniae", a été mise, à droit d'hérédité, sous le gouvernement des Mogila, famille liée à „prosapia vetus ducalis" [24].

Cette „association" a evolué dans le XVII-e siècle et s'est manifestée comme telle sous Vasile Lupu et Stefan Petriceico, aussi „indigenae" de Pologne. On sait que Janusz Radziwill a été le gendre de Vasile Lupu. Un remarquable tableau de 1684, du à un peintre italien, probablement Pietro Bellotto (1627—1700), mentione, aussi, la présence de „due despotari ambasciatori del principe di Valachia" à la „Cena data dal Re di Polonia il giorno 6 iuglio (1684) in Javorovo sotto una loggia in real giardino" (l'un deux était Miron Costin) [25].

Ainsi, en concluant, on peut souligner, encore une fois, l'importance considérable de ce trésor humaniste polonais pour la connaissance et la valutation, particulièrement, du XVI-e siècle roumain.

[24] Pauli Piasecii, *Chronica gestorum in Europa singularium*, Cracoviae, 1645, p. 52, 151, 259, 334, 335. D'ici, dans la Chronique de Miron Costin („soţie"), ed. 1956, p. 33.

[25] La tableau reproduit sans aucune précision dans R. Przezdziecki, *Diplomatie et protocole à la cour de Pologne*, Paris, 1937, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LES ROUMAINS DANS LES ÉCRITS FRANÇAIS DU XVIIIe SIÈCLE

PAR

ȘTEFAN LEMNY

Lors de son séjour à Paris, une année avant la Révolution, Constantin Stamati remarquait, désolé, qu'il n'avait rencontré aucun mot, ni dans des livres, ni dans des journaux sur un pays si proche de son âme [1]. En faisant allusion à la Moldavie, il soumettait à l'attention une réalité qui allait préoccuper intensément les intellectuels roumains. Un demi-siècle plus tard, M. Kogălniceanu se décidait, avec le même sentiment à écrire l'histoire de son peuple dans une langue de circulation européenne [2]. D'autres nuances ultérieures allaient atténuer une pareille impression, en démontrant que les Roumains n'étaient pas si mal connus qu'on le croyait. Les écrits français du XVIII-e siècle ont marqué, en ce sens, une époque de préparation pour la connaissance des Roumains en Europe, en provoquant „une sorte de curiosité" [3] pour leur espace, tout comme pour leur passé. Mais un examen plus détaillé des renseignements qui circulaient dans des livres et des périodiques concernant ce sujet n'a tenté personne jusqu'à présent, ce qui a nui à la connaissance profonde des rapports culturels du XVIII-e siècle.

Qu'est-ce qu'on savait des Roumains à cette époque-là ? Plus précisément, que savait-on de leur passé dans un centre de rayonnement des lumières comme la France du XVIII-e siècle ?

Le sondage que nous proposons, en quête d'une réponse, en faisant l'investigation des sources françaises (nous précisons : non pas dans leur totalité !) ne peut pas ignorer la situation géopolitique des Roumains, peu favorable à leur affirmation dans d'autres limites que celles de l'Empire Ottoman (pour la Moldavie et la Valachie) ou de l'Empire des Habsbourgs (le cas de la Transylvanie). Pourtant, même dans ces limites, on constate une découverte continuelle d'une collectivité ayant des éléments suffisants pour individualiser son existence, en la distinguant du point de vue ethnique et culturel des autres peuples, en tant que „modèle culturel" [4].

Pour mettre en lumière un pareil „modèle", l'histoire offrait des exemples concluants, en rendant légitime la fonction qu'on lui a reconnue dans la diffusion d'une image des Roumains dans la conscience européenne, image

---

[1] Émile Legrand, *Lettres de Constantin Stamaty à Panagiotis Kodrikas sur la Révolution Française*, Paris, 1872, p. 8.

[2] M. Kogălniceanu, *Opere*, II, ed. Al. Zub, București, 1976, p. 44.

[3] Vasile V. Haneș, *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, I, București, 1929, p. 33, 86.

[4] Alexandru Duțu, *Modele, imagini, privelişti. Incursiuni în cultura europeană modernă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 10—11, 20—21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

que les échos sur leur vie et leurs coutumes complétaient d'une autre perspective.

Quelques limites de la connaissance historique acquise sur cette voie étaient prévisibles. Une conception „centriste" de l'historiographie traditionnelle continuait à éliminer de son attention la „périphérie" où les pays roumains paraissaient se situer. L'historiographie roumaine de l'époque, à son tour, ne détenait pas de réalisations capables de la recommander à l'étranger. Les écrits de Dimitrie Cantemir, les seuls à jouir d'une attention notable à l'époque et l'oeuvre de l'École transylvaine à la fin du siècle, en faisait exception ; les chroniques et les histoires écrites en roumain n'arrivaient que très rarement, à la connaissance des étrangers. Mais les événements politiques de la zone habitée par les Roumains réclamaient une meilleure connaissance et l'historiographie française avait des fonctions bien définies dans ce processus [5]. Elle peut être déduite de la manière dont regardait Talleyrand „le centre de gravité du monde aux frontières de l'Europe, sur le Danube" ou de la recommandation faite par Napoléon que l'opinion publique soit renseignée en détail sur cette zone que les grands empires se disputaient [6].

La littérature historique du XVIIIe- siècle ne répondait pas seulement à une impulsion conjoncturelle, mais aussi à une nécessité objective de connaître. Le précepteur bressan, Jean-Louis Carra, avait réfléchi à cette nécessité, en ironisant la fausse image que ses contemporains s'étaient faite sur le reste du monde. C'est pour cela qu'il recommandait comme remède de cultiver l'histoire, ce „flambeau de l'expérience" [7]. Son impulsion ne venait pas, elle non plus, — il faut le dire — sur un terrain totalement inconnu. Rappelons, pour exemplifier, le manuel de Le Coq (*Le parfait géographe ou l'art d'apprendre aisément la géographie et l'histoire par demandes et par réponses*, Paris, 1687), dans lequel, à la question „Qu'est ce que la Moldavie ?", on répondait avec innocence : „la basse Valachie située entre le Danube et la Bulgarie, la Transylvanie" et, à la suivante : „Quelle en est la capitale ?", la confusion persistait, en indiquant, Bucarest [8]. Mais les questions exprimaient un certain intérêt pour l'espace roumain et les raisons en étaient suggérées par le *Journal des Savants* (le 5 février 1691), lorsqu'il saluait la parution de la carte de Transylvanie faite par Nicolas Defer, le géographe du Dauphin, une carte venue à temps, disait-on, car le pays décrit était alors le théâtre d'une guerre que toute l'Europe regardait avec attention [9].

Le XVIII-e siècle allait répondre d'une nouvelle manière à cet intérêt, surtout par l'effort de quelques auteurs d'illustrer spécialement l'histoire des Roumains.

---

[5] Louis Trenard, *La fonction de l'histoire dans le mouvement de résistance aux Lumières*, dans „Synthesis", IV, Bucarest, 1977, p. 142.

[6] Teodor Holban, *Documente româneşti din arhivele franceze (1801—1812)*, Bucureşti, 1939, p. 6.

[7] [Jean-Louis] Carra, *Histoire de la Moldave et de la Valachie...*, Neuchatel, 1781, p. X, XIII.

[8] Ionnescu-Gion, *Ludovic XIV şi Constantin Brincoveanu. Studii asupra politicii franceze în Europa răsăriteană (1534—1688—1715)*, Bucureşti, 1884, p. 184.

[9] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le premier d'entre eux peut être considéré Charles de Peyssonnel — fils, bien que l'auteur (membre de l'Académie d'Inscriptions) ait suivi l'histoire des Roumains dans le contexte de ses préoccupations générales pour le Sud-Est de l'Europe, sans laisser, en ce sens, non plus „une histoire complète". Ses références ont pourtant constitué les débuts de la connaissance scientifique de cette zone, avec d'inhérentes erreurs, mais autsi, avec des opinions valables jusqu'à nos jours [10]. Le livre de J.-L. Carra [11] leur a suivi, étant le premier ouvrage consacré spécialement à l'histoire des Roumains de Moldavie et de Valachie, histoire vue par son auteur comme „un point dans l'histoire générale des peuples qui est encore à faire". Cet écrit, qui paraissait l'année même où Grigore Ghica était décapité sur l'ordre de la Cour Ottomane pour la résistance opposée à la cession de la Bukovine (faits mentionnés par J.-L. Carra, non sans malice, dans la presse du temps [12]) allait attirer bientôt l'attention. Élogié par les uns, critiqué par d'autres, il s'est avéré utile par son effort de recommander à l'Europe l'histoire des Roumains. Fait encore plus important, l'écrit a stimulé d'autres projets, comme ceux de Saul, qui a publié dans le *Journal encyclopédique* une ample lettre [13], ou de l'évêque Chesaire, qui envisageait même de publier un livre à l'intention de corriger les erreurs de Carra [14]. De discrètes allusions au même livre allait faire le comte d'Hauterive dans un mémoire adressé au prince Alexandre Ipsilanti (en 1787) [15], mémoire considéré par N. Iorga comme l'oeuvre „la plus remarquable due à un voyageur dans nos pays au XVIII-e siècle" et „le document le plus distingué de compréhension bienveillante qu'un étranger ait fait jusqu'à nos jours sur les pays roumains" [16]. Malheureusement, il est resté en manuscrit, sans avoir eu l'écho souhaité parmi ses lecteurs, écho profitable d'ailleurs à la cause roumaine. C'est sous cette forme que l'avait consulté De la Roquette, qui était surpris „des observations neuves faites par un homme très instruit" [17].

Le nombre des auteurs français qui se sont penchés sur l'histoire des Roumains au XVIII-e siècle et au début du siècle suivant [18] se limite à ces noms. On peut y ajouter l'intérêt de Ch. Benoit Hase qui commença, le 15 janvier 1816, son cours de grec ancien par une conférence sur l'histoire de la Moldavie, publiée ultérieurement ; mais ele mettait l'accent sur des questions strictement philologiques en marge d'un exemplaire manuscrit de

[10] Charles de Peyssonnel, *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin*, Paris, 1765, cf. V. Mihordea, *Charles de Peyssonnel*, dans „Balcania", V, 1, 1942, p. 390.

[11] Pour la biograyphie de l'auteur, voir Louis Trenard, *Un précepteur bressan dans les Principautés Roumaines : Jean-Louis Carra*, dans *RESEE*, XXI, 1983, p. 183—194.

[12] Alexandru Cioränescu, *Le serdar Gheorghe Saul et sa polémique avec J.-L. Carra*, dans *Acta historica*, Monachii, V, 1966, p. 67—71.

[13] *Ibidem*, p. 49—62.

[14] N. Iorga, *Contribuţii la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea*, dans *ARMSI*, s. II, t. XXVIII, 1906, p. 192, 196.

[15] Conte d'Hauterive, *Mémoire sur l'État ancien et actuel de la Moldavie...*, Bucureşti, 1902, p. 382.

[16] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători străini*, ed. Adrian Anghelescu, Bucureşti, 1981, p. 382.

[17] *Ibidem*.

[18] Jusqu' environ 1815, considéré par quelques-uns comme repère d'une nouvelle étape dans l'évolution de l'historiographie française, cf. B. G. Reizov, *L'historiographie romantique française. 1815—1830*, Moscou, s.a., p. 10—14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la bibliothèque royale, attribué à tort au chroniquer roumain du XVII-e siècle, Miron Costin [19].

À la liste des écrits en français on pourrait ajouter encore deux titres : l'histoire des Roumains par Daniel Démetrius Philippidès publiée en grec et projetée par l'auteur dans une version française [20] et l'histoire conçue dans la même langue par Saul [21]. Mais elles appartenaient à d'autres aires historiographiques (grecque et roumaine) et, en dehors de cela, elles n'ont pas dépassé la phase de projet.

Les ouvrages mentionnés s'occupaient surtout de la Moldavie et de la Valachie. D'autres écrits concernaient la Transylvanie, mieux connue grâce à son engagement plus direct dans les événements du continent, surtout pendant la guerre contre les Habsbourg, sous la direction de François II Rakóczi [22].

Aux ouvrages cités, on s'ajoutent les renseignements diffusés par d'autres voies.

D'une audience particulière ont joui les mémoires et les notes de voyages écrits en français, par des Français ou par des étrangers qui avaient traversé l'espace roumain ou bien la littérature traduite des autres langues. Retenons, de la première catégorie, les notes de La Motraye, le baron de Tott, d'Hauterive, le comte de Ferrière-Sauveboeuf, J. B. Lechevalier ou, de la deuxième, les écrits laissés par Boscovici, Raicevici Jean Bell, D'Antérmony, Elisabeth B. Craven, Adam Neale, von Struve, traduits en français de l'italien, de l'anglais et de l'allemand. Les renseignements historiques concernant les Roumains dans les écrits mentionnés se limitaient le plus souvent à des connaissances générales (à propos de l'origine ou de la romanité du peuple et de sa langue) ou à des notes sur les événements auxquels leurs auteurs avaient assisté. Mais, le fait qu'ils étaient le résultat du contact direct avec les réalités évoquées a augmenté leur intérêt et leur audience.

Les ouvrages historiques de synthèse ont constitué une autre voie capable de faciliter la connaissance des Roumains. Ils avaient l'avantage de placer, bien que d'une manière vague, de pareilles références dans l'évolution générale de l'humanité [23]. Plus riches en ce sens se sont avérées les synthèses consacrées à l'Empire ottoman, tout comme celle du prince roumain D. Cantemir,

---

[19] Hase, *Notice d'une manuscrit de la Bibliothéque du roi, contenant une Histoire inédite de la Moldavie*, dans *Notices des manuscrits*, XI, 2, Paris, 1827, p. 274—394.

[20] Alexandru Ciorănescu, *Correspondance de Daniel Démétrius Philippidès et de J.-D. Barbié du Bocage (1794—1819)*, Thessalonike, 1965, p. 136.

[21] A. Veress, *Vechi istorici unguri şi saşi despre istoria românilor*, Bucureşti, 1929, p. 6.

[22] Cf. Jean Sgard, *L'Histoire des révolutions de Hongrie (1739) devant l'opinion française*, dans *RESEE*, XXI, 1983, p. 147—155. Voir aussi Al. Rally, Getta Rally, *Bibliographie franco-roumaine*, I—II, Paris, 1930, nr. 4832—4837, 4841.

[23] *Le grand théâtre historique ou Nouvelle histoire universelle*, ed. N. Guendeville, I—V, Leida, 1703 ; J. H. Maubert de Gouvest, *Histoire politique du siècle...*, I—II, Londres, 1754 ; M. la Croze, *Abregé de l'histoire universelle...*, Amsterdam, 1761 ; Claude Millot, *Éléments d'histoire générale*, I—IV, Paris, 1772 ; *Histoire Universelle depuis le commencement du monde jusqu'à présent* (...) nouvellement traduit en français par une societé de gens de lettres, 120 vol., Paris—Amsterdam, 1780—1788 ; Louis-Pierre Anquetil, *Précis de l'histoire universelle*, Paris, I—XII, 1807 ; Chr. Guillaume Koch, *Tableau des révolutions de l'Europe*, I—IV, Paris, 1813—1814 ; Paoli-Chagny, *Histoire de la politique des puissances de l'Europe*, I—IV, Paris, 1817.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

traduite en français par Joncquières (après avoir connu une édition anglaise), oeuvre qui a eu un large écho dans la culture de l'époque [24]. Pour les Roumains, elle faisait en même temps un acte de justice, parce qu'elle fixait, avec plus de considération leur place dans l'histoire de cette zone. L'auteur n'a pas perdu l'occasion de plaider en faveur de ses compatriotes, à propos desquels il avait rencontré dans d'autres travaux „de graves erreurs" ; par la suite il avait avoué maintes fois son intention d'en écrire l'histoire qui fasse connaître leurs qualités dignes de l'estime du monde [25]. L'écrit destiné a marquer le passé des Roumains lié au destin de l'Empire Ottoman n'apparaissait pas sur un terrain non cultivé ; mais l'oeuvre de Cantemir a le mérite d'avoir sensiblement élargi l'information par la mise en circulation des sources ottomanes, ignorées par ses prédécesseurs. Ce fait lui a conféré une indiscutable notoriété en matière, ce qui a déterminé Salaberry à considérer Cantemir, par rapport à Gibbon, Sagredo, Marsigle, Thou, comme „le seul qui soit lui-même une autorité" [26]. On comprend facilement l'influence qu'il a exercée à l'époque, jusqu'à Mignot et Hammer, sur les autres synthèses consacrées à l'histoire ottomane et qui ont entretenu, elles aussi, l'attention pour l'histoire des Roumains [27].

À côté des synthèses, nous mentionnons les dictionnaires et les chronologies, bien appréciées à l'époque. C'est aussi de l'évolution des „vedettes" qu'on peut déduire le degré d'intérêt pour l'espace roumain. Le fameux *Dictionnaire historiques et critique* de Pierre Bayle, tout comme sa nouvelle série sous forme de „supplément ou de continuation", revue par Jacques-Georges Chauffepié continuaient à l'ignorer ; *Le grand dictionnaire historique* du siècle précédent (Lyon, 1681), de même. La grande *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné,* coordonnée par Diderot et d'Alembert, lui accordait un certain intérêt, fait saisissable dans les articles sur les *Daces, Gèthes,* La *Valachie, Moldavie, Transylvanie,* signés par Diderot et Jaucourt. Le *Dictionnaire méthodique* en a agrandi l'intérêt, en développant les articles cités et en en introduisant d'autres (sur la Bukovine, Décébal etc.) sans rappeler les dictionnaires et les chronologies historiques proprement dites où les renseignements se diversifiaient encore plus [28].

Ajoutons, encore comme un autre moyen d'information sur les Roumains les ouvrages consacrés à l'histoire des peuples voisins, qui intéressaient dans la mesure où leur passé avait des contingences avec le passé

---

[24] Cf. *Dimitrie Cantemir, Historian of South-East European and Oriental Civilisations...*, ed. Al. Duțu, Paul Cernovodeanu, Bucharest, 1973, p. 319—329.

[25] Demetrius Cantemir, *Histoire de l'Empire Othoman...*, II, Paris, 1743, p. 370—371.

[26] M. de Salaberry, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis sa fondation jusqu'à la paix d'Yassy, en 1792* (ed. II), I, Paris, Londres, 1817, p. VIII.

[27] Jean Antoine Guer, *Moeurs et usages des Turcs avec un abrégé de l'histoire ottomane,* I—II, Paris, 1747 ; d'Anville, *L'Empire turc considéré dans son établissement et dans ses accroissemens successifs...*, Paris, 1772 ; Duvernois, *Essai de géographie de politique et d'histoire sur les possessions de l'Empereur des Turcs en Europe...*, Neuchâtel, 1784 ; Louis de Chénier, *Révolutions de l'Empire Ottoman,* Paris, 1789 etc. auxquels on ajoute aussi des traductions ; Elias Habesci, *État actuel de l'Empire Ottoman,* I—II, Paris, 1792 ; Th. Thornton, *État actuel de la Turquie,* I—II, Paris, 1812 e.a.

[28] Jean-Baptiste Ladvocat, *Dictionnaire historique et bibliographique portatif...*, I—II, Paris, 1757 ; L. M. Chandon, L. Mayene, F. A. Delandine, *Nouveau dictionnaire historique,* Caen, Lyon, 1804 ; P. Petau, *Abregé chronologique de l'histoire universelle sacrée et profane,* I—V, Paris, 1715 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

des Roumains [29] ou la littérature visant la connaissance des événements politiques et militaires du sud-est du continent [30].

Ce n'est pas seulement dans les ouvrages d'histoire qu'ont pénétré des renseignements sur le passé des Roumains. Le livre de Bauer se voulait, par exemple, strictement géographique, mais il ne pouvait pas ignorer quelques références à l'histoire du peuple présenté et, ce n'est pas par hasard, qu'apparaissait dans quelques éditions comme une suite de l'histoire mentionnée de Carra [31]. À son tour la géographie antique d'Anville [32] comprenait un chapitre sur la Dacie, tout comme „le tableau géographique" de la Hongrie et de la Transylvanie, esquissé par J. A. Demain, offrait des explications concluantes sur les habitants valaques" qu'à juste titre on croit être les descendants des anciennes colonies romaines" [33].

On trouve encore d'autres brèves mentions concernant le passé des Roumains dans une analyse des relations politiques de la France, conçue par Peyssonnel [34] ainsi que dans quelques-unes de ses études et remarques sur le commerce européen dans la zone de la Mer Noire [35].

Les moyens de la communication sont certainement plus diversifiés. La presse par exemple (peu examinée sous cet angle) en reste l'un des plus importants [36]. La correspondance ne pourrait pas non plus être ignorée. De cette façon, Daniel Démétrius Philippidès tenait au courant son ami, le savant géographe Barbié du Bocage, de l'étude de l'histoire qu'il écrivait [37], tendis que le prince de Ligne écrivait ses épitres de Iassy „méditant sur la ruine de la Moldavie" [38] et Jaubert n'omettait pas, à son tour, à la fin de sa mission dans les Principautés (1806), d'ajouter dans ses rapports diplomatiques quelques données générales sur la population et l'âge des Roumains [39].

Même dans la littérature on transposait, d'une manière figurative, les réalités historiques roumaines. On connaît le cas de l'Abbé Prévost qui,

---

[29] Voltaire, *Histoire de Charles XII, roi de Suède*, 1731 ; Abbé de Parthenay, *Histoire de Pologne sous le règne d'Auguste* II, I—II, Haye, 1733 ; J. Rousset de Missy, *Memoires du regne de Pierre le Grand*, I—IV, La Haye, 1725—1726 ; Jacques Lacombe, *Abrégé chronologique de l'histoire du Nord*, I—II, Paris, 1762 ; A. Aubert, *La vie de Stanislas*, Paris, 1769 ; Abbé Coyer, *Histoire de Jean Sobieski*, I—III, Amsterdam, 1761 ; Soligiac, *Histoire générale de Pologne*, I—V, Paris, 1750 ; Claude-Carloman de Rulhière, *Histoire de l'anarchie de Pologne*, I—IV, 1807 etc.

[30] *Al. Rally, Getta Rally, op. cit.*, nr. 4846—4853.

[31] Le livre de Fr. W. von Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* (ed. I, Frankfurt, Leipzig, 1778), après l'édition de Carra, *op. cit.*, p. 206.

[32] D'Anville, *Géographie ancienne abrégée...*, I, Paris, 1768, p. 312—21.

[33] J.-A. Demian, *Tableau géopraphique et politique des royaume de Hongrie, d'Esclavonie, de Croatie, et de la grande principauté de Transylvanie*, II, Paris, 1809, p. 70.

[34] Peyssonnel, *Situation politique de la France et ses rapports actuels avec toutes les puissances de l'Europe*, I—II, Neuchâtel, 1789.

[35] Idem, *Traité sur le commerce de la Mer Noire et des pays qui la bordent*, Amsterdam, 1787 ; J. C. Flachat, *Observations sur le commerce et sur les arts*, I—II, Lyon, 1756.

[36] G. Ionnescu-Gion, *op. cit.*, p. 34, 392—395 ; L. Baidaf, *Uciderea lui Grigore Ghica (octombrie 1777). Ecouri din presa contemporană*, dans *RI*, XIV, 1928, p. 97—130 ; V. Mihordea, *Ştiri din presa franceză privitoare la Ţările noastre*, dans *RI*, XXIV, 1938, p. 350—358.

[37] Al. Ciorănescu, *Correspondance...*, p. 132—133.

[38] *Lettres et pensées du maréchal Prince de Ligne...*, Viena, 1818, apud *Arhiva*, Iaşi, VIII, 1897, p. 607.

[39] Teodor Holban, *op. cit.*, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dans son roman *Le Monde moral*, faisait de fréquentes allusions aux pays roumains du temps de la révolte de Rakoczi et du règne de Constantin Brîncoveanu [40]. Rien de surprenant donc que l'abbé des Fontaines évoquât le prince phanariote Constantin Mavrocordat, dans sa dédicace à la traduction de Virgile, en le considérant comme un „précieux rejeton de Bogdan et de Dragoș, princes de Valachie et de Moldavie dans le milieu du quatorzième siècle" [41].

Les écrits cités avaient recommandé ainsi le passé des Roumains dans l'espace de la culture française. Fait remarquable, ils ont stimulé l'intérêt pour les sources susceptibles de servir à une connaissance historique profonde. Sans ignorer les sources d'ancienne notoriété (Thurocz, Bonfinius, Piccolomini), les XVIII-e siècle a attiré surtout l'attention sur les propres „annales" des Roumains, rappelées par D. Cantemir dans son ample histoire de l'Empire Ottoman. Carra les avait vues, mais il les avait qualifiées comme étant d'„une obscurité profonde" [42], tendis que Bauer avait même réussi à les consulter par l'intermédiaire de deux boyards roumains qui lui ont fourni „des extraits fort détaillés" [43]. Mais le moment le plus intéressant en ce sens a été illustré par Peyssonnel, le père du diplomate et écrivain cité, qui, par l'intermédiaire du grand drogman, avait procuré une compilation des chroniques moldaves en grec moderne par Al. Amiras.

Parmi les sources essentielles pour la connaissance des Roumains, D. Cantemir et après lui Carra et Bauer attiraient l'attention sur la tradition qui régissait le souvenir d'Ovide dans la conscience des habitants roumains [44]. Quelques mentions sur les reliques antiques (le pont de Trajan sur le Danube, les ruines d'Ulpia Traiana) ou sur les découvertes monétaires (Tighina, Galați) indiquaient l'intérêt pour l'approfondissement de l'information. Pour une meilleure documentation Peyssonnel a voyagé dans les régions roumaines, en recueillant des observations et un riche matériel qu'il a ensuite soumis à son analyse critique [45]. Carra insistait à son tour sur l'importance de la connaissance de la langue du peuple dont il allait écrire l'histoire, „le premier passeport que l'observateur doit se procurer" [46]. Pourtant l'apport des sources internes de l'histoire des Roumains était assez modeste ; par conséquent, l'image forgée dans la littérature française a été due en premier lieu aux sources externes de circulation plus ancienne. Quelle était au fond cette image ?

En l'esquissant, nous ne construisons qu'une image idéale. En réalité, rarement, les contemporains du XVIII-e siècle ont conçu l'histoire des pays roumains telle qu'elle apparaît dans les lignes qui suivent. Ce sont seulement quelques *membra disjecta* de cette image qu'il ont pu saisir, s'ils ont accordé d'attention aux renseignements disparates que nous avons cités.

Pour les origines éloignées, les données étaient encore plus obscures et on confondait souvent les ancêtres des Roumains avec les Scythes. Une

[40] Cf. Andrei Pippidi, Al. Duțu, *L'Abbé Prévost et les Roumains*, dans „Revue de littérature comparée", LV, 1971, p. 228—234.
[41] Vergile, *Oeuvres*, Paris, 1743, apud „Arhiva", X, 1899, p. 190—192.
[42] Carra, *op. cit.*, p. 11, 125.
[43] *Ibidem*, p. 206, 252.
[44] *Ibidem*, p. 6—7, 252.
[45] V. Mihordea, *op. cit.*, p. 373, 380.
[46] Carra, *op. cit.*, p. XXIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ethnogénèse fantastique, suggérée par Herodote, considérait les Scythes comme „père des nations", en voyant dans les Géto-Daces leurs descendants, de rien inférieurs : „ils ne dégénéroient pas de la valeur de leur ancêtres. Sobres, vigoureux, capables de supporter toutes les fatigues de la guerre" [47]. Cette idée n'était pas étrangère — paraît-il — à Sobieski, le roi de Pologne, qui traversait la Moldavie, épouvanté de se trouver „dans ces mêmes plaines où Darius I, empereur des Perses, s'étoit répenti d'avoir apporté la guerre pour punir les Scythes" [48]. Mais, dans les grands traités d'histoire ou dans les encyclopédies, les Géto-Daces étaient mentionnés surtout sous l'aspect de leur incidence avec l'histoire de l'Empire Romain qui permettaient d'autres références à leur civilisation et culture, niveau de moralité, histoire politique, et surtout, à la mort héroique du roi Décébal.

Plus riches se sont avérées les mentions concernant la Dacie romaine. Le problème de la continuité de l'élément dace ne s'est pas posé, mais, par contre, l'idée de la romanité des Roumains est fréquemment revenue, ceux-ci étant considérés (comme prolongement d'une tradition médiévale) les successeurs des „colons romains", que le prouvait leur nom. Les frontières de la province romaine étaient connues avec approximation, et Cantemir, et après lui, Carra et Saul avaient attiré l'attention sur quelques villes anciennes, identifiables sur le territoire roumain.

En synthétisant toutes ces informations, Peyssonnel a réussi à donner à l'époque l'image la plus vraisemblable de l'ethnogenèse roumaine, rapprochée d'une certaine manière du point de vue de l'historiographie actuelle. Conformément à sa thèse, les descendants des colons romains en Dacie, se sont mêlés non seulement aux autochtones daces, mais aussi aux peuples migrateurs qui ont suivi ; par conséquent, à l'arrivée des Hongrois, précisait-il (en faisant allusion à une dispute engagée surtout par l'historiographie d'au delà des Carpathes), „la Moldavie et la Valachie étaient habitées par les descendants des légions romaines" [49].

Des mentions concernant l'histoire des Roumains entre les IV—XIV-e siècles sont presque inexistentes. Quelques unes rappelaient l'époque des migrations avec des références aux foules successives des Goths, Huns, Avares et ensuite des Tatares. Dans une lumière confuse, étaiet vu aussi le début du Moyen Age roumain. Bauer, en commençant la chronologie des princes valaques par le légendaire Radu Negru [50], avait démontré qu'il était au courant de la tradition de la fondation des États, et d'Hauterive rappelait la légende des anciennes armoiries de la Moldavie (représentant un aurochs) en relation avec le commencement du règne de Dragoş [51]. Le même auteur insistait sur le règne d'Alexandre le Bon, sans donner d'informations correctes et sûres, mais en voyant dans ces mesures „législatives" un écart à la ligne de la tradition romaine et la réception des influences byzantines. Quelques figures de voïévodes qui se sont fait remarquer dans

[47] Louis P. Anquetil, *op. cit.*, V, p. 480. Dans le même sens, voir aussi : d'Anvielle, *op. cit.*, p. 312—321 ; *Dictionnaire historique des sièges et batailles mémorables de l'histoire ancienne et moderne...*, III, Paris, 1771, p. 395 ; Peyssonnel, *Observations historiques...*, p. 5 ; d'Hauterive, *op. cit.*, p. 30—31.

[48] Abbé Coyer, *op. cit.*, p. 47.

[49] Peyssonnel, *op. cit.*, p. 194.

[50] Carra, *op. cit.*, p. 248—249.

[51] D'Hauterive, *op. cit.*, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

les luttes contre les Ottomans ont joui d'une attention plus généreuse : Mircea le Vieux, considéré par le roi Sigismund à l'occasion de la lutte de Nicople comme „plus accoutumé à combattre contre les Turcs“ [52]. Vlad l'Empaleur, „un parfait tyran“, selon la formule consacrée à l'époque, mais qui a tenu tête à Mahomed II, „le plus glorieux prince qui ait été assis sur le trône des Ottomans“ [53] ; Iancu de Hunedoara, „le fameux Jean Corvin“ [54], appelé souvent ainsi par l'historiographie de ce siècle, mais surtout Etienne le Grand de Moldavie, dont d'Hauterive écrivait qu'il „est toujours le héros de l'histoire de ce pays et le récit de ses exploits fait encore aujourd'hui le charme du loisir des bergers et la joie“ [55]. Ses luttes contre les Turcs à Vaslui et Războieni étaient bien connues, tout comme ses guerres avec les rois de la Hongrie et de la Pologne, enveloppées souvent de légende. Pour les voïévodes qui ont suivi (Radu le Grand, Ştefăniţă, Petru Rareş), les renseignements se font plus rares pour devenir plus riches à l'égard de Michel le Brave, Matei Basarab, Vasile Lupu et quelques uns des princes de la Transylvanie, mais surtout à propos des événements des règnes de Constantin Brîncoveanu et Dimitrie Cantemir. Mais au fur et à mesure que l'écriture historique du XVIII-e siècle avançait à l'époque, l'information s'élargissait visiblement, soit pour enregistrer la chronique des événements, soit pour signaler l'état politique, administratif ou moral des Principautés.

De la longue suite des souverains phanariotes obscurs, étaient exceptés Nicolas Mavrocordato, apprécié pour sa culture, et Constantin Mavrocordato, „celui qui fit de plus de tout à sa patrie“ [56], surtout comme réformateur. Du reste, les auteurs considéraient que les Principautés étaient devenues, sous le règne des Phanariotes, „un objet de trafic“ et un malheureux théâtre de guerre pour les forces voisines. Parmi toutes ces données susceptibles de recomposer l'histoire des Roumains, il ne manquait pas de précision en marge des institutions et des dignités, de l'ancienneté des villes et des régions historiques (la Bukovine, la Dobroudgea) des traits de caractère et des mentalités des habitants. En ce sans, d'Hauterive croyait que les Roumains de Moldavie étaient plus attachés aux vertus de leurs ancêtres, grâce au règne d'Étienne le Grand qui „eut le temps d'imprimer un caractère à sa nation et donna aux moeurs publiques une consistance“ [57]. C'est sur ce fond que pourrait se distinguer cette „tradition de l'ancienne liberté romaine“, fait d'autant plus curieux pour qui le constatait qu'elle était à quatre cent lieues de Rome et à dix-huit siècles de Cicéron“ [58]. En faisant cette remarque, l'auteur français était en consensus avec l'idée la plus importante qu'on ait retenue à l'époque. Elle attirait l'attention sur les circonstances qui ont déterminé l'instauration de la domination ottomane dans les pays roumains et sur leur existence politique séparée de la Sublime Porte. À l'appui de cette idée, D. Cantemir avait invoqué le soi-disant „testament“ d'Étienne

[52] *Dictionnaire historiques des sièges...*, I, p. 401 ; II, p. 627 ; *Le grand théâtre historique*, IV, col. 79.
[53] Cantemir, *op. cit.*, II, p. 3, 18, 61. Voir aussi Carra, *op. cit.*, p. 42—43.
[54] *Dictionnaire historique des sièges...*, I, p. 244—246 ; Cantemir, *op. cit.*, I, p. 252, 263—265 ; Anquetil, *op. cit.*, VII, p. 322.
[55] D'Hauterive, *op. cit.*, p. 62.
[56] Carra, *op. cit.*, p. 349.
[57] D'Hauterive, *op. cit.*, p. 178.
[58] *Ibidem*, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le Grand, en fait une fiction qui découlait d'une tradition historique confuse. Selon cette tradition, le prince, avant de mourir, aurait conseillé ses successeurs d'accepter la suzeraineté ottomane à cause de „la triste situation de tous les États qui nous environnent" et de „choisir entre les mots qui nous menacent, celui qui paroit le plus supportable" [59].

Ainsi, la soumission devant la Sublime Porte aurait-elle eu lieu dans les conditions où les Moldaves avaient déjà fait la preuve de leur force, mais peu à peu, „les conventions" de la soumission avaient été transgressées et remplacées par la loi du bon gré ou „tout va selon le bon plaisir du premier visir" [60]. C'est le discours historique de Cantemir qui a imposé une telle vision, et, à son tour, la littérature française l'a retenu, en accentuant que l'inclusion des pays roumains dans les limites de l'Europe Ottomane n'a été faite „qu'à titre. de fief" [61]. La conclusion était précieuse et était de nature à enrichir l'image de l'Europe, restreinte jusqu'aux frontières de l'Empire Ottoman [62]. En réalité, tout comme on peut le déduire de l'examen déjà entrepris, ses frontières étaient le résultat d'un accident historique qui impliquait le destin d'un peuple européen.

Ce n'est pas la seule conclusion, digne d'être retenue, de la contribution des écrits français à la connaissance du passé des Roumains. Comment pourrait-on oublier la fonction de cette historiographie à même d'inciter les écrits roumains ? Nous avons rappelé le projet — celui de Saul, perdu, et l'autre, de l'évêque Chesarie, non réalisé — qui envisageait d'écrire une histoire des Roumains, à l'usage des étrangers, comme réplique de celle de Carra. Le sentiment d'engagement dans cet esprit peut être rencontré chez d'autres auteurs, obsédés du fait que „les étrangers écrivent pour nous, et nous, bien que nous n'écrivions pas pour nous, ne voulons pas au moins savoir ce qu'ils écrivent de notre bien et mal" [63].

Par rapport à l'historiographie allemande de la même période concernant les Roumains, la littérature française peut paraître moins consistante, telle que la considérait non seulement F. I. Sulzer [64], mais même un chercheur français, comme Ch. B. Hase [65]. Le moment d'un pareil esprit critique coïncidait avec les débuts d'une nouvelle étape dans les préoccupations de l'historiographie française pour les Roumains. F. Recordon, F. G. Laurençon et surtout Félix Colson, J. A. Vaillant, E. Quinet, Jules Michelet allaient en approfondir la connaissance, qui serait intégrée dans l'ample émulation spirituelle pour la cause nationale du peuple roumain. Mais aboutir à une pareille connaissance n'aurait pas été possible en dehors des prospections du siècle antérieur, et prospecter dans le domaine historiographie c'était fonder une création authentique [66]. Dans cette perspective, les renseignements de la littérature française du XVIII-e siècle sur les Roumains peuvent être considérés comme un premier pas vers leur connaissance historique.

[59] Cantemir, *op. cit.*, II, p. 365.
[60] *Ibidem*, II, p. 374.
[61] Carra, *op. cit.*, p. 12, 26, 252—253 (Bauer) ; Peyssonnel, *op. cit.*, p. 239 ; d'Anville, *L'Empire Turc...*, p. 33 ; Elias Habesci, *op. cit.*, p. 213.
[62] Pierre Chaunu, *La civilisation de l'Europe des Lumières*, Paris, 1971, p. 54—60.
[63] T. Thornton, *Starea... Valahiei şi a Moldovei*, Buda, 1826, apud Ioan Bianu, Nerva Hodoş, Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche*, III, Bucureşti, 1936, nr. 1291.
[64] N. Iorga, *op. cit.*, p. 385.
[65] Hase, *op. cit.*, p. 279—281.
[66] Al. Zub, *A scrie şi a face istorie*, Iaşi, 1981, p. 281.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

О ГЕНЕЗИСЕ РУМЫНСКОГО СРЕДНЕВЕКОВОГО ГОРОДА : МОДЕЛЬ ЯСС

АЛЕКСАНДРУ АНДРОНИК

В нашей современной историографии большое внимание уделяется вопросам европейского феодализма что-бы, на основе специфических особенностей, уточнить модель феодализма с её вариантами, а также и вопросы румынского феодализма[1]. Одновременно, весьма актуальным стал и вопрос генезиса румынского средневекового города, хотя — со всеми достижениями румынской средневековой археологии за последние тридцать лет — остается ещё в силе демарш хорошо известного нашего медиевиста П. П. Панаитеску считавшим что изучение зачаток румынской городской жизни возможно лишь только на основе сравнения с европейским феодализмом. Следует отметить, что лишь в 1983 г. историки медиевисты обсудили в Сучаве, на основе археологических и исторических данных, вопросы румынской средневековой цивилизации в сравнении с городской цивилизацией Центральной и Западной Европы[2].

До сих пор, в рамках социально-экономических и территориальных структур румынского пространства вопрос генезиса средневекового города, в некоторой мере, был выяснен благодаря археологическим открытиям в Сучаве, Яссах и Байе[3], а также и тщательному использованию архео-

---

[1] Fl. Constantiniu, *Geneza feudalismului românesc : incadrare tipologică*, *RdI*, 31, 1978, 7, c. 1215—1220 ; idem, *La genèse du féodalisme roumain : approche typologique*, *NÉH*, VI/1, 1980, c. 81—91 ; idem, *Iobăgia în istoriografia românească*, *SMIM*, X, 1983, c. 110—114. *(Feudalismul : abordare tipologică)* ; R. Manolescu, *Ev mediu și feudalism (concept, obiective, metode de cercetare)*, *RdI*, 35, 1982, 7, c. 835—843 ; Al. Andronic, *Particularități ale feudalizării societății europene în secolele IX—XI*, *AIIAI*, XXI, 1984, c. 473—484 ; idem, *Tipologia feudalismului european și rolul obștilor agrare în procesul de feudalizme Hierasus*, *Annuar 1983*, V, Botoșani, 1984, c. 271—278.

[2] P. P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947, c. 5. Cf. Em. I. Emandi, *Aspecte ale civilizației medievale românești în secolele XIII—XVII. Dezbatere științifică, 6—8 decembrie 1983*, „Succava", Anuarul Muzeului Județean, X, 1983, c. 875—881 ; M. D. Matei, *Dezbaterea științifică cu tema „Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII"*, *RdI*, 37, 1984, 3, c. 279—285.

[3] M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963 ; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967 ; Al. Andronic, *Iașul pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Contribuții arheologice la problema genezei și dezvoltării orașelor feudale din Moldova*, *Teză de doctorat*. Rezumat, Cluj, 1970 ; E. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, Iași, 1980 ; *Istoria orașului Iași* (red. C. Cihodaru, Gh. Platon), Iași, 1980 ; Al. Andronic, *Iașii pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, 1985 (в печать)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

логического документа выявленного систематическими раскопками за последнее время и в других городах восточнее Карпат[4].

По этому, археологические открытия в Яссах представляют особенный научный интерес в разрешении вопроса социально-экономического процесса градообразования одного сельского поселения и его дальнейшего развития, тем более что исследования охватили четко определенный антропогеографический ареал[5]. С этой точки зрения подчеркиваем, что решающая роль в успешном разрешении данного вопроса пала методологически на долю более подробного исследования всех элементов линией конвергенций в их тесном соотношении[6].

Систематические раскопки в Яссах произведенные с целью определения первоначального городского ядра исследованного поселения на средней террасе реки Бахлуй, на том месте где в средневековье был воздвигнут Господарский двор, дали возможность, на основе весьма значительных археологических открытий, датировать во второй половине XIV в. это ядро, ограничить его площадь и определить этапы дальнейшего развития средневекового города во времени и пространстве[7].

---

[4] Şt. Olteanu, *Premizele majore ale procesului de constituire a oraşelor medievale la est şi sud de Carpaţi*, „Studii", 1972, 5, c. 933—979; M. D. Matei, *Studii de istorie orăşenească medievală (Moldova, secolele XIV—XVI)*, Suceava, 1970; G. Ignat, Şt. Cheptea, *Începuturile oraşului medieval din Moldova în lumina datelor arheologice şi istorice (Dezbatere ştiinţifică)*, *AIIAI*, IX, 1972, c. 651—654; idem, *Les commencements de la ville médievale en Moldavie à la lumière des données archéologiques et historiques (Débat scientifique de Jassy du 18 mars 1972)*, *RRH*, XI, 1972, c. 881—883; Al. Artimon, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Bacău*, „Carpica", Muzeul judeţean de istorie şi artă, Bacău, 1981, c. 11—27; idem, *Oraşul medieval Tg. Trotuş în lumina datelor istorico-arheologice*, „Carpica", XIV, 1982, c. 93—107.

[5] N. Zaharia, *Recunoaşteri arheologice efectuate de colectivul Muzeului de Antichităţi din Iaşi în 1953 în cuprinsul Moldovei*, *SCIV*, VI, 1955, 1—2, c. 287; idem, *Cercetări de suprafaţă efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, *SCIV*, VI, 1955, 3—4, c. 898—899; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în oraşul Iaşi şi împrejurimi*, *SCŞI*, istorie, VII, 1956, 2, c. 1—51; idem, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, c. 201—206; idem, *La diffusion géographique des établissement pré- et protohistoriques de Moldavie*, *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague, 21—27 août, 1966*, Praha, 1, 1970, c. 112—114; R. Möhlenkamp, *Contribuţii la istoria oraşului Iaşi în secolele XIV—XV*, *AIIAI*, XXI, 1984, c. 61—72, которая расширяет ареал сельских поселений тяготевших к данному городскому центру. Этот вопрос надлежит дальнейшему исследованию на основе смежных историко-географических дисциплин.

[6] См. „Обшая тематика XVI Международного Конгресса Исторических Наук в Штуттгарте 25 авг —1 сен. 1985 г" где записана в *Хронологической Секции—Средневековье* тема: „Горы, реки, пустыни, леса: барьеры или линии конвергенции?" (*Rd. I*), 37, 1984, 1, с. 88). Следует обратить внимание что вопрос существования предполагаемого „центра конвергенций" еще в 1977 г. был уточнен в связи с исследованием местного ареала конвергенций а области будущего средневекового города Сучава (Em. I. Emandi, *Observaţii de geografie istorică privind ocolul oraşului Suceava*, „Suceava", IV, 1977, с. 121).

[7] Al. Andronic, *Contribuţii arheologice la istoricul oraşului Iaşi în perioada feudală*, *AM*, *I*, 1961, c. 271—281; Al. Andronic, F. Neamţu, *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Iaşi 1956—1960*, *AM*, II—III, 1964, c. 409—438; Al. Andronic, F. Neamţu, M. Dinu; *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iaşi*, *AM*, V, 1967, c. 169—285; idem, *La résidence princière de Jassy*, „Dacia", Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle serie, Bucharest, XIV, 1970, c. 335—388; Al. Andronic, F. Neamţu,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Одновременно, следует подчеркнуть что пройденные этапы Ясского поселения в эволюционом процессе от села до стадии города были более тщательно изучены, по сравнению с остальными средневековыми городами —как это уже отмечалось* — благодаря исследованию, начиная с 1952 г. и поселений находящихся в окрестностях города[9].

Следовательно, в отличие от историков считавших существенной предпосылкой генезиса румынских средневековых городов их географическое местонахождение по речным долинам, будучи употребленно понятие „долиного торга"[10], мы установили, что в основе Ясского средневекового города находится одно сельское поселение, которое, по мимо благоприятных географических условий, воспользовалось и существованием ряда других одновременных сельских поселений в своей непосредственной близости, образовавших своего рода кольцо[11]. Таким образом, одновременно с абсолютно необходимым ростом населения в Яссах создались предпосылки становления местного рынка, непосредственное условие последовательному развитию процесса градообразования одного сельского поселения, будущего центра конвергенций, к которому тяготели остальные кольцевые поселения.

В тоже время, на основе археологических открытий и в других средневековых городах Молдавии, установилось что румынский средне-

---

St. Cheptea, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1961—1967*, *AM*, IX, 1980, c. 103—119; N. N. Puşcaşu, V. M. Puşcaşu, *Mărturii de civilizație și urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iașilor*, *RMM*, Seria Monumente istorice și de artă, XIV, 1983, 2, c. 20—64.

[8] M. D. Matei, *Premisele formării orașului medieval Suceava și rolul așezării pînă la mijlocul secolului al XIV-lea*, *SCIVA*, 28, 1977, 1, c. 72; Л.Л. Полевой, *Очерки истории* ческой географии Молдавии XIII—XV в.в., Кишинев, 1979, с. 54.

[9] M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratorii, *Șantierul Hlincea*, *SCIV*, IV, 1953, 1—2, c. 312—334; idem, *Șantierul arheologic Hlincea*, *SCIV*, V, 1954, 1—2, c. 232—251; 3—4, c. 687—701; St. Cheptea, *Săpăturile arheologice de la Hlincea—Iași din anul 1964*, *CI*, I, 1970, c. 77—90; D. Gh. Teodor, *Descoperirile prefeudale de la Iași — Crucea lui Ferent*, *CI*, II, 1971, c. 118—128; I. Ioniță, *Așezarea de tip Sîntana de Mureș de la Iași — Fabrica de cărămizi*, *AM*, VII, 1972, c. 267—306; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul estic-extracarpatic în secolele II—IV e.n.*, Iași, 1982, c. 101, 103, 108, 116.

[10] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, c. 161—218; V. Costăchel, A. Sava, P. P. Panaitescu, *Viața feudală din Țara Românească și Moldova*, București, 1957, c. 413—414; P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, c. 279—291; N. Grigoraș, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, *SCȘI*, istorie, XI, 1960, 1, c. 89; M. D. Matei, *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile acestora. (Realități din Țara Românească și Moldova)*, *SCIVA*, 29, 1978, 3, c. 371—374; V. Neamțu, F. Neamțu, Șt. Cheptea, *Contribuții la problema urbanizării așezării de la Baia în secolul al XIV-lea*, *AIIAI*, XVI, 1979, c. 299; C. Șerban, *Conceptions et méthodes dans l'étude de l'histoire des Villes médiévales roumains*, *NÉH*, III, 1965, c. 445—457. Понятие „долиного торга" пополняют наличем демографической плотности данной зоны и местонахождением будущего города на главных бродах (К.К. Джурескy, *Уж. соч.*, с. 58—59, 71—72), а также и наличием ключевой воды (C. Cihodaru, *Începuturile vieții orășenești la Iași*, *AȘUI*, istorie, XVII, 1971, 1, c. 31).

[11] Al. Andronic, *op. cit.*, Cluj, 1970; idem, *Așezarea din secolul al XIV-lea de la Iași*, „Aluta", Anuarul Muzeului din Sf. Gheorghe, I, 1970, c. 119—130; idem, *Iașii pînă la mijlocul secolului al XVII-lea în lumina datelor arheologice*, *CI*, I, 1970, c. 91—108; idem, *Începuturile vieții urbane la Iași*, „Carpica", V, 1972, c. 169—180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

вековый город является результатом местного внутреннего социально-экономического и политического процесса обеспеченным и политическими международными условиями середины XIV века[12]. А это означает, что первые городские ядра возникли в Молдавии в тех географических зонах где сочетались одновременно : благоприятные географические условия приемлемые последовательному развитию местного человеческого общества, более повышенная демографическая плотность (доказанная открытием многочисленных сельских поселений в данном регионе) и наличие минимальной политической безопасности[13].

Таким образом, исследование средневековых археологических объектов в рамках социально-политических и территориальных структур по географическим подразделениям, какими являются „поля", „кодры" и „земли", те долинные княжества — гениально предвидимые историком Н. Иорга и все более и более выявленные археологическими исследованиями укрепленных поселений IX—XI в.в. во внекарпатском восточном пространстве[14] — открыло непредвиденные перспективы дальнейшему углубленному изучению румынского средневекового села. С этой точки зрения, археологическое исследование румынского села XII—XIV в.в. — хотя еще не осуществилось в полности — позволило в некоторой мере определить те исторические категории, которые в рамках общей сельской среды того времени стали предпосылками возникновения и дальнейшего развития румынского средневекового города[15].

Разнообразие в единстве и устойчивость народной техники и сельского кустарного промысла с одной стороны, и параллельно развивавшиеся городские ремесла, последние все больше разветвленные в средневековье с другой стороны, позволяют, на нынешней стадии исследований межсмежных дисциплин, установить исторические категории, которые определяют непрерывность и устойчивость автохтоного этноса.

Сравнительные элементы, археологические и этнографические, а также различные по своей натуре аналогии, способствующие умножению абсолютно необходимых данных исследователю что-бы выявить способности данного этноса в процессе восприятия местной и внешней изобре-

---

[12] M. D. Matei, *Probleme actuale ale cercetării istoriei oraşului medieval*, *SCIV*, 21, 1970, 3, c. 451—463 ; idem, *Quelques problèmes concernant les débuts de la vie urbaine médiévale dans les Pays roumains*, Vor-und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter, Göttingen, 1, c. 71—87 ; M. D. Matei, Em. I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei şi bazinul Şomuzului Mare. Secolele XI—XVII*, Bucureşti, 1982, c. 92—103.

[13] Ş. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV—XVI). Drum şi stat*, *SMIM*, X, 1983, c. 9—56.

[14] D. Gh. Teodor, *Un cnezat românesc la est de Carpaţi în secolele IX—XI*, *AIIAI*, XX, 1983, c. 81—87.

[15] M. D. Matei, *Ville et village en Moyen Âge. Stade actuel et perspectives de l'archéologie roumaine*, Bulletin de l'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, Bucarest, IX, 1971, c. 104—129 ; idem, *Cercetarea arheologică a satului medieval românesc în secolele XII—XIV : realizări, perspective, sarcini*, *SCIVA*, 30, 1979, 3, c. 411—425 ; idem, *Dezbatere ştiinţifică*, *loc. cit.*, c. 399—401 ; Şt. Olteanu, *Arheologia şi studiul structurilor medievale timpurii ale satului românesc*, *SCIVA*, 30, 1979, 3, c. 403—409 ; R. Popa, *Probleme de metodă a cercetării arheologice a satului medieval românesc*, *SCIVA*, 30, 1979, 4, c. 555—563.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

тательности, прямыми и косвенными связями, какими они проявляются в народной технике в первую очередь и в развитие кустарных промыслов, а также и во всех городских ремеслах, последние разветвленные и диференцированные по одной линии технологического производства во второй очереди, являются в данный момент одной из основных забот археолога и историка медиевиста.

В этом порядке вещей, археологические открытия сельского и городского характера XIV—XV в.в. на территории Молдавии являются конкретным доказательством не только способности восприятия данного этноса в указанную область, но и его тесные связи с окружающим цивилизованным миром в то время, способствуя положительному вкладу в свою пользу. Вот почему, в сочетании всех географических и исторических условий большая роль предоставляется средневековому селу оставшегося неисчерпающим источником будущего городского центра, как демографической четко устанавленной единицей, так и в двойном своем качестве экономической единицы производства и обмена товаров. Таким образом, товары городских ремесленников получают универсальный характер распространяясь на все больше возрастающе экономическом ареале, достигая, в последствие, границы феодального государства того времени и даже, иногда, переходя их.

С этой точки зрения, весьма убедительными являются археологические и нумизматические открытия доказывающие серийное производство в области гончарного ремесла и обмена этих стандартных товаров с одного до другого конца Молдавского княжества еще во второй половине XIV в.[16]. Другими словами, именно теперь установились абсолютно необходимые условия создания единного рынка, обеспечивающего массовое производство для средневековых городов и совместно с осуществлением товарообмена преодолеть производство на заказ, благодаря сосуществованию обобщающих факорав полной феодализации данного общества.

Следовательно, уточнив экономические условия является умесным выявить и физико-географические условия ясской области, обеспечивающи одновременно с другими факторами конвергенции возникновение и развитие данного поселения городского характера в румынском средневековье.

Яссы, древнейшее поселение, пользовались очень хорошими географическими условиями на долине реки Бахлуй, на стыке двух больших подразделений рельсфа Молдавского Плато, а именно : Молдавская Долина и Молдавское Центральное Плато.

Стык этих двух больших географических подразделений выявляется рельефной формой, каторая под называнием „Ясской кузсты", начинается на долине реки Бахлуй, в рамках города, на 40 м высоте над уровнем моря и возвышается в предместие Бучум до 356 м высоты на горе Репедя и 404 м на горе Пэун.

С геологической точки зрения город Яссы находется на молдо-подольской платформе, останок самого древнего европейского докамбрийского

[16] E. Neamţu, V. Neamţu, Şt. Cheptea, *op. cit.*, c. 104—110 ; El. Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova (secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, Bucureşti, 1975, c. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

хребта, на котором отложились горизонтальными напластованиями остатки Силурийского моря, меловые конца мезозойской эры, а также и Сарматского моря второй части третичной эры.

Нынешний рельеф речных террасс, являясь новейшим отложением, позволил специалистам установить что Яссы распространились на рельефной единице созданой эрозией и речным отложениям четвертичной эры. Таким образом, рельеф Ясс видоизменился, представляя собой холмистую и пригорочную область высотой от 40 до 186 м какими являются Чирик, Шорогарь, Копоу, Четэцуя, Сокола, Кэприца, отделенные долинами Бахлуйя и его притоков и пойменными низостями, частично заболченными или же долинами Редью, Подгория, Калкаина, Чирик, Николина и Валя Сякэ. Это означает, что данный рельеф создался на сарматском фундаменте на холмистой плиоцено-четвертичной равнине селективной эрозией и содержающей в отложениях песчаники, глину, сарматские пески и даже гипс.

Современное ядро Ясс находится на несколько ступенчатых террасс, бывших поим Бахлуйя, а важным фактом являясь то что центральное ядро города, включая и первоначальное ядро средневеково города Яссы, находится на нижней террассе Бахлуйя, на 25 м высоте, вюрмийского возраста. Террассы будучи речными отложениями, содержат снизу песок и гальку, а сверху глину, которая как в прошлом так и теперь, являясь строительным и хозяйственым материалом, предоставляет необходимое сырье на производство черепиц, кирпичей, глиняных труб для водопровода и канализации, а также и для изготовления различных категорий обиходной керамики.

Гидрографическая сеть в Яссах весьм плотная с быстрыми водотечениями весной, разливными в начале лета, иногда с наводнениями, а следовательно очень капризного характера, что объясняется повреждением рельефа за последнее время.

Климат характеризуется влиянием масс атлантического воздуха, что повышает влажность и снижает континентальность, Яссы нахдясь в рамках континентально-умеренной области, на стыке региона со степным и лесо-степным климатом с регионом лесного и холмистого климата. Степной климат проявляется годичной средней температурой до 9,6° с юго-восточными и северозападными ветрами и сухим летом (до + 40°) и холодной зимной (до—30°).

Растительность специфическая лесостепной области. Здесь растут дуб, лесной орешник, клен, липа, яссень, лесная слива, кизил, существуя таким образом весьма значительный древесной материал для построек и изготовления сельскохозяйственных орудий и домашней утвари. Следует учесть также и наличие лесостепных пастбищь, которые с древнейших времен способствовали скотоводству. В области известны богатые и плодородные черноземные и подзолистые почвы, серые и коричневые, которые как в прошлом так и теперь пригодны земледелью.

Таким образом, стыковая область тех двух больших географических подразделений рельефа Молдавского Плато представляла собой, в комплексе геогрвфических факторов, благоприятное место человеческому обитанию, способствуя появлению в последствие сельского поселения, которое со временим превратилось в средневековый центр городского характера.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

С точки зрения становления рыночного центра площадь занятая Яссами соответствует географическому местоположению, потому что топографически весьма удобно что-бы первоначальное ядро Ясского торга занимало-бы возвышенную нижнюю террассу Бахлуйя именно на месте бывшего Господарского двора и его непосредственной близости, потому что эта возвышеность находится против плоского конуса отложений реки Николина, одновременно предоставляя и ключевую воду и важный переходный пункт с севера на юг через влажную пойменость Бахлуйя[17].

Пойма реки Бахлуй еще с древних времен способствовала появлению многочисленных поселений[18], находящихся в тесной связи с другими переходными мелкими пунктами с севера на юг через Молдавское Центральное Плато, представляя очень важный экономический связной и переходный пункт между Цуцорским бродом на реке Прут и Воротами Тыргу Фрумос с востока на запад по направлению к Сирету и его западным притокам[19].

Таким образом, поселение сельского характера Яссы находилось, благодаря географическим условиям, на главной оси торговых путей, которое положение совместно с остальными социальными, демографическими и политическими элементами способствовало постепенному превращению поселения, в определенно короткое время, в средневековый город, важный центр производства и обмена.

Географическая область басейна реки Бахлуй, в пределах которой возник и развился в последствие средневековый город Яссы, характеризуется, в общем, существованием древних человеческих поселений, как это доказывают более старые находки благодаря наземным исследованиям доказывающих наличие многочисленых поселений на протяжении столетий в течение античной и средневековой истории[20].

Поэтому, внимание археологов направилось в области интенсификации исследования окрестностях города Яссы, считая что историческое прошлое Ясс следует изучаться с учетом эстетственой физико-геграфической среды и демографических данных. Производившиеся исследования в селах Ароняну, Данку, Холбока, Томешть, Влэдичень, Бучум, Хлинча, Валя-Адынкэ, Мирослава, Урикань, Гэурень, Валя-Лурулуй, Редью-

---

[17] *Monografia geografică a României. Geografia fizică*, I, Bucureşti, c. *292—296, 318*, 570—571, 672—679; C. Martiniuc, V. Băcăuanu, *Harta geografică a oraşului Iaşi, AŞUI*, V, 1959, c. 183—184, 186; I. Şandru, C. Martiniuc, Şt. Păunel, S. Chiriacescu, *O variantă a schiţei propusă ca sistematizare a oraşului Iaşi, AŞUI*, I, 1956, 1, c. 340—341; I. Şandru, V. Băcăuanu, Al. Ungureanu, *Judeţul Iaşi*, Bucureşti, 1972; I. Şandru, *Geografia aşezărilor omeneşti. Aşezarea rurală*, Iaşi, I, 1970; V. Cucu, *Geografia populaţiei şi aşezărilor omeneşti*, Bucureşti, 1974; D. Bădărău, I. Caproşu, *Iaşii vechilor zidiri pînă la 1821*, Iaşi, 1974, c. 11—21; Al. Roşu, I. Ungureanu, *Geografia mediului înconjurător*, Bucureşti, 1977; *Iaşi. Monografie*, Bucureşti, 1980, c. 11—32; *Istoria oraşului Iaşi*, I, 1980, c. 13—16.

[18] M. David, *Relieful coastei Iaşilor şi problemele pe care le ridică sub raportul geomorfologic şi antropogeografic*, Lucrările Societăţii „Dimitrie Cantemir", Iaşi, 1940, c. 41.

[19] V. Tufescu, *O regiune de vie circulaţie: Poarta Tîrgului Frumos*, în „Buletinul Societăţii Române de geografie", Bucureşti, LIX, 1940, c. 347—349.

[20] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *op. cit.*, Bucureşti, 1970, c. 167—226; I. Şandru, V. Băcăuanu, Al. Ungureanu, *op. cit.*, c. 57—62; L. Lăzărescu, *Numărul localităţilor vechi din jud. Iaşi constatate documentar între anii 1400—1504*, „Studii", 1948, I, c. 207—227. В Ясском уезде археологическими разведками были открыты около 3000 стоянок от нижнего палеолита до XVIII в. См. V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*, vol. I, Iaşi, 1984.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Татар, Кырлиг, Шорогарь позволили уточнить что сельские средневековые поселения открытые в Данку, Абатор, Хлинча, Николина, Капул-Редьюлуй, Мунтень, Копоу и Брязу являются одновременными поселениями с ясским поселением XIV века. Все эти поселения, образовавшие своего рода кольцо вокруг Ясс, сыграли важнейшую роль в социально-экономическом процессе превращения сельского поселения находящегося на средней террассе Бахлуя, на месте где потом возвысился Господарский двор, в следствие экономического тяготения к ясскому поселению, к этому будущему средневековому городскому центру.

Такой-же процесс тяготения к будущему средневековому центру прослеживается в связи с возникновением средневекового города Ботошань[21]. Одновременно, исследования уточнили и роль географической окружающей среды в появление одного средневекового города[22], а также и значение внутреных и международных торговых путей в процессе возникновения средневековой городской жизни[23]. Соотношение всех этих элементов конвергенции в генезисе румынского средневекового города в хорошо исследованом посредством смежных дисциплин географическом ареале установлено было и в процессе генезиса Сучавы, чья особенность состоит в том что она в середине XIV в. была уже укрепленным городом, по всей вероятности, политическим центром одного долиного княжества[24].

В тоже время поселение Байя, с самого начала своей городской жизни была заселенна ремесленниками весьма хорошо ответвленными по четко городским производственным отраслям, определяя, таким образом, в историческом плане обообщение существенных внутренных факторов процесса возникновения и развития румынского средневекового города. В данном случае иностранный демографический взнос имел свою долю в *„динамизации* производства — в первую очередь ремесленного и торговли"[25].

Также стало ясно, на основе археологических открытий в городе Роман что процесс градообразования некоторых румынских средневековых городов устанавливается во второй половине XIV в. и в особенности во время княжений Петра I (1375—1391) и Романа I (1391—1393)[26].

---

[21] V. Spinei, R. Popovici-Baltă, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum—Botoşani din anii 1970—1971, Din trecutul judeţului Botoşani*, Botoşani, 1974, c. 131.

[22] I. Prăjinaru, *Rolul factorului geografic în apariţia şi dezvoltarea oraşului Botoşani*, „Hierasus", I, 1978, c. 317—328.

[23] C. C. Giurescu, *op. cit.*, c. 55—56; Em. Diaconescu, *Vechi drumuri moldoveneşti*, Iaşi, 1939; E. Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoşani*, Bucureşti, 1981, c. 4—67.

[24] M. D. Matei, *Aspecte particulare ale formării oraşului medieval Suceava, RdI*, 34, 1981, 12, c. 2247—2261.

[25] V. Neamţu, E. Neamţu, Şt. Cheptea, *op. cit., AIIAI*, XVI, 1979, c. 300 (подчеркнуто авторами). См. также и следующие работы относящиеся к истории средневекового румынского города Байя, E. Neamţu, V. Neamţu, Şt. Cheptea, *Începuturile oraşului Baia în lumina datelor arheologice, AŞUI*, istorie, XIX, 1973, c. 165—183; idem, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Baia, AŞUI*, istorie, XXI, 1975, c. 15—30; idem, *Cunoaşterea mijloacelor de iluminat în aşezarea de la Baia*, „Suceava", V, 1978, c. 205—223; L. Batrîna, A. Batrîna, *Contribuţii arheologice cu privire la aşezarea de la Baia în epoca anterioară întemeierii statului feudal Moldova, SCIVA*, 31, 1980, 4, c. 599—613; E. Neamţu, V. Neamţu, Şt. Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, II, Iaşi, 1984.

[26] L. Chiţescu, *Ceramica stampilată de la Roman şi unele probleme în legătură cu purtătorii ei, SCIV*, XV, 1964, 3, c. 411—426; M. D. Matei, L. Chiţescu, *Nouvelles don-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

По вопросу возникновения городской жизни в зоне где должен был развиться средневековый город Яссы историки обратили внимание что хронологический данный момент устанавливается к середине XIV в. поскольку в предъидущем периоде поселения в зоне имели сельский характер[27]. Также, было подчеркнуто что для внекарпатской области „качество начального городского центра... не было дано планиметрическим и архитектурным видами поселения, а тем что оно обозначало накопление ремесленников и торговцев активно выступающими в плане производства и товарообмена"[28].

Именно таким поселением являлись Яссы. А это положение доказанно всеми археологическими материалами открытыми начиная с 1952 г. до наших дней, удостоверяющие наличие большого числа ремесленников, дифференцированных по отраслям производства и торговцев с очень богатым местным и привозном товаром. Разнообразие найденных построек и различных сооружений, а также и весьма широкий диапазон найденных вещей в отложениях XIV в. датируемых монетами Петра I[29], представляет собой самое красноречивое доказательство превращения ясского сельского поселения, находящегося на средней террассе Бахлуйя, в значительный средневековый городской центр производства и обмена товаров.

Одновременно, на основе этих археологических открытий мы смогли составить новую карту территориального развития города Яссы, начиная с XIV в.[30], поправляя таким образом старую карту географа В. Туфеску, который ошибочно датировал в XVI в. первоначальное ядро этого румынского средневекового города, сылаясь лишь на письменные исторические источники[31].

В тоже время, хотя повторяем ужу высказанные положения, привлекаем внимание исследователей, что достигнутый прогресс градообразования местным ясским поселением является делом личного усилия без содействия иностранных колонистов. Таким образом, ненаучный тезис о будто-бы положительном воздействии иностранных колонистов, по преймуществу немецкого происхождения, в генезисе румынского средневекового города был отвергнут[32].

Запоздание процесса градообразования ясского поселения, хотя на территории города в зоне первоначального городского ядра были открыты весьма ценные древности XIII—XIV в.в., объясняется тем что в регионе бущего средневекового грода Яссы распространялось Золотоордынское

---

nées du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen-Âge, „Dacia", N.S., XI, 1967, c. 321—330; idem, *Probleme istorice în legătură cu fortificaţia muşatină şi aşezarea orăşenească de la Roman*, *SMMIM*, 1968, I, c. 31—62; E. Greceanu, *La structure urbaine médiévale de la Ville de Roman*, *RRH*, XV, 1976, 1, c. 39—56.

[27] V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, Bucureşti, 1982, c. 77—121, 188—256.

[28] *Ibidem*, c. 225.

[29] N. N. Puşcaşu, V. M. Puşcaşu, *op. cit.*, c. 21 і рис, 17/1.

[30] Al. Andronic, *op. cit.*, *AM*, I, c. 273, рис. 1.

[31] V. Tufescu, *Asupra aşezării şi dezvoltării oraşului Iaşi*, „Buletinul Soceităţii Române de Geografie", LI, 1932, c. 302—313; idem, *Iaşii şi oraşele din nordul Moldovei*, Chişinău, 1932.

[32] Al. Andronic, *op. cit.*, „Carpica", c. 177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

владычество, в следствие монгольского нашествия 1241 г.[33]. Лишь только после упадка Золотой Орды, в течение периода начавшегося вслед за битвой у Синих Вод и закончившегося в семидесятых годах XIV в.[34], Яссам предстоит возможность полностью развиться во второй половине XIV в., а именно во время мудрого княжения Петра I.

Отмечательным является и тот факт что первое письменное документальное упоминание Ясс датируется именно во время князя Петра I. Речь идет о известном „Списке русских городов дальних и ближних"[35], помещенном в Первой Новгородской Летописи[36]. В этом *Списке* упоминаются волошские (= румынские) города Молдавского Княжества. Отрывок содержающий список волошских городов был датирован нами промежутком между 1388 и 1391 гг.[37].

В этом отрывке где записаны города Молдавии, с юга на север, начиная Белгородом и кончая Хотином, город Яссы именуется „Яссыский торг на Пруте реце", являясь самым древны писменным упоминанием Ясс, представляя таким образом и его первичный топоним. А этот первичный топоним идентичен топониму канцелярских актов Молдавского Княжества, где наш город именуется „Ясы" или „Яский торг"[38], древность которого удостоверяется всеми археологическими находками.

---

[33] O. Iliescu, *Monede tătărăşti din secolele XIII—XIV găsite pe teritoriul R. P. Române*, *SCN*, 3, 1960, с. 217; M. D. Matei, *Studii de istorie orăşenească medievală (Moldova, secolele XIV—XVI)*, Succava, 1970, с. 65; Л. Л. Полевой, *Ук. соч.*, с. 54; Е. Абызова, Н. Ырпя, А. Пудельман. *Древности Старого Орхея. Золотоордынский период*, Кишинев, 1981. См. обзор В. Спинейя на эту обстоятельную работу в Ежегоднике нашего Института *AIIAI*, XXI, 1984, с. 546—547.

[34] V. Spinei, *op. cit.*, с. 329—331; Al. Andronic, *Rolul Succvei în desfăşurarea unor evenimente internaţionale între anii 1385 şi 1387*, «Succeava", X, 1983, с. 229—234.

[35] Е. Н. Наумов, *К истории летописного „Списка русских городов дальних и ближних"*, *Летописи и хроники. Сборник статей 1973 г. посвящен памяти А. Н. Насонова*, Москва, 1974, с. 150—163. Автор датировал годами 1394—1396 составление общего списка городов и не исследовал вопрос датирования списка волошских (румынских) городов. См. и наш обзор в Ежегоднике Института, *AIIAI*, XVI, 1979, с. 573—576.

[36] *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, Изд. А. Н. Насонова, Москва—Ленинград, 1950, с. 475—477.

[37] Al. Andronic, *Oraşele moldoveneşti în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti*, *Rsl*, XI, 1965, с. 203—218; idem, *Les villes de Moldavie au XIV-e siècle à la lumière des sources les plus anciennes*, *RRH*, 1970, 5, с. 837—853.

[38] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, док. пр. 176—*у Ясы*; *DRH*, A. Moldova, I, док. пр. 130—*оу Яском тыргу*. Относительно средневековых названий как *торг*, *город*, и *место* в сравнении со средневековыми названиями *форум*, *оппидум* и *цивитас* см. Al. Andronic, *Date noi despre cultura materială medievală urbană din Moldova*, *RM*, VI, 1969, 2, с. 111—113; idem, *Rezultatele cercetării ştiinţifice din anii 1947—1972 privind studierea oraşelor şi fortificaţiilor din Moldova*, Comunicări de istorie şi filologie, Bacău, 1973, с. 67; R. Möhlenkamp, *Zur Bezeichnung der moldauischen Städte in den Quellen des Mittelalters*, Östliches Europa, Spiegel der Geschichte, Wiesbaden, 1977, с. 171—192.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Между прочем, Яссы как и другие города первой половины XIV в. Молдавского Княжества тех времен когда они упоминались письменными источниками, приобрели — как очень четко выражается историк Шт. С. Горовей — „*за несколько десятков лет раньше*“ первого их документального упоминания, значение как средневековые в полне сформировавшиеся городские центры[39]. Именно этот факт подтверждается и по средством исследований математической статистики в области установления приближенной давности топонимов Молдавского Княжества, устанавливая опережение на 50—70 лет их первого письменного документального упоминания[40].

Процесс градообразования Ясс ускорился в первой половине XV в. благодаря установлению в городе господарской резиденции под названием Господарского двора, что придало Ясскому торгу, в процессе своего дальнейшего развития, большую политическую безопасность. Одновременно, выросло и экономическое значение Ясского торга, ставшим на основе акта от 1408 г. таможным центром всей торговли с татарскими областями[41], что привело к укреплению Ясс как производительный и товарообменночный центр в этой области молодого независимого Молдавского Княжества.

Еще в 1965 г. было нами отмеченно значение политического фактора в ускорении процесса урбанизации некоторых поселений городского характера Молдавского Княжества, установив тогда два этапа данного процесса : а) до и б) после воздвижения на их территории Господарских дворов[42]. Теперь этот вопрос полностью разрешен в пользу значимости политического фактора благодаря археологическим открытиям на территории города Сучава, доказывающие что данный средневековый город, в рамках укрепленного палисадой, рвом и оборонительным валом поселения, развивал собственную социально-экономическую и политическую деятельность в течение XIV в., явдяясь по всей вероятности центром одного румынского долиного княжества[43].

Считаем, таким образом, в полне эстетственным что-бы во второй половине XIV в. Сучава стала-бы солицей Молдавского государства, а князь того времени построил-бы именно здесь свою столичную крепость. Понятно, что для нас год 1388 представляет знаменательную дату. В этом году в первые упоминается Яский торг как румынский средневековый город наряду со Сучавой. В том-же году Сучава упоминается в

---

[39] St. S. Gorovei, *Note de istorie medicvală suceveană*, „Succava“, X, 1983, с. 189 (подчеркнуто автором).

[40] Л. Л. Полевой, *Указ. соч.*, с. 166—173.

[41] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, с. 631.

[42] Al. Andronic, *Contributions des recherches archéologiques à l'histoire de la ville de Jassy*, „Dacia“, N.S., IX, 1965, с. 465—467 ; idem, *Cercetări arheologice privind unele cetăți medievale din România*, *SAI*, XIII, с. 74 ; idem, *op. cit.*, Comunicări de istorie şi filologie, Bacău, 1973, с. 66. Такую-же роль имели Господарские дворы построенные в средневековых городах и во Валашском Княжестве. См.Gh. I. Cantacuzino, *Probleme ale raportului dintre începuturile aşezărilor urbane medievale şi Curţile domneşti din Ţara Românească*, „Studia Valachica“, Tîrgovişte, 1970, с. 95—111.

[43] M. D. Matei, Em. I. Emandi, *op. cit.*, с. 100—102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

первый раз одновременно в письменных внешних источниках и в документах канцелярии Молдавского Княжества[44].

В итоге изложения наших исследований считаем что модель Яссе предоставляет возможность установить, на основе тщательного изучения конвергенций в хорошо исследованном антропогеографическом ареале, что по мимо румынских средневековых городов предшествовавших созданию феодального самостоятельного княжества Молдавии[45], существовали и средневековые городские центры возникшие, ни раньше, ни позже создания этого государства, а параллельно в процессе государственного созидания, в следствие постепенной феодализации румынского общества и упрочнения нового социально-экономического уклада в едином и полном соотношений всех линий конвергенций, являясь в данном случае и особенностью румынского феодализма.

[44] St. S. Gorovei, *op. cit.*, „Suceava", X, 1983, c. 189—190. Кроме документа от 10 февраля 1388 г. в котором упоминается город Сучава существует и другое упоминание этого города в акте от 18 августа 1388 г. относительно юрисдикции львовского армянского епископа над армянами из некоторих городов Молдавии, в том числе и Сучава.

[45] Если не большинство румынских средневековых городов—как это настойчиво и твердо подчеркивал наш историк К.К. Джуреску—то по крайней мере, некоторые из них, на самом деле, предшествуют созданию румынских независимых княжеств на юге и востоке Карпат (C. C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei româneşti pînă la 1848*, *Bucureşti*, 1972, c. 5). См. также и мнение историка К. Шербан о том что румынские средневековые города возникли как и европейские в хронологическом порядке в рамках от раннего до развитого феодализма (C. Şerban, *Geneza oraşelor medievale româneşti*, *SAI*, XIV, 1969, c. 59—72; idem, *Geneza oraşelor medievale europene*, *SAI*, XXVI, 1974, c. 22—31). В этом порядке вещей интересными являются и высказывания методологического характера историка К. Шербан, *Вопросы средневекового города, отраженные в румынской историографии. ИЕН, VI/1*, 1980, с. 131—142. К нашему сожалению автор не учитывает новейшие археологические открытия в румынских средневековых городах на востоке Карпат, как Сирет, Байя, Ботошаны, Яссы, Васлуй, Бакэу, Хушы, Роман, Бырлад, Аджуд и Тыргу-Тротуш.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LA FIN DE LA DOMINATION GÉNOISE À LICOSTOMO

PAR

ŞERBAN PAPACOSTEA

A l'embouchure du bras septentrional du Danube, à l'extrémité orientale d'une longue île, s'érigeait au XIV-e siècle une forteresse qui surveillait la navigation entre la Mer Noire et le fleuve. Construite sur un rocher, la forteresse se trouvait au point de jonction du Danube avec la mer, sur la partie occidentale d'un golfe que les navigateurs avaient baptisé „la gueule du loup". Ce nom que les sources nous font connaître d'abord dans sa variante grecque de Licostomo désignait en même temps que la forteresse, l'île qui l'hébergeait et l'un des deux rameaux du segment final du bras septentrional du fleuve.

Pendant longtemps la forteresse qui montait la garde aux bouches du Danube avait appartenu à Byzance, comme d'ailleurs la plupart des positions stratégiques du Pont. Le point de départ de cette domination ne nous est pas connu et, probablement, ne nous le sera jamais. En revanche, nous sommes mieux situés pour fixer la date de la fin de la domination byzantine à Licostomo et le contexte historique de cet événement.

Ce fut vers le milieu du XIV-e siècle que l'Empire byzantin dut céder aux Génois de la Mer Noire l'île et le château de Licostomo et renoncer de ce fait au contrôle de la circulation navale entre la mer et le Bas-Danube. Une nouvelle guerre vénéto-génoise pour le contrôle du commerce de la Mer Noire (1350—1355) servit de cadre à ce transfert d'hégémonie aux bouches du Danube [1].

S'efforçant de se libérer de l'onéreuse alliance conclue en 1261 avec Gênes, qui l'avait dépouillée d'une partie importante du revenu de ses douanes et de son commerce, Byzance, réduite à la condition de satellite alternatif des deux grandes thalassocraties italiennes, s'associa à Venise, dans l'espoir de chasser de Péra les Génois et par voie de conséquence de liquider leur suprématie en Mer Noire.

L'option se révéla fatale pour Byzance. La tentative qu'elle fit en collaboration avec Venise de déloger les Génois de leurs positions pontiques échoua lamentablement [2] ; et, lorsque la république des doges décida de transférer en Méditerranée la théâtre de la guerre, en laissant son alliée de la veille seule

[1] Sur cette guerre, v. M. Balard, *A propos de la bataille du Bosphore. L'expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople (1351—1352)*, dans „Travaux et Mémoires", 4, 1970, p. 431—469 et la bibliographie citée dans les deux premières notes.

[2] Ş. Papacostea, *De Vicina à Kilia. Byzantins et Génois aux bouches du Danube au XIV-e siècle*, dans *RESEE*, 1/XVI, 1978, p. 72—74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

face à face avec les Génois, l'empire, qui était à bout de souffle, n'eut d'autre choix que de se plier aux dures conditions de ceux-ci. En Mai 1352, Byzance reconnut formellement aux Génois le droit de munir Péra de fortifications et renonça en faveur de ses adversaires à une partie importante de ses intérêts pontiques. A une date qui se situe entre 1351 et 1359 la forteresse de Licostomo tomba elle aussi dans le lot des Génois ; au cours de cette dernière année — un document vénitien nous le confirme absolument —, la mainmise génoise sur Licostomo était un fait accompli [3]. A partir donc du milieu du XIV-e siècle, Licostomo a été, pendant plus d'un demi-siècle, jusqu'à une date qu'il nous reste à déterminer, une forteresse et un comptoir génois.

Malgré leurs très grandes lacunes et leur imprécision, les sources disponibiles nous permettent quand même de saisir la fonction de Licostomo dans l'ensemble du système commercial et stratégique génois aux bouches du Danube et en Mer Noire et de fixer la date approximative de la fin de la domination du site par les Génois.

D'abord la fonction ou les fonctions.

Maîtres de Licostomo les Génois furent à même de concentrer à Kilia le commerce des produits céréaliers de la région sollicités en grandes quantités à Péra, à Constantinople et à Gênes ; et lorsque des événements que nous ne connaissons pas les contraignirent à abandonner Kilia, entre 1361 et 1373, les Génois transférèrent à Licostomo une partie, bien faible il est vrai, de la fonction commerciale de la cité perdue.

Cependant, après comme avant la perte de Kilia par les Génois, la fonction principale de Licostomo a été stratégique et non commerciale. En premier lieu, la forteresse était un poste de relais sur la route maritime côtière qui reliait Caffa et Péra ; cette dernière ville exerça d'ailleurs jusqu'à la fin un droit de garde sur la forteresse des bouches du Danube [4]. Mais la fonction de loin la plus importante et la plus durable du Licostomo génois fut celle qui en fit le garant du fonctionnement d'une grande route du commerce international, dont l'un des segments les plus importants était le cours inférieur du Danube. L'importance de cette fonction a fait de son centre régulateur, Licostomo, une position-clé du système commercial ponto-danubien à l'époque de sa domination par les Génois et, après la fin de cette domination, l'un des points focaux des rapports interétatiques de l'Europe centrale et du sud-est [5].

---

[3] *ibidem*, p. 75.

[4] M. Balard, *La Romanie génoise (XII-e — début du XV-e siècle)*, I, Genova—Rome, 1978, p. 146.

[5] Les spécialistes de l'histoire du commerce médiéval accusent de nos jours une tendance manifeste à négliger ou à pousser à l'arrière plan les faits d'histoire politique qui encadrent les phénomènes économiques auxquels ils s'intéressent. Cependant l'étude de la conjoncture politique et tout autant celle des tendances de la politique commerciale des états ou, dans notre cas, des villes du bas moyen-âge, peuvent encore fournir aux spécialistes de nombreux éléments leur permettant d'élargir, voir de corriger, les vues d'ensemble que leur suggèrent les sources quantitatives qu'ils utilisent de préférence : registres comptables, registres de douanes, actes notariés etc. Pour importantes qu'elles soient ces sources sont loin de surprendre tous les aspects de l'activité économique des comptoirs vénitiens ou génois et de rendre compte fidèlement de leur importance. Un exemple entre tant d'autres ; on saisirait mal l'importance réelle du métier de la soie et du camelot à Caffa au début du XV-e siècle (v. cependant M. Balard, *La Romanie génoise*, II, p. 713) si un texte géographique de première main ne nous la révélerait pas : „Ibidem ad decem miliaria Capha civitas famosa et populosa, ibidemque con-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'installation des Génois à Licostomo a correspondu au grand essor de la route du commerce qui reliait la Transylvanie, ou plus exactement la ville de Braşov, au Bas-Danube. Munie en 1358 par le roi Louis I-er de Hongrie d'un large privilège qui assurait aux ressortissants de Braşov la libre circulation le long d'un corridor qui s'étendait entre la courbure des Carpathes et le Bas-Danube [6], cette route était destinée à une carrière exceptionnelle. Fruit de la coopération de la Hongrie et des Génois, cette liaison n'était que l'un des maillons d'un réseau d'intérêts communs bien plus vaste et ayant une fonction nettement anti-vénitienne.

Mais en jetant les bases de cette étroite collaboration au Bas-Danube, les deux partenaires avaient compté sans la Valachie, principauté en plein essor à cette époque et qui était décidée à ne pas laisser lui échapper les avantages considérables que pouvait lui offrir l'exploitation d'une grande route du commerce international. Coïncidence chronologique significative, en 1359 le vieil antagonisme valaque-hongrois connut une nouvelle flambée, dont l'une des causes majeures fut précisément la querelle autour du régime de la nouvelle route. En effet, lorsque le conflit se calma, la route qui reliait Braşov au Bas-Danube était munie d'un nouveau statut qui prit la forme d'un privilège accordé, cette fois-ci, par le prince de Valachie, Vladislas I-er, aux hommes d'affaire de Braşov (20 Janvier 1368) [7].

Un nouveau privilège émis à peine quelques mois plus tard par le roi de Hongrie en faveur des mêmes gens de Braşov leur assurait le libre accès dans les territoires du „prince" tatare Démètre („Demetrius princeps Tartarorum" [8]) que les historiens ont à juste titre localisés dans la région maritime de la future principauté moldave (la „parathalassia" des sources du XV-e siècle). Ainsi donc, de 1358 à 1368, deux nouveaux partenaires s'étaient interposés au Bas-Danube entre la Hongrie et les Génois, partenaires dont l'un, la Valachie, était appelée à rester jusqu'à la fin un collaborateur indispensable

---

fluunt mercatores de omnibus partibus mundi. Omnes lingue orientalium inveniuntur ibi ; ego numeravi aliquando XXXV linguas ibidem. Est in maximum auxilium et favorem Christianorum hec civitas ultra mare. Januenses dominantur ibi, ibidemque pro nunc sunt meliores magistri ad laborandum de serico et chamelotto ac de aliis artibus" : A. Kern, *Der „Libellus de notitia orbis" Johannes III. (de Galonifontibus ?) O. P. Erzbischofs von Sultanieh*, dans „Archivum Fratrum Praedicatorum", VIII, 1938, p. 107. Notons encore qu'à une époque où Caffa est censée se trouver dans un état de déclin avancé, la ville continuait en réalité à faire figure de *grand centre du commerce international*, fréquenté par les commerçants „du monde entier".

Les remous politiques et les conflits militaires déclenchés par les intérêts commerciaux peuvent constituer parfois un indice plus sur de l'ordre de grandeur de ceux-ci que les informations disparates et discontinues que nous fournissent les sources quantitatives de l'époque du capitalisme naissant. Les généralisations à partir de ces seules sources sont d'autant plus risquées qu'elles se présentent enveloppées de l'auréole des chiffres et créent un sentiment de fausse sécurité. La constatation vaut pour la route valaque dont on a minimalisé l'importance sur la foi de registres de douane tardifs et utilisés sans les précautions de rigueur, aussi bien que pour une série de comptoirs génois, en premier lieu la ville de Caffa, qui n'a pas perdu son rôle de grand centre du commerce international dans la seconde moitié du XIV-e siècle, comme on serait tenté de l'affirmer en partant des données fournies par les seules sources „quantitatives". L'interprétation quantitative de l'histoire suppose — au moins pour les époques plus reculées — l'utilisation convergente d'une grande variété de sources et de méthodes, y compris celles de l'histoire „traditionnelle".

[6] Fr. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Hermannstadt, 1897, p. 152—153 (cité ci après UKB).

[7] UKB, II, p. 306—307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au fonctionnement du nouvel itinéraire ouvert au commerce international au XIV-e siècle.

L'attraction exerçée sur le commerce de l'Europe centrale par cette nouvelle route se révéla bientôt irrésistible. Pour mettre un frein à la poussée des négociants étrangers — allemands et polonais en première ligne — le roi Louis I-er se vit obligé d'instituer, dès le mois de Décembre 1369, le dépôt obligatoire en faveur de la ville de Braşov [9].

Au cours d'une nouvelle guerre contre Venise, la guerre de Chioggia — que cette fois-ci Gênes mena en commun avec la Hongrie —, Louis I-er accorda aux Génois un privilège très large afin de les déterminer à s'engager massivement dans le commerce de son royaume, aussi bien par la route de l'Adriatique que par celle de la Mer Noire et du Danube [10]. Son successeur, Sigismond de Luxembourg, qui relança sa politique commerciale de large envergure, s'efforça, en 1418 de donner une nouvelle impulsion à la route Caffa—Kilia, respectivement Péra—Kilia, qui joignait la Mer Noire à son royaume ; de l'avis de son auteur, la mise en application de ce projet aurait dû faire de la route du Danube la principale voie d'approvisionnement de la Hongrie et de l'Empire en produits orientaux [11].

Les Génois ne semblent pas s'être laissés attirés, du moins en masse et profondément, à l'intérieur du royaume. Cependant, le trafic commercial qu'ils contribuèrent largement à susciter en cette direction doit avoir pris des proportions considérables. C'est par grands convois que les navires venant de la Mer Noire remontaient le Danube, chargés de marchandises ; en 1429, un seul convoi, composé de douze navires, qui s'apprêtait à pénetrer dans les eaux du fleuve, se heurta au barrage que le voïvode de Moldavie, Alexandru le Bon (1400—1432), avait fait ériger au point de jonction du Danube avec la mer [12].

Pour fonctionner, le système mis sur pied conjointement par le roi de Hongrie et les Génois de la Mer Noire devait nécessairement assurer à ses agents la liberté de navigation aux bouches du Danube. Pendant un long laps de temps ce fut précisément la domination de Licostomo par les Génois qui a été la garantie de cette liberté. Constatation qui nous mène à nous poser une série de questions concernant la date, les circonstances et les conséquences de la perte de Licostomo par les Génois.

Pour N. Iorga qui s'est posé le premier, à notre connaissance, la question de la fin de la domination des Génois à Kilia — localité que l'historien confondait d'ailleurs avec Licostomo —, l'événement aurait eu lieu avant 1403, année qui nous a transmis la dernière mention d'un ancien consul et d'un

---

[8] UKB, II, p. 315.

[9] UKB, II, p. 336.

[10] *Liber iurium Reipublicae Genuensis*, II, 1862, col. 854—858 (Historiae Patriae Monumenta, IX) ; cf. V. Eskenasy, *Notes concernant l'histoire du littoral ouest de la Mer Noire : Dobrotitch et ses relations avec Gênes*, dans *RRH*, 2/XXI, 1982, p. 249—250.

[11] Ş. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, dans *RRH*, XV, 1976, 3, p. 428.

[12] „Preterea venerunt nobis huc scripta, qualiter woyewoda Moldwanus certa obstacula posuerit ad Danubium ubi mare intrat et inibi fustes fixerat, sic quod naves non possunt ascendere Danubium..." ; *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae (1376—1430)*, ed. A. Prochaska, Kraków, 1882 (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, VI).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ex-massarius de la ville [13]. Sérrées de plus près, les sources nous permettent cependant de reconstituer plus en détail l'étape finale de la carrière génoise de Licostomo.

Au début de l'année 1397, Venise était informée par Sigismond de Luxembourg des mesures de défense qu'il avait prises à Licostomo [14]. A cette date, incontestablement, les Génois dominaient encore à Licostomo, car, cinq années plus tard, en 1402, la Massaria de Péra faisait à son tour des dépenses pour consolider la forteresse des bouches du Danube [15]. En 1404, l'appartenance de la forteresse aux Génois nous est à nouveau confirmée par le dominicain Jean de Sultanieh, excellent connaisseur de l'Europe orientale, qui, en mentionnant Licostomo, n'oublie pas d'ajouter : „quem habent Januenses" [16]. La situation paraît toujours inchangée en 1408, lorsque le roi Sigismond invitait les Vénitiens à envoyer leurs gros navires („navigia grossa") à Licostomo afin de transporter aux Détroits ses troupes [17]. Mais avec cette dernière information, les sources qui attestent directement ou indirectement la possession de Licostomo par les Génois tarissent. Pour combler cette défaillance des sources, pour tenter de surprendre sinon le moment exact du transfert du pouvoir à Licostomo du moins l'intervalle qui a vu l'événement se produire, il nous faudra reconstituer l'évolution de la situation générale au Bas-Danube au cours des années suivantes.

Le mérite d'avoir entrevu la solution de la question qui nous intéresse appartient, sans doute, à l'historien I. Nistor qui, dans un ouvrage injustement oublié, affirmait : „Im Handelsprivileg der Lemberger aus dem Jahre 1408 ist Licostomo nicht erwähnt. Im Lublauer Teilungsvertrag aus dem Jahre 1412 erscheint schon Chilia unter den moldauischen Handelsstädten... Daraus ergibt sich aber, dass Alexandru der Gute in der Zeit von 1408 bis 1412 Chilia den Genuesen entriss und es seinem Reiche einverleibte" [18]. L'encadrement chronologique et le sens de l'évolution politique aux bouches du Danube ont été correctement saisis par l'historien roumain. Un coup d'oeil sur l'évolution des rapports interétatiques en Europe orientale à cette époque nous permettra cependant de restreindre encore plus les limites chronologiques du transfert du pouvoir à Licostomo.

En 1411, la rivalité polono-hongroise en Moldavie qui datait du XIV-e siècle se raluma brusquement dans le cadre du conflit général qui opposait a cette époque les deux puissances ; aux négociations en cours, les représentants du roi Sigismond avaient carrément averti leurs interlocuteurs polonais que la question moldave était sur le point de déclencher un grand incendie en

---

[13] N. Iorga, *Lucruri noi despre Chilia şi Cetatea Albă*, Bucureşti, 1925, p. 1—2 (tirage à part de *ARMSI*, III-e série, tome V) ; cf. idem, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 52—53 et 60.

[14] „Ad aliam partem dicte sue ambasiate, in qua narrant districte et seriose provisiones factas per ipsum serenissimum dominum regem in Licostomo, Chaliachera et in Constantinopoli..." ; S. Ljubič, *Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletačke republike*, IV, Zagreb, 1874, p. 399 (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, IV).

[15] M. Balard, *La Romanie génoise*, I, p. 146.

[16] A. Kern, *„Der Libellus de notitia orbis"*, p. 103.

[17] S. Ljubič, *Listine*, V, Zagreb, 1875, p. 136—137 (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, V).

[18] I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 182—183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Europe orientale — „scintilla guerram paritura" — le cas où une solution convenable aux intérêts du royaume hongrois ne lui aurait pas été trouvée [19] La menace fut prise au sérieux aussi bien par la Pologne que par la Moldavie qui ressérèrent dès lors leurs liens ; le 25 Mai 1411 les deux pays renouvelèrent leur alliance à laquelle ils donnèrent pour la première fois un caractère offensif et défensif explicitement anti-hongrois [20]. Cependant, contrairement aux appréhensions de la Pologne et de la Moldavie, la guerre n'éclata pas et un vaste compromis, inscrit dans le texte du traité du Lublau (15 Mars 1412), aplanit le conflit polono-hongrois, pour l'instant du moins. Or, au centre de ce compromis figurait la question moldave, avec pour aspect essentiel le statut de Kilia et de Maurocastrum, points d'aboutissement des routes internationales qui reliaient la Hongrie et la Pologne avec la Mer Noire. Mais avec la question de Kilia c'est *le statut même des bouches du Danube* qui surgit brusquement dans les relations des deux royaumes catholiques. Cependant, pour arriver à ce résultat, pour que le nécéssité s'imposât de redéfinir le statut des bouches du Danube, il avait fallu qu'au préalable les Génois eussent perdu le contrôle de Licostomo. Ce fut donc entre le 25 Mai 1411, date du renouvellement de l'alliance polono-moldave, dans la perspective d'une guerre imminente avec la Hongrie, et le 15 Mars 1412, lorsque fut conclu le traité de Lublau, que Licostomo avait cessé d'appartenir aux Génois et avait été incorporé à la principauté moldave. La modalité de ce transfert nous échappe mais l'hypothèse la plus probable nous paraît celle d'un coup de main moldave réussi, selon un modèle qui devait être suivi un demi-siècle plus tard par Etienne le Grand.

La position abandonnée par les Génois à l'embouchure du Danube n'était pas parmi celles que l'on hérite sans d'âpres contestations. Car loin d'avoir été un fait banal, le changement de domination à Licostomo avait marqué un tournant de la situation aux bouches du Danube; à partir de cet événement et de cet instant la clé du Danube, qui avait appartenu depuis une date reculée aux thalassocraties méditeranéennes et pontiques — Byzance d'abord et Gênes ensuite —, passa pour à peu près trois quarts de siècle dans l'aire de domination de quatre puissances continentales — la Moldavie, la Valachie, la Pologne et la Hongrie — jusqu'a ce que, vers la fin du XV-e siècle, une nouvelle thalassocratie, l'Empire ottoman, eut imposé sa propre solution à la question des bouches du Danube. Cette question qui à l'époque de l'hégémonie génoise avait trouvé sa solution implicite dans la domination de l'île et de la forteresse de Licostomo par les Génois, devient dorénavant un facteur de tension permanente, en tant que problème de Kilia, dans les rapports des puissances de la région.

Pendant trois quarts de siècle donc, Kilia fut l'objet principal des rivalités internationales et des conflits militaires qui ont eu pour théâtre l'espace carpato-danubien. Fondamentalement ces conflits opposèrent les intérêts liés à deux grandes routes continentales du commerce international branchées sur

[19] F. Constantiniu et Ş. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, dans „Studii", 5/XVII, 1964, p. 1135.

[20] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 637—639.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Mer Noire, dont l'une traversait la Hongrie, la Transylvanie et la Valachie, la seconde la Pologne et la Moldavie. La lutte pour Kilia, si acharnée et riche en vicissitudes au XV-e siècle, ne fut que la manifestation de cet antagonisme de deux systèmes routiers rivaux [21].

Trois formules se succédèrent dans cet intervalle aux bouches du Danube en fonction de l'évolution des relations des puissances rivales et de leur rapport de forces : 1. domination de la Moldavie à Licostomo, avec blocage de la route valaque ; 2. contrôle de la Valachie et de la Hongrie aux bouches du Danube, garantie du fonctionnement à plein rendement de la route valaque ; 3. compromis entre les deux systèmes d'intérêts, qui laissait Licostomo à la Moldavie mais assurait à la Valachie et à la Hongrie la libre utilisation de la voie du Danube.

Essayons de reconstituer brièvement l'histoire de ces trois formules qui se partagèrent le contrôle des bouches du Danube.

Menaçée dans son existence même, la route valaque et les puissances qu'elle solidarisait réagirent vigoureusement. Le résultat de cette réaction fut le compromis de Lublau de 1412, qui, sans éliminer la Moldavie de Licostomo, a néanmoins restauré la liberté de circulation entre la Mer Noire et le cours inférieur du fleuve. Malgré d'inévitables frictions, ce régime s'est maintenu jusque vers 1429 lorsqu'une nouvelle crise secoua les rapports des deux blocs d'intérêts et fit rebondir violemment la question de Kilia.

Changeant de front vers la fin de ses jours, le voivode Alexandre le Bon rallia en 1431 l'alliance anti-polonaise mise sur pied par Sigismond de Luxembourg ; initiative lourde de conséquences qui ouvrit dans l'histoire du pays une longue période de luttes sanglantes entre les successeurs du prince moldave — la contredanse au trône pour reprendre la formule d'un historien polonais qui s'en est récemment occupé — et d'interventions diplomatiques et militaires de la Hongrie et de la Pologne en Moldavie, actions dont la toile de fond fut constamment la question de Kilia et de la liaison avec la Mer Noire des deux royaumes. En 1431 c'est incontestablement la Hongrie qui a eu gain de cause ; mais en 1438, déjà, la Pologne et la Bohême pouvaient forger le projet de faire raccorder leurs échanges internationaux à la route Caffa—Kilia, avec pour but d'éliminer les intermédiaires allemands du commerce du second pays. Sans doute, l'union personnelle polono-hongroise de 1440 mit un terme à la rivalité des deux pays aux bouches du Danube, mais le désastre chrétien de Varna et la fin précipitée de l'aliance polono-hongroise fit rebondir la lutte pour Kilia ; tranchant le noeud gordien, Jean Hunyadi installa dans la ville une garnison hongroise, en 1448, et solutionna de cette manière la question des bouches du Danube [22].

Avec le règne d'Etienne le Grand de Moldavie (1457—1504) la concurrence des puissances continentales pour le contrôle des bouches du Danube entra dans sa phase finale et la mieux connue. En Juin 1462, fort de l'appui de la Pologne avec laquelle il avait renouvelé l'alliance quelques mois auparavant, Etienne attaqua Kilia, sans succès d'ailleurs ; mais, trois années plus tard, en Janvier 1465, toujours couvert par l'alliance polonaise, le prince revint à la charge et s'empara de Kilia, d'abord de la forteresse et ensuite de

[21] Ş. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, p. 421—436.
[22] *ibidem*, p. 433.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la ville, nous informent les sources. L'événement déclencha une réaction en chaîne qui, d'étape en étape, mena à la conquête de Kilia par les Turcs.

La première à réagir pour renverser la situation crée à Kilia par l'initiative d'Etienne le Grand fut la Hongrie, dont le roi, Mathias Corvin, s'ébranla, à la tête de son armée, en direction de la Moldavie en Décembre 1467. L'échec de cette tentative fit entrer en lice Radu le Beau, voivode de la Valachie, elle aussi grande victime de la conquête de Kilia par Etienne ; les hostilités engagées par le prince valaque en 1469 au plus tard ouvrirent entre les deux pays un long conflit qui assuma les traits d'une guerre d'intérêts commerciaux. En 1470, Etienne le Grand entreprit une campagne éclair au cours de laquelle il livra aux flammes les principales escales danubiennes de la Valachie, répondant ainsi sans doute à une initiative similaire de son collégue valaque [23]. Mais en 1473 la guerre qui opposait les deux principautés roumaines déboucha sur une grande confrontation militaire entre la Moldavie et l'Empire ottoman.

La guerre moldo-ottomane dont l'un des enjeux principaux furent encore les bouches du Danube a été le dernier épisode de la lutte pour la sauvegarde de la liberté de la Mer Noire, lutte qui se déroula dans le cadre de la longue guerre vénéto-ottomane de 1463—1479.

Le sultan Mehmed II avait manifesté dès 1465 son opposition à l'occupation de Kilia par les troupes d'Etienne le Grand ; mais des soucis plus pressants réclamant ses efforts dans d'autres directions, il remit à plus tard le réglement des comptes avec le voivode moldave. Prenant les devants, Etienne rallia en 1473 la coalition antiottomane et précipita ainsi l'inévitable épreuve de forces entre son pays et l'Empire ottoman.

En 1475, après leur grand succès à Caffa, les Turcs firent une première tentative de s'emparer de Maurocastrum et de Kilia, réplique à la défaite cuisante qui leur avait été infligée par le prince de Moldavie au début de la même année. Instruit par le chute de Caffa et conscient que l'avant-poste de Licostomo ne pouvait résister à long terme contre une grande force navale et terrestre réunies, Etienne fit démolir la forteresse et consolida la „nouvelle Kilia", sur la rive moldave du bras septentrional du Danube. En 1476, lors de la grande expédition de Mehmed II contre la Moldavie, Maurocastrum et Kilia se sauvèrent une nouvelle fois du désastre. Mais l'abandon par Venise de la grande coalition, en 1479, condamnait irrévoquablement la Mer Noire à subir le joug ottoman. Les villes pontiques de la Moldavie étaient elles aussi condamnées sans appel. Le sens de l'évolution était irréversible, seul le choix du moment restait à la charge des événements. En 1484, utilisant une conjoncture politique favorable, Bayazed II se mit à la tête de sa flotte et de son armée et s'empara des deux ports de la Moldavie ; de ce fait le sort de la Mer Noire était définitivement scellé.

Immédiatement après la conquête de Kilia, le sultan ordonna la reconstruction de Licostomo. Avec ce dernier acte, les clefs du Danube, longuement et âprement disputées par les puissances continentales, après leur perte par les Génois, passèrent pour trois siècles sous le contrôle de la thalassocratie ottomane.

---

[23] M. Costăchescu, *Arderea Tîrgului Floci şi a Ialomiţei în 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ştefan cel Mare cu muntenii*, Iaşi, 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Notre exposé aurait pris fin sur cet épisode final, si, récemment, la question de la localisation de Licostomo et de Kilia ou plutôt celle du rapport entre les deux établissements génois n'aurait été remise en discussion. En effet, une contestation, il est vrai solitaire [24], vient de rompre le consensus qui s'était réalisé autour de la thèse de la dualité des sites couverts par les noms de Kilia et de Licostomo, thèse qui pourtant paraissait inébranlable après la publication des actes notariés instrumentés dans les deux villes au XIV-e siècle [25]. Force nous est donc de toucher à notre tour à cette question délicate afin de verser à son dossier quelques informations et suggestions supplémentaires.

A l'époque qui constitue l'objet de notre étude, Licostomo était un site maritime qui avait emprunté son nom au golfe sur la zone occidentale duquel il se trouvait, au point de jonction du Danube et de la Mer Noire. Deux illustres personnages du XV-e siècle attestent cette position, maritime et danubienne à la fois, de Licostomo. Le premier personnage est le même Jean de Sultanieh que nous avons déjà eu l'occasion de recontrer plus haut et qui a connu *de visu* les réalités roumaines : „Danubius — nous explique l'érudit missonaire — intrat Mare Magnum circa Nicostomum, quem habent Januenses, et dicitur Nicostomus quia intrans mare facit multas insulas et oras" [26].

Le second personnage est l'humaniste italien Filippo Buonaccorsi Callimachus qui a connu lui aussi directement les réalités géographiques roumaines. Qui plus est, en sa qualité d'ambassadeur du roi de Pologne, Callimachus a négocié avec les Turcs la question des deux villes maritimes de la Moldavie, après s'être mis d'accord, au prélable, avec Etienne la Grand ; qualités qui font de notre humaniste un témoin particulièrement précieux. Or, Callimachus confirme lui aussi, dans son projet de croisade qu'il fit remettre au pape Innocent VIII, en 1490, la position maritime de Licostomo : „Moldavi autem, licet in Euxini littore amissis oppidis Moncastro et Licostomo, quorum illud in ostio Tirae amnis, hoc ad Tyagolam paludem positum..." [27]. Les deux témoins confirment donc que Licostomo était un site à la fois danubien et maritime.

Deux cartes représentant le cours du Danube, l'une du XVI-e siècle et l'autre du XVII-e siècle nous rendent plus aisément perceptibles les réalités topographiques de la région. La plus récente de ces cartes, oeuvre de Jacobus Sandrart, a été publiée à Nurnberg en 1683 sous le titre *Danubius fluviorum*

---

[24] P. Diaconu, compte-rendu du livre de M. Balard, *Gênes et l'Outre-Mer*, II, *Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò, 1360*, Paris—La Haye—New-York, 1980, publié dans *SCIVA*, 4/33, 1982, p. 442—444.

[25] G. Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360—61)*, Genova, 1971 ; Silvana Raiteri, *Atti rogati a Licostomo da Domenico da Carignano (1373) e Oberto Grassi da Voltri (1383—84)*, dans le volume G. Balbi — S. Raiteri, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV)*, Genova, 1973 ; M. Balard, *Gênes et l'Outre-Mer*, II, *Actes de Kilia*. Deux études indépendentes, celle de G. Airaldi, *I genovesi a Licostomo nel secolo XIV*, dans „Studi medievali", 13, 1972, p. 967—981 et celle de O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, dans „Studii", 3/XXV, 1972, p. 435—462, ont établi, sur la base de ces nouveaux documents, la distinction entre Licostomo et Kilia. V. aussi C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967, p. 205—213.

[26] A. Kern, *Der „Libellus de notitia orbis"*, p. 103.

[27] Philippi Callimachi *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, Varsoviae, 1964, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1. Jacobus Sandrart Chalcographus, Danubius fluviorum princeps... a fonte ad ostia, Norimbergae, AD. MDCLXXXIII (Bayerische Staatsbibliothek, München, Mapp. II, 80 d).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

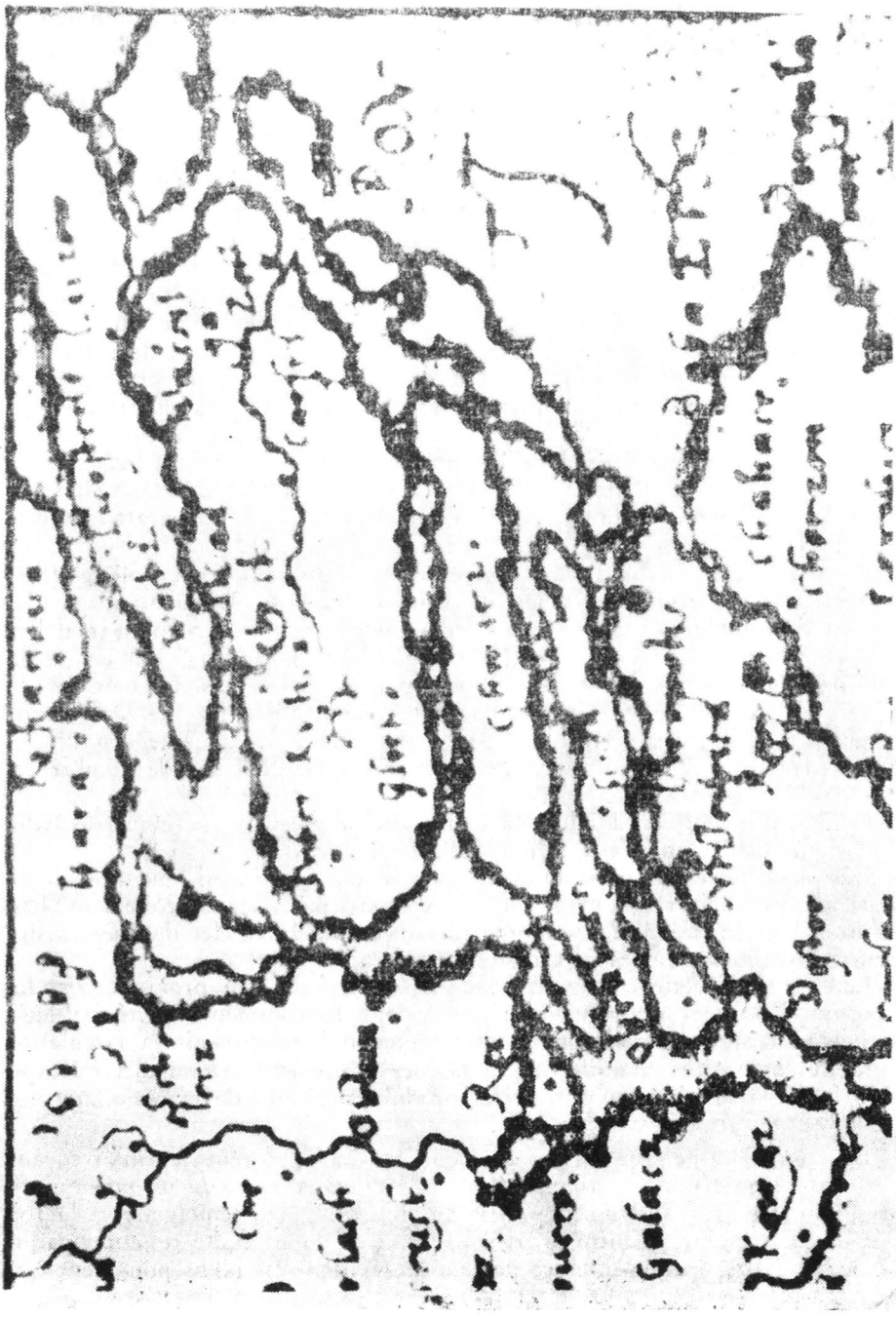

2. Tractus Danubii — Itinerarium Orbis Christiani, Köln, 1579—1580 (Universitäts-Bibliothek, Tübingen, 5 B 787).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

princeps... a fonte ad ostia. La carte de Sandrart, manifeste cartographique de l'impérialisme danubien des Habsbourg, puissament stimulé par l'échec des Turcs devant Vienne, puise abondamment aux sources de la géographie ancienne et médiévale.

La seconde carte, publiée sous le titre *Tractus Danubii* dans l'atlas *Itinerarium orbis Christiani,* paru en fascicules à Köln entre 1579 et 1580 (nouvelle édition *Der älteste Reiseatlas*, Stuttgart, 1965), représente une école cartographique plus moderne, libérée du fardeau de la tradition antique.

Sur les deux cartes, l'île de Licostomo figure à l'embouchure du Danube avec à son extrémité orientale un point marquant l'emplacement de la forteresse Licostomo ; de même figurent sur les deux cartes le golfe dans lequel le bras septentrional du fleuve jettait ses eaux et les nombreuses îles qui s'y trouvaient à cette époque et que mentionne le texte cité de Jean de Sultanieh.

La subdivision du bras qui coulait au sud de l'île de Licostomo porte sur le carte de Sandrart le nom de Tyagola, emprunté à la géographie de Ptolémée, et qui figure aussi dans le texte de Callimachus. Enfin, les deux cartes font mention de deux localités portant le nom de Kilia, l'une sur la rive de la Dobroudja (l'ancienne Kilia), l'autre sur la rive moldave (la nouvelle Kilia) ; à retenir le fait que sur la carte de 1579—1580 paraît la forme roumaine de *Kilia vechi.*

L'une et l'autre Kilia furent des centres urbains importants qui se développèrent à une certaine distance de l'embouchure du Danube autour des entrepôts de céréales — „τὰ κελλία" — mentionnés par un acte patriarcal byzantin de la première moitié du XIV-e siècle. Les deux centres ont connu un grand développement urbain, mais à des époques différentes. Le moment du transfert du centre de gravité de l'activité commerciale au Bas-Danube de l'ancienne à la nouvelle Kilia ne peut être déterminé dans les conditions actuelles de notre documentation. Les deux Kilia figurent sur de nombreuses cartes des XIV-e — XIX-e siècles.

Comment expliquer dès lors la confusion progressive des noms de Kilia et Licostomo et des villes qui les portaient ?

Dès leur attestation simultanée par l'acte patriarcal mentionné — „τὰ κελλία ἤτοι τὸ λυκοστόμιον" — [28] les deux noms paraissent étroitement liés. Confusion congénitale qui devait poursuivre jusqu'à la fin les destinées historiques et historiographiques de Licostomo et de Kilia.

La source de cette confusion réside aussi bien dans la proximité des localités qui portaient ces deux noms que dans la complémentarité de leurs fonctions. Licostomo était le point stratégique qui garantissait la circulation des navires et des marchandises entre la Mer Noire et le Danube, tandis que Kilia, située en amont, concentrait les produits agricoles de la région en vue de leur réexportation [29].

La confusion persista à l'époque où les Génois furent les maîtres aux bouches du Danube ; les formules *Kilia Licostomi* et *Kilia Licostomo* qui figurent dans les actes instrumentés par Antonio di Ponzo témoignent à la fois de la stricte corrélation entre les deux sites et de la nécéssité ressentie par le notaire génois de distinguer entre deux localités dont les noms pouvaient être

[28] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV, 1 *(1320—1716)*, Bucureşti, 1915, p. 1.
[29] G. Airaldi, *I genovesi a Licostomo nel secolo XIV*, p. 967—968.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aisément confondus [30]. Après l'abandon de Kilia par les Génois la ville disparaît de l'horizon des sources italiennes, génoises aussi bien que vénitiennes qui ne mentionnent plus que Licostomo aux XIV-e et XV-e siècles. Pour les continentaux, au contraire, pour les Roumains d'abord, l'avant-poste fortifié de l'embouchure du Danube, qui couvrait l'activité du centre commercial voisin, était lui aussi une Kilia ou bien „la forteresse de Kilia" („Chilia", „Cetatea Chilia" ou „Cetatea Chiliei"). Les Hongrois et les Polonais se conformèrent à cet usage et finalement la tendance à utiliser indistinctement les deux noms se généralisa au cours du XV-e siècle. Seuls de rares connaisseurs de la région faisaient encore une distinction entre Licostomo et Kilia.

A partir de 1411/1412, avec l'entrée en scène de la Moldavie, les événements liés aux bouches du Danube figurent presque exclusivement sous le nom de Kilia. En 1412, 1429, 1438 et 1448, années qui marquèrent profondément l'histoire de la rivalité pour le contrôle des bouches du Danube, c'est „la forteresse de Kilia" qui se trouve au centre des controverses. En 1454, le bourgmestre de Sibiu communiquait à Vienne sa crainte de voir le sultan Mehmed II mettre en branle une puissante armée afin de s'emparer de „das Geslos und auch dy stat dabey, das da hayst Kyla, dy da liegen an dem enden da dy Tainaw in das mer fleusset..." [31]. En 1462, lorsque les Turcs tentèrent de prendre d'assaut la forteresse du Danube, conjointement avec Etienne le Grand, ils avaient attaqué, selon le baile vénitien, „el castello de Licostomo", tandis que pour la chronique moldave le voivode aurait tenté de s'emparer de la „forteresse de Kilia" [32]. En 1465, Etienne s'empara, d'après la version allemande de la chronique moldave, de la „forteresse de Kilia" („das Schloss") et ensuite seulement de „la ville" („die Stat") [33] ; pour leur part, les Génois de Caffa, informés par le prince lui-même, savaient qu'il avait pris Licostomo [34]. En 1475, lorsque la flotte turque, de retour de Caffa, tenta de mettre la main sur les villes pontiques de la Moldavie, un vénitien, connaisseur de la région, affirme : „Per un altra lettera dise che fò al Chili ; credo vuol dire Licostomo ; el qual luogo trovò ruvinado, però Valacchi l'havea ruvinado..." [35]. La conscience du caractère distinct des deux localités persistait encore, mais elle se limitait à un cercle très restreint de connaisseurs. En 1476, nous informe une autre source vénitienne, le sultan avait demandé à Etienne de lui céder „el castello de Licostomo" [36] ; mais, selon le polonais Dlugosz qui discute les mêmes événements, Mehmed II aurait prétendu au prince moldave de lui céder Kilia [37]. Enfin la chronique vénitienne de Francesco Longo présente de la manière suivante la conquête par Bayezid II des ports moldaves : „...Poi andò

[30] M. Balard, *Notes sur les ports du Bas-Danube au XIV-e siècle*, dans *SOF*, XXXVIII, 1979, p. 4—5.

[31] *Documenta Romaniae Historica, D. Relații între țările române*, vol. I *(1222—1456)*, București, 1977, p. 441.

[32] Nagy, Iván et B. Nyáry Albert, *Magyar diplomacziai emlékek. Mátyás király korából 1458—1490*, IV, Budapest, 1878, p. 167—168 (Monumenta Hungariae Historica, Acta extera, VII) ; „КЕАЇН ГРАДЪ" ; *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de I. Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 7.

[33] O. Górka, *Cronica epocei lui Ștefan cel Mare (1457—1499)*, București, 1937, p. 112.

[34] N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 43.

[35] *Ibidem*, p. 89.

[36] *Ibidem*, p. 56.

[37] Długossii *Historiae Polonicae libtri XII*, t. XIV, ed. Al. Przezdziecki, Cracoviae, 1878, p. 408—409.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

all'impresa de Licostano, et l'hebbe in cinque giorni ; no mando alcun di quel luogo a Constantinopoli, ma i messe tutti a refar Licostano vecchio, situà sopra un scogio nel Danubio..." [38].

Ensuite, la domination ottomane fit lentement disparaître le souvenir de Licostomo, tandis que Kilia s'impose sur toute la ligne. A peine si la tradition savante conserve encore le souvenir du nom ancien de la forteresse des bouches du Danube ; au XVI-e siècle, un texte officiel polonais qui mentionne les anciennes villes pontiques de la Moldavie, Moncastro et Licostomo, n'oublie pas d'ajouter „...que nostro vulgari Album Castrum et Kylya dicunt" [39].

Pour le français Guillaume Levasseur de Beauplan qui, vers le milieu du XVII-e siècle, observa en spécialiste la région des bouches du Danube, où il retrouva les trois éléments du complèxe militaire-commercial de la région, tel qu'il avait fonctionné à l'époque de la domination de Byzance et de Gênes, le nom de Licostomo n'existe plus : „Kilia est une ville turquesque, qui est murée entièrement avec la contreescarpe. Le chasteau est assis au dessous de la ville, sur la rivière du Danube, à une lieu long de son embouchure à l'autre rive. Son opposite est la vieille Kilia, où se voyent encore quelques ruines" [40]. Seuls quelques érudits, parmi eux des cartographes, conservèrent encore un temps le souvenir du nom de Licostomo jusqu'à ce que, au XVIII-e siècle, les alluvions du Danube eussent effacé du paysage de la région et du souvenir des hommes la forteresse qui pendant de longs siècles avait monté la garde à l'endroit où les flots du grand fleuve se jettaient dans „la gueule du loup".

Pour nous résumer :

La domination des Génois à Licostomo à partir du milieu du XIV-e siècle a eu pour principal résultat l'ouverture d'une grande route du commerce international qui joignait la Mer Noire avec l'Europe centrale en traversant la Valachie et les territoires du royaume de Hongrie.

La fin de cette domination et l'installation du contrôle moldave aux bouches du Danube a menaçé de jeter en pièces le système routier édifié par Louis I-er et les Génois de Licostomo, au profit d'une route rivale, celle qui joignait la Mer Noire avec l'Europe centrale et la Mer Baltique et traversait la Moldavie et la Pologne.

Face à cette menace de mort la fonction première de Licostomo se défendit par l'intermédiaire des deux puissances les plus intéréssées à sauvegarder l'ancien état de choses, la Valachie et la Hongrie.

La rivalité des deux routes et les conflits qu'elle engendra se prolongèrent jusque vers la fin du XV-e siècle, quand la thalassocratie ottomane, solidement installée aux Détroits, s'empara finalement de Maurocastrum et de Kilia et imposa sa loi aux bouches du Danube.

Telle fut, en raccourci, l'histoire de l'héritage laissé à Licostomo par les Génois.

---

[38] N. Iorga, *op. cit.*, p. 85.

[39] J. Garbacik, *Materialy do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486—1516 (Kodeks Zagrzebski)*, Wroclaw, Warszawa, Kraków, 1966, p. 140.

[40] Le chevalier de Beauplan, *Description de l'Ukraine*, Paris, 1861, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RUMÄNIEN IM XIX. JAHRHUNDERT AUS DER SICHT DEUTSCHER REISENDER

VON

STELA MĂRIEŞ

Es ist eine erfreuliche Tatsache dass die zeitgenössische deutsche Geschichtsschreibung ein reges Interesse für den rumänischen Raum und für die Art und Weise wie dieser von Europa des XVIII. und XIX. Jahrhunderts rezipiert wurde zeigt.

So beschäftigt sich seit mehreren Jahren mit dem Thema : *Rumänien aus der Sicht deutscher Beobachter* der bekannten Romanisten, Klaus Heitmann, Professor der Universität von Heidelberg, Direktor des romanistischen Seminars der berühmten Universität. Seine Arbeit *„Das Rumänienbild im deutschen Sprachraum 1775 bis 1918. Eine imagologische Studie"* soll demnächst erscheinen, während Mechthild Golczewski schon 1981 : *„Der Balkan in deutschen und österreichischen Reiseberichten (1912—1918)"*, Wiesbaden, 288 S. veröffentlichte. In der D.D.R. arbeitet in Leipzig der Verleger Wolfgang Hartwig an dem Buch : *Reisen deutscher Forscher nach Süd-Osteuropa im XVIII. und XIX. Jahrhundert,* in dem ein Kapitel den rumänischen Fürstentümern aus der Sicht der deutschen Reisenden Wilhelm von Kotzebue, E. A. Quitzmann, Frederic Heinzelmann, Karl Braun — Wiesbaden, Ernest von Hesse — Warteg und Heinrich Barth gewidmet ist.

Wie sollten wir einem so wichtigen Thema passiv und uninteressiert gegenüberstehen ? Schon die Arbeit : *Principatele Române văzute de călători și diplomați germani din prima jumătate a secolului al XIX-lea*[1] *(Die rumänischen Fürstentümer aus der Sicht deutscher Reisenden und Diplomaten der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts),* sowie die Fortsetzung : *România în viziunea călătorilor germani din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Rumänien aus der Sicht deutscher Reisender der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts)* greift es auf.

Aus dieser Arbeit soll in folgenden skizzenhaft die Art und Weise wie das Wesen des rumanischen Volkes, sowie die sozial politischen und ökonomische Realität in den rumänischen Fürstentümern des vorigen Jahrhunderts wiedergegeben wurde, behandelt werden.

Eine notwendige Voraussetzung dazu ist ein Rückblick in die Geschichtsschreibung.

Die ausländische Geschichtsschreibung bietet zu diesem Thema nur die Arbeit von Manfred Steinkühler auf : *La Roumanie vue par les voyageurs*

---

[1] Stela Măriș, *Die rumänischen Fürstentümer aus der Sicht deutscher Reisenden und Diplomaten der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts,* in *RRH,* 3/XXII, 1983, S. 213—223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

allemands (1800—1940), in „Mélanges de Philologie Romane dédiés à la memoire de Jean Boutière", Liège, 1971, tom. II, p. 911—931. Der Autor teilt den deutschen Tourismus in Rumänien in vier Phasen ein : I. — die Fürstentümer ; II. — das Königreich ; III. — Grossrumänien ; IV. — die rumänische Volksrepublik.

Für die erste Phase zitiert der Autor nur vier Reisende : W. Becker, H. von Moltke, J. F. Neigebaur, R. Kunisch, während die zweite Phase eine reichere Bibliographie aufweist : R. Bergner, G. Benger, Dr. H. Krauss, Ernst Jäckh, Marie von Bunsen, Dr. Hugo Ganz, Fr. Rosen, Kurt Hasseret, Karl Baedeker. Die Periodisierung M. Steinkühlers vernachlässsigt aber wirkliche Faktoren und zollt der Einsetzung des Fürsten Carol von Hohenzollern in Rumänien (1866) und der Gründung des rumänischen Königreiches (1881) eine zu grosse Bedeutung. Seiner Meinung nach wächst das Interesse deutscher Touristen für Rumänien nach der Erreichung der Unabhängigkeit, insbesondere nach 1866 und 1881 nachdem „près de trente ans durant la Roumanie devient alors l'un des points de cristalisation du tourisme d'outre Rhin" [2]. In dieser Zeit wird ein Hohepunkt des deutschen Tourismus verzeichnet, der plötzlich 1916, durch das Eintreten Rumäniens in die Antanta abfällt.

Der deutsche Tourismus bekam in dieser Epoche einen allgemeineren und organisierteren Charakter, die Reiseberichte Reisenden häufen sich ; es erscheinen sogar Reiseführer.

Das Bild, das sich aus den Berichten ergibt ist zwar nicht komplett, aber, nach Steinkühler, wohlwollend und wahrheitsgetreu. Die deutschen Touristen fänden günstige, meindende Worte : „un pays qui, malgré le déséquilibre politique, économique, social et culturel qui caractérise son histoire, est résté jeune, plein de vitalité et riche en perspective" [3].

Fälschlicherweise aber datiert der Autor die ersten Reiseberichte in die erste Hälfte des XIX. Jahrhunderts, wo sie doch viel älter sind. Die ersten sind die der Reisenden Peter Sparnau und Ulrich von Tennstädt (1385) [4].

Das Verflechten der Reisebeschreibungen mit dem politisch-ökonomischen, internen und internationalen Kontext hebt den Wert des Buches von Steinkühlers. Die Analyse ist exakt, kritisch und thematreu trotz einiger geschichtlichen Nichtübereinstimmungen und der Überbewertung der Hohenzollern-*dynastie für die Entwicklung des deutschen Tourismus in Rumänien.*

Die rumänische Geschichtsschreibung greift hie und da die Aufzeichnungen deutscher Reisender auf. In den Arbeiten von Alex. Beldiman, Constantin I. Karadja, Eugen I. Păunel, Constantin Turcu, Gh. Bezviconi, N. Stețcu, Gh. I. Constantin, V. Papacostea, G. Potra und vor allem in den Artikeln N. Iorgas veröffentlicht in der „Revista istorică" und in der „Revue historique de Sud-Est européen", tauchen vereinzelt Bemerkungen zu Reiseberichten des einen oder anderen deutschen Reisenden in den rumänischen Fürstentümer auf.

---

[2] Manfred Steinkühler, *La Roumanie vue par les voyageurs allemands (1800—1940)*, in „Mélanges de Philologie Romane dédiés à la memoire de Jean Boutière", Liège, 1971, Bd. II, S. 912.

[3] Ebenda, S. 931.

[4] N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, Tom. III, București, 1887, S. 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eine zu diesem Thema sehr wertvolle Arbeit stellt die Doktorarbeit von Horst Fassel dar: *Die deutsche Reisebeschreibung und ihre Form in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Iași, 1978. Sie behandelt das Genre des literarischen deutschen Reisejournals und befasst sich mit den Berichten über Rumänien. Drei wichtige Merkmale werden beleuchtet: 1. Strukturelemente des Genres „Reisebeschreibung". 2. die Typologie dieser Art in deutscher Literatur. 3. Repertoire aus der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts. Im IV. Kapitel betitelt: *Deutsche Reisebeschreibungen über Rumänien in der zweiten Hälfte des 19. Jhs.* (S. 142—156) gibt der Autor die wichtigsten Quellen und Modelle an, die zum Aufkommen der Reisebeschreibungen im XIX. Jahrhunderts führten. Seiner Ansicht nach wuchs das Interesse für Rumänien nach 1848 auch dank der historischen Ereignisse: 1859 und 1877. Im Vergleich zu den andern Reisebeschreibungen weisen die über Rumänien eine grössere typologische Vielfalt auf.

Ein neuerer Beitrag zu diesem Thema ist der Artikel von Prof. Mihai Isbășescu: *Românul în literatura germană* (*Der Rumäne in der deutschen Literatur*), veröffentlicht in „Secolul 20", 1980, Nr. 10—11—12, S. 107—108. Unter Vermeidung von erschöpfenden Aufzählungen von Quellen gelingt es dem Autor durch selektive Typisierung der verschiedenen Meinungen ein klares Charakterbild des Rumänen durch die Jahrhunderte hindurch zu synthetisieren.

* * *

Wenn man sich die Quellenlage betrachtet, kann man konstatieren, dass die Reiseliteratur über Rumänien in 2 Kategorien zerfällt:

1. Die öffentlichen Berichte, Anmerkungen und Memoiren der zeitweilig hier lebenden deutschen Konsule und Diplomaten, die von den hoheren Behörden aus Berlin verlangt wurden und die später oft als Grundlage von Buchern und Studien über Rumänien dienten.

2. Die Anmerkungen, Tagebücher und Reisenotizen zufälliger Reisender. Es waren meist Durchreisende mit ökonomischen, politischen, militärischen, religiösen Interesse, aber auch von der exotisch-phantastischen Welt des Orients angezogene Vergnügungsreisende.

Zweifelsohne sind die Materialien aus erster Quelle wegen ihrer Exaktität und dem sozialen Rang der Autoren von grösseren Wert. Doch wegen Raummangel werden wir hier nicht naher auf sie eingehen, da wir einige Bemerkungen und Schlussfolgerungen dieser Art schon veröffentlicht haben [5].

Die Vorliegende Arbeit will die Zweite Kathegorie von Berichten ins Auge fassen, wobei ihrer Haupteigenschaft als spontan Notizen *de visu et auditu* Rechnschaft getragen werden muss.

Die von dem Charme der Spontaneität geprägten flüchtigen Reiseberichte voller Leben, spiegeln eine geschichtliche Wirklichkeit mit den typischen Mitteln des Genres wieder.

---

[5] Stela Mărieș, *op. cit.*, a.a.O., Siehe auch unseren Artikel: *Principatele Române văzute de călătorii și diplomații germani din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, in den Heften der Akademie für Sozialen und Politischen Wissenschaften: „Științele Sociale și politice din România. Progrese. Realizări", Bukarest, 1982, No. 3, S. 23—25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Im allgemeinen bieten die Reisebeschreibungen, so schreibt N. Iorga mit Recht, dem Geschichtswissenschaftler zusätzliche, in keinen Dokumenten belegte Informationen. Der Gelehrte geht sogar weiter, und er behauptet: „un voyageur est très souvent préférable à un chroniquer, de même que l'auteur d'une lettre privée est préférable au redacteur d'une document officiel... Or, il y a certains phénomènes d'âme dans une societé qui ne peuvent etre apperçu qu'en mettant en rapport un représentant de cette societé avec un autre monde" [6].

Die Notizen sind von der Intelligenz, der Beobachtungsgabe, dem kulturellen Niveau der Aufnahme und dem Wiedergabevermögem des jeweiligen Autors geprägt. Das Endresultat ist das bild Rumäniens in einen gegebenen Epoche aus der Optik einer Person, die aus einem andern sozio-ökonomisch — kulturellen Millieu kommt und ständig vergleicht. In dieser Hinsicht sind die Reisebeschreibungen wahre Studien vergleichender Geschichte.

In seiner Arbeit *Istoria românilor prin călători* (Bukarest, 1928—1929), teilt Iorga die während der Jahrhunderte durchgereisten Reisende ein: einerseits die kurzfristigen und die langfristigen ein; einerseits die Gelehrten — bekannte Wissenschaftler, die die rumänischen Fürstentümer zu wissenschaftlichen Zwecken bereisten und andererseits Reisende, die durch widrige Umstände zeiteilig hierher verschlagen worden waren. Die Klassifizierung gilt auch für die deutschen Reisenden: so kommen für langfristig Ärzte, Hauslehrer, Wissenschaftler, Angestellte der Fürsten oder Bojarenhäuser, oder nur als Durchreisende auf dem Weg nach Konstantinopel. Die Aufzeichnungen der Durchreisenden auf einer Postkutschenstation oder auf Deck eines Donauschiffes entstanden, sind denen der langfristigen in den Fürstentümern ansässigen Reisenden an Wert weit unterlegen.

In der erste Hälfte des XIX. Jahrhunderts stieg die Anzahl der Reisenden in den rumänischen Fürstentümern. Die Aufhebung des ottomanischen Monopols über den Aussenhandel der rumänischen Fürstentümer (1829) und die Einführung des *Réglements Organique* in der Walachei und in der Moldau (1831 d. h. 1832) haben wesentlich dazu beigetragen. Die Reformen des *Réglements Organique* auf Gebiet sozialem, ökonomischen, kulturellen, sanitären sicherten eine gewisse Stabilität, Ordnung und Ausgeglichenheit in der Administration, dem Finanzwesen, dem Handel, dem Verkehrs- und Sanitätswesen, sa dass für die Reisenden Bedingungen vorhanden waren, die ihren Aufenthalt oder die Durchreise ermöglichten. Somit stieg die Anzahl der die rumänischen Länder bereisenden Kaufleute, Handwerker, Kleriker und ausländischen Diplomaten.

Der europäische, insbesondere der deutsche Tourismus wurde durch die seitdem Ende des XVIII. Jahrhunderts bestehende konsularische Protektion begünstigt; dies betraf vorallem die Länder der unteren Donau. Sie schützte Personen, Vermögen oder auch die persönlichen oder offiziellen Interessen eines Reisenden.

Der bedeutendste Faktor im Rahmen des aufkommenden Tourismus war die Einführung der Dampfschifffahrt auf der Donau. 1834 transportierte der Dampfer „Argo" der Wiener Donaudampfschifffahrtsgesellschaft. (D.D.S. G.) die ersten Passagiere die Donau abwärts transportierte und ging am 23. April

[6] N. Iorga, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928, S. 5 und 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1834 in Galatz vor Anker ging. Dem deutschen Tourismus zum Süd-Osteuropa war dadurch ein neuer Weg geöffnet.

Die deutsche Reisenden, Politiker und Publizisten wussten die Bedeutung dieses Ereignisses sowie seine politischen und kommerziellen Folgen wohl zu schätzen. Adolf Schmidl, ein Passagier von Pressburg bis Galatz dieser ersten Fahrt, schreibt in seiner Arbeit : *Die Donau von Wien bis zur Mündung*, Leipzig, 1859, die Jungfernfahrt hat „eine neue Epoche in der Geschichte der Donau und der Reisenden zu den Ländern des unteren Donau eröffnet" [7].

Ein weiterer Faktor der die der nach Süd- Osteuropäischen Ländern Reisenden anwachsen liess waren die 1854—1855 von Österreich ausgefuhrten Regularisierungsarbeiten am Eisernen Tor und die Eröffnung der Schiffahrtlinie Wien—Konstantinopel im Herbst 1855. Der französische Publizist J. A. Vaillant äusserte sich begeistert über diese neue Möglichkeit für den Verkehr in den rumänischen Fürstentümern [8].

Die meisten Reisenden zogen seither eine Donauschiffahrt nach dem Orient einer beschwerlichen Landreise vor. Einige Quellen behaupten dass im Jahre 1855 die österrreichischen Donaudampfschifffahrtsgesellschaft transportierten 1.300.000 Passagiere [8bis] befördert haben soll, eine Zahl, die für sich spricht.

Aus der Vielzahl der Aufzeichnungen über die rumänischen Länder will sich vorliegende Arbeit nur mit einer Auslese befassen ; Aufzeichnungen die, nach einem längeren Aufenthalt von gebildeteren Autoren geschrieben wurden und ein tieferes Verständnis der rumänischen Gesellschaft in einer der Moderne zustrebenden Entwicklungsphase bezeugen. Als erstes verdienen die Aufzeichnungen des Arztes E. A. Quitzmann, Autor der *Deutschen Briefe über den Orient* (Stuttgart, 1848), 576 S., wiedergedruckt unter dem Titel : *Reisebriefe aus Ungarn, dem Banat, Siebenbürgen, den Donaufürstentümern, der Europäischen Türkei und Griechenland* (Stuttgart, 1850, 576 Seiten) genannt zu werden. Seine in Briefform geschriebenen (40 Briefe) Aufzeichnungen unterstreichen die nationale Einheit und Freiheit, die den Karpathen-Donauraums in dieser Zeit beschäftige. Als hochgebildeter Mann, mit einer Vorliebe für Geschichte und Archeologie, mit einer besonderen Beobachtungsgabe und ausgeprägtem Feingefühl für politische Imperative beschreibt er, wie auch der preussische Diplomat Emil von Richthofen, die Herauskristallisierung der nationalen Idee, welche um das Jahr 1848, als er die Fürstentümer bereiste fast einen Höhepunkt erreichte : „So kurze Zeit auch die Donaufürstenthümer erst in den Entwicklunsgang der europäischen Ideen eingeweiht sind, so hat doch auch sie der Gährungsprozess nationaler Strebungen bis in's Innerste ergriffen. Freiheit den Institutionen, ungestörte Entfaltung des Volkslebens und vor allem *Integrität aller romanischen Stammesgenossen* sind die Losungsworte der Fortschrittsmänner. Man ist begeistert von der Idee, „welche Urquhart zuerst ausprach, alle Romanen in den Karpathenländern wieder zu einem staatlichen Ganzen zu vereinen ; man hofft durch eine solche Verbrüderung der Walachei,

---

[7] A. Schmidl, *Reisehandbuch durch das Königreich Ungarn mit den Nebenländern und Dalmatien, nach Serbien, Bukarest und Konstantinopel*, Wien, 1835, S. VI.

[8] J. A. Vaillant, *La Romanie*, Tom. III, Paris, 1844, p. 370.

[8bis] L. Boicu, *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii* (1853—1856), Bucureşti, 1972, S. 413.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

der Moldau und Siebenbürgen eine Macht an der unteren Donau zu gründen..." [9].

Erwähnenswert sind auch seine Anmerkungen über die Rumänen aus dem Banat und Siebenbürgen denen er auf seiner Reise von Wien nach Konstantinopel durch das Banat, in Sibiu, Braşov, Bukarest, dann in Giurgiu und an der Donau bis Sulina begegnete und die er als Brüder der walachischen und moldauischen Rumänen betrachtet. Er verurteilt die fruchtlosen Maghiarisierungsversuche an der rumänischen Bevölkerung Transilvaniens und prophezeit dass alle andern ethnischen Elemente aus Transylvanien von den Rumänen assimiliert werden [9bis].

Aufschlussreich sind die Aufzeichnungen während der Donaureise von Wien nach Konstantinopel (Brief nr. 28), wo er von moldauischen Mitpassagieren erfärt, dass das angrenzende Fürstentum laut *Réglement Organique* dieselbe politisch-administrative Organisation wie auch die Walachei hat, dass der Einfluss der Schutzmacht da grösser sei als im Bruderland und dass Mihai Sturdza „der getreuste Anhänger und ergebenste Diener der moskowitischen Diplomatie sei", und dass sich die Moldauer wie auch die Griechen ein deutsches Staatsoberhaupt wünschten [10].

Quitzmann plädiert für eine entschlossenere und dynamischere Haltung der deutsche Länder gegenüber der Donau, da von ihr der von der britischen Konkurrenz bedrohte kommerzielle Markt der Donauländer abhängt, sowie für die Aufhebung der von zaristischen Russland an der Donaumündung aufgestellten Schranken übertrieben ist jedoch seine Behauptung, dass zur Zeit seiner Reise die Deutschen, trotz hervorragender Erfolge auf dem Markt der Donauländer nach der Eröffnung der Donaudampfschifffahrt von der englischer Konkurrenz ausgestochen worden wären, welche den rumänischen Markt mit ihren billigen Fabrikaten überschwemmt haben, Handelsagenturen in Galatz und Brăila gegrundet haben und über die Nachfrage genauestens informiert sind. In Wirklichkeit war die Lage nicht so. Die Berichte des in Handelssachen geschulten preussischen Konsuls J. F. Neigebaur, der zwischen 1843—1845 in Iaşi amtierte, liefern hierzu die wahren Festlegungen und Tatsachen. Der Markt Donauländer wurde hauptsächlich von Österreichs beherrscht, die britische Konkurrenz bot billige Dutzendwaren und nicht die in Iaşi, Bukarest und andern Handelszentren gesuchten Waren besten Geschmacks und bester Qualität.

Wie auch alle andern Reisenden äussert sich Quitzmann über die ausserordentliche Fruchtbarkeit des rumänischen Bodens, der Nahrung für eine dreimal so grosse Bevölkerungsanzahl sichern könnte. Deswegen rät er seinen Mitbürgern von einer Amerikaauswanderung ab und empfiehlt eine Kolonialisierung der Donauländer die bessere Bedingungen böten. Angesichts des anwachsenden Proletariates mussten die deutschen Staaten, seiner Meinung nach ernsthaft eine Kolonialisierung der so reichen und fruchtbaren Länder an der unteren Donau in Erwägung ziehen.

Als Arzt interessieren ihn insbesondern die Fortschritte im Sanitätswesen und er stellt fest, dass die rumänischen Spitäler in nichts denen der fort-

[9] E. A. Quitzmann, *Deutsche Briefe über den Orient*, Stuttgart, 1848, S. 311.
[9bis] Ebenda, S. 201. [10] Ebenda, S. 347, 350.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

geschrittensten Länder zurückstehen dass sie „manchesorts sogar moderner ausgestattet und organisiert sind" [11].

Er notiert bemerkenswerte Fortschritte im Unterrichtswesen und berichtet, dass es in der Walachei öffentliche und private Schulen gibt (letztere sind 205 rumänische, griechische, französische und deutsche Schulen mit 5 668 Schülern). Viele seiner Informationen verdankt er der Bekanntschaft mit Petrache Poenaru dem Direktor des Kollegiums Sf. Sava „ein ebenso feingebildeter als geistreicher Mann", dem das Land für seine Bemühungen in rumänischen Unterrichtswesen sehr viel schuldet. Er erwähnt auch die deutschen Lehrkräfte des Kollegiums Sf. Sava : Schwerer, Professor für deutsche Sprache und Literatur, der Herausgeber der „Deutschen Bukarester Zeitung", sowie die Professoren Schwesler, Babics, D. de Kladny.

Die Briefe des gelehrten deutschen Reisenden kommentieren auch die nach dem *Réglement Organique* organisierte Administration der Walachei, die politische und ökonomische Organisation (Handel, Industrie, Landwirtschaft) das Finanz und Militärwesen, sowie die Kirche u. a.

Richtig bemerkt er in Hinblick auf die Ethnogenese und die Autohtonie des rumänischen Volkes, dass es einer der ältesten Bewölkerungen Europas angehört. Im Gegensatz zum Charakter der rumänischen Bevölkerung, die seine Sympathie erweckt, missfällt ihm die „Galomanie" der höheren Klassen. Er sieht die Rumänen als ein „kleines, vergnügungsfreudiges Volk" in seiner Lebensfreude sympathisch". „Es ist ein lebhafter und ehrenwerter Menschenschlag. Der romanische Charakter gibt einen guten Boden und wenn die durch die Fremdherrschaften eingemischten Fehler wieder ausgemertzt würden konnte er eine schöne Zukunft haben" [12] — schreibt E. A. Quitzmann.

Nicht uninteressant sind auch E. A. Quitzmanns Aufzeichnungen über das soziale und Alltagsleben der Hauptstadt — Bukarest, das nach seinen Informationen 100 000 Einwohner hat, davon über 3 500 Bojaren. Bukarest, dem er ein ganzes Kapitel widmet (Brief nr. 26) frappiert ihn genau wie alle andern deutschen Reisenden durch die grellen Kontraste zwischen Reich und Arm durch das ungewählte Nebeneinander von Palästen und Warenhäuser mit französischen Firmenschildern, modernen 2—3 — stöckigen Häuser und bescheidenen Holzhäuschen mit Lehmwänden, durch die heterogen Mischung von abend- und morgenländischen Elementen. „Nirgends — schreibt der Besucher — kann man grösseren Kontrast feststellen, einen solche aussergewöhnliche eigenartige Vermischung von europäischer Eleganz und orientalischem Luxus, von abendländischem Komfort und asiatischer Prunksucht" [13].

Die hohe Gesellschaft wird von einer wahren „Galomanie" beherrscht, „wo der Adel fast nur französisch spricht, sich französisch kleidet, französisch fährt und speist, so dass alles Französische erstaunlich im Preise gestiegen" [14].

Die französische Mode tritt überall zu Tage von Stil der Gebäude bis zu dem Lebensstil.

Beeindruckt von einem Spaziergang auf dem Korso („la Şosea"), wo er die luxuriösen Equipagen und Kleider nach neuerster Mode der Elitedamen bewunderte, sowie von einem Gottesdienst in der Metropoliten Kathedrale

[11] Ebenda, S. 333.
[12] Ebenda, S. 324.
[13] Ebenda, S. 321—322.
[14] Ebenda, S. 316.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unter dem Beisein von Gläubigen in grosser Galla, stellt der Autor fest, dass Bukarest was Luxus und Rafinament der reichen Einwohner betrifft den anderen Hauptstädten gleichgestellt werden könne.

Die Bukarester unteren Schichten gefallen ihm als „lebenslustigen Volk".

Vom Herrschers Gh. Bibescu, auf dessen Gut ihm eine Sammlung etruskischer Gefässe gezeigt wird, erfährt er eniges über den Wunsch nach Vereinigung der Walachei, Moldau und Transylvanien.

Die Reiseaufzeichnungen des gelehrten Arztes hatten ein grosses Echo und würden von andern Reisenden nicht nur gelesen sondern auch abgeschrieben [15].

Von Bedeutung sind die Notizen der Reisenden die die langsam aber sichere Veränderung in der rumänischen Gesellschaft den Übergang von einem abgenutzten feudalen System zu einem neuen, im Aufstieg begriffenen — dem kapitalistischen (W. von Kotzebue, F. Lassalle) betreffen.

Die Reisenotizen des deutschen Sozialisten F. Lassalle von seiner 1857 unternommenen Bukarestreise zusammen mit dem Inhaber und Repräsentanten des Institutes für Luftgase aus Prag, verraten einen ausgezeichneten sprachgewandten Beobachter, dem es gelang in lebhaften Tönen ein Bild Bukarest, in jener Zeit zu schildern. Seine ersten Eindrücke vermitteln das Erstaunen über die Hauptstadt Munteniens — die existierenden Kontraste und Diskrepanzen. Er schreibt: „Der Eindruck den uns Bukarest machte, als wir tags darauf durch die Strassen der Stadt oder das was man hier Strassen nennt, fuhren, ist sehr schwer wiederzugeben. Ich habe vielleicht noch nie eine Stadt von so absonderlichem, fremdartigen, überraschenden Charakter gesehen, man schreitet bei der ersten Betrachtung von Erstaunen zu Erstaunen, und was besonders frappiert und kann zu Atem kommen lässt, ist der grelle Kontrast, der unablässig die Blicke des Beobachters trifft, der unbeschreibliche Wirrwarr, der hier alles ohne Ausnahme beherrscht und umfasst, was sich dem äusseren und inneren Auge bietet" [16].

Ihm beeindrucken die unzähligen einstöckigen, langgezogenen Palaste verschiedenster Stile, von protziger Architektur bis hin zu schmutzigen und baufälligen Ställen und Hütten. Auf der Handelsstrasse Lipscani bewundert er die mit dem Pariser Luxus konkurrierenden Warenhäuser, oft mit französischen Schildern, mit ihren hellerleuchteten zauberhaften Schaufenstern, die neben Dutzenden von schmutzigen und elenden Buden ein eigenartiges Bild bieten. „Kontrast ist ein oft gebrauchtes, leichtsinnig angewendetes und durch diesen absoluten Gebrauch nichtssagend Wort. Aber was wirklich Kontrast ist, das erfahrt man hier" — schreibt der von dem Treiben auf der Strasse faszinierte Reisende [17]. Dem Besucher gelingt es schwer eine „Strasse" im wahren Sinne des Wortes zu finden; die Stadt scheint eine komplizierte Verflechtung von Plätzen zu sein „dass selbst der Faden Ariadnes in diesem Labyrint wirkungslos wäre". Das vorschwebende Bild Lassalle einer abendländischen Stadt mit geraden Strassen auf soziale Kategorien differenzierte Viertel ist auf Bukarest nicht anwendbar. Als Gesamtbild sieht er die Hauptstadt als das „ganze pittoreske Gewühl, dies wilde, chaotische Durcheinander dieser ganze

[15] Siehe Fr. Heinzelmann, *Reisebilder und Skizzen aus Galizien, Ungarn, dem Banat und Siebenburgen, der europäischen Inseln und Montenegro*, Leipzig, 1854, 585 S.

[16] Siehe N. Iorga, *Bucarest en 1857 décrite par Ferdinand Lassalle*, in *RHSEE*, II, 1925, no. 10—12, S. 363—364.

[17] Ebenda, S. 365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tolle Hexensabbat von Häusern, Dingen und Menschen", „das ganze den Eindruck eines schnell durcheinander gerüttelten Kaleidoskopes macht" [18]. Aber auch ausserhalb, in der Umgebung Bukarests beschäftigt den Reisenden der auffällige Kontrast zwischen arm und reich, Zivilisation und den Orient kennzeichnende Primitivität, wo „bei ungepflasterte Strassen und verlassenen Feldern wie zum Hohn die telegraphische Linie Wien—Konstantinopel führt. Der praktisch verlangte F. Lassalle empfiehlt den Bau einer Eisenbahnlinie Bukarest—Giurgiu (Giurgewo) „um Bukarest so mit der Donaulinie zu verbinden und hierdurch erst wahrhaft dem Weltverkehr zugänglich zu machen, eine Eisenbahn die binnen zehn bis fünfzehn Jahren den Verkehr der Stadt verzwanzigfachen, die Kapitalien mehr als verdreifachen, den Wert der Grundstücke verdoppeln würde ; eine Eisenbahn, die umso leichter zu bauen wäre als die Strecke klein ist, die Territorien nichts kosten und das Material auf der Donau einen so überaus wohlfeilen Transport nach Giurgewo hat" [19].

F. Lassalle hat mit geschultem Auge den Ubergang der rumänischen Gesellschaft zum Kapitalismus erkannt : „überhaupt entwickelt man sich in gewisser Beziehung hier sehr schnell. Und welche ganz andere Entwicklung steht diesem Lande in der nächsten Zukunft noch bevor" [20]. Aber die Augen des Besuchers betrachten nur die äusseren Formen nicht aber das Wesen und die für rumänische Verhältnisse spezifische Form ; so können wir nur eine Erklärung ihrer Behauptung finden : „...dass man hier Alles beim Ende anfängt statt beim Anfang, dass man die Fruchte der fremden Zivilisation hier frisch und kurz mitten in die wüsteste wildeste Unkultur hineinversetzt. Man hat so hier die letzten und vorgeschrittensten Resultate der modernen Kultur ohne irgend eine der Vorbedingungen dieser Resultate zu haben" [21].

Er schildert auch Szenen aus dem Alltag : ein Spaziergang auf dem Korso („la Şosea"), die Vergnügungsstädten im Garten „Warenberg" und „Tivoli" und besonders im „bewundernswerten und riesigen Cişmigiu". Lebhaft nimmt er auch am kulturellen Leben der Hauptstadt teil, ist beeindruckt vom Interior des neu gegründeten Bukarester Nationaltheaters (30. Dezember 1852), von der Eleganz der Toiletten und dem Können der rumänischen Schauspieler. Das sehr lebensechte Bild von Bukarest in der Mitte des vorigen Jahrhunderts aus der begabten Feder F. Lassalle ist dem von Alecu Russo über Iaşi 1840 gemalt vergleichbar.

Lassalle weiss von der romanischen Abstammung der Rumänen und notiert in sein Tagebuch : „das unterste Volk sich durch seine edlen, seinen römischen Ursprung offenbeweisenden Züge auszeichnet" [22].

„Selten wurde über uns so schön geschrieben" bewertet N. Iorga mit Recht die Reiseaufzeichnungen des deutschen sozialistischen Führers.

Im allgemeinen waren die Reisenotizen der deutschen Reisenden aus der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts dem rumänischen Volk wohl gesonnen, ihm eine schöne geschichtliche Entwicklung voraussagend. Die meisten Besucher, mit wenigen Ausnahmen, erkennen die Latinität des rumänischen Volkes und seiner Sprache an, sie unterstreichen seine moralischen und körperlichen Schönheiten, seine Gastfreundschaft, Höflichkeit, Friedfertigkeit, auffallend wenig Laster und seinen Überlebensdrang trotz widerlicher geschichtlicher Umstände.

[18] Ebenda, S. 366.
[19] Ebenda, S. 368. [20] Ebenda, S. 367.
[21] Ebenda. [22] Ebenda, S. 366.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Wenig oberflächlichere Beobachter haben die geistige Entwicklung in der Mitte des XIX. Jahrhunderts hervor, das Bewusstsein nationaler Zusammengehörigkeit aller Rumänen des Donau-Karpathenraumes, eine durch die Offenheit allem Neuen gegenüber sehr fortgeschrittene Europänisierung; den Ubergang von überlebten Feudalsystem zu einem neuen lebensfähigeren Kapitalismus.

Wie auch alle andern Reisenden unterstreichen die deutschen die aussergewöhnliche Fruchtbarkeit des rumänischen Bodens, seinen noch unangetasteten Reichtum an Bodenschätzen, die teils aus Angst vor dem ottomanischen Monopol, teils aus Interesselosigkeit der Eigentümer und Pächter brachliegen. Daher der Aufruf an ihre Mitbürger sich in den reichen Gegenden an der unteren Donau anzusiedeln anstatt ins weite Amerika auszureisen.

Fast leitmotivisch ist im Zusammenhang mit Bukarest die Hervorhebung des Kontrastes zwischen reich und arm, zwischen dem auserlesensten Luxus und der allerelendsten Armut, die einzigartige Verflechtung von Orient und Abendland. Die Reisenden beklagen die auffallenden sozialen Unterschiede sowie das schwere Los der von Eigentümer und Pächtern ausgebeuteten Bauern. Doch von einem zum andern übernommen gibt es falsche Schlüsse über das Fehlen einer sozialen rumänischen Mittelklasse zwischen dem unermesslichen Reichtum der Bojaren und dem bodenlosen Elend der Bauern.

Einige, von dem eigenen, deutschen sozio-politisch kulturellen Modell allzu stark geprägten Reisenden war es unmöglich die doch andern geistig-materiellen Lebensformen des rumänischen Volkes zu verstehen (J. Rohrer, u. a.).

Eine Vielzahl von Notizen sind in Eile geschrieben, geben subjektive, oberflächliche, oft böswillige Eindrücke wieder. Diese Notizen sind natürlich von minderem Wert und wiedersprechen den Eindruckender meisten Rumäniensreisenden.

Eine besondere Gruppe der Reisenden bilden die Ethnographen, die die Fürstentümer zu wissenschaftlichen Zwecken bereisen um Traditionen, Märchen, Legenden, Volksmythen zu studieren und die der rumänischen Nationalkultur ein hohes, wissenschaftliches Zuvorkommen zeigen, dies wie F. J. A. Schneidawind, R. Kunisch.

Ausser diesen kamen noch Maler und bildende Künstler, die mit kunstgeschultem Auge und liebevollem Können die Expressivität und unvergleichliche Schönheit der rumänischen Landschaft festhielten (August von Henikstein).

Einige — leider wenige Reisende — haben das tägliche Leben, die Sitten, die Ansichten, verschiedene Volks-Bräuche, Tänze und Lieder schriftlich festgehalten, Notizen die dem Forscher von Heute bei der Rekonstitution einer längst verflossenen Zeit eine wertvolle Stütze sind.

Zu einem Zeitpunkt, wo die Vereinigung der rumänischen Fürstentümer und ihre politisch — diplomatische Anerkennung ein Tagesthema der europäischen Diplomatenkreise war, waren die meist wohlwollenden Reisenotizen deutscher Besucher ein wertvolles Propaganda-material. Sie erinnerten an die Worter eines deutschen Reisenden dass: „In dem vergessnen Süd-Osten Europas lebt ein christliches Volk, die Moldo-Wallachen, das im Laufe der Geschichte oft als vorgeschobenes Bollwerk gegen den siegreichen Halb-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mond gedient hatte und das in der Zukunft für Europa von grösstem Interesse ist" [23].

Aus der Vielfalt der Reisenotizen aus der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts wollen wir Rudolf Henkes *Rumänien. Land und Volk. In geographischer, historischer, statistischer und ethnographischer Beziehung sowie in Reiseerinnerungen* (Leipzig, 1877, 350 S.) näher betrachten. Das Buch ist nach einem dreijährigen Aufenthalt in Rumänien (1868—1871) entstanden. Es teilt sich ein in : I. Allgemeines über Rumänien : Daten über die geographische Lage, Grenzen, Oberflächengestaltung, Klima, Bevölkerung, Konfessionen, einer Skizze der Geschichte Rumäniens bis 1877, Wissenwertes über die politische Organisation, die finanzielle, administrative, religiöse, ökonomische (Handelswesen, Industrie, Landwirtschaft, Verkehrswesen) Organisationen, sowie über das Unterrichtswesen, über die Volkskunst, über die Lebensart und den Lebenserwerb. u.a.

Der zweite Teil enthält allgemeine Reisebeschreibungen und die Beschreibung einer Schiffahrt auf der Donau von Orşova bis Galatz im Jahre 1868.

Ein Anhang hält die letzten Ereignisse seit dem Ausbruch der Orientkrise (1875) bis zum Erscheinungsjahr (1877) des Buches fest. Er beschliesst die gründliche Monographie des modernen Rumänien.

Aus zwei Gründen sind wir auf das Werk Henkes eingegangen: Der Autor nimmt „nach dem energischen Akt der rumänischen Nation" vom 9. Mai 1877 entschieden Stellung für die Unabhängigkeit Rumäniens und bekämpft die alten und neueren Vorurteile über die Rumänen, die seit Sulzer, General Bauer im XVIII. Jahrhundert bis in sein Jahrhundert noch immer vorhanden sind, diese entsprangen einer sehr oberflächlichen Bekanntschaft und einer absichtlichen Verleumdung. Der Rumäne, den Henke kennenlernte ist „im allgemeinen gutmütigen Charakters, ehrlich und treu, dabei leicht beweglich, freundlich, heiter, wohltätig und reinlich, sowie auch Fremden gegenüber gefällig und gastfreundlich, entgegengesetzt aber auch vergnügungssüchtig, wollüstig, ruhmbegierig, rachgierig und abergläubisch" [24]. Seiner Ehrlichkeit wegen kann man ihm sein ganzes Vermögen anvertrauen [25]. Darum nimmt man in den Donau-fürstentümern lieber Rumänen als Fremde in Dienst, besonders als Kassenboten, Bureaudiener u.s.w.

Auffällig ist ein kleiner Prozentsatz von Kriminalität, im Gegensatz zu den meisten civilisierten europäischen Staaten [25].

Ein wesentlicher Charakterzug der Rumänen, der auch in der Folklore zum Ausdruck kommt ist die tiefe Heimatverbindenheit. „Der Rumäne liebt seine Heimat mit seltener Hingebung und leidet an Heimweh, wenn er von seinem Vaterlande getrennt ist. Von letzterer Eigenschaft — schreibt R. Henke — zeugen viele seiner vortrefflichen Volkslieder, in welchem die

---

[23] R. Kunisch. *Bukarest und Stambul. Skizzen aus Ungarn, Rumänien und der Türkei*, Berlin, S. 110.

[24] Rudolf Henke, *Rumänien. Land und Volk. In geographischer, historischer und ethnographischer Beziehung sowie in Reiseerinnerungen*, Leipzig, 1877, S. 134.

[25] Ebenda, S. 137. [26] Ebenda.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sehnsucht nach dem Heimatlande oft in rührendster Weise sowohl in Text, als in Melodie Ausdruck verliehen ist" [27].

Zu diesem wertvollen Wesenzug fügt Henke noch hervorragende geistige Eigenschaften hinzu: heller Verstand und Scharfsinn und eine besonders selten schnelle Auffassungskraft. „Mit fabelhafter Leichtigkeit macht er sich, wenn auch noch so schwierig zu erlernende, fremde Sprachen zu eigen und häufig genug findet man drei-bis fünfjährige Kinder, die soviel verschiedene Sprachen sprechen, als sie Jahre zählen" — schreibt R. Henke [28].

„Dem Rumänen fehlt neben dieser Vaterlandsliebe weder Mut und Tapferkeit, noch Geschichlichkeit und Sinn für Ordnung und Disciplin weshalb er, gut geführt, einem tüchtigen und brauchbaren Soldaten abzugeben vermag" [29].

Unsere besondere Aufmerksamkeit fesselt die offensichtlich affirmative Haltung der Unabhängigkeit gegenüber, die der Autor selbst am Ende des Buches betont: „Es ist ein Jammer für Europa, dass man bis heute duldete, dass ein Staat mit über 5 Millionen christlicher Einwohner und einem Herrscher aus einer europäischen Fürstenfamilie, in welchem kein Türke seinen Wohnsitz aufschlagen darf, unter der Botmässigkeit von noch nicht 2 Millionen Türken bleiben musste, die sich Herren der Balkanhalbinsel nennen" [30]. Es sei im Interesse Europas, setzt der Autor fort, das Rumänien sein Schicksal in die eigene Hand genommen hat und durch die Unabhängigkeitserklärung eine ottomanische Herrschaft von 486 (1391—1877) Jahren beendete, zu unterstützen, da dieses ja eine wichtige „historische Mission" an der unteren Donau erfülle. Insbesondere Österreich und Deutschland dürfte es nicht gleichgültig sein, in wessen Händen sich die Donaumündung befinde, da, die Macht, welche hier die Herrschaft habe "diese Handelsstrasse beliebig verengern oder gar schliessen könne" [31].

Das lebendige Interesse der deutschen Staate und insbesondere Österreichs wurde schon öfters betont. Obwohl R. Henke die deutschen Interessen vertrat, in dem gegebenen historischen Moment kamen seine Schriften dem Unabhängigkeitsbestreben der Rumänen entgegen für die er eine uneingeschränkte Entwicklung in einem unabhängigen Land erhoffte [32].

In der Nachfolge der enzyklopädischen Reisetagebüchern wie die von J. F. Neigebaur und R. Henke finden wir die Arbeit: *Rumänien. Eine Darstellung des Landes und der Leute* (Breslau, 1887, 412 S.) von Rudolf Bergner erwähnenswert. Der Mitarbeiter der Zeitschrift D. Diaconovici's "Romännische Revue" (1888) hatte noch zwei Novellen und Reisetagebücher mit Thema Rumänien (*Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884,; *In der Marmarosch*, München, 1885), veröffentlicht.

Das Vorwort seiner Arbeit: *Rumänien. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, enthält eine Erklärung über die Entstehungsgrunde dieser Werke und der Notwendigkeit einer näheren Betrachtung des Karpathen-Donau-Schwarzmeerraumes das ökonomische Interesse Deutschlands an der unteren Donau, sowie die kleine Anzahl der Rumänien behandelnden Bücher. Dem Autor gelang es den rein feuiletonischen Stil mit wissenschaftlichen

[27] Ebenda, S. 135.
[28] Ebenda, S. 134.
[29] Ebenda, S. 135.
[30] Ebenda, S. 332—333.
[31] Ebenda, S. 356.
[32] Ebenda, S. 358.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Daten harmonisch zu verbinden : der erste Teil bietet eine sehr angenehme Lektüre seiner Reiseeindrücke, der zweite Teil eine wissenschaftlich mit konkreten Daten gut untermauerte Studie über sämtliche Aspekte des ökonomischen, politischen, sozialen und kulturellen Lebens des modernen Rumänien. Das Buch hatte eine praktische Bestimmung : es sollte ein Reiseführer für deutsche Reisende in Rumänien werden. Aus eigener Erfahrung unterstreicht der Autor die Höflichkeit, Anständigkeit und die bezaubernde Gastfreundlichkeit der Rumänen, von der Ebene bis zu den höchsten Berggipfeln, die andere manche negative Eigenschaften tief in den Schatten stellen. Eingedenk dessen, dass im eigenen Land auch nicht alles perfekt ist vertritt R. Bergner eine Haltung freundlichen Verstehens. Das zeigt auch die Art, wie er den Rumänen charakterisiert. Der Rumäne ist : „im allgemeinen leicht beweglich, freundlich, wohltätig, mässig und fromm, obgleich er den Namen des Teufels fleissig im Munde fuhrt und ebenso oft flucht wie der benachbarte Magyar" [33]. Er besitzt einen angeborenen Sinn für Ordnung und Disziplin und ist ein guter Soldat und Eheherr [34].

Hierbei hebt er die Tapferkeit der rumänischen Soldaten in den Kämpfen bei Rahova, Smîrdan und Plevna hervor, wo durch die ruhmreiche Eroberung der Festung Grivița den russisch — türkischen Krieg entschieden wurde [35]. Der Autor gibt seiner Hoffnung Ausdruck, dass nach jahrhundertelangem, unbeschreiblichem, geduldigem Leiden nun für das rumänische Volk auch Jahre des Auflebens folgen werden [36].

Ihm ist die strategische, politische und ökonomische Bedeutung Rumäniens in den internationalen Beziehungen bewusst und veranlasst durch die rapide Entwicklung Rumäniens sieht R. Bergner eine Zeit voraus wo man in Europa auf Rumänien als „einen wichtigen Faktor in allen Kombinationen" achten muss, in kultureller sowie politischer Hinsicht [37].

Das Buch R. Bergners war auch als Plädoyer für eine starke politische Anlehnung Rumäniens an die Dreibund gedacht : „gibt es für den Donaustaat nur eine Lösung, sie lautet : enger Anschluss an Österreich-Ungarn und an Deutschland" [38].

Ein positiver ablehnende Zug des Buches ist seine Haltung den falschen, oberflächlichen, böswilligen Bemerkungen einiger Beobachter (Karl Emil Franzos, L. Diefenbach) gegenüber. Er nimmt auch Stellung gegen die politisch- tendentiöse Theorie R. Roeslers, um die seinerzeit viel „Lärm" [39] gemacht wurde, die er zwar nicht bekämpft, aber auch nicht akzeptiert.

Das sich eine gewissenhafte, ernstzunehmende Dokumentation stützende Buch enthält am Ende eine Bibliographie der neuesten über Rumänien erschienenen Bücher, sowie ein Fachregister, was ihm einen gewissen wissenschaftlichen Aspekt verleiht.

Am Ende dieser Ausführungen sollen ein paar Schlussfolgerungen hinsichtlich der Reisenotizen deutscher Reisenden aus der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts gezogen werden. Das Bild das sich aus ihnen ergibt ist ein allgemeinen gut, angenehm, nur mit einem einzigen Misston (Karl Braun-

---

[33] Rudolf Bergner, *Rumänien. Eine Darstellung des Landes und der Leute,* Breslau, 1887, S. 353.
[34] Ebenda, S. 354.
[35] Ebenda, S. 289.
[36] Ebenda, S. 252.
[37] Ebenda.
[38] Ebenda, S. 250.
[39] Ebenda, S. 269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Wiesbaden). Die deutschen Besucher stellen alle einen sichtbaren Fortschritt im ökonomischen, politischen und kulturellen Leben im Vergleich zur ersten Hälfte des Jahrhunderts fest, sie beobachten die Herausbildung kapitalistischer Formen und die immer engere Anschliessung Rumäniens an den internationalen Markt und an den Austausch kulturellen Gütter Europas. Sie erwähnen den aufblühenden Handel in den Donauhäfen Galatz und Brăila, das Baufieber, das diese Städte sowie Turnu-Severin und Bukarest ergriffen hat, die Entwicklung des Kommunikations- und Transportwesens, der Schiffswerften und Erdöleraffinerien. Dabei wird der Aufbau des modernen Rumäniens nicht nur als ein plötzliches Aufleben betrachtet, sondern er wird als eine Verwirklichung der Reformen und der Politik Al. I. Cuzas und M. Kogălniceanus, die Vereinigung, die Agrarreform, die Einführung des Zivil und Rechtskodex, die Einführung des unentgeltlichen Pflichtunterrichtes u. a. angesehen (W. Brennecke). Sogar, der sonst sich negativ äussernde K. Braun-Wiesbaden anerkennt dieses an und fügt noch die Säkularisierung der Klostergüter hinzu.

Ein erstrangig festzuhaldender Aspekt ist die richtige Anerkennung der Ethnogenese des rumänischen Volkes, die Latinität der Sprache und des Volkes, der Autohtonie und der Kontinuität auf dem altväterlichen Boden.

Karl Braun-Wiesbaden verneint als einziger die Latinität der Rumänen, die er slavischen Ursprunges glaubt. Viele, von dieser falschen Theorie beeinflussten deutschen Besucher, waren beim direkten Kontakt frappiert von der auffallenden romanischen Sprachelautung der gesprochenen Sprache. Alle Reisender, ohne Ausnahme, fanden freundliche und lobende Worte über das moralische und physische Auftreten des Rumänen — als ein sehr gastfreundliches, gutes, friedfertiges, überlegtes, geduldiges Volk fast ohne Laster, seiner durch schwere Opfer erreichten Unabhängigkeit würdig.

Die deutschen Reisenden erkennen die strategische, ökonomische und politische Wichtigkeit Rumäniens in der internationalen Politik an. Nicht wenige machen Berlin auf die Vorteile des an Rohstoffen und Agrarprodukten so reichen Rumäniens auch als sehr günstiger Absatzmarkt aufmerksam. Sie informieren das deutsche Lesepublikum über die berechtigten Bestrebungen Rumäniens nach Vereinigung und nationaler Unabhängigkeit und propagieren ein direktes Kenenlernen der Länder zwischen Donau und Karpathen.

Einige lehnen die falschen, oberflächlichen, abwertenden Bemerkungen über dieses an Schätzen und Schönheiten so reiche Land ab.

Die Reisebeschreibungen erweckten und förderten beachtlich das Interesse der abendländischen Öffentlichkeit an Rumänien, in dem sie das viel zu wenig bekannte Land zwischen Karpathen, Donau und Schwarzem Meer dem breiten Publikum näher brachten und damit auch gleichzeitig dem deutschen Tourismus in unserem Land am Ende des vorigen Jahrhunderts dienten.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE "ROMANIA MARE" JOURNAL AND ITS ROLE IN THE STRUGGLE FOR NATIONAL UNITY

BY

RADU PĂIUȘAN

The Romanian people's struggle for national unity was carried on in multiple forms, its complexity requiring varied methods in relation to the concrete situation. One of these forms was that of political propaganda in the country, but also abroad, propaganda carried out through the journals and newspapers printed by the emigration. Alongside the national press, the newspapers printed abroad waged their own vigorous battle against social and national oppression, in favour of social equity and national liberty. They gave a continuous impetus to the national struggle of Romanians everywhere [1].

Of utmost importance among the emigration newspapers was the „România Mare" journal edited in 1917 in Kiev and in 1919 in Paris. Its importance is not widely known ; the present study desires to be o contribution in this respect.

Having a programmatic title („Greater Romania"), and having been founded with a definite propagandizing purpose, the „România Mare" journal was addressed to the Romanian prisoners from Russia, former soldiers in the Austro-Hungarian army. Its editing had been determined by the Romanian government stationed in Iassy ; its first number was issued on July 20 th, 1917. The editors of this journal then moved to Kiev they set up their headquarters, Kiev being at the time the concentration point of Romanian volunteers in Rusia [2].

Romania, after its entrance in the war and especially after the Russian bourgeois — democratic revolution that viewed favourably the Romanian struggle for national unity, began a massive operation of drafting volunteer from among the Romanian prisoners in Russia. This movement towards organizing volunteer groups from among the Romanian soldiers in the Austro-Hungarian army, groups that would be integrated in the Romanian army, had started spontaneously among the Romanian prisoners in various coun-

---

[1] Vasile Maciu, *Unitatea și libertatea națională, obiective majore ale poporului român în perioada 1878—1918*, in „Memoriile secției de științe istorice", Series IV, tome II, 1977, p. 80.

[2] For this matter see Petru Nemoianu, *Corpul voluntarilor români în Rusia. Conferință ținută la Reuniunea de lectură din Lugoj*, Lugoj, 1921, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tries of the Entente [3]. This idea had existed already since the beginning of the war, but it could not take a concrete form before Romania's entrance in the war. It corresponded to the unanimous will of the Romanian soldiers in the army of the dualist Empire. Thus, at the beginning of the war, massive crossings over the boarder, from the Banat and Transylvania into Romania, take place and later, with Romnia's entrance into the war, desertions of Romanian soldiers from the Austro-Hungarian army also begin. At the beginning of 1917 only in Russia there were 120,000 Romanian prisoners [4], originating from the army of the dualist Empire, these, together with the prisoners from the Entente countries, raised the figure to 150,000 people [5].

The Romanians from the Banat had been fighting either on the Italian front, or on the Russian one in Galicia. Now they were asking for the setting up of a legion of Romanian volunteers to battle against the Central Powers. Many Romanians had been taken prisoners and enrolled as volunteers in the Romanian army. There are rolls by villages of these volunteers, especially of those that enrolled in the Romanian or the Italian army [6].

Attempts at founding a corps of Romanian volunteers from Transylvania had already been made in the period anticipating the war. Thus, the Austro-Hungarian High Command reports give evidence that a Transylvanian legion had been founded already in 1913 by the retired general Stoika, draving asits main aim the propagangizing for the union of Transylvani and the Banat with Romania. After the break of the war, the same general intended to set up a division of young Romanians from Transylvania with whom to enter Transylvania at the right moment; for the equipping of the volunteers, 800 weapons were bought with the benevolous donations of Romanians. The member of these volunteers of approximately 3 000, and they were prepared to guide the Romanian army upon its planned entrance into Transylvania [7]. At the same time the retired general Ștefan Șt. Stoika, who-we believe is the person also mentioned in the Austro-Hungarian army reports, descending from an old Romanian family from the Banat, requested — in a letter addressed to general Averescu, to be allotted a Headquarters in case Romania would enter the war. Dissatisfied with the received answer, general Stoika writes a statement to general Iliescu. In this petition he asks "for the right (petition) to set up a corps of volunteers in case we enter the war against the Austro-Hungarian Empire, a corps with which we will carry out guerrila actions, both in Transylvania and Bucovina, territories that are wellknown to me" [8].

---

[3] Pompiliu Nistor, *Corpul voluntarilor români ardeleni și bucovineni*, în „Gazeta voluntarilor", Cluj, 1923, Nr. 25, p. 2.

[4] Constantin Toderașcu, *Evoluția voluntariatului în anii 1916—1918*, în „Oastea cea mare", București, 1972, p. 225.

[5] For this matter see Radu Păiușan, *Din lupta națională și socială a românilor bănățeni în anii 1900—1918*, in „Studii de istorie a Banatului", No. VIII, Timișoara, 1982, pp. 120—128.

[6] Timiș County State Arhives, fund „Colecția Nicolae Ilieșu", file 6, f. 1734, 1585, 1731. 1767, 1595, 1673 etc.

[7] *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, edited by Ion Popescu-Puțuri and Augustin Deac, București, 1972, p. 485.

[8] Radu Păiușan, *Generalul bănățean Ștefan Șt. Stoika, luptător pentru independență și unitate națională. 1848—1928*, Timișoara, 1982, p. 131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

As a result of the insistent requests of the Romanian prisoners in Russia to be permitted to fight in the Romanian army and, consequently, to found a corps of Romanian volunteers, in June 1917 the Romanian goverment sent six drafting committees to Kiev, to recruit volunteers from among the Romanian prisoners who had fought in the Austro-Hungarian army. Together with the Romanian military mission, the editors of the future "România Mare" journal also moved to Russia [9]. The first issue of this poper also announced the structure of the editorial Staff : Sever Bocu was editor-in-chief, Ghiță Pop and Filaret Doboș, sub-editors [10]. The first two were we'l-known figures in the national struggle of Romanians from the Banat and Transylvania. Sever Bocu, born in Lipova, the Arad county, was a well-known fighter for national unity, ex-director of the national journal from Arad, "Tribuna" [11]. He had moved to Romania in 1914, and after the break of the war and Romania's entrance in it, he enrolled as volunteer in the Romanians army, ranking a lieutenant ; in June 1917, due to his expertence as a newspaperman, he is dispatched to Kiev to found a journal for the Romanian prisoners in Russia. Ghiță Pop, himself an ex-editor of the "Tribuna", had crossed the border into Romania after the break of the war and edited in 1915, in Bucharest, a journal of the Romanian emigration from Transyvania, entitled "Tribuna", like the paper he had worked on in Arad. This journal of the Romanian emigration from Transylvania was issued in Bucharest until 1917 when Ghiță Pop is also sent to Kiev as editor of the newly-founded journal, "România Mare". In the period he had spent in Romania, Ghiță Pop — together with another Romanian from the Banat, himself a well-known national militant — contributed to another magazine, Nicolae Filipescu's "Epoca" "The Epoque" [12]. If Sever Bocu and Ghiță Pop represented in the new editorial office the Banat and Transylvania, Filaret Doboș, stood for another old Romanian province where he had been born — Bucovina, now also under foreign rule. Recalling the inception of this journal, its editor-in-chief, Sever Bocu, states that the idea of its founding was discussed with a leading member of the Liberal party, Alexandru Constantinescu, the two coming to an agreement with regard to the editing of a journal in Kiev meant to propagandize for the enrolment of Romanian prisoners in Russia as volunteers in the Romanian army [13]. Receiving financial aid from the Romanian governement, the first member of the paper was issued in 5 000 copies, a large circulation for the newspapers of the period and especially for an emigration paper [14].

---

[9] Sever Bocu, *Les Legions Roumaines des Transylvanie. L'irredentisme roumaine*. Paris, „Imprimerie Paul Dupont", 1918, p. 12.

[10] „România Mare", Kiev, 1917, No. 1, 20 July, p. 4.

[11] For Sever Bocu's progressive activity for the union see also Vasile Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale, din perioada dualismului, 1867—1918*, Timișoara, 1978, p. 171.

[12] *Presa ardeleană pribeagă (1915—1919)*, in „Almanahul presei române pe anul 1926", Cluj, 1926, pp. 67—69.

[13] Sever Bocu, *Drumuri și răscruci. Memorii*, vol. 1, Timișoara, 1939, p. 152, see also Elie Bufnea, *Formațiile de voluntari*, in *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. I, Cultura Națională, București, 1929, p. 124. (Besides the editors, there were also the printers Vasile Macrea, Ion Zârnoveanu and Nicolae Stoica who facilitated the publication of the journal).

[14] *Ibidem*, p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Though initially the journal was meant to deal with the recruiting of volunteers and the problems of Romanian prisoners in Russia, "România Mare" had in fact more comprehensive and was written in the style of the Romanian publications from Transylvania and the Banat. Thus, it contained articles on national policy, appeals to the prisoners, news and information from Romania, the analyses of the front-line situation, the official communiques of the army High Command and general Staff, reports on the movement of the Romanian, Czech and Serbian volunteers in Russia, news from the Austro-Hungarian Empire, from the newspapers, news about the Russian Revolution, letters from the prisoners, an interesting dialogue column with advice and personal urgings, a corner with questions and the addresses of relatives, freuds and acquaintances scattered throughout Russia. After the model of the Romanian publications in Transyvania, it published literary columns and cultural information signed by Mihail Sadoveanu, Marilina Bocu, Cincinat Pavelescu, Octavian Goga, Aron Cotruș etc. Besides contributing to conforting the Romanian prisoners in Russia, "România Mare" also had an openly programmatic purpose. It was "a journal of national directives, serving the interests of all Romanians" [15]. It rendered important services to the Romanian national cause by encouraging the prisoners from Transylvania and Bucovina to act up to their duty to the nation in those tragic moments when Romania's fate was at stake. Together with the press in Transylvania, its influence ran into two main directions: propaganda for carrying out the national ideal and inciting confidence in the ideal in the souls of those whom the conditions persuaded of the posibility of achieving it — the tens of thousands of Romanian prisoners in Russia [16].

The editorial of the first issue of the journal was written by the well-known national fighter, the poet Octavian Goga. He addressed the Romanian prisoners in Russia, warmly urging them to join the camps of Romanian volunteers he skillfully evoques the sufferings of the Romanians from Banat and Transylvania under the Dual Empire. The talks about the soldiers of the Romanian army who bravely defended Moldavia at the time of the German offensive at Mărășești, and affirms that the true war is just beginning and the wored will non be able to truly value and appreciate them, "You, men from Transylvania, Banat and Bucovina, who bled for your oppressors, cannot now miss the moment of judgement. All during your lives, the gendarmes have tortured you, the tax — collectors have abused you, the ministers from Budapest have defiled your schools and churches. For the last three years you have been sent to death in the first lines, while your wifes hase been left house been sent to death in the first lines, while your wifes has been left house to with poverty and the mockery of the notaries and bankers". In his Russia to be in is the Romanian army. From the moment of Romania's entering the war, they no longer owe anything to anybody else, but their own nation. "You no longer are his (the Emperor's) soldiers, from the day when your brothers draw their swords to free you from slavery. You are

[15] *Ibidem*, pp. 124—125.
[16] *Presa ardeleană...*, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the soldiers of greater Romania, and your faithfulness should stay with the camp from where the Romanian army will start towards your homes" [17].

A moving appeal in the same direction is made by Sever Bocu who, in the columns of the journal, urges the Romainan prisoners to go to Kiev and there to join in groups, or individually the corps of Romanian volunteers. Those who received the first issue of the "România Mare" were to consider it as a call-up. "Whoever does mot have a slave's soul, whoever cares for the saint ground on which he was born, a where his grandparents and great-grandparents lived, and which is nom our duty to set free, will rush to Kiev to join the army of volunteers" [18]. The Romanian prisoners in Russia were to demonstrate, by their drafting as volunteers, that the long oppression had not turned them into slaves, and also to prove to the whole world that the Romanian people from under the Dualist Empire had came to maturity and life as before the war could no longer be led. At the same time, their, drafting as volunteers has the significance of a declaration of war ou Austro-Hungary by its own citizeus. After the six comissions for recruting volunteers had come to Kiev, detachments of volunteers started to be sent regularly into the country. Their leaving for the country was a real holiday and was accordingly organized by the "Corps of Romanian volunteers in Russia" with its headquarters in Kiev. The commander of this corps was general Coandă, the chief of the Romanian military mission in Russia, while chief of staff was lieutenant colonel C. G. Pietraru. In an atmosphere of enthusiasm, on the day of its departure, the detachment of volunteers led by Cornel Olariu sang "Deşteaptă-te române". On this occasion were also recalled the days when the first detachment of volunteers left for Iaşi, on June 3 1917, and the warm welcom in Iaşi on June 8. It has been mentioned that at the time when the first detachment left, all the Romanian volunteers from Kiev wanted to start too, but this was not possible [19].

The journal pays due attention to the other great oppresed nationality in Austro-Hungary which was setting up an army of volunteers in Russia, the Chech people [20].

"România Mare" informs that at the time there were in Russia over 300 000 Chechs and 100 000 people from Slovakia. They offered their services to the Russian army, while others, from France, fought together with the Romanian army in the Serbian division on the front in Dobrogea [21].

The volunteers constantly had their souls with Romania and the Romanian army. Any victory of the Romanian army was intensely discussed and presented in the pages of the journal of the Romanian volunteers from Russia. The great hattles of Mărăşti and Mărăşeşti which were being waged were exeitedly followed by the volunteers. They were also commented on in pages of the journal which had been edited for them. The successes of the

---

[17] Octavian Goga, *Către soldaţii României Mari*, in „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 1, 20 July, p. 1.

[18] *Ibidem*, p. 1—2.

[19] *Ibidem*, p. 2.

[20] For the relationship between the Romanian and the Czech volunteers in Russia throughout the World War see Radu Păiuşan, *Contribuţii privind rolul voluntarilor ardeleni din armata română în luptă pentru unitatea naţională*, in „Ziridava", Arad, No. XIII, 1981, pp. 170—171.

[21] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 1, 20 July, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Romanians in the battles fought on the front in Moldavia were causes for the volunteers'pride. The offensive of the Romanian army at Mărăşti is enthusiastically commented upon, as well as the retaliation of the Romanians in defence. Data are provided about the blocking of the great offensive of the Russian army in July 1917, and the sub equent taking of 40 000 german-Austro-Hungarian prisoners and of nuch war stuff. The offensive evinced the fact that the Russian soldiers were no longer willing to fight, and that the East front as held by them was beginning to dizorganize [22].

A warm appeal, now to the prisoneers from Bucovina in Russia, was made by Filaret Doboş, who urged them to join as volunteers. "Brothers, the balance of this war has on one side the right and freedom of peop'es, and on the other lies and slavery. The hour of redemption has come for us Romanians, and if we have fought by compulsion for the Austro-Hungarian, the time has come now to show to the whole world that we can fight for our rigts and literty" [23].

In addition to the Corps of Romanian Volunteers, there was set up a Departament of the Romanian prisoneers in Russia. Its aims were to help them, improve their living conditions and urge them to enlist as volunteers. This department issued numerous appeals was published even in the pages of the first issue of the journal of the volunteers from Russia [24].

The situation of the Romanian population left at home in Banat, Transylvania and Bucovina highly preoccupied the Romanians who were in Russia. The persecutions of the Romanian population in these regions were exposed by the editors of the "România Mare".

These persecutions, that occured especially after the Romanian army's retreat from Transylvania in the autumn of 1916 are denounced the newspaper of the volunteers. Now, thousands of Romanians from Banat and Transylvania are deported and confined in concentration camps in Hungary [25]. "România Mare" shows that after the Romanian army's retreat from Transylvania, over 10,000 persons were confined in the camps from Sopron and Zombor. At the same time, the economic situation of the Central Powers, especially that of Germany, became complicated because of the food absence. Now the German army brings 10,000 children fom Germany, to be fed and taken care of by the Saxons of Transylvania in the Sibiu County. The German military Head Quarters too-ordered that the officers zoho sent on furlough from the Romanian front should not go to Sibiu and Braşov Counties where they could find enough food [26]. Thus, still in 1917, the economic situation of Germany became disastrous.

The Romanian government carried on a strong propaganda to bring, about its unity in other countries of Europe too and, on the American continent. Now, Romanian delegations are sent to the states of the Entente to convince

---

[22] Gh. P(op), *Strălucita ofensivă română*, in *idem*, p. 3. (Ghiţă Pop, one of the journal editors also signed Gh. P. or Gh. Pădure).

[23] F. Doboş, *Către fraţii bucovineni*, in *idem*, p. 4.

[24] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 1, 20 July, p. 4.

[25] For this matter see Radu Păiuşan, *Lupta socială şi naţională a românilor bănăţeni împotriva dualismului austro-ungar în anii primului război mondial*, in „Revista de istorie", No. 1, 1982, pp. 35—42.

[26] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 1, 20 July, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

them that it is necessary to dismember Austria-Hungary to bring about the national unity of the Romanians. A delegation is sent now to the U.S.A. made of Vasile Lucaciu, Ion Moţa and Vasile Stoica, to stir up the propaganda for Romania [27]. The Romanian volunteers journal from Russia writes about this Romanian mission to the U.S.A. that, it was sent with more purposes. First, to lecture for the Romanians existing there, to convince them most to be trapped by the agents of the dualist Empire which made an active propaganda in America for the enlisting of the Romanians living there and coming almost exclusively from Transylvania to the Austria-Hungarian army. Then, these had to militate together with the governnent and the American public opinion, to convince them that it is necessary to dismember Austria-Hungary and to bring about the national ideal of the peoples oppressed by this empire and consequent by of the Romanians too. "România Mare" asks the American government not to arrest the three emissaries as former citizens of Austria-Hungary. These had to ask for help from the American Romaniens too, for the Romanian or American Red Cross. At the same time, they urged the Romanians fom the U.S.A. to enlist as volunteers in the American army and to fight in France [28].

The presentation of the heroism of the Romanian army severely engaged at Mărăşeşti is always there in the pages of the Romanian journal fom Kiev. Thus, one tells here about the prominent part played by the Romanian army the moment they entered the war, a part similar to that Belgium which saved civilization and humanity. "The Romanian army defencelessly drew the sword to release their brethren... They have to sacrifice themselves not for their ideal, but to save a critical situation of the humanity itself. They naturally foiled, no the unequal fight, without seeing their ideal brought about, but with a moral bill,, extended upon this humanity. But civilization and humanity were again saved, this time too, by a snall people, great through his soul and congrageons". Otherwise, one appreciated that the Romanian army's defence was only technical and not moral. Trough their sacrifice they maintained the Eastern and the Southern front, respectively Brusilov's army and that of General Sarail from Salonic. The moment the Romanian army entered the war, Brusilov's army from Galicia was severely menaced and the surrender of this in front of the German — Austrian — Hungarian troops would have had unpredictable consequences for the war. Ons estimates in the pages of the Romanian volunteers journal, that if Brusilov's army had been destroyed the very moment the Russian government led by Stuermer waited for the occasion to make separate peace, the existence of the Oriental front would have been doubtful and it was not sure whether the war could continue on the war the Western front and the Oriental and Southern too, were freed through the German armies reshuffle, armies led by Mackensen from Bulgaria and Falkenheym from Galicia. It estimates that if the Romanian army's interventions had not brought dower the German divisions from Galicia, Brusilov's army would not have resisted that of Falkenhen's and consequently Russia would have made separate peace, Romania, in this case, having to proclaim itself definitely neutre with the perspective of being

[27] *România in primul război mondial*, Bucureşti, 1979, p. 401.
[28] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 2, 27 July, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

disarmed or it would have been obliged to enter the war with the Central Powers and that meant the end of the Oriental front. As a matter of fact, Brusilov, who had started his great offensive on the fourth of July 1916, was already exhausted in september, and Falkenheym could come with his divisions against the Romanians. At the same time, one shows that the Romanian army's intervention in the war determined the discharge of the Southern front, that of Thessalonic, led by General Sarail which could have been destroyed by Mackenzen on condition that the Greeks would have been defeated by the Bulgarians. As a matter of fact, the Entente supposed that Romania's entering the war in August 1916, would determine the defeat of Austria — Hungary and possibly of Germany [29]. The moment Romania entered the war the Germans were not so busy on the other fronts.

The Romanian army was defeated and forced to retreat in Moldavia although it had been on the offensive and seriously damaged the enemy. But here, in six months, by the help of the French military mission led by general Berthelot, it is prepased for petaliation. Its marching order was so imposing that Albert Thomas, the French minister of ammunitions, who had seen it at a parade, compared it with the French army which in eight months, left behind the forty-years preparation of the German army. The Romanian army is organion the offensive, in July 1917, but is forced to stop because of the desertions in a body on the Russian front. Anyway, as the author of this article states the Romanian army lives, degends civilization and its an honora for the Transylvanians to belong to it especially because it shed its blood for them. "The liberty of a people never cost more blood and it was never paid by a greater price" [30].

A problem that always remained important for Romanian emigration and thus, for the Romanian volunteer's journal, was the necessity of convincing the Entente goverments about the imminence of Austria — Hungary dismembring. Some of the Entente governments wanted to maintain the dualist Empire even after the end of the war. Especially the U.S.A. which did mot know the real situation from the dualist Empire and more erroneously informed about it, assiguing it as civilizing role in this part of Europe. The Americans knew Austria only as the country of waltz, of Viennese opera, a country where freedom and prosperity were at their best. They did not know and they when could not conceive, them, the existence of a national problem in Austria-Hungary. In their view the dualist Empire was not an agressive power, bat a victim of Prussian agressiveness. Consequently, the U.S.A. did not declare war to Austria-Hungary immediately after they had entered the war but only in december 1917. More than that, an idea appeared, that Hungary should unbind in its mediaeval borders, from the two — headed Empire, not understanding the situation of the oppreassed nationalities living here [31]. Thus, Romanian emigration had to convince the goverments of the Entente Countries about the necessity of Austria-Hungary disappearance after the war. This problem was much discussed by the Romanian volunteers from Russia too, in the pages of their

[29] *Mărăști, Mărășești, Oituz*, București, 1977, p. IX.
[30] Sever Bocu, *Armata noastră*, in „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 2, 27 July, p. 1.
[31] *Desăvîrșirea unificării statului național român*, București, 1968.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

journal. Articles from foreign press are reproduced here particularly the Italian one, about the necessary disappearance of the dualistic empire. It was underlined that the Entente had no clear opinion on the Austria-Hungary problem and that not all of the allied governments realized that one of the goals of the war was the dismemberment of the dualistic empire. A number of circles in France and England did not want the disappearance of Austria-Hungary, considering that after the war Austria could be directed against Germany thus becoming an element of resistance against Germany's greed of annexation. The Italian press, directly involved, Italy this mistaken vision and unmasked the negative role of Austria-Hungary in the future, as a means of influencing Germany's interests in the South-East of Europe. The Italian press, echoed by "The Great Romania", stated that the dismemberment of Austria-Hungary was not Italy's problem but Europe's problem. The "bridge" that Germany was to cross in its march to South-Eastern Europe had to be destroyed. In the same sense, to maintain its influence in Europe, Germany wanted to initiate negotiations for peace through Austria-Hungary, asking the Entente for benevolence after the close of the war. Therefore, Austria's diplomats, to maintain the dualistic empire, were having talks in Switzerland with the Serbians concerning the possibility of setting up a three-member state after the war, that meant the existence within Austria-Hungary of a Serbo-Croatian state too, under Austria's sceptre.

These negotiations were held with the consent of Germany which wished Austria-Hungary to be strong after the war too and to further serve its expansionist plans. Austria was, in the expression of the Italian press, for Germany, a means of concluding peace just as it was a means for starting the war. The Italian press warned that behind these negotiations there lay a German trap. In the same direction, of maintaining Austria-Hungary after the war, worked another manoeuver of the imperial government.

Austrian parliament which had been closed after the outbreak of the war. The reopening of this parliament was performed for two seasons. First, the Austrian government wanted to show the Entente that the nationalities of Austria were against the dismemberment of the dualistic empire. They were only for reforms which Vienna was willing to grant them. The other aim of the reopening of the parliament was to obtain from it a vote for peace, vote which was meant to assure it of the sympathy of the Entente. The Italian press, echoed by "The Great Romania" unmasked these manoeuvers of Austria-Hungary, meant to secure its existence and domination were the non — German and the non — Magyar nations of the dualistic empire [32].

The abuses of the Austro-Hungarian authorities committed against the Romanian population of Banat and Transylvania, were frequently stigmatized on the pages of the paper of the Romanian volunteers. A citadel of Romanianism permanently assaulted by the Austro-Hungarian authorities was education. Count Apponyi was non against the Minister of Education in the Eszterházy government. His objective, like that of 1907, when he was first at the head of this ministry, was the destruction of the Romanian schools-

[32] „*Delenda Austriae*". *O voce italiană*, in „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 2, 27 July, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

system. After 1907 when he initiated the famous law of education whith his name. Count Apponyi within only two years had closed down almost 500—600 Romanian schools out of the 3 000 in existence, the Romanians thus losing during those years almost one school a day. Now the same minister wanted to destroy them with one blow by simply closing them down. "The Great Romania" vehemently protested against this abuse and also unmasked other abuses of the Austro-Hungarian authorities of Banat and Transylvania. Thus, its pages said, the Romanian joinths were being slaughtered in Galicia, Poland, Serbia and Italy for an ideal which was not theirs. The Romanian political leaders were obliged te sign declarations of fidelity to the Magyar State and the Romanian press of Transylvanian was, to a large extent, done away with. The Romanian civilian population of Transylvanian was forced to dig trenches against the Romanian army [33]. Indeed, during this period, the Austro-Hungarian authorities were committing even more abuses than before the war, the last information being sufficient for politically suing the „traitorous Romanàns". At the same time the Romanian Jounths were sent to the battlehont pre-eminenthy to the first line, a premeditated policy of "thinning out" the majority Romanian population of Banat and Transylvania [34].

The role of the U.S.A. in the world and its attitude towards Austria-Hungary interested the editors of the paper of the Romanian volunteers. It underlined the fact that, in 1917, when the U.S.A. declared war against Germany, the Central Powers underestimated the new enemy, considering it totally unprepared. Three months later, when the American general Hugh Scott was sent to Iassy by the American government, the situation was wholly changed. The American general non declared before the two chambers of the Romanian parliament, that Romania need not lose courage because its great ally, the U.S.A., was its friend and that the latter would participate in the world war with an army of 9.5 million men, under 32, years of age, a 1 000 vessel war fleet, 20 000 planes and capital of 48 milliard francs and, if needed, that contribution would be supplemented. The American general, on his visit to Iassy promised the Romanian parliament and government that the U.S.A., would help Romania with equipment, armament and ammunition. At the same time, the paper of the Romanian volunteers announced that the great American inventor, Edison, was working on a device for detecting German submarines. The war declaration of the U.S.A., delivered to Austria-Hungary in December 1917 was to cause an outburst of joy in the Romanian army. It was thus clearly demonstrated the U.S.A. too, wanted the dismemberment of Austria-Hungary and implicitly the Union of Transylvania and Romania [35].

The problem that particularly concerned the Romanian press in emigration, the paper of the Romanian volunteers in Russia too, was the wish that Austria-Hungary should conclude separate peace with the Entente, the Romanians not wishing that thing. The offers of the dualistic empire made to the Entente required in exchange the assurance for the existence of its

[33] Ghiță Pop, *Noile planuri de maghiarizare ale contelui Apponyi*, in *idem*, p. 2.

[34] See Gheorghe Unc, *Din lupta soldaților români ardeleni, pentru autodeterminare națională și pentru unirea Transilvaniei cu România. (În anii primului război mondial)*, în „Ziridava", Arad, No. XIV, p. 258, 1982.

[35] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 2, 27 July, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

integrity in the post-war period [36]. They were ever more frequent during the year 1917. The diplomacy of the dualistic empire was Keep on the slogan of peace without annexations, a slogan which at that time very convenient to Austria-Hungary. Moreover the Magyar diplomacy wanted to make Hungary a victim of the aggressive policy of Austria. Thus, through its Magyar minister Moritz Eszterházy it declared that Hungary was at war to defend itself and that they vill not conquer. Commenting on this declaration "The Great Romania" underlined the fact that it was natural that Hungary should not want conquests and annexations as it had accomplished them some certuries before, among these being Transylvania which it had exploited and oppressed. "We also want peace without annexations, and that is why we ask for Transylvania which is an ancient Hungarian conquered area, an injustice that still plagues us and which can be removed only by the return of our land to us who are its old and real masters of one thousand years ago. Therefore, peace without annexations and conquered areas, new or old, including the conquered areas of a thousand years ago [37].

At the same time the exacerbater chauvimism of some members of the Magyar parliament was incriminated. Among these was the saxon of Transylvania dr. Karl Wolf. He declared during a session of the parliament in Budapest that, "Romania will have to disappear as a state from the map of Europe". In his speech, this chauvinistic deputy asked that after the war German authorities should be imposed in Romania, so that first of all Germany should control the Danube ports and ensure the guarding of the Danube which would become the German river. He also suggested that for the consolidation of germanism inRomania they should bring here German colonists from Russia, for whom there was no sufficient land in Germany [38].

Transylvanian volunteers and hundreds of Transylvanian refugees who went to Romania after the begining of the war, took part in Romania's fights against the Central Powers in the years 1916—1917. For the Transylvanians that went to Romania, her entelunteer who knew the problem very well said, the Russian newspapers stated that the mere information that Romania declared war made 40,000 people of Banat and Transylvania join the Romanian army [39]. The "România Mare" underlined the sacrifice of the Romanians of Transylvania and Bukovina in the years when the Romanian army fought against the Central Powers. For example, the Romanians from over the mountains fought within the regiments of Bucharest, Prahova, Dobrudga ; the Transylvanians fought at Turtucaia too, where among those 3,000 soldiers that fell, was Mircea Rusu-Şirianu, the son of Ion Rusu-Şirianu, the well-known Romanian national militant of the last decades of the 19th century [40].

---

[36] Bucureşti State Arhives, fund „Casa Regală", file 1, 1917, f. 87. See also Ion Clopoţel, *Frămîntările unui an. 1918*.

[37] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 2, 27 July, p. 2.

[38] *Ibidem*, p. 3.

[39] Petru Nemoianu, *Corpul voluntarilor...*, p. 5.

[40] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 2, 27 July, p. 2. For the volunteers' contribution to the battles of the Romanian army see also Sever Bocu, *Les Legions...*, pp. 7—9, Petru Nemoianu, *Rostul voluntarilor*, in „Gazeta voluntarilor", Cluj, 1925, No. 4, p. 2, Elie Bufnea,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The newspaper of the Romanian volunteers in Russia enthusiastically commented the victory of the Romanian army in the battles of Mărăști and Mărășești. The attack of the Romanian army begun at Mărășești was highly commented by all the press of the allied forces including the Russian newspapers the volunteers had access to. These papers related that only in the short period between 10 and 19 of July, the Romanian army, fighting successfully, took 3,207 German able bodied prisoners and 2,500 wounded ones [41]. The volunteers newspaper spoke highly of the Romanian army that devoted itself for Moldavia. "On the peaks of the Carpathians, at the Putna and the Siret it is not only a tragedy that takes place. A glory starts. The Romanians are writing the most brilliant page of their existence in the universal history. The world looks thrilled at the tragic greatness of the drama that takes place in the Carpathians, a proof of unprecedented courage and sacrifice. We are in the attention of the world. Everywhere our drama touches the hearts,... the conscience : in France where our grief is better felt and shared, in England where we are not known, in Russia where they knew us in a wrong way, in Italy, in America, in the rest of the world where people begin to beuin us" [42]. The Russian newspapers in Kiev spoke highly of the Romanian army. An article of the "Gazeta bursei", republished by the volunteers' newspaper, renders the account of a Russian correspondent who visited Romania and who was deeply impressed by the Romanian army's behaviour at the front and by the personality of the Prime-Minister I.I.C. Brătianu he had talked to at Iassy. The same newspaper republishes an article from another Russian newspaper, namely the "Ruskoe Slova", which comments on the possible retreat of the Romanian Government in Russia, due to the strong German attack. It also comments on Germany's attitude towards Romania, and the way Germany meant to deal with the small opponent countries. "As it is known, Germany fights against the great states. The punishes the small states that dared to support her enemies. Now it is Romania's turn" [43], The volunteers received enthusiastically the news that the German attack had been stopped. The "România Mare", relates the communiques of the Romanian army of 29,30 and 31 of July, 1917 and praises mainly the heroic fight of the "32 regiment Mircea" at Mărășești.

The Romanian volunteers cooperate permanenthy with the other two nations, the Czeck and the Slovak, with strong volunteer detachments in Russia. Good relations are being established with the leader of the Czeck emigration in Russia, T. G. Masaryk, a world renowned scholar. Ilis activity was well-knonn by all the people of Transylvania and Bucovina [44]. Shortly after his arrival at Kiev, the great Czeck patriot is interviewed by the editor-in-chief of the "România Mare" on the problem the Romanians and the Czecks had in Common : the dismemberment of Austro-Hungaria. Under the circumstances of the tenia, the Czeck leader (the future president of the

Formațiile de voluntari..., p. 31, and Radu Păiușan, *Contribuții privind rolul voluntarilor ardeleni...*, p. 172.

[41] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 2, 27 July, p. 4.

[42] Sever Bocu, *Glorie*, in idem, No. 4, 10 August, p. 1.

[43] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 4, 10 August, p. 3.

[44] See also Dr. Horia Petra-Petrescu, *„Revoluția mondială" a lui Masaryk*, in „Almanahul presei române din Ardeal și Banat pe anul 1925", Cluj, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Czeck Republic) answers firmly that there is no possibility of salvation of the dualistic empire through federalization or democratization. Speaking abont the problem of democratization, Masaryk makes an excellent caracterization of the Austria of the time. "Austria is not a pleople, a nation ; she is a dynasty, a hierarchy, Head Quarters and an aristocracy. It is impossible that these elements should ever be democratized." He gives a negative answer to the problem of federalizing the dualistic empire. He states that Austro-Hungaria can be federalized neither on states nor on nationalities. Otherwise the Habsburg dynasty would be useless [45]. The newspaper of the volunteers in Russia also deals with the problems of the other Romanian province oppressed by the dualistic empire. The volunteers of Bucovina consider the deputies of Bucovina in the parliament of Vienna to be opportunists and agents of Austro-Hungaria. "Baron Hurmuzache feasts in Vienna, Aurel Onciu urges the Youth to join the legion (of the police) in order to support the mean acts of the police commander Fischer, Gheorghe Sîrbu carries corn and gas from Romania to feed the tyrant of our nation". The visit Emperor Carol has just made in Bucovina is looked upon as a farewell visit, as lots of people of Bucovina are fighting now as volunteers in the Romanian army. Bucovina's state is very serious ; in three years of war she has passed three times from one side to the other [46].

The separate peace wanted by Germany and Austro-Hungaria is earnestly mentioned in the newspaper of the Romanian volunteers. The same newspaper unmasks the trap Germany wanted to set to Romania, asking her to make separate peace, getting Basarabia in turn. The Romanian newspaper notices that Germany was offering Basarabia, which didn't belong to her, and the wasst offering Transylvania, which was oppressed by the dualistic empire, Germany's ally [47]. The newspaper also reveals the attitude of some pargermanistic circles in Germany and Austro-Hungaria that were against a peace without annexations. On the contrary, these circles wanted considerable annexations. In the case of Romania they asked Austria to annex Wallachia, and Bulgaria to annex Dobroudga. They wanted Germany to get from Romania 200 million lei war damages and Bulgaria and Turkey, 150 million lei [48].

The Romanian volunteers in Russia were highly preoccupied by the situation of the Romanian population in Transylvania. The Romanian volunteers in Kiev got news abont the abuses of the Austro-Hungarian administration in Banat and Transylvania. In the villages liberated by the Romanian army and then subdued by the German and Austro-Hungarian armies, unguilty people were sentenced under the accusation that they might have helped the Romanian army. The Romanian schools continned to be closed having no teachers. The Romanian's situation in Transylvania became even more complicated due to the lack of food products. Famine worked havon all over Austro-Hungaria. To this, one might add the protests of the Romanian soldiers of the Austro-Hungarian army who were affected by what

[45] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 4, 10 August, p. 4.
[46] Filaret Dobos, *Nenorocirea Bucovinei*, in idem, p. 2.
[47] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 2, 27 July, p. 4.
[48] Idem, No. 4, 10 August, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

was happening at thair homes. Now, the government of the dualistic empire had to take into account their attitude and because of their protests against some Romanians having been constmastialled at Cluj, the latter were found not guilty.

At abont the saame time, the Romanian ladies of Zărnești were accused of having collected clotnes and money for the Romanian soldiers. As a consequence of the protests of the Romanian population of Transylvania they were acquitted. In Transylvania they rumour had it that the Romanians were coming. This was the case in Brașov, too, where the population was often restless and where Romanian posters addressed to the Romanian army had been confiscated twice. The whole population was beginning to believe that Transylvania would belong to Romania, especially after the entry of the U.S.A. into the war, when it was obvious to would be defeated. The Central Powers would be defeated. The Hungarian aristocracy itself was alreody convinced that it would lose Transylvania with the ending of the war [49].

Frequent news about the organization of the volunteers appeared in the pages of the paper "România Mare" (Great Romania). Thus, on August the 6 th, 1917, another detachment of volunteers from Transylvania and Bucovina left for Wallachia. At the same time, a group of Transylvanians left Iași in the opposite direction in order to organize the enlisting of the Romanian volunteers in Ecaterinoslav and neighbouring districts. This latter group was led by Leonte Moldoveanu and Maximilian Popovici, and the Transylvanian writer Ion Agârbiceanu was also a member of the group [50].

A series of articles of the Romanian organ of the press in Kiev was devoted to celebrate one year since Romania's entry into the war. The bravery of the Romanian army was highly praised. "At Oituz, at Cașin, at Mărășești, in such huge battles as history has never known before, the glory of the Bavarians and the Prussians has been buried. Their horror-stricken prisoners confess that not even at Verdun have they endured such destruction... Stained with blood, Marshal Mackenzen's crown of laurels has fallen under the heal of the Romanian foot soldier [51]. Besides sacrifices, the World War brought about the communion of thought and feelings, the spiritual unification of the Romanians on both sides of the Carpathians. "Divided into two by the iron line of the front, the Romanians of Wallachia and Moldavia and those of Austria-Hungary are forming a unity, a block, a single rock, which will emerge firmer and clearer from the war waves. Collective suffering, common sacrifices have further developed our unity. The rivers of blood shed by the Romanian soldiers and by the volunteers of Transylvania and Bucovina foin to form a magnificent symbol in front of which the enemies should prostrate themselves. This blood is the clot, the foundation on which unites Romania, tomorrow's Great Romania, will be raised" [52]. Articles about the battles waged at Mărășești published by "Gazeta Bursei" in Kiev and by "Echo de Paris" in France were reprinted and the telegram was published in which the King of England congratulated the King of Romania.

[49] Idem, No. 2, 27 July, p. 4.
[50] Idem, No. 4, 10 August, p. 4.
[51] Idem, No. 5, 17 August, p. 1.
[52] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The journal of the Romanian volunteers reprinted an article published by the newspaper "România" in Iași, which records the impressions of the great Romanian writer, Mihail Sadoveanu, on the battle of Mărășești, general Pershing, head of the American Military Mission in France, expressed his admiration for the victories of the Romanian army, in a talk with the Romanian poetess Elena Văcărescu [53]. One year after Romanian's entry into the war, "the England—Romania League" was formed in London. Its purpose was to strengthen the relations between the two countries. The President of the executive committe of the League, Lord Bessborongh, published an article in the English press stating that, by passing the Agrarian and Election Laws, the Romanian people had reached the same level of democracy as the Western countries. The same idea was expressed by the English paper "Daily Chronicle" which, dealing with the setting-up of the "England—Romania League", said that Romania had entered the war in order to liberate the 3,500,000 Romanians chaimed within the Austro-Hungarion Empire [54].

The dual empire was confronted with serious internal problems. In Budapest workers demonstrated against Count Tisza's Labour Party. They organized a big rally in front of the club of the Labour Party and in front of the editorial office of "Budapesti Hirlap", a most reactionary newspaper, which firmly opposed universal suffrage. Austria-Hungary resorted to all sort of manoenvres in order to save itself. Thus, Emperor Carol, who was as the same time Hungary's king, had assigned the Magyar Government led by Eszterházy the task of introducing Universal suffrage and of democratizing political life. As a consequence of this „democratization" a separate section for the Romanian and Serbian orthodox churches was set up by the side of the Ministry for Church in Hungary. The civil servants of this section were considered renegades by their peoples. The main assort was made on schools, the last bulwark for depending nationality. The assort on schools was not an open one, it was rather concealed. Thus in Budapest Emperor Carol granted an audience to the orthodox metropolitan bishop Vasile Mangra, a fervent supporter of the dualist regime, and assured him of his intention to observe all the rights of the Romanian ortodox church. At the same time, Count Apponyi, the Minister for Education, perfidionsly noticed the metropolitan consistories in Sibiu and Blaj that he had decided to turn the Romanian schools into State schools in which education was to be Carried on in Hungarian [55]. The chauvinist attack of the Magyar nobility was directed not ouly against Romanian schools but also against Romanian culture in Transylvania. Gheorghe Dima, the conductor of the Romanian Brașov Choir, was sentenced to lo Years inprisonment under the accusation of having directed patriotic choral singing, in autumn 1916, after the Romanian army had liberated Brașov [56]. The composer Ioan Vidu from Banat was in a similar position. He was subjected to an inquest by the Royal Ministry for Church and Education and suspended from his position as a schoolmaster. His salary was reduced to one-third, which represented his right to food allowance. Ioan Vidu was charged with being a member of

[53] Idem, No. 6, 24 August, p. 3.
[54] Idem, No. 7, 31 August, p. 2.
[55] Idem, No. 6, 24 August, p. 4.
[56] Idem, No. 10, 21 September, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the „Oltul Cultural Circle", a Romanian society which was not controlled by the Magyar government. Another charge against him that during a searching of his house books were found, whose circulation was bonned on the territory of Austria ? Hungary. These books "are meant to promote the union of all Romanians as well as the consciousness of their unity under one dynasty, namely their dependence on the King of Romania." Ioan Vidu was also accused of being a Monorary member of "The Cultural and Musical Association" in Turnu Severin and of having keptup permanent relatious with the conductor of the choir of this Association and with the conductor of the. "Choral Association" in Bucharest. The warrant issued against him also stated that he had been in active correspondence with Alexandru Bărbulescu, professor at the Romanian Secondary School "Carol" in Bucharest [57].

The leaders of the Romanians in Bucovina were subjected to simular political persecution. Nicu Flondor, the national Romanian leader in Bucovina, was arrested and his property sequestrated. In order to annihilate the political leaders of the non-Magyar and non-German peop'es of the monarchy, the duel empire went so par as to take into consideration the possibility of liquidating them. The paper "România Mare" (Great Romania) takes over from the French paper "Le Temps" the confession made by the head of the Croatian Party for Constitutional Rights, dr. Iosef Frank. He confessed that the government of his dual monarchy had decided to assasinate he heads of hie Serbian parties in the Croatian Diet, speculating upon the dissension between the Serbs and the Coats. Dr. Iosef Frank declared that his assent had been asked for and that he had refused to consent to such a felony [58]. Any method whatsoever was taken into consideration by Austria—Hungary in order to maintain its territorial integrity. Protests against the abuses of the authorities begin to be heard in the parliament at Vienna more and more frequently. "România Mare" reproduces from the Italian newspaper "Corriere della Sera" of June 28, 1917, the speech of the social-national Czeck deputy, Stridny, who revealed the oppression and the persecution of nationalities under the bicephalous monarchy. He particularly insisted on the camp internment of the so-called political suspects and on the awful living conditions in the Austro—Hungarian internment camps. Thus — Stridny pointed out — any denunciation was sufficient reason for someome, usually belonging to the non-German or non-Hungarian nationalities, to be interned. In the camps, maltreatment of the people arrested was common, one consequence of tortures and abuse was that only in the Talerhof cemetery two thousand political suspects from internment camps were buried. The speech of the socialist Polish deputy, Daszynski, is formulated along the same lines ; he stated that the number of the victims of Austrian justice was between 30 and 60 thousand people [59].

The political situation in Austria—Hungary became less and less stable. In Hungary and Transylvania, frequent working class manifestations for bread and peace were taking place. Important demonstrations were organi-

[57] Archives of Banat Metropolitan Bishopric, Caransebeș, Fund. Document 672, a.s.o., 1916, see also Radu Păiușan, *Lupta socială și națională...*, pp. 41—42.
[58] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 11, 28 September, p. 4.
[59] Idem, No. 13, 12 October, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zed in September 1917 in Banat and Transylvania : on September 6 in Arad, on september 8 in Timişoara, and on September 10 in Budapest. Althoug the situation was critical, the authorities of the dualist empire would not give up their chauvinism. Thus, all Romanian officers in the Austro—Hungarian army had to give their names a Hungarian resonance [60]. Romanian officers and soldiers alike used to defect from the Austro—Hungarian army to Romania or would surrender to the Russian and Italian armies. The Romanians from the Banat were taken mainly to the Italian front, and many of them surrenderer to the Italian army [61].

Romanians from everywhere considered the problem of the union of Transylvania to Romania to be the cardinal problem of the Romanian nation. This was the aim of the movement and organization of volunteers, as well as of Romania's going to war. In the opinion of the Romanian volunteers in Russia, postwar Romania could not exist without the Banat and Transylvania. The Hungarian authorities did not want this to happen ; on the contrary, they did their best to hinder the union. The Romanian volunteers in Russia protested vehemently against these expansionist tendencies of the dualist empire. "But while our clain (i.e. the union of Transylvania and Romania) is based on external, natural, implacable laws, the laws concerning the right to existence of peoples, the Hungarians base their point of view on imperialist ambitions, on historical fiction, on superstitions beliefs about glory and hegemony" [62].

The Romanian authorities and the Romanians in the country thought the same. The union of Transylvania to the motherland was a vital problem for the Romanian nation. Thus, in an interview given to a French reporter in Petrograd, the vicepresident of the Chamber of Deputies of the Romanian Parliament, Jan Th. Florescu, pointed out that Romania did mot enter the war in order to conquer new territories, but in order to gain the freedom of its brothers. "This is mot a conquest (the union of Transylvania to Romanian — our note), but one of ther most elementary duties that we have to fulfill, no matter how much is would cost, as long as some Romanian soldier will be able to climb the Carpathians, as long as a single brotherly heart will beat on the land stained with so much Romanian blood" [63].

The volunteers played a role apart in informing and convincing the international public opinion about the legitimacy of the Romanian's desire for national unity ; they tried to do away with the effects of adverse propaganda, which asserted that the Romanians in Transylvania did not wish for the union with Romania. The same pro union feelings are expressed also by the general commander of the first corps of the Romanian army, to which the corps of volunteers belonged, in a speech made in Jassy, on the reception of the first battalion of Romanian volunteers that arrived from Russia : "Brothers from Transylvania and Bucovina, wheny you trod in the ground of your motherland, you made a legend disappear ; a legend which our foes

[60] *Ibidem*, p. 3.

[61] See also Archives of Banat Metropolitan Bishopric, package III, file 356/1914, doc. 1158, doc. 849, doc. 803, 741, 805, 806, 3854 etc.

[62] Sever Bocu, *Noi şi ei*, in „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 8, 7 September, p. 1.

[63] Idem, No. 11, 28 September, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

have been trying to innoculate in the conscience of mankind, namely that you did not want this union. By destroying the legend, you have linked your names to the epic of our national unity, you have entered history" [64].

The Romanians' desire for union, the gravery which they displayed in fighting for it deeply impressed the European and world opinion. Foreign diplomats and newspapermen who were residing in Romania or were in transit seemed deeply touched by the sacrifice made by the Romanians in order to achieve their national ideals. Thus, Robert de Flers, the director of the important and influential French newspaper "Le Figaro", who stayed in Romania for 13 months, made the following highly favourable commentes "The battle at Mărășești is the Verdun of the Romanians... Romania is going to become a nation of the first order. It has never been so great as it is now when it is so small" [65]. In acknowledgement of the part played by Romania in the world war, a ceremony was held at Sorbone in the presence of Raymond Poincaré, president of France, during which a banner found in Paris and belonging to Stephen the Great, king of Moldavia, was handed over to the Romanian ambassador in France. On this occasion, the president of France sent a telegram of congratulations to the king of Romania, praising the Romanian army [66].

The problem of the separate peace kept being in the attention of the governments of the Central Powers. They wanted peace, particularly Austro—Hungary, which was beaten in the war. The peace conditions advanced by Austria—Hungary to the western states differ from those offered to the states in East Europe. In its relations with the inimical western states, particularly France and England, Austria—Hungary insisted on the so-called principle of peace without annexation or damages [67]. The peace conditions advanced by the Hungarian government to Romania were completely different. The principle of as many annexations as possible to the dualist empire. "România Mare" reproduces from the Hungarian newspaper "Budapesti hirlap" the peace consitions offered by Hungary to Romania. Romania was reques to give Hungary the Prahova county with its oil fields, as well as the Buzău, Dîmbovița, and Vîlcea counties, and the town Turnu-Severin, with 1,000 km^2 of the surrounding territory. All in all, Romania was to give Hungary 15,000 km^2 [68]. So, also in this stage of the war, when it was *clear that the Central Powers would be defeated, the Hungarian magnates*, eager for annexations, wanted to dismember Romania.

Although it was in a desperate situation, the dualist monarchy did not give up its tendencies to Magyarize the Romanians and the Slaws in Transylvania and Hungary. The Hungarian chauvinism went so far that the use of the Romanian language was forbidden not only in schools, but also in the street or in restaurants [69]. Sometimes, these decisions to forcigly Magyarize the Romanians in the Banat and Transylvania, taken by the authorities of the dualist empire were simply hilarious. Thus it was decreed by a ministerial

[64] Pompiliu Nistor, *op. cit.*, p. 2.
[65] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 11, 28 September, p. 3.
[66] Idem, No. 9, 14 September, p. 2.
[67] Idem, No. 11, 28 September, p. 2.
[68] Idem, No. 20, 5 December, p. 3.
[69] Idem, No. 15, 26 October, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ordinance that in Hungary and Transylvania epitaphs in military cemeteries should be written in Hungarian [70]. Equally laughable is the order issued by king Carol, published by Swiss newspapers, by which he grants annesty to all those who commited offences during the entrance of the Romanian army in Transylvania, in the autumn of 1916, except for the persons incriminated "who in speech or by their deeds made proof of antipatriotic feelings [71]. Thus mot political, crimes, but those of civil right were annestied.

The fact that the Romanians formed the majorty in Transylvania was indirectly accepted even by the Hungarian authorities. The Romanian majority in Transylvania was the reason why they delayed to introduced universal suffrage here. From the pages of the volunteers' journal, we find out that with the occasion of a meeting held at Tîrgu-Mureș by a section of the Party of Labour from the Mureș—Turda county, the ex-Minister of Internal Affaire, Sandor Janos, had declared that universal suffrage could not be introduced in Transylvania. Because of the Romanian majority, it would imply the end of the Hungarian hegemony [72].

Inhuman also was the way in which the Germans treated the Romanian prisoners. Contrary to all international conventions, the Romanian prisoniers were taken to dig trenches for the German army on the French frontline. They were sent to the most dangerous places, so that over 1,000 Romanian prisoniers died on the French front [73]. The camp conditions for the Romanian prisoners were also wery hard, actuality conditions of extermination [74].

The defeats suffered by Austria—Hungary made its situation become most unstable. It was now that the disintegration of the Austro—Hungarian army began. In 1917, the fleet of the dual monarchy started a mutiny in the Italian harbour Pola [75]. The same happened with the German fleet from the Belgian harbour Ostende and the majority of the fleet from the German harbours. The crews of 25 men-of-war, with oven 12,000 sailors, revolted as well. As a result, the Minister of Navy, von Kapelle, had to resign, accusing the socialist deputies from Reichstag that they had been informed about the sailors' planned mutiny [76]. The demonstrations of the socialists from Germany were intensified. A similar situation developed in Hungary where a great demonstration was organized in Budapest on November 12, 1917, by the social-democratic forces. Over 150,000 workers participated at this demonstration [77]. Besides, the Austrian and the Hungarian socialist movement claimed the maintenance of Austria—Hungary even after the end of the war. Consequently, they called for a great socialist congress at Stockholm, on August 27, 1917. The congress had a theoretically just aim : peace without annexations. However, in the opinion of the Austro—Hungarian social-democrats, to particularize this peace without annexations meant to maintain

---

[70] Idem, No. 25, 5 December, p. 4.
[71] Idem, No. 18, 16 November, p. 2.
[72] Idem, No. 19, 24 November, p. 1.
[73] Idem, No. 22, 22 December, p. 4.
[74] For this matter see also Major General Constantin Manolescu, *Amintiri din două Campanii*, in „Ziridava", Arad, No. IX, 1878, p. 504—505.
[75] Valeriu Seredan, *Garda națională a românilor din Pola și descompunerea marinei austro-ungare*, București, 1922, pp. 8—24.
[76] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 13, 12 October, p. 4.
[77] Idem, No. 21, 25 December, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the territorial integrity of the dual empire the Because of this attitude, the position of un-German and un-Hungarian peoples in Austria—Hungary was discussed, as well as the call for a congress at Stockholm or at Christiania, the old name of the Norwegian capital, a congress that should demand the dismemberment of the dual empire [78]. This socialist congress at Stockholm yas postponed for a later date, more precisely for the moment when the Russian delegation would return from Enfland. The postponement was considered an attempt of Austria—Hungary to obtain a favorable peace [79].

The Romanian and Czech volunteers in Russian tried as well to organize at Stockholm a congress of the Austro—Hungarian nationalities which should proclain its overthrow. In order to organize this congress, immediately after the arrival of the military mission from Russia, two editors of "România Mare", Sever Bocu and Ghiță Pop, had a meeting with the leader of the Czech volunteers from Russia. T. G. Masaryk [80]. The congress had to demonstrate the world public opinion that the dismemberment of the dual monarchy was desired even by its citizens. The organizers were to be the Romanians and the Czechs. In consequence, the expenses of the Romanian delegation were supported by the Romanian government, while those of the Czechs and Cerbians by the Corp of Czech Volunteers, lead by Masaryk. In order to convince the Romanian government of the opportunity of this congress, Masaryk made his well-known visit to Iași [81].

The national movement included, however, all the central and East European states. After the bourgeois revolution of 1917, the peoples of old Czarist Russia awoke to life. Thus, in September 1917, they organized at Kiev a congress of the nationalities from Russia. At this congress, where the problem of Russia's federalization was discussed, participated representatives of 4/5 of the neighbouring country. The Romanian volunteers yere represented by Sever Bocu, who after greeting the new federative Russia asked for help againts the dual monarchy. "After the Declaration on the Rights of Man, proclaimed by the French Revolution, the Declaration on the National Rights of the Oppressed Peoples, proclaimed by the Russian revolution, appears as the most important event of modern history. Together with "Liberty, Equality, Fraernity), history will record the Russian slogan, the peoples' right to decide upon their destiny, that famous from now on and historical Samoopedelenie... Revolutionary Russia was victorious and overthrew the personal absolutism of one man. She must go forward, she must defeat the national absolutism which is much more dangerous because it exploits peoples and hinders us from the free development of our national life" [82].

Although they could not bring to a close their desire to organize at Stockholm a congress of the Austro—Hngarian nationalities, the Romanian and Czech volunteers in Russia did not give up the idea of such a congress. To convince the Romanian government about the opportunity of organizing

---

[78] Idem, No. 2, 27 July, p. 4.
[79] Idem, No. 7, 31 August, p. 1.
[80] Sever Bocu, *Drumuri și răscruci...*, p. 157.
[81] Vasile Stoica, *Președintele Masaryk, în timpul marelui război*, in „G. T. Masaryk, Omagiu", București, 1920, p. 78.
[82] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 10, 21 September, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

such a congress was one of the main aims of the visit made in Romania by the leader of the Czech emmigration to Russia, T. G. Masaryk [83].

Invited by the King of Romania, the leader of the Czech emmigration to Russia, T. G. Masaryk arrived in Iaşi, on Octomber 9, 1917. He was received with the honours adequate for a state president and his visit represented a good occasion for strengthening the Romanian—Czech relations [84]. His visit to Iaşi seems to have greatly impressed the Romanian political leaders [85]. They greeted the president of the future Czech state with whom they wanted to establish good relations of friendship and cooperation [86]. Besides, Masaryk's visit to Romania had a moral aim as well, to encourage the Romanians in their just fight [87], and an immediate aim, to collaborate in the fight againsst the common enemy, Austria—Hungary. In connection with the fight against the common oppressor, the dual monarchy, Masaryk came first with the suggestion that the Romanian and Czech volunteers in Russia should be organized unitarily [88]. In the same direction of common action, they decided here to establish a military cooperation and to send to Romania a number of young soldiers from the Czech army of emmigrants. They were to be instructed by Romanian and French officers, under the leadership of the head of the French Military Mission in Romania, General Berthelot [89]. This military cooperation had to be achieved through the participation of 50,000 Czech volunteers at the fights on the Romanian frontline [90]. It could not be applied into practice because at the moment Romania had no possibilities to equip and support Czech volunteers. In short time, Romania had to conclude the armistice with the Central Poyers at Focşani and the Bucureşti—Buftea peace treaty. The visit of the leader of the Czech army of volunteers [91], and of the future president of the Republic of Czechoslovakia, established contracts with Romanian's leaders and was here received as head of the state in October 1917 already. There existed a close collaboration between the Romanian and the Czech volunteers of Russia, throughout the whole existence of the Romanian Volunteers Corps of Russia. This collaboration was based on the common end, the struggle against the dual oppressing empire. Frequent reciprocal visits took place among the Romanian and the Czech leaders of the two volunteers' corps of Russia [92].

---

[83] Ioan I. Nistor, *Vizita profesorului Masaryk la Iaşi*, în „T. G. Masaryk — Preşedintele Republicii Cehoslovace", Bucureşti, 1930, p. 36.

[84] Ghiţă Pop, *Statul cehoslovac şi România Mare*, în „România Mare", I, Kiev, 1017, No. 14, 19 October, p. 2.

[85] Gr. Trancu-Iaşi, *Spicuiri din cîteva conferinţe rostite în aula Academiei Comerciale despre T. G. Masaryk*, in „Omagiu lui T. G. Masaryk, la a 84-a aniversare, Asociaţia universitarilor româno-cehoslovaci „Abatele Zavoral", Bucureşti, 1934, p. 25.

[86] Bucureşti State Archives, fund. „Casa Regală", fila 1, 1917, f. 57.

[87] George Dragomirescu, *Independenţa Cehoslovaciei*, in „Omagiu...", p. 47.

[88] Ioan I. Nistor, *op. cit.*, p. 35.

[89] I. H. Roceric, *Contribuţia lui T. G. Masaryk la relaţiunile de amiciţie româno-cehoslovace*, in „Omagiu...", p. 51.

[90] See G. Mironescu, *Cuvîntări*, Bucureşti, 1930, p. 380.

[91] For Masaryk's role in organizing the Czech volunteers' army see also Emil Fournier-Fabre, *La vie et l'oeuvre politique et sociale de M. Thomas Carrigua Masaryk, President de la Republique Tchecoslovaque*, Paris, p. 62.

[92] See also Filaret Dobos, *O vizită la Borispol*, in „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 7, 31 August, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Very good terms were established among all the volunteers and prisoners of the nationalities of Austria—Hungary. To answer their common purpose — the division up to Austria—Hungary, the Congress of the nationalities of Austria—Hungary was organized in Kiev, on the 29th of November, 1917 in which participated over 5,000 persosns, military and civilians, Romanians, Czech, Slokaks, Slovenes, Polls, Croats and Serbs. General Tabury, commandor of the French military mission of Kiev and the French publicist Jean Pellisier also participated in this congress of the oppressed nationalities. President of the meeting was appointed professor Maxa, a Czech, and among the Romanian participants Sever Bocu, Ghiță Pop and Filaret Doboș were named [93]. The first speaker at the congress was Masaryk, who also the person made the report. In his speech Masaryk showed that the Latin and Slav peoples of Austria—Hungary united in order achieve a common purpose, the adoption of the selfdetermination principle of peoples proclamed bythe Russian revolution, the dividing up of Austria—Hungary and the gaining of their full independence. The principle of nationalities represented the Paris on which reoples had to get organized in sovereign and independent states. Then the fhor was given Sever Bocu, who spoks up for the oppressed Romanian provinces: Banat, Transylvania and Bucovina [94].

In his allocution Sever Bocu showed that the Romanians of Transylvania had insistenty asked for Romania's entry in to the war against the dual monarchy, for their liberation from the national oppression they were subjected to. The war, the common sufferings and sacrifices even more unified the Romanians on both sides of the Carpatians. In Sever Bocu's conception too the international post-war order would be based on the principle of nationalities. "The principle of nationalities is no utopian and platonic doctrine. It is the fundamental principle of peoples life... Progress is not possible beyond this principles, there is no political life, there is no economic development and no intelectual upsurge beyond this fundamental condition of any public life [95]. The congress voted a nation for the continuation of the war up to the destruction of Austria—Hungary. In this congress participated representatives of the majority of the nationalities of the dual monarchy because its army consisted to four sixths of nationalities [96].

The outbreak of the Soviet Revolution in October 1917, gave a new turn to the movement of the Romanian volunteers of Russia. Throungh the peace decree issued by the Committee of the People's Commissars led by V. I. Lenin, Soviet Russia was put out of war. The existence of Romanian, Czech and other nations' volunteers corp in Russia became improbable. The leachess of the Romanian volunteers of Rusisa agree to the principles of the Sovjet Revolution, asserting the necessary character of its out break. The latter appeared obviously inevitable to one who pursued at least to some extent the Russian internal problems of the past 30—40 years, who witnessed the great trends of transformation, the elementary propensities of the large masses and first and foremost the power of the socialist ideas that had

[93] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 20, 5 December, p. 2.
[94] Sever Bocu, *Opt luni la Kiev*, Timișoara, 1933, p. 7.
[95] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 20, 5 December, p. 2.
[96] Dr. Titus Podea, *Transilvania*, București, 1936, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

entirely permeated them. Without this outbreak the revolution had not been finished yet".

Likewise, the volunteers had a perfect understanding for the peace, desire of Soviet Russia. "Mr. Lenin wants peace at any price, peace being a fundamental dogma of socialism" [97]. As a convequence of the movements in Russia, the Romanian Volunteers' Corps of Russia had to dissolve at the end of the year 1917, when Kiev was occupied by the German enemies. Now the paper "România Mare" also ceased to be published [98]. The Romanian Volunteers' Corps organized in Romania at Scobinți near Hîrlău, where all of the Romanian volunteers that had come from Russia were concentrated was also dissolved on the 2md of February, 1918, during the development of the peace preliminaries with the Central Powers. A simple information burean remaimed, which was also dissolved in May 1918, after the peace treaty of Bucharest—Buftea [99].

The return of the paper "România Mare" were obliged to return to thier own country, whereas the editor-in-chief, Sever Bocu, was appointed Cread of the Burean of Romanian Refugees from abroad with its reat in Iași [100]. This, ested the activity of the first Romanian volunteers' Corps of Russia and the first publication period of the paper "România Mare". This voluntariate played a role of utmost importances. The history of its existence seems to be the history of the struggle of some patriots ready to sacrifice themseves and to set a seal with their blood to the unity of the Romanian people. "Here is the hoby history of unprecedented deads in the multi-millenary history of the Romanian people. It is the history of ten thousand herves, in whose hearts, at the moment when everything seemed lost, the relief arose, that was not only un touched but stronger than ever, that justice must come out victorious and that for this justice they ought to fight or die to the last" [101], Accordingly, the voluntariate "this thermometer of the national consciens" [102] was unanimously appreciated by the Romanian people.

In acknowledgement of their role in the struggle for national unity, the volunteers were soon be granted land with priority by post-war land reform. Now Sever Bocu, the former editor — in-chief of the paper "România Mare" was also present on the hist among those who were allotted land [103].

In the latter half of the years 1918, the national movement of the Romanians from Banat and Transylvania was intensified. It acquired new dimensions, becaming mature, Romania now carryng on an intense propaganda abroad for the achievement of her national ideals. In order to support this Romanian, propaganda, Octavian Goga together with Sever Bocu, editor-

---

[97] „România Mare", Kiev, I, 1917, No. 16, 4 November, p. 1 (these considerations on the Great October Socialist Revolution were published by Sever Bocu in „Le journal de Russie", which appeared in St. Petersburg and were taken over by „România Mare").

[98] Elie Bufnea, *op. cit.*, p. 125.

[99] *Ibidem*, p. 123.

[100] Sever Bocu, *Drumuri și răscruci*..., p. 213.

[101] Onisifor Ghibu, *O școală de eroism: Darnița*, în „Gazeta voluntarilor", Cluj, No. 6, 1932, p. 2.

[102] Sever Bocu, *Opt luni în Kiev*..., p. 19.

[103] Timiș County State Archives, fund. „Prefectura județului Timiș-Torontal", file 28/1919, f. 23—31 and file 44/1919, f. 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

in-chief of the paper "România Mare" was sent to London and Paris, in September 1918 [104].

In the years 1918, the centre of Romanian propaganda abroad was Paris. It was to Paris that a university and a parliamentary mission was sent by the Romanian government ; not even after the peace treaty of Bucharest-Buftea had the Catter abandoned the struggle for unity. These missions were to demonstrate to the Entente the of all Romanians and to underline the fact hat Romania had never go ont of this war against the Central Powers. The peace treaty of Bucharest-Buftea was the peace of a government and not the peace of the country. In the struggle against the Central Powers the country was nouw represented by the groups of Romaniaan voluntees of Russi, France and Italy. At the same time the voluntters represented "the Transylvanian colours we want to see waving at our side", as the French deputy of Nancy, Louis Marin, declared during a meeting of the National Committee of the Transylvanian and Bucovinian Romanians, a committee led by Traian Vuia from Banat [105]. Take Ionescu together with Nicolae Titulescu also went to Paris in June 1918, with the same end in view — to demonstrate that the separate peace treaty of Bucharest was the peace of a government and not that of a people. Under the leadership of Take Ionescu, a unique leading body of the Romanian emigration abroad : the Council of Romanian unity was constituted on October 3, 1918. A leading member of this Council was Sever Bocu, the editor-in-chief of the newspaper "The Great Romania" [106]. By the activity of the Romanian emigrés abroad Romania had preserved its allied status and the Romanian national aspirations continued to hold the attention of the international public opinion.

The struggle for national unity, the Romanian people's ideal for many centuries, will be materialized on December 1, 1918, by the creation of the Romanian national unitary state. The national unity achieved, it had to be recognized, too. The preparations for the Paris peace conference are under way. Romania had to attend this conference fully prepared that the international community should recognize the Act of Union of Alba Iulia. The Romanian propaganda abroad was active abroad : political, scientific and cultural personalities were sent from Romania for this purpose. It was also supported by publications, such as "La Transylvanie", "La Roumanie", and, as of January 1919, "România Mare". The recognition and action of the Act of Alba Iulia were of utmost importance for the port-war Romania's fate [107].

The newspaper "România Mare" shared in the common effort ton the recognition of the Great Union. It was published again beginning with the 7th of January 1919, a short time after the achievement of the lofty Act of the Union, this time in Paris. The Romanian newspaper issued in the capital

[104] Sever Bocu, *Opt luni în Kiev...*, p. 18.

[105] București State Archives, fund. „Casa Regală", file 35, 1918, f. 3.

[106] Vasile Netea, *Un militant pour l'unité nationale roumaine, Take Ionescu*, in *RRH*, 4/XX, 1981, p. 749—750 and Romulus Seișanu, *Take Ionescu. Viața și opera sa*, București, 1930, pp. 312—319.

[107] For this matter see Ioan Ardeleanu, Mircea Mușat, *Confirmarea internațională a Marii Uniri din 1918*, in „Revista de istorie", No. 8, 1981, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of France dealtwith several complex problems : the recognition of the Great Union by the Peace Conference, the repatriation of the Romanian volunteers in the French and Italian armies, the repatriation of the Romanian POW's from France and Germany, the achievement of the spiritual duty between the Transylvanian volunteers and POW's and the motherland etc. That is why the subtitle of the "România Mare" as a newspaper is very significant : just as it was in Kiew, it is addressed to the Romanian volunteers and soldiers [108]. Thus it continues the tradition began in Kiew in 1917, its main concern being the problems of the Romanian volunteers and soldiers in France.

The leading article of the first issue published in Paris greets Transylvania's union with Romania and points ont the necessity to reintegrate the Romanian volunteers from France in the new Romanian state. "We, the Romanians from Wallachia, Moldavia, Transylvania, Crişana, Banat, Basarabia and Bukovina, have the same homeland, we are brothrs for ever unseparable. Our ancestors stir in their graves upon hearing such words. We, even, cannot believe it to be true yet. Amyone of us yould like to see with his eyes, to touch with his fingers the truth ; the Great Romania has been wrought ! Patience, wisdon and trust : that's what the present hour requests from us" [109].

The union had been achieved and the newspaper of the Romanian volunteers in France gives an account about the dispatching of a Transylvanian delegation to take the documents of the Union to Bucharest. The Transylvanian delegation is also received by the Minister of France in the Romanian Capital, who declares, ou that occasion, that France will not forget Romania's sacrifice. Now "România Mare" also publishes the Royal decree of the Union of Transylvania with Romania [110]. At the same time, the newspaper of the Romanian volunteers also informs about the two main reforms to be carried out in the Romanian state : the agrarian and the electoral reforms [111]. The poet Octavian Goga heralds changes too : changes in the meaning of allotting lands to the peasants and the universal suffrage. Summarizing the history of the struggle for national unity he remarks that "of tears and blood was our Union begotten" [112].

Another good of the activity of the "România Mare" newspaper was to send the Romanian prisoners in France in the Romanian legions which were to be brought home in order to strenthen the Romanian National Guards that had been formed all over the newly uniter provinces. Already before the ist of December 1918 the Romanians in Transylvania had driven away the old, abusive and corrupt Austro—Hungarian administration and had set up a new Romanian administration. The latter was made up of communal, urban and districtual Romanian national councils, all subordinated to the

---

[108] „România Mare". Foaia voluntarilor şi soldaţilor români din Franţa, II, Paris, 1919, No. 26, 7 January. (it was published weekly and the editorial office was in Paris I, Avenue Mac Mahon).

[109] *Ibidem*, p. 1.

[110] Idem, No. 27, 14 January, p. 2.

[111] Cincinat Pavelescu, *Unirea sufletelor*, in „România Mare", Paris, 1919, No. 28, 24 January, p. 3.

[112] Octavian Goga, *Altă ţară, alte drepturi*, in „România Mare", Paris, 1919, No. 33, 22 March, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Central Romanian National Council, based at Arad, and had the Romanian National Guards as bodies meant to preservs public order [113]. It was in these National Guards, that the Romanian volunteers were to enroll, so that they could be all to help establish the new Romanian administration. The possibility to join these national guards was also open to the Romanian prisoners held in France, if they volunteered and declared that they oath of faith on the Romanian flag [114]. The National Guards were being organised with much enthusiasm in the villages and towns of Banat and Transylvania [115]. The necesity of organising the Romanian National Guards was urgent since the Romanian army had not occupied the entire Transylvania, while Banat was occupied by foreign troops. Opposing the natural and irreversible process of uniting. Transylvania to Romania, the Hungarian nobility set up the so-called "steel guards" and armed terrorist gangs known as "the knights of death", who tried to repress bloodily the national struggle of the Romanians from Banat and Transylvania [116]. Thus in January 1919, the gangs of the Hungarian nobles occupied Oradea, from where they organized retalliatory expeditions punnishing the Romanians living in the villages stretching from Oradea to Cluj. At the same time villages in the district of Arad were territorised too : the Hungarian gangs moved along the two main railways : in the Valley of the river Criș to Brad, and in the Valley of the river Mureș to Zam [117]. In February 1919, too, the gangs of the Hungarian nobility resorted to cruel acts in the villages of the district of Arad [118]. The French army was also notified of the massacring of the innocent Romanian population by the Hungarian gangs. Consequently, General Berthelot set up an inquiry committee, headed by Colonel Tilly, that visited the district of Arad [119].

Besides the repatriation of the volunteers there was also the question of the repatriotion of the POW's from Germany, where they had a very hard life. Contrary to the international conventions, the Germans had used the Romanian POW's to dig trenches on the French front. Thus, the French captured more than 5,000 Romanian prisoners whom the Germans had so dig trenches [120]. The Service of Romanian POW's in France permanenthy sent material assistance to the Romanian POW's who were still in Germany, in the camps of Jugolstadt, Helstadt etc. [121]. There was an intense diplomatic activity to repatriate the latter. At that time, there were still 40,000 Romanian POW's in Germany. Besides these, these were Romanian prisoners in France, too. They resulted from the former Austro—Hungarian army. They

---

[113] See also Vasile Arimia, *Gărzile naționale în lupta pentru înfăptuirea unității de stat a României*, in „Revista arhivelor", No. 2, 1968.

[114] „România Mare", Paris, II, 1919, No. 27, 27 January, p. 4.

[115] Library of S.R.R. Academy, fund. „Consiliul Național Român Caransebeș", file 28, file 56 etc. and București State Archives, fund. „Consiliul Național Român Caransebeș", file 7 etc.

[116] *Unirea Transilvaniei cu România. 1918.* (edited by Ion Popescu-Puțuri and Augustin Deac), 3 rd. edition, București, 1977, p. 554.

[117] „România Mare", Paris, II, 1919, No. 32, 8 March, p. 4.

[118] Idem, No. 33, 22 March, p. 3.

[119] Idem, No. 34, 8 April, p. 3.

[120] Idem, No. 32, 8 March, p. 4.

[121] Idem, No. 31, 15 February, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

were recommended by the newspaper "România Mare" to help the French farmes in their agricultural work and to obey entirely the French authorities [122]. Moreover, in all the camps of Romanian prisoners in France, there was a genuine Romanian spirit, as it was noticed by Iosif Blaga, former headmaster of the Lyceum of Brașov turned recruiting-officer of volunteers, and by his Colleague, Dr. C. Lacea, both of whom visited the Romanian prisoners in France [123]. The repatriation of the Romanian prisoners and volun- the impossibility of croning the territories of Germany and of the fermer teers from France, was also made difficult by the impossibility of croning dualist empire, because of the social disordes and upheavals ; the Romanian ships available were used to carry food to Romanian as the German army had plundered everything in its way. A Red Cross American Delegation was then sent to Romania ; it was led by Colonel Wells who had also been there, during the war. This delegation brounght money, medicines and condensed milk for the, children [124]. In the last days of February and the beginning of March 1919, there yas an intensification in the activity of repatriating the Romanian prisoners stationed in France. At the and of February, after having been gathered in the French city of Nancy, a group of 425 prisoners left for their homeland on board the ship "Romania" Another Romanian ship „Dacia", was to take amother detachment of volunteers and prisoners. France, Romania's friend, helped the Romanian prisoners by putting the use of the railway carriages at their disposal, as far as Marseille, where they were embarked for Romania. Moreover, from the French authorities the Romanian prisoners also received equipment and food for their voyage [125].

All these repatriated volunteers and prisoners were to bring their contribution to the consolidation of the Union, as well as to participate in the mobilization announced by Romania. They were to become an element of strengthening the Romanian spirit all over the country, of defending the newly-created Great Romania. "We have to transform the Transylvanian Mountains, from the military point of view, and make them what have ethnically ever been along the centuries, i.e. the very basis of our defence".

It was also professed at the time, that the Romanians had no revendications regarding other territories but they did not accept to give up parts of their own territory. It was as early as those days that they wormed agains the Magyar revizionism. Instead, Romania understood to consider all nationalities equal and, consequently, the first law, given by its (Cabinet Council) Consiliu Dirigent, was The Law of the Nationalities, in January 1919 [126].

Alongside with repatriating the volunteers and prisoners from France, there arose the problem of repatriating those from Italy. In Italy there were a lot more Romanian volunteers than there were in France [127]. Simion Mândrescu, George Mironescu and, later on, Sever Bocu, the Editor in Chief of

---

[122] Idem, No. 29, 1 February, p. 4.
[123] Idem, No. 27, 14 January, p. 3.
[124] *Ibidem*, p. 4.
[125] Cincinat Pavelescu, *Răbdare*, in „România Mare", Paris, II, 1919, No. 32, 8 March, p. 1.
[126] Sever Bocu, *La muncă cu repeziciune*, in idem, No. 34, 8 April, p. 1.
[127] *Desăvîrșirea unității naționale...*, p. 150—151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Great Romania" [128], developed a rich activity on enlisting Romanian volunteers from Italy. There were conditions for the Romanians in Italy to organize detachments of volunteers while in France there were not [129]. Thus on the 5th of December 1918, at Marino, the first Regiment of Romanian Volunteers came into being. They were sworn to Romania's colours in the presence of Vasile Lucaciu, Alexandru Lahovari — the Romanian Secretary in Italy, Colonel Florescu — the Romanian military attaché and Nicolae Titulescu, as representatives of the Romanian state [130]. On the 26th of January 1919, the second Regiment of the Romanian Legion in Italy were sworn to Romania's colours, with the participation of General Cavaglia — the Italian War Secretary, Alexandru Lahovari, Colonel Florescu and Nelson Page — the U.S.A., ambasador in Italy. On this occasion, six Romanian officers and soldiers were given the Silver Medal, sixteen officers and soldiers — the Bronze Medal, and seven officers and soldiers — the War Cross medal [131]. It was then that they started repatriating the Romanian volunteers stationed in Italy. On the 1rd of February 1919, he First Regiment of the Romanian Legion in Italy — 80 officers and 2600 soldiers — emberked for Romania on the Italian ships, "Regina d'Italia" and "Merari", in Tarent. The regiment, completely equiped and armed was under the command of Colonel Liliprandi. Many of the volunteers of this regiment had fought under Lientenant Dadu Demetru — from Banat — on the Italian war front against Austro—Hungary [132]. The Second Romanian Regiment embarked on the Italian ship "Nippon" and also left from Torent, under the command of Colonel Giusti. Many of them had fought at Vittorio Veneto on the Italian front [133]. Thus, all of them were repatriated, to become elements of consolidation, called to participate in the process of unification of Transylvania and Romania.

Another important objective of „Great Romania" was to develop a steady propaganda in order to achieve the general recognition of the Romanian Nation's rights at the Peace Conference in Paris. With of this end in view, the review informed its readers about the preparations for the Peace Conference, about the creation of the Council of the Great Powers which would preside the Conference and about Romania's representatives at that Conference. It also announced that Romania would have the right to be represented by the delegates, as Serbia and Belgium, would while the countries which came into being from the former Austro-Hungary had only two delegates [134]. Am intense propaganda was also developed so that Romania should be recognised as an allied country, as a result of the annullment of the Bucharest Peace Treaty. "Great Romania" published articles in which they showed the reasons of the Romanian State's participation in the war —

---

[128] *Corespondența lui George Moroianu (1891—1920)*, vol. I, directed by, foreword, notes and commentaries by Șerban Polverejan, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 275.

[129] For this mater see the answer given by the Head of the French Army Headquarters to the statement forwarded, in this respect, by the Romanian General Ion Iliescu, București State Archives, fund. „Casa Regală", file 92, 1918, f, 1—2.

[130] „România Mare", Paris, II, 1919, No. 27, 14 January, p. 4.

[131] Idem, No. 31, 15 February, p. 2.

[132] Idem, No. 32, 8 March, p. 3

[133] Idem, No. 33, 22 March, p. 2.

[134] Idem, No. 27, 14 January, p. 1.

p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the completion of national traditional unity [135]. Meanwhile the Gazette included articles presenting the public opinion about the Romanian people and its relations with the great Western civilization [136], mentioning some British personalities' sympathy for the Romanian problems — Steed, Seton Watson etc. Moreover, Balfour — Britain's Foreign Secretary — declared in the Parliament that England did not consider the Bucharest Peace Trealy valid as it was imposed by Germany. Mention was also made of the fact that the Romanians accepted England's proposition to blow up the oil wells, in the Prahova Valley, so that the German army might not practice by them [137]. The main part, in supporting Romania's rights, at the Peace Conference in Paris, ws played by France, Romania's traditional ally, the more as France's representative was he who presided the Conference [138].

To inform the international public opinion about Romania's rights, several Romanian man of science, members of the Romanian Universitary Mission in France, would, at the time, lecture about this in the French scientific or cultural Societies in Paris. Adrian Corbul, a Romanian publicist who lived in France, would plead for Romania on the 30th of March 1919, in Paris at "Gaveant Hall" significantly entitling his conference "Romanian Affinities". In order to make the Romanian problems Scour to the French public opinion, C. Simionescu presented Romania's participation in World War I, on the 7th of April 1919 in the hall of the „Geographic Society" in Paris [139]. Meanwhile "Great Romania" published reports about the Perse Conference ; it presented the entire text of the opening speech delivered by Raymond Poincare, the President of France, in which, among several propositions, he put forth the necessity of creating the League of Nations [140]. In the same period, in order to support Romania's interests, Romania's Queen visited France and England, and Great Romania published many details about this visit [141].

What Romania wanted was was a right peace, one which should observe the completion of her century-long ideal — national unity. Romania wanted to reunite the whole Romanian people within the Romanian State. In this respect, the gazette of the Romanian volunteers in France also published the etnographic map of the areas populated by the Romanian people [142].

The chief mission of this gazette was carried out as it contribute in repatriation the Romanian volunteers and prisoners, and, as a result, its activity came to a full stop. There were of cause other Romanian gazettee as "La Roumanie", "La Transylvanie" which supported the Romanians' right cause at the Peace Conference in Paris. Although the gazette was short-hived as compared to the one in Kiew, the Romanian volunteers' gazette, issued in

---

[135] Iosif Blaga, *Războiul*, in „România Mare", Paris, II, 1919, No. 28, 24 January,
[136] I. Fermo, *Franța*, in ibidem, p. 1.
[137] Idem, *Anglia*, in idem, No. 29, 1 February, p. 2.
[138] Constantin Kiriţescu, *Clemenceau*, Bucureşti, 1933, p. 29 ; *România în primul război mondial. 1914—1918*, Bucureşti, 1979, p. 443.
[139] „România Mare", Paris, II, 1919, No. 34, 8 April, p. 3.
[140] Idem, No. 28, 24 January, p. 1—2.
[141] Idem, No. 32, 8 March, p. 1.
[142] Sveer Bocu, *Pacea română*, in „România Mare", Paris, II, 1919, No. 29, 1 February, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Paris in 1919, played au important port in uniting the Romanian emigrants in France in the struggle for the Union, supporting Romania's interests at the Peace Conference in Paris. It also played an important role in influencing the French and international public opinion, in supporting the Romanian cause.

In conclusion, we may appreciate the activity of this gazette in Russia, Kiev and in France-Paris as entirely progressive ; it was a true tribune of the Romanian people's struggle for national unity. The gazette steady militated for enlisting volunteers in the Romanian army, convincing the outstanding political, moral and military role played by the volunteers.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'ACTIVITE INTERNATIONALE DE L'ETAT ROUMAIN PENDANT LA PERIODE 1918—1939

PAR

ION AGRIGOROAIEI

Dans le domaine des relations internationales, la période marquée par la fin de la première guerre mondiale et le déclenchement de la deuxième grande conflagration de notre siècle occupe une place bien distincte. Les traités de paix conclus après-guerre présentaient de nombreuses carences tout en consolidant, sur le plan mondial, la force des grands États vainqueurs. Quelques-uns de ces traités et clauses eurent le mérite historique d'avoir consigné l'effondrement des grandes monarchies multinationales et d'avoir reconnu le droit d'autodétermination nationale et de constitution d'États unitaires indépendants et souverains, processus qui signifiait le parachèvement de la révolution bourgeoise-démocratique dans une vaste zone d'Europe [1]. En un sens, on peut affirmer que „le siècle des nationalités" prend fin maintenant que — par suite des luttes acharnées et de longue durée, menées par les peuples opprimés, ainsi que de l'aggravation des contradictions — prennent contour et sont ratifiées des frontières conformément aux droits historiques et ethniques des nations. La lutte de libération nationale des Roumains ne fut pas un phénomène isolé ; la réalisation complète de l'unité d'État se réclamait d'un processus général d'affirmation et de parachèvement des États nationaux en Europe centrale et du sud-est : le 28 octobre 1918 — la Tchécoslovaquie, le 2 novembre — la Hongrie, le 7 novembre — la Pologne, le 12 novembre — l'Autriche, le 24 novembre — le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, etc. [2].

La carte politique de l'Europe connaît, par conséquent, des modifications particulièrement importantes en un sens positif, démocratique. L'idée de l'ordre territorial acquiert, au moins en Europe, un contenu nouveau, étant étroitement liée à l'idée de progrès et de paix. Les tendances révisionnistes, revanchardes qui se firent jour immédiatement après la constitution et la reconnaissance des États nationaux étaient le reflet de la politique de force et des préparatifs d'un nouveau conflit. On fit d'énormes efforts en vue de consolider les États nationaux, de sauvegarder la paix et de cimenter la collaboration entre les peuples ; cependant, des facteurs, sur lesquels nous n'insistons pas dans le présent article, eurent vite fait de détériorer la situation internatio-

---

[1] Viorica Moisuc, *Acte fundamentale ale statutului politico-juridic al României în perioada 1918—1940*, în *Probleme de politică externă a României 1918—1940*. Culegere de studii, II, Bucureşti, 1977, p. 31

[2] *Afirmarea statelor naţionale independente unitare din centrul şi sud-estul Europei (1821—1923)*, Bucureşti, 1979

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nale ; les forces révisionnistes prirent le dessus pour ne pas avoir rencontré l'opposition nécessaire au maintien de l'ordre territorial. On procéda, successivement, à des concessions qui ébranlèrent le système des États nationaux petits et moyens et qui, loin d'amadouer les agresseurs, portèrent un coup fatal à la paix et préparèrent la voie à la guerre qu'allait déclencher l'Allemagne hitlérienne.

En attendant, les États nationaux petits et moyens d'Europe jouèrent un rôle beaucoup plus actif dans la vie internationale, par rapport à la période qui avait précédé la première guerre mondiale. Le démembrement de l'Autriche-Hongrie, la chute du tsarisme, la défaite de l'Allemagne impériale marquèrent le début d'une nouvelle étape dans les relations internationales. Les grandes puissances ne cessèrent de veiller à leurs intérêts, y compris en Europe centrale et du sud-est ; néanmoins, elles furent amenées à tenir compte, dans une mesure plus large — du moins jusqu'aux années '30 — des droits et intérêts des États nationaux nouvellement créés au lendemain de la première guerre mondiale. La voix de ces États se fit entendre plus fort dans la vie internationale, même si leurs efforts n'étaient pas suffisamment coordonnés dans le sens du maintien de l'ordre et de la paix, même si certains d'entre eux avaient adopté des orientations qui, finalement, nuirent à leurs propres intérêts.

L'indépendance d'État que la Roumanie obtint en 1877—1878 stimula considérablement le développement général du pays, tout en lui permettant de s'affirmer dans l'arène internationale, d'une manière plus considérable que jusqu'alors [3]. Une fois obtenues, l'indépendance et son corollaire, la souveraineté, devaient être sauvegardées, consolidées et élargies, par une activité attentive, soutenue, aussi bien à l'intérieur qu'à l'extérieur ; cela s'imposait à plus forte raison que plus de la moitié des fils du peuple roumain vivaient hors des frontières, sous domination étrangère, sur une étendue plus grande que ne l'était celle de la Roumanie. Consolider l'indépendance c'était élargir la souveraineté sur tout le territoire habité, dans son immense majorité, par des Roumains ; cela allait de pair avec la réalisation du desideratum historique vital de l'union totale. "L'indépendance —écrivait un représentant du mouvement de libération nationale de Transylvanie — est une condition sine qua *non de notre avenir, et notre indépendance ne sera garantie qu'au moment* où il n'y aura plus de provinces roumaines, où tous les Roumains vivront une seule vie d'État" [4].

Au cours de l'année 1918, fut parachevée l'unité de l'État, aboutissement d'un processus historique de longue durée et victoire brillante du mouvement de libération des Roumains des deux versants des Carpates. Réalisée à partir de principes démocratiques, par de larges assemblées à caractère plébiscitaire, l'union de 1918 mit fin au processus d'autodétermination nationale du peuple roumain. L'acte de l'Union s'accompagna de l'élaboration et de l'application de mesures démocratiques : l'égalité de tous les citoyens, indifféremment de leur nationalité, le suffrage universel, une large réforme agraire, la Constitu-

[3] Voir *România în relaţiile internaţionale 1699—1939*, Iaşi, 1980, p. 302 et sq.

[4] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România 1916—1921*, Bucureşti, 1966, p. 142

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tion de 1923, etc. Le régime politique eut, dans la période 1918—1938, un caractère bourgeois-démocratique ; la dictature royale prit le pouvoir en février 1938. Cette situation — et notre historiographie des derniers temps le souligne assez — vaut la peine d'être relevée, d'autant plus que, durant la même période, dans une série de pays européens, on assista à l'avènement des régimes fascistes ou profascistes dont certains s'attachèrent à promouvoir une politique extérieure révisionniste, agressive. Tout en évoluant, à l'intérieur, dans le cadre de la démocratie parlementaire bourgeoise, la Roumanie partageait, dans le domaine des relations internationales, le point de vue conformément auquel les États petits et moyens étaient appelés à contribuer dans une plus large mesure à l'oeuvre de paix et de sécurité, à collaborer avec les grandes puissances, sur la base du respect de l'égalité en droits [5].

L'Union de 1918 nous apparaît, par elle-même ainsi que par ses conséquences directes ou indirectes, comme un vrai tournant, marquant l'entrée de la Roumanie dans une nouvelle étape de son développement [6]. La Roumanie, entre ses frontières ethniques, historiques, naturelles, avait une superficie de 295 000 km² (en regard de 137 000 km² avant la guerre) et une population de plus de 15,5 millions (par comparaison à environ 7 250 000) dont la majeure partie était constituée par des Roumains [7].

L'activité internationale de l'État des Carpates, du Danube et de la Mer Noire devint toujours plus intense, plus complexe ; ses relations politiques, économiques et culturelles s'élargirent considérablement. L'aspect unitaire, varié et harmonieux de son territoire, sa nouvelle position géopolitique y contribuèrent amplement. Ancien petit État, qui avait eu pour voisins quatre États dont deux grands empires (de longues frontières, difficiles à défendre la séparaient de ces derniers), la Roumanie nouvelle devint, en Europe, un État moyen, d'une importance considérablement agrandie au centre et au sud-est du continent. Elle avait maintenant six voisins dont deux la surpassaient tant en étendue qu'en population : la Russie Soviétique et la Pologne. C'est avec la dernière que la Roumanie vécut en termes de bon voisinage.

L'Union fit accroître la superficie arable d'environ 6 650 000 ha à 14 000 000 ha, et celle boisée d'environ 2 500 000 ha à 7 300 000 ha. Par rapport aux 4 300 km chemins de fer de l'ancienne Roumanie, le réseau de voies ferrées atteignit 11 000 km. Ses ressources en matières premières et en énergie augmentèrent. Par comparaison au niveau d'avant-guerre, la puissance de l'industrie monta à 235%. L'essor général de l'économie unitaire de l'entre-deux-guerres dans le cadre de laquelle les nouvelles provinces gagnèrent

---

[5] Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic 1919—1939*, București, 1981, p. 59

[6] *Istoria României între anii 1918—1981*. Manual universitar, București, 1981 ; Gheorghe Zaharia, *Dezvoltarea României în anii 1919—1944*, dans „Anale", nr. 3, 1980 ; Ion Agrigoroaiei, *Unirea din 1918 — începutul unei noi etape în dezvoltarea istorică a României*, dans *AIIAI*, XV, 1978, p. 258 et sq. ; idem, *Implicațiile Unirii din 1918 asupra evoluției societății românești*, în „Dezbateri istoriografice", II, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza", Iași, 1983, p. 3—20

[7] Conformément au recensement de 1930, la population de la Roumanie était de 18 057 028 habitants, dont 71,9% — Roumains, 7,9% — Hongrois, 4,1% — Allemands, 4% — Juifs, etc. Dans le cadre des provinces, également, les Roumains détenaient la majorité (D. Sandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p. 52—58).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

leur place naturelle, voilà un argument particulièrement important en faveur de la nécessité de la Grande Union ; la vitalité de l'État des Carpates, du Danube et de la Mer Noire s'en trouva, une fois de plus, confirmée.

On entreprit, premièrement, de redresser l'économie qui avait beaucoup souffert en 1916—1918 ; l'année 1924, où le niveau d'avant-guerre fut atteint, marqua le début d'un développement économique qu'interrompit, temporairement, la crise économique de 1929—1933. On assista, par la suite, à un vrai essor de l'industrie qui enregistra, en 1938, son maximum dans les conditions de l'ordre bourgeois. L'agriculture continua à rester la branche prédominante de l'économie nationale ; l'industrie avait cependant pris plus d'importance, en participant au revenu national avec 19,6% en 1913, 22% en 1929 et 30,8% en 1938. C'est l'industrie métallurgique qui, de toutes les branches de l'industrie, enregistra l'essor le plus considérable au cours de la période 1933—1938 ; la valeur de sa production augmenta de plus de 260%. Des modifications substantielles intervinrent dans la structure du commerce extérieur, notamment grâce à la réduction — dans l'ensemble de l'importation — de la valeur des produits manufacturés, et par l'accroissement de celle des matières et des produits semi-manufacturés. C'est surtout entre 1932 et 1938 que la production industrielle et le revenu national augmentèrent sensiblement et que le commerce extérieur de la Roumanie s'amplifia et s'améliora [9].

Dans la nouvelle étape de développement de la société roumaine, on assista à un processus objectif d'augmentation du capital autochtone, processus stimulé par la promotion, à certains moments (1922—1928 et 1933—1938), d'une ferme attitude protectionniste. La politique „par nous-mêmes" fut promue, avec certains résultats positifs [10], par les gouvernements libéraux ; c'est au prix de vifs débats et de certains compromis lorsque les pressions des grandes puissances devenaient trop fortes (par exemple, la réaction des grands trusts pétroliers internationaux et les complications diplomatiques que provoqua la loi des mines de 1924) qu'elle contribua à consolider l'indépendance et la souveraineté nationales. Ion I. C. Brătianu soutint la possibilité d'un développement libre de la Roumanie par le droit de la nation à promouvoir cette conception ; quant aux relations internationales, on visait à les démocratiser, en y appliquant le principe de l'égalité entre États souverains et indépendants [11]. Conscients des difficultés qui auraient pu s'ensuivre, et qui, effectivement, ne manquèrent pas de surgir dans les relations avec certaines puissances, les promoteurs de la politique par „nous-mêmes" prirent soin de déclarer et de répéter qu'il ne s'agissait nullement de repousser le capital étranger, mais d'en conditionner la pénétration ; il s'agissait, somme toute, d'une collaboration avec l'étranger, fondée sur la concordance des intérêts en jeu. Le leader libéral et ministre des Affaires Étrangères, I. G. Duca expliqua, dans son rapport à l'Institut Social Roumain du 15 février 1923, ce que l'on devait entendre par la politique promue par les libéraux qui, „en fin de

[8] *La Roumanie économique*, Bucureşti, 1921, *passim*

[9] *Progresul economic în România*, Bucureşti, 1977, p. 228 ; Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *Viaţa economică şi politică a României 1933—1938*, Bucureşti, 1978, p. 84 et sq.

[10] Voir également Ioan Saizu, *Politica economică a României între 1922 şi 1928*, Bucureşti, 1981

[11] Ion Bitoleanu, *Din istoria României moderne 1922—1926*, Bucureşti, 1981, p. 175—177

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

compte, n'est que l'instinct de conservation, le moyen de sauver l'individualité matérielle de chaque nation, de s'opposer à ce qu'elle ne fût subjuguée par des éléments d'une force ou d'une organisation supérieures". Cette attitude n'exclut nullement la collaboration avec l'extérieur, „mais veut trouver les formes d'organisation aptes à éliminer la tendance des uns à monopoliser et l'étouffement des autres, premièrement parce qu'il n'y a pas de progrès sans indépendance et, deuxièmement, parce que — faute d'une indépendance économique — l'on ne saurait parler d'indépendance politique" [12]. N. Titulescu, qui n'était pas libéral, adoptait néanmoins la même position vis-à-vis des rapports économiques avec l'étranger, quand il déclarait au journal „Viitorul", le 16 juin 1926 : „La politique par „nous-mêmes", que beaucoup voudraient ridiculiser est, à mon avis, la seule politique fertile pour notre pays. Loin d'être une muraille chinoise, elle nous permettra de nous rendre maîtres de notre propre destin".

Rappelons un autre fait significatif pour les résultats positifs qu'entraîna l'application de cette orientation : au milieu de la IVe décennie, le capital roumain parvint à surpasser le capital étranger de l'économie, le dernier enregistrant une baisse au-dessous de 40% sur le capital des sociétés industrielles par actions. Même dans l'industrie pétrolière, où le capital étranger détenait toujours des positions privilégiées, son importance tendait à baisser en faveur du capital roumain ; ce dernier monta de 4,62% en 1913 à 8,81 en 1921 et à 26,16% en 1938. Par certains aspects, la Roumanie continuait à dépendre des grands monopoles impérialistes et des grandes puissances capitalistes, se trouvant engrenée dans un système complexe de relations économiques et politiques.

La Roumanie eut vite fait d'obtenir des résultats notables, sans pouvoir cependant évincer le sous-développement de certains domaines d'activité, par rapport aux États capitalistes avancés. D'avoir maintenu des échanges non-équivalents avec l'étranger, un niveau encore bas du marché intérieur, certaines implications et conséquences sociales (la politique des taxes et impôts, les grands profits réalisés par un groupe restreint de capitalistes, etc.), voilà ce qui est à même d'expliquer une série de carences et de difficultés qui accompagnèrent le processus de développement industriel [13].

L'Union de 1918 et les réformes qui suivirent menèrent à bonne fin les tâches de la révolution bourgeoise-démocratique, sans élever, pour autant, automatiquement, le niveau de l'économie. En comparaison de la période antérieure, la Roumanie enregistra, pendant l'entre-deux-guerres, un vrai progrès : elle devint un État à économie agraire-industrielle. Si l'on entend par indépendance non pas un isolement ou une opposition entre l'intérieur et l'extérieur, mais bien un certain rapport dynamique, une corrélation dynamique entre ces facteurs, l'Union de 1918 nous apparaît, par elle-même autant que par ses conséquences, comme un moment important, apte à consolider l'indépendance et la souveraineté nationales et à faire accroître le rôle de l'État roumain au sein des relations internationales. La Roumanie fut capable

[12] I. G. Duca, *Doctrina liberală*, dans *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, s.a., p. 105

[13] Victor Axenciuc, *Unele caracteristici economico-sociale ale evoluţiei industriale a României în deceniul al patrulea*, dans *RdI*, nr. 3, 1980, p. 501—503

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de promouvoir — dans des conditions internationales parfois difficiles — une politique extérieure plus active, et de militer dans le cadre de certaines alliances bilatérales ou régionales, en faveur du rapprochement entre États et peuples, en vue d'édifier la paix européenne. C'est en ce sens qu'on peut parler d'un bond considérable par rapport aux possibilités et aux réalisations d'avant-guerre.

La participation de la Roumanie à la Conférence de la Paix de Paris constitua un autre épisode marquant de la lutte visant à l'imposer en tant qu'État indépendant et souverain, à l'intérieur des nouvelles frontières fixées par le peuple roumain en 1918. Les grandes puissances qui y ont participé s'arrogèrent le droit de décider des principales questions et incluront, abusivement, une série de petits États dans la catégorie des États à „intérêts limités, en les excluant de la discussion de certains problèmes qui les concernaient directement, en les empêchant de défendre leurs propres intérêts, en leur imposant même des conditions injustes. Déjà le 9 février 1919, le chef de la délégation roumaine à cette Conférence, Ion I. C. Brătianu écrivait à Bucarest : „Les grandes puissances ont adopté une attitude qui est loin de concorder avec leurs déclarations de principes quant aux droits des petits États. En fait, elles visent à se constituer en Tribunal pour décider du sort de tous" [14].

La délégation de la Roumanie à la Conférence de la Paix se trouva en butte à des attitudes qui empiétaient sérieusement sur l'indépendance et la souveraineté du pays, telles que la „question des minorités" et „la question du transit" du Traité de Saint-Germain avec l'Autriche. Ion I. C. Brătianu saisissait parfaitement ce danger quand il liait étroitement l'unité territoriale au maintien de l'indépendance. „En fait — câblait-il à Bucarest, le 3 juin 1919 — dans le traité présenté à l'Autriche, la Roumaine n'y figure que pour se voir imposer des conditions qui lèsent son indépendance politique et compromettent gravement sa liberté économique. Ma conviction est que, nous ne pouvons aucunement accepter de telles conditions. Nous avons hérité d'un pays indépendant, et même s'il s'agissait d'en consolider les frontiéres, nous ne devons pas en sacrifier l'indépendance" [15]. Dans l'Assemblée des Députés, la première réunion qui groupât des députés de toutes les provinces roumaines, on rejetait de telles tendances d'ingérence : „Nous, comme tout État indépendant, nous ne pouvons accepter, dans les relations entre l'État et ses citoyens, le contrôle d'un autre État. Et aucun État indépendant, quelle qu'en soit l'étendue, ne saurait accepter un tel contrôle. La Roumanie non plus ne peut l'accepter, car, dans notre conception de l'indépendance, il n'y a pas «de grands et de petits États» ; nous entendons instaurer chez nous, relativement aux lois intérieures et aux rapports de l'État avec ses citoyens, autant de liberté et d'indépendance que toute autre puissance" [16].

Comme on l'a remarqué à l'époque, et notre historiographie n'a pas manqué d'y insister dans les derniers temps, derrière les représentants des grandes puissances du Conseil Suprême se trouvaient les intérêts économiques

[14] Cf. V. Moisuc, *op. cit.*, p. 21

[15] Cf. Mircea Muşat, *Marea Unire din 1918 şi confirmarea ei pe plan internaţional*, dans „Anale", nr. 1, 1977, p. 156

[16] *Ibidem*, p. 157

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(y compris ceux qui avaient trait au pétrole) des gouvernements en question, d'importants milieux monopolistes occidentaux. En juin 1919, Brătianu écrivait à Bucarest : „Nous ne pouvons nous bercer d'illusions, nous sommes exposés aux appétits des trusts qui décident derrière Wilson". Le journal officieux libéral „Viitorul" consignait le 20 juin 1920 : „Si notre délégation avait été plus coulante dans la question du pétrole, nous n'aurions pas reçu tant de sommations et l'on n'aurait pas fait paraître dans une certaine presse, aux États-Unis et en Angleterre, de nombreux articles injurieux à notre adresse" [17].

Le 28 juin 1919, Ion I. C. Brătianu signait, à Versailles, le Traité avec l'Allemagne, mais, sitôt après, la délégation roumaine quitta la Conférénce, en refusant de conclure le traité avec l'Autriche [18]. C'était là une attitude qui défendait les intérêts fondamentaux de la Roumanie et qui, en même temps, n'ignorait pas la nouvelle conjoncture internationale. Le journal „Opinia" de Iassy écrivait : „Il y a, parmi les dirigeants politiques (roumains — précisons-nous, I. A.), une quasi-unanimité de vues suivant laquelle une paix préjudiciant notre indépendance politique et économique est inacceptable" [19]. Tout en se rapportant à l'attitude adoptée par le chef de la délégation roumaine à la Conférence, un auteur américain remarquait que Ion I. C. Brătianu avait réussi à démontrer que la Roumanie ne pouvait plus accepter de rester un pérpétuel objet de machination à la merci des grandes puissances qui auraient tenté d'en user comme d'un pion. Brătianu avait ruiné le concept préétabli, suivant lequel les pays européens plus petits n'auraient eu qu'un contrôle marginal sur leur propre destin [20].

En butte aux pressions et aux menaces (y compris celles d'éloigner la Roumanie des États alliés et associés et de rompre les relations diplomatiques), le gouvernement de Vaida-Voevod signait, en décembre 1919, le Traité de Saint-Germain avec l'Autriche. Les modifications obtenues par la délégation roumaine ne furent pas à même d'écarter complètement l'immixtion des grandes puissances dans les affaires intérieures de la Roumanie et d'autres États. Toujours est-il que le Traité de Saint-Germain a le mérite d'avoir confirmé, pour la première fois, dans l'histoire du droit international, l'autodétermination des peuples et la formation ou le parachèvement d'États indépendants ou souverains, sur les ruines de l'ancienne monarchie [21].

Le 4 juin 1920, dr. I. Cantacuzino et N. Titulescu signaient, à Trianon, le Traité avec la Hongrie, par lequel l'union de la Transylvanie à la Roumanie recevait la consécration internationale. La diplomatie roumaine dut

---

[17] *România în primul război mondial*, Bucureşti, 1979, p. 428—429 ; Gheorghe Buzatu, *România şi trusturile petroliere internaţionale pînă în 1929*, Iaşi, 1981, p. 111—126

[18] Voir aussi : Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932)*, Iaşi, 1976 ; Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914—1918*, Bucureşti, 1979 ; Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913—1917*, Bucureşti, 1981 ; *Titulescu şi strategia păcii*, Iaşi, 1982, etc

[19] *Politica de rezistenţă şi nesemnare*, dans „Opinia", le 2 juillet 1919.

[20] Sherman D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A study of the diplomacy of Ioan C. Brătianu*, New York, 1962, p. 235

[21] Eliza Campus, *Politica externă a României în perioada interbelică*, Bucureşti, 1975, p. 9—10 ; V. Moisuc, *op. cit.*, p. 25 ; Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România şi Conferinţa de pace de la Paris (1918—1920)*, Cluj-Napoca, 1983, p. 384—385

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

surmonter maintes difficultés dans la reconnaissance de ses frontières, non seulement de la part des milieux révisionnistes hongrois, mais également de celle de quelques milieux britanniques, français, italiens, etc [22].

Malgré tous ces obstacles, la signature des traités de paix de 1918—1920 représenta la consécration internationale de l'oeuvre réalisée en 1918. Les objectifs fondamentaux de la politique extérieure de l'État roumain durant la période suivante étaient de défendre son indépendance nationale, son intégrité territoriale et de collaborer avec les États pacifistes. On continuait de la sorte l'orientation générale de la diplomatie roumaine, que Nicolae Titulescu avait si bien caractérisée dans sa déclaration faite à la presse immédiatement après sa première nomination comme ministre des Affaires Étrangères : „La politique extérieure de la Roumanie est dominée par la concordance parfaite entre les intérêts de la Roumanie et les intérêts européens. Tous les actes de la politique extérieure de la Roumanie par le passé, tous les actes de sa politique extérieure à l'avenir sont et seront traversés par cette idée [...]. La Roumanie désire la paix, mais il n'y a pas de paix en l'absence d'un ordre international. Le commandement suprême de la paix est de la sauvegarder par tous les moyens [...]. Nous croyons nécessaire d'y insister, parce que cette vérité éclaire notre attitude dans toute question relative au maintien de l'ordre européen, obtenu par tant de sacrifices et de souffrances" [23].

Les traités de paix et le Pacte de la Société des Nations créèrent, d'une manière générale, les conditions, le cadre juridique nécessaire au maintien du statu quo territorial de la Roumanie [24]. En tant que membre fondateur de la Société des Nations, la Roumanie veillait attentivement à l'application de l'article 10 de ce Pacte : „Les membres de la Société s'obligent à respecter et à maintenir contre toute agression étrangère, l'intégrité territoriale et l'indépendance politique présente de tous les membres de la Société". Dès les premières années d'activité de la Société des Nations, les efforts de la Roumanie visèrent à démocratiser et à faire accroître le rôle du forum de Genève, en réaffirmant l'idée qu'il fallait poser pour principe de base de son activité l'égalité des États membres, en encourageant de la sorte l'esprit d'initiative et de décision des pays petits et moyens. „La démocratie a pénétré dans la vie internationale par la Société des Nations — disait N. Titulescu — et c'est grâce à elle que tous les États sont égaux devant la loi". Comme on l'a remarqué [25], l'analyse de l'activité déployée par la Roumanie

---

[22] Dès le début de la Conférence, la délégation roumaine avait sérieusement insisté à faire entrer sous l'autorité de l'État roumain tout le territoire représenté à Alba Iulia, en vue d'annuler l'armistice de Belgrade, „les lignes de démarcation" fixées arbitrairement. Les alliés firent de cette question vitale pour la Roumanie un moyen de pression, afin d'en obtenir une série d'avantages politico-économiques. Mais, face à la réalité par trop évidente et aux interventions énergiques de la délégation roumaine et de l'État roumain, en général, „les lignes de démarcation" furent annulées — il est vrai, difficilement et par étapes ; c'est à peine en juin 1919 que le Conseil Suprême reconnut, en une première forme, l'Union de la Transylvanie, du Banat, de la Crişana et du Maramureş à la Roumanie (*România în primul război mondial...*, p. 440 et sq. ; *România în relaţiile internaţionale...*, p. 438—440).

[23] *Declaraţiile d-lui Titulescu făcute reprezentanţilor presei*, dans „Lumea", le 13 juillet 1927

[24] V. Moisuc, *op. cit.*, p. 35

[25] Mihai Iacobescu, *Iniţiative şi preocupări ale României la Societatea Naţiunilor*, dans AIIAI, XVIII, 1981, p. 333—352

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

à la Société des Nations offre plus d'un exemple édifiant pour l'intensification du rôle des États petits et moyens dans la vie internationale, par rapport à la situation d'avant-guerre.

À la Conférence de la Paix et durant la période qui suivit, la Roumanie fit des efforts remarquables afin d'obtenir des résultats satisfaisants dans la question des réparations. On engagea, également, des négociations avec les milieux politiques et financiers occidentaux en vue de réglementer, sur des bases justes, les rapports financiers avec l'étranger [26]. La conférence de Spa décida, sans que la Roumanie eût pu participer aux débats, qu'on répartît à la Roumanie un quota d'à peine 1% prélevé sur les réparations allemandes et un autre de 10,55% sur celles d'Orient, tout à fait inadéquats, vu les efforts qu'elle avait faits et les dommages subis pendant la guerre. Le gouvernement roumain y protesta par une déclaration : „Le gouvernement actuel ou n'importe quel autre sera incapable de justifier devant le pays que le régime qu'on lui imposerait est juste quand il sera comparé aux régimes de faveur dont bénéficient d'autres pays [...]. Au cas où la décision dont il est question sera définitive, les délégués plénipotentiaires de la Roumanie déclarent, au nom de leur gouvernement, qu'ils ne peuvent souscrire à l'arrangement projeté" [27]. À différentes étapes du débat de cette question, notre diplomatie combattit, d'une manière ou d'autre, la position des grandes puissances à même d'empiéter sur les intérêts du pays. Un autre moment significatif, la Conférence internationale de Londres (juillet-août 1924), prit en discussion le plan des experts et adopta le plan Daws. On y faisait encore des discriminations entre les États à „intérêts généraux" et ceux à „intérêts limités". À la veille de l'ouverture de cette conférence, le ministre roumain à Londres, N. Titulescu informait le ministre des Affaires Étrangères, I. G. Duca, et le ministre des finances, Vintilă Brătianu de ce que les États seraient répartis en trois catégories : „1) les grandes puissances ; 2) les puissances réellement intéressées aux réparations, comme la Serbie et le Portugal et 3) des puissances théoriquement intéressées aux réparations, telle la Roumanie, qui avait refusé l'accord de Spa". Non seulement — relevait N. Titulescu — „réapparaîtra l'iniquité de la distinction entre grandes puissances et petites pissances, mais qui plus est on stipule : il est absurde de soutenir que la Roumanie est théoriquement intéressée aux réparations, vu qu'elle avait refusé l'accord de Spa, en considérant comme injuste le pourcentage de 1%". Notre représentant prenait position en redemandant la modification de ce pourcentage : „Étant de grandes puissances, leur procédé s'appelle de la haute politique. Si la Roumanie avait accepté l'accord de Spa et si, ultérieurement, elle en avait essayé la révision en sa faveur, on aurait problement appelé cela déshonneur ; quand la Roumanie maintient son point de vue de 1920 et se réserve les droits, et expose ses revendications en temps utile, on appelle tout cela de la théorie [...]. Nous avons protesté en notre qualité de ministre des finances en 1920, pour deux raisons. Premièrement parce qu'on avait discuté de nous en notre absence. On ne sauralt y revenir, cela

[26] Em. Bold, *op. cit., passim*

[27] Le journal „Opinia" du 6 septembre 1920 reproduisait des fragments de la déclaration du gouvernement, qu'elle appréciait „comme un acte de dignité nationale".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

appartient déjà au passé. Deuxièmement, parce que le pourcentage de 1% est injuste et insuffisant" [28].

Ce n'est qu'à la suite des insistances des diplomates roumains que les grandes puissances acceptèrent la participation de la délégation roumaine à la Conférence de Londres, mais les États „à intérêts limités" n'avaient droit qu'à un seul délégué, alors que ceux à „intérêts généraux" y envoyaient quatre. À force d'interminables pourparlers, on admit la présence, dans les deux comissions d'experts, nommées par la Conférence, de deux délégués roumains, d'un grec, d'un yougoslave et de deux portugais. Le 28 juillet 1924, en réunion plénière, N. Titulescu exposa le point de vue roumain sur le plan des experts ; il rédigea et déposa, également, un ample mémoire documenté, par lequel on exigeait de réviser, en faveur de la Roumanie, le pourcentage de Spa et, en gros, d'adopter une solution concernant la question des réparations „fondée sur tous les facteurs de la question : le but dans lequel elles avaient été créées, les modifications qu'elles avaient subies depuis la signature du traité jusqu'à présent, le droit aux réparations, la nécessité de la reconstruction économique de l'Europe, l'équité" [29].

À la Conférence des ministres des finances alliés de Paris, en janvier 1925, la délégation roumaine, composée par Vintilă Brătianu et Nicolae Titulescu, se heurta presqu'aux mêmes difficultés qu'à Londres ; toujours est-il que la Conférence attribua à la Roumanie 1,1% sur les réparations allemandes et sur la première moitié de celles d'Orient, et 20% sur la seconde moitié des mêmes réparations [30]. Finalement, à la Roumanie il revint une somme réduite de ce petit quota, reconnu par les grandes puissances.

À la Société des Nations, l'État roumain demanda de réglementer, par la voie pacifique, les différends internationaux et de réduire les armements [31] ; sur un autre plan, elle milita en faveur d'une représentation plus équitable des États petits et moyens dans le Conseil de la Société (directement ou indirectement, par l'intermédiaire de quelques groupes d'États : la Petite Entente, les pays scandinaves, les États membres de l'Amérique Latine). Bien que certaines de ces questions n'aient pas reçu la solution qu'avaient exigée les diplomates roumains, il n'en est pas moins vrai que ces derniers eurent leur part dans les résultats positifs enregistrés. Ayant interdit tout recours à la guerre pour la solution *des différends entre États, le Pacte Briand-Kellog* (la Roumanie y adhéra, tout comme au Protocole de Moscou) marqua une nouvelle étape dans le développement du droit, car il contenait des normes juridiques prohibant l'agression [32]. Selon Titulescu, le Pacte Briand-Kellog complétait le Pacte de la Société des Nations par l'abandon du droit légal de faire la guerre ; à son tour, le Pacte Briand-Kellog devait être complété par des normes concernant la solution pacifique des conflits entre États. „Évidemment — appréciait Titulescu — le droit de la paix devra s'occuper aussi des sanctions internationales, et établir les limites que l'on doit y observer". La

[28] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, Bucureşti, 1967, p. 137—138
[29] Idem, *Discursuri*, Bucureşti, 1967, p. 243—255
[30] Em. Boïd, *op. cit.*, p. 61—62
[31] Voir Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaţionale şi atitudinea României (1919—1934)*, Bucureşti, 1971
[32] Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Bucureşti, 1966, p. 164—165 ; Ion Grecescu, *Nicolae Titulescu. Gîndire şi acţiune*, Bucureşti, 1980, p. 55

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diplomatie roumaine réagit contre l'apparition et l'intensification des manifestations agressives, par la voix de son brillant représentant, N. Titulescu, qui exigea — et y revint toujours — la nécessité d'adopter des sanctions à même de stopper, aussi vite que possible, toute agression, et de punir l'agresseur. De ce point de vue également, l'État roumain adopta une position active, responsable vis-à-vis de la sécurité européenne et de la paix indivisible du monde.

C'est en étroite liaison avec le désarmement et la sécurité que l'on débattit aussi la définition de l'agresseur, surtout que, à cet effet-là, ni le Pacte de la Société des Nations, ni le Pacte Briand-Kellog ne contenaient de précisions claires. N. Titulescu fut le premier diplomate à avoir soutenu, à la Société des Nations, que la proposition du délégué de l'Union Soviétique, Maxim Litvinov, faite devant la Comission générale de la Conférence du désarmement le 6 février 1933 (une semaine à peine après l'avènement de Hitler), et concernant la définition de l'agresseur et la signature d'une convention en ce sens, prenait une importance particulière pour le maintien de la paix. Son attitude fut également embrassée par les représentants des autres États de la Petite Entente, de la Pologne et — d'une manière plus générale — par les délégués sud-américains. Titulescu eut une contribution des plus substantielles : il améliora le projet de définition, en précisant le sens du terme *territoire ;* lors de la signature de la convention de définition de l'agresseur et de l'agression, il soutint que celle-ci fût acceptée par un nombre d'États aussi élevé que possible.

La Roumanie et ses alliés de la Petite Entente adhérèrent au Pacte de non-agression et de conciliation signé à Rio de Janeiro, le 10 octobre 1933 (le Pacte Savedra Lamas). Ce dernier condamnait les guerres d'agression et exigeait de solutionner, pacifiquement, tout différend entre États.

Quant à la représentation dans le Conseil de la Société des Nations, elle s'élargit en faveur des États petits et moyens. La Petite Entente y envoya, dès 1922, un représentant et, en 1926, lorsque le nombre des membres non-permanents du Conseil monta de six à neuf, la Roumanie fut élue pour une période de trois ans. Par deux fois de suite, en 1930 et 1931, N. Titulescu fut élu comme président de l'Assemblée de la Société des Nations, fait unique dans l'histoire du forum de Genève. C'était une consécration des mérites de celui qui était devenu une personnalité de premier rang de la vie diplomatique internationale, en même temps qu'une haute appréciation de la politique que menait la Roumanie, située à l'avant-garde des pays qui militaient fermement au front antirévisionniste [33].

En 1920—1921, sur la base d'accords bilatéraux, la Tchécoslovaquie, le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes et la Roumanie fondaient la Petite Entente, alliance qui se proposait de défendre les frontières des États mentionnés. On signait, en 1921, la convention défensive roumano-polonaise, renouvelée en 1926 et 1931. La Roumanie était le seul État de la Petite Entente qui eût un traité d'alliance avec la Pologne. Après que la Petite Entente fut réorganisée (1933), on constitua, en février 1934, l'Entente Balkanique, qui réunissait la Roumanie, la Yougoslavie, la Grèce et la Turquie. C'était une

[33] Petre Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor (1929—1939). Momente și semnificații,* București, 1975, p. 139

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

entente défensive, car les États signataires garantissaient mutuellement la sécurité de leurs frontières [34]. Dans son discours prononcé, le 4 avril 1934, dans l'Assemblée des Députés, publié sous le titre : *La valeur de la lutte pour le progrès*, le ministre des Affaires Étrangères, Nicolae Titulescu, tenait à préciser une fois de plus : „Puisant sa force dans les commandements de notre unité nationale, notre politique extérieure a pour principal but son maintien, et comme méthode constante de travail la coordination progressive de notre action avec celle des États à intérêts communs, en attendant son intégration dans des groupes internationaux de plus en plus grands. Du national par le régional jusqu'à l'universel, voilà le mot d'ordre de la Roumanie à l'étranger [...]. De même que la Petite Entente, l'Entente Balkanique est une association vouée à vérifier rythmiquement sa cohésion en présence des difficultés de la vie quotidienne, et non seulement comme les alliances du passé, à vérifier ses forces dans les moments de crise [...]. L'étranger ignore la force qu'insuffle aux Roumains la croyance qu'ils n'ont pas encore dit leur dernier mot dans l'évolution internationale. Pour la Roumanie, la révision n'est pas seulement l'amputation des terres ancestrales. La révision c'est l'amputation des attributions historiques de notre peuple, au moment-même où il vient de parachever son unité [...]. Nous ne revendiquons pas de rangs aristocratiques dans la vie internationale ; en revanche, nous ne renoncerons jamais à l'égalité avec les autres, si difficilement obtenue".

C'est par la juxtaposition des deux organismes internationaux que l'on créa un réseau d'États qui enrégimentèrent au front de la paix, selon les mots de Titulescu, 70 millions de soldats, de Prague à Ankara. L'unité de son but se consolida et s'affirma de la manière la plus frappante au cours de l'année 1935, quand ces alliances furent dirigées par le ministre des Affaires Étrangères roumain [35].

En juin 1926 on signait à Paris le traité roumano-français, à caractère défensif, dont le but était, en grand, le maintien de la paix et de la sécurité par le respect du statu quo territorial. La Roumanie obtenait, de la part de la France, une promesse d'aide, dans l'esprit du Pacte de la Société des Nations. Pour la diplomatie roumaine, ce traité, ainsi que, généralement, les relations avec la France prenaient une signification à part, vu la communauté d'intérêts de l'après-guerre. En mars 1928, on concluait le Pacte de non-agression et d'arbitrage entre la Roumanie et la Grèce [36].

En juin 1934, les relations diplomatiques entre la Roumanie et l'U.R.S.S. furent reprises. C'est dans ce contexte et dans la perspective immédiate de la signature de nouveaux traités (au printemps de 1935 on allait conclure les traités d'assistance mutuelle soviéto-français et soviéto-tchécoslovaque) que N. Titulescu faisait, en janvier 1935, une déclaration au journal „Izvestia", en y précisant, entre autres : „La Petite Entente, l'Entente Balkanique et notre alliance avec la France constituent le fondement de notre politique ex-

---

[34] N. Dașcovici, *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public*, Iași, 1936 ; Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, 1968 ; idem, *Înțelegerea Balcanică*, București, 1972

[35] I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 249

[36] Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României 1921—1939*, București, 1980, p. 169—170

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

térieure. L'amitié entre la Roumanie et l'Union Soviétique et celle entre l'Union Soviétique et la France garantissent le fonctionnement normal de toutes ces alliances, qui ne sont dirigées contre personne, bien au contraire, constituent une garantie de paix dans la zone de l'Europe où nos pays sont situés" [37].

Les relations de la Roumanie avec les grandes puissances présentaient un tableau complexe. Sur la nouvelle carte de l'Europe, l'État des Carpates, de la Mer Noire et du bas Danube détenait une position géographico-politique et stratégique qu'on ne pouvait ignorer. Les riches gisements roumains dont, premièrement, le pétrole présentaient toujours un intérêt particulier. Pour sa part, la diplomatie roumaine agit prudemment dans ses relations avec l'Occident ; quelque vives que fussent, à certains moments, les contradictions entre la Roumanie et les grandes puissances (prises en bloc ou, seulement, en partie), elles ne devaient nullement compromettre le système général de traités et d'alliances d'après-guerre, qui garantissaient notre intégrité territoriale des tendances agressives des États révisionnistes [38].

Naturellement, compte tenu de sa nouvelle situation géographique et de ses nouvelles possibilités économiques, la Roumanie nouvelle montra un intérêt accru pour la solution équitable des problèmes découlant de l'importance vitale du Danube et des détroits pour son développement ultérieur [39]. En juillet 1921, la Roumanie signait la convention sur le statut du Danube, qui prévoyait, entre autres, la navigation sur le Danube libre et ouvert, dans des conditions de parfaite égalité. La convention confirmait à la Comission Européenne du Danube (composée par la France, la Grande-Bretagne, l'Italie et la Roumanie) certains droits et immunités d'avant-guerre ; on commettait, de la sorte, une grave injustice à l'adresse de l'État possesseur de l'embouchure du Danube. La Roumanie aurait désiré la suppression de cette Comission, sans se rendre compte que cela n'était pas encore possible. Toujours est-il que les représentants du gouvernement roumain exigèrent le respect de la souveraineté. Ainsi, le 9 décembre dans le cadre de la 43e session du Conseil de la Société des Nations, lorsque le gouvernement britannique (de connivence avec les gouvernements français et italien) exerçait des pressions sur la Roumanie, N. Titulescu précisait : „J'ai l'honneur de réserver au gouvernement royal de la Roumanie tous les droits qu'il possède dans la question du Danube, tels qu'ils avaient été précisés par le passé ou tels que les intérêts du pays pourraient le déterminer à préciser à l'avenir. Et si Sir Austin Chamberlain ne désire pas que les débats d'aujourd'hui constituent un précédent défavorable pour la Grande-Bretagne, je déclare, à mon tour, que moi, non plus, ne désire pas que les débats d'aujourd'hui constituent un précédent défavorable pour la Roumanie, dont les droits dans la question du Danube restent et resteront entiers" [40]. Les démarches faites en vue de supprimer la

[37] Nicolae Titulescu, *Discursuri...*, p. 438

[38] Voir aussi I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 135—136 ; I. Agrigoroaiei, *Nicolae Titulescu și relațiile României cu marile puteri*, dans *AIIAI*, XIX, 1982, p. 239—248

[39] Iulian Cârțână, Ilie Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972, p. 126 et sq.

[40] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice...*, p. 215

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C.E.D. seront reprises ; c'est à peine en août 1938 dans une conjoncture internationale défavorable que, par l'Arrangement de Sinaia, le contrôle de la navigation sur le Danube maritime passait sous l'autorité de l'État roumain.

La Roumanie participa à la Conférence de Lausanne (1922—1923) et signa la Convention du 24 juillet 1923, qui réglementait, pour une période relativement brève, le régime des Détroits, dont certaines clauses favorisaient, à l'époque, l'État roumain. En juillet 1936, avait lieu à Montreux une conférence internationale où l'on conclua une nouvelle Convention relative aux Détroits. La délégation roumaine, dirigée par Titulescu, s'y situa, dès le début, sur une position active, au service de l'affermissement de la Sécurité dans la zone, du resserrement des liens avec la Turquie, la France et l'U.R.S.S. [41]. La consécration des droits et intérêts de la Roumanie par la Convention de Montreux doit être associée à l'activité menée par N. Titulescu, à la politique extérieure qu'avait promue ce grand diplomate.

Notre historiographie [42] a relevé le fait que Nicolae Titulescu avait quasiment dominé la diplomatie roumaine de l'entre-deux-guerres. Loin d'envisager isolément sa personnalité, on l'encadre, de manière organique, dans l'effort collectif de la nation roumaine, en vue de défendre son intégrité territoriale, sa souveraineté et son indépendance, et d'édifier la paix européenne. Le moment Titulescu — on l'a souvent affirmé — ce fut l'entrée de la diplomatie roumaine dans une nouvelle étape : de la représentation d'un État à „intérêts limités" à la participation, à droits égaux, aux côtés des grandes puissances [43]. Le moment Titulescu est l'un des plus féconds de l'histoire de la Roumanie moderne et contemporaine et, en même temps, l'un des plus significatifs de toute l'histoire européenne de l'entre-deux-guerres. À l'étranger, on considéra Titulescu comme un diplomate des plus capables, des plus habiles et des plus clairvoyants [44]. „Ce n'est pas sans raison — écrivait un proche collaborateur du grand diplomate — qu'on a pu parler du «moment Titulescu» dans la politique extérieure du pays ; celle-ci en devint à la fois presque unanimement acceptée et indépendante, jouissant de prestige à l'extérieur et offrant à notre pays toutes les garanties possibles du temps, ainsi que les amitiés qui en assuraient l'ordre territorial et la souveraineté" [45].

Peu avant sa relève, N. Titulescu réaffirmait les principes et les objectifs de la diplomatie qu'il avait promue, en soulignant, avec une fierté justifiée, les résultats obtenus : „...Je n'autorise personne de dehors à s'immiscer dans nos affaires de l'intérieur ; j'exige, au contraire, que les directives de notre politique intérieure soient purement roumaines. C'est avec cette conception et

---

[41] Ilie Seftiuc, Iulian Cârțână, *România și problema strîmtorilor*, București, 1974, p. 293 et sq.

[42] Ion Agrigoroaiei, *Nicolae Titulescu — bibliografie*, dans *ASUI*, istorie, XXIX, 1983, p. 37—46

[43] Mircea Maliță, *Diplomația românească în perioada interbelică*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, București, 1971, p. 17

[44] I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 87 ; Ion Grecescu, *op. cit.*, p. 137 ; *Titulescu și strategia păcii...*, p. 55 et sq. ; C. I. Turcu, I. Voicu, *Nicolae Titulescu în universul diplomației păcii*, București, 1984, p. 348 et sq.

[45] Savel Rădulescu, *Nicolae Titulescu*, în *Diplomați iluștri*, vol. I, București, 1969, p. 431—432

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dans cet esprit que j'ai dirigé la politique extérieure de notre pays et *j'affirme en avoir assuré une indépendance vis-à-vis des influences de l'extérieur, qui n'avait jamais été atteinte par le passé [...]. Je veux que la Roumanie vive. Et elle vivra, car son action ne consiste pas à substituer une hostilité à une autre hostilité, mais à superposer une amitié à une autre amitié*" (c'est nous qui l'avons souligné) [46].

Au printemps et pendant l'été de l'année 1936, la politique de sécurité collective, d'ordre international, étayée par le Pacte de la Société des Nations et par les traités de paix, recevait le coup décisif. „L'occupation, sans aucune résistance, de la zone démilitarisée du Rhin (mars 1936) — écrira plus tard V. Tilea — constituera la condamnation à mort du système entier de sécurité européenne, et l'attitude de la Grande-Bretagne et de la France s'est avérée incompréhensible et alarmante pour les États de l'Europe Centrale, excepté la Hongrie et la Bulgarie qui ont resserré leurs liens avec l'Axe". L'évolution du rapport des forces démontrait la division artificielle de la question de la paix, unique et indivisible : d'une part, la paix et la sécurité des grandes puissances, d'autre part, la paix et la sécurité des pays petits et moyens, les premières ayant tendance à les réaliser aux dépens des autres. Cette évolution prouvait sans faute le caractère illusoire d'une assurance obtenue par des concessions faites à la politique de force, par l'immolation des principes du droit international, par la violation des traités de paix et le non-respect des engagements pris [47].

Dans cette conjoncture internationale, la sphère d'action des États petits et moyens se rétrécissait ; aussi la tendance à trouver des moyens d'autoconservation et d'auto-défense s'en affirma-t-elle toujours plus fort. À la veille de la seconde guerre mondiale, l'action des facteurs extérieurs réduisit considérablement la possibilité d'appliquer les alliances politiques et militaires de la Roumanie ; le centre et le sud-est de l'Europe étaient devenus, de par l'évolution du rapport des forces entre les grandes puissances, l'espace vers lequel étaient dirigées les visées expansionnistes des puissances fascistes. C'est dans cet espace que la Roumanie essayait, tout en affrontant des difficultés insurmontables, de garder son intégrité territoriale et son entité nationale.

Immédiatement après le déclenchement de la guerre, la Roumanie — et ce fait est bien connu — déclara sa neutralité. Le 6 septembre 1939, lors du Conseil de la Couronne, des personnalités politiques de diverses orientations et conceptions apprécièrent la neutralité comme la seule formule possible, étant donné les intérêts et la conjoncture du moment [48]. Nicolae Iorga précisait : „Nous faisons aujourd'hui une autre politique que celle que nous dicterait le coeur. Nous n'avons pas le choix ! Une neutralité digne et honnête". Il va de soi que, dans de telles circonstances, le rôle et la place de la Roumanie dans les relations internationales diminuèrent considérablement.

•

On pourrait, évidemment, donner plus d'ampleur à cette discussion et en approfondir pas mal de questions. Les appréciations d'ordre général que nous

[46] N. Titulescu, *Discursuri...*, p. 537—538
[47] V. Moisuc, *op. cit.*, p. 84 et sq.
[48] Idem, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940*, București, 1971, p. 236

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

y avons faites ont été destinées à souligner le fait qu'après l'Union de 1918 la Roumanie avait cherché — et elle y réussit dans une certaine mesure et pour une certaine période — à jouer un rôle plus important dans la vie internationale, à consolider son indépendance nationale, à défendre son intégrité territoriale. À la veille et au début de la seconde guerre mondiale, la Roumanie se trouvait toujours plus isolée, sur le plan extérieur. Le maintien de son intégrité territoriale n'était plus possible. Sauvegarder son entité nationale, voilà ce que devenait, vu les nouvelles conditions, l'objectif fondamental de la diplomatie roumaine.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DE L'HISTOIRE DES RELATIONS ROUMANO-BULGARES : ALEKSANDAR STAMBOLIISKI À BUCAREST

PAR

CONSTANTIN IORDAN

Le 27 novembre 1919, Aleksandăr Stamboliiski, le président du Conseil des Ministres de la Bulgarie, signait au siège de la mairie de Neuilly-sur-Seine le traité de paix avec les Puissances alliées et associées. Chef d'un gouvernement de coalition constitué le 6 octobre, le leader agrarien était obligé d'assumer la responsabilité de la conclusion de la paix après la démission de la fonction de président de la délégation à la Conférence — le 4 novembre — de Théodore Théodorov, l'ancien premier. Revenu à Sofia, Stamboliiski déclarait dans la *Sobranié*, le 26 décembre, qu'il avait accepté les conditions du traité, étant convaincu que la paix sera revisé au plus tard dans trois années [1].

Le révisionnisme a été le principe fondamental de la politique étrangère de la Bulgarie dans la période de l'entre-deux-guerres, impliquant, entre autres, la lutte pour l'abrogation des clauses économiques, financières et militaires du traité de Neuilly, à affirmer des prétentions territoriales à l'égard de tous les États voisins, mais en évitant tout risque de guerre. Il s'agissait — comme on a déjà affirmé [2] — d'un révisionnisme essentiellement pacifique. La condition d'État vaincu et les moyens réduits dont ils disposaient ne permettaient pas aux gouvernements de Sofia la promotion d'une politique de force — comme jusqu'en 1918 — pour la réalisation de l'objectif majeur, les frontières de San Stéfano.

Comme la liberté d'initiative dans la politique étrangère était limitée, Al. Stamboliiski — devenu le 21 mai 1920 le chef du premier gouvernement agrarien indépendant — a été préoccupé tout d'abord de faire sortir la Bulgarie de l'isolation. La voie objective était de gagner la confiance des États vainqueurs, par l'expression, en absence d'un effort de le prouver, du désir d'exécuter sincèrement les stipulations du traité de paix et, également, par la normalisation des rapports avec les États voisins [3]. Une entente entre les États balkaniques était considérée nécessaire à Sofia, mais la condition essen-

---

[1] Archives du Ministère des Affaires Étrangères de la R. S. de Roumanie (cité par la suite AMAE), F. 71 Bulgarie, 1920—1932, vol. 1, f. 2; tél. Sofia, no. 25/28 déc. 1919 d Ionescu.

[2] Voir la discussion chez Ilčo Dimitrov, **България в европейската политика след първата световна война** (La Bulgarie dans la politique européenne après la première guerre mondiale), dans son recueil d'études **България на Балканите и в Европа** (La Bulgarie dans les Balkans et en Europe), Sofia, 1983, p. 11—17.

[3] Voir Simeon Damianov, *Le traité de Neuilly et ses répercussions sur les relations interbalkaniques (1919—1923)*, dans „Études balkaniques", XVI, 1980, 2, p. 56—69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tielle d'un rapprochement réel était la reconnaissance des droits de la Bulgarie, signifiant, en fait, l'acceptation par les pays voisins de certaines concessions dans des domaines divers. D'autre part, en abordant les relations extérieures, le ministère Stamboliiski a manifesté, en fonction des circonstances, différents penchants ou préférences, élargissant ou rétrécissant les ouvertures. Un rôle important a joué, dans ce sens, l'évolution des événements sur le plan régional ou continental, et dans l'évoluation des options on ne peut pas du tout négliger l'attitude des autres forces politiques intérieures — les communistes, les socialistes, les partis bourgeois, la Ligue militaire, l'Organisation Révolutionaire Intérieure Macédonienne (O.R.I.M.), le tsar Boris III [4].

L'histoire des rapports roumano-bulgares après la cessation des hostilités militaires — l'armistice de Salonique (29 septembre 1918) — fut dominée dans la première phase — jusqu'à la signature de la paix de Neuilly-sur-Seine — par l'avenir du Statut de la Dobroudja, qui, à côté du sort de la Macédoine et de la Thrace, préoccupait particulièrement les milieux politiques bulgares. Quelques repères vont éclaircir l'essence du litige qui a formellement opposé la Bulgarie au Conseil Suprême de la Conférence de paix de Paris, et pas à la Roumanie. Conformément à l'article 29 du traité de paix de Bucarest (7 mai 1918), conclu entre la Roumanie et les Puissances Centrales (l'Allemagne, l'Autriche-Hongrie, la Bulgarie et la Turquie), le même jour fut signé un traité politique-juridique entre la Roumanie et la Bulgarie. Selon l'article 10 de cet acte, la Roumanie était obligée de rétrocéder à la Bulgarie le territoire de sud de la Dobroudja incorporé par la paix de Bucarest (10 août 1913), avec une rectification de la frontière septentrionale en faveur de la Bulgarie, au nord de la Dobroudja s'instituant un „condominium" des Puissances Centrales. On sait que cette paix séparée n'a jamais été ratifiée par le parlement de la Roumanie. Le 29 septembre 1918, la Bulgarie capitulait. L'article 2 de l'armistice de Salonique prévoyait que le gouvernement de Sofia pouvait utiliser „deux divisions pour la défense de la frontière orientale de la Bulgarie et de la Dobroudja" [5]. Au début du mois de novembre 1918, la Roumanie rentrait en guerre à côté de l'Entente. Le 11 novembre, l'Allemagne capitulait. L'armistice de Compiègne annulait le traité de paix de Bucarest et permettait aux troupes alliées l'occupation de la Dobroudja. Le 24 novembre, l'Entente ordonnait la retraite des troupes bulgares de la Dobroudja, offrant au gouvernement bulgare Aleksandăr Malinov le prétexte de la démission (28 novembre 1918). Après l'ouverture de la Conférence de paix de Paris, le nouveau cabinet bulgare avec Théodore Théodorov en tête a fait connaître ses revendications. C'est ainsi que dans une interview d'avril 1919, le premier bulgare appréciait qu'une „paix honorable" ne pouvait pas

---

[4] Pour l'historiographie du problème, voir Dinjo Šarlanov, Делото на Ал. Стамболийски в историческата литература (L'oeuvre de Al. Stamboliiski dans la littérature historique), dans „Istoričeski pregled", XXXV, 1979, 2, p. 94—106 ; R. P. Grišina, Възникването фашизма в България 1919—1925 (La naissance du fascisme en Bulgarie, 1919—1925), Sofia, B.A.N., 1976, p. 64 et suiv. ; John D. Bell, *Peasants in Power. Alexander Stamboliiski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899—1923, Princeton*, New Jersey, 1977, p. 154 et suiv. ; Ilčo Dimitrov, френската дипломация и управлението на БЗНС (La diplomatie française et le gouvernement de l'U.A.P.B.), dans *loc. cit.*, p. 53—75.

[5] Voin B. Kesjakov, Принос към дипломатическата история на България *1878—1925* (Contribution à l'histoire diplomatique de la Bulgarie, 1878—1925), I, Sofia, 1925, p. 78 et 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

méconnaître à la Bulgarie, entre autres, la souveraineté sur toute la Dobroudja, les arguments invoqués, étant les conditions où s'est produite la réintégration à la Roumanie du territoire d'entre le Danube et la mer pendant la guerre des années 1877—1878 et le caractère injuste du traité de Bucarest de 1913 [6]. Pour l'élaboration du projet de traité de paix avec la Bulgarie, le Conseil Suprême décidait, le 5 septembre, que la frontière roumano-bulgare allait suivre la ligne existant au 1er août 1914. Le 19 septembre, la délégation bulgare recevait le texte du projet, qui, contenait la reconnaissance de la validité de la frontière fixée par le traité de Bucarest d'août 1913. Le 24 octobre, la délégation remettait au président de la Conférence, Georges Clémenceau, ses observations au projet du traité, parmi les autres, la revendication officielle de toute la Dobroudja, en utilisant les raisons évoquées plus haut. Le 1-er novembre, le Conseil Suprême décidait que dans la réponse aux contre-propositions de la délégation bulgare-remise deux jours plus tard — le problème de la Dobroudja ne devait pas être mentionné [7]. L'article 27 du traité de Neuilly confirmait la frontière du début de la guerre, et l'article 171 annulait formellement le traité de Bucarest du 7 mai 1918 [8].

Nous avons insisté sur cet aspect pour comprendre les ouvertures et les limites de l'évolution des rapports roumano-bulgares de la période suivante. Les questions formelles restées en suspens représentaient l'exécution des obligations d'ordre économique et financier revenant à la Bulgarie face à la Roumanie en vertu du traité, les plus épineux problèmes étant les litiges liés aux intérêts privés. La protection des minorités respectives des deux pays fut toujours sur l'agenda des négociations bilatérales.

Sans entrer dans les détails de l'évolution des rapports roumano-bulgares pendant le gouvernement agrarien, notre intention est d'insister sur deux moments de l'histoire des contacts bilatéraux, ceux marqués par les visites à Bucarest du premier Al. Stamboliiski de janvier 1921 et de novembre 1922. Une discussion des objectifs, des résultats et des implications de la présence du leader agrarien dans la capitale roumaine peut compléter notre image sur le stade des relations interbalkaniques, en général, sur la politique sud-est européenne de la Roumanie et le niveau des rapports roumano-bulgares au début des années '20, particulièrement.

*

La sortie de la Bulgarie de l'isolation supposait la normalisation des rapports avec les États voisins. Tout de suite après la constitution du cabinet

---

[6] Voir Milen Kumanov, *On the problem of the Balkan Policy of Bulgaria (October 1918 — October 1919)*, dans „Études historiques", X, Sofia, 1980, p. 229—244 ; Andrej Pantev, Проекти на САЩ за определяне на границите на България *1918—1919*, dans „Istoričeski pregled", XXXVII, 1981, 1, p. 33—49 ; F. Guida, *La politica italianna nei confronti della Bulgaria dopo la prima guerra mondiale (La questione di Dobrugia)*, dans „Études balkaniques", XIX, 1983, 1, p. 49—58.

[7] Voir : *The Frontiers of Bulgaria*, International documentation on Macedonia, Geneva, 1979, p. 193—196, 526, 536—537.

[8] *Traité de paix entre les Puissances alliées et associées et la Bulgarie et protocole signés à Neuilly-sur-Seine, le 27 nov. 1919*, Bucarest, 1920, p. 10 et 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agrarien indépendant (21 mai 1920), Aleksandăr Stamboliiski envoyait à Bucarest un agent officieux — Gheorghi Nedkov — dans l'attente de la reprise des relations diplomatiques normales. L'initiative appartenait au gouvernement de Sofia, désireux „de dépêcher le rapprochement" [9] — selon la remarque du ministre de France en Roumanie — et ces efforts s'étaient accentués après la décision de la Conférence de San Rémo concernant la Thrace, attribuée à la Grèce aux préliminaires du traité de paix avec l'Empire ottoman. Dans la deuxième partie de l'année, la normalisation officielle des rapports bilatéraux devenait une réalité.

Après la signature de traité de paix de Sèvres (10 août 1920), par lequel la problème de la Thrace avait été résolu au détriment de la Bulgarie [10], Al. Stamboliiski a projeté une longue tournée sur le continent : Londres—Paris—Bruxelles—Prague—Varsovie—Bucarest—Belgrade [11]. Les objectifs principaux du voyage étaient la reprise des contacts avec le monde occidental — Stamboliiski avait l'auréole d'ancien opposant à la politique philo-allemande du tsar Ferdinand et du gouvernement Vasil Radoslavov, attitude pour laquelle il fut emprisonné [12] —, la persuasion des grandes puissances alliées de la nécessité de l'application de l'article 48 du traité de Neuilly stipulant la possibilité pour la Bulgarie d'un débouché économique à la Mer Égée, et non moins de convaincre les milieux politiques et l'opinion publique du contenu des réformes initiées par le gouvernement agrarien, programme suspecté d'être inspiré par „le bolchévisme", accusation rejetée par le leader agrarien [13]. Les visites à Prague, Varsovie, Bucarest et Belgrade poursuivaient aussi l'établissement de certains contacts avec les partis agrariens de ces pays [14], en vue de la création d'une Internationale verte, l'un de grands projets de Stamboliiski. D'autre part, les conversations de Prague et de Bucarest pouvaient contribuer à l'aplanissement du chemin de Stamboliiski vers Belgrade — les arguments ne manquaient pas, la clé de la politique étrangère du premier bulgare étant le rapprochement de la Yougoslavie [15]. Des considérations multiples détermi-

[9] Archives de l'État Bucarest — Microfilms (cité par la suite AEB-M), France, r. 183, c. 88 : tél. Bucarest, no. 238/23 mai 1920, Daeschner.

[10] Pour l'évolution du problème de la Thrace, voir : Vojn Božinov, Западна Тракия в дипломатическата борба *(1918—1924)* (La Thrace occidentale dans la lutte diplomatique, 1918 *1924)*, dans „*Izsledvanija* po bălgarska istorija" (Recherches sur l'histoire bulgare), 3, Sofia, 1978, p. 235—266 ; Stojko Trifonov, Съдбата на българите в Тракия *(1919—1925)* (Le destin des Bulgares en Thrace, 1919—1925), dans „Izvestija na Instituta za istorija", XXV, 1981, p. 195—229.

[11] Voir : V. Topalov, Посещението на Ал. Стамболийски във Великобритания (La visite de Al. Stamboliiski en Grande Bretagne), dans „Izsledvanija po bălgarska istorija", 3 p. 267—305.

[12] Ljubomir Ognjanov, Антивоенната дейност на Ал. Стамболийски (1914—1918 .) (L'activité contre la guerre de Al. Stamboliiski, 1914—1918), dans „Istoričeski pregled", XXX, 1979, 2, p. 22—40.

[13] Dimităr Tišev, Отношението на Ал. Стамболийски към Б. К. П. (La position de Al. Stamboliiski à l'égard du P.C.B.), *loc. cit.*, pp. 7—21.

[14] Voir : Ioan Scurtu, *Relationship of the Peasants' Party of Romania with agrarian parties of Central and South-East Europe (1918—1926)*, dans *RESEE*, XIX, 1981, 1, p. 31—39.

[15] Voir : Zdravka Mičeva, Българо-югославските отношения *(1919—1923)* (Relations bulgaro-yougoslaves, 1919—1923), dans „Vekove", Sofia, IX, 1980, 3, p. 14—15 ; Živko Avramovski, *Makedonsko pitanje u jugoslovenski-bugarskim odnosima od 1918. do 1925. godine* (Le problème macédonien dans les relations yougoslavo-bulgares de 1918 à 1925), dans

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naient le leader agrarien d'opter pour cette politique. La confiance des grandes puissances ne pouvait être facilement obtenue sans l'endossement de Belgrade. Les objectifs de la Bulgarie vers le Sud — l'accès à la Mer Égée, la révision éventuelle de la frontière, le problème de la Thrace — pouvaient être plus facilement accomplis par une action concertée avec la Yougoslavie, intéressée à obtenir certains privilèges économiques, commerciaux et de communications à Salonique. Le problème de la Macédoine avait été, pour le moment, tranché, et Stamboliiski était suffisamment réaliste pour ne pas se faire d'illusions, et pas moins conscient que le rapprochement de Belgrade impliquait la renonciation à toute revendication à ce sujet devant le gouvernement radical de Nikola Pašić. Dans la préparation de cette ouverture, le chef agrarian a évité d'inclure aussi Rome dans sa tournée diplomatique, les rapports italo-yougoslaves étant plus que froids [16].

Après la réalisation des visites à Londres, Paris, Bruxelles, Prague et Varsovie — tournée commencée dans les premiers jours du mois d'octobre 1920, pendant laquelle il avait obtenu certains succès moraux et de vagues promesses de concours dans la défense des intérêts de la Bulgarie [17] —, en janvier 1921 Al. Stamboliiski se trouvait en Roumanie. Le premier bulgare a eu des conversations avec le président du Conseil des Ministres, le général Al. Averescu, avec le chef de la diplomatie, Take Ionescu, il a été invité par la famille royale à déjeuner au Pelişor, il s'est entretenu avec les leaders agrariens Ion Mihalache et Virgil Madgearu. Les discussions ont fourni l'occasion de dresser un inventaire des problèmes bilatéraux pendants et ont permis de s'enregistrer une bonne disposition des deux parties dans l'effort de trouver des solutions réciproquement acceptables. Les entretiens avec les chefs agrariens de Roumanie ont mis en lumière le désir commun d'établir certains contacts. On connaît moins le fait que Stamboliiski a chargé le ministre bulgare à Bucarest de prendre contact ultérieurement avec Constantin Stere dans le même but ; la préparation du terrain d'une collaboration directe entre les partis agrariens de Bulgarie, Tchécoslovaquie, Pologne, Yougoslavie et Roumanie. La position de Stere a mis en évidence la compréhension de la nécessité d'une coopération, mais également son scepticisme concernant les possibilités réalles de son accomplissement. „Étant conscients des difficultés devant lesquelles nous nous trouvons — remarquait Stere —, nous ne croyons pas moins dans le succès final, qui, même s'il sera plus tard, il sera sûr. Toutefois, il faut accorder une grande attention et du tact pour que les premières expériences de la collaboration commune entre les éléments démocratiques des deux pays ne soient pas utilisées par les ennemis de cette coopération pour des haines nouvelles et des conflits bilatéraux" [18].

Les milieux diplomatiques commentaient favorablement la visite de Stamboliiski. Le ministre de Belgique à Sofia observait que la Roumanie avait

„Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku. Zbornik radova" (Relations yougoslavo-bulgares au XX-e siècle. Recueil d'études), I, Belgrade, 1980, p. 147—178 ; cf. Constantin Iordan, *La création de la Petite Entente dans la conception de la Roumanie : projet et réalisation*, dans *RESEE*, XIV, 1976, 2, p. 665—678.

[16] Voir : Andrej Mitrović, *Jugoslavija na Konferenciji mira, 1919—1920* (La Yougoslavie à la Conférence de paix, 1919—1920), Belgrade, 1969, p. 147 et suiv.

[17] Voir : John D. Bell, *op. cit.*, p. 190—193.

[18] Archives Historiques Centrales d'État Sofia (cité par la suite AHCE), f. 176, inv. 4, no. 1746, f. 6—7 ; rapp. Bucarest, no. 98/20 janvier 1921, Nedkov.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

donné des preuves évidentes de son intention de s'entendre avec la Bulgarie [19], et le représentant de France à Bucarest rapportait que Stamboliiski „avait été ravi de l'accueil qu'on lui avait fait" [20]. Les commentaires du ministre de Bulgarie en Roumanie, Gh. Nedkov, méritent d'être retenus. En observant que cette visite a offert à l'opinion publique, pour la première fois après la conclusion de l'armistice, l'occasion d'un examen ouvert et profond des relations roumano-bulgares, le diplomate soulignait : „On peut résolument affirmer que, avec de petites exceptions, de toutes les parties se manifeste du calme et du réalisme qui, s'ils n'ont pas totalement écarté l'atmosphère tendue engendrée par la guerre, ils l'ont sensiblement attenué" [21]. Nedkov saisissait que les raisons de ce changement d'attitude sont plus profondes, puisque „la société même n'est ni dans ses éléments composants, ni dans ses courants d'idées ou au niveau des facteurs de décision, celle d'avant ou du temps de la guerre" [22]. Le ministre bulgare remarquait : „L'Unité Nationale des Roumains a introduit des vibrations nouvelles au milieu des masses et des intellectuels, nombre de conceptions ont dû être corrigées et une autre morale appropriée. D'autre part, l'expérience acquise des épreuves et des préoccupations vécues a imposé à tous une attitude réaliste envers les besoins et les commendements des circonstances. La meilleure partie de la société roumaine, sinon la plus importante, est pénétrée par ces idées" [23].

Cette atmosphère était de nature à stimuler l'espoir du leader agrarien également en ce qui concerne l'ouverture éventuelle vers Belgrade. On sait que le premier Nikola Pašić a refusé la visite de Stamboliiski dans la capitale de la Yougoslavie, bien que tant Beneš que Take Ionescu aient entrepris des démarches à Belgrade pour l'accomplissement de ce projet [24]. Des considérations de politique intérieure — les contacts hypothétiques de Stamboliiski avec l'opposition croate de Stjepan Radič [25], la solution des litiges avec l'Italie par la signature du traité de Rapallo (12 novembre 1920), mais surtout, peut-être, les souvenirs d'un passé trop récent, ont déterminé le chef des radicaux serbes à ne pas accepter la rencontre avec le premier bulgare.

Dans un autre ordre d'idées, à l'occasion du déjeuner à Pelişor, Stamboliiski a sondé le terrain en vue de la réalisation d'une mariage entre le tsar Boris III et la princesse Marioara, démarche échouée, la fille du roi Ferdinand optant un peu plus tard — grâce aux efforts de Take Ionescu — ***pour une union matrimoniale avec le roi Alexandre de Yougoslavie*** [26].

---

[19] Ilčo Dimitrov, Белгийски дипломатически документи за България (Documents diplomatiques belges concernant la Bulgarie), dans *op. cit.*, p. 27.

[20] AEB-M, France, r. 183, c. 201 : tél. Bucarest, no. 25/22 janvier 1921, Daeschner.

[21] AHCE, f. 176, inv. 4, no. 1746, f. 3 : rapp. Bucarest, no. 97/20 janvier 1921, Nedkov.

[22] *Ibidem*, f. 4.

[23] *Ibidem*, f. 5.

[24] Archives de la Bibliothèque Centrale d'État Bucarest, Fonds Saint Georges, XCVIII, D. 6, f. 97—98 ; le manuscrit ayant le titre „Sept années et demi à la légation de Belgrade", signé Théodore Emandi — sans date, probablement de 1928, lorsque l'auteur a été transféré à la légation de Prague.

[25] Zdravka Mičeva, *op. cit.*, p. 15.

[26] Voir : C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri* (Pour ceux de demain. Souvenirs du temps de ceux d'hier), dans *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani. Antologie* (La Monarchie de Hohenzollern vue par des contemporains. Anthologie), Bucarest, 1968, p. 349—350 ; Ilčo Dimitrov, френската дипломация..., p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Revenu au pays après une tournée diplomatique de 100 jours, Al. Stamboliiski a été accueilli avec un grand enthousiasme par ses partisans politiques. Quoique le leader agrarien personnellement ait produit „une bonne impression à Bucarest" [27], selon l'opinion du ministre de France Daeschner, le même diplomate observait que les milieux de Roumanie ont été choqués d'apprendre que le ministre bulgare aurait ultérieurement déclaré à Sofia que „s'il ne pouvait pas être question de la reprise des territoires désirés de la Dobroudja par les armes, on arrivera sûrement à cela par la pénétration scolaire et par la propagande". Dans le même contexte, Stamboliiski aurait avoué „qu'il avait obtenu du Parti Agrarien Roumain l'assurance que, le jour où il accèdera au pouvoir, il restituera ces territoires" [28]. Il n'est pas exclu que de tels bruits aient été l'oeuvre de la presse bulgare d'opposition. Il est certain, toutefois, que dans son discours à la Sobranié (24 février 1921), Stamboliiski exprimait la satisfaction par rapport aux résultats de la tournée européenne, la conviction que „la Bulgarie n'a eu que des avantages à la suite de mon voyage". Dans les mêmes circonstances, il réiterait la déclaration concernant les efforts de son gouvernement d'exécuter loyalement le traité de Neuilly, mais il ne cachait pas que „nous vivons avec le croyance profonde qu'il arrivera des jours où les clauses les plus sévères de ce traité seront atténuées et nous aurons la possibilité de les respecter plus facilement [...]. Les jours ne tarderont pas, le temps ne tardera pas quand les injustices qu'ont été admises contre nous seront abolies" [29].

Au début de l'été de l'année 1921, les rapports roumano-bulgares évoluaient normalement. Se trouvant à Belgrade pour la signature du traité d'alliance défensive entre la Roumanie et la Yougoslavie — qui achevait la série des conventions de la Petite Entente —, Take Ionescu s'entretenait avec le ministre bulgare Kosta Todorov. Le chef de la diplomatie roumaine déclarait, entre autres, que en Roumanie „il n'y a pas de partis bulgarophobes" et se montrait convaincu de „la bonne volonté de votre gouvernement (agrarien — NdA), qui est fort". „Je suis prêt — avouait Take Ionescu — d'être toujours l'avocat de la Bulgarie devant nos alliés la Serbie et la Grèce", observant que, si à Sofia il y aura l'intention d'entrer dans la Petite Entente, la Bulgarie pouvait compter „sur notre appui sincère" [30].

Peu après, toutefois, les relations de la Bulgarie avec les États voisins et les grandes puissances occidentales se sont refroidies, à cause des informations concernant les contacts secrets initiés par le gouvernement Stamboliiski avec la Turque kémaliste et la Russie Soviétique. Dans ces circonstances a surgi la crainte qu'on négocie un accord entre Moscou, Ankara et Sofia dirigé contre l'oeuvre des traités de paix [31]. Les démarches des ministres de France, d'Angleterre et d'Italie à Sofia pour l'éclaircissement de ce problème se sont heurtées à la position négative de Stamboliiski, qui a contesté l'authenticité des bruits, en reconnaissant toutefois ques des émissaires bulgares

[27] AEB-M, France, r. 183, c. 202 : tél. Bucarest, no. 26, 22 janvier 1921 Daeschner.
[28] *Ibidem.*
[29] Al. Stamboliiski, Избрани произведения (Oeuvres choisies), Sofia 1979, p. 371.
[30] AHCE, f. 176, inv. 4, no. 1746, f. 19 : tél. Belgrade, no. 1086/7 juin 1921, Todorov.
[31] AMAE, F. 71, Bulgarie, 1920—1932, vol. 1, f. 9—10 : tél. Bucarest—Paris, Londres, Rome, no. 22481/21 juin 1921, Take Ionescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avaient voyagé en Russie Soviétique pour s'intéresser du sort des prisonniers, qu'un député agrarien accompagné par un capitaine sont partis en Asie Mineure, mais pour régler certaines affaires privées [32]. Devant le ministre de Roumanie, le premier bulgare a employé le même language, bien qu'il n'hésitât pas d'avouer „qu'il tient à l'amitié de la Roumanie [33]". Au cours du dialogue, Langa-Răşcanu attirait l'attention de son interlocuteur sur le danger représenté par des incursions armées de certains groupes bulgares à la frontière de la Dobroudja, une question sensible qui déterminait Stamboliiski à promettre des mesures répressives [34].

La tension était glissée dans les relations bilatérales. Les démentis de Stamboliiski concernant les rapports avec Moscou et Ankara n'ont pas convaincu Take Ionescu, qui suggérait à Belgrade la nécessité de la surveillance de la Bulgarie [35]. D'ailleurs, Stamboliiski était obligé à démentir officiellement, par une note adressée aux ministres de grandes puissances à Sofia (20 juillet 1921), les bruits concernant la conclusion des accords avec la Russie Soviétique et la Turque kémaliste [36].

Quelle fut la verité ? En ce qui concerne les relations du gouvernement agrarien avec la Russie Soviétique en 1920—1921, on sait que Stamboliiski n'a pas donné une suite à la note soviétique du 11 decembre 1920 visant le rétablissement des relations diplomatiques bilatérales. En même temps, à la demande de l'Entente, le gouvernement agrarien a accepté le stationnement sur le territoire bulgare d'une partie des troupes blanches du baron Wrangel refugiées de Crimée après la défaite définitive subie pendant l'automne de l'année 1920. Il était évident, d'autre part, que la Bulgarie n'avait pas manifesté une attitude hostile à l'égard des Soviets. Stamboliiski avait positivement parlé de la révolution soviétique à la Sobranié le 24 février 1921. Le gouvernement de Sofia a admis l'entrée au pays d'un représentant de la Croix Rouge Soviétique et ne s'était pas opposé à l'action initiée par le Parti Communiste Bulgare de rassembler des aides pour les victimes de la sécheresse de l'année 1921 de la région de la Volga. Le gouvernement bulgare a également eu un représentant au Comité Nansen qui agissait suprès de la Croix Rouge Internationale, dans le même but humanitaire. En 1921, entre la Russie Soviétique et la Bulgarie se sont établis des relations commerciales *de facto*, le gouvernement de Moscou ayant la possibilité d'acheter du marché bulgare 1.200 wagons de grains [37]. Il est possible que les accusations à l'adresse du cabinet Stamboliiski aient été déclenchées à la nouvelle de l'initiative du leader agrarien d'établir des relations diplomatiques avec la Russie Soviétique par

[32] *Ibidem*, Bulgarie. Relations avec la Roumanie, vol. 69, f. 30 : rapp. (conf.) Sofia, no. 1870/23 juin 1921, Langa-Răşcanu.

[33] *Ibidem*, f. 31.

[34] *Ibidem*, f. 32—33.

[35] *Ibidem*, Bulgarie, 1920—1932, vol. 1, f. 13 : tél. Bucarest—Belgrade, no. 25.289/7 juillet 1921, Take Ionescu.

[36] *Ibidem*, f. 33 : rapp. (conf.), Sofia, f. n./23 juillet 1921, Langa-Răşcanu.

[37] Voir : Jaroslav Jocov, Съветска Русия и България (1920—1923) (La Rusie Soviétique et la Bulgarie, 1920—1923), dans „ Октомврийската революция и българо-съветската дружба ", Sofia, B.A.N., 1967, p. 133—165 ; Ljudmil Spasov, Правителството на БЗНС българо-съветските отношения и руските белоемигранти (Le gouvernement de l'U.A.P.B., les relations bulgaro-soviétiques et les émigrants blancs russes), dans „Istoričeski pregled", XXXV, 1979, 2, p. 63—74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la démarche discrète du ministre bulgare à Prague auprès du chef de la délégation commerciale soviétique en Tchécoslovaquie, P. N. Mostovenko, du 22 juin 1921. Le représentant soviétique rapportait que le gouvernement bulgare attendait dans ce sens un émissaire de Moscou, sa présence officielle allant avoir la couverture des discussions reclamées par le repatriement de certains concitoyens. Mostovenko appréciait que la démarche fut provoquée par la conclusion du traité roumano-yougoslave (7 juin 1921)[38]. L'initiative n'a pas eu de suites concrètes.

Quant aux relations du gouvernement bulgare avec le mouvement kémaliste en 1921, des recherches plus récentes ont mis en lumière que dès février Moustapha Kémal avait envoyé à Sofia un représentant officieux dans la personne de Djevad Abas Bey, qui a établi de nombreux contacts avec des personnalités agrariennes et avait organisé des actions à l'appui de la révolution kémaliste. À son tour, Al. Stamboliiski, qui avait sûrement enregistré la conclusion du traité d'amitié soviéto-turc (16 mars 1921), a dépêché à Ankara, à la fin du mois de mai une mission secrète formée du député agrarien Anguel Grozkov, du capitaine Grigor Pisarev et du marchand Paskal Enčev. Le but déclaré de ce voyage était de prospecter les marchés de vente des tissus de laine. L'ordre secret de Stamboliiski fut que Grozkov établit un accord avec Kémal, et le capitaine Pisarev avait la charge d'étudier les aspects techniques et tactiques du combat des forces kémalistes. En route vers Ankara, les émissaires bulgares se sont arrêtés à Inebolu, un port pontique, où A. Grozkov a eu un entretien secret avec A. A. Verbov, militant connu du Parti bolchévique qui avait agi également en Bulgarie en 1911—1913 et en 1915—1917. Les délégués bulgares ont eu à Ankara des contacts fréquents avec Moustapha Kémal et Ismet Pacha et ont visité les lignes du front. On a émis l'hypothèse de la conclusion d'un accord bilatéral, mais les preuves font défaut[39].

Au printemps de l'année 1922, après l'accession au pouvoir du gouvernement national-libéral I. I. C. Brătianu, Stamboliiski élogiait la personnalité du premier roumain devant Langa-Răşcanu et esquissait l'attitude de la Bulgarie dans l'éventualité d'un conflit armé roumano-soviétique[40]. Sur ce problème, sujet de controverse dans l'historiographie bulgare[41], quelques informations peuvent être utiles à un éclaircissement. Le 4 mars 1921, le chargé d'Affaires de Roumanie, Trandafirescu, en audience à Stamboliiski, recevait l'assurance que dans le cas d'une attaque armée de la Russie Soviétique contre

---

[38] Советско-болгарские отношения и связи. Документи и материали. Т. I.,ноябри 1917 — сентябрь 1944 (Relations et liaisons soviéto-bulgares. Documents et matériaux T I., Novembre 1917 — Septembre 1944), Moscou, Nauka, 1976, pp. 107—108.

[39] Voir : Ştefan Velikov, *Les relations bulgaro-turques durant le gouvernement de l'Union agrarienne populaire bulgare (1920—1923)*, dans „Bulgarian Historical Review", VII, 1979, 3, p. 77—85 Mustafa Ali Mehmet, *Atatürk ve inkilâplarinin Romanya türk basini'indaki yankilari* (Atatürk et les réformes kémalistes vus par la presse de langue turque de Roumanie", dans „Türk kültürü dergisi", Istanbul, 247, XXI, 1983, pp. 708—709. Des journaux comme „Dobruca" et „Tan" ont publié dans l'été de l'année 1921 des nouvelles concernant des échanges d'émissaires entre la Bulgarie et la Turquie kémaliste.

[40] AMAE, F. 71, Bulgarie. Relations avec la Roumanie, vol. 69, f. 71 : rapp. (strictement conf.) Sofia, no. 674/16 mars 1922, Langa-Răşcanu.

[41] Voir : Milen Kumanov, *Au sujet des relations politiques bulgaro-roumaines (9 juin 1923 — 4 janvier 1926)*, dans „Bulgarian Historical Review", 1977, 1, note 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Roumanie — fort peu probable selon l'opinion du diplomate roumain — „la Bulgarie ne changera pas son attitude amicale vis-à-vis de la Roumanie" [42]. Dans une conversation avec Stamboliiski du 16 mars 1922, Langa-Răşcanu entendait un language quasi-similaire au sens que „le jour où la Russie vous attaquerait, je (Stamboliiski — NdA) procéderai à l'arestation de tous les leaders communistes et de leurs compagnons" [43], déclaration dont la sincérité était mise en doute par le ministre roumain. En juillet 1922, le général Savov — ancien commandant-en-chef adjoint des armées bulgares des années 1912—1913 —, déclarait au réprésentant de la Roumanie à Paris, Victor Antonescu, que le gouvernement de Sofia serait disposé à conclure avec celui de Bucarest une convention garantissant la neutralité au cas d'une attaque de la Russie Soviétique contre la Roumanie, en offrant, éventuellement, un concours militaire également. Le chef de la diplomatie roumaine, I. Gh. Duca partageait cette information au ministre de France, se doutait à son tour du sérieux de la proposition et rappelait qu'une idée similaire avait été exposée par Stamboliiski à Take Ionescu pendant la visite à Bucarest de janvier 1921 [44]. Les réserves du gouvernement roumain étaient engendrées, entre autres, par les contacts fréquentes que la délégation bulgare en tête avec Stamboliiski a eus avec les représentants soviétiques — Guéorgui Tchitchérine, Christian Rakovski, Léonide Krassine — pendant la Conférence de Gênes (avril—mai 1922), des contacts sans conséquences pratiques sauf peut-être le désarmement des troupes de Wrangel (mai 1922), réclamé instamment par les Soviets [45].

Que par les déclarations citées plus haut le leader agrarien désirait gagner l'amitié du gouvernemennt roumain, dont le concours pouvait être utile dans d'autres directions — vers le Sud ou à l'Ouest, par exemple —, il n'est pas exclu. Il est toutefois certain qu'en juin 1922, le gouvernement de Belgrade — très irrité par les activités de l'O.R.I.M. à la frontière — sollicitait aux gouvernement de Bucarest et d'Athènes des mesures énergiques contre la Bulgarie. Quoiqu'on ait initié une démarche collective de ces trois États auprès du ministre bulgare à Bucarest, celle-ci n'a pas eu le ton sévère réclamé par la Yougoslavie, grâce à la modération imposée par la Roumanie [46].

Que Stamboliiski était de plus en plus préoccupé par la solution des problèmes pendants avec la Roumanie nous apparait clairement au début du mois de septembre 1922, lorqu'il annonçait la désignation d'une commission chargée à négocier à Bucarest. Son intérêt dans cette direction n'était pas étranger à l'imminence d'une révision de la paix avec la Turquie après les victoires militaires kémalistes en Asie Mineure. Or, le premier bulgare déclarait carrément à Langa-Răşcanu : „À la Thrace et à notre débouché à la

---

[42] AMAE, F. 71, Bulgarie. Relations avec la Roumanie, vol. 69, f. 24 : tél. Sofia, no. 638/5 mars 1921, Trandafirescu.

[43] *Ibidem*, f. 72 : rapp. Sofia, no. 674/16 mars 1922, Langa-Răşcanu.

[44] AEB-M. France, r. 183, c. 570 : tél. (conf.) Bucarest, no. 228/22 juillet 1922, Daeschner.

[45] Voir : Vojn Božinov, България на конференциите в Генуа и Лозана *(1922—1923)* (La Bulgarie aux Conférences de Gênes et de Lausanne, 1922—1923), dans „ В чест на академик Христо А. Христов" " (En honneur de Hristo A. Hristov, membre de l'Académie), Sofia, B.A.N., 1976, p. 317—318.

[46] Ilčo Dimitrov, Белийски дипломатически ... (Documents diplomatiques belges...), p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mer Égée nous ne renonçons pas. Je ne vous cache pas que notre seul but et tous nos efforts vont vers le Sud" [47]. Le concours de la Roumanie et de la Yougoslavie dans cette direction était nécessaire.

Après la signature de l'armistice de Moudania (11 octobre 1922), la diplomatie européenne méditait aux problèmes de la paix orientale. À Sofia, les espoirs augmentaient. Le tsar Boris assurait la Roumanie de son désir sincère d'amitié [48], Al. Stamboliiski affirmait au parlement que „n'importe qui sera l'adversaire de notre accès à la Mer Égée, sera notre ennemi. [...]. L'accès à la Mer Égée est une nécessité pour nous et il faudra nous le donner. On en donnéra de même un à la Serbie puisqu'il lui est aussi nécessaire. Nous avons depuis longtemps demandé l'autonomie de toute la Thrace, convaincus que ce principe ne fait tort à personne [...]. Je ne suis pas encore convaincu que la Thrace orientale sera donnée aux Turcs". Réclamant de nouveau l'application de l'article 48 du traité de Neuilly, le premier bulgare s'adressait explicitement aux États voisins. „Nous attendons que la Serbie et la Roumanie nous tendent la main, pour renouveller les bonnes relations d'amitié [49].

Même si Stamboliiski paraissait ignorer le fait que le programme de la révolution kémaliste incluait le rétablissement de la souveraineté turque sur la Thrace Orientale, ou que l'accès à la Mer Égée devait avoir seulement le caractère d'un débouché commercial, et son accomplissement avait été laissé par les grandes puissances au compte des pourparlers directes bulgaro-hélléniques, il n'est pas moins vrai que le leader agrarien pouvait espérer qu'à cette révision de la paix orientale certains intérêts bulgares pourraient recevoir une satisfaction.

Pour obtenir l'appui des facteurs de décision de Bucarest et de Belgrade, Stamboliiski a fait le projet de visiter les deux capitales en route vers Lausanne où allait s'ouvrir la Conférence de paix. Que le premier bulgare allait être reçu et même écouté à Bucarest était une certitude, mais en ce qui concerne l'attitude des milieux politiques yougoslaves, le souvenir du réfus de Pašić de le recevoir en janvier 1921 faisait place au scepticime. Toutefois, les coordonnées de la situation avaient subi des modifications notables. Après le marche sur Rome, les premières déclarations de Mussolini avaient provoqué l'inquiétude à Belgrade. Le traité de Rapallo paraissait menacé et on n'avait pas encore trouvé une solution viable au problème de Fiume. En même temps, la défaite de la Grèce en Asie Mineure stimulait les aspirations de certains cercles yougoslaves vers Salonique. Une attitude plus souple à l'égard de Sofia par le soutien des revendications bulgares concernant l'autonomie de la Thrace et l'accès à la Mer Égée n'était pas contre-indiquée [50].

Au début de novembre, Stamboliiski arrivait à Bucarest avec l'objectif concret d'obtenir l'appui de la Roumanie à la conférence de Lausanne. Il va sans dire que certains aspects des relations bilatérales ont été abordés lors de ces discussions. On a repproché de nouveau au premier bulgare les in-

[47] AMAE, F. 71. Bulgarie. Relations avec la Roumanie, vol. 69, f. 90—91 : rapp. Sofia, no. 2528/1 septembre 1922, Langa-Răşcanu.

[48] *Ibidem*, f. 111 : tél. (conf.) Sofia, no. 3013/18 octobre 1922, Langa-Răşcanu.

[49] *Ibidem*, Bulgarie, 1920—1932, vol. 1, f. 88—89 : tél. Sofia, no. 3143/28 octobre 1922, Langa-Răşcanu.

[50] Ilčo Dimitrov, Българо-италиански политически отношения *1922—1943* (Relations politiques bulgaro-italiennes, 1922—1943), Sofia, 1976, p. 21—22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cursions armées dans le territoire roumain. On évoquait aussi les litiges concernant des intérêts privés dont la solution n'avait pas fait de progrès. Stamboliiski a nié l'existence d'une liaison entre le gouvernement et „les bandes qui font des incursions en Roumanie ; ces bandes n'ont rien avec les anciens comitadjis qui luttaient pour la cause nationale" [51]. Pour appaiser l'atmosphère, le leader agrarien promettait qu'à son retour au pays il allait proposer un projet de loi prévoyant la peine capitale contre tout habitant qui s'absenterait plus de 20 jours de son village sans pouvoir justifier la raison de son absence [52].

En entamant la problème essentiel, Stamboliiski exprimait le désir que la Thrace bénéficie d'un régime, soit international, soit autonome, parce qu'aucune des populations du territoire ne détenait une majorité suffisante, et par un tel statut la Bulgarie pourrait obtenir le débouché à la Mer Égée et la paix et la liberté des Détroits seraient assurées[53]. Le leader agrarien était conscient que la solution du problème de la Thrace dépendait entièrement de la volonté des grandes puissances, mais il faisait appel au concours de la Roumanie et de la Yougoslavie pour la défense des intérêts bulgares. Ionel Brătianu et I. Gh. Duca déclarèrent que le gouvernement roumain était „en principe favorable à l'attribution de ce débouché", mais „quant au régime à prévoir pour la Thrace occidentale, la Roumanie estime qu'il importe avant tout de rétablir la paix en Orient ; elle se ralliera donc à toute proposition des grandes puissances permettant d'atteindre ce but au plus tôt" [54].

Les jours suivants, Stamboliiski était accueilli avec déférence à Belgrade, et les entretiens ont mis les fondements du prochain accord bulgaro-yougoslave de Niš (mars 1923), réglant l'épineux problème de la Macédoine. Les mesures énergiques ordonnées par le premier bulgare contre les activités terroristes — engagement pris à Belgrade — ont déclenché les représailles de l'O.R.I.M. L'affaire de Kjustendil (décembre 1922) a été la réponse à la „trahison" de Stamboliiski [55].

Dans un discours au parlement, du 26 janvier 1923, le leader agrarien appréciait *sui generis* les résultats des conversations eues en Roumanie et en Yougoslavie : „J'ai brisé à Bucarest et à Belgrade les deux chaînes ennemies qui nous serraient" [56]. L'une des cléfs de la compréhension de toute la politique étrangère du gouvernement agrarien pourrait être trouvée dans l'affirmation faite par Stamboliiski le même jour : „Ma prévision que dans trois années commencera la révision des traités s'est réalisée. En dehors de la révision du traité de Sèvres, on demande aussi la révision de celui de Versailles,

---

[51] AEB-M. Belgique, r. 16, c. 133—134 : rapp. Bucarest, no. 1014/374, 7 novembre 1922, Schneidauer.

[52] *Ibidem.*

[53] *Ibidem.*

[54] *Ibidem.* France, r. 183, c. 418—420 : rapp. Bucarest, no. 257/9 november 1922, Sartiges.

[55] Voir : Milen Kumanov, Нишката спогодба 1923 година. (L'accord de Niš de l'année 1923), dans „Vekove", I, 1972, 5, p. 34—42.

[56] AMAE, F. 71, Bulgarie, 1920—1932, vol. 1, f. 95 : tél. Sofia, no. 282/27 janvier 1923, Langa-Răşcanu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'Angleterre la réclame. L'Italie, à son tour, sollicite la révision du traité de Rapallo. Au bout du compte, nous arriverons à une nouvelle Conférence" [57].

*

En guise de conclusion, rappelons-nous que le 9 juin 1923, le gouvernement agrarien était renversé par un coup militaire d'État et la dictature était instaurée. Après avoir reçu un héritage politique désastreux et avoir déployé pendant presque quatre années des efforts dramatiques pour le renouvellement de la société bulgare et la défense des intérêts de son pays, dans des conditions particulièrement complexes et difficiles, Al. Stamboliiski disparaissait tragiquement, victime des forces de droite, du monarque, de l'O.R.I.M., qui n'ont pas pu admettre les idées — sûrement parfois limitées, contradictoires ou même utopiques — concernant le présent et l'avenir de la Bulgarie, pour l'accomplissement desquelles le leader agrarien avait infatigablement milité. Le 20 juin 1923, le ministre de France à Bucarest rapportait une discussion avec I. Gh. Duca, qui lui avait déclaré, entre autres, „qu'il ne se fait toutefois d'illusions sur les tendances du nouveau régime. Parmi les hommes qui en font partie il y a d'anciens amis du roi Ferdinand et de l'Allemagne [...]. Stamboliiski avait mis fin depuis quelque temps, par une action énergique, aux incursions des bandes bulgares en Macédoine et en Dobroudja. Il est probable qu'elles vont recommencer. Sans nous montrer hostiles au nouveau gouvernement, nous ne pouvons avoir, à son égard, la confiance que nous inspirait dans les derniers temps le régime précédent. Nous devons attendre à l'oeuvre le cabinet de Tsankov et nous tenir sur nos gardes" [58]. Il y a dans cet aveu une dimension qui ne peut pas être nébligée dans l'évaluation des relations roumano-bulgares dans la dernière partie du gouvernement agrarien et une prevue qui ne peut pas être ignorée de l'état d'esprit à Bucarest lorsqu'on a appris la nouvelle sur le coup militaire de Sofia dont les victimes avaient été le gouvernement Stamboliiski et l'Union Agrarienne.

[57] *Ibidem*
[58] AEB-M. France, r. 183, c. 479—481 : rapp. Bucarest, no. 159/20 juin 1923, Manneville.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A PRIVATE ANGLO-ROMANIAN POLITICAL CORRESPONDENCE

(R. W. SETON-WATSON AND V. V. TILEA 1919—1929) *

BY

H. SETON-WATSON

This paper is based predominantly on the correspondence between R. W. Seton-Watson and V. V. Tilea in the years 1921—1928, but partly also on letters to his wife and on her diaries, as well as on the personal diary of Allen Leeper for 1919 and 1920 and on some pencilled notes in Seton-Watson's handwriting relating to conversations during his visits to Romania within this period. I have also referred to secondary works on Romanian politics during these years, especially to *Romania : political problems of an agrarian state* by Henry Roberts, and *Viața politică în România 1922—1928* by Mihail Rusenescu and Ioan Saizu.

These sources do not, I suppose, contain anything that is not already known. Their main merit as a source lies in a certain freshness and authenticity, as expressions of opinion by two persons, generally well informed, but who were of course liable to errors of memory and of judgement. I have quoted a number of extracts from the letters in the attached Appendix. It is divided into five sub-headings : 1) The Banat question at the Peace Conference in 1919 ; 2) Prince Carol ; 3) regional autonomy ; 4) Relations between the National Party and the Peasant Party 1922—1926 ; 5) Romanian foreign policy. Inevitably, my selection has had to be arbitrary. There is a good deal more in the correspondence than there is room for here — especially on the abuses of power and repressive actions of the Brătianu and Averescu Governments, on economic conditions and on negotiations for foreign loans to Romania.

Viorel Tilea came from a prosperous Transylvanian family, being descended on his mother's side from Dr. Ioan Rațiu of the Memorandum Trial of 1894. He was a student of law before 1914, but in 1915 was called up in the Austro-Hungarian army. In October 1918 as an officer in the army, he became a member of the National Council set up by the Transylvanian Romanians as the Habsburg Monarchy began to disintegrate. In November he was sent on a mission for the Council to Berne and Paris. From February till October 1919 he was private secretary to Iuliu Maniu, and from October to December was private secretary to Alexandru Vaida-Voevod at the Peace Conference in Paris. He was concurrently an attaché at the Romanian Legation in London until July 1920 and again from October 1921 to April 1922, when he resigned from the diplomatic service to devote himself to political activity for the National (later National Peasant) Party and to business activities in Transylvania.

* This paper was delivered at the fourth Anglo-Romanian Colloquium of historians (London, September 1984).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Seton-Watson made five visits to Romania during the 1920's. The first was in June-July 1920. On this occasion he was invited to attend a session of the Romanian parliament, and found himself the recipient of a laudatory address and demonstration of gratitude by the assembled deputies. The same evening he was the guest at a dinner attended by all except one member of the government, two Metropolitans, the Rector of the University, the Presidents of both Chambers, several former Premiers and most of the Opposition leadership. His health was proposed by Take Ionescu and he replied with a prepared speech in French. In the next days he had interviews with the King, with Premier Averescu, "a long heart-to-heart with Take", and talks with most of the Transylvanians.

His next visit was in November and December 1920, when he saw Goga, Duca and Take Ionescu in Bucarest, the king in Sinaia, Saxon and Magyar spokesmen in Braşov, and stayed two days with Metropolitan Balan in Sibiu. He then visited Blaj and then stayed over a week in Cluj as guest of Vaida and Tilea.

In June 1923 he spent nine days in Cluj, staying with Vaida. On this occasion he was made an honorary doctor of the University and was given the freedom of the city by the Mayor. His wife's diary mentions Tilea several times, and notes a long meeting with Maniu and a dinner as the guest of the regional military commander, at which Crown Prince Carol was present, with whom he had a long talk after the meal. This seems to have been the only time he ever met Carol.

In 1927 he spent some days in Bucarest, at the time when the Averescu government was being replaced by the short-lived Ştirbey government. No details of his contacts at that time are available. His wife joined him on 1st June, and five days later they went to Transylvania, and thence by car with Tilea to Bukovina returning by Maramureş.

In July-August 1929 he spent ten days in Cluj, staying with Tilea. For most of this time he was ill, but he did have meetings with Vaida and with Maniu, who was now Premier. I have not been able to find notes on these conversations. This was the last time that he visited Romania. His illness got worse after he had gone from Cluj to the Slovak Tatra, and he spent the rest of that year in Czechoslovakia, in hospital or in convalescence, and did not go abroad in 1930. In 1931 he had serious financial losses in the economic crisis of that year, and did not go abroad again for some years. His interest in Romania remained as strong as ever, and he kept up most of his connections as best he could.

*

The first mention that I have found of his meeting Tilea was on 22 January 1919 in Paris, when Tilea must have made a journey on behalf of Maniu, to whom he was then private secretary. The next is on 18 November, in London. While Tilea was serving there they frequently met. It is after Tilea's return to Romania in the summer of 1922 that the correspondence becomes most frequent.

Seton-Watson was not a member of the British delegation at the Peace Conference, but for about four months from November 1918 to March 1919 he was in Paris, with Wickham Steed, on behalf of *The Times*, in frequent

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contact with the delegation, especially with two members Harold Nicolson and Allen Leeper. The latter in particular was a close friend, and they certainly influenced each other. Both men were strongly pro-Romanian, but there were points in the Romanian claims, as advanced by Ionel Brătianu, that they could not support.

Particularly difficult was the Banat problem, an object of rivalry with the new Yugoslavia. Brătianu claimed the whole province, up to the Danube opposite Belgrade, which he had been promised in the 1916 treaty. The British view was that the treaty was no longer binding since Romania had made a separate peace with Germany, and the claims against Yugoslavia — as well as against Hungary right up to the Tisza — were not justifiable. Meanwhile the Banat had been occupied by the Serbian army, under the terms of the Belgrade armistice of 13 November 1918 between Hungary and the army commanded by General Franchet d'Espérey, which had fought its way north from Salonica.

In October Take Ionescu had met the Serbian premier Nikola Pašić, and they agreed that there must be a division. There was a meeting on 9 November 1918, at the house of Sir Arthur Evans in London, of Serbian experts — including the eminent geographer Jovan Cvijič — with Take Ionescu and Goga. Seton-Watson was present, together with the American expert Stephen Bonsal and the French député Auguste Gauvan. They agreed that a completely perfect frontier was impossible, and that it would be best for a committee of experts to make proposals. But when Brătianu took over the government, he rejected all compromise, insisted on the 1916 treaty and did not include Take Ionescu in his delegation. Leeper's diary records a meeting at the Quai d'Orsay on 31 January 1919: "Banat discussion for over two hours, Brătianu, V. Trumbić and Vesnič". On 8 February the Supreme Council appointed a committee of two persons each from the four western victor great powers, and Leeper was one of the British. Their main problem was the former county of Torontal, whose population according to the 1910 Hungarian census was 199,000 Serbs, 86,000 Romanians, 125,000 Hungarians and 158,000 Germans. Leeper's diary noted for 13 February: "Romanian committee at Quai d'Orsay all morning — Banat question, I spoke a lot"; and 28 February: "Romanian—Yugoslav commission in morning — my Banat line finally adopted". Seton-Watson's view was that the division finally agreed was fairly good, but that it benefited Yugoslavia somewhat more than Romania owing to the cession to the former of Vršac and Bela Crkva, which cut across the railway from Timişoara to the Danube. This protracted argument between the two countries did much to alienate Seton-Watson from Brătianu, whom he came to regard as a dictatorial and grasping politician with whom it was very difficult to do business. It also infuriated Brătianu's followers with Seton-Watson. Seton-Watson's recollection of this is recorded in his letter to Tilea of 24 June 1924 in reply to a query from Tilea of 8 April (extract in Appendix).

During the 1920's the letters from Tilea were Seton-Watson's main direct source of information from Romania, supplemented by his conversations during his visits to Romania, with the Romanians visiting London or working there — Titulescu was Minister in London for some of this time. He also of course read a good many British and European newspapers, including Ro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

manian when he could get them. His own letters to Tilea were his means of communicating with Maniu and Vaida, to whom Tilea usually passed on their contents. In so far as he expressed specific opinions on issues of Romanian or international politics, these comments were intended for them.

He and Tilea were faced with the problem of the Romanian censorship under Brătianu or Averescu. Some of the letters were sent by safe hand of trusted persons : letters for Romania had to be taken the whole way, those for London could be posted in a neighbouring country, usually from Prague. How many of these letters were sent by what channels, cannot be established. In some cases the ordinary post was certainly used. The censorship however for long periods prevented the Transylvanian newspaper *Patria*, regularly despatched by Tilea, from reaching him. In a letter to Tilea of 30 September 1927, he observed : "I congratulated a member of your Legation here recently on the thoroughness of your censor, and in case this letter is opened, I hope his subordinate will transmit to him my compliments on his thoroughness, which far exceeds anything done under the old Hungarian regime".

As regards Romanian internal politics, the fact that in his years of study before 1914 of Romanian affairs his personal contacts had been predominantly with Transylvanians was bound to affect his outlook. He had a certain basic distrust of "oriental" practices and attitudes, derived from his earlier education, especially from his immersion in German culture in his university years. A similar distrust was visible in his early attitude to the Serbs by comparison with the Croats. However, he always made a conscious effort to be fair. Nevertheless he never achieved with any Regat Romanian the same degree of intellectual intimacy which he had with some Transylvanians — Vaida, Tilea, Goga (until fundamental disagreements about political and moral issues separated them), and Moroianu. With Maniu his relations were less close, but there was great mutual esteem between them. The two Regat personalities for whom he had the highest regard were Take Ionescu (on foreign policy) and Iorga. Take Ionescu died in 1922. As for Iorga, he greatly admired him as a historian, and was fascinated by the richness of his mind, but disliked what seemed to him an exaggerated bombastic rhetoric in his style as a politician, and his acceptance of "oriental" political practices — in particular, intimidation or corruption of electors, as shown by the election under his Premiership in 1931. Seton-Watson's comments on this in the British press brought a furious letter from Iorga, and for some years their relations were broken off.

The themes from Romanian politics in these years covered in the correspondence were the relations of the Romanian National Party (P.N.R.), the party of Maniu and Vaida, with other parties, especially with the Peasant Party, with which it fused in October 1926 ; discussion of the desirability of the return of Prince Carol in place of the Regency appointed after the death of King Ferdinand in July 1927 ; discussion of autonomy for Transylvania ; the behaviour of certain prominent individuals (Goga, Iorga, Argetoianu) ; the conduct of elections ; the situation of the Hungarian minority ; and the economic situation ; and diplomatic and financial relations with foreign countries.

The 1920's were a comparatively quiet period in European diplomacy, without major conflicts between great powers. The relations between Britain

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and France were somewhat strained at times, and this is discussed in the letters. More important for Romania were relations with her allies of the Little Entente and common attitudes towards Hungarian revisionism. These are the foreign policy issues most frequently discussed by Seton-Watson in these letters. Already in his years of pre-1914 study and travel he had seen the problems of different nationalities of the Habsburg Monarchy in comparative terms — often more so than the political leaders themselves, whom he had then often reminded of each other's predicaments and tasks (urging Goga to pay attention to Supilo, or Pribičević to Hodža or Vaida etc.). He had even in certain cases introduced leading personalities to each other for the first time. This perspective remained very important for him in the 1920's. The older Romanian Transylvanian leaders were also conscious of it, but the younger generation, looking eagerly towards Paris or London, Berlin or New York, paid little attention to Prague or Belgrade or Zagreb.

Apart from this, Anglo-Romanian relations were of course of great interest to him, and the field in which he was most directly concerned was the cultural — in particular in the Anglo-Romanian Association started in Cluj by Tilea and in exchanges of books between libraries and universities.

*

The following is a brief chronological summary of the contents of the correspondence, divided between internal and foreign affairs.

In 1921 Tilea reported on the election of 1920, and on the political manoeuvres of Take Ionescu, Titulescu and Goldiş, and expected Goga's followers to leave him for P.N.R. There are plans for a coalition between Liberals and P.N.R.

In March 1922 a report on the electoral methods of Brătianu, whom Tilea calls "the Romanian Tisza". In July more information on Liberal abuses of power ; mention of a growth of republican feeling among the Transylvanian peasants, but not shared by the P.N.R. leaders. In September to November there is an exchange of views between V.V.T. and R.W.S.W. on the wisdom of P.N.R.'s refusal to attend the Coronation ceremony.

In January 1923 Tilea reports on negotiations between parties, and on Liberal efforts to acquire Transylvanian industries. In February he reports terror at a by-election in Vaida's former constituency. In March more on repression by Brătianu. There are no letters from R.W.S.W. during 1923 : in May-June he had spent ten days in Transylvania.

In 1924 Tilea's letters discuss the activities of Goga, Goldiş and Argetoianu, but the main subject is the course of negotiations with the Peasant Party (P.T.), apparently successful in June but collapsing in October. R.W.S.W. in May reports his own conversation with Titulescu in London, and in December suggests autonomy for the Székély region.

In 1925 V.V.T. writes again about P.N.R.—P.T. negotiations. There are no letters from R.W.S.W.

In 1926 R.W.S.W. writes in October expressing a pessimistic view of the Romanian situation, blames the political mistakes of P.N.R. and feels unable to do anything. A memorandum signed by V.V.T., enclosed in a letter of 21 November, recounts in detail the successful fusion, and the letter comments on the defection of Iorga and of Argetoianu. Further details are given of government malpractices under Averescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In February-March 1927 there is an exchange on the merits and faults of Prince Carol (R.W.S.W. writes on 11 and 14 February, V.V.T. on 27 March and 26 April). In July and August V.V.T. reports on Liberal intimidation at the election.

1928, the decisive year in the Liberal-National Peasant struggle, has the largest number of letters from both sides. Tilea reports on the National Peasant (P.N.Ţ.) campaign and big meetings, and on the efforts of Vintilă Brătianu to get an international loan for Romania before he gives up office. There is an exchange of views on the prospects of autonomy for Transylvania (R.W.S.W. letters of 14 July, 3 September and 24 October, V.V.T. of 17 August and 31 October). There is also an exchange on the case of Victor Aradi, a Hungarian journalist in Cluj (R.W.S.W. of 23 September, V.V.T. of 17 August and 31 October).

*

On foreign policy, a long letter from R.W.S.W. of 6 April 1922 discusses Anglo-French relations after the Genoa conference, and the role of Brătianu or of Beneš in improving these relations ; and expresses R.W.S.W.'s views on Lloyd George.

A letter from V.V.T. on 19 Junè 1923 raises the question whether Brătianu had any part in the overthrow of Stambolisky, the Agrarian leader, in Bulgaria, noting that Brătianu's government had recognised the counter-revolutionary government of Tsankov much sooner than had Czechoslovakia or Yugoslavia.

R.W.S.W. on 2 February 1928 expresses surprise that Titulescu has been "flirting with" Mussolini. On 14 February he argues that Titulescu would be unwise to try to publicise in Britain the Romanian view on the dispute with Hungary about the Optants since this whole issue is viewed by the British with utter indifference. He adds that Romania under its present government has no chance of getting a loan in London. On 20 and 26 March he argues that Rothermere's campaign on behalf of Hungarian revisionism need not be taken too seriously.

An exchange of letters (V.V.T. of 31 October and R.W.S.W. of 6 November) concerned the proposal by V.V.T. for a joint celebration by Slovaks, Croats and Romanians of ten years since the break-up of Austria-Hungary and creation of Czechoslovakia, Yugoslavia and Greater Romania, in particular the difficulty of joint action by official representatives in one country and opposition in others.

When the National Peasant Party had come to power, at the end of 1928, Tilea became extremely busy with political duties, and the correspondence diminished. Seton-Watson saw him, and also both Maniu and Vaida, in Cluj in July-August 1929. During his long convalescence from his illness, in Piestany in Slovakia, Tilea visited him there. In the 1930's there were some occasional exchanges, chiefly concerned with the affairs of the School of Slavonic and East European Studies, but with reference from time to time to the international situation. Their friendship remained strong, and they saw each other again frequently when Tilea became Romanian Minister in London in 1939, and stayed as an exile after 1940 ; but there is not much material there for the historian.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

APPENDIX

1. *THE BANAT QUESTION AT THE PEACE CONFERENCE IN 1919*

V.V.T. 8 April 1924

... I have nearly finished a booklet about the foreign policy of Mr V(aida)-V(oevod) at the London (sic) Peace Conference. As to control my dates, which I mentioned, I ask you to be so kind to answer me the following questions.

1) What was the cause that the Allied Powers did not recognise as valid the Treaty of 1916 between Roumania and them, when they wanted to fulfil (according to Tardieu, *La Paix...*) that which they concluded with Italy?

2) (a) do the Banat frontiers proposed by the experts and traced on the enclosed sketch correspond to the truth?

(b) Also the sequence in which it has been made? (Italian, American, English, French).

(c) when, on which day was the Banat frontier decided?

3) Is it true that the Italians and Americans proposed a frontier towards Hungary which coincides more or less with that of Transylvania of 48—66? On which day was it?

4) Why was such a complicated frontier chosen in the Maramuresh, especially where the Czechoslovak and our military authorities fixed another demarcational line, which left us more territory and left no Roumanian villages to the Ruthene territory? On which day was this decided?

(enclosed in the letter is a hand-drawn map which marks three different frontier lines — numbered 2, 3 and 4, — in red ink — between Romania and Yugoslavia in the Banat. R.W.S.W.'s reply refers to these numbers).

R.W.S.W. 24 June 1924

My dear Mr. Tilea,

Your card of the 16th came as a reminder that I had never dealt with your enquiries regarding Roumania at the Peace Conference. It is a real misfortune that you did not write a month earlier, for as you probably know by this time, Allen Leeper left for Australia at the end of March on a special mission (from which he will go in October to Vienna as First Secretary). He of course is the one man who can answer your questions in every detail. I of course was only on the fringe of the Conference, and left Paris at the end of April — partly because the atmosphere was intolerable to me, partly because I had convinced myself that on the main lines there was no danger of a restoration of the old Hungary and that the British and American representatives would be influenced in the main by the same motives, facts and arguments which had convinced me myself. The particular point in which I myself was most closely involved was the evolution of the so-called Wilson line, of which I possess what I believe to be the first germ. With the Banat question I was less directly concernend, having laid down my own version in extreme detail in an article in the *New Europe* (No. 122, Feb. 13th, 1919), in which I argued in favour of partition. This of course was not approved by your people at the Conference, who incidentally convinced even Dr. Vaida when he first came to Paris that I was an enemy. This I am sure he will confirm to you. Knowing that Leeper and others shared my views in this matter, I did not worry so much about the details as in the Adriatic question, where of course our people were in a hopelessly false position and hardly even trying to get out of it.

The line which I favoured was almost identical with 3. in your little sketch plan, except that it left a larger triangle to Hungary in the extreme North-West corner.

So far as I can judge, your 4 lines on this sketch map are accurate, but remember that my knowledge of all this is really not complete. For instance line 1, the Italian, was new to me as a serious proposition. All I knew was that the Italians at one time favoured leaving the whole Banat to Hungary — presumably to embarrass the Serbs: I am not clear as to how long and how seriously they upheld such a suggestion. The final conversion of 3 into 4 as the final line was proposed as an afterthought, almost at the last moment: and I have never been perfectly clear as to the motives which led the British and American representatives to give way. Only Leeper on our side could make this quite clear. Certainly it was imposed from above. I wonder whether Clemenceau's annoyance with Bratiano and the violent suddeness of his moods had anything to do with it?

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

As regards your first question, the reason why the Allies did not recognise the Treaty of 1916 as valid is surely perfectly obvious. It was because Roumania had broken the undertaking not to make a separate peace, which was an integral condition of the Treaty: whereas Italy of course remained in the war and therefore could hold the Allies to their bargain. The fact that Roumania in declaring war a second time upon Germany used the argument that the Germans had violated the Treaty of Bucarest, was regarded by the Allies as proving that Roumania herself recognised the validity of the latter, which of course wiped out the Treaty of 1916. A further element in the attitude of the Allies was unquestionably the fact that the United States was not a party to the 1916 Treaty and was all this time pressing for a repudiation of all the Secret Treaties.

In my own view the legal reasons for this attitude are unanswerable, but that does not of course alter the fact that the Allies were availing themselves of legal technicalities to evade an undoubted moral obligation. For if on the one hand the Treaty of Bucarest did involve desertion of the Allied cause, everyone knew that this was due solely to the collapse of Russia and the failure of the West to send supplies. For all this, geography was mainly to blame, and in my view it was *definitely immoral* to avail ourselves of the legal technicalities. Whether the Treaty of 1916 was moral, however, is quite another question. I definitely hold that it was not, though relatively, of course it was far less objectionable than the Italian Treaty.

Your two last questions I cannot answer. As regards the Maramuresh I think the motive must simply have been ignorance. I cannot conceive that any of the Delegates were definitely aiming at producing friction between you and the Czechs at that time. Unless it had something to do with the sinister activities of the Italians on the Slovak front and in supplying munitions to the Magyar Bolsheviks through Vienna. But this is pure conjecture, and not, I think, very probable.

Not being quite sure of all the facts, I went to Harold Nicolson yesterday, but found firstly that you had already communicated with him, and secondly that his own recollections were by no means perfect. Of course he was in constant touch with Leeper, but they divided the detailed questions between them, and he was less concerned with the Roumanian frontier.

I am sorry not to be able to give you a better answer. I shall look forward with much interest to the book.

2. PRINCE CAROL

R.W.S.W. 11 February 1927

I fail to understand how any one can seriously be in favour of Prince Carol after the incidents of the last year or two. Certainly that is the universal feeling in this country, in so far as any one takes any interest in the question at all. Nowadays a King who has prestige neither at home nor abroad, nor among his fellow-dynasts, is a perfectly useless article, and this would be the position of Prince Carol if he should succeed to the Throne. But surely the real point is that the action of the National Party is deliberately making the dynastic question into a party affair. I confess that this alarms me greatly and that it has utterly shaken my last traces of confidence in its leadership. (Draft is marked "not sent" in R.W.S.W.'s writing).

R.W.S.W. 14 February 1927

"The Times" and other papers have announced in a perfectly definite form that the National Party has declared itself formally in favour of Prince Carol, and now comes the news of a statement in Parliament by General Averescu, declining to discuss his rehabilitation. The latter I can of course understand, but I am most reluctant to believe that the National Party has committed itself in this suicidal manner. Surely there must be some mistake or misrepresentation... As you know, for a long time past I have felt pretty nervous about the policy pursued by the National Party — especially its fusion with the Takists and more recently the failure to reach a proper agreement between it and the Tsaranists, though of course I am not by any means blaming the Transylvanians for all that has happened. But this Carol affair really makes me nervous, as it might so easily provoke a situation in which the dynastic question became a plaything of party politics. And quite

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apart from this, dynastic questions in your part of Europe are to at least 50% matters of foreign policy, and if I found that the National Party was really committing itself to Carol, I should be driven reluctantly to conclude that it is completely out of touch with the realities of the European situation. Even in countries like this, where the Royal Family has a great reserve of prestige owing to its admirable conduct for something like 80 years past, a person of the type of Prince Carol would very quickly diminish its reserves of capital, so to speak. But in a country like Roumania, next door to the Soviets and lacking in any real national dynastic tradition, it seems to me almost incredible that any one should regard his accession to the Throne with anything but extreme disquietude. If your King is not able to work hard, show a sense of duty, behave with ordinary decency in public and maintain cordial relations with other reigning families, I do not see what use you have for him... I do not wish to take a high moral tone or to make you laugh at early Victorian standards of hypocrisy: but it does seem to me that there are limits to everything and that Prince Carol has, not once but repeatedly, gone infinitely beyond them. .... Are there people in Transylvania who are so blinded by party brawling that they want their country to be in the hands of another Milan Obrenovič? Let me recommend to them a study in the career of George IV, incidentally the young man's great-grand-uncle.

V.V.T. 27 March 1927

I think you had already a long discussion with Mr Madgearu who certainly will have explained to you the attitude of the N.P. in the case of C(arol). The facts are as follows. C was put aside by the L(iberal)s owing to his attitude towards them. This fact penetrated in the conscience of the army and large masses at once, and without any provocation by the op(position) parties. Now which is the situation? If the King would not be ill, seriously ill, because the fatal moment could arrive — having kancer (sic) — at any moment, then one would have had time to think at a sound and good solution. But so? What would be the situation in Roumania in case of the death of the King? The Regency showed itself to be disastrous in practically each case of the history. The Queen intended to enter the Regency, but gave it up, because she became convinced that a woman's reign would not become popular in Roumania. The Regents are known as men staying under L(iberal) influence and control, therefore they are not considered enough. The heir, Mihai, is a young boy and would come to Throne as a boy of 18 years. Now please answer: is it wise to have a country as ours, and in this geographic situation reigned by a young boy? You mention that he could receive a proper education; yes, he could, if he would live in England, but in our country that is absolutely impossible. The morality of our governing classes has not proved that such a thing is possible! Therefore, — to follow the sketched mentality of the N.P. — it would be better to have as King a man, even with great vices, but he is a man who proved it that he can do good things for the country. C has certainly great faults, but he has been heavily calumniated. We have the example of excellent kings (Edward VII, Leopold I etc.) who had the same "vices" as C. And there is another circumstance. The army and the masses love C. with all his vices and see in him the hope of the sound remedy of all mistakes of the L(iberal) dictatory (sic). They may have bitter disillusions, but they hope. And I think that still to some extent they are right... Being this the facts, and knowing that the king, his brother, the great R. family (sic), Helene, all except Mary are in favour of his reinstitution, the N.P. thought it wise if they would make "*a proposal*" to resolve this question till the king is alive and with the consent of all, or of the majority of parties. Therefore they proposed a Crown Council which should decide.

V.V.T. (post-card) 24 April 1927

Question of C. fall on the third plane and does not more interest the public opinion owing to his refusal to serve for the duty for which he was born.

(During his visit to Bucarest, Cluj and Bucovina in May and June, R.W.S.W. must presumably have discussed this question with various people, including the leaders of the P.N.Ţ., but he returned to it in writing to Tilea later in the year).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

R.W.S.W. 26 October 1927

My first and fundamental point is that however much you dislike the Brătianu regime, you are undermining and risking the whole future of your country if you allow the only other serious party in Roumania to identify itself with a rival claimant to the Throne. By so doing you would be adopting the very attitude for which you have so long criticised the Liberals and the late King. Your only hope is to prevent the Crown from becoming associated with one party rather than another. Moreover by such an equivocal attitude you automatically tend to throw the Regency more into the arms of your opponents: for support of Carol is *ipso facto* a denial of the Regency's own *raison d'être*. The above argument seems to me decisive, but it is of course infinitely strengthened by the facts about Carol's moral character. It is not at all a question of prudery or a hypocritical outlook towards women. The point is that a man who has allowed his passions to take such complete command of him lacks utterly the self-discipline and balance which are required for a modern constitutional sovereign. But quite apart from that, I do put it to you very straightly that it is quite contrary to the interests of Roumania to have an inferior kind of King Milan, surrounded by disreputable women of all kinds at the palace at Bucarest, and that you must in that case be prepared for your King being a pariah among the Courts of Europe. That would be fatal... the responsible press of the West, or at any rate of England (where it cannot be bought) will always be against him, and this will affect the status of Roumania. I am very much afraid that the tendency of your people to coquet with Carol is being exploited by the Hungarian propagandists in connection with the Rothermere campaign...

(There is no further discussion of the Carol question in the correspondence for 1928 and 1929. In 1930, when Carol did return in June, there is no written evidence of R.W.S.W.'s attitude. In a letter to V.V.T. dated 30 May (one week before the king's return) there is no mention of him. From a letter to V.V.T. dated 15 August from Karlsbad in Czechoslovakia, it is clear that V.V.T. was in London at some time in July, and probably met R.W.S.W. there before the latter's departure to Scotland. Of what they said to each other, there is no record).

3. REGIONAL AUTONOMY

R.W.S.W. 6 December 1924

...I do not think that there is quite an analogy between the Slovak and the Roumanian situations. It seems to me that autonomy could go further in Roumania than in Czechoslovakia, as geographical conditions are so much more favourable. Certainly a special position could be assigned to Szeklers without any harm or danger to anyone.

R.W.S.W. 14 July 1928

(written after a month's visit to Slovakia, where he was encouraged by improved relations of Slovaks with the central government, and also after receiving the alarming news of the murder of Radić in Yugoslavia).

Simultaneously decentralisation seems to me the only solution for the present misgovernment in Roumania, and above all, autonomy for Translyvania, resting on the assumption that the pledges given to the Magyars and Germans at Alba Iulia in 1918 will now at last be made effective. I believe that a reasoned demand for autonomy, indicating the broad lines of future government in such a way as to make any charge of separatism grotesque, would be the most effective blow that could be dealt at the present cliques in Bucarest, and would be an equally attractive programme for Bessarabia and even for the Regat itself. It would be easy to argue that it is the only sound alternative to the present intolerable regime, just because a return to the old Hungarian regime is out of the question and cannot be considered for a moment. Am I too sanguine in believing that the younger generation of Magyars and Germans which is growing up in Transylvania with somewhat more realistic

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

views, would rally to your support? In putting forward any such programme, it would be necessary to bear in mind its effect upon foreign opinion, especially in France: and it would be easy to emphasise that no change of foreign policy is involved, on the contrary that an autonomist regime would stand more firmly than ever for the maintenance of the new order in Europe, but also for respect for the rights of minorities, not merely on paper, and again that it would mean a strengthening of the peasant element, as the greatest bulwark against Bolshevist and subversive ideas in that part of Europe. Put forward in a form which would forecast cordial collaboration with the peasant democracies of Czechoslovakia and Poland (sic) in the one direction and of the Balkan states in the other, it could be made highly attractive to the outside world.

V.V.T. 17 August 1928

...I had the occasion only very late to read and discuss (your letter) with Messrs M(aniu) and V(aida), and I must say that we all together have been very much, but pleasantly, surprised of some of your suggestions; specially of your *conviction* that only if we take up in our programme a sort of autonomy for Transylvania, we might have success in overthrowing this present Liberal government. I will give you the exact opinions of us three and others regarding this question, which can play a very dangerous part but also a very good one in our near future... Generally speaking, autonomy (that is, a sort of decentralisation) appeals to all of us. You are perfectly right, it is the same very important way — the only way out — for Czechoslovakia, Yugoslavia and for us. The question is, how far would it be necessary for us to go, as we have 5—6 provinces, and not only one as Czechoslovakia.

Autonomy in a much more wider sense is felt necessary and demanded by the Roumanian masses of Transylvania. Even when they came to Alba Iulia (1928) they did it mostly with the parole: "to get free from the gypsies" (as they call the Regat people, not without some psychologic understanding of the average, exported Regat official).

Mr. V(aida) believes that we have to follow the lines of Czechoslovak autonomy with local parliament and a common Reicharath. To have as the head a sort of king's-governor — if we will possess a king in the far future. This autonomy he means would bring — and he is right — a much stronger cohesion in the nation by eliminating all frictions between the different race branches, creating in the same time a very sane evolution competition, which would be healthy for the whole race and nation.

Curious enough, the same idea has Michalache, he is very strong in favour of local autonomy (Vaida discovered it in Bucarest with him and others, incidentally, after having seen your suggestion, but without mentioning your letter). Both believe that it would be only good if we would take up this program.

M(aniu) — as you know — is strong for decentralisation, but he goes not so far, he thinks that we are in a better situation than our allies of the L(ittle) Entente: because we have no more regional parties, but only such spread all over the kingdom; therefore he believes that a large administrative decentralisation, with more power for the county councils and perhaps with some regional boards for agriculture or commerce etc. would suffice. He believes that it is not necessary to threaten with autonomy as to overthrow this government, certainly because he sees, that such a new programme would even more complicate our situation and our coming to power, owing to the lack of comprehension and too much sensibility of the leading Bucarest people. I must give him right, from this tactical point of view, but know too well, that the ideologic and materialistic basis of a large autonomy exists as well in Transylvania as in Bessarabia, Bukovina and Dobrodgea, and therefore I am convinced that M(aniu) will have to accept this way and programme, if he will not come soon to power, or would not be able to execute our moderate decentralisation policy. The effects of the misgovernment have to be canalised in some way, and we shall be happy enough if it could be done by the hope of autonomy, saving unity, and if we will not be pushed to the final rupture from the Regat, as some shortsighted already ask.

Being this the facts, I personally think that it would be wise to start with decentralisation and to go after so far as it will prove necessary, even further than M(aniu) believes to be enough. From the tactical point of view I accept M(aniu)'s view, but insist believing that a further holding back of our party will create an autonomy-cry explosion very soon, possibly already at the anniversary of the first decade of the union (1 December).

I must say that the younger generations of Saxons and Hungarians are quite willing, and in fact do even give up the hope of a restitutio in integrum of prewar Hungarian frontiers, and would be only too pleased to be able to find a modus vivendi in the new

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

state. In this direction, that is to say to start with, I will make, in autumn, a public proposal to the youth of the three nations to meet and discuss current and future problems. I have already two years ago prepared the ground, but could nothing do owing to the interior situation.

R.W.S.W. 3 September 1928.

...I... feel highly sceptical about the Liberal government going out of office willingly, and... thought that they need to be frightened badly as an inducement to go. Still I fully appreciate the reasons which M(aniu) and V(aida) give for alarming ordinary opinion in Bucarest as little as may be. It is all a question of tactics, a question whether they really will go willingly or not: and here only your leaders on the spot can judge. We are much too far off.

R.W.S.W. 24 October 1928

(this letter is mainly about the alarming situation in Yugoslavia, following the murder of Radić and complete breach of the Croats with the Belgrade government).

...The moral is that you in Transylvania should be very careful in using the Croat analogy — beyond the obvious parallel of bad centralist government by narrow cliques, which must be ended by the grant of further powers to the newly acquired territories. I am sure you are on far safer ground if you follow the *Slovak* analogy and press for gradual devolution in Transylvania, on lines successfuly followed by Hodža and his friends.

V.V.T. 31 October 1928

(this letter is concerned also with the general atmosphere of crisis in the country, as well as with the foreign loan sought by Vintilă Brătianu and with a proposal made by V.V.T. to Hodža for a joint celebration in connection with the tenth anniversary of the break-up of Austria-Hungary).

...To turn to autonomy: we have discussed this thing (Mr. Vaida brought it in discussion) with the county presidents of the party (Transylvania) and all have confirmed that this programme would create a great joy between the masses and intellectuals, the first being even of separatistic feelings towards the old kingdom. We therefore have appointed a committee to study the whole question, from all points of view. But the matter starts to be more complicated, as there are some men who already say, that in spite (sic) of a colony ruled by brethren, better an independent Transylvania. One has to be very careful in those moves, specially when in opposition. It would be quite different when in power, where one could stop the moves at the wanted points.

R.W.S.W. 6 November 1928

(the first part of the letter stresses the difficulty for the Czechoslovak authorities to take part in the celebration proposed by V.V.T. owing to the extreme uncertainty of the Roumanian situation, and so advises him not to pursue the plan).

...As to new government and loan, there is one very important point to tell you: I have no details beyond the really essential fact that the City is pressing for a Coalition or Concentration Cabinet, and some very important financial people are taking the line, "We don't admire V(intila) B(rătianu) or agree with many of his views, but we know the worst about him, we know what he represents and who he is. As for Maniu, we know far too little about him and if he comes in alone we shall have to postpone the Loan until we can orientate ourselves in the new situation".

I know this positively from a very sure source. It is very petty, shortsighted, and annoys me. But you must reckon with such a mentality. In my very strong opinion you must disregard this and take the risk of delay. From the angle of a foreign banker, it would

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doubtless be preferable to have all parties responsible: but from the standpoint of internal politics, the first and far the most vital consideration is to establish a new constitutional parliamentary democratic regime on such foundations as cannot be shaken in the future: and if once that can be done, confidence in Roumania will soon revive, and confidence is the only sound, or indeed possible, basis of credit and for financial and economic *Sanierung*. And therefore I shall remain full of anxiety until I hear the good news that an exclusively National-Taranist Government has been formed. Mr. Tit(ulescu)'s inclusion is of course quite another matter: this exception to the general rule may be necessary for purely tactical reasons, on which I cannot presume to pronounce my judgement at this distance.

(On 9 November 1928 the Regents appointed Maniu Prime Minister, and he formed a government consisting only of National-Taranists).

4. RELATIONS BETWEEN NATIONAL PARTY (N.P.) AND PEASANT PARTY (P.T. OR TSARANISTS)

(Report by V.V.T. on negotiations)

10 November 1922

... The negotiations with the Tsaranists will probably be without result — because they asked a) collaboration in opposition; b) in governing; c) pact for the most drastic measures (so) as to get the constitutional power out of the king's hands; d) could not be accepted by the N.P. as he still wishes to keep — at least on paper he says so — away from the parties... The N.P. wishes and still hopes that the king as the constitutional factor should change the bad internal situation...

22 May 1924

Regarding the political situation we had to some extend a silence owing to the closur (sic) of Parliament. Very broadly scheched (sic) it is as follows: The party policy became more consolidated by the fusion of Argetoianu-s fraction with Jorga, founding a new party: "partidul nationalist al poporului". It is only after A. was convinced that the N. Party will not accept him owing to his different affairs that he came to terms with J. Jorga after returning from Paris declared at a meeting that he is willing to fusion with more parties without asking for himself anything. This was explained that he wished to retire from political life and therefore some conversations between him and the N.P. began, but seeing that he wanted to remain the new leader of the new party this was not accepted by executive committe of the N.P. J-s lack of political sense makes it very difficult to work with him & this is doubled by his imense personal vanity & inconsistance. This fusion would not have meant a strangtening of the N.P. therefore new conversations have been started for the fusion with the Tzaranists & we hope that in spite of some non personal difficulties & the great amount of intrigues every thing could be arranged this days. This would create the most popular party of our country who will stand for free elections, introduction of parlamentarism & good administration. It ought to be understood that with this fusion the N.P. renders a great service to the country & crown which can be assured that by the incorporation of some very radical elements with the "centrum" principals of democracy the dinastic idea has or beter to say would be strengthened. Are they going to understand this & your wise statement in the article regarding the fate of the dinasties in Yougoslavia & our country? We will see.

16 June 1924

The fusion of the N. & T. Party is concluded. The new party's name if "national-peasant". We are all very content & think that it is very advantageous for the crown & country, especially as the T's have changed all very radical conceptions (as class war, new agrarian expropriation, nationalization of private underprises etc.). So the country has now the most popular party, & the crown has on whom to rally, if he only would! One of the

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

more important L(iberal) ministers sayd regarding this fusion: "for us as party it is a sting, as government it is our death, but for the country it is a very good thing". The pitty is that Stere has such a popularity in Bessarabia that he could not be abandoned & therefore 3 of the prior Takists will probably leave the party (Derussi, Cămărăsescu and Stelian Popescu).

25 October 1924

As I promised in my post-card of some day's ago I am sending you herewith — through the kindness of Leeper — some new informations regarding our interior situation. I think I left my chronicle last June, when I wrote you that the respective committees of the N.P. & the Țărănists accepted the fusion of both parties. But to the greatest regret some incidents occured before the ratification of the fusion by the corresponding party congresses. Without wishing to say which of those incidents played the foremost part in that tragic play I will state them as they come in my mind.

1) Stere's ambition to become fully rehabilitated. This ambition has been "worked" more effectively by the Liberals through his wife, the sister of a prominent liberal. As to receive the consentment of the late Takists for a fusion with the Țărănists, without the exclusion of Stere, whom his party did not wanted to abandon under no circumstance, it has been arranged that he could be elected even in the council of the *new* party, but as he is no member of the council in the T.P. he should have no role whatever in the provisory direction of the fusioned party. But he & his Bessarabian friends (the real strength of the T.P.) wanted to make him possible the entry in the provisory direction (both executive councils). Therefore Pan Halippe resigned from his seat & a meeting held in Chișineu some days before both congresses elected Stere in his place. This of course produced a deep resentment in the N. P. especially between the late Takists of which many resigned from the party (Stelian Popescu, Derussi, Cămărășescu & some less important).

2) The demand of the T's to abandon *all* (practically all) Takists. That meant that they should have the controle of the old Kingdom & Bessarabia=the majority — But it would have been a great felony to do this, especially because the late Takists are mostly better people as the demagoges in the T. party.

3) Although it has been agreed by all (N.P. as well T.P.) that Maniu should remain the leader of the new party, the Țărănists started allready intrigues offering subsequently the presidency to Vaida & Goldiș. This raised naturally a great suspition.

But in spite of all those facts the N.P. was determined to carry on the once established understanding (a comon program of 10 points has been accepted, in which the T.s. renounced to all radical conceptions & mesures of their program). Therefore the congress of the N.P. voted the fusion as established & based on that 10 (or 12) points but refused to accept the conditions put later by the Chișineu meeting. The T. congress accepted the fusion on the ground of the 10 points, but refused to abandon the conclusions of that Stere meeting. — After many negotiations one tried to find a common agryment. It has been found in the provisory leadership of Maniu — Mihalache. Although all been established in common & Maniu replied in a letter that was fixed in the presence & under agreement of Mihalache & Lupu, next day the fusian (this new complementary agreement) has been denounced by the T.s. This regretable act has been foreseen, even foretold by the T.s. after the N.P. refused to accept the Chișineu conclusions.

Naturaly this lack of success for both parts has been resented by both party's. Both had to fight for their unic front. The fusion of those party's has been for many the last hope for a better future of this country. Not having realised their hope they seeked a new "geting out of a deadlock" as they called it. — Many has been written of a so called split in the N.P. but nothing happened & just yesterday everything has been arranged. What was this movement? It has a psyochologic & an economic part. The first consists of some personal ambitions & the long $4^1/_2$ years opposition. Owing to the fact that Brătianu is still the dictator of Roumania, this long opposition & the lack of results of the different actions, which in a realy constitutional country would have long ago produced a change of regime produced a sort of mecontantement, & different Transylvanians: Lupas, Dragomir & four others asked a revision of the policy pursuid. But this has also and economic background: all the desperados which forme the L.P. in Transylvania are today very rich and possessors of big lands, even castels. The real working intelligency, those who have been also under Magyar rule the exponents of nationalism are suffering heavily from the chicanes & persecutions of the government, they nearly arrived at the brink of their economic — financial

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

resistence. A very sorry phenomen can be seen with the younger generation : the students of the universities. They are at the moment to adopt, most of them already adopted the principal of the fanariot system : to place themselves individually in the best possible situations : do not care for principals but for the pocket ! — Owing to this — in my eyes backward movement — the "West" is going to loose the battle against the "East" & this certainly will put the clock of civilisation back in our country. — All this influences (there have been also intrigues made by the Liberals through their men & specially through Abishop Bălan, promoting confesional (religious) differences) made some of our men to ask a revision of our tactics. Therefore it has been agreed that the regional organization of the N.P. which has been postponed for some time, although it is conditioned by the statuts, should be carried out. It is more than probable that Goldis will be elected the president of the Ardeal organisation, Maniu remaining the chef of the whole party.

— What the other partys concerns they are in a much more difficult position : The L. have many dissidents, latly also in Transylvania & only the frauds they all committed keep them as the sword of Damokles still in the L(iberal) party. Many of the better elements came over to the N.P.

11 May 1925

Since 3 years the tendency of the N.P. was a strong coalition of the opposition party's. That the coalition (fusion or collaboration) could not be realized sooner is certainly a great pitty & prooves the childish state of mind of some political leaders, as well the fact that personal interests & well placed intrigues do play a prominent part in our public life. Shortly : our parties (most of them) have been not yet ripe for a strong collaboration.

It is now evidently established that the fusion between the N.P. & the Ţărănists was distroyed in the very last moment by the "excellent" liberal intrigue. Since than the N.P. tryed on different ways to come to the wished result ; the last one was the appeal of Mr Maniu made publicly to all parties (in Feb.) showing the real dangers for the country & the democratic party's if they do not collaborate for the change of regime sistem. You certainly read that appeal — it is worse while doing it. It is worse beeing quoted that also in this case M. as the rest of N.P. leaders have been completely devoid of personal interests, mentioning that the presidents of the party should be till the new congress will elect one all presidents of the fusioned party. To this appeal, which was an event in our public life not only because it showed the real dangers of democracy, but also because it had a realy western language & political conception, I say to this appeal replied only Jorga's party. The Ţărănists did not accepted it & Averescu accepted it only with the condition that other parties should not be accepted in the fusion. This was impossible to accept because it would have made "lächerlich" the appeal & because Jorga's party already accepted the fusion under the mentioned condtions. — I forgot to mention that the appeal contained also a sort of program (in pricipals) which was identical to the 10 points (worked out by M.) which have formed the base of last summer N.P. & T. fusion. — In the Averescu party Gage has been the greatest enemy of the fusion on bases of the appeal, although the great majority of the members (also Transylvanians) have been for it.

If I sayd that the N.P. put away personal interests for the sake of the country's benefit, it must be stated that one had to avoid & put away also minor, moral or other considerations regarding singular persons. The staff of Roumania's public men is relatively smal & one has to work with it as it is composed to day. A purification can not yet be obtained, it must come from inside after streghtening the democratic feeling & the public opinion. Therefore & as to not create new difficulties personal processes have been avoided...

An outward sign of the present state of spirit of our government brought the new N.P. together with the Ţărănists. Pan Halippe, the T. leader, late president of the Sfatul Ţerii has been insulted & geohrfeigt publicly by a gendarmary officer. This was not the first case, so has a gend. officer insulted Dr. Lupu & an other has lately beeten the N.P. candidate Dobrescu. This sign of the brutal methods of government, without punishing the ill treatement opened more the eys of more leaders than did any other thing. It was also a sign that we are advancing either to civil war or complete despotism. Therefore the Ţărănists asked in the 10 hour the support & collaboration of the N.P. (from M.) Great have been the difficulties to overbridge the personal resentements but at least (proposing a jury for the Stere case) a program of collaboration could have been elaborated in which has been stated :

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1) collaboration on *legal* ways for the change of the present government & introduction of a legal & honest administration.

2) free elections, garantued by each party, indiffirent which will come to power.

The understanding known only by M. Jorge, Lupu & Mihalache has been held by them absolutely secret for 3 days. (A thing which I believed impossible for our country). So that the effect has been destroying on Brătianu & the L(iberals)s. Amusing incidents happened which can not been related on paper. Brătianu's great desolation was evident & he instantly telegraphed for Constantinescu the leader of the petit jeu to come back from France.

21 November 1926

The Situation in Roumania

1. The fusion between the National (late Transylvanian) & the Ţărănist/Paysant/ partys, achieved after so many years & in spite of the Liberal intrigues on the 11-th of Oct. is certainly the most important event since the union of all provinces.

Its importance consists in the first in the fact, that the great majority of the masses & producers suports since the union this partys, & will certainly do so also in the futur. It is true, that owing to the great influence which the Liberals proved to have at Court & therefore in the solution of the interiour policy, as well as theyr unscrupulous & intended demoralising sistem, the enthusiasm regarding the fusion was in the intellectual class less big as it would have been two years before. But none the less important remains the fusion, & it had a great echo in the large masses of the country, as prouves also the county council elections held last week in Bistriţa (the only county with absolute Roumanian majority, where the government had at the general elections absolute majority) where, the same electorate as that for deputys elected the N.T. party list with an absolute majority of 1 046 votes towards the gov Saxon-Magyar list.

It is to be regretted, that the new National-Ţărănist party lost by the fusion Mr. Jorga, with his friends & Argetoianu with a small part of his prior followers. This fact is the more regretable as it has been done because of purely personal motives. Jorga stood in the spring & summer for the fusion & condammned the few adherents of a National Liberal fusion. He was for the fusion till the very last moment when he realised that all the Ţărănist & the majority of the Nationals do not accept him as leader, owing to his ambitious & incoherent temper. Than he declared the decisions of the congress as illeagal & remained with very few friends of the old Kingdom the National Party. — Argetoianu, who new the full & detailed programmof the new party, & who voted few days before the congress in the comity for the union, declared openly four days before the congress that he will not follow the new party owing of his radical programm. In fact the real cause was that he realised that the presidency of the old Kingdom will not belong to him & that owing to the opposition of the Ţărănists it is not sure if he would become even one of the four vicepresidents of the party. His best & popular friends Joanitescu & Cita Davila remaind in the new party & some of his friends vent over to the Liberals, so that he remaind with very few adherents. — In fact the loss of the two mentioned politicians was not regretted, in contrary, by the majority of the new party.

Regarding the importance of the fusion I am including an article written by one of the leading Saxon deputys, as to show how it is appreciated even by the minoritys. Mr. Brandsch is right saying that the fusion is a great success of Mr. Maniu, as he was able to do everything in great secrecy together with the T president Mr. Mihalache & to anihilate all & very insistant intrigues made by the Liberals as well as by the Averescans. It is quite certain that the secession of Jorga & Argetoianu is also in the great part due to Liberal intrigues, but the sound sense of the leaders localised it & created in the very best understanding the strongest popular party of the country.

The new party is organised on provincial basis (Old Kingdom, Transylvania, Bassarabia, Bucovina) each with his local comity & president. A central comity with a singel president (Maniu & one general secretary (Magearu late Ţărănist).

The programm of the new party is an advanced more liberal than a radical one. It is based on the ten points elaborated by Maniu in 1924 for the fusion & stands for monarchy, decentralisation, well payd & controled administration, an economic policy which shall protect the producers (we will see later how important this is just now) reduction of import & export dutys, stabilisation of the currency, collaboration with forreign capital for the economic development of the country, the Alba Iulia decisions towards minoritys, strict constitutional & parliamentary regime & decidedly opposed to any open or vailed dictature.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

It is with the new party to become more & more the strongest party of the country & it is very posible that different happenings will bring it in the strong position where events brought after 1871 the radicals in France.

5. ROMANIAN FOREIGN POLICY

VVT 19 June 1923

...The downfall of Tsaranism in Bulgaria will certainly have also a reaction in our country. Interesting is that there are many signs that the new movement in Bulgaria was effectively helped by Brătianu. Only in this way one could explain the promise made by Duca the second day after the revolution to give all moral support to the Tsankoff government, which is in flagrant contradiction with the policy of Pašič and one says Benes. I wonder if the anticipative present help was not done for a promise that king Boris will marry the last unmarried daughter of our king.

RWSW 2 February 1928

The flirtation with Italy is very dangerous, and I fear he Tit(ulescu) may burn his fingers. Your two allies are nervous and puzzled — more so because it was T(itulescu) who in the first instance was much the most insistent in the machine-gun affair and now wants to hold back. As you know, I am all for good relations with Italy: but for God's sake, when you come in, don't play an Extratour with her, but stick to your allies.

(the reference is to the sending of machine guns from Italy to Hungary, which was exposed by Austrian socialist railway workers).

VVT 29 February 1928

.. Now I want to say only few words regarding Titulescu: after receiving your letter of 2nd Feb., which I communicated to V(aida) and M(aniu) I wrote in the *Patria* two articles against the flirtation with Italy, V(aida) made an interpellation, and M(aniu) spoke at Craiova against this policy. I am glad to hear from you now that Tit(ulescu) did also good work, but so far as we know from Czech quarters well informed, the facts have not been as he stated in the different interviews in the foreign press (regarding the machine gun protests) and Beneš was gentleman enough to cover him. As regards our policy when we come to power I am authorised to tell you that we will follow a policy of more intimate relations with our small and big allies, we will make a policy of the Little Entente and will try to start a commercial and financial policy with Great Britain.

(this letter continues with mention of activity between Budapest and Bucarest of Count Bánffy, owner of the Transylvanian Hungarian newspaper Ellenzék, and suggests that "the personal union idea is not given up by Queen Mary and that some important moves will take place shortly").

VVT 21 March 1928

... Joca Jovanović is right accusing Titulescu that it was he who weakened the Little Entente in the Şt. Gotthard affair by wishing to please Italy, and it seems also right that it is his fault that he lost — if one can say this — the optants question because he thought to have gained Mussolini and refused to follow the invitation of Chamberlain to go to London and try a compromise on the line of the Hungarian proposals. We have attacked this policy of weakening the L(ittle) E(ntente) but have managed *personally* Titulescu in the optant question because we had not all details and also because he might have become the compromise in the internal policy. But we stated that the League Council's attitude is the repudiation of Brătianu's policy, and brings a dangerous isolation of Roumania.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ARCHIE GIBSON : THE TIMES CORRESPONDENT IN ROMANIA 1928—40 *

BY

DENNIS DELETANT

In the spring of 1983 it was suggested that I might like to edit the manuscript of a book on Romania written by the late Archibald Gibson, Times correspondent in that country from 1928 to 1940, with a possible view to publication. The historical value of the 800 page (triple-spaced) manuscript, which is in the form of a memoir of the period 1930 to 1947, prompted me to undertake the task. Gibson's name and association with Romania were previously unknown to me but our common bonds with the country induced me to discover what I could about the man, his career and experience before proceeding to the more mundane labour of adding, where appropriate, some flesh to the skeleton of figures presented in Gibson's draft. His name seldom occurs in English literature about Romania of this period ; he is mentioned as Times correspondent in Bucharest by fellow journalists David Walker in *Death at my heels* (London, 1942, pp. 24—25) and Patrick Maitland in *European dateline* (London, 1946, pp. 74—75). Romanian sources provide virtually nothing about him save the additional and incorrect attribute of working for the Special Operations Executive. Access to Gibson's private papers has enabled me to present a biographical sketch of him which constitutes the first part of my paper. I have followed it with an appreciation by Gibson of Romania's predicament in the early years of the Second World War which was written in Istanbul in 1942. The third and final part consists of an introduction to the memoir with brief extracts from it.

Archibald McEvoy Gibson (Archie to his family and friends) was born in Moscow on 3 March 1904 of Anglo-American parentage. His mother, Dagmar Gibson née Lehrs, was an American by birth ; his father, Charles John Gibson Jr. was assistant manager of the Nevsky Stearin soap and candle warehouse in Moscow. The Gibson family's commercial association with Russia had been established by Archie's great-grandfather James who, as an exporter of herrings and coal from Britain to Sweden, extended this trade tu Russia in the middle of the nineteenth century. Out of the profits James founded a number of enterprises in Russia, among them the Kalinkin Beer and Mead Company (Kalinkinskoe Pivo-Medovarennoe Tovarishchestvo) in St Petersburg and the Nevsky Stearin Company (Nevskoe Stearinovoe Tovarischchestvo), which had a soap and candle factory in St Petersburg and a depot in Moscow. His third son, Charles John Gibson Senior, became, after a spell at the Nevsky St Petersburg factory, the manager of the depot in Moscow, and later appointed his own son Charles, Archie's father, as assistant manager. The Moscow company officeswere in the Rossiya society building

* This paper was delivered at the fourth Anglo-Romanian Colloquium of historians (London. September 1984).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

on the Bolshaya Lubyanka (now Dzerzhinsky) Square but I have been unable to trace the location of the depot, in the grounds of which both Charles Senior and Junior lived in separate houses. It was here that Archie and his two brothers, Harold and James, grew up with their parents. Their house was one of the first in Moscow to have electric light and a telephone, and was endowed with a large garden and tennis-court which absorbed the energy of the three boys. Archie's elder brother Harold was his senior by almost seven years and attended school in Moscow from 1909 to 1913 when he was sent by his parents to Tonbridge School in Kent. Archie did not see him for two years until his return to Moscow to complete his education, interrupted in England by the outbreak of war, at the technical faculty of Moscow University. Archie's own schooling was provided at home by a competent and exacting Russian lady who taught him, in Archie's own words, «the Russian equivalent of the "Three Rs»», and by an Englishman who spoke his native language with a strong Russian accent. When he left Russia at the age of fourteen, Archie spoke and read Russian fluently, an ability which, on his own admission, became his greatest asset in life by enabling him to earn a living.

The revolution in Russia forced the Gibsons to leave the country. Archie's precise timetable of their journey to Britain presents an intest of its own and presages his meticulosity for exactitude which characterizes his writing. He records that he left Moscow by train with his parents and younger brother James (christenend Alick by his brothers) on 3 October 1918 at twenty minutes past midnight. At two o'clock in the afternoon of 5 October they crossed into Finland and at the same hour on 12 October they arrived at Bergen. Ten days later they left Bergen and on 24 October reached Aberdeen. After two days in the Scoottish port they travelled to London where they spent a month in the Kenilworth Hotel. In late November they took out a short lease on a cottage in Surbiton.

After the benefits and comfort of their privileged position in Moscow, the family had to adjust to comparatively cramped housing and the eccentricities of life in an England that they hardly knew. Archie's description of their first home here provides an interesting comparison of the family's new position with that in Moscow :

> Our first home in Surbiton was Bramber Cottage, 16 Glenbuck Road, a detached non-basement two-storied house of red brick, rough cast above the first floor, with a red tiled roof. It had an angular bay window next [to] the front door, a small garden in front and a larger one at the back. There were three or four bedrooms and a bathroom on the first floor. The dining and drawing rooms and the kitchen were on the ground floor. Bramber Cottage had electric light but no telephone. Fireplaces in every room were the only means of heating. In the kitchen there was a coal-fired range, which also heated the water. There was no refrigerator ; domestic refrigerators were then as yet probably unknown.
>
> Much about our new home was completely new to us. In Moscow dwellings on more than one floor were an exception. We were intrigued by the tiny rooms and fireplaces. Tiled stoves were used in Moscow for heating and fireplaces were rare. Our parents engaged Mrs Stenning, who came daily to keep the house clean and to cook some of our meals... Wet or fine, cold or warm, the first thing Mrs Stenning did on arriving at the house was to fling all the doors and windows open. This also we found novel, because in winter in Moscow we used to be chased out of a room when it was being aired lest we should catch cold. Even so, only a small section at the top of the double windows was opened. True, the cold in Moscow could be intense,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

but it so happened that the winter of 1918—1919 in England produced some very cold snaps.

Mrs Stenning's next job was to get the fires going in the kitchen and living rooms. While she was still on the premises, the fires behaved. When she was not, they spluttered out in our inexperienced hands. Father, who was an engineer, soon learnt to manage them, but it was some time before Mother, Alick and I acquired the knack.

We did without any heating in the bedrooms. Our parents felt the cold badly, but it did not worry Alick and myself. Mother and Father were thermometer-minded and brought quite a collection of these instruments from our home in Moscow. They were graduated according to the Reaumur scale, which was only a little less quaint than its Fahrenheit counterpart: it showed 0 as freezing point, but 80 — as against 100 in Centigrade — as boiling point. One day Alick and I heard Father remark that the temperature in the boys' rooms had 'dropped down to zero' during the night and we felt quite elated at our toughness.

Alick and I enjoyed Mrs Stenning's cooking and particularly her pastry. There was still rationing in England at the time (for restaurant meals, as well as for food for the home) and bully beef figured prominently on our menu. One of my favourites was Mrs Stenning's bully beef pie. We loved all the things one could get for tea, especially Bath and Chelsea buns and doughnuts, and learnt to drink our tea strong and with milk.

In Moscow hardly anything was ever delivered, and we all marvel'ed at so many things being brought to one's door in Surbiton. Our milk came from Berrylands farm. A baker in the Brighton road provided our bread, freshly baked at the back of his shop. The butcher and fishmonger called for orders and the latter supplied ice when it was needed. The groceries from Nutting's in the Brighton Road and the cakes and buns from Packham's in Victoria Road were delivered on request. The Morning Post, which our parents read, arrived on our doorstep regularly in the morning, long before any of us had risen. We were also most impressed by the frequency of postal deliveries and collections spread over a long day from early in the morning until late in the evening. It took Mother quite a while to get over her astonishment that rations in England were always honoured, in contrast to what we had experienced in Russia.

Archie and his younger brother Alick ended their long break from tuition in May 1919 when they began lessons with a local vicar in Surbiton, the Rev. W. Braybrooke. Although he learned his first Latin from the vicar, Archie thrilled more to the pillion rides that the Rev. Braybrooke's nephew, who was not yet demobilized from the Royal Flaying Corps, gave him and his brother on his 2.75 horsepower Douglas motorcycle. A year with another "crammer" called Ash (autumn 1919 to autumn 1920) was followed by Archie's enrolment in a matriculation class at King's College London in October 1920 but shortage of money forced him to abandon it in the following August. Obliged to seek employment, he was eventually taken on at the beginning of 1922 as a clerk in the accounts department of the American Express Company in the Haymarket at a weekly wage of thirty shillings. He remained there for two years before his elder brother Harold arranged a far more attractive opening in the service of the Crown.

The hostility of revolutionary Russia to Britain in the aftermath of the Civil War prompted the War Office to seek fluent speakers of Russian, and it was in this climate that Harold, who had joined the staff of the British Consulate General in Moscow as a clerk in March 1917, was able to establish himself as an efficient employee. After service with the War Office in southern Russia, Bessarabia and Constantinople from 1919 to early 1923, Harold was attached to the British legation in Bucharest, and it was from here that he recommended the issue of an invitation to Archie to join him in 1924. The offer of work abroad was far more tempting to Archie than the prospect

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of continuing in the routine of a desk job and on 29 March 1924, only eight days after leaving American Express, he was on his way to Romania.

Archie soon felt at home in the cosmopolitan atmosphere of Bucharest. Not only did he form a nucleus of friends from amongst the British community, but he also cultivated the friendship of several Russian refugees who provided information about events in the Soviet Union. Archie's childhood gave him no inhibitions about speaking foreign languages and he soon acquired a fluency in Romanian that matched his ability in Russian and French. He was a 'bon viveur', a regular patron of the excellent restaurants Capşa and Cina, and of the cabarets. In the social round of parties and cocktails he made many friends and contacts who were later to serve him in good stead as a correspondent. Archie's passion for things mechanical, inherited from his father and shared by his brothers, expressed itself in his assiduous visits to motorcycle and automobile races, and to air displays which were held in Bucharest at that time. His greatest love was rugby which he had first seen played in Surbiton. After taking up the game he became proficient enough to graduate into the Richmond B team in 1922 and in Romania was a regular member of Tennis Club Român rugby team. His professional status, however, remained ill-defined ; he was nominally attached to the British legation but without specific duties. Eventually, in April 1928 the editor of the Times agreed to appoint him correspondent in Romania, a position which he held until obliged to leave the country in the autumn of 1940.

It took Archie Gibson some time to find his feet in his new career. His early despatches were superficial and he occasionally had difficulties in meeting deadlines which he did not always overcome. Eventually, his editor lost patience and in 1932 considered dimissing him but Harold's intervention, coupled with a gentle reprimand from a fellow Times correspondent, saved the situation. From this date there is a notable increase in the frequency and length of his despatches which were more consistent with the Times's reputation as a journal of record. Gibson's friends and colleagues from this period remember him for his conviviality and sincerity, qualities which contributed to his election as President of the Association of Foreign Press Correspondents in Romania. He was one of a select group of foreign correspondents to accompany King Carol on his visit to Bessarabia in 1935, a privilege which did not inhibit him from mentioning the backwardness of the province in his copy. There is no doubt from his despatches from this year onwards that Gibson had his ear very close to the ground. The aggravation of the political situation in South-East Europe after Munich brought events in that area into the limelight of world affairs and threw greater demands on Gibson. Seconded by an able stringer, he filed over 350 articles and items of news to London between September 1938 and his departure in October 1940.

The only blemish on Gibson's impressive record is a brief item cabled from Bucharest on 8 April 1940 entitled "Fantasy and Fact" :

> German reports that large quantities of explosives, ammunition, and arms connected with an alleged plot for the sabotage of traffic in the Danube have been found in possession of British subjects at Giurgiu, and that 100 persons have been arrested, are ridiculed in competent circles here as fantastic. The facts are that the Rumanian police discovered a case of small arms for the protection of the crew of a British barge at Giurgiu. The arms have been confiscated.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

German reports were consistent with the facts ; it is difficult to believe that Gibson, given his contacts in Bucharest, was not aware of their accuracy at the time that the story was cabled although recognition of this was certainly not in the interests of the Romanian and British governments. Consequently, the press in both countries played down the incident as much as possible. The truth was that a British plan to block the Iron Gates by sinking a number of barges had been so blatantly advertised through the indiscretions of Royal Navy officers and crew in Brăila that the Romanian authorities could not pretend to be unaware of it and ignore German insistence that appropriate measures be taken. The British barge was in fact one of a convoy of eight tugs and eleven barges in the charge of twelve Royal Navy officers and 70 crew which had set out from Brăila on 1 April and had arrived at Giurgiu two days later. The barges were amongst vessels to be filled with concrete and sunk in the narrowest part of the Iron Gates. The convoy had been followed by German agents who learned that, during the customs inspection carried out by the port authorities at Giurgiu, numerous revolvers, rifles and had been found. Although the Romanian officials received instructions to let the convoy proceed, Wilhelm Fabricius, German minister in Bucharest, lodged a complaint with the government, insisting that a thorough search of all the vessels be made. On 5 April the port authorities were authorized by the Foreign Ministry to open four crates on board the barge *Thermonde*. The crates contained small arms and machine guns, on discovery of which the port commandant ordered a halt to the search in order to await further instructions. The following day, towards midnight, the head of the Romanian merchant marine and the commander of the frontier guards in the region arrived in Giurgiu to supervise the continuation of the search, which was extende to the whole convoy. A veritable arsenal of Lee Enfield rifles, Vickers and Lewis machine-guns, Webley revolvers, the components of a 47 mm cannon, shells, magnetic mines, fuses, grenades, and dynamite was discovered and taken on 7 April to Bucharest. All officers and crew were allowed to leave unhindered on the same day for Galaţi and Brăila via Bucharest in a special train made up of three first-class carriages.

The position of the British community in Romania was jeopardized by the increasing gravitation of Romania towards Germany which followed the assassination of the pro-British Prime Minister Călinescu in September 1939. Threats and even attacks by members of the Iron Guard on British subjects, far from intimidating their victims, served only to reinforce the determination of those with a life-long association with Romania to hold their ground as an act of faith in the people. Gibson was a frequent target of anonymous threats and abuse over the telephone. Concern for his position was a reason for the British legation being authorized to grant him diplomatic status as deputy press attaché, a position confirmed by the Romanian Foreign Ministry on 10 July 1940. This official recognition of his duties earned him the reward of an armed civilian 'shadow' from the Iron Guard. Nevertheless, Gibson's experiences were mild compared with those of some other Britons. On 25 September five oil industry representatives were kidnapped, on 1 October a manager of the Astra Română company was arrested, and two days later the owner of a wire ropes factory was abducted. On 30 Septem-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ber Clare Hollingworth of the Daily Express would have been arrested had it not been for her own presence of mind. In the uproar caused by these events, shots fired into the house of the air attaché, Viscount Forbes, on 11 October passed almost unnoticed. The seven Britons who were kidnapped were beaten, three of them so badly that, after finally being allowed to leave Romania, they had to go into hospital in Istanbul. The British minister, Sir Reginald Hoare, secured the release of the seven captives with the help of Mihai Antonescu, the Minister of Justice. With their departure the legation insisted on all British subjects leaving the country, and a shipload of British refugees and service attachés and their staffs reached Istanbul on 16 October. Gibson left Bucharest on 22 October by car and, travelling via Sofia, arrived three days later in Istanbul where he joined his brother Harold.

It was once again Harold's intervention that secured Gibson a position, one which gave him a nominal attachment to the British consulate in Istanbul. In fact his duties during this period required him to monitor Romanian broadcasts and to liaise with Romanian exiles and visitors to the former Turkish capital. Unofficially, he made contact with the Romanian press attaché in Ankara, a connection that, both men believed, served the interests of their respective countries. In December 1943 Gibson was taken on by Kemsley Newspapers as a special correspondent, an assignment which gave him cover for extending his links with Romanian officials in Istanbul and Ankara. When he was told by the Romanian press attaché on the evening of 23 August 1944 of King Michael's announcement of the Romanian volteface, he made hurried arrangements to return to Bucharest and was in the first allied plane to land in the Romanian capital on 1 September.

Gibson's second period of residence was brief by comparison with the first. He found the constraints under which he attempted to work exasperating. Western correspondents were distrusted by the Russians who, as the occupying power, insisted on laundering the news to suit their own interests. Despatches could not be filed by foreign correspondents without the approval of the Soviet censor whose function was later assumed by the press attaché at the Soviet mission. The result was that only news which the latter considered innocuous could be sent out. Gibson's knowledge of Russian gave him an advantage over his colleagues in his contacts with Soviet officers and officials but, at the same time, aroused their suspicions about his real role in Romania. The newsworthiness of the items that Gibson was able to despatch was so limited that Kemsley's, with Gibson's agreement, decided that he should leave Romania and return to Britain to discuss his future. To Gibson's annoyance he had to wait three months for an exit visa from the Soviet authorities although, as he admits, his employers were very understanding.

Gibson finally left Romania on 5 June 1945. From Istanbul he cabled a number of articles on the situation in Romania which appeared over a month later in the Sunday Times on 15 and 22 July 1945. As it was not then the policy of Kemsley's to publish anything controversial about the Soviet Union, Gibson was asked to rewrite these articles, 'putting', as he says, 'much water in my wine'. The Sunday Times diluted them still further by suppressing the more vigorous passages. On 29 June he set out from Istanbul for

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Britain to enjoy a period of leave and to discuss his next assignment. His familiarity with the Balkans persuaded his employers to send him back to Turkey in September as Balkans and Middle East correspondent and in this capacity he travelled to Palestine, Iran and Greece. His coverage of the Greek elections of 31 March 1946 dissatisfied Kemsley's who, as Gibson complained, expected him to be as quick off the mark as the agencies without allowing him to engage local help. Unable to meet the London deadline, he was finally given three months' notice. After his dismissal he deputized from July to October for the Reuters staff correspondent in Athens but on the latter's return found himself without employment. Unable to find work in Athens, he returned to Britain in November and began to draft a book about Romania between 1930 and 1945, based partly on his despatches for the Times. He completed the first draft in 1948, by which time he had brought his account up to the abdication of King Michael. Numerous attempts to find a publisher proved unsuccessful. Most replies rejected his manuscript either on the grounds of paper economy, or of the subject matter which was deemed "too narrow". In the early 1950s he finally abandoned his efforts. At the same time he had embarked on a fresh career as a translator, first for a small chemical company established by a wartime colleague, then in the service of the Crown, and finally for Reuters. It was in this final post that he retired in September 1965. Archie Gibson died in London on 6 October 1982.

In March 1942, while in Istanbul, Gibson recorded in a notebook in Romanian his own appreciation of Romania's contemporary predicament, part of which I reproduce in English translation. Whether a particular purpose was served by writing the text in Romanian is unclear to me I present it here as what I consider to be a reasonably faithful reflection of informed British opinion about events in Romania during the immediate pre-war years. The severity of Gibson's judgement upon Romania's policies derives not from hostility, but rather from exasperation that a people with whom he had shared his life for sixteen years, and for whom he preserved a great affection, should have been so supine in the face of Nazi Germany.

The situation in which Romania finds itself today derives from a succession of events that owe their origin to the decadence of the parliamentary system.

Tired of political convulsions and confused by the successes of the totalitarian regimes in Germany and Italy, the Romanians renounced of their own accord their liberties by granting unlimited power to King Carol II through the plebiscite of February 1938. In the fateful hour that struck for Romania in June 1940, the King bowed his head in the face of Russian pressure whereas a parliamentary regime, responsible to the electorate, would probably not have done so. The cession of Bessarabia and Bukovina was the first in a series of disasters that broke Romania's back and drove her into alliance with Germany, a country with which she has nothing in common.

The politicians and party press are primarily to blame for compromising the parliamentary system and for driving the Romanian public towards totalitarianism. In the Chamber of Deputies, and even in the Senate, the nation's representatives did nothing but curse each other and, sometimes, even came to blows. The main preoccupation of the press was to proclaim loudly the suspected corruption of ministers, senators and deputies.

Parliament and the press succeeded in creating a false picture of successive administrations by exaggerating the defects of figures who, though far from being beyond reproach, managed nevertheless to do something for the country. During the period 1924 to 1940 (i.e. including the two years of Carol's personal dictatorship), Romania made enormous progress:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

its railways, river and sea-going vessels, and airlines were without equal in South-East Europe. Its trunk roads were of a high standard and a whole network of main roads was under construction. There were wide boulevards, beautiful parks, pollution-free lakes, elegant stores and modern cinemas. The railways in 1940 were unrecognizable from those in 1924: expresses, diesels units, cleanliness, well-groomed personnel, and stations brightened by flowers. The airlines had the latest aircraft, the fleet was without peer in the Black Sea, there was a good telephone service, a growing capital with tree-lined streets, an industry which had managed to give Romania even heavy locomotives. Naturally, much remained to be done and if the politicians had been more honest and conscientious, the country would have made even greater progress. Nevertheless, much had been done.

However, when the man in the street read the newspapers, he was much more impressed by the political squabbles than by what had been achieved in spite of them. Since Germany and Italy were at the same time striding from one success to another, many Romanians began to believe that the parliamentary system had gone bankrupt and that, in Romania too, its place should have been taken by the Iron Guard. The Guard propounded the substitution of a parliamentary by a totalitarian system and the pervasion of young men in its membership gave it the appearance of a regenerating movement. Consequently, it grew in popularity and had there been elections in February or March 1938, the Guard would have received, without a doubt, the greatest number of votes. Carol, however, did not allow elections to take place and proclaimed instead a personal dictatorship. Although the plebiscite of February 1938 was not a free one, I still believe that almost all Romanians voted for the new Constitution from the conviction that they were doing good by abolishing parliament and the parties 'in order to unite the country', and from the belief that a 'national' regime without parliamentary disputes would be better for Romania. A handful of politicians, some out of personal interest, others because they saw more clearly that dictatorship was a dangerous thing, either voted against or refused to vote, but not one single member of the public had the courage to cry even 'long live freedom' which disappeared with the new Constitution.

Perhaps the royal dictatorship would not have been a bad thing had Carol not erred. Man is subject to error, but in a parliamentary system a prime minister is accountable to parliament if he makes a grave mistake, and can take counsel. This is not the case with dictators, who sometimes are unaware of the mistakes carried out by the regime because, in the first place, they try to stifle the voice of the opposition — the safety valve of a parliamentary system.

While there was peace and relative normality the country made a measure of progress. I remember that in an article that I wrote for the Times in the autumn of 1938, I said then that the King still enjoyed the support of the peasants; *they* did not place great hopes in him, but they wanted to see what benefit his new regime would bring to the country. The first mistake that the King made was to sentence Corneliu Codreanu to ten years' imprisonment in May 1938. Codreanu should have been sentenced for instigation to commit murder in the trial of Duca's assassins in 1934, or several years earlier when accused of the murder of Manciu, but certainly not in May 1938 for trifles which were not clearly proven. The action against him was illegal and unjust. An even greater error was the murder of Codreanu, of the Nicadori [1] and of the Decemviri [2] in the autumn of 1938. This made martyrs of the fourteen legionnaries [3] in the eyes of the Iron Guard and even in the eyes of those who had nothing in common with the movement. The mass murder, too, of legionnaries following the assassination of Armand Călinescu [4] was an act of cruel folly which revealed that the King had lost at that moment any trace of political sense. The death penalty was already in force in Romania and Călinescu's assassins could have had a summary trial and been executed. Let us admit that their bodies could have been brought to the place of the murder for a few hours; but letting them lie there for a few

[1] A name coined from the initials of the Christian and surnames of the three men who took part in the assassination of the Prime Minister Ion Duca on 29 December 1933.

[2] The epithet given by the Iron Guard to the ten-man assassination squad that riddled with 38 bullets and stabbed a former member of the Legion as he lay ill in the Brîncoveanu hospital in Bucharest in July 1936.

[3] The members of the Iron Guard were popularly known as *legionari* 'legionnaries' from one of its earlier names 'The Legion of the Archangel Michael'.

[4] Assassinated on 21 September 1939 by six members of the Iron Guard.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

days served only to profoundly offend the religious feelings of all Romanians, and sowed an understandable hatred in the hearts of the legionnaries. The murder of the other legionnaries without trial brought discredit to the King, deepened the disgust of honest Romanians, and fired the implacable hate of the Guard. It is interesting to note that the British government was alone in protesting against these murders which the legionnaries used as a justification for their own acts in November 1940 and January 1941 [5]. The King then turned round and granted an amnesty to the Iron Guard, and received its members into the Front of National Renaissance in the spring of 1940. This series of mistakes, while denying the Guard its most important figures, steeled its resolve to fight and, in turn, gave the Germans a wonderful opportunity to exploit the Guard as an instrument of their own.

This explains why a movement which later proved not only unfit for government, but also criminal, appeared at one stage in the eyes of the Romanians as a youthful, invigorating force destined to save the country. With the Guard in power (it should not be forgotten that Antonescu, too, donned the green shirt at that ime), the Germans were able to suppress any reaction against them and any attempt to correct the disastrous consequences of Carol's policy of cession which would certainly have been made if any other party had come to power in the place of the Guard.

I have described Carol's foreign policy in the summer of 1940 as disastrous, but in the circumstances of that time I realize that perhaps others in his stead would also have erred. When the Russians delivered their ultimatum, France, until then considered the world's greatest military power, had fallen and Britain's defeat seemed imminent [6]. Romania could not count on Weygand's army in Syria, which was intended to come to her assistance if attacked and, with Italy's entry into the war, she was cut off from Britain. Romania found herself alone, surrounded by enemies — Bulgaria, Hungary and the Soviet Union — each one with territorial claims upon her.

Carol found himself in a desperate situation and, in order to avoid the pointless shedding of blood, capitulated in the face of Russian pressure in spite of the bellicose speech which he himself made at the eastern frontier a few months previously, in which he said that he would not cede a furrow without bitter resistance.

But if the cession of Bessarabia and Northern Bukovina was understandable because Russia was strong and Romania weak, this was not the case with the Dobrogea and Transylvania for the Romanian army could have stood its ground against the Bulgarian and Hungarian armies. I think that, in any case, Germany, for whom peace in this corner of Europe from which it derived so many raw materials was of utmost importance, would not have allowed Bulgaria and Hungary to attack Romania. Carol should have given a categoric and determined NO at least to Hungarian claims. In this matter Maniu and the entire Romanian people share the blame with Carol for not reacting strongly to prevent Romania's dismemberment.

A further mistake which Carol committed was to summon German military instructors. Antonescu was even more at fault by accepting the massive despatch of German troops to Romania. Had he threatened the Germans with the destruction of the oil fields should a German foot cross the frontier, the Germans would not have dared to send the troops and Romania would have remained free and independent.

Antonescu's mistakes did not end here. It might be argued that he allowed the Germans into the country because he had no alternative or perhaps because he considered that it would serve Romania's interests to have German troops on its soil to defend her against Russia. But that he entered the war on the side of the Germans against the Russians is not only beyond comprehension, but also criminal because, by doing so, he irrevocably identified himself with Hitler who committed numerous acts of aggression and never kept his word if it did not suit him. On the one hand there was Russia, which the Romanians had every right to hate, but also Britain which became by force of circumstances Russia's ally, and

[5] On the night of 26—27 November legionnaries murdered 64 former ministers, generals and officials who were being held in Jilava prison near Bucharest. On 27 November the eminent historian Nicolae Iorga and the economist Virgil Madgearu were shot dead by members of the Iron Guard. In January 1941 the Iron Guard attempted to overthrow the Antonescu regime.

[6] The Soviet Union delivered its ultimatum to Romania for the cession of Bessarabia and Northern Bukovina on 26 June 1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

which could have defended Romania's interests at the peace table had not Romania entered the war. On the other hand there was Germany, for which the Romanians had no liking at all, and which in the new European order reserved itself a role to which Britain did not aspire, and in which the small states are destined to play a secondary part. German intentions in this respects are clear even from the first draft of the German-Romanian agreement of March 1939 which the Romanian government, or rather King Carol, rejected because the Germans wanted to make Romania a raw-material producing country without any industry. Did not Russia take Bessarabia and Northern Bukovina when the German-Romanian agreement was still valid, that is, with Germany's consent? Did not Hitler declare in September or October 1940 that what Russia had done was not contrary to the understanding between Germany and Russia?

The Romanian considers himself clever, but the fact that he allowed Antonescu to draw Romania into the war against Russia in order to reclaim a province that had been annexed with Germany's consent, after having already given other territories (Transylvania and Dobrogea) to Germany's friends, that he fed a German army on his territory, and that he sacrificed the friendship of Yugoslavia by allowing the Germans to establish 'une place d'armes' for operations against the Serbs and Greeks is, nevertheless, the height of folly.

Antonescu should have said to the Germans: 'Well, then, I've no alternative. I'll allow you to start a war against the Russians from our territory but I shall not take part in this war'. Antonescu would then have kept his army intact and I do not think that the Germans would have tried to force him to enter the war or to take their revenge on him in some way. A further act of folly was the crossing of the Dniester by Romanian troops after the recapture of the stolen provinces.

In brief, Romania has sacrificed herself in vain. Although she had been robbed, she threw her hand in with a notorious thief instead of waiting for justice from the judge who gave her her due after the First World War.

That, then, is the history of Romania's misfortune. Tens of thousands of graves, war invalids, widows and orphans, bear witness to the criminally asinine policies of Carol and Antonescu, and represent an eternal reproach for the Romanian people who displyed a complete lack of healthy political realism.

What is Romania's present situation?

She is at war with Britain (which has not harmed Romania in any way), the only country which could save Romania from the revengeful fury of the Russians who will not easily forgive Romania's invasion of lands that are wholly Russian. Why is she at war?

Because Antonescu did not wish to heed the British who demanded the cessation of hostilities against the Russians. The British ultimatum to the Romanian government informed the latter 'that unless by December 5 [1941] they had ceased military operations and had in practice withdrawn from all participation in hostilities against the U.S.S.R., the ally of Great Britain, H. M. Government would have no choice but to declare the existence of a state of war between the two countries'. From this I understand that Romania was free to retain what she had reconquered from Russia. It should be remembered that Britain *never recognized the Russian annexation of Bessarabia in the summer of 1940.*

Antonescu has provoked the Russians by crossing the Dniester. It could be said that the Russians have no reason to complain because they, too, have invaded territories that do not belong to them, but logic is one thing and the facts another. The British would like to drive the Russians from the Romanian territory which they will surely invade after the Romanians' refusal to cease fighting the Russians. A host of arguments will be found against such assistance for Romania, foremost that they deserve their fate for following Antonescu into the war against Russia.

Romania has lost the friendship of the Yugoslavs by allowing the Germans to use Romania as a base for air raids and troop concentrations for the attack on Yugoslavia. It is true that the population behaved generously to Serbian prisoners (as was the case with the Polish refugees) brought by the Germans, and that Antonescu refused to annex the Serbian Banat (King Carol made a similar gesture when he sent Beck packing with his proposal that Romania should annex part of Slovakia, torn from the body of Czechoslovakia) but do these fine gestures compensate for the destruction caused by the Germans in Yugoslavia?

Although I am judging the Romanians severely, it is nevertheless my duty to do everything in my power to help them on account of the wonderful years that I spent in

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Romania, and of all the decent Romanians who, with the best will in the world, could not, on their own, have prevented Romania from making the mistakes that she did.

There is little doubt that those committed to the struggle against Nazi tyranny would share Gibson's condemnation of Romania's servility. Yet few at that time (March 1942) would have shown such confidence in an Allied victory and shared his forecast of a Russian invasion of Romania.

*

I turn now to Gibson's memoir on Romania which is of both historical and sociological interest. Based generously on his despatches for the *Times* it provides a detailed account of Romania's internal and external affairs over the period 1930 to 1948. Interspersed in the chronological presentation of events are fascinating cameos of social mores and of the ritual of daily life drawn from Gibson's close observation of Bucharest society. These include descriptions of moving house, going to the doctor, housekeeping, the transport system and rugby. Apart from a few pages in which he describes electioneering in Ialomița county in 1932, and gives his impressions of Bessarabia on the occasion of Carol's visit to the province in 1935, the capital remains the centre of Gibson's Romanian experience. Those who expect a profound analysis of Romania's economy, politics and society will be disappointed. The different strands of Romania's population are virtually ignored. Even the Romanian peasant and his family appear only tangentially, incidental characters in Gibson's depiction of events. They make a rare appearance as spectators in his account of electioneering in the summer of 1932 in the company of Arthur and Elizabeth Barker ; here in Ialomița peasant children "gazed with particular wonder at Elizabeth, who had probably excited their interest because she was the first woman driver they had ever seen".

What Gibson does provide is a reliable and extremely well-informed record of the country's drift towards dictatorship, her participation in the war against the U.S.S.R., the armistice negotiations in Cairo, the coup of 23 August 1944, the Soviet presence and the political events. Superimposed upon this is a sympathetic presentation of the Romanian view of events leading to her entry into the war alongside Germany. The ambiguous Romanian attitude towards the Allies is explained particularly well :

> Most Romanians looked upon the war as a quarrel with the Soviet Union alone until the USAAF and the RAF began raiding Romania in earnest in 1944. They refused to believe that the British, and later the Americans, could be friends for long — if at all — with the Russians. Churchill's warning in his broadcast on 22 June 1941 that 'any man or state who fights on against Nazidom will have our aid, and any man who marches with Hitler is our foe' fell on deaf ears. Many Romanians really thought that they were doing the Anglo-Americans a good turn by killing Russians. They hoped that the Germans would beat the Russians, and that afterwards the Anglo-Americans would beat the Germans.
>
> Some wishful thinking, and a deeper knowledge of Russia than we have in Britain or the U.S.A., lay behind these beliefs. In 1940 the Romanians had fallen victim to Russian power politics, of which it was by no means their first experience. Neither was this the first occasion on which the Russians had violated a treaty. Poland, Finland and the Baltic States had all suffered before the Soviet Union had turned the heat on Romania. For all their faults the Romanians were devout and the godlessness of the new Russia shocked them. The fact that Jews had played a prominent part in building up the Soviet state discredited it in the eyes of most Romanians. As smallholders the Romanians had little use for collec-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tivization. When the Romanian army went into the Soviet Union, its worker and peasant soldiers saw for themselves under what conditions the people lived there. Those Romanians who returned home were in no two minds about preferring the Romanian way of life to the Soviet.

In the light of their own bitter experience of Russia, it seemed to the Romanians quite inconceivable that the British and Americans could trust the Russians. The Romanians either just could not understand our enthusiasm over Soviet concessions to Western scruples, like the dissolution of the Cominform or greater freedom for religion in the Soviet Union, or dismissed it as feigned. They saw these Soviet moves as tactical retreats which in no way altered Moscow's long term plans of bringing about the downfall of capitalism throughout the world.

Crediting us with knowledge as deep as their own, the Romanians questioned the sincerity of flattering references to the Soviet Union in British and American statements, broadcasts and books. To the Romanians praise of the Soviet system was quite incomprehensible. They knew conditions to be worse in the Soviet Union than they were in Romania. They were also aware that the standard of living in Britain and the U.S.A. was far higher than in Romania. This fact the Romanian authorities did not hide from the Romanian people, unlike the Kremlin which concealed the gulf dividing British and American living standards from those in the Soviet Union.

Despite evidence of the tremendous efforts which Britain and America were making to send the Soviet Union supplies via Persia and by the treacherous sea-route to North Russia, the Romanians thought it was all part of somedeep-laid plan to make use of the Soviet Union for as long as was convenient, but for no longer.

It is perhaps no wonder that in this frame of mind the Romanians could delude themselves that they were rendering the British and Americans a service by fighting the Russians. Or that the Romanians seldom, if ever, pondered the enormity of finding themselves the allies of Germany who, for the second time in a generation, had set the world ablaze and had brought death and destruction to millions, Romanians included. The Romanians do not appear to have reflected on the fact that their oil had helped the Luftwaffe to blitz Britain and keep the Panzers in action in every campaign which Germany had fought against Britain and her allies. They also seemed unaware that Romania's rejection of Britain's ultimatum of November 30, 1941, which had given Romania a chance of withdrawal from the war, had not advanced her cause in the Allied camp.

Yet the failure of Romanians to realize that their partnership with Germany had excited the anger of former friends did not, as time went on, prevent them from becoming more and more outspoken about the increasing irksomeness of their association with the Germans.

Firm in their conviction that collaboration between the Anglo-Americans and the Russians could not endure, the Romanians did what they could to propitiate the Western powers and to vilify the Soviet Union. Romanian propaganda heaped abuse unsparingly on the Russians and parsimoniously — just for the sake of appearances — on the British and Americans.

The memoir is seldom private and hardly ever admits the reader into the author's thoughts and feelings. Gibson the man is only fleetingly revealed and then as a loyal Englishman. Only an Englishman would base an assessment of a political movement on the quality of its rugby team. As mentioned above, Gibson was a keen player and follower of rugby and relates an encounter with an Iron Guard team :

One day we played a new club called *Legiunea sportivă*. Unlike most Romanian teams of the time they did not argue but got on with the game. The captain alone did the shouting. I had never seen in Romania such exemplary behaviour on the rugger field by a whole team. In voicing my astonishment to a team mate after the game, I discovered the clue : the *Legiunea sportivă* was composed of members of the Iron Guard. This organization taught and exacted obedience, and it appears that the legionary rugger players against whom we had played had given us a demonstration of this discipline.

. . . . . .

At first I had kept clear of the Iron Guard, but professional interest eventually triumphed over a natural reluctance to have anything to do with an organization which

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preached violence and did not stop at murder. My decision to contact Codreanu was also prompted by the discovery, already mentioned in a previous chapter, that the Iron Guard could field a disciplined rugger team. This, in Romania, was no mean achievement. If the Iron Guard could do this, the movement seemed worth a closer look

Gibson displays the English obsession with the provision of public lavatories :

There was not a single public convenience the entire length of Calea Victoriei. The nearest one was under the Lido filling-station of the British-owned Unirea oil company in a street parallel with the Calea. Indeed, the whole of Bucharest was badly off for public lavatories, except for a few inadequately screened iron rotundas called Vespasians after the Roman emperor in whose reign their prototype appeared.

An occasional flash of humour enlivens the narrative. In a chapter on the British colony Gibson recounts the launching of the Metropolitan Club, a joint Anglo-American venture. This 'bar' was installed in a ground floor flat in Strada Nicolae Golescu, close to the Athenée Palace hotel :

It was discovered that a flat above it, reached through the same front entrance, housed a brothel. Our Latin friends refused to believe that this was accidental.

This same chapter also provides an example of the incidental detail in which the memoir abounds and which is often unavailable in published sources. We are told that in the late 1930s British subjects, including dependants, numbered about 300 in Bucharest and in the oil-fields, and elsewhere in Romania about 400.

A particular merit of the memoir is its close observation of daily life in Bucharest before the war. Reproduced below are extracts from a chapter entitled *Housekeeping :*

Bucharest postmen had to carry considerable loads on their morning round. Besides mail they delivered morning newspapers because the various newspaper offices did not have their own distribution facilities. Postmen also delivered, in cash, money remitted through the Post Office.

. . . . . .

There were only seven post offices in the whole of Bucharest, including the General Post Office in Calea Victoriei. But you could buy stamps from most newsagents and tobacconists. Books of stamps were unknown. Licences to sell stamps and tobacco were preferably granted to war disabled ex-service men. Cigarettes could be bought singly if it was all a hard-up customer could afford...

. . . . . .

Romanian newspapers were cheap but indifferently produced on poor newsprint. The same applied to magazines. The papers came out every day of the week and there were no special Sunday papers as such. One peculiarity about them was that they were post-dated by one day... Monday's *Times* usually reached me on Thursday, the Autocar, on sale in the U.K. on Friday, on Monday.

. . . . . .

My household had no refrigerator, vacuum cleaner, or even an ordinary carpet sweeper. In this respect it did not differ frommost other homes in Romania. It also lacked a sewing machine, a popular piece of equipment in other Bucharest house-holds. Ice was delivered daily for the icebox.

. . . . . .

Most of the food eaten in Romania was home produced. Rice, tea, coffee, cocoa, oranges, tangerines, grapefruit, lemons, bananas, pepper and other spices, olives and olive oil, and herrings were imported. Among the British Empire's contributions to the Romanian table were Worcestershire sauce from England, herrings from Scotland, citrus fruits from Palestine, and tea from India and Ceylon.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Food was sold in Bucharest in some 20 market places and 4,000 provision shops. It was also peddled by 8,000 or so hawkers. These were mostly Oltenian peasants who wore national dress and, in summer, went barefoot. They carried their merchandise in two baskets, suspended from either end of a yoke, and, while the load was still heavy, trotted rather than walked.

. . . . . .

Fresh vegetables and fruit were scarce in winter and were sold at prices too high for many people. In the autumn, therefore, most housewives laid in supplies of such fruit and vegetables as would keep, and stored them in cellars or other cool places. This was also the time for making jam, preserving — in brine and herbs — cucumbers, shredded cabbage, tomatoes, peppers and melons, and for producing home-made cherry brandy.

Gypsy women sold grilled maize cobs and flowers, mostly at street corners. They carried their wares in baskets, balanced on their heads.

. . . . . .

Getting someone to do a repair or maintenance job in the house was a complicated matter. Plumbers, chimney sweeps, electricians, carpenters, painters, and handymen in general did not advertize or have telephones. They had to be ferreted out of the basements and sheds from which they plied their trade and in which they also often lived. This and the usual bargaining over the price of their services took time and patience. Whether the work was eventually done well or not was a matter of luck. It was seldom done or completed in the promised time.

I hope that I shall not lay myself open to the criticisms carried in these last two statements of Gibson in respect of my own labours on his behalf.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE PROGRESS OF THE ROMANIAN-ENGLISH RELATIONS IN THE INTER-WAR YEARS. SOME CONSIDERATIONS *

BY

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

The progress of the Romanian-English economic relations in the inter-war years has been, way back [1] and lately [2], the concern of several Romanian and foreign students. A special place in the historiography of this topic has been alloted to the research [3] of the English-Romanian political,

* This paper was delivered at the fourth Anglo-Romanian Colloquium of historians (London, September 1984).

[1] V. Madgearu, *Romania's New Economic Policy*, London, 1930; N. L. Forter, D. B. Rostovsky, *The Romanian Handbook*, London, 1931, p. 243—247; R. I. E. Humphreys, *Economic Conditions in Romania*, London, 1931; George Clinton Logio, *Romania. Its History Politics and Economics*, Manchester, 1932; J. S. Roucek, *Contemporary Romania and Her Problems*, Stanford, 1932; Titus Cristureanu, *Anglia și România. Relațiile lor economice 1929—1934*, București, 1934; Gh. Popescu-Cetate, *Evoluția comerțului anglo-român*, în „Romanian Economist", an. III, nr. 26, February 1937, p. 472—478; idem, an III, nr. 28—29, April-May 1937, p. 533—537; idem, *Comerțul anglo-român și germano-român*, an IV, November, 1938, p. 400; Constant Georgescu, *Balanța comerțului anglo-român*, în „Romanian Economist", an III, nr. 26, February 1937, p. 462; idem, nr. 27, March 1937, p. 489—491; I. Teodorescu, *Comerțul exterior al României*, in „Romanian Economist", an III, nr. 34—35, October-November, 1937, p. 653; N. Mavrocordato, *Legăturile comerciale anglo-române*, in „Romanian Economist", an III, April-May 1937, p. 527—528; Percy R. Clark, *Relațiile anglo-române*, in „Analele Industriei și Comerțului", III, 1938; G. O. Gardener, *The Role of Romania*, in „Contemporary Review", CLV, March 1939; A. Basch, *The Danubian Basin and the German Economic Sphere*, New York, 1943; P. Constantinescu, *L'Accord avec la Grande Bretagne et les relations économiques anglo-roumaines*, in „Affaires Danubiennes", 7, 1940, p. 21—36; John de Courcy, *The German Shadow over Romania*, in „Romanian Oasis", ed. H. Baerlin, London, 1948; H. L. Roberts, *Romania Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, 1951.

[2] I. M. Oprea, *N. Titulescu*, București, 1966, p. 130—190; idem, *N. Titulescu's Diplomatic Activity*, Bucharest, 1968, pp. 27—59; C. Murgescu, *Nicolae Titulescu, negociator al Acordului financiar cu Anglia din 1925*, in *RRSI*, 1 (5), 1969, p. 153—185; H. Seton-Watson, *Eastern Europe between the Wars, 1918—1941*, New York, 1970; V. Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938—mai 1940*, București, 1971, p. 107—165; W. A. Hoisington, Jr., *The Struggle for Economic Influence in Southern Europe: The French Failure in Romania 1940*, in „Journal of Modern History", vol. XLIII, nr. 3, September, 1971; M. Pearton, *Oil and the Romanian State*, London, 1971; Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale pînă la 1929*, Iași, 1981; idem, *Le problème du pétrole dans les negociations financières de la Roumanie pour la conclusion de l'emprunt exterieur de stabilisation de 1929*, in *RRH*, 2/1972; Ioan Saizu, *Politica economică a României între 1922 și 1928*, București, 1981; idem, *Politica comercială a României între anii 1922 și 1928*, in *AIIAI*, X, 1973, p. 309—333; Ilie Puia, *Relațiile economice ale României în perioada interbelică*, București, 1982; idem, *Relațiile comerciale externe ale României între 1932—1939*, în „Studii", 3, 1972, p. 551—571.

[3] Gh. Buzatu, *The Place of Oil Problem Within the Evolution of Romanian-English Relations (1880—1929)*, in *AIIAI*, XV, 1978, p. 59—78; Gh. Pașcalau, *Relații economice româno-engleze (1933—1935)*, in *RdI*, 8, 1976, p. 1175—1197; V. F. Dobrinescu, V. Vesa,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diplomatic and economic relations and also to the position of the Great Powers, Great Britain included, towards Romania at the outset and during the second great conflagration [4].

As for the latest studies mention should be made of the volumes by Ph. Marguerat and the American ambassador in Bucharest, David Britton Funderburk. The Swiss historian Marguerat who benefited from many archives documents : German, French, English and American, studied the German economic penetration in Romania in the years before World War II. He dedicates a lot of space to the English-Romanian economic relations in the thirties and thus provided a sequel, as far as oil is concerned, to Maurice Pearton's remarkable study published in 1971.

Last but not least we should not fail to mention in this respect the works of the third Romanian-English History Symposium in July 1981 which are now put together in an excellent volume edited by Gheorghe Buzatu : *Anglo-Romanian Relations After 1821.*

We are going to present here the progress of the English-Romanian economic relations in the inter-war years without considering finance which, in our opinion, could be the subject of a special essay. The theme is all the more interesting as the *prevailing* concern in Romania was mainly economic, at least before World War II. Great Britain was no exception to this rule in the sense that her interest was mostly commercial and financial.

The Romanian-English economic and financial relations between 1920 and 1933 were dominated by a few questions : of the payment of checks, the consolidation of the treasury bonds and private debt, the solving of the damages to oil industry during the war, etc.

The English-Romanian Relations after 1920 were mostly economic and financial. The accreditation of Titulescu as minister in London [5] inaugurated an important stage in the history of the relations between the two countries. The Romanian diplomat succeeded, while on mission, to solve up a series of economic and financial problems which were of mutual interest. There were thus concluded agreements to settle the Romanian debt in treasury bonds (October 19th, 1925) [6], the damages Great Britain had to pay for the refineries that were pulled down in 1916 ; Romania was also given some loans [7]. N. Titulescu and V. Brătianu played an important part in the agreement at London and Manchester between the English creditors and the Romanian debtors — they made considerable effort "to economically and politically consolidate the country along the guidelines of the Romanian policy". The settlement, that Titulescu considered to be "profitable", stipu-

Relațiile româno-engleze în perioada primului război mondial, în *SUBB*, XXVII, 1982, p. 44—56 ; V. F. Dobrinescu, *Anglia și România în timpul Conferinței de Pace de la Paris (1919—1920)*, în *AMM*, Vaslui, 1980, p. 353—374 ; idem, *Some Considerations on the Romanian-English Relations (1919—1940)*, in *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 69—86.

[4] Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London, 1976 ; P. Quinlan, *Clash over Romania. British and American Policies towards Romania : 1938—1947*, Los Angeles, 1977 ; Ph. Marguerat, *Le III e Reich et le pétrole roumain 1938—1940*, Genève, 1977 ; D. B. Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România 1938—1940*, Bucharest, 1983.

[5] P.R.O., *F.O.* 371/6 215, f. 206.

[6] *Titulescu și strategia păcii*, Jassy, 1982, p. 415

[7] D. B. Funderburk, *op. cit.*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lated that 35% of the debts was to be paid in pound sterling in seven years from the conclusion of the convention, with no interference from the state, at no interest except, of course, for the late instalments. As far as the war debts were concerned, Titulescu thought that "England offered better conditions than France" [8].

The trade relations with England were governed between 1923 and 1930 by the principles Sir Herbert Dering and the Minister of Foreign Affairs I. G. Duca settled in an exchange of notes on May 11th and 24th 1923 [9] — it was a temporary agreement on the basis of the clause of the most favoured nation. England actually proposed talks with a view to putting again in force the 1905 Trade Treaty which had been denounced, but Romania opted for a new trade agreement with the temporary exclusion of a conventional tariff [10].

As for Romania's export to England there was a reduction of 50% and even more since 1922 [11]. Till 1929 the maximum figure of the quantities was 415 967 tons in 1927 and the values rose to 2 432 million lei in 1926 [12].

As for the import, Great Britain was, in 1929, the fourth in Romania's economic partners — she was the fifth in terms of export — Romania's best client; in 1933 England was the first in both our import and export [13].

On the eve of the economic crisis Great Britain, if compared to Germany, absorbed a much lesser part of the Romanian exports. But in 1931 the two countries were almost level. Germany was beaten in 1932 (15,7% compared to 12,5%). The phenomenon was accounted for by Romania's willingness to develop her export to Britain. Such an option was caused by several factors, the first among them being Romania's desire to avoid being politically dependent on Germany. A second, equally important factor lay in the requirement for industrialization which could not be achieved without large imports. Both the Government and the Romanian businessmen were conscious of and counted on the British financial market. The third and last factor was caused by the distrust of the Romanian leaders in the national currency, which is why they did not fail to transfer large sums of money to England [14].

Our trade balance with England was, till 1929, passive. But the balance was active from 1930 to 1933 when Romania followed her new economic policy.

In September 1930, as I. M. Nonu the comercial attaché in London said, there was an unfavourable trend to Romania [15] in the British commercial and economic circles which made the evolution of the economic rela-

[8] *Titulescu și strategia păcii*, p. 413.
[9] Arch. M.F.A., Romania, Fund 2 Conventions, A 10 (telegram nr. 27 776, 24th May 1923, signed, I. G. Duca).
[10] *Ibidem* (Note 100 890, 1 August 1922, signed V. Brătianu).
[11] *Comerțul exterior al României, 1928—1937*, vol. 1, Partea I, p. 258—261.
[12] „Roumanie economique", nr. 3—4, Mars-Avril, 1932, p. 283.
[13] T. Cristureanu, *op. cit.*, p. 31.
[14] Ph. Marguerat, *op. cit.*, p. 81—82.
[15] State Archives Bucharest, Fund Royal House, dossier 129, 1930, ff. 1—24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tions even more difficult because, at the beginning of the same year, the 1923 agreement had been denounced. The denunciation was then put off for several months and on August 6th 1930 a new Treaty of commerce and navigation for three years was concluded. The agreement was put in force on May 12th 1934 ; according to the clause of the treaty we were given the right to denounce it in case the English customs measures damaged our export of agricultural produce, the prejudiced treatment of the goods being based on the clause of the most favoured nation [16]. At the moment the treaty was put in, England's policy was faire-laissez but six months later she adopted the protectionism which made 1/8 of our export in this country be handicapped by the English protective taxes.

Notwithstanding such achievements, the trade relations between the two countries could have done better. There were several reasons for this : a) the economic policy "through ourselves" of the National Liberal Party and especially the law of the mines in 1924 whose importance for the development of modern Romania needn't be demonstrated ; b) England's agrarian protectionism which inhibited the Romanian trade as it was almost exclusively seeking for profits ; c) no British initiative to settle trade arrangements with Romania ; d) the large Romanian customs tariff, the highest in Central and South-East Europe, and also the British economic policy which issued decidedly protectionist laws in 1920, 1921 and 1925.

With a view to facilitating the payments between Romania and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland the following agreement of clearing took place during the currency restrictions : 1) The agreement of payments concluded on February 8th 1935 ; 2) The agreement of payments on August 3rd 1935 ; 3) The further agreement of payments on May 2nd 1936 ; 4) The (technical) agreement of payments concluded on May 30th 1936 ; 5) The further agreement of the modifying agreement of payments on February 25th 1938 ; 6) The agreement of payments on September 3rd 1938 ; 7) The agreement of payments concluded in London on May 11th 1939 ; 8) The agreement of payments concluded in London on June 6th 1940.

The Bucharest government and the Romanian businessmen were all set for a large trade with England. The solution was to resort to dumping, cutting down the export prices. This was the reason why, as early as June 1935 all the exports for hard currency were rewarded a bonus which was 38% from November 1935. Such a step brought about a devalorization of the Romanian currency (*leu*) in comparison with the pound and consequently the low price of the Romanian exports to England. Whilst in 1932 the British imports did not cease to diminish as a result of the rise of the world prices and the Romanian prices, in 1936 they rose suddenly, the world prices being quite similar to the Romanian prices ; then, in 1937 the world prices were down again and the movement was reversed [17]. This is the reason why the Romanian — English trade was related to the devalorization of the pound and the evolution of the Romanian prices. Such a stability was sure to be a danger for the Reich, and the danger was all the more serious as

[16] Arch. M.F.A., Romania, Fund 2 Conventions, A 10 (Note 21, 11th March 1930).
[17] Ph. Marguerat, *op. cit.*, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oil played an important part in the British imports : in 1937 and 1938 oil rose to nearly 50% of its overall value [18].

The agreements with England, especially the one in September 1938 regulated in details the liquidation of the rights and obligations springing from the totality of reciprocal exchanges of goods, services and capitals. As an organ executing these agreements of clearing and payments was appoiated The English-Romanian Office of Clearing that got at its disposal, by the Bank of England, several accounts in which were deposited the sums of money we were entitled to.

Till 1938 England's trade with Romania did not rise greatly. About 10% of Romania's exports were directed to Britain and 11% of the imports came from this country.

The international events in March 1938 made the British officials completely change their position towards Romania. In May-June 1938 England unexpectedly committed herself, economically and politically, in our country. The British strategy, formulated by Sir M. Ingram, Sir F. Leith-Ross and E. H. Hudson was a more realistic approach than the policy of the Foreign Office in Central Europe — it gave expression to England's willingness to counteract the political and especially the economic influence of Germany in South-East Europe. The earlier studies by Ph. Marguerat and D. B. Funderburk and the more recent one by M. J. Rooke [19] give further evidence to London's new attitude, meant to raise her trade and her political cooperation with Romania.

From September 1939 England started an economic offensive in Romania, intended on the main to purchase large quantities of oil. But this topic is no longer our concern as we shall not go further than the outbreak of World War II.

In 1938—1939 England tried to keep a prevailing position in Romania. The British commercial assistance included the acquisition of oil investments and the policy of loans for the import of goods. Having the largest investments in the Romanian oil industry the English felt it natural to consider the oil trade, but in 1939 Great Britain's imports rose to nearly half of Germany's. Even if England's new strategy towards Romania was not wholly successful, since London had started in this competition from behind, mention must he made that the imports from Romania were, in the first half of 1939, over three time higher than in the same months of 1938 [20]. The bilateral trade connections gradually consolidated in 1938—1939 especially in the field of the acquisition of oil and other products. Although theoretically important the English-Romanian economic agreement on May 11th 1939 did not have the scope and the effects of the Romanian-German treaty in March 1939. The 1939 Romanian-English treaty was part of the British strategy to avoid Romania entering the economic and political sphere of Germany.

Until 1938—1939 the English trade with Romania did not rise considerably. England was the destination of something like 10% of Romania's

[18] *Ibidem.*

[19] *The Concept of Political Trading in Peacetime. The British Government and Trade with South- Eastern Europe 1938—39*, in *RESEE*, 2/XXII, 1984, p. 171—195.

[20] M. Pearton, *op. cit.*, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exports, and 11% of the Romanian imports came from Great Britain. England's main economic interest in Romania was oil ; the British capital in our oil industry was over a quarter of all the foreign investments in Romania ; the bank investments and the investments in heavy industry were also considerable. It should be obvious by now that the Romanian-English economic relations took too shapes : investing capital on long terms in the Romanian oil industry and exchanging products on the basis of the structural difference between the two national economies.

Great Britain was second to no other country in terms of the overall trade, although her imports had no balanced structure. Romania's exports to England consisted mainly in oil and agricultural produce, especially grain which came to three thirds of the overall value of the exports. Oil and grain supplied Romania, particularly after 1929, with an active balance in her trade with England.

Until 1938 the bilateral trade was pretty stable ; in the following years, on the basis of the agreements in September 1938 and May-June 1939, England was more interested in enlarging her trade with Romania, out of very serious reasons. England's political strategy towards Romania after the international events in 1938—1939 — she increased the volume of her trade with our country by raising the imports of grain and oil — was not exactly successful. But the efforts of some political leaders and businessmen in London to put an end to Germany's expansion in Romania are remarkable. In such actions, the English considered the requirements of war, namely the attempt to keep Romania outside the world conflagration.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANGLO-ROMANIAN RELATIONS ON THE EVE OF THE SECOND WORLD WAR *

Tilea Case: Some Conclusions and Suggestions

BY

GH. BUZATU

Numerous syntheses, monographs and speciality papers, memoirs or volumes of documents published after 1945 in England, Romania and in some other countries approach in more or less details the evolution of the political relation between London and Bucharest on the eve of the Second World War. At the same time we underline that important inedited documents are still in diplomatic archives waiting to enter in the scientific circuit. As to the interpretation of the facts and the pointing of their significance we have to remark that, as it seems natural fact, the opinions of the specialists are not always in agreement. A single *moment* (being, at the same time a single *case*) makes an exception: March, 17, 1939, V. V. Tilea's step at the *Foreign Office* to obtain British assistance in favour of Romania. Without considering that this fact was a climax — it being rather a *test* of Anglo-Romanian relations, the overwhelming majority of the specialists completely agree with the fact that V. V. Tilea's step is among the *reference points* of the general diplomacy during the inter-bellic epoch. Thus, according to Martin Gilbert and Richard Gott, the authors of a classical book devoted to the appeasement thought that „the conference between Halifax and Tilea may be considered as one of the most important political events of the period between the two world wars" [1]. Naturally they had in view the consequences of Tilea's step carried out immediately after the occupation of Prague by Hitler for the re-orientation of England's policy towards the Third Reich and, for only several months, the place of London among the virtual enemies of Berlin in the then future world war. The American historian Paul D. Quinlan conludes: Tilea's action provoked "a formidable change in British foreign policy" [2].

One can state that, for the present, the essential data of "Tilea case" are well known. Only one unknown factor persists — as it is known —: *who* telephoned him, in the morning of 17 March, 1939 to inform him on the forwarding of a German ultimatum to Romania? There have been various standpoints — we had one of our own [3] — but the problem cannot be considered as having been solved. Not to consider again the entire "Tilea

* This paper was delivered at the fourth Anglo-Romanian Colloquium of historians (London, September 1984).

[1] Martin Gilbert, Richard Gott, *Conciliatorii*, Bucureşti, 1966, p. 306.

[2] Dr. Paul D. Quinlan, *The Tilea Affair: A Further Inquiry*, in "Balkan Studies", vol. 19 (1), Thessaloniki, 1978, p. 155; idem, *Clash over Romania, British and American Policies towards Romania: 1938—1947*, Los Angeles, 1977, p. 41.

[3] Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial (1939—1945)*, Iaşi, 1978, p. 11—43, 222—235.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

case" I intend to subject to your attention — in the annex of our intervention — some of the most illustrative documents and some of the most specialized opinions expressed by various specialists. The research of such materials gives a general image of the actual stage of the research work referring to the famous step of the Romanian Minister in London on 17 March, 1939. Consequently we propose ourselves that, without abusing the patience of the honoured auditorium, to submit — as we already announced in the sub-title of our intervention — some conclusions and suggestions resorting to some inedited documents.

1. Today, all specialists agree on one point: during the spring of 1939 *there was no* ultimatum of Germany forwarded to Bucharest. Within the Romanian-German economic negotiations held in Bucharest the representatives of Berlin advanced daring proposals, resorted on pressures, but did not deliver — neither *de facto* nor *de jure* — any ultimatum. It is worth remarking that on 17 March 1939 Tilea himself was extremely nuanced in all his diplomatic steps, insistently precizing to the representatives of the *Foreign Office* that the German claims on Romania were only very similar with an ultimatum. Lord Halifax and his collaborators in their telegrams and declarations of those days understood exactly the content of Tilea's words, underlining that: "These seemed to the Roumanian Governement something very much like an ultimatum" [4]; "These proposals took the form of an ultimatum" [5]; and Oliver Harvey, writing in his *diary* of Tilea's visits at the *Foreign Office* noted: "Romanian Minister (Tilea) called to see Secretary of State and said that Germany was demanding *in the form of an ultimatum* a monopoly of Rumanian exports..." [6]

As it is known, willing or not (?), all the nuances concerning the ultimatum of Germany disappeared in the reports issued by the international press starting from 18 March 1939 [7].

2. It is also known that Tilea himself showed Cadogan, on 18 March 1939, that the news about German pressures under the form of an ultimatum had reached him 24 hours before, by telephone, from Paris; the source was not yet indicated by "cipher": "He [Tilea] said — Cadogan noted immediately after the conference — that he received it from *a private source*, which, on further questioning, he declared to be *the general menager of a big Roumanian industrialist who had come especially to Paris to pass the news on to him*" [8]. The Canadian historian Sidney Aster indicated *Max Auschnitt* as the "private source" of Tilea, in the middle of March 1939 the big industrialist being actually in the capital of France [9].

Here we need to reveal that some historians indicate other sources: Telford Taylor, for example, does not ignore, recently, that on 17 March, 1939 Tilea met the representatives of "The Times" and "The Daily Tele-

---

[4] *Ibidem*, p. 224—225.

[5] Halifax — 18.III.1939 (Arhivele Statului Bucureşti, fond *Microfilme Anglia*, rola 5, c. 43).

[6] John Harvey (Ed.), *The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937—1940*, London, 1970, p. 262.

[7] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 16.

[8] Gh. Buzatu, Valeriu Dobrinescu, *Din arhiva istorică a României contemporane*, I, in *AIIAI*, XX, 1983, p. 348.

[9] Sidney Aster, *1939: The Making of the Second World War*, London, 1973, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

graph" [10]. A recent document discovered by us in the Archives of the Ministry of Foreign Affairs in Bucharest confirms the following facts : on 20 March 1939, Dianu, the Romanian Minister in Moscow communicated to Grigore Gafencu that he had met the British Ambasador in the capital of USSR and that the latter had told him that : "the Romanian Minister in London, made a necessary step at the Foreign Office on the basis of the information given by the correspondent of "Times" (about whom Litvinov told me)..." [11]

3. It is also known what happened after Tilea's step : the denial by Bucharest of the news about the German ultimatum, the temporary recall of the Romanian diplomat to his country etc., etc. Why did Tilea act in the known manner, that is very decidedly and courageously ? Some specialists revealed that the Romanian diplomat had "very large commissions" (Sidney Aster) : King Carol II, Premier Armand Călinescu, Minister of Foreign Affairs Grigore Gafencu. I must add to the known documents Gafencu's speech at the lunch offered in honour of Tilea by the "Anglo-Romanian" society on the occasion of his appointment as Minister in London (17 January, 1939) : Tilea's nomination — Gafencu declared — represented "the honour of a faithfulness", and he was to make of himself in England "the interpreter of Romanian fee'ings of sympathy and high esteem" [12]. The most recent studies attest that as soon as he arrived in London, Tilea decidedly acted o obtain England's economic, financial and political assistence for the support of Romania as against the pretences and the plans of Germany [13]. Moreover, the Romanian diplomat was to take another step — after 45 days — as a consequence of the occupation of Czechoslovakia and the future vision of Hitlerist danger for Romania. He did not prove — as some of his ex-collaborators reproached him — "lack of experience" [14], but, in difficult circumstances he took steps "on his own responsability" [15], being preoccupied with the fate of his own country and to avoid the Hitlerist danger as well as with the success of his mission in the British capital [16].

4. The news on the German ultimatum was denied by the Romanian Government the day after Tilea's step. But if we consider Tilea's step as it actually was — Hitlerist pressures *very much like* an ultimatum — we become aware that the Romanian diplomat was not wrong and that he did not resort to a *bluff*. This side of the fact was recognized as such even by those who repudiated him in March 1939 from various reasons ! The American historian David B. Funderburk, the today's United States Ambassador in Bucharest, noticed : "It would be more exact to affirm that in fact what he (Tilea) had said was *misinterpreted or exaggerated*. Anyway, taking into account the Romanian-German economic agreement of 23 March 1939 and the subsequent relations between Berlin and Bucharest Tilea's apprehension

---

[10] Telford Taylor, *Munich. The Price of Peace*, New York, 1980, p. 959—960.

[11] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al R. S. România, Bucureşti, fond 71/1920, 1944. U.R.S.S. Relaţii cu România, vol. 86 (1939), f. 121 (telegr. no. 778).

[12] *Ibidem*, fond 71/România. General, vol. 6, f. 28.

[13] M. J. Rooke, *The Concept of Political Trading in Peacetime. The British Government and Trade with South-Eastern Europe, 1938—39*, in *RESEE*, 2/XXII, 1984, p. 191—192.

[14] See Paul D. Quin'an, *Clash over Romania*, p. 42.

[15] Ian Colvin, *Vansittart in Office*, London — New York, 1965, p. 299—300.

[16] Sidney Aster, *op. cit.*, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proved to be reasonable. [...] King Carol II repeated Tilea's anxieties [...] Moreover, Alex Cretzianu, the general secretary of the Ministry of Foreign Affairs was sent to London "officially to guide Tilea who could not be trusted, but, in fact, to let British know that Tilea had said them the truth" (A. Chanady, J. Jensen) [17]. An inedited document from Romanian diplomatic archives attests that Grigore Gafencu himself — he is said to have been in disagreement with Tilea in March 1939 [18] — entirely confirmed the apprehensions of the Romanian Minister in London and he did it only three days after Tilea's step at the *Foreign Office*. Thus, on 20 March 1939 Gafencu sent to Gh. Tătărescu, Romanian Ambassador in Paris, a "top confidential and personal" report. I selected from this document which might have been the basis of a step of the Romanian diplomat at the French Cabinet the following paragraphs :

"I have been asked from several sides about Romania's attitude and policy in these moments of general anxiety. I have also been asked to precize our attitude in view of a possible common action of the Western Powers to re-establish the equilibrium and to enforce the security of the European states.

I am authorized to clarify the standpoint of the Romanian government in this way :

1. Romania is decided to defend her boundaries and independence. Any touch of our frontiers will mean armed defence.

2. Without being imminent, the danger is not out of question. There are general reasons for anxiety. We also have got information about concentrations of exceptional forces — German troups in Slovakia, Hungarian troups near our frontiers — which directly concern us [...] Romania carried out so far millitary preparations not to be surprised by events.

3. Romania guarded and guards against a policy towards Germany which might be regarded as provoking. Any action of this kind would quicken the rhythm of political and military actions of Germany and would hasten the events which would find us and the Western Powers on unfavourable and unfinished defending position.

Consequently, we do not believe the necessity of a Pact of mutual assistance.

But we do believe that both for us and for the general ambiance of European policy it is necessary that the Great Western Powers let by their own initiative know in a most precised way that they do not admit new changes of frontiers and territories in Europe and that they are decided to help us with all their military forces to defend our frontiers [...]

5. Due to the above mentioned things, we want to be known that in order that our resistence could be more efficient and the value of the guarantee of our borders more real it is necessary that Romania should be helped as quickly and perfectly as possible in her efforts of arming preparations. This is more so as dued to the disappearance of Czechoslovakia all

[17] David Britton Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România 1938—1940. Studiu asupra strategiei economice și politice*, București, 1983, p. 96—97.

[18] Cf. Sidney Aster, *op. cit.*, pp. 72, 396.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

our orders in the course of execution and deliverance to this country are suspended and might be cancelled..." [19]

Bearing in mind paragraphs 2 and 5 of this report and taking into account the general tone of the document I can draw the conclusion that Gafencu himself was *on Tilea's tracks* this time he was the one to alert the French government !

5. I apeal again to David B. Funderburk findings : "*Much more important* than the question if Tilea exaggerated or if the reports on his declarations have been misinterpreted *was the reaction of British government*" [20]. The author brings about as an argument documents from the archive of London Cabinet, documents which attest that "Tilea's timely indiscretion influenced British policy" [21].

Leaving for our British colleagues to determin *at what degree* Tilea's action provoked a change of attitude of Her Majesty's Government-- a fact so much commented by numerous specialists, considered even by A. J. P. Taylor [22]-- it is worth mentioning that after the Romanian Minister's conference with Halifax, the *Foreign Office* promptly reacted setting in motion its entire gearing just during the night of 17/18 March 1939. The aim was but one : to understand which was the attitude of the interested states to prevent the change of Romania into a victim of the Third Reich ? On the basis of British diplomatic documents already published and of the Romanian ones I investigated this aspect so that I shall no longer insist upon it [23]. In connection with this it appears another problem : after the repudiation of the news about the German ultimatum and the short re-call of Tilea to Bucharest the British government was asked by the Romanian government not to lose its confidence in the Minister acredited to London. Actually, as it is known, Her Majesty's Cabinet, *Foreign Office* remained in best contacts with V. V. Tilea until the end of his official mission in London in the Fall of 1940 when the Romanian diplomat decided to remain in England during hostilities as a sign of hostility towards I. Antonescu's dictatorship. Such a situation, it is important to underline would not have been possible if : 1. in March 1939 Tilea had launched a false alarm a fact that would have compromised him in the eyes of British authorities ; 2. the British government had not "profited" after Tilea's action in the meaning I revealed here in the above quoted paper, that the action of the Romanian diplomat could represent in March 1939 "*not the impetus, but the necessary aliby*" for the abandonment of the conciliatorism with Hitler [24]. Several documents during the years of the War prove that Tilea continued to enjoy the esteem of British officialdom. At the beginning of 1941, the British Press ("The Daily Sketch", 28.03.1941) released the news that "The Romanian Committee" initiated and led by Tilea would have been possibly "sponsored

[19] Arhiva M.A.E., fond 71/1920—1944, U.R.S.S. Relaţii cu România, vol. 86 (1939), ff. 124—126 (Report No. 18 255/20.III.1939).

[20] David Britton Funderburk, *op. cit.*, p. 97.

[21] *Ibidem.*

[22] A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second World War*, Second Edition, New York, 1979, p. 200.

[23] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 28—35.

[24] *Ibidem*, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

by the British government" [25]. As it is known it was only an approach: "The Romanian National Committee" which was to play at a certain moment the role of an exiled Romanian government in London did not survive. Overconfident in the advice and actions of Iuliu Maniu, the British authorities — and consequently the ones of the United States — did not admit such a committee and less than that Tilea as its leader. Iuliu Maniu and Grigore Gafencu had expressed their doubt concerning Tilea [26] due to the fact that in Romania the ex-diplomat did not enjoy a good reputation being considered as the „collaborator of King Carol II" [27]. But in England Tilea enjoyed the support and encouragement of numerous sincere friends, his initiative being supported by the celebrated professor Seton Watson [28]. When it appeared the problem of the leadership of the „Free Romanian Movement", Tilea's name was the one most insistently pronounced [29] a fact that proves that the British had no doubts as to "his sincerity and honesty" [30].

I am convinced that such British manifestations for the advantage of Tilea in 1941 would not have been explainable if, two years before the ex-Minister of the Romanian Legation in London had acted as an „unexperienced" or without a real basis. I can, therefore, conclude that even under this last aspect V. V. Tilea's action of 17 March 1939 was fully justified and correctly interpreted by the British officials.

The last problem I should like to insist: I do not consider the demonstration in this paragraph as depending to "the epilogue" of *Tilea case*. I am convinced that there are more things to be written and consequently I feel obliged to postpone my final conclusion until the *epilogue* really crops up, i.e. until the *personal notes* are published and I consult them. I refer to the notes concerning the events he participated to and which, with or without his will, he impulsed on a certain way at such a large extent.

[25] PRO, FO 371/29978 (Philip Nichols to Sir Maurice Peterson, London 5.IV.1941).
[26] PRO, FO 371/29977 (Rex A. Leeper to Sir Orme Sargent, London/14.III.1941); *ibidem* (Sir Stafford Cripps to Foreign Office, Moscow, telegr. no. 205 7.III.1941).
[27] *Ibidem* (R. Hoare to Philip Nichols, Bucharest 4.I.1941).
[28] PRO, FO 371/29976 (Philip Nichols to Sir Orme Sargent, London 20.II.1941).
[29] PRO, FO 371/29977 (Donald Bell to Philip Nichols, London/24.II.1941).
[30] PRO, FO 371/29977 (Rex A. Leeper to Sir Orme Sargent, London 14.III.1941).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMANIA IN 1938 AND 1939 AND THE END OF BRITISH APPEASEMENT *

BY

HARRY HANAK

On the day after the signing of the Munich agreement on 29 September 1938, Sir Reginald Hoare, the minister in Bucharest, wrote to E.M.B. Ingram, head of the Southern Department at the Foreign Office from his home in Hampshire. The purpose of his letter was to give him his thoughts on the Munich settlement and its relevance to the nationality position of Romania and to urge the Foreign Office to do something about it before another crisis erupted in Eastern Europe. Rex Hoare wrote :

„If we emerge safely out of the Czech forest, we shall, I suppose, presently find ourselves in the Hungarian wood with my Roumanians playing the part of the babes and Mussolini that of the ruthless robber". Hoare argued that it was necessary for the Romanian government to defuse national dissatisfaction among the Hungarians of Transylvania so that the majority would become „passive" rather than „active" enemies ; the active ones being the ones who would take personal risks to hamper mobilization in case of war, while the passive ones were the ones who would confine themselves to throwing up their hats in the air to welcome the invader. Hoare envisaged that after Hitler's triumphs over Austria and Czechoslovakia, Mussolini would "feel that Hitler having had such a grand dose of dictatorial limelight, Mussolini will soon be itching for his share". In order to avoid another international crisis, negotiations, Hoare argued, should take place between the Bucharest and Budapest governments, the aim of which would be to hand over part of Transylvania to Hungary. Hoare did not actually put it in these words, but his suggestion that those Romanians who did not wish to remain in "the ceded territory" should be given financial incentives to emigrate allowed no other interpretation.

Hoare's letter caused much discussion in the Southern Department. There was little agreement with his views. Although it was admitted that the Italians might indeed seek to organise the Balkans against Hitler, it was not clear that this was their intention or that they would succeed in doing it, if they tried. Moreover, there was not sufficient evidence to show that Hitler intended to support the Hungarian claim against Romania ; rather his intention seemed to be to dominate both countries. Furthermore, there was no certainty that Italy was not just the tool of Germany and therefore the gratui-

* This paper was delivered at the fourth Anglo-Romanian Colloquium of historians (London, September 1984).

N. B. 371 refers to Foreign Office Political Files at the Public Record Office. Documents on British Foreign Policy are quoted as D.B.F.P., and refer to the Third Series, except the document in Footnote 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tous cession of Romanian territory to Hungary would strengthen the Germans, rather than create barriers against them. Finally, there was little chance that King Carol II and his government would accept advice, the purpose of which would be to cede part of national territory. Beneš after all was deaf to British and French pleas concerning the Sudeten Germans until Hitler exerted pressure after the *Anschluss*. Finally the effect of universal national self-determination would have disastrous effects on many of Britain's allies, not to speak of "our overseas empire". The answer which was therefore sent to Hoare by Ingram and which was based on drafts prepared by A.D.M. Ross and J. Nichols rejected every one of his arguments. Ingram wrote : „.... we feel we cannot agree with you that we ought to suggest to the Roumanian Government a cession of territory in the hope of forestalling more extravagant demands on the part of Hungary. I confess that at first I had some doubts as to whether you really meant that we should go to these lengths but I can really see no other interpretation of your last page". The most that could be done was to follow the policy which Hoare had in any case pursued, of urging the Romanian government to keep the minorities in the 'passive' category of which the Minorities Statute of earlier in the year was a good example [1].

In the very broadest terms Hoare can be seen as urging a policy of appeasement in the spirit of Neville Chamberlain. To appease means to pacify, by satisfying demands. Peace is the justification of appeasement. The adherence to peace of the British government cannot be doubted. Ralph Wigram, head of the Central European Department of the Foreign Office said in a lecture at the Royal Naval College in Greenwich on 17 July 1933 that the object of British foreign policy was "the maintenance of British interests, British honour, British territory, British independence ; and because that is its object, and not for any idealistic or humanitarian or altruistic consideration, British foreign policy aims at the preservation of peace. British interests require peace all over the world, and principally in the continents of Europe and Asia, and on the high seas and maritime trade routes. British interests can only be jeopardized by war, particularly in any of the three areas mentioned, for in each and all of them war might result not only in the interruption of our trade, but also in a direct threat to our security" [2].

The spirit in which the British government saw its policy of peace and appeasement, and I would argue that there was a close relation between the two, was seen first at the time of the Locarno Treaties. European problems were solved by agreement, by discussion, and although the Treaties referred only to the western frontier of Germany their spirit was intended to pervade the whole continent. On 10 November 1925, to give one example, the Lithuanian minister in London saw the Foreign Secretary, Austen Chamberlain, to ask him what would be the ultimate effects of the Locarno policy. "I told M. Galvanauskas that I had never concealed my hope that the example of the Great Powers might in time be followed by other nations in other regions. I laid stress upon the element of time as well as upon the difference of treatment which might be required the varying circumstances of different States. It was the spirit of Locarno to which I attached so much value

[1] 371/22454 R. 7970, 30 Sept., Ross, 5 Oct., Ingram to Hoare 26 Oct.
[2] 800/292.
[3] D.B.F.P. Series 1 a., I., No. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and which I hoped would inform and guide the policy of the whole world. The more neighbouring nations reconciled their differences and cultivated friendship, the better His Majesty's Government was pleased. Our policy was one of appeasement. The world was too narrow to admit of any of us remaining indifferent to the possibilities of a new struggle breaking out anywhere, and so far from regarding with jealousy and suspicion any «rapprochement» between neighbouring States, His Majesty's Government welcomed improved relations wherever they were achieved as a contribution to their policy of appeasement". He stressed that appeasement achieved at Munich and the proposals suggested by Hoare substituted for voluntary agreement the dictates of the Great Powers. Agreement by the great powers in the interests of European peace, of course, has a respectable ancestry going well back into the nineteenth century. The peace treaties negotiated at Versailles were after all of that kind, and so was Stresa in 1935. Yet, there is no evidence to show that British politicians or ministers were prepared to abandon one position after another. Munich was one thing, and unique at that. Romania and Greece and Poland were another matter. Therefore throughout 1938 and 1939 there was a strong desire to do something effective to resist the aggression of the Axis powers.

There was, in any case, as Wigram made clear în 1933 and Austen Chamberlain in 1925, no intention of Britain disinteresting herself in the affairs of any part of Europe. Nazi policy sought a situation in which the British would confine themselves to the world outside Europe, while the Germans established their hegemony in eastern Europe. There was never any chance that this could happen. Foreign Secretary Anthony Eden, speaking in Stratford-on-Avon on 18 July 1936 stressed 'that there are certain parts of Europe in respect of which this country has... a special interest, and in respect of which we have undertaken and maintain certain specific guarantees. Our attitude in this respect is unchanged. This however, is not to say that we disinterest ourselves from events elsewhere in Europe — of course not. We live in too small a geographical community for any such attitude to be possible even if we wished. It is natural therefore, that the Government of this country should view with genuine goodwill any step which leads to an appeasement of international anxieties in any part of Europe" [4].

This sounded encouraging for those who wanted to resist German expansion, except that Eden referred specifically to the so called gentleman's agreement which Schuschnigg and v. Papen had signed on 11 July 1936, and which began the erosion of Austrian independence. Certainly, Halifax, who replaced Eden at the Foreign Office in February 1938 would not have disagreed with this statement of British policy.

If I am right that appeasement had this different sense than is usually given it, then why did the Government give way to German pressure over Czechoslovakia, and yet showed no inclination to give way to pressure over Romania. It would be too easy and facile to explain it all away by saying that appeasement had simply become the payment of *Danegeld*. In fact the situation of Czechoslovakia in 1938 was totally different from that of Romania in 1939. The Czechoslovak case was hopeless from the sart. The Ger-

[4] *The Times*, 19 July, 1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

man claims of national self-determination were valid in a world dominated by Wilsonian ideas of national self-determination. In order for aid to come to the aid of Czechoslovakia, allies were needed in central and eastern Europe. None were forthcoming except perhaps the Soviets [5]. But then the British did not trust the Soviets, and given the stormy history of Anglo-Svoiet relations since 1917 this was hardly surprising. In any case they always feared, and the Foreign Office in particular, a new Rapallo between Germany and the Soviet Union. Greater reliance was always placed on Poland, but the Poles and Beck in particular had no love for Czechoslovakia. Indeed, Beck looked forward to the disintegration of the Czechoslovak state, blissfully unware that that same state formed the last bulwark against a German attack on Poland. Neville Chamberlain therefore emerges from the Munich events not so much as a criminal insensitive to the agonised cries of the victims of Nazism, nor as a simpleton unaware of the real nature of Nazism, but as a man who, in a given situation, gave way to *force majeure.*

The Romanian case was different also, if for no other reason, that the crisis over Romania came after the Czechoslovak crisis and in particular after the liquidation of the rest of Czechoslovakia on 15 March 1939. British interests both political and economic were greater in Romania than in Czechoslovakia. In any case Romania together with the other members of the Balkan Entente were a defensive barrier for the British position in the Mediterranean. The very idea that this position should ever be given up was never even considered in London. Then Romania was seen as possessing the sinews of war, oil and wheat. The Chiefs of Staff always stressed that the German ability to make war would be greatly enhanced if they possessed or controlled the raw materials which Romania produced.

When it came to the question of helping Romania resist German aggression, however, it was shown that it was shown that it was nearly as difficult to do as to help Czechoslovakia. In the final resort, it proved impossible and Romania joined the ranks of Britain's enemies. The situation in the winter of 1937 to 1938 was difficult. Tatarescu's government had been defeated in the elections of December 1937 and on the seventh of that month King Carol appointed the virulent anti-semite Octavian Goga to be prime minister and General Ion Antonescu defence minister. It is probable that Carol hoped that he would thus be able to emasculate the influence of Codreanu and the Iron Guard, who had in the elections made an alliance with the National Peasants. In any case he was aiming at a royal dictatorship and the Goga interlude was merely one of the steps in the achievement of this. Goga resigned on 10 February 1938, and Carol's dictatorship began.

The Goga government was an inauspicious start for Anglo-Romanian relations. Its anti-semitism, while perhaps not as virulent as that of Nazi Germany or of the Iron Guard, was unacceptable to public opinion in the West. It is true that his government continued a pro-Entente policy and intended to remain faithful to Romania's alliances with her partners in the Little Entente and in the Balkan Entente. Yet, Goga's statements were not always encouraging and always tactless. Thus he told Hoare 'that he re-

[5] See the record of the conversation between Potemkin and ambassador Fierlinger on 22 Sept. 1938, in *Dokumenty Vneshneyi Politiky S.S.S.R.*, XXI, No. 361.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

garded the French Government as Jew ridden'. Hoare replied that he did not quite follow Goga's train of thought and that to the best of his knowledge the British Secretary of State for War was a Jew. Goga, quite unabashed, answered 'that in England a Jew attains high office because of his personal attainments whereas in France he is imposed on the government by Jews because he is a Jew'. Hoare commented that it would be a pure waste of time to try and convince Goga that he was talking nonsense [6].

There was some doubt as to the treatment to be accorded to the Goga government. Hoare and others regarded the establishment of this government 'as a prophylactic inoculation against the greater evil of the Iron Guard'. The efficacy of this treatment however, it was pointed out in a Foreign Office minute, depended on the strength of the more virulent germ. 'It was powerless when Herr von Papen was put up to keep Herr Hitler out" [7].

The situation was further complicated by the arrangements which were in progress for King Carol's visit. To Carol there would be much personal gratification to be received by George VI and so wipe out some of the bad publicity which had surrounded his previous visit to Britain for the coronation in 1937. More importantly Carol's proposed journey had a political motive. He sought to discover the extent of support that his country could expect from the western democracies. Yet, the journey to England of the monarch of a state which was busily passing anti-semitic legislation reminiscent of the Nuremberg laws was bound to result in protests and demonstrations from the Labour Party and from Jews, and could, it was feared, cause embarrassment to King George.

The position was made even worse by the announcement by Foreign Minister Micescu, an announcement which was repeated by him at the League in Geneva that Romania might repudiate her obligations under the Minorities Treaty. This called forth strong protests from both the French and British governments. The French went so far as to threaten to denounce their friendship treaty with Romania while the British instructed Hoare to inform the Romanians of the gravity of the step. They threatened further, that in case of a denunciation of the Treaty they would bring the matter to the Council of the League or the Permanent Court of International Justice under Article 12 of the Treaty. Eden was insistent on such strong measures and was in any case personally offended at the account that Micescu had given to the press of his conversation with him in Geneva which he regarded as a travesty of the facts. Yet, Hoare and some of the officials of the Foreign Office were doubtful of the effectiveness of such pressure. It might result in forcing Romania into greater dependence on the two Axis powers and it might help the Iron Guard to power, all matters which the British government was determined to avoid. In the event protests were made separately by the British and the French [8].

The Romanians themselves postponed the King's visit to the end of the year, and as events were to show the need for an Anglo-Romanian understanding on policy towards the Axis powers was even greater then. The

[6] 371/22448 R. 924, 1 Feb., 1938. Hore Belisha is meant here.

[7] 371/22447 R. 34, A.D.M. Ross, 3 Jan., 1938.

[8] 371/22448 R. 733, 14 Jan., 1938, R. 926, 1 Feb., R. 924 tel. to Hoare, 4 Feb., and Hoare's tel., 1 Feb.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Goga interlude did show, however, the extent to which the British and the French pursued different policies towards the smaller states of eastern Europe. As far as Romania was concerned Hoare was convinced that the Romanians looked to London rather that to Paris. But if this was so, then it was necessary for the British to take up the burden of acting as Romania's protector in a situation which was rapidly deteriorating [9].

The *Anschluss* of March 1938 made Germany the neighbour, as Halifax pointed out at a cabinet meeting of 7 May 1938, of the Balkan Entente. He went no to say that it was 'therefore scarcely too much to say that Turkey had become not the main, but the only obstacle to the *Drang nach Osten*" [10]. Romania had even more to fear because the *Anschluss* had heightened the danger from Hungary. It was painfully necessary for Romania not only to assure herself of the continued benevolence of the western democracies but also to make sure that Hitler did not transfer his affections to the Hungarians. In a lengthy despatch to the Auswärtiges Amt on 17 August the German Minister in Bucharest, Fabricius, had described Romania as a satisfied state, indeed over satisfied, (Es ist in seinen Grenzen gesatigt, mann kann sagen uberstatigt). Fabricius believed that it was in the interests of Romania to remain neutral in any Czechoslovak-German conflict, especially as King Carol feared that the only winner in a new world war would be the Bolsheviks [11]. Certainly the views of Fabricius received confirmation from the Turkish Foreign Minister Aras. He told the British ambassador in Ankara Sir Percy Lorraine that Carol on his visit to Turkey had 'left the unfortunate impression of leaving his friends in the lurch, when they no longer appeared to be particularly useful, and might become compromising" [12].

The British government was thus forced to deal with the problem of keeping Romania out of the clutches of Germany, a task which became more difficult as the Czechoslovak crisis developed from May to September 1938. Sir Orme Sargent, assistant undersecretary superintending the central and southern departments, put it nicely by saying that Britain had little to offer but fine words and these buttered no parsnips. Effective offers of material assistance and a display of economic and political force as against the Germans was the only thing that could help [13].

There were two ways in which the British could help the Romanians: the first was by the provision of economic aid or simply by so extending links so that Romania could increase her exports to Britain, and secondly by the provision of credits and of military aid. Military aid could hardly be British, because Britain's military presence in the Eastern Mediterranean was too weak to act as a deterrent to Germany or Italy. But, if other countries could be brought into the scenario, such as Turkey or Poland or the Soviet Union then their combined military force could be used in the Romanian interest.

---

[9] 371/22449 R. 1593, Hoare to Ingram, 11 Feb., 1938. See also 371/22448 R. 1242, 11 & 14 Febr., 1938.

[10] Cab. 24/276, C.P. 112 (38).

[11] Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Serie D., II, pp. 457—459.

[12] 371/22466 R. 6512, Lorraine to Oliphant, 16 July 1938.

[13] 371/22445 R. 7815, 23 Sept., 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

By 1938, the Foreign Office and the Treasury were much impressed and not a little terrified by the German economic offensive in the Balkans. The Germans were prepared to pay above world prices for Romanian raw materials, but were prepared to do this in unconvertible currencies only. This forced the Romanians to buy German goods, again at above world prices. The links thus forged between the Germans and the Romanians were close and became even closer after the *Anschluss*, after the Munich agreement and after the liquidation of Czechoslovakia. Thus Romanian trade with Austria and Czechoslovakia also came under German control. The political use which the Germans might be prepared to make of this economic link was only too evident to the Romanians. The Soviet Union provided no alternative because, as Carol told the Belgian minister he would prefer to be "sous la botte allemande que l'esclave de la Russie" [14]. Succour could only come from the western democracies. The British were not unreceptive to such suggestions. There is some evidence to show that they were regretting the lost years when the Germans established their economic predominance over much of South-Eastern Europe. There were, however, at least two major difficulties. A National Government dominated by conservative ideas of economic non-interference found it difficult to change course, to carry out what a later generation would call a 'u-turn'. Thus private interests, private investors, merchant banks, British industry would have to provide the economic aid which Government was loth to do. The other difficulty was of a political nature. Chamberlain's policy until the 15 March 1939 was based on the possibility of an understanding with Hitler, in the belief that Hitler could be trusted, in the belief which Camberlain, essentially a businessman rather than a politician held, that agreements reached in international politics, just as those in business, would be strictly adhered to by all partners. If it were to appear that Britain was seeking to encircle Germany, then the Germans would suspect the British of bad faith ; and with their vivid memories of pre-1914 encirclement would begin a policy of expansion, a policy which Chamberlain hoped to prevent. The idea of not provoking Germany was accepted. For much of 1938 and 1939 the Romanians wanted to receive a British mission of economic and financial experts whom they hoped to persuade of the political importance of doing something for Romania. Many in London agreed, in particular Sir Frederick Leith-Ross, chief economic adviser to the Government. When Tatarescu was in London in July 1938 he suggested such a visit both to Halifax and Leith-Ross. Such suggestions were turned down and Halifax informed the charge d'affaires in Bucharest that such a visit was impossible 'since in the first place it would certainly be construed by the German Government as part of a policy of encirclement and, secondly, it would raise hopes in Roumania which it would be impossible to fulfill. . .'. Sir Robert Vansittart, chief diplomatic adviser to the government, commenting on this draft telegram considered the idea of fearing to encircle Germany as 'so patently foolish that we only make ourselves seem unduly frightened if we talk about it'. In the absence of Sargent, Ingram ventured to refute Vansittart's arguments. He referred to a Cabinet decision that British aims were not to have the 'appearance' of forming an

[14] 371/22450 R. 8202, 7 Oct., 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anti-German bloc in Europe [15]. Nevertheless it is worth stressing that the Chamberlain government was more concerned with not allowing the Germans to believe that were being encircled rather than actually opposing such an encirclement. But on this, as on so many matters, there was no unanimity. Sargent seems to have believed that no attempt should be made to encircle Germany, and that appearances would not suffice, and Sir Alexander Cadogan, permanent Under-Secretary of State at the Foreign Office agreed [16]. When Carol came to England in November 1938, he and Chamberlain agreed "that any attempt at encirclement of Germany or unnatural attempts to block her legitimate trade expansion were politically unwise and might be likely to bring much graver disadvantages than advantages". At the same time Chamberlain stressed that he had never told Hitler that South-Eastern Europe should be a "German monopoly field" [17].

Something was done, however, very much in the teeth of vested interests. During the cereal year which began on 1 August 1938 and ended on 31 July 1939 the Board of Trade purchased 200,000 tons of Romanian grain. The grain trade was vociferous in maintaining that it had lost business and during November and December 1938 sent delegations to the Board demanding that the experiment should never be repeated. This was too much for the Board which believed that special reasons concerning the national interest might arise which would make it necessary to make other such purchases. They did, however, promise to the representatives of the grain trade that no further purchases would be made during the current cereal year, but that "it would be in the national interests that as much further wheat of the current crop should be imported [...] as practicable".

The Foreign Office was irritated by this undertaking fearing that the grain trade would now try to extract a further promise of no government purchases in the year 1939 to 1940. "Vital national interests", Sargent wrote, "make it necessary that the Government should have a free hand to make whatever purchases are necessary in case of emergency, even though this may interfere with the convenience and profits of the grain trade" [18]. The protests had some effect. On 13 January the President of the Board of Trade, Oliver Stanley, informed the grain trade that the pledge would not be renewed after 31 July 1939 [19].

Other methods of dealing with the problem were considered. Following the *Anschluss* the Foreign Office believed that German influence might now "extend in a manner and to a degree that has no been witnessed since 1917" [20]. Such expansion was undesirable and had to be resisted. It seemed to the Foreign Office that Britain had at its disposal economic and financial power which could be used to counter German expansion. In order to advise the government on the best use of this power an inter-departmental committee was set up in June 1938 under the chairmanship of Sir Frederick Leith-Ross. On 26 October, that is after the international situation had deteriora-

[15] 371/22457 R. 6040, 6—9 July, 1938.
[16] 371/22446 R. 9018, 10 Nov., 1938.
[17] 371/22446 R. 9168, 17 Nov., 1938.
[18] 371/23831, 6 Jan, 1939, R. 278.
[19] Ibid., R. 628.
[20] Cab. 24/277 C.P. 127 (38), 24 May, 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ted further as a result of the Munich agreement, the committee sent its first interim report to Halifax. It suggested that credits be given on a non-commercial basis and that tariffs and quotas should be modified in order to encourage imports into Britain [21].

Subsequently the committee also received a military evaluation of the position of the south-east European states. This was a Chiefs of Staff sub-committee memorandum of 28 November 1938. Here Romania ranked as ninth among Britain's allies, which may not seem surprising, except when one considers that Saudi Arabia and Afghanistan ranked as fifth and sixth. The Chiefs of Staff stated that the strategical significance of Romania lay in her ability to supply or deny oil and wheat to "our potential enemies, Germany and Italy" [22]. Then nothing happened for some time and on 6 January 1939 A.D.M. Ross complained in exasperation that months of discussions "have brought us no nearer a cure and if we follow this procedure the situation will become desperate". Yet the Government could change the complexion of the case in an hour by purchasing half a million pounds worth of Greek tobacco and two million pounds worth of Romanian oil and wheat [23].

Yet, there were some developments. Carol visited London from 15 to 18 November 1938. From a political point of view he was disappointed in his visit, although very gratified that he had been made a Knight of the Garter. Yet, his visit was not as barren of political importance as he imagined. In particular Chamberlain and Halifax instructed the Leith-Ross committee to have another look at the problem of Romania and at the proposals which Carol himself had made. The committee at its meeting on 25 November concluded that no help that Britain could give would enable Romania to resist military attack from Germany but that attention should be focussed on the strengthening of her economic independence. The committee therefore considered that preference should be given to credit proposals for the erection of grain silos, for gold mining development, and for road construction and port equipment. The choice of these three was dictated by the fact that they seemed the commercially most viable, a matter which the committee felt could not be ignored in the state of balance of payments of that time [24].

On 19 January 1939 the committee presented its second interim report. It recommended political, as against commercial credits for Greece. The Romanian case they regarded with less enthusiasm. By reason of her geographical position, her minority problems, the position of Romania was so precarious that if a choice had to be made between her and Yugoslavia, credits would be given to the Yugoslavs [25].

On 30 January the Foreign Policy Committee, a sub-committee of the Cabinet, discussed the report in the light of the requests that Carol had made during his visit. The King's request for aircraft and anti-aircraft guns was turned down on the grounds that they were not available. The

[21] Cab. 24/280 C.P. 257 (28).
[22] 371/23831 R. 211.
[23] 371/23738 R. 175.
[24] 371/23831 R. 211.
[25] 371/23736 R. 428.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

building of a naval base at Lake Tasaul was rejected as having little to recommend it from a military point of view. Commercial capital was not likely to be made available because of the bad risks that Romania offered. The committee showed interest only in finance for the building of grain silos [26]. The committee decided further that if preferential treatment were not given to Romania and Greece it would be better to tell them so. It stressed the difficulty of increasing imports of Romanian oil and wheat and Greek tobacco. On the question of tobacco Halifax was adamant because he believed that the strategic importance of Greece was essential for Britain's position in the Mediterranean. Assistance to Greece was "likely to prove of more political value than assistance to Roumania because, in present circumstances, Roumania is by reason of her geographical situation and her minority problems more susceptible to German pressure and threats than is Greece. It is, indeed, questionable whether the degree of encouragement which we are today in a position to give Roumania would in any case enable her to stand up to Germany politically". The Foreign Policy Committee approved of the principle of sending a commercial mission. From the Romanian point of view the results of these discussions were unsatisfactory. Greece and Yugoslavia had a higher priority [27].

Plans to help Romania economically rested on three factors: the increase of financial aid, the despatch of high level economic mission, and the proposals put forward by the Romanian industrialist Max Ausnit for an Anglo-Romanian holding company to promote trade. All three factors caused disagreements within government and especially berween the Treasury and the Foreign Office. On 16 January 1939 Leith-Ross wrote to Sargent to tell him that he could express no view as to the possibility of helping Romania in the political sphere but from an economic point of view the possibility of maintaining the British position in Romania was good, especially in the import of wheat. In these circumstances Leith-Ross thought that it would be a pity not to send out a mission, which could explore with the Romanians alterations in the restrictions of trade, in trying to implement export credit schemes for silos and machinery, and in exploring the investment of British capital. "But over and above this, the sending of a mission would be welcome to the Roumanians as a sign of our interest in their economic affairs, while a refusal to send such a mission... would be taken as an indication that we were not interested" [28]. On the same day Leith-Ross wrote to Lee of the Board of Trade suggesting that the British mission should coordinate their actions with the French, whose own economic mission had just returned from Romania [29].

The Foreign Office objections were based on the fact that such a mission would only be successful if it were able "to dispense largesse with a liberal hand". On political and strategic grounds such a policy was not possible because such action would be construed as part of an attempt to encircle Germany. A.D.M. Ross suggested that if a mission were sent it should not be headed by Leith-Ross, who was keen to go, but by somebody like Nixon

[26] Cab. 27/627 F.P. 36 (39).
[27] Cab. 27/624 F.P. 79 (39).
[28] 371/23831 R. 395.
[29] Ibid., R. 497.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of the Export Credit Guarantees Department whose political stature was less exalted [30].

Leith-Ross would have none of this. In an angry letter to Oliver Harvey, Halifax's private secretary, he complained that one of the factors affecting British prestige was the ability of the Germans to act rapidly in both the political and the economic front while "we seem unable to make up our minds about doing even the smallest things". His committee had been instructed to look into Carsol's proposals, including the matter of a mission, which the King regarded as a test of British interests. "Yet, up to the present no decision has been taken even on this comparatively innocuous proposition and when Hudson puts it up to the Secretary of State, somebody at the Foreign Office produces a long draft, the whole tenor of which seems inconsistent with the instructions given to me by Ministers. As a result, weeks pass, a great deal of inter-Departmental correspondence takes place, and nothing whatever is settled" [31].

Although the principle of sending the mission had been decided on 30 January, the timing and composition were still a matter of discussion and indeed of controversy. Until 15 March it was proposed to send it after Hudson and Stanley had been to Berlin and assured the Germans that the mission did not seek to injure their interests [32], and only after that date was there no hesitation, as in any case the visit had been postponed [33]. Even so there was still unwillingness to allow Leith-Ross to head it. On 20 March he wrote to Nichols at the Foreign Office that Hudson still believed that the mission should be non-political and should be headed by a businessman. The important thing was to give the Romanians inducements. 'If we are going to have a line-up of the free countries', Leith-Ross wrote, 'it will pay us to put them in a position to defend themselves even at some risk to ourselves'. However, on that date the sending of the mission was definitely approved and on 4 April Leith-Ross was appointed to head it [34].

Additional support for a high level economic mission was provided by the new Romanian minister V. V. Tilea when he saw leith-Ross on 2 February 1939. Tilea expressed his disappointment at the one million pounds credit under the Export Credits scheme, which he regarded as totally inadequate and a mere fraction of what the Germans were prepared to offer. Tilea stressed the unfriendly relations existing between the German and Romanian governments following the murder of Codreanu. Under these circumstances the sending of a mission, with a million in its pocket only, would make the Romanians realise that they had been nursing an illusion concerning the interest that the British took in them. Leith-Ross, describing the interview in a letter to Sargent, rather agreed, and pleaded on this as on so many other occasions that the ten million pounds credit under the scheme should be increased to twenty-five million [25]. Tilea than went to see the

---

[30] Ibid., R. 498, 17 Jan., 1939.

[31] T. 188/297, 19 Jan., 1939. R. S. Hudson was Secretary at the Department of Overseas Trade.

[32] 371/23832 R. 1559, Discussion at the Treasury.

[33] Ibid., R. 1814, 17 Mar., 1939.

[34] Ibid., R. 1876, 1815 & 2346.

[35] 371/23831 R. 827.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Foreign Secretary and told him, in a more restrained manner, the same as he had told Leith-Ross. He added, however, that following the killing of the Iron Guard leaders he expected Germany to make some move against Romania through Hungary [36].

Later in the month, on 22 February 1939, he saw Hudson and told him that Ausnit's scheme for an Anglo-Romanian corporation was now ready. In Ausnit's scheme a number of Romanian companies like Reşiţa, Astra, Titan, Nadgrag, Malaxa and others were to transfer some of their shares to the company while British banks should provide capital [37]. He asked for a mission to be sent and asked Hudson to lead it, which he refused. The Foreign Office noted that the nature of the mission would have to depend on the kind of demands that Germany would make on Romania. 'If these were excessive, an essentially political mission at an early date seemed to be indicated, if they were reasonable an essentially economic mission at a later date. . .'. Clearly the Foreign Office were by this time persuaded, either by Tilea or by their own intelligence information, that demands were to be made on Romania [38]. At this time the Board of Trade and the Foreign Office were still concerned that there should be no 'encirclement' of Germany and asked that there should be no leakage of information in order to prevent such fears on the part of the Germans [39].

Tilea was concerned with more than the mission. When he saw Hudson on 22 February he asked for export guarantees of three million pounds for silos, warships, and for other materials such as copper [40]. On 11 April, that is just before the guarantee to Romania and Greece, he turned up at the Foreign Office with an impressive shopping list of military hardware, which included more than seven hundred guns of various calibres, two destroyers, 250 bombers and 250 fighters. Two days later an inter-departmental meeting decided that these requests could not be granted without affecting British military requirements [41].

In 1937 also Parliament had passed the Export Guarantees Act. Under the provisions of clause 4 of this Act, the Board of Trade, together with the Treasury, were empowered to make arrangements for giving guarantees to individuals or to companies for carrying on business in Great Britain, "in connection with any matter with which it appears to them to be expedient in the national interest that guarantees should be given". However, in November and December 1938 Oliver Stanley obtained the approval of the cabinet for amendments to the Act. He wanted to remove the ban on guarantees for arms exports and to include arrangements for guaranteeing credits which could not be justified on purely commercial grounds, but which were necessary on political grounds. The sum, however, was disappointingly small, only ten million pounds, of which only a million was earmarked for Romania. Significantly enough two million pounds were earmarked for Greece [42].

[36] Ibid., R. 826.
[37] Ibid., R. 256.
[38] 371/23832 R. 1342.
[39] Ibid., R. 1559, 2 Mar., 1939.
[40] Ibid., R. 1342.
[41] 371/23853 R. 2616 & 2799.
[42] Hansard, Commons, Cols. 2225—2321, 15 Dec., 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

On 10 April 1939 the Foreign Policy Committee decided to increase the ten million pounds guarantee by an amount to be decided by the Treasury and the Board of Trade [43].

The situation changed of course drastically when Hitler liquidated Czechoslovakia on 15 March 1939. A message to the effect that the German invasion had begun at 6 a.m. of that date was received at the Foreign Office from Prague at 7.25 a.m. The Cabinet met at 11 a.m. It was in a complacent mood. It noted that the French were congratulating themselves for not having gone to war six months previously for a state which was not "viable". Nevertheless some reaction was necessary and the planned visits of the President of the Board of Trade and of the Secretary for Overseas Trade to Berlin were postponed, although there was opposition even to this move [44]. Three days later, on a Saturday, the Cabinet met again, the Prime Minister apologising for having interrupted the week-end, "but it seemed that we were entering upon another rather troubled period". It was also Chamberlain's seventieth birthday. In fact the situation had hardened in the three days since the German invasion. The government was suffering from a collective dose of delayed shock and the French ambassador was no doubt right when he told Halifax that British opinion had been slow to react but had, "as was so often the case, taken up a very definite line" [45]. The cabinet meeting had been preceded by Chamberlain's speech to his Birmingham constituents on 17 March. Hitler's policy came under attack, and by implication doubts were cast on the policy which the government had been pursuing. Chamberlain wanted to know whether Hitler's policy was "a step in the direction of an attempt to dominate the world by force?". He ended his speech by warning that although Britain believed war to be senseless and cruel it would resist to its utmost power a further challenge [46].

It was at this psychologically opportune moment when the government and the public were on the point of abandoning one policy in order to adopt another that Tilea come on the scene.

On the day before the destruction of the rest of Czechoslovakia Tilea saw Halifax and warned him of the alarm that would be felt in south-eastern Europe at the German actions which both he and Halifax knew were about to take place. He also warned of the effect that the German invasion would have on British prestige coming so soon after the Munich agreement. He suggested that the visit of Stanley and Hudson to Berlin be cancelled and that the legations in London and Bucharest be raised to the rank of embassies [47]. On the 16th, that is the day after the invasion, Tilea saw Sargent and told him that the Romanian government had from secret and other sources good reason to believe that Germany would reduce Hungary to vassalage and would "then proceed to disintegrate Roumania in the same way as they had disintegrated Czecho-Slovakia" [48]. In speaking both

[43] Cab. 27/624 F.P. (39) 41.
[44] Cab. 23/98, 11 (39).
[45] Ibid., 12 (39), 18 Mar., 1939.
[46] *The Times*, 19 Mar., 1939.
[47] D.B.F.P., IV, No. 297.
[48] Ibid., No. 298.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

to Halifax and Sargent Tilea stressed that his approach was private and personal but he was sure that his Government would want to know the nature of British reactions. When Tilea saw Halifax and Cadogan separately on the 17th, he mentioned the famous "ultimatum". In fact his words were by no means so clear cut. He told Halifax that Germany had made economic demands on Romania and would in return to these being satisfied, guarantee Romanian frontiers. To his government "this seemed [...] something very much like an ultimatum". He told Cadogan, but not Halifax, that these proposals had been turned down but had been followed by other proposals of which Tilea at that time had no details [49]. On the same day news of the ultimatum was published in the London newspapers. On 18 March Hoare telegraphed from Bucharest saying that Foreign Minister Gafencu had told him that there was not a word of truth in what Tilea had told Halifax [50].

In spite of this and other denials, at the cabinet meeting on 18 March the Foreign Secretary wanted a clear decision as to what the government would do if Germany threatened the independence of Romania. If Germany committed aggression against Romania then it would be very difficult for Britain "not to take all the action in her power to rally resistance against that aggression and to take part in that resistance herself", he said. Lord Chatfield told the cabinet that it was the view of the Chiefs of Staff that German control of Romania would immensely increase her strategic position and would enable her almost to neutralise a blockade. In order to help Romania it was necessary to seek the aid of Poland and the Soviet Union and failing that, and as a second best, that of Turkey and Greece. This did not mean all that much because Halifax spoke of open or armed aggression while Tilea simply hinted at economic demands which would cause the subjection or disintegration of Romania. Chamberlain had nothing constructive to suggest except to state that his belief in the possibility of "getting on to better terms with the Dictator Powers" had now to be questioned [51].

The Tilea 'ultimatum' is a fascinating and important element in the prehistory of the Second World War. Tilea himself denied the accuracy of the record as published in the British Diplomatic Documents. He was convinced that the British had secret information of German intentions and for reasons of security it suited them to put the source of such information on Tilea. Certainly Halifax heard from Oliver Harvey that Princess Marthe Bibesco had sent a message to a member of Parliament that premier Călinescu had told her, on the telephone, that Germany had presented an economic ultimatum [52]. There had also been persistent rumours, information would perhaps be too strong a word, of German plans. The most curious came as long ago as 13 October 1938, Kenneth de Courcy, a journalist, and secretary of the Imperial Policy Group, a meeting place of a few pro-Italian, pro-Franco, and pro-fascist members of parliament, and a man who, according to the Foreign Office, "did not give the impression of judgement

[49] Ibid., No. 395.
[50] Ibid., No. 399.
[51] Cab. 23/98, 12 (39), 18 Mar., 1939. Chatfield was Minister for the coordination of defence.
[52] J. Harvey, ed., *The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 1937—1940*, London, 1970, p. 263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

or discretion", wrote to Sir Thomas Inskip, Minister for the Coordination of Defence with the following story. Baron Stircea of the Romanian legation had told him that a German personage, generally entrusted with the conveyance of messages from the German embassy, had visited the legation. He told the minister that a highly placed official would shortly visit Romania and offer the Romanians a very favourable commercial agreement. If the Romanians were not responsive, a very marked change in the German attitude would become apparent. Specifically the Germans would support Hungarian claims to Transylvania. This approach, which the Baron described as an ultimatum would take place in the spring of 1939 [53].

Another fascinating story is the one which relates to Gustav Schmidt, a former Austrian diplomat, who had been taken over by the German embassy in Bucharest. He had decoded the German ultimatum and passed it on to British intelligence or simply blurted it out in a Bucharest night club. Schmidt was shot or forced to commit suicide. In any event, the ultimatum, having been betrayed, was not presented [54].

Whatever the truth of the matter, and fascinating as all this must be to devotees of such writers as Eric Ambler and John le Carre, it seems clear that Tilea acted with the knowledge and under the instructions of his government or of elements within that government above all the King. Certainly these elements calculated with nicety that the British would act, and that Munich and all that it implied would now be relegated to a disreputable part of British diplomatic history.

After 15 March 1939 it became evident to the government that the policy of appeasement as understood by the critics of appeasement had failed. It was equally evident that Hitler's ambitions had strayed beyond the Volksdeutsche Germany was aiming at the domination of eastern and central Europe, at the very least. It had never been the intention of the government to abandon eastern Europe to the Germans. After all, the political and territorial configuration as created in 1918 had been brought about by the efforts of the victorious allied powers. It was unthinkable that what Britain had been a party to creating she would now voluntarily dismantle. But the dilemma, in the spring of 1939, was how to prevent it. The days of isolation were not even a dim memory. In the early years of the century Britain had come to agreements with a number of potential rivals. Thus the first world war was fought with France, Italy, Russia and Japan as allies. Of these four powers, Britain in the thirties could depend on only one: France. As early as November 1937 the Chiefs of Staff had come to the conclusion that the British could not fight Germany, Italy and Japan at the same time without the support of "great allies" [55]. This view was reiterated in 1939. Therefore it was necessary to detach Italy and/or Japan from those hostile to Britain or alternatively it was necessary to bring back the Soviet Union into a new alliance. Any help to be given to Romania would depend on persuading the Soviets to give help too, plus some of the minor powers like Poland and Turkey.

---

[53] 371/22464 R. 8387.

[54] There are a number of accounts of the Tilea ultimatum. I find the most convincing in chapter VI of S. Newman, *March 1939: The British Guarantee to Poland*, London, 1976.

[55] I. Colvin, *The Chamberlain Cabinet*, London, 1971, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

This policy was put into effect without delay. On 17 March Halifax telegraphed Seeds, the ambassador in Moscow to enquire of the Soviet government whether, if they were so requested by the Romanian government, they would help the latter to resist German aggression [56]. The Soviet answer came on the evening of 19th. Litvinov suggested a conference of delegates of the British, French, Soviet, Polish and Romanian governments to meet in Bucharest to discuss possibilities of common action [57]. The suggested venue of Bucharest was deliberate as the Soviet government hoped that this would be psychologically valuable both on the Germans and the Romanians, as Maisky told Halifax on the same day. Halifax rejected the idea of a conference as being too uncertain in its result and too slow [58]. He was thinking of a different approach. On 17 March when the American ambassador Kennedy had seen Halifax, the latter made him what amounted to a short speech. A great many people, he said, were reexamining many positions that had been taken in the past. For many years there was conflict between those who believed "that the best way to avoid trouble was to rally all the forces of order and peace and announce in advance a joint decision to resist any violation of either". Others believed that trouble could be avoided by the avoidance of any conflict [59]. By the time Halifax spoke to Maisky on 19 March the government had clearly made up its mind to adopt the former course — "... in essence our notion was that it might be possible quite quickly to find means by which Great Britain, France, Poland and Russia could publicly assert their solidarity of attitude..." [58]. The British proposal was ready on the next day. In a telegram to H.M. representatives in Paris, Moscow and Warsaw of 20 March the government stated that in spite of doubts as to the accuracy of the "ultimatum", the recent German absorption of Czechoslovakia showed clearly that the Germans were resolved to go beyond the consolidation of the German race and as such their policy ultimately threatened every state in Europe. The government therefore suggested a formal declaration by the four powers that they would immediately consult in the case of a further threat to peace and decide what steps should be taken to offer joint resistance [60].

The extent to which the Tilea "ultimatum" had been relegated to a subsidiary position can be seen in Chamberlain's words to the Foreign Policy Committee on 27 March. The important thing, he said, was to consult with the three powers and consider what action to take. The precise form which the *cassus belli* might take was not very material. The real issue was to attack Germany on two fronts if she showed "signs that she intended to proceed with her march for world domination [...]. We should attack Germany, not in order to save a particular victim, but in order to pull down the bully" [61].

The government found, however, that the smaller European powers expected it to take the initiative first, and only after it had committed itself

[56] D.B.F.P., IV, No. 389.
[57] Ibid., No. 421.
[58] Ibid., No. 433.
[59] Ibid., No. 394.
[60] Ibid., No. 446.
[61] Cab. 27/624 F.P. 36 (38).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the ultimate aim will be the domination of Europe by Germany and Italy. would they themselves declare themselves. In other words they wanted to make sure that the policy of appeasement, as understood, had been firmly abandoned. It would have been dangerous for one of the smaller powers to commit itself and then find that London and Paris were not prepared to do anything effective to deter the Germans. There was certainly such fear in Warsaw and also in Bucharest. Moreover the insistence of the British and French to associate the Soviets in resistance against the Germans were viewed with suspicion. Tilea told Cadogan on 23 March that although his government might hesitate to associate itself with the Soviets in any pact formed in peace time to resist the Germans, he was certain that in case of war they would be only too glad to accept Soviet assistance [62].

Thus when H.M. representatives were asked to enquire of the governments to whom they were accredited what their reaction would be to a German ultimatum such as the one that Tilea had described they found that these waited on a British decision. When Sir Ronald Campbell asked the Prince Regent Paul what would be the question. "You ask me what I am prepared to do but I should like to know what you are prepared to do", Campbell reported him as saying [63]. Prime Minister Metaxas told the British Minister in Athens, Sir Sydney Waterlow, that he hoped that the British and French government would give a lead to the Balkan Entente [64]. The Turkish government assured H. M. government that if it were prepared to make proposals or suggestions the Turkish government would "study them in the friendly spirit which characterises the relations of our two countries" [65]. The Romanian government in a memorandum communicated to the British government on 20 March was even more explicit : " ... we believe that [...] it is necessary that all the big Western Powers, on their own initiative, should make it clear in a very precise form that they do not admit new changes in their boundaries and in the situation in Europe and that they are determined to help us with all their military force to defend our frontiers" [66].

The Poles were equally adamant. Lukasiewicz, ambasador in Paris, told his American colleague on 24 March that only if Britain showed readiness to resist the Germans rather than appease them would any credence by placed on her proposals. There is reason to suppose that these views were transmitted to London [67].

The inability of the British and French governments to come out with a definite statement of intention to resist further aggression by the Axis powers simply made it more likely that the nations of south-eastern Europe and the Mediterranean would themselves do nothing to impede such aggression but would rather seek accommodation with the Axis. The position of Britain and France as great powers was at risk if they did not stand up to the Axis. Thus Knatchbull-Hungessen pleaded with London to do something decisive to keep the Turks on the British side after the Italian occupation of Albania. In a number of telegrams sent on 10 April he described the dis-

[62] D.B.F.P., IV, No. 541.
[63] Ibid., No. 420.
[64] Ibid., No. 425.
[65] Ibid., No. 423.
[66] Ibid., No. 541.
[67] W. Jedrzejewicz, ed., *Diplomat in Paris, 1936—1939*, New York, 1970, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

appointment of the Turks at the lack of firmness of the British and the French. He asked to "be allowed to speak much more plainly about our attitude in the event of Italian threat to Greece and secondly that the moment has arrived when I should be enabled to give under strict secrecy the same [sic ! *some ?*] indications of our war plans in this theatre and of our intentions for co-operation with Turks. . ." [68].

As far as the immediate problem was concerned it hinged on Poland rather than the Soviet Union. The Romanians were unwilling to accept Soviet help except in the extremity of war. A number of neutral countries, a number of potential allies, a country like Italy whom the British still hoped to wean away from Hitler's embrace, would all be alienated by Soviet participation. In any case Soviet participation could only be had on Soviet terms as Stalin had made clear at the 18th Congress of the Communist Party on 10 March 1939. In any case what military weight could the Soviets be expected to wield ? It was the unanimous view of the Chiefs of Staff — a view incidentally shared by their French allies and their German opponents — that the Soviet military forces would be effective in defending the Soviet Union but of little value in fighting outside the frontiers of the U.S.S.R. The Soviet Union had no common border with Germany. If the Poles and Romanians refused to allow the Soviets through them, the only way the Soviets could attack the Germans would be by air. The range of Soviet aircraft was such that they would be able to reach Berlin and would then run out of fuel. Even if the Soviets violated Polish air space the range for effective bombardment of Germany did not exist [69].

Polish attachment to the British plan was therefore essential. But Beck proved coy in committing his country to come to Romanian aid. It was now essential for the British and the French to attach Poland firmly to the west. A Polish-German deal was not impossible, it seemed at that time. Therefore some special inducements would have to be given to Poland. At Anglo-French talks in London between Chamberlain, Halifax and Bonnet on 21 and 22 March it was agreed that in order to help Romania Poland would have to support her. In order to get Poland to agree, the British and French would have to promise Poland help that they would go to war. Only after this had been achieved would attempts be made to secure Soviet participation [70]. *In the event the two western governments were forced in the face of the* deteriorating situation and in the face of Polish demands to give Poland an unconditional guarantee.

After the Italian occupation of Albania the attention moved from the problems of Romania and Poland also to the problem of Greece and Turkey. On 12 April Halifax telegraphed Knatchbul-Hugessen to tell him that the government feared "that the present Italian action in Albania may only be one step in a wider movement for the achievement of the expansionist aims of the Axis Powers, who, it is presumed are acting in collusion. We cannot foresee where the next point of the act will be ; but whenever and wherever it is made (Greece or Roumania or Poland or Western Europe) Whichever of these two Powers it is that launches the attack, it is almost

[68] D.B.F.P., V, No. 124. See also the three previous telegrams of that date.
[69] Cab. 27/627 F.P. (36) 82, 23 April.
[70] D.B.F.P., IV, No. 458.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

certain that the other will be involved. This means that the next act of aggression by either of the Axis Powers whatever may be the point of attack is likely to involve directly or indirectly all the Powers bordering on the Mediterranean" [71].

The French now pressed London. It seemed to them that any further delay in announcing a guarantee to Romania would be dangerous. The British were still waiting for the Poles to give a similar guarantee to Romania: the Poles were unwilling to do so. The Italian invasion of Albania had concentrated British attention to the problem of giving a guarantee to Greece. As in the case of Romania a local power able to give more immediate help than Britain or France was essential: Turkey. The French did not see it in these terms. In the aidememoire that ambassador Corbin sent to the Foreign Secretary on 13 April attention was drawn to the danger of not guaranteeing Romania as this would only encourage the Germans to move against that country. In any case the French government "a estimé qu'il importait de mettre fin à l'incertitude qui pouvait subsister, tant à Berlin qu'à Bucharest, sur la détermination de la France de s'opposer à toute action de force allemande entreprise en vue d'assurer au Reich les ressources naturelles qui lui font défaut et que l'assujettissement de la Roumanie lui livrerait" [72]. When Corbin saw Halifax on the previous afternoon he asked him whether the British reluctance to extend the guarantee to Romania was due to Beck's attitude or to the inaccessibility of Romania. Halifax told him "that to some extent it was the result of both these considerations, with the rider that, instead of the phrase «inaccessibility of Romania», I should lay the emphasis on the importance of Turkish co-operation" [73].

Both Chamberlain and Halifax were opposed to the French plan. It had been decided that a guarantee to Greece would be announced to the House of Commons on 13 April. The French proposals to include Romania seemed to the British to be throwing away the lever for bringing Poland and Turkey into a wider arrangement [74]. The French remained unconvinced. They judged the danger to Romania to be greater than the British government supposed. Daladier told Phipps that he had agreed to give a guarantee to Greece without even consulting his cabinet, although Greece was not a vital French interest [75]. The appeal to loyalty and solidarity had its effect. In the perilous international situation existing the British could not afford to go against French wishes: "... in the interests of solidarity", Halifax told Phipps, "we do not feel that we can fail to respond to M. Daladier's urgent appeal, especially in view of the evidence the French Government has given us in the past of their readiness to meet our wishes" [76]. The declaration as announced by the British and French governments guaranteed the independence of both Greece and Romania if they were subjected to threats which they considered vital to resist. In that case, the two governments were prepared to give them all the support in their power.

[71] Ibid., V, No. 138.
[72] Ibid., No. 49.
[73] Ibid., No. 48.
[74] Ibid., No. 144.
[75] Ibid., No. 53.
[76] Ibid., No. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STRUCTURE AND HISTORY : MICHEL FOUCAULT'S TEXTUALISM

BY

IULIAN PAŞALIU

0. A rich literature has appeared so far as an echo [1], of Michel Foucault's books, which marks the vogue of this controversial thinker who is the subject of disputation among philosophers, historians, linguists and literary critics. However, the present paper starts from Paul Veyne's [2] remarks. For Richard Rorty [3], the Foucaultian inquiry should linked to the whole philosophical thinking of the 20th century in a way which will be analyzed later.

We shall strive to answer the above mentioned problems, and, to begin with, we shall first place Foucault in the field of modern linguistics. Foucault and his work [4] have produced a devastating effect on the contemporary historiography. The 20th century philosophy considers that the epistemai which Foucault showed as defining the Renaissance, the Classical and the Modern Ages, would exclusively result from various modalities of understanding the linguistic sign and the theory of representation. Thus, the Foucaultian inquiry into the theory of discursive text is associated with explanations which prove tempting for the theory of value and, especially, for literary criticism. We have to associate Foucault with the field of linguistics because : 1. Foucault's approach to history seems entirely and unwillingly [5] determined by the methods of structural linguistics ; 2. his thought is moulded by the post-Saussurean structural linguistics so that he starts from it in order to find grounds for the construction of his epistemai for the XVIth—XIXth centuries ; 3. the Foucaultian inquiry should be seen against the background of modern linguistics if we want to place it in its true light and value ; as a result of this treatment we shall also be able to correctly appreciate his judgements on a series of historians, philosophers and literary critics.

Our analysis of Foucault's work will be focused mainly on *Les mots et les choses* (1966) and on *L'Archéologie du savoir* (1978), which will be referred to under the sigles *MC* and *AS*.

---

[1] Pamela Major-Poetze : *Michel Foucault's Archaelogy of Western Culture : Toward a New Science of History*, London, 1983.

[2] Paul Veyne : *Comment on écrit l'histoire suivi de Foucault révolutionne l'histoire*, Paris, 1978.

[3] Richard Rorty : *Consequences of Pragmatism*, New York, 1983.

[4] Guy Bourdé, Hérvé Martin : *Les écoles historiques*, Paris, 1983.

[5] Bertil Malmberg : *Analyse du langage au XX-e siècle. Théories et méthode*, Paris, 1983.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. *A.* The operative historiography [6] is linked especially to *MC*. Though *L'Histoire de la folie* (1964), *La naissance de la clinique* and *MC* are kindred studies (the former being only special applications of the theses of the latter), *MC* is the only one to offer to the world three large frescoes of the history of European ideas from the Middle Ages to the present-day, three models which are devoted, respectively, to the Renaissance, the Classical Age and the Modern Age (the XVIth, XVIIth, XVIIIth and XIXth centuries) that is to a period of history relatively abounding in documents and which has been the subject of many theoretical syntheses. The epistemai of the mentioned periods are the following ; the episteme of the similitude, characteristic of the Renaissance ; the episteme of order peculiar to the Classical Age and the episteme of succession which characterizes the Modern Age (the XIXth century). The analysis of the Modern Age also shows how the concept of man as a finite subjectivity results from the organization of the episteme of modernity.

The reading of *MC* is somehow disconcerting. Although Foucault's thought moves too rapidly in the conceptual texture of his epistemai, the reader can distinguish the following important problems : *a.* there are three modes of manifestation of positiveness (discursive fields in M. Foucault's terms) for each episteme (1. the field of language development ; 2. the field of manifestation of life, of the organization of living beings ; 3. the field of development of the economic activity) ; *b.* the clear-cut separation, the discontinuities which characterize the discourse ; *c.* the idea of structuring, organizing of the fields ; *d.* the predominance of the organization of the language taken as a system of reference in the Foucaultian epistemai ; *e.* all the epistemai are modes of being and of being done of the representation ; *f.* the unequal treatment of the modes of representation.

The mode of similitude, the Renaissance, is dealt with briefly in chapter II, „La prose du monde", whereas the other two, the mode of order, the Classical Age, and the mode of succession, the Modern Age, are thoroughly detailed so as to make possibile the understanding of the parallelisms which are necessary to get a clear grasp of what separates them : i.e. another mode of *being* of the representation. The description of the emergence of the discursive formations : general grammar, natural history, and the analysis of wealth in the Classical Age is continued beyond the discontinuity of the characteristic episteme with the philology, biology and political economy which define the Modern Age. The subtitle of the book : "An archaeology of the human sciences" comes into prominence only if we understand the Foucaultian dominant, the concern with the being of the language, in the light of which he presents the case against the human sciences : the psychology, the anthropology and the linguistics, as well as man's death in the sense of making positive the knowledge on man.

I. *B.* Michel Foucault's reflective historiografy is associated mainly with *AS*. Foucault is concerned with the archaeology, which is, in its turn, also linked to the positiveness and remains open to subsequent experimental and/or formal verifications. The archaeological is a combination of known and unknown, of experienced (perceived) or imagined, of true and false ; it is

[6] Joseph Van de Wiele : *Histoire chez Michel Foucault*, in *Revue philosophique de Louvain*, December 1983, p. 601—633.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neither systemic nor phenomenologic, because it is the result of some rules of the discursive practice. It is the functional field of co-ordinations, subordinations, conceptual transformations — purged from the indices of subjectivity of the conscience and knowledge ; it is another way leading to science because the archaeology starts from the discursive practice and builds the practical knowledge (*le savoir*) ; The practical knowledge separates the scientific fields from the archaeological territories, as the latter also include the component of fiction which eludes the demonstrable. The discursive practice does not coincide with the scientific elaboration which it can bring about. The archaeology is carefully separated from the scientific on the one hand, and from the ideological, on the other hand. Science is localized in the field of archaeology but without exhausting it. It is also necessary to specify the point of articulation of the ideology. This is performed exactly in the place where science separates from practical knowledge (*le savoir*), because the ideology : *1.* does not exclude the scientific ; *2.* the contradictions, the gaps, the theoretical defects can signal the ideological functioning of a science. *3.* the ideology is not diminished by the increase in rigour and the dispersal of the falsity ; *4.* the ideological functioning of one science means to take it again as practice for other practices. For a more precise understanding of the practical knowledge (*le savoir*) M. Foucault defines the thresholds of the discursive practice : *1.* the threshold of positiveness or the moment when the system beomes individualized, when man and the same system to form the enunciations comes into play ; 2. the threshold of epistemology, the moment when the archaeological rules of discourse formation are supplemented by norms of verification and coherence which are reliefd to the practical knowledge (*le savoir*) ; 3. the threshold of scientization, governed by laws of construction which are added to the epistemologization ; *4.* the threshold of formalization — the scientific discourse can define the necessary axioms, the propositional structures it needs for its development starting from itself, as a formal edifice in process. The possibility of distinct historical analyses appears as a consequence of the above mentioned thresholds. Here are the reasons : *1.* the recurrential analysis that can be performed in an established science which has passed over the threshold of formalization ; *2.* the epistemological analysis, over the threshold of scientization, which is grounded on the opposition truth/false, rational/irrational ; *3.* the archaeological analysis which starts from the description of the discursive practices and brings about — among positivenesses, practical knowledge (*le savoir*), epistemological figures, and science — the whole play of differences, relations, distances, discrepancies, independences, autonomy and the mode in which their own historicities articulate (*AS*, 248) ; *4.* the analysis of the episteme, of the discursive regularities, the network of relations which can unite — for a given epoch — the discursive practices which generate the epistemological figures, the sciences and even the formalized systems. The episteme covers an indefinite field of relations and is an indefinite ensemble of discrepancies, coincidences which are, in turn, set out and undone. The episteme enables us to seize the play of the constraints and limitations which subordinate to the discourse at a given moment and which make possible — within the positiveness of the discursive practices — the existence of the epistemological figures and of the sciences. The episteme calls into play for science the fact itself that it exists. And the episteme is separated from any philosophy of know-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ledge by its non-reference to the instance of an original donation on which — in a transcendental subject — the fact and the law are grounded ; instead, the episteme refers to the processes of historical practice (*AS*, 251). In Foucault's opinion this is meant by the orientation of archaeology towards the episteme, and the Middle Ages were preferred in *MC* for this purpose, as from the XVIth to the XIXth century the Middle Ages unfolded so many positivenesses, in a period when it was very difficult to reach the level of scientificity and formalization. Hence, Foucault's choice is not the result of necessity, it is governed by comfortableness. Once the choice made we are to outline the stages of the Foucaultian inquiry and of its way towards archaeology and archives as the epistemai could result from the according to the mode or organization.

Everything must be given up, everything must be undone in order to come out of the field of *dicere ;* the annihilation of the documents as ; disciplines, books, word, thing, subject ; the renouncement of the origins, of the continuities, of the influences, of the subjectivity ; the conversion of the whole into an immense powder of facts represented by statements. For Foucault the whole „de-construction" takes place on the basis of the warrant of the existence of the form which willl assure ; *1.* the mutations of the discourse on the basis of the relations among facts, groups of facts, systems of facts, formal systems, that is to say the construction of the discursive space according to these relation of co-existence, succession, mutual functioning, mutual determination, independent and/or correlated transformations ; *2.* the discursive formations : the types of discourse are defined by the form, the style of the enunciation ; these are systems of dispersions which can be described in terms of the rules of formation (the condition of existence, maintenance, modification, disapearance) in a given disciplinary repartition (mutations of discourse) ; 3. the formation of objects, the content of the given concept : the rule of formation consists of : *a.* the field of emergence of the WHAT ; *b.* grids of specification WHERE, *c.* the instances of delimitation (instruments of decantation) HOW. The field of HOW, the mode of being done (*AS*, 64) which takes into consideration relations of the order 2, for parallel descriptions is central in the formation of the objects. Michel Foucault avoids the analysis of the contents. He organizes the forms which materialize as contents (Hjelmslev). But it is well known that the practices are logics in other key of the phenomenon ; 4. the formation of the discursive modalities, the restriction of the preceeding level determined by the following circumstances : the ritual of the discourse [= MODE (DO)] having, at the same time, the concern of the elimination of the transcendental subject (*AS*, 74) ; *5.* the formation of the concepts represents the shift from the „de-constructive" stage — which does not show tendencies of organization, but slight tendencies of specification as can be seen from (1—4) the shift from the powder of facts to the logical organization of the fascicle of relationships we have been discussing above. Foucault's organization is limited to the following items : *a.* the dimensions of succession (types of dependencies, of combination) are only pointed out ; *b.* the field of coexistence, of concomitance (a mixture of present and absent, of supposed, implicit, analogous (*AS*, 78) ; *c.* the procedures of intervention which can be applied to the enunciations and then in the rewriting techniques ; *6.* the formation of strategies does not represent a limi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tation of the discourse analysis, but, in Michel Foucault's opinion, it can be obtained from the same play of relations.

We should also mention that the order introduced by Foucault in the multitude of facts which was obtained by the "de-construction" of the whole inheritance of the human experience is a pre-discursive structuring. This order is characteristic of certain levels of the discourse ; and it defines rules which are made topical as a special practice. There is no attempt to pass from the text to the thought (*AS*, 101).

In the chapter on enunciation and archives, M. Foucault concentrates his analysis on the following problems : *1.* the definition of the enunciation against any a priori, against any *datum*, except the *datum* of the structure (*AS*, 105). The enunciation is not what the grammar says ; it is neither what the Oxfordians mean by a *speech acts*, nor what logic currently understands. The enunciation is a function of existence which belongs to the signs. If we start from it, we can partially decide by analysis and intuition whether it makes sense or not, and according to which rule, and what kind of an act is performed through its (oral or written) formulation (*AS*, 115). Therefore the enunciation is a function which multiplies a field of structures and possible units making them to appear with concrete contents (*AS*, 115) ; 2. *The enunciating function.* As function of existence the enunciations can be linked to : *a.* the reference of the function — law of possibility, rule of existence for fields, objects, which are called written documents (*AS*, 120) *b.* the emitting subject, which is not identical with the subject of the enunciation, as it signifies the position which any individual should take in order to become its subject (= who can think of it) *c.* the field where the contextual space is exerted ; *d.* the material existence, the space and time of the enunciation, the field of stabilization, the field of utilization. What we have mentioned in (a—d) represents the modalities of the proposition. *3.* Generally the description of the enunciations reveals the care to eliminate the living subject : *a. 1.* the determination of the vocabulary (gramatical formulation and acceptability) at the level of verbal performance in order to obtain an approximate orientation : clinical, economic... discourse, by revealing the same system of formation ; *a. 2.* the modalities of the non-expressed (polysemy) having as a consequence the hermeneutic plus the field—correlated absence ; *a. 3.* the suspension of the signified and the signifier in favour of a modality which is neither transcendental nor anthropological ; *b.* the first part of the book becames intelligible because : *b. 1.* it assures in the future the deductive organization of the discursive formations ; *b. 2.* the discursive formations are not characterized by organizing principles but by the dispersion of the facts, which is a law of coexistence for the enunciations, which in their turn, are not interchangeable elements, but multitudes characterized by their existential modality *b. 3.* finally, the discourse is defined as an ensemble of enunciations to the extent to which they result from the same discursive formations (*AS*, 153), and is formed of a limited number (of enunciations) whose condition of existence can be defined ; *b. 4.* the discursive practice is an ensemble of anonymous, historical rules, which can be determined in time and space at any time, and which have defined a given epoch for a social area (*AS*, 153).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. The rarity, the cumulation, the exteriority, are Foucaultian expedients to fill the above schemes, which have been only enunciated so far. But, as the formal schemes are not satisfactory for the details of any epoch, Foucault gets through the back door everything which cannot be contained in such an anonymous, uniformly opened to articulation, text (*AS*, 155) he introduces these elements under the title of the implicitly of the institutions, practices, techniques and the objects which bring them about. DOES/SAYS, implicit meaning, over the plethora of the so-called text : *1.* law of rarity, the principle of non-filling the field, of the vacuity, because the discourse is not a rich germination, nor is it a repartition of lacunae, gaps, absences, limitations, cuttings (*AS*, 157) — we cannot say all the things, but we can obtain them by exegesis, commentary internal proliferation of the meaning : variety makes necessary the hermeneutic (*AS*, 158) ; *2.* the level of exteriority, of the SOMEONE, without reference to a cogito (*AS*, 161) ; the cumulation, immanence, activity, recurrence, i.e. positiveness. The positiveness represents the historical a priori, an archive which allows the development of the formal identities, of the thematic continuities, of the conceptual translations, of the polemic games. The a priori is not a condition of validity for the judgement, but it is a condition of reality for the enunciations (what justifies their grouping together) (*AS*, 167). The archive is a general system of formation and transformation of enunciations, on the one hand, and, on the other hand it is a system of enunciability (*AS*, 170). The archaeology describes the discourse as specific practices within the archive element (*AS*, 173).

Finally, the mode the archaeological description is made ; no ! to the anticipation, the novelty, the originality, yes ! to : *1.* the regularity ; we must distinguish between the enunciative homogeneity, linguistic analogy and logical identity, as only the enunciative homogeneity is taken into consideration in connection with the regularity (*AS*, 191) ; *2.* the derivation within the framework of the regularity, what explains the emergence of the new : the archaeological order is neither the order of the systematicity, no that one of the chronological successions (*AS*, 193) ; the analysis of the discursive formations describes levels of enunciative homogeneity. The contradictions represent the object of archaeological description because the coherence is a result, a finishing point of the orientation ; *3.* the comparative facts lead to the law of communication among various discourses in the following way : *a.* through the existence of the configurations that assure the reduction of the diversity of the discourses, through the indication of the units which should total them (*AS*, 208) *b.* through the play of analogies and differences, as it appears at the level of formative rules : *b. 1.* archaeological isomorphisms ; *b. 2.* the definition of the archaeological model of each formation ; *b. 3.* archaeological isotopy ; *b. 4.* archaeological gaps *b. 5.* archaeological correlations ; *c.* the archaeological research does not question : *c. 1.* the motivation of the enunciative facts ; *c.* 2. the meanings (this is task of a hermeneutic) but it only questions the specific forms of articulation (*AS*, 213) and of the utilization of this common body as a working instrument with a view of obtaining the general history (*AS*, 215).

There are eternities which succeed each other, a play of set images : *a.* the archaeology defines the formative rules of an ensamble of enunciations : *b.* the formative rules defining a positiveness have not all the same degree of

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

generality, that is to say there are hierarchies. The archaeology chooses as a mode neither the purely logical scheme, nor the simultaneity or the succession, but the crossing of relations, movement and succesion. The archaeology locates the temporal vectors of derivation. It brackets the absolute of the succession. Neither the linear model of the speech, nor the model of conscience uniting the present with the opening toward the future and the preservation of the past, but the practice which requires its forms of concatenation.

The archaeological analysis is centered on differentiation. However this one can be analyzed through : *1.* the existence of different planes within the discourse (the plane of the enunciation, the plane of object formation, the plane of the types of enunciation, of the concepts, themes, options, the plane of derivations, that of the formative rules, the plane of substitutions of a discursive formation (appearance and disappearance) *2.* the analysis of transformations : there isn't general transformation, but a number of distinct transformations, — for instance, the disappearance of the analysis of the sign and of the theory of representations is sufficient to mark a break allowing the description of the discontinuities as such.

Here we are at the end of the outline of Foucault's a priori and mimetic structuralism, which sometimes puzzles the reader by the overflow of erudition, verbal ardour and pathos used to reach an *absolute objectivity in history*.

We are now acquainted with the great problems debated by Michel Foucault. Consequently, it seems necessary to re-problematise this matter from the point of view of contemporary linguistics which differs from the point of view which has moulded Michel Foucault's mind and thought.

I. *C.* People are used to think through the mediation of some objects of the historiography as : the Renaissance, the Classical Age and the modernity. We shall discuss below the mode of defining them through a special type of reductionism, the exclusive result of the mode of the manifestation of the representation. And if the analysis proves that the foundation of the mode itself of how these objects are produced is another one, then we shall also raise for discussion their content in the light of other points of view.

Not only the Foucaultian trichotomy : the episteme of similitude, of order, of succession, but also any other mode of studying these periods of the history, can be associated with two and only two modes of being of the representation : the *mediate* representation and the transparent, *immediate* representation. Whether it is considered from the philosophic standpoint of the relation between present and absent, between sensory and intellective, between perceived and conceived, or whether it is reduced to the theory of sign to the relations between signifier and signified, the problem of the representation remains essentially an epistemological problem. That is why we consider it necessary to avoid the direct polemic which Foucault's verbalism incites and we prefer to put him face to face with what he has ignored or omitted in epistemology, in general, and linguistic epistemology, in special, and for this purpose we shall start from the graphs described by him (*MC*, 225) to facilitate the understanding of historical discontinuities. Michel Foucault's graphs unite in a special way four moments of the mode of being and of being made of the language named by Foucault : 1. *attribution ;* 2. *articulation ;* 3. *designation* and 4. *derivation*. In order to remain within the strict

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

limits of Foucault's argumentation we should keep in mind the following reductionisms (which lead to extrapolations and transductions): These four moments of language development: *1.* are deduced by Foucault from the analysis of Port-Royal general grammar[7]; *2.* they represent criteria of analysis for the natural history and the analysis of wealth as well. *3.* they are filled with other contents when they are composed with another mode of being of the representation: the mediate representation + similitude (= Renaissance) / mediate representation + succession (= modernity) *4.* Foucault does not seem interested in the content of the mediate representation + similitude, and on account of this we shall be obliged to insist on these four theories.

The ATTRIBUTION. In Foucault's books it is equivalent to the theory of proposition, because: the verb is ireducible (according to the quotations from Hobbes and A. Smith), the language is linked to the existence through the agency of the verb (within the conception of the *G.G.*), the copula is associated with the idea of cause.

The ARTICULATION tries to establish the mode of organization of the discourse as a consequence of the composition of two co-ordinates: *1.* the axis of the particular-general with the axis of the substance-quality. On the one hand this composition results in the classification and subclassification of the represented, and on the other hand, in the grammatical categories: nouns (respectively proper nouns for the individual and common nouns for the general in the plane of substance), the adjective, which correspond in the language to the category of quality, in the discourse. For the time being we should also mention — referring to representation and the represented — that for Foucault the classical discourse is not centered on resemblance, but on identity; and the discourse articulation, which would lead to a classification, to an arborescent graph, is not isomorphous with the language articulation.

The DESIGNATION synthesizes into NAME(ING) the act of originating in the discourse and the act of judging in the languages. It is a synthesis where the world of the deictics, of WHERE the things are and the world of HOW, in the speech development, are linked to the world of WHAT, is represented. For the moment we draw the attention to the fact that in contrast with what Foucault takes from GG as being generally valid for the discourse, the designation proves to be a hybrid, because NAME is opposed to PREDICATE exactly as INDICATE is opposed to PREDICATE.

The DERIVATION retains the fact that types of connection defined within the moments we have described above are necessary, and it represents the mode in which the classical discourse understands the arbitrariness of the representation.

Foucault resumes in *AS* the theoretical segments: the attribution, the articulation, the designation and the derivation, but he adds several theoretical considerations, i.e.: they do not designate concepts which the classical grammarians effectively used; they do not permit to reconstruct under the various grammatical works a more general, more abstract system, a poorer system which would reveal thus the deep compatibility of different systems; They allow to be described: *1.* the mode in which the different gramatical analy-

[7] *Grammaire Générale Raisonnée de Port-Royal* will be quoted as *GG* in what follows.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ses of the possible forms of succession of the name, verb, adjective, of phonetics, syntax of the original language and of an artificial language are set in order and development ; these possible orders are prescribed in relation to the theories of attribution, articulation, designation, and derivation ; *2.* the mode in which *GG* defines its field of validity, building a field of normativeness and constituting a field of actuality, which contains the accepted solutions defining the present problems that settle the concepts and statements fallen into disuse ; *3.* the relation between *GG* and Mathesis (=Cartesian and post-Cartesian algebra, the project of a general science of order), the relation between *GG* and the philosophical analysis of representation and the theory of signs, the relation between *GG* and the natural history (the problems of the characteristic and taxonomy), the relation between *GG* and the analysis of wealth (the arbitrary problems of measure and exchange) ; if we study theses relations we may establish the ways which assure the circulation, the transfer, the alteration of concepts, the change of their form and of the field of application, when we pass from a field to the other ; the scheme of the four theoretical segments outlines the regular space of their formation, but it does not define the logical architecture of all the concepts the grammarians have used ; *4.* how it was possible to have simultaneously or successively different conceptions of the verb *to be* of the copula, the root of the verb and inflexion (for the scheme of attribution), different concepts of the phonetical elements, of the alphabet, of the name (noun) and adjective (for the theory of articulation) ; the different concepts for proper nouns, common nouns, demonstratives, nominal roots, syllable or expressive sonority (for the theory of designation), the various concepts regarding the original and derivated language, the metaphor, the figure, the poetic language (for the theory of derivation) (*AS*, 82).

We have retained these theoretical considerations because they de not underlie only *MC* and *AS*, but they are at the bottom of the whole Foucaultian conception. His justifications, which have been mentioned above, permit the understanding of his epistemai which he wants to be grounded on the existing connections among the four theoretical schemes. Foucault's quadrilaterals are not the definition of a logical architecture of all the concepts used, they represent only an outline of a regulated space. And yet Foucault succeeds in establishing several relations : the articulation offers contents to the attribution, but the articulation is opposed to the attribution ; the designation is opposed to the articulation, the derivation is opposed to the designation, and on the diagonal the articulation is opposed to the designation, the atribution is opposed to the designation. Here are Foucault's commentaries (*MC*, 131—136) However : *a.* Foucault's quadrilaterals would be any graphs of the processes, of the rapports between four theoretical schemas, in which the arrows are unidirected, but cyclically organized ; *b.* the diagonals are oriented half centrifugal, half centripetal, therefore it is difficult to understand why the NAMING was fixed at their intersection (*MC*, 133), *c.* Foucault's square does not indicate a figure inside the language as an object of study (*MC*, 135), but only the periphery of the language. The episteme of the Classicism is founded on NAMING (*MC*, 134) and the episteme of modernity is founded on the VERB, the manifestation of the language in its rough

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

being (*MC*, 134), but, however, these two theoretical schemes (NOUN, VERB) do not result in a place of the dominant, of the pregnancy in the two squares drawn by Foucault, because in the XIXth century each theoretical scheme appears as double-connected : the atribution is concomitantly linked to the articulation and derivation, and the derivation is linked to the designation and attribution.

So it is utterly necessary to point out how the theoretical schemes which form Foucault's squares are linked among them, if we are to understand the break between the episteme of order (1st square) and the episteme of temporality (2nd square), on the one hand, and the break between these two and the episteme of similitude, on the other hand. The first break can be explained through the different models which organize the relations among the four theoretical schemes (Attribution, Articulation, Designation and Derivation), but the second one seems to be defined only by the relation of the articulation within the theoretical schemes and by the similitude between the language and the discourse : „si tout était diversité la pensée serait vouée à la singularité... à la dispersion absolue et à l'absolue monotonie. Il n'y aurait ni mémoire, ni imagination possible, ni reflexion par conséquant. Et il serait impossible de comparer les choses entre elles, d'en définir les traits identiques et de fonder un nom commun" (*MC*, 135). The language would not have existed. The language exists just because there is something common, some identity under the identifications, the similitudes, repetitions and natural intersections. The similitude is excluded from the mode of knowledge of the early VIIth century, but it is the exterior limit of the language, the ring which surrounds the field of what can be analysed, of what can be ordered and known. It is the murmur which the discourse diffuses, but in which absence we can not speak... „On peut saisir maintenant quelle est l'unité solide et reserrée dans l'âge classique. C'est lui qui, par le jeu d'une désignation articulée fait entrer la ressemblance dans le rapport propositionnel. C'est-à-dire dans un système d'identités et des différences, tel qu'il est fondé par le vérbe être et manifesté par le réseau des noms. La fondamentale de ce „discours" classique c'est l'être de toute représentation en général, il était philosophie : théorie de la connaissance et analyse des idées. Quand il attribuait à chaque chose représenté le nom que lui convenait et que, sur tout le champ de la représentation, il disposait le réseau d'une langue bien faite, il était science — nomenclature et taxinomie". (*MC*, 135—136).

We are absolved of any commentary only if we add to the above quotation the following : „Le moment de l'attribution (comme forme de jugement) et celui de l'articulation (comme découpe générale des êtres) se séparent, faisant naître le problème des rapports entre un apophantique et une ontologie formelle ; le mouvement de la désignation primitive et celui de la dérivation à travers le temps se séparent, ouvrant un espace où se pose la question des rapports entre le sens originaire et l'histoire. Ainsi se trouvent mises en place les grandes formes de la reflexion philosophique moderne (*MC*, 220). But this quadrille of theoretical schemes does not appear in the conclusions of other language analysts who have studied either the Classical Age or the period prior to the Renaissance, to complete a more comprehensive picture.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II. *A.* The researches who have studied the language of the period investigated by Foucault in *MC* hold absolutely other opinions. Guy Allard [8] considers that the Middle Ages is characterized by the co-presence of two modes of thinking : „L'épistémé culturelle du savoir scientifique"... et... „une autre système apparait (moins valorisée à nos yeux pour des raisons qui tiennent à l'histoire culturelle des derniers siècles) comme toile de fond de tout moyen âge qui n'est que la forme élaborée de la pensée magique de la culture populaire. C'est la pensée symbolique" (...) „Le moyen âge a vécu de la cohabitation culturelle de deux systèmes, et malgré les oppositions, une osmose a tout de mème été possible dans certains cas" [9].

1. In Allard's opinion the components of the symbolic thinking are the following :

a. *mystical bearing.* The symbolism and the mystical experience are consubstantial : the invisible is essential both for the mystic and the poet. The symbolic system represents a thinking of the enigmatical, and belongs to the Heraclitean and Epicurean tradition. Augustine, who dominated the whole medieval culture, romained marked by the scepticism, in spite his conversion to the religion of Christ where the truth is proteiform. As everything which pertains to the interpretation, this symbolism is enlivered by the play of similitudes and analogies.

b. A certain theory of the sign and signification, represented by the Augustinian dynamics of *foris, intus, supra a* renewed inheritance of the stoic philosophy which had been known by Augustine in his sceptical phase. According to this theory, the meaning was a result of the interpretation, that is to say, a coincidence of the *dare* and *donatio.* But the coincidence has a multiple meaning. This type of exegesis in which the truth belongs to everybody constituted a sort of resignation from Augustine to Dante, but the theory of the multiplicity of meanings has survived in modern hermeneutics as well.

c. The structuring of a hierarchic and aesthetic universe can be found both in the Augustinian philosophy and in Pseudo-Denis'work. Pseudo-Denis' work had a remarkable success in the West if we consider the influence it exerted not only upon Maxim the Confessor, Scot Erigen, Thomas Aquinas and Nicolaus Cusanus, but also upon Leibniz, Hegel, Schelling, Berdiaeff — beyond the Middle Ages. Augustine's symbolism is linked especially to cogito, whereas Pseudo-Denis' symbolism is mainly cosmic. The ancient culture and the Dionysian Middle Ages perceived the cosmos as a total outside of which nothing exists and within which nothing escapes order. However, the problem of the coexistence of two worlds, the world of order and the world of the evil occasioned the effort toward the symbolization of a mediation. We also might mention the period of the groping which had begun with Abélard and was prolonged through the scientific system of the Aristotelian scholasticism to William Ockham who started from a theology of omnipotence and denied the necessity of the intermediaries. The triumph of the sceintific thought coincides with the end of the symbolic thought in the Western world, but it occured quite recently.

[8] Guy Allard : *La pensée symbolique au moyen âge*, in *Cahiers internationaux de symbolisme*, nr. 21/1972, p. 3—17.

[9] Idem, *Op. cit.*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. The *Alchemy* represents the attempt to join the scientific discourse to the symbolic one, that is to say it is a cultural osmosis. The scholasticism took its model from the side of science, from Aristotle, whereas the symbolic thought ranged with the mysticism, with poetry. To know which philosophy you have to range with is an old problem in the Western world. Philosophers focused on eloquence (Socrates, Cicero, John of Salesbury), on poetry and mysticism (Plato, Plotinus, Augustine, Pseudo-Denis, Heidegger), on science (Aristotle, Albert the Great, Kant, Comte, Bergson), on history (Hugues of St. Victor, Anselm of Havelberg, Hegel, Marx, Saint-Simon). As any other culture, the Middle Ages made its choice according to its needs and imperatives. But the dominants of the option the Middle Ages made are fixed on two of the possible epistemologic attitudes, the *direct thought* and the *indirect thought*, as Durand once remarked. Aristotle's pure experimentalism eliminates the symbol in behalf of a science of definitions: and, indeed, in the light of direct thought, the ideas are in things, which become just through this fact, the proper place of the being and substance. The truth should be sought here, in the direct adequacy, at the end of a search after the causes which was made in order to get the necessary and universal explanation of the phenomenal reality. The symbolic system is an indirect thought. It advances a conversion of the optics: the real (*ta onta, eidos*) is transcendent in a distinct way. Whence the idea of *transitus* (Augustine), *anagoge* (Pseudo-Denis), *transitio* (Scot Erigene), *cooptatio* (Hugues of St. Victor). Thus, this system shows a prevalence of the significance over the explanation, which is based on the idea of participation taken as the dialectics of the similar and dissimilar. The partisans of the scientific thought and of the symbolic thought follow divergent if not opposed ways. That is why the attitude toward the alchemists differs. Albert the Great associates them much more with magic than with the science. Aquinas and Roger Bacon seem more open to the alchemists' efforts. Apart and beyond the quarrels of the epoch, the alchemists tried to make a synthesis of science and art. In this way they foreshadowed the *Renaissance which is, according to P. Lenoble, one of those rare epochs of thought when art and science have offered the same Orphic representation of nature* [10].

This underlined passage ends our reference to Guy Allard regarding the medieval symbolic thought which led to the Renaissance... The definition of the Renaissance he gives is totally opposed to the definition offered by Foucault in *MC*, chapter II, „La prose du monde".

II. *B.* A complete image of the epoch which Foucault depicted in *MC* can be obtained — now that we are already acquinted with the Renaissance thought — if we pass to the description of the Classical Age. It is also necessary for us to refer to André Robinet's [11] analysis of the language of this period, if we want to judge from the outside Foucault's epistemai. As, F. van Laere [12] remarks, Foucault simplifies things in *MC* in the following way: the Stoics interpreted the sign on a ternary basis (signifier, signified and conjuncture, i. e. place of ressemblance), and *GG* refers

[10] Idem, *Op. cit.*, p. 17.
[11] André Robinet: *Le langage à l'Age classique*, Paris, 1979.
[12] F. van Laere: *Cahiers internationaux de Symbolisme*, no. 14/1966, p. 91—93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

only to a binary and already modern support : signifier and signified. For the XVI-th century, the language is but a storage of signs for Bopp it becomes object of knowledge. These simplistic distinctions are laid at the basis of the episteme of order, and, respectively of temporality. It is difficult to accept the idea that the thought of these periods can be simplified so radically. André Robinet advances arguments in favour of a very sophisticated picture of the development of ideas in the Classical Age. On the other hand, *GG* is not the expression of the thought of the partisans of the representationist classicism, but it tries and gives expression to a vein of the Augustinian tradition (the Vth century). The representationist tendency and the preponderance of the sign of *understanding* are solidary against the sign of *will,* the latter being linked to the perpetuation of belief (from the language of the initiates). The distinction *thing idea / the thing in itself* which appears in Augustine in the whole Augustinian philosophy of the sign militates for the primacy and autonomy of the thinking thought by the fact of its own participation to the verb and is against any theory of resemblance between sign and thing, sign and idea (such a resembalnce being represented by the symbolic thought). But the coexistence of the representationist tradition and of the tradition of the initiates' symbolic thought is marked by Blaise Pascal, who, in spite of his influence upon logic, underlines the plurivocal character of the sign, the broken mirror of the contradictory nature of man. But *GG* is far from being the only representative of the classical thought on the language. The military royal school [13] introduces the Encyclopaedia (through Beauzée) several remarkable differences as compared to *GG : a.* there is a diffuse occasionalism which governs the conceptions of ERM and fails to assure the connection between sign and idea *b.* naturalist scientific problems — totally alien to *GG* — outline a series of interests for the infantile and savage mentalities, for the problem of the rationality of the first language, for the role of the geohistorical individual, for the importance of a natural logic which governs thought and whose procedure is expressed in grammar ; *c.* the tropes are, according to DuMarsais, trivial and usual ; according to *GG* they represent marginal facts, whereas for *ERM* they represent the desire to make felt something else than in the representationalist theory ; the problem of the nature of the represented : for *GG* the represented is an idea, whereas for *ERM* the represented is an existence [14].

Regarding the thinkers of the epoch Robinet maintains that : Descartes is rashly ranged with the masters of *GG* (there is, however, an irreconcilability between the Cartesian type of thinking and the Arnaldian type of thinking : *a.* as Robinet remarks, there is an opposition between the pre-eminence of the *GG est* and the pre-eminence of the Cartesian *sum* (sign atta-

---

[13] L'école Royale Militaire will be referred to as *ERM* in what follows.

[14] L'article VERBE de l'Encyclopédie établit que le langage comporte une visée d'être qui lui donne tout son poids ontologique (p. 70). Toute la grammaire de Beauzée est plus ontologique que celle de PR : le signe de la chose y renvoie toujours à l'existence de la chose, bien qu'elle soit intellectuellement considérée. De son côté, Du Marsais, par biais de la pratique de la tradition interlineare (72) ...qu'il recomande, enregistre un import considerable de routine, d'impiricité de concrétitude opérationelle dans la formation linguistique : il s'agit bien plus de la pédagogie de Locke et de la philosophie de l'Essaye que de l'inspiration de PR" (78). G. Hottois, 1979 b, p. 576.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ched to the presence of the self), *b.* the concept of Cartesian linguistics goes so far as to include Leibniz and Robinet shows how alien Descartes' pure thought is to the idea of a characteristic implying the ontological promotion of the writing (derived according to the idea or the vocal sign) in accordance with the Augustinian hierarchy ; *c.* Descartes has elaborated a series of problems with which our contemporaneity is concerned [15] in the light of cybernetics and of a zoo-semiology by means of underlining : *1.* the scientific direction of the universal language with short signs which are aptly associated with the idea of simulation of the human language. *2.* the irreducible specificity of the human language : man alone can offer this type of always expected and universal answer whatever the contents of speech may be.

Taking Descartes as a centre of reference, let us see the position of the British philosophers : *1.* Hobbes could be better assimilated to the representationalists and to Descartes ; *2.* Locke's approach to the relations language-thought is empiricist, although he retains the thesis of a non-verbal thinking vitiated by word, and thus he saves the Augustinian edifice with its innate and theological components ; *3.* Berkeley is the most important for us among the moderns through : *a.* the existentialist (voluntarist, tensional) impulse, *b.* operationalis, the combination and manipulation which goes well with the arbitrariness of the linguistic sign ; the sign will have as a model the constructed, non-representable, non-natural number (ex. $\sqrt{-2}$); in ths way language appears in the light of a mathematical operationalism and notation.

We can understand Condillac's importance only if we know Berkeley : the break with the Augustinian-Cartesian tradition, with the latent innate recurrencies of the faculties and forces, the break with the fundamental non-linguisticity of thinking. For Condillac the words are absolutely necessary in order to bring about ideas of all sorts : the abstract and general ideas are but denominations.

For Condillac the thinking thought is a product of history. The simplicity is not of the idea, it is of the first sign. Condillac considers that the representation is of the idea (taken in the etymological sense of image, which is on the same side with the sensation, (this is the thesis of *GG*). As to verb, Condillac maintains — against *GG* — that the afference is not attained in the spiritual act of the original thinking, it is realized in words. The perception, the pre-concept are prior to the ideation and concept. The language introduces a distance, a delay between what is felt, the sensitive but confuse thinking, and the intelligible thinking. Condillac deals with the language of action, the natural signs, corporeal gestures, cries, mimicry, relating them to the fundamental feelings of pleasure and pain. Their established diversification and complexity launches the language on the way of analytic evolution which will not confirm the total inclusion of the gestural origin even in the language of computation. The whole set of this kind of problems raised by the language action is examined by Robinet in an interesting paralel with J. J. Rousseau, which can be followed concomitantly with the

[15] Hottois, Gilbert : *Miroirs historiques de la contemporanéité langagière. A propos de „Le langage à l'Age classique d'André Robinet* in *Revue internationale de philosophie*, 1979, p. 570—584.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

examination of the relation language-utopia, the other dimension of the language of the Classical Age. This dimension raises for discussion the status of the writing : *a.* utopia-superterrestrial (Augustinian), angelic language *b.* utopia-state uglosia of the 1-st order, which does not regulate the problem of language and remains a novel ; *c.* utopia-uglosia of the second order : rough non-systematic lexical reconstruction (Swift) ; *d.* utopia-uglosia of the 3-rd order : grammatical poetry which regulates the new language ; *e.* utopia-uglosia of the 4-th order : the science of the characteristic (Leibniz) with the preeminence of the Augustinian writing-subversion ; the combinatoric of the heavy computers which are open to the new role of the sign, this universal inductor of thinking ; this position is opposed to Cartesianism and, of course, Leibniz is not solitary ; he dominates a tradition including Bacon, Wilkins, Beck, Urquhart, Beeker, Dalgarno... Mersenne. This position is situated at the antipode of the natural anchorage of the Arcanum cabalistic tradition — that is to say the direction which considers that the language is not a sign of the ideas, but of things. Leibniz secures the trimph of integral arbitrariness and conventionalism : the connection of the natural sign unfolds on a radical combinatoric from the graphic sign considered as prior to the speech; *f.* utopia-uglosia of the Vth order in which Robinet introduces the generalized challange to the writing linked to the degradation of the tune of the original language, as J. J. Rousseau maintains in *Essai sur l'origine des langues*. This degradation aims to undo the whole instituted order of the language. To conclude, André Robinet's book shows at large the co-presence in the Classical Age of all the direction which have been associated in the theories of the language from the antiquity to the present day : *1.* the direction of the biblical tradition, a theological direction perpetuated in favour of an Adamite donation and of the (Augustinian-Cartesian) fixism ; *2.* the direction of the evolutionist tradition having roots in the Epicaurean and stoic tradition — Gassendi and Locke are entirely opposed to the Augustinian-Cartesian tradition as they maintain that ideas come from the senses and from the things passing through senses ; *3.* the cabalistic direction of the immediateness related to things. *4.* the constructivist direction of the arbitrariness of the connections of the sign. We have outlined above how and to what extent these directions are represented and distributed in *GG*, in *ERM* and in the personal conceptions of the main thinkers of the epoch.

Foucault assures us that the epistemai from *MC* are brought about precisely from the different way in which the being of the language can serve as model for their internal organization and at the same time for the break among them. The general image we have presented above is totally different from Foucault's epistemai and has been presented only illustratively in order to suggest the debatable character of the Foucaultian way of describing the epochs. An orthodox Foucaultian could reproach us that we did not understand the essentials in Foucault. That is why we feel obliged to draw the reader's attention that we have described continuities, influences, evolutions, namely the products of the subjective syntheses of the history prior to *MC* and *AS* and which Foucault has substituted by the positiveness of discursive practice. These conclusions we have drawn so far will reach their complete value only in the light of what follows.

III. In order to get out of the mixture of truth and legend regarding the languages and the orders instituted by the language we shall pass to the

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

epoch of the laboratory sciences, as the natural language has become one of their objects of study. We shall strive to answer the following problems: what is language, what is a word, what is a grammar, when and how does a language appear, what is representation, what is praxis, what is positiveness, what is structure and structuralism, what does represent Michel Foucault in relation to all these problems? We shall confront Foucault with the problems his books discussed, but we shall analyse all these questions from the standpoint of the ontogenesis of the great problems as we intend to judge him in the perspective of a totality regarding man, as in individual, and culture, which appears simultaneously with man-man and culture representing two aspects of the same ontogenetic construction.

III. A. We are not interested in finding whether language is or is not a storage of signs or a grammar or an object of study, as opinions of the Classical Age, of modernity or of the present day maintained, because such answers refer us immediatley to adultocentrism. Until recently people have not known to think in the light of their whole experience as they excluded their own development, or their own growth and evolution is or should be an omnipresent and fundamental part of their ratiocination whenever they judge any epoch, their own existence ant the existence of the world itself.

We shall examine the psychological reality of the word because up to the present much time has been wasted in most cultures in long discussions on language. After J. Piaget — 1923 [16], 1935 [17] 1946 [18] — a great number of experimental studies regarding the language were made. These studies focus on the slow development (4 : 0—10 : 0) [19] of the metalinguistic competence of the cognitive structuring and of the language as an object of study. The capacity of thinking about the language is distinct from the competence of understanding and producing expressions (ontogenesis of the grammar). Now we shall briefly concentrate on several conclusions Ioana Papandropoulou and H. Sinclair have drawn in their study *What is a word* published in *Human Development*, vol. 17, 1974, p. 241—259, as they are illuminating for our own present investigation. Their experiment had to solve the following problems: *1.* the relation between words as signifiers and referents. The elaboration of the theory of representation and of the metalinguistic competence, *2.* the word ant its specific linguistic character, differenciations as parts of speech, the problem of acquiring the language on the basis of universals, the construction of grammars, *3.* the words as discontinuous units, as researchs units, the linguistic epistemology: similarities between the ontogenesis and the history of grammars. 1°. The first problem is the elaboration of the conception of representational system (language as a particular mode to the children between 4—5 : 0) the words are not separated from things; there isn't metalinguistic, reflexion separated from the usage of the language; at 5 : 0—7 : 0 a distance is introduced between language and the reality they describe (the children in the experi-

[16] J. Piaget: *Le langage et la pensée chez l'enfant*, Neuchâtel, 1923.
[17] Idem, *La naissance de l'intelligence chez l'enfant*, Paris 1935.
[18] Idem, *La formation du symbole chez l'enfant*, Neuchâtel, 1946.
[19] The simple number or that followed by: „means the age counted in years; the ciphers preceded by" : „means the age in months.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ment) some characteristic features of the words separate from the features of the things ; the distinction is fragile and partial at 7 : 0—8 there emerges the idea of writing as a framework for the definition of the word : the words get the status of units more as a result of their meaning than on account of the objects (events) they represent ; the signifier and the signified are not connected by the direct relation between words and things, but by the meaning ; at 9—11 : 0 the words begin to develop functions ; at (11 : 0), relations between signifiers, because they become elements of grammatical classes.

As regards the metalinguistic reflection we must point out the close connection with the cognitive development and especially with the setting up of the system of operations : in order to construct the grammar, the child must approach the language as a representational system incorporating conventional complex rules and, at the same time, they should abstract the units and rules from the expressions they produce. To this effect the child should become aware of himself as a speaker and, listener—through a distance between himself and the usage (his own activities). Finally the child should dissociate the linguistic elements (as en object of study) from the reality which they represent.

All the ratiocinating efforts are directed towards the understanding of the (physical or mental) reality at the first levels of the representational competence ; whereas the higher levels bring about the possibility of reflecting about some instruments peculiar to the representation. The development of the metalinguistic ability is slow on account of the different mode of categorizing by means of signifiers and signifieds. Unlike the rapid acquisition of the competence in the production and understanding, the metalinguistic competence is tardy, as it is a reflective activity : to become aware of rules the child should firstly learn certain practices of understanding and producing, of the capacity to manipulate rules. Practical intelligence is prior to what Piaget names "la prise de conscience". This is the sense of development : *a.* although of a cognitive nature, the acquisition of the practice of the language (it spings from sensorial and motory sources as well), however the fact that it is centred on the acquisition of the language makes it necessary for it to rely less on cognitive universals and more on explicit inputs in order to construct expressions ; *b.* the language mechanism of acquairing and those of the metalinguistic capacities should be in close correspondence. 2°. There is a parallelism between the period of metalinguistic reflection and the periods of language acquisition. a. The representative period of the indifferentiation between the words and the referred to-reality (words have not their own perceptive qualities (sonds, letters, beginning, end" has as a corespondent in the plane of language acquisition — in parallel with the holophrase — the subjective symbols which are useful for the game as the objects are ; permanence of word follows immediately after the permanent object. The first metalinguistic ideas cannout be considered as reflections on the language properly. *b.* The period of the emergence of the distance between words and things such examples are provided through commentaries on the reality ; the words are labels on things, whence the prominence of the name and of the verb as compared to the other parts of speech which are introduced in expressions (but are not considered words), has as a coresspondent in the plane

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of the language aquisition the two-word expression, namely the topic-comment scheme, but without distinct elements. Metalinguistically the words begin to have, their own characteristic features. Seen in the plane of language acquisition the two-word expression represent a stage in which the connection word-thing no longer subjective, but it is based on several common features (the words received a sort of permanence after they had been uttered by the child). However the discerning of a structure of the expression differs from the segmentation known in the surface structure : a grammar proper does not come into the focus of conscience, because the child still supposses there is a resemblance between the representational model and reality : the order in the representation follows the order of the described things. c. At 8 : 0 years old, the article, the prepositions, the auxiliaries are introduced, but the child does not reach the SVO model. During the period 8—9 : 0 the children do not understand the classification noun-verb when these are homonyms ; they also do not understand the gender of the nouns when the gender is no longer corresponding to the sex. Until this age the operations on the linguistic model are not separated yet from the operations on the reality [20]. 3°. The history of linguistics and the ontogenesis show isomorphisms in the organization of the periods we have described above. The epistemology of linguistics begins with Plato. The theme of the connection between words and things appears in Cratylos for the first time. We are shown two diametrically opposed conceptions regarding the reflections upon the name. The name holds a special place in comparison with the verb. These ideas regarding the name and the things go beyond the linguistics because they are linked to the origin of knowledge. We name the naturalistic trend which defends the idea that the names have a natural connection with their referents, on the one hand, and the conventionalist trend which defends the idea of the correctness of the names in relation with certain conventions. The naturalistic trend assimilates the relation between the name and things with the resemblance resulting from the imitation of their essential characteristic features. Besides the objects become known through the name. We are told the epistemological and metalinguistic paradox : if the knowledge of things is aquired through the name, then it is impossible to establish the foundation itself of the name. Consequently it is necessary to start from the objects taken as such for which the names are but images. The conventionalist Democritean trend is defendend in Cratylos by Hermogenes. The problems of the elements on which language is founded are debated wihtin the framework of this trend. The mode to discover something referring to the adequation of the characteristic features of the original words (sounds, letters, syllables) to things is sketched in this dialogue. From the grammatical point of view, Plato analyses the proposition dividing it in constituants which are represented by classes : *onomata* and *rhemata*. It should be retained the fact that the topic-comment model which is not founded on

[20] Dan Slobin (ed.) : *The Ontogenessis of Grammar*, A Theoretical Symposium, New York, 1971. M. Miller : *The logic of language development in early childhood*, New York, 1979, Paul Fletcher, M. Garman (ed.) : *Language acquisition*, *Cambridge*, 1979, Fr. Jodelet : *Naître au langage. Genèse sémiotique et psychologique*, Paris, 1979. Clarise Bonnet : *L'enfant et le symbolique*. L'Acces aux premières structures sémiotiques, Paris, 1980. M. Anisfeld : *Language Development from Birth to Three*, London, 1984.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

morphological criteria but on functional ones is the first in the history of the language epistemology and corresponds to the first stages of the ontogenesis, that is to say the stage of the two-term expression when ontogenesis, that is to say the stage of the two-term expression when the child does not retain anything of the structure and the peculiar features of the words, as the child is centred on the understandig of the reality. It is interesting to bear it in mind that the whole debate on grammar in Cratylos does not go beyond the first stages of the language ontogenesis : the holophrastic model and the topic — comment model.

The II-nd century of our era maintains the main problem of the discussions about the language, the connection of the language with the reality, but instead of the controverse between the naturalistic trend and the conventionalist trend a new disputation appears, that between the anomalists and analogists. Both the controversy between the naturalist trend and the conventionalist direction and that one between the anomalists and the analogists have survived to the present day. The anomalists are represented by the stoics, and the analogists by the Alexandrian grammarians. The linguistic epistemology begins with epistemological and partly linguistic controversies, but gradually their disputations become more and more pure linguistical as they deal to a greater extent with the regularities of the language. In fact both the anomalists and the analogists are linked to the problem of language systematicity : the formar underlines the irregularities, whereas the latter emphasize the systemic character of the language. The children who go beyond the two-word expressions, proceed in a similar way.

Aristotle added the class of conjunctions (*syndesmoi*) to Plato's classes of *onomata* and *rhemata*. The class of conjunctions included at that time other parts of speechs as well. But it would be an exaggeration to speak about parts of speech for that historic period as well, as for the ontogenesis that precedes the grammaticalization. It is true that Aristotle introduces an extralinguistic distinction by means of which he seearates onomata from the other two : onomata is used outside the "time", whereas rhemata places the expression in time. This way of defining the name is characteristic of those children in the experiment we are analyzing who answer when they are required to exemplify o *long word* : "*the persons are people*" that is to say the answer with an expression which avoids to fix the time and expresses an eternal and general truth. After Aristotle there were the stoics who created the fourth class of parts of speech, the class *arthron* which corresponds to what we would understand today through article and pronoun taken together. The arthron class is obtained by dividing the class sindesmoi introduced by Aristotle. But there is something more : from the stoics to present day, the classification regards the parts of speech in the modern sense of the word — it does not any longer see the parts of speech in terms of constituents of the expressions.

Later, the tendencies to subdivide the mentioned classes became more numerous. Aristarhes' system which is related to Dyonisios' system has eight classes which can also be found in the grammars approximatively in the same shape. The word grammar (from *grammos*) has its history as well,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

which was initially linked to the written character of the word. Finally, Aristotle equates the parts which form the words with sounds (*phone*). We find the passage from the letter (visual mode) to the sound (auditive mode — and not otherwise — in ontogenesis too. The exaplanation consists not only in the fact that the written word is more powerfully reified (as it is safe from variation of intensity, intonation stress, the characteristics of the utterance), but also in the fact that the written word itself is an object and can be treated as an object of reflection — for which reason the defenders of the traditional philology reify the language exactly because they centre on the written word.

III. *B.* I. Papandropoulou and H. Sinclair's study is the first to try and establish similitudes between the ontogenesis and phylogenesis. We have taken from it only that part which describes the avatars of the concept of representation just because according to Foucault's opinion the breaks of the episteme are placed on the account of the representation, as he understood it starting from *GG* and Bopp. Obviously, the history itself of the mode in which people have conceived how the language seizes the real is not satisfactory, it has never satisfied anybody. This is the only plausible way to explain the existence of the philosophy as such and the theoretical on the whole as a permanence of the problem of the real connection between *present* and *absent*. But without that long digression we could not pass to the description of the mode of constructing for us the absent as such and of the connection between the absent and the present.

A relatively recent study [21] — which has been followed by many others [22] — gave an experimental solution to the birth of representation. From the very beginning the authors draw two distinctions: *a.* semiotic function and language; *b.* sensory-motory conduct and semiotic conduct.

In the pre-semiotic stage the evolution of the cognitive conducts, as viewed from a Piagetian perspective, is brought to systems of spatial and temporal actions whose sole invariant is the permanent object. *The beginning of the representation is given by the isomorphism of the movements of the object (hidden, taken out of the perceptive field) with the geometrical group of the deplacements:* the object gets a spatial and temporal permanence from the actions which also contribute to the spatialization and objectivisation of the causal relations. Any representational conduct is grounded on imitation (not a copy, but a scheme); the imitation is a prefiguration. The imitation is not a representation in mind, it is a sort of representation in material acts.

Much before the obvious apparition of the symbolic games [23] the child passes through a stage during which: *a.* on the hand it has beginnings of assembling the objects to the same *usage* and. *b.* on the other hand it has beginnings of *ambiguous* activities which illustrate its exploration before attai-

[21] B. Inhälder, I. Lézine, H. Sinclair et M. Stambak: *Les débuts de la function symbolique*, in *Archives de psychologie*, vol. XLI, nr. 163/1972, p. 187—243.

[22] Fr. Jodelet: *Naître au langage.* Genèse sémiotique et psychologique, Paris, 1979. F. Bresson Bloch et al. (ed.).: *Le developpement dans la première année.* Symposium de l'Association de psychologie de langue française. Grenoble, 1981.

[23] J. Piaget: *La formation du symbole chez l'enfant*, Neuchâtel, 1946.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ning to the clear expression of the intentions ; it is the stage which preludes the apparition of the semiotic function. The imitative character is not clear. There is a hierarchy of the activities with objects : the utilization of the substitutive objects (paper used as blanket) appears at 22 months ; the utilization of the absent objects does not begin before 24 months. Therefore, we can consider that the period between 21 and 24 months witnesses clear progresses in the evolution of the symbolic games.

Before the age of 18 months we have to do with the sensory-motory intelligence, after the age of 18 months the first symbolic conducts begin. In that way we shall have : *1.* the stage "10—12 months" — the indifferentiation of the relations between the schemes of action and the objects (a motory scheme is applied in turn to numerous objects or the same object is manipulated by several schemes (catch and throw, catch and put on) ; *2.* 12—14 months — a certain differentiation appears between the activities and the manipulated objects depending on the usage of the object : certain actions are exercised on a limited number of objects ; *3.* 15—18 months — the objects are adequately used, corresponding to their usual usage.

The separation of the objects from their functions is considered as the mark of the significant acts which are not yet semiotic conducts yet because they do not designate absent objects.

The stages which Piaget described were confirmed by Scalil Casati and I. Lésine who verified them in an experiment with 67 children between 6 and 14 month. Here are the results : *1.* for the period 4 to 7 months we have the stage I regarding the elementary sensory-motory adaptations or the exercise of the reflexes, the stage II of the firstly aquired adaptations or of the primary circular reactions ; the stage III. the stage of the intentional sensory-montory adaptation on the secondary circular reactions ; *2.* for the period 8—14 months : the stage IV, of the co-ordinations of the secondary schemes and of their applications to new situations ; *3.* the period 15 months : the stage V of the unforessen conducts or the tertiary circular reactions of the discovery of the new means through active experimentations ; *4.* for the period from 16 to 18 months — the stage VI, when the child becomes able to invent new means through mental combinations. The first differentiations of the subjects under consideration are reached to the end of stage V, the other ones occur at, the beginning of the stage VI. The end of the stage VI sketches the transition from the conducts of the sensory-motory intelligence to the conducts that mark the *apparition* of the semiotic function (at 18 month). The researches noticed the apparition of the semiotic function through the connection and coordination of the actions for even longer periods ; the child inserts them in the concrete models through which it contemplates the daily life ; after 19 months, we notice the continuation of all the actions which can take place with an object (the bear-toy) ; at 21 months the child ventures to systematic explorations of the object ; at 22 months the object which the child examines is treated in relation to its functions. The semiotic conduct is defined by the differentiation between means and aims which is expressed through material actions.

This experiment which enabled children of various ages to act with different objects without the intervention of the experimenter (this one was hidden, and the children were watched on a screen), without the intervention

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of the word (so that their behaviour wass spontalneous) led to the following conclusions :

The emergence of language is explained within the framework of the ontogenesis. Its nature if not causal, but psychological, within the framework of the mechanism of filiation which unite the more evoluated and the elementary conducts. In Piagetian terms, it is a matter of generating the evolution towards a more and more differentiated symbolization. We should retain that the schemes of which characteristic is the functioning through generalisation and coordination reachs a certain level of development which compels them to rise above the *hic et nunc*. But it is possible to get free of the circumstance of the actualness only thanks to the representation which implies a subject introduced in a certain stability in the knowledge of the real : the permanent object should precede the representation. It is the only way to come to relations among objects and among objects and the actions of the subject. The functional aspect of the representation leads to : *1. the recapitulation* of the functional relations through the memory of evocation [24] ; *2. the anticipation* through the prefiguration of a result of an action.

The evolution of the hierarchized sensory-motory conducts to the separation and co-ordination of the subject's actions with the features of the objects represent the foundation of the semiotic conducts *faire semblant*.

The representation has its source in the *deleyed imitation*. The actions on a single object evoluate to a more and more accurate knowledge and rarely permit to seize activities of the conventional type, in which the beginning of the delayed imitation can hardly he evident, whereas the child can seize it easier in the moment when it makes the connection between two different objects. During the incipient stage, the object to be used in a conventional, that is to say, in a recognizable, interpretable, manner, is not the object on which the action is exerted, but the object serving to the effectuation of the action. It is as if the perception of the object arouses the evocation of previously effected action determining thus a *representation in act* that is to say an imitation in which action and object are not dissociable.

The representation of the functional relations between actions and objects precedes the representation of the relations among the objects. The settling of these *functional relations permits the evocation of the anticipation*. From this moment on, namely from the moment when the IInd stage is opened (the anticipation) it becomes possible to operate the substitution of a signifier for a signified. The first conducts of fiction appear only in the moment when the child learns the conventional usage of the familiar objects (the comb and the hair combing, the teaspoon and the eating) and becomes capable to imitate the actions which are related to this usage. The child is facilitated to establish a hierarchy within the framework of the symbolic conducts : first a fiction which appeals only to the child's activity without resorting to a symbolic object (to simulate the sleep), then a symbolic ludic activity in which the object plays only a passive role (to rock a certain object) ; the symbolic activity in which the partiner plays an *active* role (to fix the mirror for the doll to look at itself).

---

[24] J. Piaget, B. Inhälder, H. Sinclair : *Memoire et intelligence*, Paris, 1968.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Consequently, we find that at the level of the first representations which appear in the delayed imitations there is an evolution similar to that noticed at the sensory-motory level : the period when the action and the object on which it is exerted forms an undissociated whole is followed by two important differentiations : a differentiation between the action of the subject and the object of this action and another one between the acting subject and the partners of the symbolic game (toys or certain objects) which gradually cease to be passive and become more and more imbued with their own activity [25].

The research described so far was very favourable to approach children's verbal conducts. However, we can draw several conclusions and formulate several hypotheses regarding the most spectacular manifestation of the semiotic function : the language.

It has been remarked that the holophrasic enunciations built by the child — by contrast with the "words" learnt by training — can be noticed only on the subjects : *1.* who have already used the objects conventionally and who are capable of *a beginning of organizational activities which introduce an order into the real* ; 2. prior to it there is only gestural pre-language, the mimicry, as well as the vocalizations ; *3.* besides, the child begins to emit multi-worded enunciations where the *discovery of a syntactic structure* becomes possible only in the period in which *the activities link together according to a general plan of symbolic game.*

The holophrases seem to characterize the verbal representation of the schemes of present or possible actions refering to the subject himself to a great extent (what J. Piaget called judgements of action) [26]. These holophrases are associated with *present actions* whereas the judgements of „findings" referring to past events or to characteristics of the processes or objects make their appearance later. Among the children's first enunciations — in all the languages studied — there are findings of appearances and disappearances of persons and objects, but only accidentally, as the notion of permanent object still remains recent and fascinating for the subject. Besides, the judgements of action extend themselves to two or more words, but they reffer more to the present and the future (descriptions of situations which the child is ready to do or wants to see them done).

Consequently, the holophrase divides into two types : the first one which contains both the expression of an action and its object, while the acting subject remains unexpresed, and the second one which contains a rudiment of the story of an object or person, other than the subject. In the beginning the child would express through his holophrases schemes of action which unite closely the agent, the action and the patient. These holophrases contain classes of words which are discernible at the verbal level. Later the child enunciates either the result of an action performed by another one, or an action performed by itself in the present or which it would desire to see performed in a near future.

Therefore in the first stages of the language it becomes possible to distinguish an analogous evolution, but at a higher level than that which had

[25] B. Inhälder, H. Sinclair, P. Lésine, *op. cit.*, 1972, p. 238.
[26] J. Piaget : *La formation du symbole chez l'enfant*, Neuchâtel, 1946.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

been noticed in the evolution of the sensory-motory conduct that leads to the semiotic function — in connection with which two poles have been dissociated : on the one hand, between the activity and the objects on which it is exerted, and on the other hand, between the active subject and his partners who are endowed with actions on the real.

These first explorating findings open new perspectives and lead to the formulation of fertile hypotheses. The transitional conducts between the sensory-motory intelligence and the first symbolic conducts should not be interpreted as absolutely new creations, but, just the contrary, they must be taken as reconstruction at a superior level, as achievements of the sensory-motory intelligence. An evolutionary process which submits to the same directions as that one brought into relief by the function of the sensory-motory conducts takes place at the level of the conducts appealing to the representation. This orientation influences the modes of differentiation and coordination between the subject's actions and objects. This hypothesis does not imply that the various conducts which have been studied will not have distinct evolutions in the future. But we have considered that it is interesting tot suggest the existence of common mechanisms. It is as if the heuristic model elaborated during the sensory-motory period is to be used as a basic subject for all further constructions. The existence of these very general and functional mechanisms becomes visible especially during the period when the semiotic function emerges from the sensory-motor functions [27].

The study we have been describing so far is a pioneering study. The researches increase in number, but the researches focus their efforts exactly on this narrow zone of life development : from birth to the age of two [28].

As we have seen many philosophic and linguistic schools developped in full ignorance of the link between the spatial and temporal components and the formal elements. Now, which place do all these schools occupy within the framework of culture ? We shall try to outline an answer only after dealing with two more problems : the problem of *the language autonomy* and the problem of *the praxises.*

III. *C.* The problem of language autonomy — which is, in fact, not only the source of XX-th century philosophy of the language, but also of Foucault's books — is now being solved from the specialists' current point of view [29]. At present there is a profound theoretical crisis in modern linguistics. The crisis of the transformational grammars is as deep at that of the "descriptivism" and "structural linguistics" [30]. The problem of the linguistic origin and autonomy is related to the history of linguistics itself. Wundt's experimental psychology emerged in the second half of the XIX-th century but there was no linguistics as such at that time. It was only a coexisting field of learning : the philology which *made its appearance because the interests for the cognitive processes had been lost.* The philology was created on the basis of this lost interest which was compensated by a fundamental error : the belief that the words and other forms of the language are things

[27] B. Inhälder, H. Sinclair, I. Lésine, *op. cit.*, 1972, p. 239.
[28] Cf. the footnotes, 21 and 22.
[29] Bruce L. Derwing : *Against Autonomous Linguistics.* In Thomas Perry (ed.), *Evidence and Argumentation in Linguistics*, New York, 1980, p. 163—190.
[30] The post-Saussurean, Gestaltist, static structuralism.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

or natural objects endowed with a certain personal existence [31], the languages were seen as organisms having a mysterious individual life [32].

Modern linguistics begins with Ferdinand de Saussure who amalgamated the above mentioned historical tradition (the philologic diachrony) with the Wundtian psychological tradition, the synchrony. Saussure set up, however, the authority of the *overindividual* basis of the language. In 1914, L. Bloomfield had been attached to the Wundtian direction, but in 1933 he was convinced by the idea of language autonomy — understood in the Saussurean sense. The language autonomy leads to *an onta.* If it is empirically false, this "onta" cannot explain anything. According to Derwing, all the linguistic *theories are false if they do not lead to their source : the speaker, and his knowledge and motivation.*

Both the analytical fictions of the logical ampirism and the transformational grammars cannot prove their psychologic reality because of. 1. the principle of the language autonomy. *2.* the generative principle which implies the first principle and, at the same time, a reified reintegrated structure ; *3.* the principle of selfsufficiency which also includes the extralinguistic and motivational components. Linguistics is in a poor condition on account of certain mistaken reification. Until quite recently psycholinguistics took the linguistic researches earnestly. But what warrant have to believe that the mode of knowing the language is organized in mind in a way similar to that in which grammars are organized ? The psychological basis of the grammar is lacking. Language is neither *learnt* (the representation of the language), nor *used* (language performance) in isolation. We do not speak in order to be gramatical, we speak to convey meanings. We are not interested in *the correctness,* but in *the understanding :* what kind of knowledge do we convey-namely we don't convey products of the knowledge but processes of knowledge. Consequently the linguistic competence is more *knowing how-to* than *knowing what of that.* If we isolate the senteness from the aim of their usage we shall built descriptive grammars of all sorts, but only the operational grammars do contain the usage as well. Semantics means all, the syntax represents only a vehicle of the information.

III. *D.* We shall try to evaluate this perspective of contemporary linguistics only after discussing a concept which was used both by Derwing and by Foucault : *the practice* (the practices), the usage which is for both of them central but which is related to entirely different perspectives. The practices (praxises)[33] are not certain movements, they, are systems coordinated acding to *a result* or *an intention.* The practices are not reflexes, they are acquired, and imply an experience (the watchword, the examples) and internal processes (equilibrations) which translate (adjustments) or the learnt (acquired) stabilization of certain coordinations. The coordinations are in their turn of two kinds : *a.* internal coordinations — several simple acts result in a total act ; *b.* external coordinations which can be grouped in their turn as follows : *1.* external coordinations among praxises of intelligence : *2.* external coordinations of the relations between coordinations of intelligence and the symbolic

[31] B. L. Derwing : *op. cit.*, p. 164.
[32] *Ibidem.*
[33] Piaget, J., *Les praxis chez l'enfant,* in J. Piaget, *Problemes de psychologie génétique,* Paris, 1972, p. 67—94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

function, especially the mental image. The second ones can be investigated in their turn by stages : the level of the sensory-motory intelligence and the level of the representative intelligence. There are two aspects, the figurative aspect [34] and the operating aspect proper, which can be folowed within any stage.

Referring to the problem of the practices, Foucault's thinking does not differ — even if it was completed with the idea of growth — from the associationists (Hull), because he excludes the intention (subjectivity) as an essential component of the praxis.

IV. Having finished this long digression, we return to the quadrilateral of Foucault's theoretical schemes which will be analyzed in turn.

The *theory of attribution* is intended to be a theory of sentence, as it is linked to the theory of verb. It is also intended to be a theory of syntax. Or as regards the theory of sentence seen in its connection with the theory of the verb, Foucault does not go beyond the schemes of the attributive sentence (built with the verb to be), a vestige of Aristotle's logic surviving to Lesniewsky' [35] mereology. We have retained from *What is a word ?*, the study cited above, that : *1.* functionally, the holophrase is also a sentence ; *2.* the two-word expressions have a propositional function, but their components cannot be assimilated to the role of the subject and predicate in the adult's sentences. *3.* The idea of verb is acquired later as a result of the production and understanding of the sentences (stages 8—9:0) ; *4.* The verbs the child acquires begin with those of deixis [36] (*to receive/to give, to come/to go* etc.). Or, as we have seen Foucault does not prove to be concerned with such problems in the theory of sentence in *MC* and *AS*. Besides, the enunciation is defined in (*AS*, 215) as "a function multipling a field of structures of possible units which it brigs about in concrete contents". This defintion does not take into consideration the fact that the human intentions and motivations make their appearance and are communicated through pre-verbal means, prior to the period when man learns the structure of the enunciations [37]. The whole modern theory of motivation [38] is cognitivist and organizes the human intentions according to their contents, so that there is an order of emergenge of the language acts following the gestural scheme look at X/give me X. Foucault does not unedrstand the importance of succesion in the construction of the sentence structure, and it is to his detriment, because he speaks of *rarity*, cumulation, exteriority and the filling of the schemes (*AS*, 155) but he only deals with the implicit in language which, according to him, makes neccessary a hermeneutic (*AS*, 158). This implicit — which has brought about

---

[34] J. Piaget, *L'image mentale chez l'enfant*, Paris, 1964.

[35] Paşaliu, I., *Les activités d'identification. Recherche sur la zone sémantique du verbe „A FI"*, in : *Revue roumaine de linguistique*, tome XVI, 1971, Bucharest.

[36] Christine, Tanz, *Studies in the acquisition of deictic terms*, Cambridge, 1980 ; Eve V. Clark, *From Gesture to Word : On the Natural History of Deixis in Language Acquisition*, in J. S. Bruner and A. Garton (ed.), *Human Growth and Development*, Oxford, 1978.

[37] H. Clark, E. Clark, *Psychology and Linguistics*, New York, 1977 ; Paşaliu, I., *Fenomenologia limbajului sau teoria imposibilităţii dialogului* (Phenomenology of language or the theory of the impossibility of the dialogue), in *Anuarul Institutului de cercetări arheologice şi dialectale*, Bucharest, 1981, p. 43—81.

[38] Joseph, Nuttin, *Théorie de la motivation humaine*, Paris, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

all kind of hermeneutics in the course of history — is scientifically analyzed [39] now under the title of psychology of implication as a background information.

The implicit in the language plays an important part not only in the reconstruction of the backgraund information for the completion of the new information, but also in the construction of sentences — or this construction is possible if we settle the relations between the given information and the new information. In this respect, Noordman's book [40] is revealing for the following problems : the comparative relations, the conditional relations and the role of the given information in the inferential processes and, especially, the problem of negation in the natural languages. The problem of the negation represents one of the great revelations which should be retained even by the formalists : *1.* the negation in the natural languages is partial (componential) ; *2.* it is componential just because the acquired information is organized on levels of different depths, for example : The negation of parental relation in the natural language makes unintelligible the negation of father relation concomitantly with the assertion of the son relation, just because both of them are conjunctly compound in parent relation (author + sex). The problems of negation in the natural languages, linked to the organization in implicative systems of the acquired information, on the one hand and the system of the groups of implications [41], on the other hand, lie at the bottom of Noorman's book and represent the tested theoretical basis of the constructivist character of the language as a part of human experience, i.e. of a dynamic structuralism, inherent in the living systems. Or, Foucault's deconstruction is against the innerence of structures in the process of securing the powder of "positivenesses" as he tries to impose on them a law of construction by means of a verbal structuralism (aserted, but, practically, absent) which ignores the scientific and tested one.

Foucault's *theory of articulation* is ambiguous. On the one hand, articulation is intended to be a mode to organize the human knowledge as a result of the intersection of the coordinates "general-particular", "substance-quality". The Aristotelian scheme is quite obvious. But this is not confirmed. Just the contrary, scientific epistemology [42] has established not only the constitution of the real and the subject itself, but also the categories of knowledge, category by category, concept by concept. Besides, the theory of articulation is also intended to be the theoretical frame for the gramatical morphology, but this latter is restrictively linked to phonetics, nouns and adjectives. It is useless to insist on the many differences among these fields which Foucault has grouped together. However, let us take an example : the adjective. The adjective is not obtained by means of relating certain signifiers (objects of the language) to something of the category of quality as Foucault maintains (AS, 81) because this would oblige us to admit that the perceptive

---

[39] G. Piéraut, Le Bonniec, *Developpement de la comprehension des phrases conditionnelles*, in *L'Année psychologique*, 1980, vol. I, p. 65—68 ; P. Plas & O. de Froment-Latour, *Efects du contexte et du délai sur la probabilité de stokage des inférences pragmatiques*, in : *L'Année psychologique*, 1981, vol. II, p. 409—428.

[40] L. G. M. Noordman, *Inferring from Language*, Berlin, New York, 1979.

[41] J. Piaget, *Essai de logique opératoire*, II-e éd., Paris, 1972.

[42] The School from Geneva.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

level implies the existence of a finding model [43] in the epistemic plane. In fact, the formatives belonging to the class of adjective are very different if we consider them in the plane of the language. For instance some of them connot be defined in point of their contents, they can be only indicated-for example those related to the perceptive analyzers : *a* the qualities can be defined only relating them to the object which carries them (yellow — golden) etc. *b.* these qualities can never be learnt by means of the language, if we have not the analyzer specialized to select them ; *c.* there is a constructive subcortical [44] process at the level of the analyzer. The most recent theories of the language deny the separation of the morphology from syntax and word formation [45].

Foucault's *theory of designation* is intended to represent the theoretical frame enabling us to solve the denominative function of the language ; common name, proper name, the demonstratives, nominal rotts, syllable or expressive sonority. This group of problems is confronted with two difficulties : *a.* in the beginning the names are used in order to show (something or somebody), the first names do not appear in the absence of the objects, but in their presence, as the names are features of the objects in the first stages of the child's development ; only later they represent the generalized manifestation of the permanent object ; *b.* the demonstratives are a part of the deictic terms. The function to show (indicate) is pre-verbal [46], the function of naming appears later ; the former represents a given information which is implied by the latter. The problem of deictics is rather complicated because it is related to the problem of *egocentrism* (=zero perspective (incapacity for having roles)), to the problem of space construction, to the problem of the logic of polarities, to the problem of motivations (the spatial proximity for deictics) to the problem of context semantics (The School of Oxford theory of speech acts is precisely attached to the function of the deictics). All these problems have been variously solved in the constructivist sense as well : we refer to the system of prepositions : *in, on, at,* to that of the adverbs : *up/down, before/behind,* to the system of persons : *I/you/he* or to the system of the verbs implying direction : *to come/to go/to walk, to receive/to give.* All these introduce the idea of the constructivist hierarchy having as a consequence a succession in the order of their acquisition : in precedes *at, on, up, precedes down, before precedes behind,* which sets restrictions on the possibility to reason with their help [47] or these restrictions are generally ignored by the structuralist, logicist, transformationalist etc., schools, which contested with one another in the classical and modern linguistics.

Foucault's *theory of derivation* is intended to be the frame in which both the linguistic sign and the study of distances can be treated (there are distances : *1.* between an original language and its historical variants ; *2.* those

[43] J. Piaget, *Perception, apprentissage et empirisme,* in *Problèmes de psychologie genètique,* Paris, 1972, p. 95—109.

[44] H. B. Barlow, J. D. Mallon, *The Senses,* Cambridge, 1982, p. 32.

[45] B. L. Derwing, W. J. Baker, *Recent researches on the acquisition of English morphology,* in : P. Fletcher (ed.), *Language acquisition,* London, 1979, p. 209—223.

[46] Christine Tanz, *op. cit.*

[47] L. G. M. Noordman, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

which are implied by the figures, tropes, styles. In connection with these Foucaultian theoretical ambitions, we briefly mention : *1.* the modern tendencies in contemporary linguistics regarding the problem of the arbitrariness of the linguistic sign also include biological dimension [48] to which the sign is attached, or the recent studies devoted to this problem confer other dimension on the language ; *2.* the attempts to understand the shifts of meaning, the metaphor in general, from the perspective which Foucault also defended, are close to the known Aristotelian treatment : a macroscopy generating verbalism. In the recent years the analyses of metaphor and metaphorizing have been more and more refined and rigorous as they take into account the operational mechanism of the human intellect [49].

As a whole Foucault's theoretical schemes realize in the field of language what Foucault's deconstruction achieves for the entire culture, namely the cutting of a comprehensive and coherent theory of language. M. Foucault seems to understand that the theoretical fragments described by him cannot have individual autonomy and as a consequence he has suggested their organization (*MC*, 225) for the XVIIth century and another one for the XIXth century. Foucoult considers that he has obtained as a result : *1.* certain permanences, certain presences in culture; *2.* the different epistemai in history are explained by the way these permanences are connected, among them. But the ontogenesis (all people are born children) represents the true permanence of the cultures, the phylogeny is but the circumstantialized ontogenesis. Or, the rules of language construction, of sign construction, of the passage from the sensory-motory practices to the idea have been the same ever since the world begun. The adulto-centrism represents a certain perspective which as any other centring belongs to the class of illusion. According to the most circulated opinion among the scientists there is no relation between the formation of the concepts and of the operations in the ontogenetic stages and their historical evolution. This supposition is largely spread, it is true, but we can bring against it two kind of arguments : *1.* the inferences starting from the language [50] reveal that the language has a structure which corresponds to the theory of the systems [51], *2.* the historic evolution does not take place independently of the psychogenesis [52] because both of them have in common : *a.* instrumens of acquiring knowledge ; *b.* the processes which result from the fact they are set working, *c.* the general mechanisms which synthesize the processes, shaping them a general direction, an orientation [53].

M. Foucault's work raised a structuralist hullabaloo [54], and if want to understand it, we must associate Piaget's [55] opinion that Foucault's structura-

---

[48] Erik Lenneberg, *Biological foundaments of Language*, New York, 1967 ; George A. Miller & Elisabeth Lenneberg (ed.), *Psychology and Biology of Language and Thought*, Cambridge, 1978.

[49] J. Piaget, *Correspondances et transformations*, Paris, 1980 ; J. McCarthy Gallagher, *The Future of Formal Thought Research : The Study of Analogy and Metaphor*, in *Topics in Cognitive Development*, vol. II, New York and London, 1978, p. 77—98.

[50] L. G. M. Noordman, *op. cit.*

[51] Ludwig von Bertalanffy, *General System Theory*, New York, 1968.

[52] J. Piaget, R. Garcia, *op. cit.*

[53] *Ibidem*, p. 297.

[54] Fr. Wahl, *Qu'est-ce-que le structuralisme*, Paris, 1968.

[55] J. Piaget, *Le structuralisme*, Paris, 1971.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lism is a structuralism without structure with Foucault's own confesion (*AS*, the conclusions) that he has not adopted anything from the structuralist formalism. Foucault's structuralism is only verbal, terminological. Therefore he ranges with the whole philosophy linked to the idea of the world-text (Lacan, Derrida etc.) with the philosophy which represents a phenomenon of dissimulated rejection of techno-science : "Dans le discourse lacanian, tout se passe comme si la techno-science primitivement repoussée en faveur, on l'a vu, de la Conservation d'une position philosophique traditionelle, réinsistait et se réimposait sous ses formes techno-logiques les plus sophistiquées effectant massivement le style de la conservation lacanienne de l'humain [56] (...). Il faut prendre la mesure de cette mystification colossale qui invite à penser la technicité et la scientificité à partir des simulacres, c'est-à-dire à partir et au sein du reassement interne et illimité de l'enfermement dans le language" [57].

Foucault's effort to organize the positivenesses created by him through the desarticulation of the culture meets with the difficulty which has been encountered by all those who have adopted two extreme positions : psychoanalysis and pure mathematics, namely the difficulty of the implicit. Taken as a component of the enunciation, (*AS*, 115), and represented by the dynamics of the acts of speech on the one hand, and as what should fill the schemes (*AS*, 155) on the other hand, the implicit invites to hermeneutics which remains a secondary [58] of the French kind irrespective of its style.

Hottois' judgements regarding the hermeneuticiens' reactions to techno-science [59] converge with Richard Rorty's judgements [60].

Richard Rorty considers that Foucault and all the textualists follow the romantic tradition which abandons the tradition of the Kartian idealism, "the philosophy as science" and creates a new literary genre. The Rommanticism opposes the ectasy of spiritual liberty to the "disciplinary matrix". This direction of culture is neither poetics, nor novel or criticism, it is something more, it is the triple possible division of human activities : scientific knowledge, moral action and aethestic delight. The Romanticism represents the main inheritance of the metaphysical idealism. Kant had shown that

---

[56] Gilbert Hottois, *Pour une métaphilosophie du langage*, Paris, 1981, p. 145.

[57] *Ibidem*, p. 149.

[58] „Entre une hérméneutique d'un monde-texte ou d'un monde-livre et une hérméneutique de la tradition qui récupère fondamentalement le monde (où serait le monde-livre si ce n'est dans le flux de la tradition ?), l'homme a tout au plus le choix entre des styles hérméneutiques" (G. Hottois, *op. cit.*, p. 95).

[59] „La pensée foucaultienne est typique du sécondaire français : le sens et le contenu général de son entreprise avouent d'ailleurs une sécondarité littérale même si l'auteur n'admettrait pas qu'on y cherche l'indice d'une simple impuissance de la pensée" à se tenir toute seule debout" (*op. cit.*, p. 232). Mais il y a plus que cette forme générale de la sécondarité du propos foucaultien. Les horizons que Foucault propose comme le déploiement positif d'une pensée qui réussit à passer autre l'époque centrée sur l'homme s'exquissent dans le cadre des figures les plus caracteristiques de la sécondarité : la question du langage — de l'être «scintiliant et abrupt» du langage — vient se substituer aux questions centrées sur l'homme ; cette substitution correspond à 'avénement d'une nouvelle pensée ou culture (cf. *op. cit.*, p. 315, 319 sq. 396 sq.) ; Foucault opère un rapprochement abusif, ou du moins imprudent, de l'époque que s'annonce et nous travaille déjà et de l'âge pré-critique ou pré-classique (comme si notre vérité sécondaire était à chercher dans le territoires d'antan ou comme si la vérité de ceux-ci s'accomplissait et se révélait dans quelque positivité surgissante de notre destin de sécondarité)". G. Hottois, *L'inflation du langage dans la philosophie contemporaine*, Bruxelles, 1979, p. 298.

[60] Richard Rorty, *Consequences of Pragmatism*, Minneapolis, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

science is one of the best things we could do, and in this way he had established the authority of secular thinking. Hegel inverted the values as he had shown : *1.* the historic and relative meaning of the principles : *2.* the romantic sense of any thing can be changed if we speak of it in other terms. Nietzsche took the last and decisive step to establish the autonomy and supremacy of literary culture ; he substituted pragmaticism for the romanticism : let us do as we like it.

Science and theology have in common the search for truth, Rorty maintains. Textualism is opposed to the humanist traditionalism. It does not present anything except "the metaphysics of the presence". According to Rorty, Foucault is a pragmatist of the Nietzschean sort. The pragmatism appears in Foucault's and Nietzsche's work as a compensation for our own finitude. As a textualist, Foucault eliminated the author and the idea of man. As Rorty maintains, the XX-th century is dominated by textualism. If for the XIX-th century there is nothing except ideas, for the XX-th century there is nothing except the texts. The textualism : *1.* is antagonistic to the science, *2.* considers that any problem is linked to the language, *3.* exalte the art (especially the literature) : *4.* considers that the scientist is a naive in thinking because his only doing is to put together ideas, name y to built new texts. With the textualism the concern with the truth lessens and the concern with the pleasant intensifies. Like the Romanticism, the textualism has inverted the values as it considers that the transduction and transgresion (from particular to particular) which dominate in aesthetics represent thinking without rules (de-deduction). This thinking is free and superior to the scientific thinking (with rules).

The above quoted remarks regarding Foucault and textualism in general belong to a representative of the ideas of the logical positivism. The scientific character of the logical positivism can be judged by the fact that it is based on a conception on the language corresponding to the acceptance of the segregation of mind from body. Besides, Hottois [61] has shown the scientific value of the whole logicalist literature.

Hottois writes the following about Foucault's book *MC :* "Les mots et les choses, la linguistique cartésienne sont davantage des romans conceptuels de la seconde moitié du XX-e siècle que des livres d'histoire de la philosophie" [62]. Hottois utters this judgement from the linguist's perspective and from the perspective of the contemporary problems of the linguistics, and it does not matter that he defends the point of view of the techno-science, that is to say from the outside of the Genevese linguistics.

In the beginning I have shown that the present study has its origin in the reading of P. Veyne's essay [63]. P. Veyne's enthusiasm for the Foucaultianism can be differently explained.

1. First and foremost, it is a question of atmosphere, of climate which explains the new tendencies in history and historiography, that have been discussed above [64] and at another time [65]. In its turn this new climate is a

[61] Gilbert Hottois, *op. cit.*, 1979 b. ; *op. cit.*, 1981.
[62] Idem, *op. cit.*, 1979 a, p. 585.
[63] P. Veyne, *op. cit.*, p. 202—242.
[64] Guy Bourdé, Hervé Martin, *op. cit.*
[65] I. Pașaliu, *Structură și istorie* (II), în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"*, Iași, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consequence of the increase in authority and prestige of the social sciences, even if this increase in prestige is not, in the main, the result of the increase of the modern scientist's capacity and appetite for theoretic and for the fundamental research, but, especially, of the shock brought about by the applications of the exact sciences in the present stage : the contemporary technology. The technology shakes the long inheritance of the Homeric comfort offered by the concern with the anecdotical, myth and poetry. This inheritance explains why the adolescent is more powerfully represented in all the cultures in which the philological tradition remains still dominant in relation to a tradition of the exact sciences.

The concern for truth, for the model of the historians's participation to his own work, the more severe attitude towards the documents and facts etc., represent a larger symptom which also includes the Foucaultians's revolt with its peculiar note of romanticism, of refineal speculation — as the essay writing generally is in the first half of the XX-th century. The mixture of apology and challenge originates in microphysics — even if the participants do not know it — in the theory of relativity (of the relation of indetermination), in the authority and development of the calculus with probabilities and of the probabilistic models which have determined the facile thinker to consider that all the theories are equal and legitimate and can be put together. The second half of the XX-th century, with the development of modern biology, with the emergence of the scientific epistemology of the School of Genera, with the logics of natural thinking, the theory of systems, cybernetics, with the codes of error precorrection, with the setting of the authority of deduction, seems to announce an era of circumspection. But as we see this era is only announced, as it could not exert its influences on the thinkers' mind and, of course, on Foucault's mind. That is why Foucault still remains under the impact of the ideologies.

2. Apart from the above explanation, the enthusiasm for the Foucaultian undertaking can be also explained by an abusage of credibility regarding : the positivenesses, the practices and rarity, taken in the Foucaultian sense.

a — Foucault's positivenesses are essentially only the result of his own desire to purge of subjectivity the irreducible elements which should form the archives of history. They are the result of a deconstruction of the historical, it is true, but in his opinion they are also the last, the unanalyzable in the terms of the relation subject-object. Or the deconstruction is a construction in the opposite direction ; the result is considered to be unanalyzable only because we ignore the intellectual mechanism working in the deconstruction itself. This mechanism is itself a rigorously elaborated construction, of which ontogenesis has been indicated in the Inhalder and Sinclair's study which has been discussed above.

b. — Concerning the practices, we have shown that they themselves are not given, but constructed, in their turn, according to a logics to which we have already referred[66]. However, Veyne admits following in Foucault's footsteps, that the things taken as the objects of history state, herd, folly, sexuality, liberty, power etc.) do exist only as corelatives of the practices, as the practices are *data,* nonexplicated in spite of their achieved and organized

[66] J. Piaget, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

character. It is preserved a logical order of the things : practices are not produced, maintained and orientated by motivations, just the contrary, the desires result from the practices. In the present stage, when the scientific psychology of motivation [67] has already emerged, it is almost a scandal to discuss the motivation following Aristotle, Spinoza, T. d'Aquino and Bergson, as Veyne and Foucault do.

c. — Veyne seems more radical than Foucault himself, as he does not consider that the brilliant component of the Foucaultian investigation is the discourse, but *the relation* and, especially, *the rarity* of the text which makes it possible for the objects to be or nor to be justifying the discontinuities, because to explain means to *convey a meaning*. But this means to make hermeneutics, that is to say to introduce what has been intended for exclusion : man, the individual with his subjectivity, and, at last, the ideologies. Foucault, Veyne and others [68] to not understand that history aims at treating social objects it is true but those objects have a character of macroconstructs (power, folly, sexuality) and cover and hide the component of the cognitive mechanism which are necessary for man in order to get the knowledge of the objects, irrespective of the context and the particular types of social significations (ideologies) which are added to them. Or these mechanisms have never and nowhere been conditioned. They are autonomous [69]. Instead, the values, the characteristic features, the functions of the object — even if they are institutionalized — are relative. But this relativity cannot be separated in order to obtain certain positivenesses, even if the whole of human experience is deconstructed, reduced to enunciations, because, as we have shown above, *the attitudes* emerge and are communicated prior to the manifestation of the most rudimentar forms of language through the gesture. Or, the gesture is essentially practice for the conveyance of the attitudes which will represant the foundation on which the social values will be constructed. Here is Foucault's fundamental error as ragards the theory of the sentence and of the language in general. This error has proliferated within his whole work which becomes if not pure poetry, at least a series of conceptual novels, as G. Hottois maintains [70].

The panorama of the controversies raised by Foucault's work may be kaleidoscopic, yet it does not interest any more through its spectral dimension. The attentive researcher of the contemporary problems regarding the language and the knowledge does not consider that this dispute is legitimate. Of course, the history and the historiography will take notice of the real age of the present day culture, and this is the age conferred by the scientific results we have mentioned above.

[67] J. Nuttin, *op. cit.*
[68] Barry Smart, *Foucault, Marxism and Critique*, London, 1983, p. 144
[69] J. Piaget, *op. cit.*, 1983, p. 296.
[70] G. Hottois, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI SUPERIOR DIN IAȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

DE

DUMITRU D. RUSU

Organizarea și dezvoltarea României moderne, a instituțiilor pendinte de aceasta, nu a fost un proces lin, lipsit de căutări și oscilații. Acestei realități îi circumscriem și situația școlii, instituție care în epoca cînd națiunea, în curs de consolidare, se îndrepta către făurirea statului național unitar și independent, s-a bucurat de o atenție aparte. Odată cu primele decenii ale secolului trecut, pe măsura impunerii limbii române în școală și, în condițiile dezvoltării și diversificării învățămîntului, nu au întîrziat să apară piedicele, neîncrederea, loviturile fățișe la adresa acestei componente esențiale a conștiinței naționale și națiunii române. Faptul că totuși s-a progresat constant, că linia generală a fost ascendentă, denotă puterea noului, putere izvorîtă din spiritualitatea unei națiuni tinere, viguroase, impusă prin tot ceea ce moștenea din secole de istorie, prin tot ce dobîndise la începutul epocii moderne. Evident, contextul internațional favorabil, afirmarea spiritului național-transformator în Europa și în alte continente vin să confere țărilor române elemente de stimul, modele, un cadru propice afirmării noului. Referindu-ne la învățămînt, ca instituție și factor de cultură, notăm de la început rolul marcant al primei jumătăți din secolul trecut. Pentru evoluția învățămîntului superior din Moldova pînă la 1860, scurta perioadă cuprinsă între anii 1800—1860, vine să marcheze finalizarea unui proces cu rădăcini seculare.

Dezvoltarea învățămîntului superior la începutul epocii moderne a făcut obiectul a numeroase investigații, dîndu-se la iveală un important și cuprinzător material informativ. În stadiul actual al cercetărilor, fără a minimaliza importanța depistării unor noi informații din arhive și biblioteci, se impune însă, mai ales, reevaluarea și interpretarea datelor și faptelor cunoscute, amplu tratate în articole, studii și lucrări monografice [1].

Universitatea ieșeană, prima din țară cu această titulatură în România secolului XIX, judecată prin prizma coordonatelor esențiale pe care le presupunea o instituție școlară superioară modernă, nu constituie, în exclusivitate, o creație a anului 1860. Ideea ca atare, forma de organizare superioară, în sensul propriu al noțiunii, este mai veche în pămîntul românesc decît consacrarea sa definitivă în instituția inaugurată, în octombrie 1860. Inițiativa creării unei instituții de învățămînt superior de tip universitar la Iași, expresie a celei mai înalte trepte a învățămîntului, și-a găsit materializarea, în prima jumătate a secolului XIX, în cadrul Academiei Mihăilene, a cursurilor superioare și a altor forme de activitate și înfăptuirii de această natură. Astfel, în perioada care face obiectul atenției noastre — timp în care s-a pregătit nemijlocit fundarea Universității din Iași — învățămîntul superior capătă deja contur în forme proprii, mature, purtînd însă amprenta epocii în care ne aflăm. Ideea centrală, pe care încercăm s-o reliefăm și argumentăm, se referă la faptul că institutele de învățămînt superior din 1860 (Iași) și 1864 (București), vin să statueze o realitate existentă, în linii generale, în învățămîntul din România. Acum, prin organizarea și inaugurarea celor două Universități, se vor contura definitiv, ca formă de existență și concepție, normal, incomplet ca structură și profil — în această privință evoluțiile se consumă și în prezent — institutele de învățămînt superior de factură modernă.

---

[1] Date de sinteză asupra cursurilor superioare la Iași, în perioada 1800—1860, în V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, tomul I—IV, București, 1892—1901; *De la Academia Mihăileană la Liceul Național — 100 de ani (1835—1935)*, Iași, 1936, 488 p.; V. Popovici, *Învățămîntul în limba națională pînă la 1860*, în volumul: *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași* (1860—1960), vol. I, București, 1960, p. 33—81; N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizatorul școlilor naționale din Moldova*, București, 1962,, 351 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşa cum sugeram mai sus, începuturile şi dezvoltarea învăţămîntului superior pînă la deplina şi autentica sa organizare, ca instituţie şi reglementare juridică, suscită încă discuţii şi păreri. În acest context se impune să luăm în consideraţie noţiunea ca atare — învăţămînt superior — în funcţie de conţinutul pe care îl exprimă, de epoca la care se referă, de ceea ce întîlnim şi în alte ţări. Este normal, ca şi pentru oricare altă componentă a culturii, a vieţii de stat în genere, şi pentru şcoala superioară să admitem o dezvoltare în timp, mai ales dată fiind existenţa, de secole, a formelor de învăţămînt superior, care premerg Universităţii moderne — instituţie complexă de învăţămînt superior. Este deci firesc ca, urmărind şi judecînd şcoala în contextul istoric, să diferenţiem un învăţămînt superior în evul mediu — cu trăsături specifice epocii — apoi, învăţămîntul superior modern, nou în concepţie şi organizare faţă de cel anterior, slujind epocile istorice care au urmat (modernă şi contemporană). Asupra celui de al doilea stadiu în evoluţia şcolii superioare ne vom opri în continuare, stadiu în care, din punct de vedere al existenţei unor instituţii şi forme de organizare, putem distinge etapa pre universitară şi cea legată de existenţa nemijlocită a acestei instituţii. Prima etapă, acoperind cele şase decenii de la începutul secolului trecut, germinează nemijlocit, dezvoltă şi maturizează condiţiile şi realizările universităţilor de la noi.

Moştenind din evul mediu o îndelungată tradiţie de şcoală superioară [2], la acelaşi nivel de afirmare cu cea existentă în oraşele italiene sau germane ale timpului [3], epoca modernă conferă învăţămîntului superior din ţările române o nouă structură, conformă cerinţelor progresului general, a procesului de făurire a statului naţional român, unitar şi independent, organizat pe baze burgheze. Încă de la finele secolului XVIII, şcoala se înscrie printre factorii cu un rol însemnat în desăvîrşirea procesului de formare a conştiinţei naţionale şi naţiunii române [4].

În cercetarea istoricului învăţămîntului de la noi trebuie să pornim de la aprecierea potrivit căreia în ţările române „şcoala n-a fost niciodată simplă şcoală; ea a fost deopotrivă pornirea către o cultură izvorîtă din realităţi sociale şi spirituale autentice, un act de afirmare naţională, un mijloc activ de luptă", cultura împlinindu-se, în mare măsură, prin învăţămînt [5]. Astfel, secolul XIX (ne referim la prima sa jumătate), vine în privinţa învăţămîntului superior, cu un salt de la academiile din Evul Mediu către instituţia de învăţămînt superior modernă, corespunzătoare întregii structuri a societăţii din această epocă, componentă fundamentală a culturii naţionale. Tot ceea ce reprezintă pentru perioada 1800—1860 „învăţături înalte", „învăţămînt superior", „şcoală superioară", „cursuri superioare", „învăţămînt academic", termeni care definesc formele învăţămîntului superior — termeni atît de diferiţi în izvoarele epocii cît şi în literatura istorică de pînă astăzi — reprezintă, de fapt, stadiul tranziţiei şi edificării instituţiei de învăţămînt superior de grad universitar. Pornind de la aceste considerente Seminarul de la Socola, cursul de inginerie ţinut de Gh. Asachi, cursurile superioare de pe lîngă Şcoala Vasiliană, Academia Mihăileană cu facultăţile şi alte cursuri superioare, facultăţile, funcţionînd independent începînd cu anul şcolar 1855—1856, la care adăugăm organizarea bibliotecii, Muzeului de istorie naturală, laboratoarelor, Grădina botanică etc., reprezintă o vertiginoasă evoluţie către finalizarea învăţămîntului universitar din 1860. De fapt, adevăratul salt în organizarea sistemului şcolar se regăseşte în introducerea şi statornicirea definitivă a limbii române în şcoală, prin instituirea unui sistem de învăţămînt pe trepte şi specialităţi, în care cel superior ocupă un loc din ce în ce mai distinct, în edificarea unei politici şcolare răspunzătoare cerinţelor majore epocii Unirii şi anilor ce vor urma. Elementele menţionate, obiectiv principal pentru numeroase documente programatice din prima jumătate a secolului XIX, fac obiectul unei serii de acte legislative, începînd cu anaforalele şi hrisoavele din anii 1803, 1804, 1813 şi 1828, Regulamentul Organic, regulamentele şcolare din anii: 1830, 1832, 1835, 1838, 1847 şi 1851, la care adăugăm şi alte instrucţiuni, regulamente, statute. Discutarea conţinutului principalelor documente legislative şi urmărirea aplicării acestora

---

[2] Ştefan Bîrsănescu, *„Schola latina" de la Cotnari. Biblioteca de curte şi proiectul de academie al lui Despot Vodă*, Bucureşti, 1957, 197 p.; idem, *Academia Domnească din Iaşi, 1714—1821*, Bucureşti, 1962, 191 p.; *Istoria învăţămîntului din România. Compendiu*, Bucureşti, 1971, p. 73; *Istoria învăţămîntului din România*, vol. I *(De la origini pînă la 1821)*, Bucureşti, 1983, 460 p.

[3] Constantin Noica, *La şcoala ideilor lui Teofil Coridaleu*, în „Magazin istoric", anul XVIII, nr. 6, iunie 1984, p. 47.

[4] Vezi şi Gabriel Bădărău, *Organizarea şi conţinutul învăţămîntului public din Moldova între anii 1832—1848 (III)*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 375—392.

[5] Constantin Noica, *art. cit., loc. cit.*, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în organizarea rețelei școlare este edificatoare în cunoașterea evoluției concepțiilor și structurilor care au premers nemijlocit organizării Universității din Iași.

Începutul secolului XIX, dominat, printre altele, de o problemă fundamentală a națiunii române în formare, „aceea a cîștigării dreptului lor la un învățămînt superior în limba națională" [6], va aduce cu sine organizarea școalelor naționale „după un sistem european" [7], cu mari merite din partea lui Gh. Lazăr și Gh. Asachi. Reținem aprecierea marelui Xenopol, potrivit căreia „începutul școalelor românești mai înalte datează [...] în Moldova, încă din timpul Fanarioților, precum seminarul Veniamin [...] și școala lui Asachi, care se închide în 1819, după 5 ani de spornică activitate" [8]. Un prim pas în organizarea școalei superioare românești s-a făcut la Iași prin fundarea seminarului de la Socola, în octombrie 1804. Organizat de mitropolitul cărturar, Veniamin Costache, seminarul cuprindea, pe lîngă disciplinele religioase, gramatica română și latină, geografia, matematicile, istoria universală, logica, filozofia ș.a. Să reținem aprecierea, potrivit căreia, „școala de la Socola a fost prima școală românească din Moldova, cu o organizare modernă din punct de vedere didactic: clase, promoții etc.", școală în care se vor preda și cursuri, la nivel superior, de către dascăli renumiți [9].

După Seminarul de la Socola, învățămîntul superior din Moldova înscrie cursul de inginerie și hotărnicie, ținut de Gh. Asachi între anii 1813—1818, pe lîngă Academia domnească din Iași, curs statornicit, în urma cererii lui Asachi [10], prin „luminata țidulă domnească" din 15 noiembrie 1813 [11]. Actele menționate, de natură feudală, prin prevederile lor deschid totuși calea unei tranziții către învățămîntul superior modern. Cursurile predate clasei de ingineri hotarnici de către Gh. Asachi, timp de cinci ani [12], alături de alte cursuri de drept și filozofie din cadrul Academiei domnești din Iași, dădeau temeinicie epocii de tranziție către învățămîntul superior modern. Judecînd profilul cursului de inginerie, evident încadrăm această întreprindere în conceptele fundamentale ale unei națiuni care, în formare fiind, își caută suportul material și spiritual. Prin aceste cursuri, Iașul găzduia un început promițător în privința școlii tehnice superioare, a școlii superioare ca nivel și formă de organizare. În raport cu situația generală a Moldovei, progresul este evident. După cum consemnează un istoric al învățămîntului, recent apărut, „Cursul de inginerie, organizat de Gh. Asachi în 1814 reprezintă începutul învățămîntului superior în limba română din Moldova, și, totodată, momentul modernizării și sincronizării acestui învățămînt cu știința și tehnica europeană"; Asachi „a reușit să convingă că predarea științelor în limba română este cu putință" [13].

Organizarea și activitatea instituțiilor școlare superioare din Moldova din prima jumătate a secolului XIX fiind legată de personalitatea lui Gh. Asachi, să conturăm, pe scurt, orientarea care a dominat una dintre marile figuri ale epocii renașterii naționale [14]. Cu o pregătire practică, inginerească, spirit multilateral, enciclopedic, înțelegînd imperativele epocii, Gh. Asachi acordă o atenție specială învățămîntului, preocuparea de bază a vieții sale. Ca om al școlii, Asachi „mai bine de patruzeci de ani a organizat, a condus și a inspirat învățămîntul din Moldova" [15], el reface gimnaziul Vasilian, pentru ca, apoi, să se consacre constituirii unui institut superior, Academia Mihăileană. Pentru Academie, ca și pentru întreg învățămîntul din perioada 1821—1848, Asachi va fi nu numai principalul organizator, ci și un activ autor de manuale, planuri, programe, mentorul spiritual științific în școală. De fapt, anticipînd una din principalele trăsături care dau caracter superior facultăților și unor cursuri din cadrul Academiei Mihăilene, reținem tocmai caracterul pronunțat științific al conținutului obiectelor de studiu, orientarea lor modernă, națională, trăsături la a căror afirmare a contribuit substanțial și Gh. Asachi.

Primele două decenii din secolul trecut sînt urmate de evoluții mult mai rapide în plan intern și internațional. Într-o Europă unită prin comunitatea evoluției capitaliste, printr-o

---

[6] *Istoria învățămîntului din România. Compendiu*, p. 109.
[7] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, tomul I, București, 1892, p. 83.
[8] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. XI, p. 230.
[9] *Istoria învățămîntului din România. Compendiu*, p. 110.
[10] Gh. Asachi, *Chestia învățăturei publice în principatul Moldovei*, Iași, 1858, p. 10—11.
[11] *Uricarul*, *vol.* XXV, Iași, 1891, p. 409—412.
[12] N. C. Enescu, *op. cit.*, p. 49—52.
[13] *Istoria învățămîntului din România*, *cit.*, p. 356.
[14] N. C. Enescu, *op. cit.*; *De la Academia Mihăileană la Liceul Național*, *cit.*, p. 453—477.
[15] *Ibidem*, p. 461.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„conştiinţă europeană" în plin proces de formare, Europă în care statele „alcătuiesc o familie inseparabilă", Ţările Române, dominate de idealuri înnoitoare, se integraseră relativ uşor. Pentru noi, „sentimentul apartenenţei la Europa este strîns legat de tendinţa politică de eliberare, de închegare a unui stat independent, modern, înglobat într-o arie de civilizaţie care să corespundă cerinţelor veacului" [16]. Străduinţele pentru cunoaşterea Europei înlesnesc pătrunderea ideologiei epocii, a scrierilor politice şi ştiinţifice, a formelor de organizare. Prudenţa faţă de Rusia şi Austria, opoziţia faţă de Turcia, ne deschidea drumul către occidentul civilizat, Franţa urmînd să aibă o înrîurire, din ce în ce mai puternică, asupra noastră. Românii, mai ales în domeniul politic-naţional şi cultural, s-au impus Europei prin acte proprii, ele însele contribuind la progresul continental. Alături de transformările radicale în structura societăţii româneşti, în plan economic şi politic, realizările în domeniul culturii, în şcoală, vin să reducă din distanţa care separa ţările române de Europa marilor spirite şi acte de cultură.

Epoca la care ne referim, în care înnoirile cunosc un curs extrem de rapid, înscrie, către sfîrşitul deceniului al treilea, începutul existenţei Şcolii Vasiliene — expresia învăţămîntului organizat pe trepte — instituţie şcolară în care formele superioare îşi vor găsi o nouă organizare [17]. După evenimentele de la 1821, în contextul puternicei redeşteptări naţionale şi în consens cu cerinţele cuprinse în memoriile şi proiectele de reformă, marele patriot şi cărturar Gh. Asachi, găseşte „momentul potrivit să se organizeze în capitala Moldovei un învăţămînt naţional cu un cadru nou, mai larg şi de un nivel mai înalt" [18]. Anaforaua din 1 ianuarie 1828, semnată de epitropii şcolilor şi referendarul Gheorghe Asachi [19], al cărei conţinut este întărit prin hrisovul domnitorului Ioniţă Sandu Sturdza din 28 martie acelaşi an [20], sînt printre primele documente din Moldova care structurează şcoala, în totalitatea ei, pe principii proprii lumii moderne: trei cicluri de învăţămînt în succesiune logică — elementar, gimnazial şi superior — bază materială, profesori etc. După motivaţia izvorîtă din cerinţele epocii, anaforaua solicita „să se statornicească" în Iaşi „o şcoală normală şi un gimnaziu", „către care mai în urmă să se adauge un curs de filozofie şi de pravile" [21]. Conţinutul programei pentru gimnaziu, sistemul înalt de învăţătură preconizat în acea „şcoală pămînteasă", alături de cerinţa creării condiţiilor ca „să se poată alcătui o bibliotecă naţională, instrumenturi şi adunarea uneltelor pentru sporul învăţăturilor" [22], fac din această anafora un document de referinţă în sistemul noilor reglementări ale unui învăţămînt superior în limba română.

Hrisovul, care întărea anaforaua, menţinea aceeaşi notă de grijă faţă de şcoala românească de tip superior: „Pe acest folositor aşezămînt, — arăta hrisovul — din învechime, sub numirea de Academie, înzestrat cu hărăziri şi pronomii; dorind noi pe totdeauna a-l aduce în stare întemeiată şi înfloritâ, pentru dreapta luminare a neamului; prin paradosirea tuturor claselor învăţăturii şi a folositoarelor epistemii în limba românească". Finalul documentului preconiza pentru viitor şi „o mai îndemănatică zidire pentru Academie" [23]. Prevederile acestor documente în materie de învăţămînt superior, considerate drept „acte de întemeiere a învăţămîntului superior în limba naţională în Moldova" [24], parţial realizate, îşi găsesc locul alături de şcoala „normală" şi gimnaziu. Avem în vedere cursurile de limbi străine (greacă, franceză, rusă, germană), „învăţătura însemnării planurilor" şi „ştiinţa legilor române" [25].

Prevederile documentelor sus-menţionate vor face obiectul unui prim document legislativ sintetizator, „Regulamentul provizoriu pentru organizarea întregului sistem de şcoli de la mănăstirea Trei Ierarhi din Iaşi", datat 22 aprilie 1830. De data aceasta, structura învăţămîntului din Iaşi cuprindea: cursul elementar, şcoala normală, gimnaziul şi cursurile extraordinare. Cele 6 articole referitoare la „învăţăturile extraordinare", priveau natura acestora şi cadrele care le predau [26]. Judecînd aceste reglementări, anterioare Regulamentului organic, des-

[16] *România în relaţiile internaţionale 1699—1939*, Iaşi, 1980, p. 68.

[17] Mihail I. Avădănii, *Aşezămîntul şcolar de la Trei Ierarhi din Iaşi: prima instituţie cu elemente de învăţămînt superior din Moldova*, în „*MMS*, 5—6/1971 şi 9—12/1972.

[18] N. C. Enescu, *op. cit.*, p. 56.

[19] V. A. Urechia, *op. cit.*, tomul IV, Bucureşti, 1961, p. 228—230.

[20] *Ibidem*, p. 230—231.

[21] *Ibidem*, p. 229.

[22] *Ibidem*, p. 230.

[23] *Ibidem*, p. 230—231.

[24] N. C. Enescu, *op. cit.*, p. 58.

[25] *Ibidem*, p. 59.

[26] *Ibidem*, p. 119; Constantin I. Andreescu, *Istoricul Liceului Naţional din Iaşi (1835—1935)*, în volumul *De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional*, *cit.*, p. 31—32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prindem locul din ce în ce mai important acordat științelor naturii și a celor cu aplicații practice. În privința limbilor străine se remarcă aceeași orientare către cele moderne, de largă circulație în Europa.

Cu importante premise în perioada anterioară, prevederile Regulamentului Organic referitoare la școli, aplicarea acestora, vin să-și pună amprenta asupra structurii definitive a învățământului. În esență, inițiativele în domeniul școlii din epocă au ca rezultat „etatizarea învățământului și clarificarea elementelor principale ale unei politici școlare, crearea unui corp didactic corespunzător, elaborarea unei legislații în materie, cu o largă deschidere spre modernizare, specializare și practică" [27]. Regulamentul Organic, ca primă constituție românească, punea bazele unei politici școlare naționale. Se preciza și crea un adevărat sistem de învățământ instituționalizat, cu un conținut și o organizare stabilite prin lege [28].

Reglementările menționate din anii 1828—1830 vin să asigure punctul de plecare pentru desfășurarea noilor cursuri cu caracter superior pe lîngă Școala Vasiliană. După greutățile inerente anilor de început, 1827—1828, depășind urmările războiului și ale epidemiei de ciumă, în aprilie 1830, se anunța sporirea învățământului public prin adăugirea la Gimnaziul Vasilian — pe lîngă cele trei forme de învățămînt cu caracter elementar, gimnaziul și „școala normală" — a unor „obiecte extraordinare". Este vorba despre „știința legilor române", limbile: greacă, franceză, rusă și germană, „muzica vocală" și „învățătura însemnării planurilor" [29]. Baza cursului de drept, ținut începînd cu mai 1830 de transilvăneanul Chr. Flechtenmacher, era studiul izvoarelor dreptului civil din Moldova. Acestui curs i se adaugă, în 1833, cel de istorie naturală, ținut de dr. Cihac și cel de „desenul figurilor și zugrăviturilor istorice în ulei" al profesorului I. Müller [30]. Adăugînd acestor forme de învățămînt superior, înființarea Societății de medici și naturaliști în 1833 și inaugurarea, în februarie 1834, a Muzeului de istorie naturală din Iași — instituții destinate cercetării în cel mai autentic sens — ne explicăm climatul favorabil reorganizării întregii structuri a învățămîntului în cadrul Academiei Mihăilene și a altor categorii de școli. Necesitatea unui asemenea institut superior, a unor „învățături înalte", temeinic organizate, era impusă și de întregul proces regenerator, de o rapiditate uluitoare, pe care îl trăia nu numai Moldova ci toate teritoriile românești. Este locul să judecăm noua prezență a învățămîntului superior care marchează pe lîngă triumful limbii române în școală, lărgirea cadrului de studiu propriu învățămîntului universitar umanistic. Prin înființarea Academiei Mihăilene, studiul dreptului și filozofiei capătă structuri universitare clare.

Organizarea Academiei Mihăilene, instituție reprezentativă pentru întregul învățămînt din Moldova la începutul perioadei regulamentare, avea la bază reglementările din anii 1830—1832. Prevederile Regulamentului Organic referitoare la școli, detaliate în „Règlement de l'instruction publique en Moldavie" din 1832, deschid seria unor reglementări ample și complete în privința școlii în general și a învățămîntului superior în special, reglementări care privesc nemijlocit și învățămîntul de factură universitară. Încă din circulara care anunța aplicarea legiuirii se făcea precizarea că una dintre îmbunătățirile datorate acesteia „este statornicirea în capitala Iași, a unei Academii spre învățătura celor mai folositoare științe" pentru acei tineri cu „talent și mijlocire". Cele „mai înalte învățături, întrebuințîndu-le spre folositoare meșteșuguri și industrii" [31]. Alături de cerința alcătuirii unui „regulament pentru organizația deosebitelor așezăminturi de educație, precum și a vechei academii vasiliene" Regulamentul Organic statornicea „cursul tuturor învățăturilor" în limba română [32]. Regulamentul special al caselor obștești cerea să se învețe „într-un institut așezat aproape de Iași teoria și practica iconomiei de cîmp și de pădure, după cele mai bune metoduri urmate în asemenea așezăminturi și potrivite cu clima și trebuințele țării" [33].

„Règlement de l'instruction publique en Moldavie", redactat de Gheorghe Asachi, în martie 1832, alături de prevederi referitoare la conducerea învățămîntului în genere, preconiza clădirea localului pentru o Academie. La gimnaziu — alcătuit dintr-o clasă elementară,

---

[27] Gabriel Bădărău, *Organizarea și conținutul învățămîntului public din Moldova între anii 1832 și 1848* (I), în *AIIAI*, XVII, 1980, Iași, p. 346.

[28] *Ibidem*, p. 349—350; Vezi și *Regulamentul Organic al Moldovei*, art. 418—424.

[29] Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 31—33.

[30] *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860—1960*, *cit.*, p. 47.

[31] V. A. Urechia, *op. cit.*, tom. I, București, 1892, p. 159.

[32] *APR*, vol. I—II; *Obștească extraordinară adunare de revizuire a Regulamentului Organic al Moldovei*, București, 1893, p. 220—222.

[33] *Ibidem*, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un curs normal cu două clase şi patru „clase umanioare" — se adaugă „materiile extraordinare: limbile străine (greacă, franceză, rusă, germană), „desenul topografic" şi „cunoaşterea practică a codului civil din Moldova". Materiile „extraordinare" puteau fi urmate de elevii claselor gimnaziale; cîte unul, două obiecte, după trebuinţă, timp şi talent" [34]. Fără a depăşi conţinutul reglementărilor similare anterioare, noul document se impunea însă prin nota generală de ordine, precizia prevederi'or, atenţia sporită acordată tuturor componentelor şi compartimentelor şcolilor din Iaşi şi din întreaga Moldovă.

Pregătirile pentru deschiderea Academiei [35] au început imediat după aplicarea Regulamentului Organic. In 1834, s-au cumpărat casele de lîngă biserica Tălpălari, au fost reparate şi amenajate în vederea deschiderii cursurilor. Lista catedrelor vacante fusese publicată încă din 1832, cuprinzînd şi facilităţile acordate viitorilor profesori. Înainte de a încheia amenajările localului şi completarea corpului didactic necesar, învăţămîntul academic îşi deschidea cursurile, pentru anul I filosofie, din toamna anului 1834, predîndu-se: logica, algebra şi istoria universală „după sistema celor mai înaintate [Academii — n.n.] a Europei şi potrivit cu trebuinţa pămîntenilor" [36]. Cursurile începeau în localul şcolii Vasiliene urmînd a fi mutate în localul Academiei după restaurarea acestuia.

Inaugurarea festivă a Academiei Mihăilene s-a făcut în ziua de 16 iunie 1835. Înseşi discursuri'e inaugurale, rostite de Mihail Sturdza şi Gh. Asachi, vin să reliefeze necesitatea fondării acestui aşezămînt conform cu cerinţele interne şi situaţia din Europa. Domnitorul sublinia silinţele pentru a întemeia o „sistemă de învăţătură publică înlesnitoare potrivit cu gradul luminatei Europe şi cu trebuinţele ţării" şi faptul că „metoda de a paradosi învăţăturile în limba naţională cu ajutorul celor clasice — prin care în epoca cea nouă foarte au sporit luminarea în lume — au găsit-o cea mai bună" [37]. Cuvîntul cald, evocator şi convingător, pătruns de o adevărată mîndrie naţională, a fost rostit de referendarul învăţăturilor publice, aga Gh. Asachi. Acesta, făcînd un istoric al învăţămîntului din Moldova, demonstra, de fapt, şi calea urmată către întemeierea şcolii superioare. Cu Academia Mihăileană, se întemeia „la răsăritul Europei un aşezămînt de învăţătură carele [...] va revărsa asupra doritorilor dreapta lumină, va sădi în inimile lor simţiri de virtute [...]. Sub povăţuirea acestor rînduieli [...] tinerimea — fără a se înstrăina — va putea începe şi îndeplini tot cursul de învăţătură. În această academie avem încredere că părinţii vor fi martori de sporul şi îmbunătăţirea fiilor [...] şi societatea va cîştiga folositoare mădulare" [38].

Odată cu reorganizarea învăţămîntului de toate gradele din Moldova, prin Regulamentul şcolar din 1835, se fixau şi normele de funcţionare a Academiei Mihăilene. În anul 1835, Epitropia învăţăturilor publice definitiva „Regulamentul şcoalelor publice din principatul Moldovei (1 iunie 1835)", aprobat de domnitor la 14 iunie acelaşi an [39]. În sistemul legislaţiei şcolare moderne, regulamentul din 1835 reprezintă un moment de cotitură. Aproape nimic din ceea ce pentru şcoală are un rol decisiv nu rămînea în afara acestui amplu document. Cele 234 de articole, împărţite pe patru capitole, structurează problematica şcolii pe trei trepte: începătoare (lancastrică şi normală), gimnaziale şi academice; „Şcolile academice cuprindeau trei facultăţi adică: „facultatea filozofică, juridică şi teologică şi două cursuri speciale extraordinare, precum cursul geometrico-practic şi cursul economic" (art. 6). Mai exact, în litera regulamentului, învăţămîntul superior cuprindea nucleul universitar (cu cele trei facultăţi şi „cursurile filologice ale limbilor străine" — greacă, franceză, germană, rusă, italiană), profilul tehnic, economic, agricol şi artistic. Acestor cursuri li se adaugă: „Institutul tehnic" de nivel mediu, „cursul pedagogic" ca „Materia extraordinară" pentru acei şcolari care după vîrstă şi ştiinţă, ar dori să îmbrăţişeze „epanghelma profesoriei" şi „cursurile agronomiei" cu toate părţile „acestei ştiinţe teoretice şi practice" [40]. Alte prevederi se refereau la obligaţia terminării, cel puţin, a celor „patru clasuri începătoare ordinare" pentru „urmarea claselor extraordinare" (art. 3), a cursului gimnazial pentru toţi „acei care vor dori a intra

---

[34] V. A. Urechia, *op. cit.*, tomul IV, p. 339—340.

[35] Pentru date mai amănunţite asupra Academiei Mihăilene, a se vedea Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 3—198.

[36] „Albina Românească", nr. 98, 1834.

[37] „Albina Românească", nr. 48 şi 49, 1835.

[38] *Ibidem.*

[39] *Regulament al şcoalelor publice din Principatul Moldovei, sub auspiciile Prea Înălţatului Domn Mihail Grigoriu Sturdza Voevod*, întocmit de Epitropia învăţăturilor publice Iaşi, 1835, în: V. A. Urechia, *op. cit.*, tomul IV, p. 389—421.

[40] *Ibidem*, p. 389—395.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în clasul filosoficesc" (art. 5), după cum și „cursul de filosofie va fi neapărat pentru acei care doresc a face cursuri de legi sau de teologie", sau alt curs academic potrivit cu interesul, fiecăruia (art. 7) [41]. Regulamentul conținea detalii referitoare la numărul anilor și obiectelor de studiu, conducerea școlilor, diplome, redactarea cărților. Pentru Academie, se va întocmi „pe încet o bibliotecă" și, anual, va fi întrebuințată o sumă de bani „pentru a cumpăra instrumenturi de fizică și chimie, de geometrie și de mecanică, modeluri pentru arhitectură și agricultură, colecții pentru istoria naturală, stampe și altele" [42]. Finalul regulamentului insera lista profesorilor și programelor de studiu.

Din analiza programului de studii al „facultății filosofice" se desprinde caracterul general al pregătirii. În cei doi ani de studiu se făceau următoarele discipline: introducerea în filozofie, istoria universală, istoria filozofiei, logica, metafizica, algebra și geometria, fizica. Facultatea juridică, care putea fi urmată de absolvenții facultății de filozofie, aveau un profil de studii speciale: dreptul natural, dreptul public „universal și particular", statistica, dreptul civil, științe politice, dreptul criminal (penal), procedura civilă și criminală, dreptul comercial etc. Cursul geometro-practic care pregătea ingineri, împărțit pe trei ani, avea tot un program de învățămînt superior care cuprindea: arhitectura, desenul topografic, geodezia, calcul diferențial și integral, cursuri de geometrie descriptivă cu aplicațiile ei, „cursul zidirilor și a drumurilor de comunicații", compoziții de planuri și de devize. Pentru cursul economic, cu profil agricol, care se preda timp de doi ani, era stabilit, de asemenea, un program adecvat. Se predau economia cîmpului, istoria naturală, știința forestieră și veterinară etc. Absolvenții Facultății filozofice primeau titlul de „laureat în științe și arte", absolvenților Facultății juridice li se dădea titlul de avocat, iar celor care urmaseră cursurile de matematică aplicată titlul de inginer civil [43].

Conținutul general al regulamentului, structura școlilor din Iași stabilită prin acest document, ne situează în sfera învățămîntului modern, de nivel european. De altfel, autorii regulamentului — între care Gh. Asachi a avut un rol hotărîtor — nu au fost străini de reglementările similare din Prusia, Austria și Rusia [44]. Înființarea și activitatea Academiei Mihăilene, instituție de natură superioară, vine să confirme realismul reglementărilor, compatibilitatea lor deplină cu cerințele unei epoci dominată de căutări și înfăptuiri în toate domeniile vieții de stat. Cursurile superioare din Academie, de profil larg, universitar, alături de facultățile de filozofie și drept includeau și pregătirea în domeniile ingineriei, economiei agrare, medicinei veterinare, limbilor străine, picturii, desenului, arhitecturii.

Luînd în discuție și reglementările de aceeași natură din Țara Românească, găsim similitudini și în alte state ale Europei. Astfel, din secolul XVIII, în centrul și apusul Europei, în special în Austria și statele germane, existau colegii. Unele dintre acestea, adăugîndu-li-se cursuri superioare, devin colegii academice. Se creau astfel, academii, cuprinzînd trepte de învățămînt liceal și superior, care pregăteau profesori, ingineri, avocați, teologi etc. Academiile menționate, ca și la noi, erau forme tranzitorii către Universitățile de mai tîrziu.

În anul școlar 1835—1836, pe lîngă cursurile gimnaziale s-au predat cursurile extraordinare de limbi străine, de inginerie și de zugrăvitură. Deși în programul săptămînal inițial apar cursuri de filozofie, dintr-o scrisoare a lui Eftimie Murgu, adresată Epitropiei învățăturilor publice la 11 mai 1836, reiese că învățatul bănățean a predat „o parte din metafizică" de la începutul anului școlar, prima lecție terminîndu-se în ziua de 20 noiembrie 1834. Cursul, audiat nu numai de elevii Academiei ci și de „audienți extraordinari" se încheie cu examen pentru care se fixase și o dată [45]. De fapt, lui Eftimie Murgu îi revine meritul de a fi printre primii profesori care s-au ocupat cu organizarea învățămîntului filozofic în Moldova. În 1835 se tipărea la Iași „un prospect al materiei propuse la Academia Mihăileană în anul I de filozofie", redactat de Eftimie Murgu, cuprinzînd materiile predate în cei doi ani de învățămînt filozofic: „introducerea în filozofie", „istoria filozofiei și logica", apoi „filozofia formală" în anul I, iar în anul al doilea „filozofia materialnică, adică metafizica cea curată începînd cu arheologia" [46].

---

[41] *Ibidem*, p. 391—392.

[42] *Ibidem*, p. 416.

[43] *Regulament al școalelor publice din Principatul Moldovei* (...), Iași, 1835, în *loc. cit.*, p. 389—421.

[44] N. C. Enescu, *op. cit.*, p. 120—121.

[45] Arh. St. București, Fond Instr. Publică Muldova, dosar 124/1832, f. 186.

[46] *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860—1960*, *cit.*, p. 55—56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deşi prin regulamentul şcolar din 1835 se hotăra ca învăţămîntul juridic şi ingineresc să înceapă după ce elevii vor absolvi cursurile de filozofie, totuşi în 1836 se vor ţine cursuri de drept, cu caracter extraordinar, de către Chr. Flechtenmacher şi de inginerie de către maiorul Singurov [47]. Lecţia de deschidere a cursului de drept este tipărită în acelaşi an sub titlul: „Cuvînt către cinstiţii ascultători de legi rostit la anul 1836 în Academia din Iaşi".

Pentru anul şcolar 1837—1838 la Academie, în afară de cursul gimnazial complet, mai era anul I filozofic, cursurile extraordinare de limba franceză (trei clase), elină (două clase), germană (trei clase), rusă (două clase), desenul tehnic şi zugrăvitura, desenul liniar şi arhitectura [48]. Anul 1838 aducea o delimitare mai precisă a treptelor de învăţămînt din Moldova şi, de aici, necesitatea unor modificări în domeniul legislaţiei şcolare.

Comisia desemnată să modifice regulamentul şcolar, compusă din Damaschin Bojincă, dr. Cihac şi dr. Cucioreanu, îşi încheie misiunea la 1 octombrie, pentru ca, la 31 decembrie 1838, să fie aprobat de domnitor noul statut al şcolilor din Moldova [49].

Regulamentul din 1838, completînd pe cel anterior din 1835, ierarhiza mai distinct cele trei trepte ale şcolii — începătoare, secundare (colegiu), înalte — şi statornicea o organizare mai riguroasă a facultăţilor, „supt numirea de Academia Mihăileană" [50]. „Învăţăturile înalte", pentru care se desfiinţau cursurile ordinare şi extraordinare, cuprindeau, potrivit noii reglementări, următoarele forme: 1) facultăţile de filozofie, juridică şi teologie; 2) cursurile de inginerie, economie rurală şi filologie (elină, latină, franceză, germană, rusă); 3) „măestrii libere": pictura şi desenul liniar [51]. Facultăţile erau considerate teoretice, iar cursurile cu caracter practic. În ceea ce priveşte materiile de studii fixate pentru a se preda în cadrul facultăţilor nu existau deosebiri esenţiale faţă de prevederile regulamentului din 1835. Noua reglementare, prin ridicarea nivelului învăţămîntului, întărirea caracterului său naţional, asigura perspectiva consolidării şcolii superioare din Iaşi.

După adoptarea noului regulament, aplicat din anul şcolar 1839—1840, învăţămîntul superior apare mai bine reprezentat în Academie. Facultatea de filozofie a funcţionat cu anii I şi II, cursurile de inginerie cu 9 auditori, iar cel de zugrăvitură cu 25. La 15 noiembrie 1839, au început cursurile anului I al Facultăţii juridice. Alături de grija pentru traducerea şi redactarea manualelor şcolare, pentru care se va da şi un decret domnesc în 15 octombrie 1838 [52], în urma donaţiei celor 600 de volume din partea domnitorului, în noiembrie 1839 [53], se puneau bazele bibliotecii de pe lîngă Academie, punct de plecare pentru viitoarea bibliotecă publică. Cu toate dificultăţile care se întrezăreau, deceniul al cincilea venea cu noi dezvoltări ale cursurilor superioare la Iaşi. Hrisovul domnesc din 8 noiembrie 1840, prilejuit de cinstirea împlinirii a cinci ani de existenţă a Academiei, făcea distincţia clară între şcolile începătoare, colegiu şi învăţămîntul superior cu cele trei facultăţi: filozofie, legi şi teologie. Pentru cunoştinţe speciale erau destinate a) şcoala ingineriei civile, b) şcoala de zugrăvitură, c) şcoala pentru învăţarea fetelor, d) institutul de arte şi meşteşuguri. Pentru viitor se preconiza deschiderea unei şcoli de agronomie. Ultimele şcoli reprezentau, evident, atît forme superioare cît şi cunoscute şcoli de grad secundar [54].

Retrospectiva situaţiei învăţămîntului superior în deceniul al cincilea, pozitivă în privinţa profesorilor şi a materiilor predate, ne reliefează însă o diminuare îngrijorătoare a numărului acelor care urmau facultăţile. Astfel, întreg învăţămîntul filozofic, în anul şcolar *1842—1843*, avea numai *17* studenţi faţă de *24* în anul precedent. La Facultatea de drept în cei trei ani erau 24 de studenţi faţă de 17 cîţi erau în anul anterior, numai în anul I şi II. În anii următori situaţia se agravează, astfel încît, în anul 1845—1846 nu mai funcţiona anul I de filozofie şi drept din lipsă de solicitanţi, iar în ceilalţi ani ai ambelor facultăţi nu erau decît 13 studenţi [55].

---

[47] Arh. St. Bucureşti, Fond Instr. Publică Moldova, dosar 126/1832, f. 48. Pentru acest personaj, v. şi notele semnate de Ştefan S. Gorovei în *AIIAI*, XV, 1978, p. 534—536 şi XVII, 1981, p. 688—689.

[48] V. A. Urechia, *op. cit.*, tom. II, p. 46—48.

[49] *Regulamentul şcoalelor publice din Prinţipatul Moldovei*, Iaşi, 1838, Academia R.S.R., mss. nr. 360, 20 f; vezi şi N. C. Enescu, *op. cit.*, p. 121.

[50] Academia R.S.R., mss. nr. 360, f. 3.

[51] *Ibidem*, f. 4, 5, 18, 19.

[52] Arh. St. Iaşi, tr. 1764, op. 2013, dosar 236, f. 17—18.

[53] „Albina Românească", nr. 89, 9 noiembrie 1839.

[54] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tomul II, p. 301.

[55] *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi 1860—1960, cit.*, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Situația menționată, precară în privința determinărilor cantitative, nu poate umbri nivelul înalt al cursurilor superioare, între care unele au rămas definitiv în istoria învățămîntului românesc. O însemnătate deosebită o reprezintă suita de cursuri superioare predate în Academie de cunoscute personalități ale școlii și culturii naționale. În 1842, Iacob Cihac, cunoscut profesor și cercetător, începea cursul de istorie naturală la anul I al Facultății de filozofie. În multiplele sale calități, ca profesor, cercetător științific, conducător al societății de medici și naturaliști, Iacob Cihac a adus o bogată contribuție la dezvoltarea științei în strînsă legătură cu dezvoltarea economică a Moldovei. La 12 octombrie 1842 se deschidea la Academia Mihăileană cursul de geologie și mineralogie, predat de I. Ghica timp de un an. La „clasa de inginerie", cu un program de studii de 4 ani, se înființa, în 1842, un curs de geometrie analitică și descriptivă predat de profesorul Al. Costinescu. Numeroasele încercări de după 1835 pentru organizarea învățămîntului agronomic, pentru moment, se vor finaliza prin cursul de agronomie din cadrul Academiei Mihăilene, ținut de Ion Ionescu începînd cu martie 1842. O semnificație aparte o are și deschiderea cursului de economie politică a lui Ioan Ghica la 23 noiembrie 1843 și cel de istorie națională, de către Mihail Kogălniceanu, în ziua următoare, 24 noiembrie același an. Ambele cursuri, inaugurate prin memorabile lecții de deschidere [56], vin să situeze la un înalt nivel învățămîntul academic din Moldova.

Succinta prezentare a istoricului Academiei Mihăilene, din perioada anterioară revoluției de la 1848, impune evident, deslușiri în ceea ce privește caracterul și nivelul învățămîntului practicat în principala instituție școlară din Moldova din perioada imediat premergătoare inaugurării Universității din Iași. Organizarea și desfășurarea cursurilor celor două facultăți precum și existența altor cursuri de nivel superior, situează Academia în categoria institutelor de învățămînt superior. În acest sens, să reținem caracterizarea marelui istoric Xenopol referitoare la *„cursurile superioare, simburele din care se dezvoltă Universitatea din Iași" (subl. n.)* — acestea fiind „acel de filozofie în care se preda logica, metafizica, estetica, istoria naturală și matematicile înalte și acele aplicate, precum și fizica și acel de drept, în care se preda dreptul public și acel privat al diverselor popoare" [57] — cît și aprecierea Academiei Mihăilene ca „un așezămînt de învățături superioare, universitare" [58].

În favoarea aprecierilor de mai sus pledează și valoarea Academiei Mihăilene sub raportul conținutului general al activității, al spiritului științific promovat aici. Începînd cu obiectele de studiu, calitatea profesorilor din țară și străinătate, exigența față de pregătire, cunoscînd apoi activitatea școlară generală, temeinicia studiului, este îndreptățită constatarea potrivit căreia „totul e pornit temeinic, cu cea mai hotărîtă seriozitate, și totul este inspirat de nevoile imediate practice, legate de realitatea înconjurătoare". De aici și concluzia firească, că „acest început solid și-a lăsat urmele sale în tot mersul ulterior al înaltei școli" [59]. Ceea ce dă temeinicie învățămîntului superior după 1830 este și orientarea către forme complete de pregătire și de studiu. Constituirea Societății de Medici și Naturaliști, cu profil larg în domeniul științelor naturii, dominată de temeinice preocupări științifice, la care se adaugă, în februarie 1834, Muzeul de istorie naturală din Iași, apoi un observator astronomic și o bibliotecă, vin să dea greutate cercetării științifice și studiilor superioare la Iași, aceasta reprezentînd totodată „introducerea definitivă și organizarea hotărîtă a științelor pe aceste meleaguri" Normal, legătura permanentă a acestor nuclee de cercetare și informare cu Academia Mihăileană a condiționat întărirea spiritului științific, aceasta contribuind „la plămădirea învățămîntului superior din țările române și pe urmă, și-a găsit el însuși un sprijin puternic tocmai în școala născută din împlinirile sale" [60].

În același context să reținem preocuparea pentru redactarea și publicarea manualelor științifice. Notăm printre tipăriturile de după 1840 tratatul de agricultură întocmit de Ion Ionescu de la Brad, manualul de geografie fizică alcătuit de Vasile Fabian, cursul de „înaltă matematică" alcătuit de T. Stamati ș.a., la care se adaugă traducerile manualelor sau tratatelor străine [61]. Evident, creația din acest domeniu vine să adauge un nou argument în susținerea caracterului superior al cursurilor facultăților din cadrul Academiei Mihăilene.

---

[56] Ion Ghica, *Despre importanța economiei politice*; Mihail Kogălniceanu, *Cuvînt despre deschiderea cursului de istorie națională*.

[57] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. XI, p. 239.

[58] A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885,, p. 141.

[59] *De la Academia Mihăileană la Liceul Național*, *cit.*, p. 470.

[60] *Ibidem*, p. 467.

[61] Gabriel Bădărău, *Organizarea și conținutul învățămîntului public din Moldova între anii 1832 și 1848 (II)*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 218—219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şcoala şi creaţia ştiinţifică din Mo'dova în prima jumătate a secolului XIX, evoluţia învăţămîntului superior este organic legată de Academia Mihăileană. Ca singură instituţie cuprinzînd şi forme de învăţămînt superior, ea acumula principalele valori intelectuale, profesori şi elevi, în acelaşi timp Academia devine depozitara unor importante cuceriri cultural-ştiinţifice ale Europei, receptate şi în Principatele Române. La Iaşi s-au întîlnit două influenţe puternice, „crescute pe aceeaşi tulpină largă: realismul francez (adus de Russo şi Alecsandri) şi naturalismul german adus de Cihac. De aici nu putea decît să iasă acea diversitate necesară unei îmbogăţiri mari de minte şi unei întăriri de spirit critic. În mijlocul acestor influenţe puternice a stat Academia Mihăileană care le-a adăpostit şi le-a dat avînt, umplînd mintea şi sufletele generaţiilor cu învăţăturile sale serioase şi bine cîntărite“ [62].

Discuţiile şi părerile în legătură cu ceea ce a fost pentru învăţămîntul superior Academia Mihăileană, cu caracterul ei, nu au contenit. O apreciere făcută cu mulţi ani în urmă, „că ar fi exagerat dacă am socoti Academia Mihăileană drept o universitate“ [63], în parte îndreptăţită, este însă diminuată de aprecierea cuprinsă în aceeaşi pagină a studiului la care ne referim, prin considerarea acestei instituţii drept „o verigă în lanţul dezvoltării învăţămîntului superior care a început în Moldova în urmă cu mai bine de 300 de ani“ [64]. Academia Mihăileană — numele generic de „Academie“ fiind dat unor instituţii de învăţămînt superior şi în zilele noastre — echivala, din multe puncte de vedere, cu instituţia de învăţămînt superior de tip universitar, organizată în cadrul şi alături de o şcoală medie, situaţie existentă şi în Ţara Românească şi în alte state din Europa. Nu spunem nici o noutate cînd reamintim că din Academie se trag nemijlocit Universitatea şi Liceul Naţional din Iaşi. Considerăm că în Academia Mihăileană învăţămîntul superior la Iaşi şi-a găsit formele proprii de organizare, cît şi, în mai mare măsură, cadrul de funcţionare. De existenţa Academiei Mihăilene, de reglementările succesive ale activităţii acesteia şi a structurilor şcolare, pe care le cuprindea, legăm existenţa învăţămîntului superior la Iaşi în forma sa modernă. Evident, nu atît în desfăşurarea activităţii în Academie, — greutăţile şi insuccesele sînt multe — cît mai ales din modul de organizare, concepţia care a stat la baza legislaţiei şcolare, desprindem concluzia fiinţării şcolii superioare la Iaşi, puţin deosebită de ceea ce va fi Universitatea la 1860.

Alături de cele arătate, dacă urmărim situaţia absolvenţilor ajungem la aceeaşi concluzie. Absolvenţii Facultăţii juridice primeau titlul avocat, absolvenţii Facultăţii de filozofie iau titlul de „laureat în ştiinţe şi arte“. Celor care urmaseră cursurile „extraordinare de matematică aplicată“ li se acorda titlul de „inginer civil“.

Referindu-ne, în continuare, la situaţia şcolii superioare în deceniul premergător fondării Universităţii să plecăm de la faptul că Academia Mihăileană cunoaşte două etape distincte de evoluţie, despărţite de anii din jurul revoluţiei de la 1848. Pentru prima perioadă incluzînd anii 1834—1848, facultăţile şi cursurile superioare vin să pregătească fundarea Universităţii, ca apoi, începînd cu 1851, să se reglementeze structura şcolii superioare şi apoi să fiinţeze facultăţile a căror organizare total separată de învăţămîntul liceal, pregătesc nemijlocit structura universitară inaugurată în 1860.

După ani de progres şi consolidare a învăţămîntului universitar, ani în care nu au lipsit însă atacurile la adresa şcolii superioare din Iaşi, epoca puternicilor contradicţii anterioare anului 1848 se repercutează negativ prin desfiinţarea cursurilor înalte de la Academie şi transformarea acesteia într-un colegiu francez [65]. Măsură menită a stăvili spiritul naţional, a lovi şcoala în care se făurea noua generaţie burgheză, regulamentul şcolar aplicat din 1847 [66], reducea şcoala la nivel secundar şi primar, unele cursuri superioare urmînd a fi predate în limbile străine [67]. Adevărat, evenimentele de la 1848 determină măsuri pentru redresarea situaţiei Academiei Mihăilene, preconizîndu-se printr-un ofis domnesc din iulie acelaşi an „treptata adăugire a clasurilor în Academia Mihăileană“ [68].

În deceniul care va urma, dominat de lupta pentru unire, se va redresa şcoala superioară din Iaşi, ajungînd în faza organizării universitare definitive. Acestei perioade îi aparţine şi ultimul regulament şcolar anterior inaugurării Universităţii ieşene.

Referindu-ne la Regulamentul şcolar din 1851, notăm ca trăsătură definitorie tratarea diferenţiată a învăţămîntului cu locul cuvenit acordat celui superior, desprins clar de învăţă-

[62] *Ibidem*, p. 477.
[63] *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi 1860—1960, cit.*, p. 51.
[64] *Ibidem*.
[65] *Ibidem*, p. 65—72.
[66] „Buletin oficial“, nr. 37, 11 iunie 1847, p. 202—203.
[67] *APR*, tomul XIV, partea I-a (1847), Bucureşti, 1907, p. 343—352.
[68] „Albina Românească“, nr. 50, 1848.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mîntul secundar și de cel primar. Deși, pentru instituția de învățămînt superior preconizată să se înființeze se menținea denumirea de „Academie", totuși prin modul de organizare și conținut se dădea „învățăturilor înalte" un caracter universitar. Facultățile de filozofie și juridică primesc o organizare precisă, medicina și teologia se regăseau încă în forme tranzitorii. După cum se prevedea și în expunerea de motive, Regulamentul urma să se aplice treptat pe măsura evoluției învățămîntului de la formele inferioare la cele de rang superior.

După raportul comisiei destinată alcătuirii proiectului de regulament al învățămîntului public — regulament terminat la sfîrșitul lunii mai 1850 [69] și sancționat de domn la 1 ianuarie 1851 [70], — la baza noului așezămînt stau „nevoia osebitelor clase ale societății dizvăluite prin experiența mai multor ani, precum și pilda staturilor civilizate". Organizîndu-se „un sistem complet de învățătură", alături de îmbunătățirile aduse învățămîntului primar și secundar, se aveau în vedere și învățăturile înalte" [71].

Încă de la începutul regulamentului, în capitolul destinat „principiilor generale", se statua gratuitatea și libertatea învățăturii, obligativitatea folosirii limbii române, necesitatea înființării de școli de agricultură, industriale sau reale. „Științele înalte", atît cele „abstracte", cît și acele „practice și istorice", se vor înființa după ce prin gimnazii se vor pregăti școlari în măsură să urmeze cursurile superioare, și după ce, prin măsurile ce au a se lua de către guvern, se va găsi numărul profesorilor trebuitori și a cărților școlare [72]. Mai departe, ca și pentru primele două trepte ale școlii, și pentru învățămîntul superior se prevedea o structură clară și destul de complexă. Se va înființa la Iași o Academie cu patru facultăți: filozofică, juridică, teologică și medicală. Facultatea de filozofie va avea două secțiuni, și anume cea umanistă, a științelor filosofice" și cea a științelor exacte, „matematice și fizice". Secțiunea a doua, cu profil tehnic-ingineresc, urma să scoată absolvenți cu titlul de inginer civil. Întrucît, din motive materiale nu se putea înființa Facultatea de medicină, se preconiza pînă atunci întemeierea unei școli pentru moașe, pe timp de un an și înființarea unei școale de chirurgie pe durata de patru ani. Remarcăm prevederea referitoare la Facultatea de teologie care stătea „în nemijlocită și specială administrație a departamentului învățăturilor publice", ca, de altfel, și toate celelalte școli [73]. Detaliile referitoare la structura învățămîntului superior pe specialități și ani de studiu ne dezvăluie caracterul său complet și complex, de nivel universitar. Odată cu aplicarea regulamentului din 1851 se va institui la Iași, în formă plenară și modernă, învățămîntul de grad universitar, finalizat prin organizarea unitară din octombrie 1860.

Dat fiind faptul că Universitatea ieșeană se va organiza, în conformitate cu legiuirea din 1851, nemijlocit pe structura facultăților reînființate din anul 1855, să insistăm asupra acestei scurte perioade (1855—1860), care ne dezvăluie ultimile eforturi pentru a statornici definitiv învățămîntul universitar la Iași. Urmărind situația învățămîntului superior din Moldova în anii imediat premergători inaugurării Universității, sperăm să demonstrăm, în ce măsură, învingînd sau ocolind dificultățile caracteristice anilor Războiului Crimeii și luptei decisive pentru Unire, va triumfa ideea fondării definitive a unei Universități în deplinătatea funcțiilor sale. Faptul că stăruim asupra unor momente dificile din viața facultăților, are menirea de a demonstra puterea de penetrație a noului care nu mai putea fi stăvilit.

Printre prevederile regulamentului, care nu au putut fi aplicate imediat, sînt și cele referitoare la învățămîntul superior. Alături de lipsa absolvenților gimnaziului de 7 ani, a profesorilor și a manualelor, nu lipseau manifestările de neîncredere într-un învățămînt superior în limba română, persistînd ideea că tineri din Moldova trebuie să studieze în străinătate [74]. Dar, aceste greutăți nu stăvilesc pregătirile în vederea deschiderii facultăților filozofică și juridică. Cursurile urmau să se desfășoare tot în localul Academiei Mihăilene unde era și gimnaziul.

Odată cu anul școlar 1854—1855, preocupările pentru reorganizarea învățămîntului superior reintră în actualitate prin inițiative pentru înființarea unor cursuri superioare cît și a facultăților propriu-zise. Ca și în perioada istorică anterioară revoluției de la 1848 se va proceda, mai întîi, la deschiderea a două cursuri superioare, puncte de plecare pentru cele două facultăți care nu vor întîrzia să-și înceapă activitatea. Pentru elevii Academiei,

---

[69] Arh. St. Iași, tr. 1764, op. 2013, dosar 236, f. 110 și 115.
[70] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tomul II, Iași, 1856, p. 304—340.
[71] Arh. St. Iași, tr. 1764, op. 2013, dosar 236, f. 110 și 115.
[72] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tomul II, Iași, 1856, p. 304—305.
[73] *Ibidem*, p. 312—315.
[74] „Foiletonul zimbrului", nr. 25, 10 iulie 1855, p. 193—197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cît şi pentru „alte persoane" se vor preda, începînd cu 1855, un curs de economie politică [75] şi un altul de „literatură română" [76], ambele considerate „cursuri înalte", prefaţînd nemijlocit viitoarele facultăţi de drept şi de filosofie. În octombrie 1855, se anunţa „deschiderea Facultăţii de drept" [77]. Vestea nu va întîrzia să stîrnească reacţii potrivnice [78], care, alături de situaţia tulbure din ţară, vor determina amînarea începutului cursurilor pentru semestrul al II-lea al anului şcolar 1855—1856. După angajarea unor profesori — printre care erau şi Alexandru Papiu-Ilarian, Simion Bărnuţiu, — la 24 februarie 1856, s-au deschis cursurile Facultăţii de drept la care se vor preda obiectele anului I: dreptul natural, statistica şi economia politică [79]. În Facultate erau „8 studenţi ordinari, 17 studenţi extraordinari şi 4 profesori" [80]. Baza o constituiau studenţii „ordinari", cei 8 elevi din clasa a VII-a a gimnaziului, scutiţi de unele obiecte din liceu pentru a putea urma cursurile Facultăţii [81]. Cursurile se vor încheia prin examenul din 28 iunie 1856 la „dreptul natural, statistică şi economia politică" [82].

Scurt timp după încheierea anului şcolar, lucrurile vor lua un curs neaşteptat. Adevărat, după iunie 1856, condiţiile interne şi externe defavorizează actele progresiste din Moldova. Căimăcămia ostilă Unirii, alături de ingerinţele Austriei şi Turciei, se vor resimţi şi în atitudinea faţă de şcoală. La cererea Departamentului instrucţiei publice, în fruntea căruia era Gh. Asachi, caimacamul Theodor Balş aprobă amînarea deschiderii Facultăţii filozofice şi încetarea cursurilor Facultăţii de drept, iar învăţătura pînă la reorganizarea radicală a şcoalelor se va mărgini la cele 7 clase gimnaziale" [83]. Circulara din 25 august 1856, intitulată „Problema reorganizării învăţămîntului" [84], prin care se anunţau cele de mai sus, desfiinţa de fapt nucleul universitar abia reconstituit.

Nu discutăm argumentele aduse — necesitatea unei noi reforme a învăţămîntului, „lipsa numărului crescut de elevi", întrucît din cei 8 absolvenţi ai gimnaziului unii au şi „intrat în alte îndatoriri", „lipsa cărţilor ştiinţifice", „cruţarea cheltuielilor" [85] — deoarece se pare că nu acestea constituiau mobilul hotărîrii, ci, să luăm în calcul, situaţia generală din Moldova în care elementele separatiste, după iunie-iulie 1856, erau în plină ofensivă. Atacul la adresa învăţămîntului superior avea menirea de a mai obtura un nou canal de proliferare a idealurilor naţionale, de a pune capăt existenţei unui important nucleu de puternică propagandă naţională, unionistă. Măsura referitoare la facultăţi se integrează ansamblului de acţiuni care s-au soldat cu asprirea cenzurei, interzicerea publicaţiilor progresiste, interzicerea manifestaţiilor unioniste, persecutarea şi înlocuirea funcţionarilor sprijinitori ai înfăptuirii marelui act naţional.

Acest act, menit să înăbuşe spiritul naţional, să oprească dezvoltarea noii stări de lucruri, a stîrnit o vie indignare în ţară, determinînd puternice reacţii potrivnice. „Steaua Dunării", expresia năzuinţelor majorităţii unioniste, în speranţa că va putea influenţa oprirea aplicării nedreptei măsuri, ia imediat atitudine, atacînd deschis pe Gh. Asachi, cunoscut acum prin poziţia sa separatistă, considerat principalul ei autor. După ce în nr. 65 al publicaţiei, de la finele lunii august, se menţiona că desfiinţarea cursurilor superioare nu este de natură să ducă la progres, în numerele următoare (66 şi 67) se va lua poziţie categorică împotriva acestor măsuri, demonstrîndu-se netemeinicia lor şi reala lor intenţie. Dispoziţiile „sînt tot atît de slab întemeiate în motivul lor — sublinia gazeta citată — pe cît de întristătoare în ţintirea lor pentru toţi oamenii luminilor în ţară" [86]. Firesc, nemulţumirile exprimate faţă de hotărîrea amînării deschiderii Facultăţii filozofice erau mai temperate, în schimb, s-a protestat cu vehemenţă contra suprimării cursurilor Facultăţii de drept. „Motivele puse înainte spre a amîna înfiinţarea facultăţii filozofice în ist an — arăta „Steaua Dunării" — nu îndreptăţesc nici de cum măsura luată acum de departament de a precurma cursurile de drepturi ce erau începute. A dărîma un lucru început deabia, a strica ceea ce era în

[75] „Gazeta de Moldavia", nr. 42, 30 martie 1855, p. 163—164.
[76] „Steaua Dunării", nr. 7, 15 octombrie 1855, p. 25—26.
[77] *Ibidem.*
[78] *Ibidem*, nr. 29, 6 decembrie 1855, „Zimbrul", nr. 256, 1 decembrie 1855.
[79] Arh. St. Bucureşti, fond Instrucţiunea publică Moldova, dosar nr. 494/1857, f. 284.
[80] Arh. St. Iaşi, Comitet Central de Inspecţie, tr. 1868, dosar nr. 1, f. 6.
[81] *Ibidem*, dosar 5/I, f. 38—39.
[82] „Gazeta de Moldavia", nr. 48, 18 ianuarie 1856, p. 189.
[83] *Ibidem*, nr. 69, 30 august 1856, p. 274.
[84] *Ibidem.*
[85] *Ibidem.*
[86] „Steaua Dunării" nr. 66, 4 septembrie 1856, p. 173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ființă, ceea ce putea să trăiască de bine de rău, fără a întemeia nimic în loc este totdeauna o faptă fără înțelepciune" [87]. După cum ne informează tot „Steaua Dunării", profesorii Facultății de drept, împreună cu ceilalți membri ai consiliului școlar, în speranța că vor putea „opri punerea în lucrare a măsurilor luate de șeful interimat al Departamentului învățăturilor", au mers la cămăcam propunîndu-i să-și predea lecțiile gratuit numai să nu lipsească tinerimea de învățătură [88]. Totalitatea protestelor nu au putut determina abrogarea imediată a măsurii, facultățile reluîndu-și activitatea în martie 1857. Pe lîngă momentul discutat, în calea reluării cursurilor Facultății de drept mai stătea prevederea Regulamentului școlar din 1851 referitoare la obligativitatea pentru cei ce doreau să urmeze această Facultate de a fi absolvit în prealabil facultatea de filozofie secțiunea I, cu profil umanistic. De fapt, prevederea amintită aparținea unor reglementări mai vechi decît anul 1851 și lăvea în vedere situația deosebită din cadrul Academiei Mihăilene.

Soluția preconizată, a unei facultăți de filozofie și drept, va permite trecerea la pregătirea redeschiderii cursurilor. La începutul anului 1857, au fost rechemați profesorii Simion Bărnuțiu pentru „filozofia teoretică și practică dimpreună cu teoria dreptului" și dr. Petru Suciu pentru „enciclopedia științelor juridice și politice și istoria dreptului roman", asigurîndu-li-se și sumele pentru „onorarii" prin buget [89]. După reluarea cursurilor clasele gimnaziale, la 13 martie membrii Consiliului școlar, printre care figurau și profesorii facultăților, Simion Bărnuțiu, Petru Suciu și Alexandru Papiu, trebuia să delibereze asupra problemei deschiderii facultăților [90]. Cursurile Facultății „filozofică și juridică" s-au „redeschis la 18 martie 1857" cu obiectele „filozofia morală, dreptul natural, dreptul roman, dreptul penal" [91], cu cei trei profesori sus menționați [92]. În acest semestru încheiat cu examenul din 11 iulie 1857, „Facultatea filozofică și juridică" a funcționat cu 8 studenți ordinari, 10 studenți extraordinari și 3 profesori. Cinci dintre studenți erau elevi în clasa a VII-a care, paralel cu gimnaziul, au urmat și cursurile facultății" [93].

Pentru anul școlar 1857—1858 avem date sigure despre desfășurarea cursurilor Facultății de drept [94] pentru care se repartiza o sală în clădirea Academiei [95] și, la 9 iulie 1858, se va desfășura examenul de sfîrșit de an [96]. Și raportul inspectorului general al școalelor, T. Veisa, referitor la anul școlar 1857—1858, ne confirmă existența acestei facultăți. „În gimnazie — arăta raportul — se predau cunoștințe pregătitoare pentru facultățile din care una este creată la noi în țară, adică aceea de legi, care deși nu cuprinde astăzi decît un mic număr de elevi în sînul ei, fiind ea de curînd înființată, totuși au produs rezultate destul de frumoase constatate de către Consiliul școlar care a asistat la examenele anului întîi" [97].

Începînd din 15 septembrie 1858, pe lîngă anii I și II la drept încep cursurile propriu-zise și pentru anul I filozofie, numai că anul I de la cele două facultăți va

---

[87] *Ibidem.*

[88] „Steaua Dunării", nr. 67, 6 septembrie 1856, p. 177.

[89] Arh. St. București, Fond Instrucțiunea Publică Moldova, dosar nr. 529/1857, f. 2.

[90] Arh. St. Iași, fond Comitet Central de Inspecție, dosar nr. 7/1857, f. 66.

[91] Arh. St. București, Fondul Instrucțiunea Publică Moldova, dosar nr. 494/1857, f. 283; „Gazeta de Transilvania" din mai 1857 arată ce preda fiecare din cei trei profesori ai facultății: Dr. Simion Bărnuțiu propune teoria dreptului privat și public; Dr. Petru Suciu propune enciclopedia științelor juridice, istoria dreptului roman și dreptul roman după institute și pandecte; Dr. Alexandru Papiu propune teoria dreptului penal, condica penală a Moldovei și procedura penală (loc. cit., nr. 39, 18 iunie 1857, p. 153).

[92] „Gazeta de Transilvania", nr. 39, 18 ianuarie 1857, p. 153.

[93] Arh. St. București, Fondul Instrucțiunea Publică Moldova, dosar nr. 494/1857, f. 283, 313.

[94] Cursurile Facultății „juridice și filozofice" au început la 17 februarie 1858 (Arh. St. București, Fond Instrucțiunea Publică Moldova, dosar nr. 557/1858, f. 62) cu un număr de 15 studenți (Ibidem, dosar nr. 510/1858, f. 11) și cinci catedre. În 1858 la facultatea de drept erau următoarele „catedre" de „dreptul natural ocupată de D. Bărnuțiu", „De Institute și Istoria dreptului Roman ocupată de D. Suciu", de „dreptul penal și procedură penală ocupată de D. Apostolescu", de „dreptul civil și procedură civilă ce urmează a se preda în anul viitor ocupată de D. Veisa", de „Literatura română cu latină, ocupată de D. Alecsandrescu" (Ibidem).

[95] *Ibidem*, dosar nr. 561/1858, f. 30.

[96] *Ibidem*, dosar nr. 542/1858, f. 4.

[97] „Gazeta de Moldavia" (Supliment), nr. 59, 28 iulie 1858, f. 173—176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

funcționa împreună; dimineața cu obiectele juridice și după amiaza cu cele filozofice [98]. Pentru o temeinică organizare a facultății erau necesare modificări în programul din iunie 1856, modificări finalizate prin noile programe pentru Facultatea de legi [99] și Facultatea de filozofie [100], comunicate ministrului la 24 august 1858. Noile programe, temeinic justificate printr-o judicioasă expunere de motive [101], aveau în vedere logica internă a succesiunii disciplinelor în vederea însușirii corecte a acestora. Continuîndu-se procesul de consolidare a învățămîntului superior s-au elaborat modele de documente școlare [102]. Alte informații referitoare la cele două facultăți [103] sînt concludente pentru desfășurarea relativ normală a activității pe parcursul anului școlar 1858—1859, an în care scena politică a țării a fost dominată de marele act din ianuarie 1859.

Date mai amănunțite asupra facultăților le găsim în raportul comisiei de examen din iunie 1859 [104]. După enumerarea obiectelor la care s-au susținut examenele [105] sînt enunțate unele greutăți în pregătire pe care le reclamă studenții într-un fel, obligați să urmeze cursurile ambelor facultăți. „Facultatea de legi și aceea de filozofie — conchide raportul — trebuie să se considere ca două facultăți deosebite" [106]. O nouă dovadă pentru atenția acordată învățămîntului superior este și analiza cursurilor facultăților de către o comisie destinată acestui scop. În genere, constatările făcute de comisie erau favorabile profesorilor care le-au predat [107].

Noul an școlar 1859—1860, decisiv pentru destinele învățămîntului superior, se deschide la 10 septembrie 1859, cu anii I—III de legi, și anii I—II de filozofie de la „Facultatea juridică și filozofică", cu un total de 36 studenți [108]. În „Monitorul oficial" s-a publicat „Programul cursurilor facultăților pe anul școlar 1859—1860", cuprinzînd disciplinele pentru ficeare an de studiu [109]. Examenele din iunie-iulie 1860 încheiau acest ultim an școlar din existența facultăților în cadrul instituțional premergător definitivării organizării Universității.

---

[98] Constantin I. Andreescu, *Istoricul Liceului Național din Iași (1835—1935)*, Iași, 1936, p. 178; Arh. St. București, Fond Instrucțiunea Publică Moldova, dosar nr. 560/1888, f. 69.

[99] *Ibidem*, f. 133.

[100] *Ibidem*, f. 134.

[101] Vezi și Constantin I. Andreescu, *op. cit., loc. cit.*, p. 177—178.

[102] Pentru evidența activității școlare s-au elaborat modele de registru pentru înscrierea studenților la cursurile facultăților, formulare pentru înscrierea numai la anumite cursuri, formulare pentru diploma de licență și pentru certificat de absolvire numai a anumitor clase (Arh. St. București, Fond Instrucțiunea Publică Moldova, dosar nr. 460/1859, f. 130—135).

[103] Cursurile facultăților de drept și filozofie începute la 15 septembrie 1858 erau frecventate în ianuarie 1859 de „24 elevi" (Arh. St. București, Fond Instrucțiunea Publică Moldova, dosar nr. 551/1858, f. 67) la care predau 6 profesori (Veisa, Bărnuțiu, Gh. Apostolescu, Suciu, I. Lupașcu, V. Alecsandrescu) iar în martie de „21 studenți", 16 la clasa I de facultate și 5 în clasa a II-a de facultate (*Ibidem*, f. 142). Examenul pentru semestrul I la facultatea filozofică-juridică a fost fixat pentru 17 februarie (*Ibidem*, dosar nr. 451/1859, f. 2).

[104] „Tribuna română", nr. 20, 19 iulie 1859, f. 1—3.

[105] Pentru facultatea juridică s-au dat examene la următoarele obiecte: teoria dreptului privat și teoria dreptului public, dreptul ginților, dreptul penal, procedura penală, dreptul roman, dreptul civil, dreptul comercial. Pentru facultatea filozofică, estetica, etica și literatura (*Ibidem*).

[106] *Ibidem*, p. 3.

[107] *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860—1960*, *cit.*, p. 79—80.

[108] Arh. St. București, Fond Instrucțiunea Publică Moldova, dosar nr. 551/1858, f. 100.

[109] *Facultatea filozofică*, Anul I: Etica și estetica de S. Bărnuțiu, Literatura, Alecsandrescu, Istoria Universală; Anul II: Pedagogia și Istoria filozofiei, S. Bărnuțiu, Istoria Universală și literatura clasică.

Facultatea juridică, Anul I: Istoria și Institutele dr. Roman, dr. penal și procedura penală, dr. natural; Anul II: dr. civil, Pandectele, dr. comercial și procedura comercială, procedura civilă; Anul III: Economia politică și finanțele, dr. civil, dreptul public intern și extern al Românilor, dreptul constituțional, Medicina judecătorească („Monitorul Oficial", nr. 4 ,5 octombrie 1859, p. 14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Desfășurarea cursurilor superioare în anii 1855—1859, inaugurarea Universității din Iași în 1860, conform prevederilor regulamentului școlar prezentat, vin să demonstreze soliditatea organizării școlilor din Moldova prin actul legislativ din anul 1851. Temeiurile pentru inaugurarea Universității din Iași, în octombrie 1860, plecau tot de la acest regulament, care, după mărturisirile lui Mihail Kogălniceanu, aveau țel „de a îndeplini și a așeza pe un picior statornic școalele naționale române" [110]. Hrisovul domnesc pentru înființarea Universității din Iași era menit „a pune cea de pe urmă piatră la mărețul edificiu național" proiectat prin legea din 1851 [111]. Alături de fondarea Universității, — care îngloba și pregătirea inginerească prin secțiunea a doua a facultății de filozofie, — străduințele pentru înființarea institutelor de medicină [112] și agronomie [113], a învățământului artistic [114], ne dau imaginea completă a Iașului Universitar de după 1859.

Trecînd în revistă evoluția facultăților în anii imediat premergători inaugurării Universității nu ne-am propus decît să aducem la lumină mai ales dificultățile care au trebuit învinse pentru a perpetua o idee esențială, necesitatea unui învățămînt superior organizat pe baze moderne. Din motive lesne de înțeles nu am stăruit asupra epocii, una dintre cele mai complexe și complicate din istoria națiunii române în secolul XIX. De altfel, drumul urmat de școală, de învățămîntul superior din anii care ne-au stat în atenție, nu face excepție de la regula și situația generală. Cauzele care au determinat progresul în școala epocii cît și cele care au generat piedicele succint analizate sînt nemijlocit legate de condițiile interne și externe în care se făurea statul național român.

Dar, fără a fi suficient argumentate, în rîndurile de față, progresele, reținem totuși ascensiunea școlii superioare, soluțiile constructive în planul ideilor și faptelor. Este perioada ultimilor eforturi în vederea finalizării instituției universitare. Greutățile și căutările, piedicile și nesiguranța din anii investigați de noi vin tocmai să demonstreze soliditatea unei înfăptuiri — Universitatea din Iași — aflată în acești ani la un pas de finalizare.

Progresele de pînă în 1848, reorganizarea facultăților din 1855, bilanțul școlii superioare din 1859, sînt edificatoare pentru existența, în fond, a unui sistem de învățămînt superior la Iași, organizat după cerințele lumii moderne. Dar, în fundamentarea acestei concluzii luăm în considerație, pe lîngă facultăți, și existența altor cursuri de înaltă ținută științifică, înființarea unei biblioteci, a unui laborator după cum și afirmarea unor dascăli renumiți, figuri universitare memorabile ale secolului trecut. În genere, Moldova, în epoca revoluției pașoptiste și a Unirii, ca și provinciile românești surori, au cunoscut aceleași progrese în toate compartimentele vieții de stat, evoluții unitare în întreg spațiul românesc, în care se înscriu, la loc central, prin importanța lor, împlinirile din domeniul școlii, al școlii superioare la care ne-am referit.

O privire de ansamblu asupra legislației școlare din prima jumătate a secolului XIX, ne dezvăluie, printre altele, evoluția naturii acestor documente, de la hrisoave, la regulamente, așezăminte și statute (ne referim la statutele facultăților alcătuite în 1860), la etapele elaborării lor. În discutarea genezei și evoluției actelor normative referitoare la școala superioară, fără a neglija unele influențe externe favorabile, avem în vedere, pentru perioada care ne-a stat în atenție, cel puțin trei etape. Etape ale evoluției istorice și școlii, anii de pînă la 1832, 1832—1848 și 1848—1860, aduc fiecare elemente noi în reglementarea și organizarea cursurilor superioare la Iași. Astfel, conținutul legislației școlare, regăsit în progresele organizării învățămîntului superior de pînă la 1848, reorganizarea facultăților din 1855 și fundarea Universității din Iași, vin să statueze, anterior anului 1860, un sistem de învățămînt superior, conform tuturor cerințelor fundamentale ale României și lumii moderne.

Transformările în sistemul școlilor din Moldova nu fac excepție de la tendințele manifestate în Europa în acest sector al activității. Majoritatea statelor au acționat în direcția instituirii sistemului de școală națională, modernizării structurilor și etalizării școlii. Reforma școlii în principalele state europene a urmărit consolidarea națiunilor și înflorirea culturilor

---

[110] Vezi Anafora lui Mihail Kogălniceanu către domnitorul Al. I. Cuza, referitoare la înființarea Universității, în „Monitorul oficial", nr. 24, 31 octombrie 1860, p. 93.

[111] „Monitorul oficial", nr. 24, 31 octombrie 1860, p. 93.

[112] Arh. St. Iași, Comitetul Central de Inspecție, dosar 1/III, f. 45, dosar 12/I, f. 199; Arh. St. București, Învățămîntul public Moldova, dosar 503/1859, f. 48, dosar 551/1859, f. 1.

[113] Arh. St. Iași, tr. 1764, op. 2013, dosar 236, f. 212, 215, 216.

[114] La 11 septembrie 1860 se aproba înființarea școlii „de muzică și declamație" din Iași („Monitorul oficial", nr. 286, 31 septembrie 1860, p. 1045.)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naţionale. De aici şi transformările din şcoala românească se înscriu în seria evoluţiilor din Europa.

Cercetările referitoare la situaţia învăţămîntului cu caracter superior în primele şase decenii ale secolului XIX ne conduc către unele constatări speciale cît şi la consideraţii de principiu referitoare la evoluţia instituţiilor şi ideilor. Indiscutabil, între idei, planuri, gînduri, reglementări şi înfăptuirile practice, instituţii, edificii etc. există un dezacord, uneori destul de flagrant, fapt care nu mai necesită argumentare. Nu este numai o particularitate a epocii, a şcolii ci a determinantelor istorice în evoluţia lor. De regulă, idealul premerge faptul, realizarea practică.

În prima jumătate a secolului XIX, pentru organizarea şcolii în genere, pentru cea superioară îndeosebi, nu au lipsit în Ţările Române planurile măreţe şi îndrăzneţe, inclusiv ideea Universităţii ca instituţie centralizată şi cuprinzătoare a tuturor formelor şi mijloacelor de pregătire superioară. Numeroase documente din epoca cercetată, diferite ca natură şi destinaţie, conţin această prevedere. Dar, alături de viziunea constructivă în privinţa instituţiei superioare de învăţămînt, începuturile epocii moderne consemnează, şi pentru Iaşi, realizări notabile în domeniul şcolii superioare. Instituţiile şcolare superioare menţionate, alături de existenţa unor profesori de prestigiu, cărora le datorăm manuale şi lucrări de valoare internaţională, societăţile ştiinţifice şi publicistica, laboratoarele şi altele instrumente destinate aplicaţiilor practice, completează tabloul şcolii superioare din Iaşi, care îşi va găsi forma de organizare definitivă în cadrul Universităţii.

Dacă judecăm, cu atenţie şi discernămînt, epoca 1830—1860, mai ales anii în preajma şi după revoluţia de la 1848, sub raportul evoluţiei organizării şi desfăşurării cursurilor superioare, considerăm că existau încă de atunci condiţiile principale pentru constituirea Universităţii. De ce aşteptările au mai durat trei decenii? Explicaţiile sînt comune, valabile şi pentru alte proiecte care îşi aşteptau transpunerea în practică în acea epocă. Frămîntată de problema naţională, de acuitatea chestiunii ţărăneşti, tulburată, începînd cu 1853, de războaie, angajată în marea bătălie pentru Unire, Moldova deceniului al şaselea nu mai oferea condiţii şi răgaz pentru finalizarea şcolii superioare sub raportul organizării unitare, într-o instituţie cu destinaţie exclusivă.

Apreciind faptele şi datele cu toată rigurozitatea şi larga viziune pe care o impune istoria, avînd în vedere epoca care ne-a stat în atenţie şi ceea ce se putea realiza atunci în toate domeniile care priveau atributele lumii moderne, evident considerăm că nu am exagerat, nu am forţat nota, găsind în activităţile amintite, existenţa şcolii superioare într-un sens şi o formă cît mai proprii. Dacă plecăm de la ceea ce ne-a lăsat evul mediu, de la înnoirile din cele şase decenii ale secolului XIX, concludăm că perioada premergătoare inaugurării Universităţii din Iaşi beneficia de un învăţămînt superior fondat, care îşi desăvîrşea organizarea ca instituţie la 26 octombrie 1860. Prin urmare, Cuza şi Kogălniceanu — ctitorii din 1860 — îndeplineau pentru Iaşi, pentru Moldova şi ţara întreagă un act generat, determinat de o evoluţie seculară, nemijlocit pregătit de întreaga dezvoltare a învăţămîntului superior din Iaşi în prima jumătate a secolului XIX.

L'ÉVOLUTION DE L'ENSEIGNEMENT SUPÉRIEUR DE JASSY DURANT LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Puisque le développement de l'enseignement supérieur au début de l'époque moderne a fait l'objet de nombreuses investigations, il s'agit à présent de réévaluer et de compléter les données et les faits déjà connus, amplement examinés dans des articles, études ou monographies. L'idée centrale, ébauchée et même argumentée dans notre étude, se rapporte au fait que l'inauguration de l'Université de Jassy, en octombre 1860, constitue le cadre légal pour une réalitée de fait, ayant de profondes racines dans l'école supérieure du Moyen Âge. L'initiative de créer une institution d'enseignement supérieur moderne, de type universitaire, s'est matérialisée, dans la première moitié du XIX-e siècle, notamment, dans l'Académie Mihăileană, inaugurée en juin 1835.

Durant cette même première moitié du XIX-e siècle, on passe, en ce qui concerne l'enseignement supérieur, des académies, du Moyen Âge à l'institution moderne d'enseignement supérieur, que l'on retrouve sous diverses formes. De la sorte, le Séminaire de Socola, le

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cours destiné aux ingénieurs donné par Gh. Asachi, les cours supérieurs organisés près l'École Vasiliană, l'Académie Mihăileană avec des facultés, d'autres cours supérieurs, les facultés de droit et de philosophie, institutions indépendantes à partir de 1855—1856, sont autant d'échelons vers l'accomplissement, de l'organisation de l'enseignement supérieur à Jassy, en 1860. On joint à ces institutions et formes d'école supérieure la création d'une bibliothèque du Musée d'histoire naturelle, de laboratoires, du Jardin botanique, la parution de traités scientifiques. Dans la présente étude on examine également dispositions concernant l'enseignement supérieur, dont les plus importantes sont celles de 1830, 1832, 1835, 1847 et 1851, lesquelles contiennent des stipulations concernant précisément les cours supérieurs.

Si l'on tient donc compte de la valeur des structures de l'enseignement académique héritées du Moyen Âge, de même que des innovations des six premières décennies du XIX-e siècle, on peut soutenir que, dans le période précédent l'inauguration de l'Université de Jassy, il y a avait déjà un enseignement supérieur à bases bien solides : l'institution universitaire dont l'acte de naissance date du 26 octobre 1860 n'en sera que la forme parachevée.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNIVERSITATEA DIN IAȘI ÎN ISTORIA ROMÂNIEI MODERNE

DE

GH. PLATON

Noțiuni preliminare. Cadrul general, antecedente

> Legile dezvoltării societății sînt altele decît cele riguros logice și nu-s egal aplicabile la toate civilizațiile deopotrivă.
>
> *E. Lovinescu*

Cel care încearcă să urmărească evoluția Universității din Iași, în anii de la înființarea Instituției și pînă la actul desăvîrșirii Unirii, este confruntat cu grave dificultăți. În primul rînd, materialul de arhivă, valoros în ansamblul său, cu neputință însă de clasat și ordonat, este dominat de piesele din care se desprind *greutățile începutului*. Lupta pentru impunerea statutului și a autonomiei universitare, pentru obținerea spațiului necesar desfășurării procesului de învățămînt și experimentului științific, pentru extinderea și diversificarea catedrelor, pentru obținerea unui statut corespunzător în favoarea absolvenților, împotriva politicianismului și a măsurilor arbitrare vizînd desființarea unor facultăți, catedre sau discipline, pentru obținerea fondurilor necesare satisfacerii cerințelor în continuă creștere ș.a. reprezintă o constantă care *domină*. În raport cu realizările (dezvoltarea și diversificarea profilului, creșterea numărului de studenți, impunerea spiritului științific, a unei tradiții de disciplină și rigoare, incorporate în *școli* de prestigiu ș.a.), mai puțin subliniate, neîmplinirile, voit și necesar exagerate, uneori, par mai numeroase, mai importante, chiar, derutînd pe cercetătorul neavizat.

Ponderea pe care o are acest gen de material în fondurile principale ale Arhivei Universității, accentuată de anumite prejudecăți în aprecierea condițiilor istorice în care a evoluat societatea românească în a doua jumătate a secolului XIX, au avut drept consecință o vădită exagerare a dificultăților cu care a fost confruntată Universitatea din Iași în cursul dezvoltării sale, dificultăți apreciabil sporite, așa cum s-a considerat, de politica de clasă a regimului burghezo-moșieresc, instaurat în România după înlăturarea lui Alexandru I. Cuza.

Tribut acestor prejudecăți, existente și în domeniul istoriei în „obsedantul deceniu", au plătit și acei care au elaborat *Contribuțiile la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860—1960*, vol. I—II (București, 1960), valoroase, în ansamblul lor, prin bogăția informației, rigoarea selecției și a analizei.

Eliminarea prejudecăților, modificarea perspectivei asupra secolului, aprecierea particularităților de dezvoltare ale societății românești și inserarea Universității în contextul specific al epocii, sporește, apreciabil, capacitatea de cuprindere și conferă mai mare greutate judecăților pozitive și realizărilor; acestea, în perspectiva anilor noștri, apar mai vii, mai strălucitoare. Ele nu sînt izolate, rezultat, doar, al unor eforturi individuale; se încadrează în cuprinsul unei *strategii a dezvoltării* și nu pot fi înțelese decît în cadrul efortului general național, al întregii societăți românești. Înainte de a le urmări, în ascendența lor, sînt necesare unele precizări asupra cadrului și a condițiilor în care a evoluat Universitatea din Iași, a tradițiilor pe care le-a încorporat și pe care, într-o originală și durabilă sinteză, le-a transmis posterității.

La 1860, cînd Universitatea și-a deschis porțile, condițiile nu erau pregătite, încă, în totalitatea lor. Evoluția ulterioară a Instituției, rapiditatea cu care au fost însușite și adaptate metodologii și programe, crearea și afirmarea unor școli științifice și a unor personalități de aleasă ținută profesională și morală ar fi de neimaginat, însă, în afara înțelegerii condițiilor specifice în care țările române (Principatele) s-au integrat în circuitul general al lumii capitaliste.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Europa, care continua să fie centrul lumii al celei „civilizate", a parcurs, în secolul XVIII, mai ales, o distanță enormă pe calea progresului. Revoluțiile politice din Țările de Jos și din Anglia, continuate în Franța, s-au extins, într-o manieră sau alta, asupra întregului continent. Ele au fost precedate, însoțite, au determinat — fiind, la rîndul lor, impulsionate (procesele și fenomenele se desfășoară într-o inextricabilă interdependență) — tranformări adînci și durabile în economie, în relațiile sociale, în organizarea politică sau în viața spirituală, un veritabil șir de *revoluții* în domeniile demografic, agrar, industrial și spiritual-ideologic, care modifică radical aspectul societății timpului. Lumea veche, feudală, se destramă, odată cu spaimele sale, particularismul și izolarea feudale fac loc unității, pe care o implică dezvoltarea capitalismului, sub a cărui acțiune plină de dinamism Europa devine o entitate; o piață unică, o arenă politică pe care se desfășoară, cu implicații generale, rivalități și conflicte, unde se delimitează zone și sfere de influență, dar și o scenă unică de afirmare a manifestărilor spirituale și naționale.

Revoluțiile — ușurate în expansiunea lor de noile relații ale lumii capitaliste, de extinderea schimburilor comerciale și spirituale, de goana după integrarea în circuitul lumii moderne a unor teritorii noi — se amplifică și ca urmare a dezvoltării mijloacelor de comunicare, prin circulația mai rapidă a oamenilor și, mai cu seamă, a ideilor. În cuprinsul nou al relațiilor de interdependență, politica își pierde caracterul local, se adaptează, devine continentală, mondială, urmează expansiunea proprie capitalismului. În cadrul acestei politici, în care lumea este împărțită în zone de exploatare și influență, intră, fără excepție, aproape, toate țările continentului.

Cercetătorii secolului XVIII, dorind să stabilească ordine în analiza acestui complicat proces istoric, considerînd revoluțiile politice din 1789 și 1848 drept puncte liminare *sui generis*, au apreciat, pe drept, că ele, ca fenomene de sinteză, reprezintă, practic, expresia procesului de creștere, de dezvoltare a societății europene, mijlocul prin intermediul căruia s-a încercat o acomodare a sistemelor politice la relațiile economice și sociale triumfătoare [1].

Aprecierea fenomenelor istoriei românești de la sfîrșitul secolului XVIII și din primele decenii ale secolului XIX, care, nu întîmplător, coincide cu epoca de trecere de la feudalism la capitalism, probează faptul că, în limite compatibile cu realitățile românești, *revoluțiile* de care am pomenit, expresie a procesului de dezvoltare istorică, sînt prezente și în viața economică, socială, spirituală și politică a țărilor române [2]. Societatea românească se dezvoltă și se diferențiază, particularizîndu-se. Națiunea română, aceeași deoparte și de alta a Carpaților, își definește profilul și-și afirmă cerințele. În cursul acestui uriaș și complex proces de dezvoltare, se desfășoară o dublă acțiune de integrare. În primul rînd, pe baza unor afinități și practici seculare, în noile condiții de intensificare a relațiilor de schimb, promovate de capitalismul în dezvoltare, se strîng legăturile între provinciile românești, legături economice, spirituale și politice. Se desăvîrșește profilul națiunii, se cristalizează ideologia națională. În al doilea rînd, Principatele, mai cu seamă, intră, tot mai mult, în orbita capitalismului european. Interesul pentru pămînturile românești este sporit de importanța poziției lor strategice, de bogățiile economice neexplorate încă. Legăturile se multiplică; românii, prin acțiunile lor proprii, se detașează sub raport politic în cuprinsul *Problemei orientale*, conturînd, tot mai deplin, liniile unei *probleme românești*, care se impune în politica zonală și continentală.

Contactele economice, politice și spirituale se amplifică, sistemul fanariot, el însuși, cu toate rigorile sale, nu este opac; se arată sensibil la aceste impulsuri. Domnitorii fanarioți — cel puțin, unii dintre dînșii — sînt receptivi la noile realități, contribuind, prin reforme administrative, sociale sau școlare la crearea condițiilor favorabile pentru promovarea noului, expresie a formelor particulare de desfășurare a *revoluțiilor* pe teritoriul românesc. Formele grecești nu au fost refractare noului și spiritului național; l-au îmbrăcat, doar, într-o altă haină.

Așadar, în limite compatibile cu aceste realități, prin măsuri de sus dar și prin impulsuri de jos, în cuprinsul unui continent aflat în plină efervescență economică, socială, politică și spirituală. Principatele sînt, tot mai mult, atrase în orbita capitalismului european receptînd influențe spirituale și politice pe care le asimilează în acord cu particularitățile care-i sînt proprii.

Este folositor, în acest sens să urmărim, pe linia faptelor care ne interesează, măsura în care, în această complicată rețea de legături și interdependențe, s-au creat, în Moldova, con-

---

[1] Cf. Jacques Godechot, *Les révolutions de 1848*, în *Mémorial des siècles*, établi par Gérard Walter, Paris, 1971, p. 34—36.

[2] Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Iași, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diţiile corespunzătoare pentru dezvoltarea *spiritului ştiinţific* (cu veche tradiţie în Institutul Academic), care avea să rodească, atît de generos, în cuprinsul Universităţii din Iaşi.

Unul dintre cercetătorii problemei, într-un studiu de aleasă ţinută [3], referindu-se la maniera deosebită de receptare a influenţelor din afară în cele două provincii româneşti, constată că, în Moldova, datorită acelei întîmplări unice a întîlnirii lui Asachi şi I. Cihac, influenţa Apusului european a ajuns, mai ales, pe latura mişcării ştiinţifice, în timp ce în Muntenia „a răsunat [...] pe tonul mişcărilor revoluţionare" [4]. Lăsînd la o parte interpretarea subiectivă şi neadmiţînd întru totul nici explicaţia cu privire la factorul temperamental [5], reţinem, totuşi, constatarea cu privire la existenţa *spiritului critic* în Moldova, a unei mişcări ştiinţifice care a început de timpuriu şi în desfăşurarea căreia, în condiţiile generale la care ne-am referit mai sus, un rol important i-a revenit, mai întîi, lui Gh. Asachi şi apoi lui I. Cihac.

Preocupările ştiinţifice s-au multiplicat şi spiritul ştiinţific s-a dezvoltat în acord cu nevoile societăţii, orientată spre progres, spre modernizare, a servit acestui progres. Ele şi-au găsit expresie în diversificarea învăţămîntului, în sporirea interesului pentru învăţăturile înalte, menite să creeze specialişti, capabili să servească noile orientări şi nevoi ale societăţii. Şcoala de ingineri hotarnici, înfiinţată de Ghi. Asachi la 1813, a dat prima serie de absolvenţi în 1818. Eforturile în vederea dezvoltării cunoştinţelor practice, pozitive, dirijate tot de Asachi, îşi găsesc o mai largă împlinire în cuprinsul Academiei Mihăilene, în programele căreia, alături de cursuri de inginerie şi arhitectură, întîlnim caligrafia, zugrăvitura şi geometria. Preocupările legate de nevoile timpului îşi găsesc expresie, în egală măsură, în trimiterea de bursieri în străinătate (la Viena), pentru studii, la institutele politehnice, mai cu seamă [6].

Nu întîmplător, desigur, în străduaniile sale de a orienta dezvoltarea societăţii din Moldova în acord cu *spiritul veacului*, cu nevoile sale, realistul Asachi s-a întîlnit, într-o atît de perfectă armonie, cu d-rul Cihac, ce a contribuit, atît de hotărîtor, la orientarea naturalistă a preocupărilor „Societăţii de medici şi naturalişti". Experienţa şi străduaniile celor doi au servit la orientarea şi armonizarea unor direcţii impuse de nevoile presante ale progresului material şi spiritual. Mişcarea ştiinţifică iniţiată şi întreţinută de „Societatea de medici şi naturalişti" a fost orientată spre latura practică; secţia de agronomie, organizarea Muzeului de istorie naturală, numeroasele misiuni ştiinţifice pentru studierea faunei şi a florei, a solului — care au generat încercările de valorificare de mai tîrziu, iniţiate de Mihalic de Hodoczin — au servit progresului, contribuind, efectiv, la dezvoltarea agriculturii şi a industriei.

Aceste preocupări în domeniul ştiinţei reprezintă o parte şi completează tabloul general al progresului unei epoci de acută efervescenţă, în cursul căreia a fost urmărit, statornic, promovarea intereselor naţionale. Dezvoltarea spiritului ştiinţific reprezintă un rezultat şi o parte a străduaniilor generale, în finalul cărora s-a format şi afirmat cultura naţională, s-a cristalizat ideologia politică românească. Eficienţa şi valoarea spiritului ştiinţific pot fi apreciate numai în cuprinsul procesului general de dezvoltare al societăţii româneşti, atît de accelerat în deceniul care a prefaţat revoluţia din 1848.

Prin intermediul „Societăţii de medici şi naturalişti" au fost stabilite şi intensificate legăturile cu mişcarea ştiinţifică europeană. I. Ghica — beneficiar el însuşi al spiritului ştiinţific, cultivat, cu atîta grijă, în Moldova — în perioada în care a predat la Academia Mihăileană, a contribuit la întărirea acestui spirit. Extinderea *cursurilor libere*, a *dezbaterilor* ştiinţifice şi literare — care continuau pe cele iniţiate şi cultivate de Gh. Asachi şi care vor fi reluate în deceniul al şaptelea, pregătind apariţia *Junimii* — reprezintă extinderea organizată a unor activităţi, care, altoindu-se pe nevoile timpului, au găsit o serioasă aderenţă şi un puternic ecou în societatea vremii. Ele s-au adăugat realizărilor în domeniul istoriei, atît de strălucit reprezentată de M. Kogălniceanu, sau al ştiinţelor juridice.

Instituindu-şi cîrmuiri naţionale, în urma revoluţiei din 1821, integrîndu-se deplin în economia continentului, prin desfiinţarea monopolului economic şi liberalizarea schimbului, în urma Tratatului de la Adrianopol, integrate, într-o manieră *sui generis*, într-un sistem politic care oferea o mai mare posibilitate de acţiune şi mişcare, Principatele receptează, în egală măsură, asimilînd creator curentele de idei, direcţiile şi orientările civilizaţiilor cu care vin

---

[3] Gr. T. Popa, *Dezvoltarea spiritului ştiinţific în Moldova şi contribuţia Academiei Mihăilene la această dezvoltare*, în vol. *De la Academia Mihăileană la Liceul naţional, 100 ani, 1835—1935*, Iaşi, 1936.

[4] *Ibidem*, p. 468.

[5] G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iaşi, 1909.

[6] Tot prin grija lui Gh. Asachi, au fost trimişi la studii, la Viena, Alex. Costinescu, C. Zefirescu, T. Stamati, A. Velini şi A. Fătu. Gr. T. Popa, *op. cit.*, p. 462.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în contact, creîndu-şi şi definindu-şi o cultură naţională în acord cu spiritul şi nevoile societăţii româneşti. În Moldova, prin intermediul Academiei Mihăilene, care a jucat rolul unui veritabil catalizator, realismul şi romantismul francez sau naturalismul german au găsit un teren pe care au rodit fecund [7].

Universitatea din Iaşi, fără să aibă o bază materială corespunzătoare, care s-o justifice în momentul înfiinţării, a apărut drept un rezultat al acestei atmosfere de seriozitate ştiinţifică, fiind chemată, în noile condiţii istorice, să organizeze forţele materiale şi spirituale din conjugarea efortului cărora trebuia să se formeze şi să se consolideze România.

Exista, aşadar, o ascendenţă pe care o regăsim încorporată nu numai în spiritul noii instituţii; unii dintre primii ei slujitori — i-am numi pe Gr. Cobălcescu şi, într-un oarecare sens, pe D. Brândză şi pe P. Poni — sînt cei mai aleşi reprezentanţi ai acestui spirit ştiinţific, pe care Universitatea din Iaşi şi-a clădit prestigiul, pe care avea să-l cultive şi să-l dezvolte în respectul unei generoase tradiţii.

În viaţa indivizilor, ca şi în aceea a colectivităţilor, de altfel, chibzuiala raţională precede întotdeauna trecerea la realizarea practică a unor opţiuni fundamentale. Este necesară aprecierea lucidă, responsabilă, a posibilităţilor, a gradului de pregătire, a energiei cu care pot fi realizate obiectivele. În cazul naţiunilor tinere — naţiunea română se încadra în această categoric — îndrăzneala, temeritatea, chiar, nu au lipsit. A existat, în schimb, şi o nesecată energie, pricepere, resurse şi putere de muncă, inteligenţă, rapidă capacitate de adaptare, care au reprezentat tot atîtea atribute ce au favorizat şi au înlesnit construcţia statului naţional. Cel care, astăzi, în perspectiva istorică ce ne-o conferă timpul, analizează ce au înfăptuit românii în şase decenii de viaţă istorică (1859—1918) nu poate să nu aprecieze capacitatea şi hărnicia cu care a fost înfăptuită uriaşa operă de edificare a României moderne, curajul şi solidaritatea care au stat la temelia marilor acte naţionale. Această vastă operă constructivă nu s-a realizat la întîmplare, ci în cuprinsul unei *strategii a dezvoltării* care s-a sprijinit pe calităţile native, pe capacităţile şi voinţa naţionale.

E. Lovinescu, pe drept, a apreciat că „o societate dislocată din vechea sa aşezare şi aruncată pe povîrnişul prefacerilor vertiginoase este fatal dezarmonică" [8]. Valabilă pentru epoca în care a început procesul de modernizare a societăţii româneşti, observaţia îşi păstrează esenţa şi pentru perioada ulterioară. Exemplele şi modelele existente, dar şi capacitatea proprie de receptare au îngăduit ca, depăşind numeroase etape, în mai puţin de un secol, românii să treacă prin toate treptele capitalismului burghez [9]. Ritmul viu al dezvoltării a îngăduit observatorilor să considere România drept o Belgie a Orientului sau o Japonie europeană [10].

Inceput odată cu epoca modernă, aşa cum s-a constatat, procesul de dezvoltare al societăţii româneşti, în toate laturile şi cu toate implicaţiile sale, s-a organizat şi s-a accelerat, doar, după cîştigarea independenţei. Există o continuitate organică între cele două etape; elementele uneia se regăsesc în cuprinsul dezvoltării celeilalte. În scurta perioadă în care a domnit, prin larga sa operă reformatoare, Alexandru I. Cuza, a încercat, fără să reuşească deplin, însă, să confere dezvoltării ulterioare a societăţii o bază unitară şi armonică. 1878 nu reprezintă un start. Independenţa găsea, deja, societatea românească puternic ancorată în circuitul dezvoltării capitaliste, întreţinînd multiple legături cu lumea, avînd structurile inegal şi incomplet asimilate. Ritmul alert ulterior impus procesului de dezvoltare a adîncit decalajele, a subliniat particularităţile caracteristice, proprii.

Natura şi specificul dezvoltării nu pot fi înţelese în afara procesului, la fel de firesc, de integrare în economia, în politica dar şi în spiritualitatea europeană, în cuprinsul căruia, în condiţiile societăţii capitaliste, interdependenţele şi interferenţele au fost multiple şi variate, cu implicaţii şi consecinţe adînci şi complexe. În perioada care a urmat independenţei, interferenţele cu lumea din afară devin mult mai puternice, interdependenţele mai complicate. România îşi începe dezvoltarea desfăşurată a societăţii moderne, capitaliste, în cuprinsul unei lumi ajunse la maturitate, care păşise, deja, în stadiul superior, imperialist, caracterizat prin lupta între marile puteri pentru acapararea de surse de materii prime, de pieţe de desfacere, pentru realizarea unor combinaţii politice capabile să asigure *interesele* lor multiple.

---

[7] *Ibidem*, p. 477.

[8] E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, Bucureşti, 1972, p. 327, 431.

[9] Cf. C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, în vol. *Opere complete*, vol. 4, Bucureşti, 1977, p. 35.

[10] Gh. Platon, *Statul — cadru politic de dezvoltare a naţiunii române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea*, în *AŞUI*, t. XXVIII, istorie, 1982, p. 12—30. Vezi şi *Amintiri despre jubileul de 40 ani de la domnia M. S. Carol I, 1866—1906*, Bucureşti, 1909, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România a trebuit să se dezvolte în acest context, să-și croiască structurile interne, să-și pună în valoare bogățiile și inteligența, să-și definească personalitatea și să-și pregătească terenul pentru înfăptuirea opțiunilor naționale. Dezvoltarea, orientarea și ritmul acesteia nu pot fi apreciate drept o rezultantă exclusivă a unui destin generat de situația internă, de evoluția acesteia. Împrejurările internaționale în care s-a înfăptuit această dezvoltare, relațiile diverse și complexe stabilite cu lumea au avut un rol deosebit de important, au imprimat o anumită pondere, orientare și un anumit conținut proceselor și fenomenelor. Aprecierea atentă a raportului între intern și extern ajută la înțelegerea mai exactă a lipsei de armonie existentă în dezvoltarea societății românești, a decalajului, accentuat, acum, între laturile diverse care alcătuiesc procesul istoric (între industrie și agricultură, mai ales).

Românii au fost asvîrliți, literalmente, în circuitul lumii moderne, capitaliste, nepregătiți. Au trebuit să realizeze totul în mers; devenind „părtași ai civilizației capitaliste" [11], au trebuit să adopte instituții și forme noi de viață, să creeze un aparat de stat modern, să renunțe la vechiul mod de viață, la prejudecăți și privilegii, să desfășoare politica de *naționalizare* a resurselor deținute de străini, repede, fără răgazul experimentului și al pregătirii, sub presiunea, constantă, aproape, a forțelor din afară, acționate de multiplele *interese* pe care puterile europene le aveau *de apărat* la noi. Bilanțul final a fost pozitiv; prețul plătit, însă, se știe, a fost ridicat.

Transformările, influențate și de relațiile cu lumea, au produs în interior reacții diverse și violente, care și-au găsit expresia într-o permanentă luptă ideologică și politică. Început de Alexandru I. Cuza, procesul de construire și consolidare a structurilor burgheze s-a intensificat sub regimul monarhiei constituționale. *Formele fără fond*, adaptarea unor forme noi, burgheze, pe un fond nepregătit, încă, a reprezentat una din caracteristicile dezvoltării, în condițiile specifice ale țării noastre. Formele noi nu au fost adoptate la întîmplare, însă, ci în acord cu fluxul evolutiv al istoriei. Este limpede, astăzi, că procedeul adaptării aparentelor forme fără fond — uzitat și în cazul creării Universității — nu a fost o greșală, ci expresia unei adînci înțelegeri a procesului istoric. *Formele* în discuție, chiar dacă nu corespundeau unui stadiu deplin atins, atunci, în interior, aparțineau unui stadiu european și unui curs ascendent, căruia le erau supuse, implacabil, Principatele și, apoi, România.

Sub raportul alcătuirii de clasă, regimul monarhiei constituționale reprezintă dominația politică a burgheziei și moșierimii. *Alianța* dintre cele două clase a funcționat, însă, doar în momentele de criză, cînd interesele de clasă au fost ridicate la rangul de interese naționale (1888 și 1907). În cuprinsul regimului instaurat la 1866 — care trebuie apreciat în întreaga complexitate a factorilor istorici — lupta între cele două clase s-a desfășurat implacabil și, în final, s-a încheiat cu înfrîngerea moșierimii și dispariția partidului conservator ca forță politică distinctă. Dirijînd procesul dezvoltării, clasele conducătoare nu și-au contopit acțiunile; deși au existat interese comune, obiectivele finale nu au coincis. În cazul unor probleme fundamentale nu s-a putut realiza unitatea (în politica economică, de pildă) și nici nu a putut fi imprimat același ritm de dezvoltare celor două laturi esențiale (între industrie și agricultură, decalajele s-au accentuat continuu). Puternicele frămîntări sociale, care au culminat cu drama din 1907, nu pot fi apreciate doar ca un rezultat al politicii de clasă. Explicațiile sînt mai adînci și ele trebuie căutate în particularitățile de dezvoltare ale societății românești.

Dacă, pe acest plan, au existat contradicții sociale și politice — accentuate și de consecințele decalajului — pe planul politicii externe, orientată spre promovarea intereselor naționale, spre desăvîrșirea unității, spre îngrădirea sau eliminarea pozițiilor deținute de puterile europene în economia românească, eforturile au fost unitare. Rodnică a fost și colaborarea în domeniul culturii, a creării și consolidării instituțiilor capabile să întărească statul, folosit ca puternic instrument al construcției, în consolidarea națiunii.

Sînt, acestea, particularități care au imprimat dezvoltării istoriei noastre nota distinctă, care se cere apreciată și judecată cu măsurile potrivite epocii.

Cultura epocii asupra căreia stăruim, în raport cu celelalte laturi care alcătuiesc și exprimă procesul dezvoltării istorice, prezintă un caracter mai dinamic, mai complex, nu apare ca un simplu reflex al dezvoltării; creîndu-și mijloacele și formele de manifestare, definindu-se și personalizîndu-se, afirmînd specificul național, cultura, la rîndul ei, este propulsată cu mai multă vigoare, depășește cadrul în care a fost cirmuscrisă, desfășurîndu-se în forme de expresie originale, care reliefează mai limpede profilul națiunii. Învățămîntul, în cuprinsul căruia se încadrează Instituția al cărui profil încercăm să-l distingem și să-l definim, prin formele sale multiple și variate, încadrează societatea românească în epocă, pregătește oamenii în raport cu cerințele acesteia; formează cadrele necesare aparatului de stat

[11] C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

modern, aflat în plină dezvoltare, creează mijloacele, adaptează metodele și formează specialiștii capabili să pună în valoare resursele țării, să o antreneze în circuitul economic, financiar și politic mondial. Dezvoltarea a presupus o continuă diversificare a preocupărilor, devenite tot mai complexe. Împreună cu formarea unui valoros aparat administrativ, economic, financiar și politic, alcătuit din profesioniști, învățământul a ridicat nivelul intelectual general, a format conștiințele în spiritul idealului național, a creat și a impus școli științifice de prestigiu, a propulsat știința și literatura românească, prin realizări de mare valoare, în circuitul valorilor universale. În acest sens, Universității din Iași i-a revenit un important rol.

Istoria Universității din Iași trebuie înțeleasă, apreciată și judecată, așadar, în cuprinsul acestor șase decenii de istorie modernă în care, cu mijloace atît de reduse, într-un context internațional atît de puțin favorabil, în cuprinsul unor vrăjmășii de clasă de nereconciliat, a fost realizată, totuși, o operă atît de importantă : au fost întărite statul național și națiunea, au fost pregătite condițiile pentru Unirea cea Mare. Rezultat al acestei epoci de progres și afirmare, Instituția a contribuit eficient la marea operă spre care erau îndreptate străduințile obștei românești. Istoria sa, adînc ancorată în realitățile vremii, trebuie să fie înfățișată și explicată prin sublinierea dominantelor acestei epoci, nu prin raportarea la faptele minore, nesemnificative. Împlinirile mari ale Universității din Iași, creșterea prestigiului său, ar fi de neînțeles fără existența acelei activități dinamice, efervescente, în cuprinsul căreia s-a construit România, s-au consolidat națiunea și spiritul național.

Greutățile începutului. Ani ai maturității

„Numai avînd oameni luminați, numai cînd vom deveni o Athenă, nu pentru Europa, ci pentru Orientul ei, numai atunci vom putea trăi ca națiune civilizată, luminată".

C. Climescu

„Să ne susținem dar, să ne îndoim curajul și activitatea în mijlocul unui edificiu ruinat, într-un local ce pare a ne respinge și în cea mai mare strîmtoare materială ; să introducem un spirit larg, o vatră de foc și de lumină care să încălzească și să lumineze toată patria Română. Mic este începutul, mare să fie sfîrșitul".

T. Maiorescu (1868)

Așadar, înființarea și evoluția Universității din Iași trebuie raportate la realizările specifice dezvoltării societății românești în cea de a doua jumătate a secolului XIX, în cuprinsul căreia decalajele inițiale s-au accentuat. Construcția și consolidarea aparatului de stat, a structurilor și a infrastructurii burgheze, procurarea mijloacelor pentru exploatarea și valorificarea resurselor interne, industria și agricultura solicitau investiții uriașe de energie creatoare și fonduri bănești. Învățământul, căruia i s-a recunoscut valoarea practică, s-a situat, desigur, în centrul acestor preocupări.

Așa cum s-a notat și mai sus, atunci cînd a început construcția desfășurată lipseau condițiile esențiale. Existau doar necesitatea și modelele dar nu erau mijloacele materiale și financiare necesare, tehnica și experiența. În diversele domenii, punctul de plecare nu a fost același. În strategia dezvoltării, în lipsa unei planificări, în sensul modern al termenului, exista o ordine și prioritați. Natura orînduirii, posibilitățile financiare restrînse ale statului nu îngăduiau investiții de anevrgură, ci o politică echilibrată, capabilă să asigure integrarea, fără riscul subordonării suveranității țării, în contextul lumii capitaliste contemporane. Bilanțul perioadei care s-a încheiat cu primul război mondial a fost favorabil. Statul fusese întărit în articulațiile sale fundamentale, se crease o infrastructură corespunzătoare, care a îngăduit promovarea unei politici a interesului național. Națiunea, în întregul ei, s-a consolidat. În contextul acestei activități dinamice, știința și cultura nu au fost neglijate. Dezvoltarea lor însă nu poate fi apreciată drept un reflex al celorlalte laturi, desfășurîndu-se în limitele acestora ; limitele au fost cu mult depășite. Afirmarea pe planul culturii și al științei, valorificarea spiritului creator și al inteligenței autohtone nu pot fi măsurate, strict, după gradul de dezvoltare al forțelor de producție materiale ale societății românești, ci în raport cu știința și viața spirituală a epocii, ale cărei valori au pătruns mai repede, au fost adoptate mai ușor, au fertilizat mai profund gîndirea epocii, înainte ca *toate* cuceririle tehnicii noi și ale științei moderne să se fi impus, să fi fost adoptate și aplicate în societatea noastră.

Este limpede faptul că, în tendința de integrare în spiritualitatea și în cultura lumii, în promovarea spiritului științific, nu puteau să existe restricții oficiale. Încurajarea acestui proces — aceasta nu solicita, de altfel, investiții mari și imediate, ci preocupări de durată —

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a reprezentat o realitate și își găsește expresie în creșterea și devoltarea continuă a învățământului, în toate formele sale, a unei culturi în cuprinsul căreia se înscriu marii clasici ai literaturii noastre, a unui spirit științific de mare valoare și pondere. Greutățile în procesul de dezvoltare a învățământului, în toate laturile sale, nu au fost generate, așa cum, absurd, se apreciază, uneori, de politica de clasă a regimului burghezo-moșieresc [12]. Această politică trebuia să aibă în vedere, tocmai, dezvoltarea societății în ansamblul ei. Dificultățile — acestea au existat, într-adevăr — au fost generate de lipsuri reale, de prudența exagerată a unor factori de răspundere, cărora le-au lipsit perspectiva în aprecierea raportului dintre dezvoltarea societății și diversificarea studiilor universitare.

Universitatea a fost înființată în 1860. Deși nu a fost întemeiată pe loc gol, condițiile nu erau pregătite, încă. Societatea românească, nu putea aștepta, însă, timpul presa ; era nevoie, și în acest domeniu, de îndrăzneală, de adoptarea, într-un oarecare sens, a *politicii faptului împlinit* față de acei care, opunîndu-se riscului, se pronunțau în favoarea unei atente pregătiri prealabile sau considerau că este suficientă o singură universitate, la București, pentru a răspunde nevoilor timpului. Astfel, de pildă, „Românul" (nr. 30 din octombrie 1860) aprecia că existența a două universități perpetuează scindarea între cele două Principate [13]. Mai tîrziu, referindu-se la valoarea și importanța actului, care se situa în continuarea unor eforturi ieșite din nevoile societății, A. D. Xenopol consemna că „după multe șovăiri și un curs prăpăstios, învățământului superior își croise o matcă istorică în pământul Moldovei. El începea a curge măreț și liniștit, așteptînd de la mintea poporului afluenții care să sporească neîntrerupt volumul apelor sale" [14].

Greutățile întîmpinate la începutul activității Universității nu au fost determinate de lipsa de aderență a Instituției în cuprinsul regimului social și politic al României ; dimpotrivă, acest regim, pentru a progresa, pentru a corespunde sarcinilor care-i motivau existența, avea nevoie de universitate. Așa cum am remarcat, dificultățile nu au fost de natură specială ; au fost legate, strict, de procesul de creștere al societății, de condițiile în care se efectua acesta. Firesc, rațiunea și bunul simț au triumfat în final.

În primii ani ai existenței, în perioada în care s-a desăvîrșit Unirea (pînă în anul 1862), precaritatea vechilor instituții centrale, nesiguranța și abuzurile generate de această stare de lucruri au provocat serioase dificultăți noii instituții. În urma unui conflict de principiu cu autoritatea centrală, care provocase demiterea a doi dintre profesori (G. Petrescu și G. Mîrzescu), alți șase profesori ai Universității și-au prezentat demisiile (Șt. Emilian, V. A. Urechea, A. Călinescu, I. Lupașcu, V. Teodori, I. Strat). La sfîrșitul anului 1862, la cele trei facultăți ale instituției (filosofică, juridică și teologică), la care frecventau 43 studenți, mai funcționau doar șase profesori. Deși profesorii amintiți au fost reintegrați la începutul anului următor, incertitudinea a persistat. Au fost reluate proiectele cu privire la constituirea unei singure universități românești. Astfel, de pildă, proiectul elaborat de V. Boerescu, dezvolta o idee anterioară, formulată de V. Place. Constituirea, în 1864, a Universității din București a pus capăt stării de incertitudine. Cele două universități prevăzute de legea din 1864, după expresia aceluiași A. D. Xenopol, creații ale istoriei, au fost consacrate „nu ca amintiri a unui trecut despărțit, dar ca invitațiune pentru o viață comună" [15].

Unificarea legislației școlare, prin legea din 1864, deși a conferit Instituției stabilitatea necesară, nu a eliminat dificultățile. Rezultatele activității universitare nu au fost și nici nu puteau fi spectaculare. Acumularea, făcută cu încetul, trebuia să dea roade în timp. Toată lumea era convinsă de acest adevăr, inclusiv administrația de stat. Cu toate acestea, au fost

---

[12] D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 pînă la 1918*, în vol. *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, I, București, 1960, p. 82—83.

[13] În condițiile de atunci (1856), în lipsa profesorilor și a cărților, Gh. Asachi considera că înființarea unei asemenea instituții, necesare Moldovei, este „peste putință" (Cf. *Cvestia învățăturilor publice în Principatul Moldovei*, Iași, 1856. Apud D. Berlescu, *op. cit.*, p. 85). V. Place, la rîndul său, făcînd recomandări pentru recrutarea profesorilor, trimiterea de bursieri în străinătate și traducerea lucrărilor necesare studiului studenților, se pronunța pentru o singură universitate românească cu facultăți împărțite între cele două capitale (cf. *Idées générales pour servir à la réorganisation des Principautés Unies de Moldavie et de Valachie*, Iassy, novembre 1859, publicată de Victor Slăvescu în vol. *Domnitorul Cuza și Victor Place*, București, 1942, p. 121—173 ; D. Berlescu, *op. cit.*, p. 86—89, 116—117).

[14] A. D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani de la înființarea învățământului superior în Moldova. Acte și documente*, Iași, 1886, p. 178.

[15] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

momente în care teama ineficienței eforturilor a generat măsuri care, în finalitatea lor, ar fi putut să determine consecințe incalculabile. Pe această linie se situează decizia de desființare a Facultății de medicină, din 1884. Lipsa profesorilor titulari a reprezentat un serios motiv de îngrijorare, cu privire la putința funcționării unei instituții care impunea atît de complexe cerințe [16]. Argumentele rațiunii și ale științei, confirmate de practică, nu după multă vreme, au înfrînt rezistența administrației și a birocrației, provocată nu de existența Instituției, ci de neîncrederea în eficiența sa. Dacă ocîrmuirea, pragmatică prin excelență, cîntărea repartiția fondurilor bugetare după criteriul utilității, dar și al eficienței, meritul guvernului liberal este că nu a stăruit în eroarea sa cu privire la desființarea Facultății de medicină din Iași [17]; au fost, însă și luări de poziție principiale, mai primejdioase, poate, deoarece porneau din convingerile unor personalități cu mare suprafață. Amintim, printre acestea, pe T. Maiorescu.

Oricît s-ar părea de ciudat, așadar, nu administrația, regimul politic a negat rațiunea existenței unora dintre componentele Universității, ci unul din slujitorii cei mai devotați și cei mai competenți ai Catedrei. Istoria literară și cercetările sociologice [18] au reliefat cauzele și consecințele studiului lui T. Maiorescu *Contra Școalei Bărnuțiu*, au apreciat rațiunea poziției acestuia față de profesorii ardeleni de la Universitatea din Iași, împotriva *Fracțiunii libere și independente*. Prin profesorii săi, deși nu direct, Universitatea a fost implicată în aceste dispute care se înscriu în șirul frămîntărilor spirituale și politice care au însoțit procesul de transformare al societății românești, de orientare spre progres. Lăsînd la o parte încercările lui T. Maiorescu de a elimina pe unii din adversarii săi politici de la Universitate, prin desființarea catedrelor deținute de aceștia — acțiune fără efect și urmări — ne interesează, aici, opinia profesorului, a omului de aleasă cultură, susținută de adînci convingeri, în conformitate cu care, în societatea românească a vremii, învățămîntul trebuia să fie organizat în acord cu posibilitățile și cu cerințele timpului. Universitatea, considera Maiorescu, reprezenta o cheltuială de lux [19]. Trebuiau, mai întîi, create condițiile pentru buna sa funcționare. În concepția lui T. Maiorescu, tot ceea ce fusese înființat pînă atunci și nu corespundea stării reale de lucruri trebuia desființat. În timp ce în societatea românească, așa cum s-a constatat, evoluția s-a făcut de la *formă* spre *fond*, în proiectul la care ne-am referit, profesorul, pe baza unei aprecieri pur teoretice, pleca, strict, de la *fond* la *formă*. Evoluția ulterioară a demonstrat „că legile dezvoltării societății sînt altele decît cele riguros logice și nu au egală aplicare la toate civilizațiile deopotrivă", după expresia lui E. Lovinescu [20].

Este limpede că aceste dificultăți, care, în evoluția sa, le-a înregistrat Universitatea din Iași, izvorîte din neîncrederea sau obtuzitatea unora din reprezentanții cercurilor conducătoare sau din cinstite rațiuni doctrinare ale propriilor ei slujitori, reprezintă, ele însele, un reflex al procesului de creștere, de dezvoltare, de neuniformă dezvoltare a societății românești. Acestor dificultăți li s-au adăugat mereu altele, generate de lipsa, continuu acută, a spațiului de școlarizare, ca urmare a extinderii disciplinelor și creării laboratoarelor. Înființarea continuă de noi catedre au impus, mereu, alocații bugetare suplimentare. Clădirea noului local, terminată în 1897, a oferit posibilități cu mult mai largi de extindere a învățămîntului, de

---

[16] C. Romanescu, *Un secol de învățămînt medical superior la Iași*, I, *Facultatea de medicină (1879—1948)*, Iași, s.a., p. 37—38, Arh. Stat, Iași, fond Rectoratul Universității, dosar nr. 1/1862, f. 2 (În continuare RU).

[17] În 1900, tot din rațiuni financiare, s-a pus din nou problema *desființării Facultății* de medicină. Rezultatele obținute pînă atunci de Școala medicală de la Iași au reprezentat cele mai puternice argumente care au făcut inoperantă tentativa. C. Romanescu, *op. cit.*, p. 56.

[18] E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, în *Scrieri*, 7, București, 1978, p. 124, 182—183, 194—195. Intenția — neaplicată, însă — a unor guverne de a atinge integritatea Universității din Iași, din rațiuni bugetare, vor mai exista. Ele nu au fost aplicate în practică și au întîmpinat o vie ripostă din partea profesorilor din Iași, mai cu seamă. Vezi, în acest sens, A. D. Xenopol, *Două universități sau una?*, în „Cultura română", III, 1905, nr. 2, și I. Simionescu, *Universitățile române*, în vol. *Profesorul Petru Poni. Omagiu*, Iași, 1906, p. 180 și urm.

[19] În proiectul din 1870, T. Maiorescu se pronunța pentru înființarea a 3 școli normale pentru învățători și a 3 școli reale, la care trebuiau să predea profesorii de la Facultatea de științe. De asemenea, Facultatea de filosofie și litere urma să fie desființată, cu excepția Catedrei de istorie, care trebuia alipită pe lîngă Facultatea de drept, coborîtă, și ea, la nivelul unei „școli de legi". Facultățile de litere, filosofie și drept urmau să rămînă numai la Universitatea din București. De asemenea, proiectul excludea Facultatea de medicină, Școala de arte și Conservatorul. Profesorii urmau să fie trimiși la școli de rang inferior. Discuția la D. Berlescu, *op. cit.*, p. 269.

[20] Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române*, p. 269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consolidare a bazei sale materiale. Dificultățile au fost învinse, depășite. Conștiința, mereu mărturisită, a utilității dezvoltării școlii superioare — „focarul științei românești, prin care ne vom menține cu demnitate în concertul popoarelor Europei civilizate“ [21] — a adevărului potrivit căruia „cu școala și prin școală avem să fim, să ne dezvoltăm, să pășim înainte“ [22], au fost mai puternice și au învins. Universitatea din Iași a rodit generos, fiind un factor de important progres în peisajul României moderne.

Sub impulsul unei legislații speciale — în cuprinsul căreia legea elaborată de Spiru Haret (1898) a jucat un important rol — pînă la primul război mondial, Universitatea și-a lărgit și diversificat profilul. Numărul catedrelor și al disciplinelor a sporit, atît în acord cu nevoile interne ale dezvoltării economici românești și a structurilor statului modern, cît și cu progresul continuu al științei și tehnicii pe plan mondial. În acest sens, Universitatea a fost un veritabil seismograf al epocii. În afară de faptul că a format specialiști pentru latura practică a sistemului complex ce-l presupunea dezvoltarea modernă, a înregistrat, mereu, noile direcții în sensul cărora trebuia să fie orientată cercetarea românească pentru a se integra în circuitul universal.

Adăugarea continuă de noi discipline sau catedre, înființarea și sporirea activității laboratoarelor, separarea secțiilor, desprinderea de noi ramuri, detașarea, la începutul secolului XX, a secțiilor tehnice, orientarea, tot mai vădită, spre specializări strict definite — pe care nu le putem aminti aici — s-au desfășurat în acord cu dinamica dezvoltării societății. Diversificarea și adîncirea studiilor, rapiditatea cu care s-a înfăptuit adaptarea, în raport cu nevoile sociale și cu nivelul instituțiilor similare din Europa, în pofida lipsei de concordanță, firească, între nivelul intern de dezvoltare și cerințele înalte ale studiilor, reliefează nu numai patriotism și capacitatea teoretică și practică a slujitorilor Universității ; dovedește, limpede, totodată, colaborarea administrației de stat, receptivă la nevoile școlii, element activ în strategia dezvoltării. Adevărul se desprinde, cu claritate, din considerarea generală a împrejurărilor, cărora le dau expresie un bogat și valoros material documentar, la care, din păcate, nu putem face apelul consistent necesar, în limitele impuse demersului nostru.

Unul din profesorii Instituției, cel mai în drept, poate, să formuleze o judecată de valoare asupra activității acelora care au întemeiat și au asigurat funcționarea normală a Universității din Iași, aprecia că *„împrejurările prin care trecea atunci țara noastră (sic) cereau profesorului universitar nu numai o pregătire științifică dar și un cald și sincer patriotism“* (subl. n.) [23].

În adevăr, numai încrederea în noblețea misiunii și spiritul civic, național, de care au fost animați sprijinitorii școlii au fost în măsură să contribuie la depășirea greutăților, generate de lipsa de spațiu, de mijloace materiale corespunzătoare, de laboratoare etc. În pofida dificultăților, Universitatea din Iași și-a consolidat pozițiile și, în final, a devenit, așa cum făuritorii săi au dorit-o, un puternic centru de afirmare și iradiere a culturii, a științei și a spiritului național.

Primii profesori au fost cei de la facultățile existente (Drept și Filosofie, înființate încă din 1856, prin dispozițiile Așezămîntului școlar din 1851) la care s-au adăugat cei veniți de la Colegiul din Iași și tinerii întorși din străinătate, după desăvîrșirea studiilor. La Facultatea de drept și la cele două secții ale Facultății filosofice se aflau 11 profesori. Cinci dintre aceștia erau transilvăneni (doi juriști : S. Bărnuțiu și P. Suciu și trei ingineri : Șt. Emilian, I. Popp și Șt. Micle). Prin ei, după expresia lui Xenopol, s-a completat *seria* istorică ce-și avea începutul în primii ani ai secolului, în cuprinsul căreia inima generoasă a pămîntului românesc — Transilvania — a pulsat peste Carpați energii naționale, care au întreținut încrederea în forța și coeziunea românească [24].

Pentru a asigura, în continuare, necesarul în cadre didactice și de specialiști în diverse ramuri, regimul patronat de Alexandru I. Cuza a extins sistemul de trimitere la studii în străinătate a unui număr de bursieri. În 1860, se aflau peste hotare 32 bursieri

---

[21] Din discursul rostit de C. Erbiceanu la Serbarea școlară din Iași, din 1885, A. D. Xenopol, C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 76.

[22] Din discursul rostit, cu același prilej, de D. A. Sturdza, ministru al Cultelor și al instrucțiunii publice. *Ibidem*, p. 184.

[23] Dr. Hurmuzescu, *Istoricul Facultății de științe din Iași*, în „Anuarul general al Universității din Iași“, tipărit cu prilejul jubileului de cincizeci ani, Iași, 1911, p. LVIII—LIX.

[24] D. Berlescu, *op. cit.*, p. 216. Trei dintre transilvănenii cu studii la Viena și Berlin au ocupat trei din cele patru catedre ale secției de științe (Șt. Emilian, geometrie descriptivă, I. Popp, geometrie analitică, Șt. Micle, fizică și chimie, P. Suciu și S. Bărnuțiu studiaseră la Baden și Padova. *Ibidem*, p. 216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Moldova : printre aceştia, se numărau viitorii profesori N. Culianu, P. Poni, Gr. Cobălcescu, I. Negruzi, G. Alexandrescu, Al. Şendre, I. Ciurea, la universităţi din Paris, Berlin, Bon, Turin, Munchen. Domnitorul Unirii a proiectat, chiar, înfiinţarea unui colegiu român la Paris[25]. Fără să aibă uniformitatea impusă de creşterea nevoilor statului, specializarea în străinătate a rămas o formă curentă de ridicare a calificării, de asimilare a cuceririlor ştiinţifice, de care a beneficiat un mare număr de tineri, care au căpătat o serioasă pregătire[26]. A fost, aceasta, una din căile pe care s-a săvîrşit procesul de integrare în cultura şi în spiritualitatea lumii, în raport cu nevoile societăţii româneşti de a-şi construi infrastructurile moderne, de a se încadra în *spiritul veacului*, de a se particulariza şi a-şi afirma personalitatea.

Faptul că abia la începutul secolului XX au putut să fie pregătiţi profesori proprii, absolvenţi ai universităţilor noastre, nu trebuie apreciat în defavoarea şcolii româneşti. În domeniul universitar, nu era necesară dar nici posibilă o politică *prin noi înşine ;* dimpotrivă, contactul cu ştiinţa europeană nu putea să fie decît salutar, considerînd condiţiile de studiu şi mijloacele pe care le ofereau şcolile superioare apusene. Uneori, la începuturi, mai ales, numărul bursierilor în străinătate era mai mare decît acel al bursierilor din ţară, ceea ce evident, nu putea să constituie o normă. Între cele două categorii trebuia să existe un raport echitabil, ieşit din raţiunile interne ale procesului de învăţămînt.

Recurgînd la acest procedeu, al studierii ramurilor de ştiinţă la sursele cele mai fertile, alături de specialişti consacraţi, tinerii români au făcut-o, întotdeauna, cu sentimentul că dezvoltarea ştiinţei şi a spiritului ştiinţific şi adaptarea practicilor moderne de învăţămînt se pot înfăptui prin contactul cu sursa directă şi experimentul. Pregătirea şi specializarea peste hotare nu au însemnat menţinerea universităţilor româneşti în stare de înapoiere ; a conferit acestora vigoare şi orizont. De altfel, studiile la cele două universităţi, la cea din Iaşi, în speţă, erau echivalate, cel puţin, de unele universităţi europene. Studenţii Facultăţii de drept, de pildă, îşi puteau continua studiile la Bruxelles, aşa cum am constatat sau îşi puteau trece doctoratul la Torino.

În primii ani ai secolului XX, numărul specialiştilor români formaţi, exclusiv, în cele două instituţii de învăţămînt superior creşte constant. Legea din 1898 a sporit apreciabil posibilităţile de încadrare a capacităţilor proprii.

Numărul limitat al studenţilor şi al absolvenţilor[27], precum şi schema redusă a personalului didactic, în evoluţia acestui raport, sînt revelatoare pentru sublinierea greutăţilor cu care a fost confruntată Universitatea din Iaşi în deceniile de după înfiinţarea sa. Sînt, acestea, dificultăţile perioadei de creştere ale unei societăţi aflate într-un multilateral şi complex proces de edificare :

Anii	Facultatea juridică		Litere		Ştiinţe		Teologie		Medicină	
	pr.	st.	pr.	st.	pr.	st.	pr.	st.	pr.	st.
1860—61	5	77	2	14	4	5	2	14		
1865—66	7	19	3	4	5	12	2	3		
1870—71	8	55	6	13	8	14				
1875—76	8	106	6	15	8	20				
1878—79	8	81	6	38	8	49				
1880—81	10	64	7	27	9	29			2	24

[25] *Ibidem*, p. 217 şi nota nr. 416.

[26] Pentru date suplimentare, cf. *ibidem*, p. 218—219.

[27] Arh. Stat Iaşi, RU, dosar nr. 19/1872—1873, f. 4—5, nr. 21/1875, f. 7, 9, 11, dosar nr. 23/1878—1879, f. 3—5, 19—22, nr. 22/1881—1882, f. 3, 5—6. (Pentru 1879—1880, sînt consemnaţi un număr de 12 bursieri — 6 la Litere şi 6 la Ştiinţe, iar pentru anul universitar 1880—1881, 9 bursieri la Ştiinţe). Pentru perioada 1870—1880, sînt indicaţi doar doi licenţiaţi (din 1875) la Facultatea de ştiinţe (dosar nr. 22/1881,—1882, f. 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numărul absolvenților (1870—1906)

Anii	Facultățile				
	Juridică	Litere	Științe fizico-chimice	Matematică	Medicină
1870	9				
1875	2		2		
1879	10				
1880	2				
1900—1901	20	2	2	2	15
1903—1904	25	3	9	4	10
1905—1906	99	8	4	9	19

Fără intenția de a alcătui situații exacte — acestea sînt dificil de realizat — am oferit datele de mai sus pentru a sugera faptul că Universitatea din Iași nu și-a desfășurat activitatea extensiv. Aceasta nu era posibil atunci. În schimb, însă, a fost o acțiune de durată, intensivă, de adîncime. Progresul nu poate fi exprimat prin cifre; s-ar putea aprecia că succesele înregistrate, nu atît pe planul numeric al pregătirii specialiștilor, cît, mai cu seamă, pe acel al continuării, extinderii și impunerii spiritului științific sînt invers proporționale cu numărul acelora care au absolvit facultățile. El trebuie măsurat cu alte valori. *Școlile* care s-au constituit aici au sporit considerabil ponderea Universității din Iași în viața științifică și culturală a țării și i-au asigurat un binemeritat prestigiu.

Datele statistice referitoare la profesori, la vîrsta acestora, la studii, sînt semnificative în sensul celor notate mai sus. Universitatea din Iași nu s-a născut din nimic; a încorporat în ea o bogată și generoasă tradiție științifică; în virtutea acesteia și a propriilor sale obiective, de la început, încă, ea s-a arătat refractară improvizației și diletantismului, introducînd, prin activitatea slujitorilor ei, o atmosferă de responsabilă rigoare.

Așa cum se poate constata, din materialele existente în Arhive, profesorii, tineri în marea lor majoritate[28], posedau studii serioase, în universități cu prestigiu din țările Apusului, care conferea activității lor garanțiile corespunzătoare. Admiterea în corpul academic se făcea cu mare rigoare. Semnificative în acest sens sînt cazurile în care unii dintre candidați sînt respinși, deoarece nu îndepliniau condițiile cerute de statutele Universității. Concursurile pentru ocuparea catedrelor, asupra cărora ne vom opri în continuare, au reprezentat prilejuri de riguroasă și responsabilă selecție.

Firește, profesorii nu au fost la fel, pregătirea nu a fost aceeași, nici talentele nu puteau fi uniforme. Îndatoririle didactice, deși reglementate prin statute și prin programele de învățămînt, în lipsa unor indicații exacte, variau în raport cu ponderea disciplinei dar și în funcție de maniera de apreciere a celui care preda. Spre sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm, Al. Philippide reliefa prejudiciile cauzate învățămîntului de această variație, care crea o mare inegalitate în repartizarea orelor. Raportul, consemna profesorul, varia de la 6 la 1[29].

Cursurile, expresie a cunoștințelor și a experienței acumulate de profesori, au reprezentat forma directă, nemijlocită, de comunicare. A fost firesc ca forța și eficiența lor să fie în

[28] Date privind profesorii, în dosarele nr. 23/1869, f. 39—54 (pentru anul 1874), nr. 5/1863 (pentru anii 1881—1884), nr. 5/1863, f. 1—9, 10—11, 12—14, nr. 7/1888—1889, 2/1864, f. 2 v., 9 v., 30 v., 44 v., 63, 71 v ș.a. Dintr-o situație din 1873, se desprinde faptul că, cu excepția lui P. Suciu, în vîrstă de 57 ani, a lui Șt. Emilian, 54, Gr. Cobălcescu, 44 și V. Challiol, 41, ceilalți aveau între 27 și 39 ani. Ibidem, dosar nr. 10/1873.

[29] În timp ce el a ținut 78 lecții, repartizate în 156 ore, profesorul Caragiani, de pildă, în aceeași Facultate, preda doar 27 ore. Navetismul unora din profesori modifica și mai mult raportul, în detrimentul procesului de învățămînt. Ibidem, dosar nr. 1/1914, f. 438, 483. În 1916, raportul a rămas același (dos. nr. 1/1916, f. 564—565). Mai echitabil repartizat era numărul de ore de la Facultatea de științe. Numărul prelegerilor varia între 44 (Rallet, teoria funcțiilor), 57 (C. Popovici, astronomie), 59 (Vera Myller, algebră), 60 (Al. Myller, geometria analitică), Ibidem, dos. nr. 1/1914, f. 607—608.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

raport direct proporțional cu nivelul de cunoștințe, dar și cu măestria cadrelor de predare, calitate care, de multe ori, putea să completeze dificultățile informației.

Evoluția ascendentă a Universității din Iași poate fi urmărită și în creșterea valorică a nivelului de comunicare. Integrarea Universității în circuitul universal de valori și-a găsit expresie, în egală măsură, atît în extensiunea capacității informaționale, de prelucrare și adîncire, cît și în perfecționarea mijloacelor și a formelor de transmitere și de asimilare. Este, acesta, un proces complex, care a întreținut, mereu, o atmosferă de dinamică efervescență creatoare, în cuprinsul căreia s-au definit personalități și curente, s-au conturat *școli*, care au conferit prestigiu Instituției, dar care, la rîndul lor, au fost proiectate, definite, s-au modelat și s-au afirmat în interiorul Universității. Creație a muncii și a spiritului colectiv, Universitatea din Iași a conferit adevărata finalitate și valoare activităților individuale, încorporîndu-le și definindu-le în substanța creației colective.

Începuturile nu au putut fi spectaculare. Pregătirea în școlile Apusului, chiar ridicîndu-se la nivelul cerințelor societății românești și a spiritului universitar, nu avea darul să înlocuiască experiența pe care o putea conferi doar activitatea practică. Această activitate, odată cu înzestrarea și perfecționarea tehnică, a sporit mereu capacitatea de cuprindere, a promovat continuu creația originală.

La început, cursurile nu au putut decît să reproducă manuale străine, în care era încorporată experiența didactică și științifică a universităților cu tradiție. În lipsa originalității — timpul și tinerețea profesorilor nu o îngăduiau, încă — unele dintre cursuri, avînd o subliniată notă proprie, s-au distins prin eleganța stilului și atractivitatea ce captau auditoriul. În acest sens, s-au detașat cursurile lui T. Maiorescu, ale lui S. Bărnuțiu, Ștefan Micle, Petre Suciu [30] sau ale altor profesori, care, la deschiderea Universității, posedau, deja, experiența didactică.

Au trebuit să fie depășite începuturile, create condiții mai prielnice de lucru, acumulată experiența corespunzătoare, adîncite preocupările de cercetare pentru ca activitatea profesorilor la Catedră să capete substanță și strălucire. Progresele realizate, în anumite domenii, cel puțin, au fost remarcabile. Profesorii de mare prestigiu care au ilustrat Universitatea și i-au consolidat prestigiul au fost, totodată, oameni de știință, cu aleasă cultură, cetățeni care și-au pus cunoștințele și talentul în slujba propășirii societății în mijlocul căreia trăiau.

Gr. Cobălcescu a reprezentat, încă de la început, o excepție. Cursurile sale s-au distins printr-o puternică notă originală; prelegerile sale, așa cum s-a apreciat, „se ridicau la nivelul unor adevărate momente solemne, un adevărat discurs ce cuprindea o monografie aproape completă asupra chestiunii despre care se trata" [31]. P. Poni, fondator al școlii românești de chimie, ca și Cobălcescu, și-a dezvoltat cercetările în acord cu nevoile practice impuse de dezvoltarea economiei românești, dar și cu nivelul atins pe plan mondial. Cursul său, însoțit de experiențe, se bucura de largă audiență. Manualele de fizică și chimie alcătuite de P. Poni, remarcabile prin nivelul lor științific și prin claritatea expunerii, au fost folosite vreme de 50 ani. Apreciindu-i, opera, înalta concepție care-l călăuzea, un alt remarcabil om al școlii, Dragomir Hurmuzescu, îi declara savantului-cetățean: „Prin lucrările d-voastră ați dus faima țării noastre peste hotare făcînd astfel ca România să ia parte cu succes la progresarea științei" [32].

Anastasie Obregia, creatorul școlii de chimie organică din Iași, care a ocupat Catedra de chimie organică creată prin scindarea, în 1892, a Catedrei deținută de P. Poni, prin îmbinarea fericită a teoriei cu practica, a contribuit efectiv la dezvoltarea climatului necesar cercetării științifice. Nu este întîmplător că, în acest climat de efervescență spirituală, la Iași, la începutul secolului XX, și-au desfășurat activitatea N. Costăchescu, primul doctor al Facultății de științe din Iași și P. Bogdan, părintele chimiei fizice din România, al cărui curs, inclus în cuprinsul a 4 volume, a reprezentat o contribuție de mare prestigiu, într-un domeniu de vîrf al științei moderne [33].

---

[30] D. Berlescu, *op. cit.*, p. 219—220.

[31] Cf. *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860—1960*, vol. II, București, 1960, p. 121 (în continuare, *Contribuții*).

[32] Universitatea, aprecia P. Poni, „nu este numai o școală destinată de a prepara diverși profesioniști de care un stat are nevoie; menirea ei este cu mult mai înaltă. Universitățile sînt mai înainte de toate și mai presus de toate focare de cultură, destinate de a răspîndi lumina, adevărul" *(ibidem*, p. 71, 94).

[33] *Ibidem*, p. 69, 74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După un strălucit doctorat trecut la Berlin, în 1897, P. Bogdan a fost „abilitat" ca docent în chimie fizicală, în 1906 ; pînă în 1910, a ținut un curs liber, frecventat cu „rară regularitate și cu un osebit interes" de toți studenții care au trecut prin Facultate [34].

In domeniul matematicii — deși, în primii ani, firesc, cursurile au fost adaptate — I. Popp creează terminologia românească pentru geometria analitică [35], iar N. Culianu și C. Climescu, pentru prima dată în românește, publică cursuri universitare de analiză matematică și de geometrie analitică [36], în deceniul al nouălea. După o perioadă de îndelungată și rodnică acumulare, la începutul secolului XX, prin crearea și activitatea Seminarului matematic și străduințele unui grup de străluciți profesori, în rîndul cărora s-a distins A. Myller, școala matematică din Iași s-a înscris, cu prestigiu, în lumea științifică a timpului. Cursurile profesorului Myller, causeur desăvîrșit, ofereau veritabile momente de desfătare intelectuală.

In domeniul fizicii, Dragomir Hurmuzescu, întemeietorul secției de electricitate, ale cărui lucrări, după expresia unui alt mare profesor și om de știință — Ștefan Procopiu — „l-au pus în primele rînduri ale fizicienilor din lume", a desfășurat, la Catedră și în afara ei, o prodigioasă activitate, legată de nevoile dezvoltării societății în mijlocul căreia trăia. Introducerea radioscopiei și a radiografiei în medicină, încercările — primele de acest gen din țară — de transmitere prin telegrafia fără fir, studiul radioactivității, sînt preocupări care vădesc larga receptivitate a omului și a savantului.

Din cuprinsul acestei enumerări nu pot lipsi D. Brandza, profesor care a întocmit primul manual universitar în domeniul specialității, desăvîrșind terminologia botanică românească sau Al. Popovici, succesorul său, ale cărui cursuri litografiate în cinci volume reprezintă un important document, relevant pentru stadiul învățămîntului botanicii [37]. Nu pot lipsi, în egală măsură, Paul Bujor, profesor înzestrat cu neîntrecut simț pedagogic, care a pus bazele unei adevărate școli de evoluționism în domeniul morfologiei animale, Leon Cosmovici și Ioan Borcea, profesori ale căror cursuri, urmărite cu interes și pasiune, s-au distins prin limpezime, acuratețe, prin ridicat nivel științific.

În galeria profesorilor care au creat *școli*, au imprimat direcții științei și culturii românești, un loc important l-a ocupat A. D. Xenopol. Din cursurile rostite la Catedra Universității din Iași s-a alcătuit și desăvîrșit monumentala *Istorie a românilor din Dacia Traiană*, s-au cristalizat și definit ideile care și-au găsit expresie în *Les principes fondamentaux de l'histoire* (1900) și, apoi, în *Théorie de l'histoire* (1908). Semnificativ pentru concepția care-l anima pe Xenopol, în legătură cu rosturile naționale ale istoriei, este faptul că, în primul an (1883—1884), cursul a fost consacrat analizei științifice a teoriei lui Rösler. Publicat sub formă de carte, conținutul analizei a văzut lumina tiparului la Paris, în 1885, sub titlul *Une énigme historique. Les Roumains au moyen-âge* [38].

De la Catedra de limba și literatura română și-a predat cursurile sale Al. Philippide. Monumentala sa *Origine a românilor* este o strălucită expresie a unei activități de aleasă ținută științifică și intelectuală. Tot acum, a intrat în viața universitară G. Ibrăileanu, ale cărui lucrări au fertilizat atît de generos ogorul literaturii, al culturii românești.

Facultatea de medicină, la rîndul ei, deși a început mai tîrziu, a izbutit, într-un termen scurt, să se impună, cu prestigiu, pe planul științei românești, în viața internațională. Progresul învățămîntului medical și al practicii medicale, la Iași, este legat de numele lui Emanoil Riegler, „didact admirabil", cel mai fertil cercetător și publicist dintre pionierii

---

[34] Arh. Stat. Iași, RU, dosar nr. 1/1909, f. 232—234, din 4 ianuarie 1910 (memoriul secției de chimie, în care se argumenta necesitatea înființării catedrei de chimie fizicală).

[35] *Contribuții*, p. 13.

[36] *Ibidem*, p. 19. I. D. Rallet, printre primii din țara noastră, a predat un curs de teorie a funcțiilor de o variabilă complexă. Pentru a se pune la curent cu informația științifică, mergea la Paris, unde audia cursurile savanților francezi. De asemenea, I. Mănescu este primul profesor român care a introdus în cursul său de calcul diferențial și integral elemente de teoria mulțimilor, în timp ce Miltiade Tzony a elaborat primul tratat de mecanică rațională, precum și o culegere de probleme, publicate între 1885—1888. De asemenea, V. Costin a introdus studiul geometrici proiective în învățămîntul din țara noastră. Cf. Gh Bantaș, *Dezvoltarea matematicii la Universitatea din Iași* (manuscris).

[37] *Contribuții*, p. 44, 65, 130—131.

[38] Cursul, de stringentă actualitate politică, a fost urmărit cu viu interes nu numai de studenți, dar și de numeroși intelectuali din Iași. Cf. Vasile Maciu, *Activitatea istoriografică a lui A. D. Xenopol*, în vol. *A. D. Xenopol — Studii privitoare la viața și opera sa*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1972, p. 14. Titlul românesc al cărții este : *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinții românilor în Dacia Traiană (1884)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

învățămîntului medical din Iași, cu o excepțională pregătire în domeniile foarte moderne ale chimiei biologice și medicale ; de numele d-rului Russ senior, pionier al chirurgiei din România, cel mai mare chirurg al țării, cum, pe drept, s-a apreciat, și a lui Leon Sculy, „strălucit operator" [39]. Alături de acești profesori din prima generație au activat și s-au afirmat, apoi, profesorii tineri, care au contribuit hotărîtor la orientarea modernă a școlii ieșene de medicină. În rîndul acestora figurează Fr. Rainer, Emil Pușcariu (creatorul Institutului antirabic din Iași, al treilea din lume, după Paris și Odesa), N. Leon și C. I. Parhon. Prin activitatea lor, încă de la începutul secolului nostru, Școala de medicină de la Iași se înscrie printre școlile moderne ale epocii [40]. Unele dintre marile personalități ale învățămîntului medical din Iași și-au continuat activitatea, dezvoltînd-o, la Facultatea de medicină din București.

Remarcabile sînt, de asemenea, realizările profesorilor care au onorat și au definit profilul Facultății juridice de la Universitatea din Iași. Ideile înaintate în domeniul dreptului civil, rostite de la înălțimea Catedrei, de Dimitrie Alexandrescu, și-au găsit expresia în cele 15 volume ale *Tratatului de drept civil*, publicate de profesor în perioada 1886—1915. Matei Cantacuzino, la rîndul său, mare autoritate în același domeniu, s-a distins prin prelegeri strălucite ca nivel și cursivitate. De asemenea, Ion Tanoviceanu, unul din fondatorii științei dreptului penal din țara noastră, s-a format ca profesor și om de știință la Facultatea de drept din Iași, unde și-a elaborat tratatul său de drept penal.

Enumerarea ar putea continua ; din ea nu ar trebui să fie omiși, de pildă, C. Stere sau V. Pella, Traian Bratu, Agricola Cardaș, H. Vasiliu [41] și atîtea alte personalități care au dat strălucire dar, totodată și eficiență spiritului și activității universitare, învățămîntului superior din Iași.

Așa cum se poate constata, personalitățile care au onorat Universitatea din Iași nu sînt singulare, sporadice ; a existat o succesiune neîntreruptă în crearea și dezvoltarea unor școli științifice, în cuprinsul cărora s-au afirmat un mare număr de profesori, oameni de știință și cetățeni, totodată. Chiar dacă majoritatea și-au făcut sau și-au desăvîrșit studiile peste hotare, s-au format și s-au afirmat aici, în atmosfera de efervescență creatoare întreținută de o generoasă tradiție în cultivarea spiritului științific, a corectitudinii și a exigenței. Bilanțul realizat la sfîrșitul perioadei care se termină cu primul război mondial este edificator. Chiar dacă mijloacele materiale nu au fost întotdeauna optime — în legătură și cu dificultățile financiare ale unei societăți aflate într-un atît de complex proces de dezvoltare — realizările au fost remarcabile ; ele reprezintă rezultatul atît al eforturilor individuale, cît și al spiritului colectiv încorporat în tradiție și în experiență. Urarea pe care T. Maiorescu, în calitatea sa de rector, o făcea în toamna anului 1863, la deschiderea cursurilor, pentru înălțarea Universității pe culmile înalte ale științei, s-a materializat, în parte [42]. Faptul nu a fost posibil decît în urma unei munci perseverente, datorită capacității, spiritului de înaltă responsabilitate științifică și civică de care au fost animați slujitorii Instituției. Documentele Universității sînt semnificative în acest sens.

---

[39] C. Romanescu, *op. cit.*, p. 41, 45 și Marta Trancu-Iași, *File de jurnal*, București, 1982, p. 30—31.

[40] C. Romanescu, *op. cit.*, p. 55.

[41] Recomandîndu-l pe Traian Bratu, Al. Philippide sublinia „aptitudinea didactică de care a dat dovadă în prelegerile sale... fericitul său dar de expunere și metoda sa rațională". Senatul Universității reliefa „bogata sa cultură și necontenitele preocupări științifice" (Arh. Stat. Iași, RU, dosar nr. 11/1916, iunie 1916). Agricola Cardaș, se notează în propunerea de avansare, a dezbrăcat „pentru totdeauna știința zootehniei de bătrîna și decolorata ei mantie empirică". Pe lîngă „excelentele sale cursuri și lucrări de laborator „candidatul posedă lucrări științifice „pline de interes și de imaginație" (Cf. Ibidem, dosar nr. 10 A/1916, f. 16—17, ședința Senatului, din 21 martie 1916). H. Vasiliu, la rîndul său, a pus bazele unui institut agronomic, „a cărui binefăcătoare înrîurire asupra dezvoltării agriculturii noastre se va resimți în scurtă vreme". Apreciat drept „întemeietorul învățămîntului nostru universitar agricol", îi sînt reliefate alesele calități didactice și științifice. *(ibidem*, f. 30—31, ședința Senatului din 17 iunie 1916.

[42] Exprimîndu-și încrederea că Universitatea se va situa la cota valorică așteptată, T. Maiorescu încheia cu următorul îndemn : „Să ne susținem, dar, să ne îndoim curajul și activitatea... să introducem un spirit larg și o vatră de foc în edificiul ruinat în care este silită să-și desfășoare activitatea și de lumină care să încălzească și să lumineze toată patria comună. Mic este începutul, mare să fie sfîrșitul să trăiască Universitatea... !" (Ibidem, dosar nr. 2/1863—1864, f. 14—17).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este limpede faptul că, în decursul existenței sale, Universitatea nu a fost servită de valori egale și nici nu a fost, întotdeauna, la adăpost de cutezanța diletantismului sau a ignoranței; nu este mai puțin adevărat însă că slujitorii cei mai devotați — aceștia au fost cei mai numeroși — au apreciat și promovat, cu pasiune și curaj, adevărul și valoarea încorporate în știință. Cazurile sînt cu mult prea numeroase pentru a putea stărui aici asupra lor.

Exigența a sporit constant în raport cu diversificarea profilului și sporirea responsabilității. Dispozițiile legii din 1898, elaborată sub ministeriatul lui Spiru Haret, dacă au impus grijă în recrutarea și promovarea cadrelor, a facilitat, totodată, intrarea fără concurs, pe bază excepțională — în virtutea articolului 81 — a acelora care se distinseseră în domeniul cercetării, al activității științifice. Dosarele de concurs cuprind pagini de mare frumusețe, care dau expresie atmosferei de gravă seriozitate care guverna viața universitară din Iași. Candidații, care au devenit, apoi, profesori și savanți iluștri, și-au supus activitatea judecății unor specialiști consacrați, deja, în viața științifică și culturală a României moderne. Interesante sînt, în egală măsură și referatele nefavorabile, care subliniază probitatea și responsabilitatea profesională a semnatarilor [43]; frumoase și semnificative, în sensul care ne interesează, sînt, mai cu seamă, acele care pun în discuție activitatea și meritele unora dintre personalitățile cărora timpul le-a conferit consacrarea, pe care oamenii acelei vremi au pregătit-o prin responsabilitatea pe care și-au asumat-o.

Astfel, de pildă, pentru ocuparea Catedrei de drept civil și constituțional au concurat Paul Negulescu, doctor în drept de la Paris și C. Stere, care, fără să aibă titluri, suplinise, deja, postul. Raportul semnat de M. Cantacuzino, datat 17 aprilie 1903, subliniind că scrierile celui dintîi nu oferă criterii de apreciere asupra cunoștințelor autorului în materia specială a științei de stat și nici asupra „spiritului de metodă și de sinteză științifică", face elogiul lui C. Stere, simplu licențiat al Universității din Iași. Chiar lucrarea de licență a acestuia, remarcă referentul, „denotă deja acea cultură superioară, acel material științific bogat și bine coordonat, acea cercetare universală a chestiunilor ce le tratează...". Om de știință, C. Stere este, totodată, „un cugetător care simte adînc suferințele sociale în general și suferințele societății noastre în special... Lucrarea sa lasă impresia unei clădiri frumoase, bine așezate și în chip armonic înălțată" [44].

În discuțiile purtate în Consiliul Facultății de litere, în legătură cu cererea formulată de N. Bazilescu de a fi admis la examenul de docență, în specialitatea etică, se subliniază ideea că, pe de o parte, Facultatea trebuie să aibă certitudinea că solicitatorul este o personalitate științifică de valoare, iar pe de alta, posibilitatea de prezentare trebuie să fie deschisă tuturor. „Valoarea unei lucrări, se notează în acest sens, nu depinde de școlile și învățăturile prin care a trecut autorul. Oameni de valoare științifică incontestabilă, ca A. Comte, H. Spencer n-au avut studii universitare. Este necesar ca cei care aspiră să devină profesori să treacă, mai întîi, prin toate treptele ierarhiei. O simplă lucrare nu este probantă". „Aspirantul la profesorat — se dă în continuare expresie unei linii de conduită — să înceapă cu docența și să arate în cîțiva ani cum știe să propună materia și să trezească interesul ascultătorilor" [45].

La observația, nefondată, a profesorului Ilie Bărbulescu cu privire la lipsa de originalitate a lucrărilor lui D. Gusti, scrise în limba germană, „pentru un public străin", A. D. Xenopol, în replică, sublinia noutatea și valoarea contribuției: „Nu este vorba, consemna savantul, de a găsi adevăruri noi, ci de punctul de vedere subt care sînt privite adevărurile vechi". Sistemul de clasificare al științelor, realizat de D. Gusti în *Prolegomene* reprezintă „o lucrare absolut nouă". Publicarea lucrărilor în limba germană, continua istoricul, presupune, incontestabil, aprecierea favorabilă de care autorul se bucură în cercurile științifice și reprezintă un argument în plus în favoarea admiterii sale în postul la care candidează [46].

---

[43] Pentru respingerea unor candidaturi, vezi dosar nr. 10/1906—1907, f. 2—8, 20—31, 101—103 ș.a.

[44] Ibidem, dosar nr. 1/1902—1903, f. 39.

[45] Ibidem, dosar nr. 5/1903—1904, f. 28—29. Părerea este subscrisă de P. P. Negulescu, căruia i se raliază A. Naum și T. Antonescu. Vezi și *passim*.

[46] Referirea este la lucrarea *Sozialwissenschaften, Soziologie, Politik und Ethik in ehrem embeitlichen zusamenlang-Prolegomena zu einem sistem*. P. Găvănescul adăuga că D. Gusti nu și-a improvizat lucrările sale științifice, în timp ce P. P. Negulescu aprecia că este de preferat un candidat „care s-a manifestat bine în străinătate, altuia care s-a manifestat rău în țară". Ibidem, dosar nr. 8/1909, f. 68—75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O dată cu recomandarea lui O. Tafrali ca profesor la Catedra de arheologie și antichități, i se subliniază „vasta erudiție și stăpînirea desăvîrșită a mijloacelor de investigație", meritul de a fi îmbogățit știința cu rezultate noi (C. Stere) și „talentul extraordinar de desenator și pictor de miniaturi", care se adaugă la „erudițiune și cunoștințe" (A. D. Xenopol) [47].

Lucrările lui Vîlsan, prezentat la concursul pentru ocuparea Catedrei de geografie, au fost apreciate ca reliefînd „o solidă cultură științifică, spirit fin de observație, vădită putere de sinteză și analiză, luminată de o prodigioasă bogăție de fapte, îmbrăcate atrăgător într-o formă de o plasticitate cu adevărat literară, [în] care foarte rar se scriu la noi lucrările de știință", în timp ce probele orale sînt considerate drept „magistrale". A lăsat comisiei „o impresie admirabilă și desăvîrșita convingere de superioritate covîrșitoare" [48].

Haralambie Vasiliu, socotit, pe drept, întemeietorul învățămîntului nostru agricol, candidat la titularizare pe postul de profesor, este apreciat ca fiind înzestrat cu „aptitudini deosebite de neîntrecut organizator, cu pricepere tehnică, inițiativă înnoitoare, un dar minunat de a ști să radieze în sufletul studenților dragostea pentru studiul științelor agricole. Pe lîngă toate aceste aptitudini prețioase, se remarcă covîrșitoarea sa putere de muncă și răbdarea neînvinsă a omului întreg, cu o adevărată patimă de știința pe care a îmbrățișat-o" [49].

Referindu-se la însușirile lui Traian Bratu, candidat la postul de profesor la Catedra de limbă și literatură germană, Al. Philippide remarcă „prețioasele aptitudini didactice [...] fericitul său dar de expunere și metoda sa rațională prin care a atras numărul mare de studenți auditori" [50].

Ne aflăm în perioada de început a secolului XX, cînd, nu întîmplător, desigur, în acord cu profundele mutații din cuprinsul societății românești, cu noile direcții de dezvoltare, cu diversificarea infrastructurii capitaliste, Universitatea își lărgește apreciabil profilul. Discuțiile ce motivează diversificarea sau numirea cadrelor corespunzătoare sînt cît se poate de interesante. Fie că este vorba de profilul Facultății de medicină sau al celei de științe, în legătură cu orientarea tehnică a învățămîntului, fie că este vorba de științele umaniste, maniera în care sînt purtate discuțiile, adoptate hotărîrile — nu fără a fi reliefate dificultățile [51] — relevă aceeași constantă atitudine responsabilă față de rolul învățămîntului superior, în cadrul general al cerințelor timpului.

În cuprinsul acestui proces de prefacere, de completare a cadrului Universității, de creștere a responsabilității și eficienței didactice și științifice, care și-au găsit expresie și au fost favorizate de legea din 1898, s-au afirmat o serie de puternice personalități. Acestea, așa cum am observat și mai sus, nu reprezintă apariții singulare, se continuă și se întregesc în cuprinsul unor școli și curente, se disting prin capacitatea și prin realizările lor, sînt tot atîtea expresii ale spiritului critic, atît de fecund în Universitatea din Iași.

Legea din 1898, așa cum s-a remarcat mai sus, punea un deosebit accent pe activitatea științifică, admitea încadrarea fără concurs a acelor personalități cu aptitudini și realizări remarcabile. Cu toate că aceste dispoziții au fost criticate, din tendința de a menține posibilitatea alegerii pe baza concursului, sub incidența lor au fost admiși profesori care au sporit și au întărit prestigiul Instituției.

---

[47] Ibidem, condica nr. 7 A/1913, f. 34—35 (ședința Senatului din 1 iunie 1913).

[48] Ibidem, condica nr. 10/1916, f. 27, 29 (ședința din 23 mai 1916).

[49] Ibidem, f. 30—31.

[50] Ibidem, dosar nr. 11/1916, f. 2—6.

[51] Ibidem, dosar nr. 8/1909, f. 80 (decizia de înființare a Catedrei de farmacie chimică și galenică), dosar nr. 1/1895—1896 (Discutarea, în Senatul Universității a constituirii Catedrei de Logică și istoria filozofiei), condica nr. 10 A/1916, f. 3—4 (înființarea Catedrei de biologie vegetală, cererea pentru crearea Catedrei de histologie), dosar nr. 1/1909, f. 232, 234 (sublinierea necesității de a se constitui o catedră de chimie fizicală. Recomandarea elogioasă făcută lui P. Bogdan, cu studii „strălucite" la Berlin, sub conducerea lui A. Jahn și W. Ostwald), dosar nr. 8/1909, f. 60 (Discuțiile și deciziile Senatului cu privire la obligativitatea cursului de chimie fizicală, de separare a Catedrei de zoologie de cea de fiziologie, pentru înființarea Școlii de electricitate), dosar nr. 1/1911, f. 307—308 (memoriul pentru înființarea Secției de științe agricole — 10 iunie 1911), condica nr. 10 A/1916 f. 15 (Hotărîrea adoptată de Senatul Universității, la 21 martie 1916, de a se interveni la Minister pentru legalizarea funcționării Institutului agricol și al Institutului electro-tehnic), dosar nr. 1/1916, f. 71, 289 (Memoriul lui O. Tafrali prin care solicita înființarea unui muzeu de antichități, pentru apărarea și conservarea colecțiilor), dosar nr. 4/1913, f. 44—45 (Memoriul lui C. Stere, din 20 martie 1913, pentru acordarea de fonduri necesare reparării clădirilor și cumpărării de cărți) ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dezbaterile și concluziile formulate cu prilejul acordării titlurilor unora dintre profesorii încadrați în categoria personalităților de excepție sînt semnificative în sensul celor notate mai sus. Astfel, spre exemplu, în ședința Senatului, din 31 mai 1912, în care s-a discutat activitatea profesorului I. Borcea, sînt reliefate cîteva aspecte, caracterizante, credem noi, pentru atmosfera din centrul universitar al Iașului. I. Borcea, remarca P. Bujor, s-a distins prin lucrări de mare valoare în specialitatea Catedrei (de zoologie) : „pe cît s-a putut distinge un naturalist român și în mediul nostru așa de puțin prielnic activității științifice. Nu putem cere ca dl. Borcea să fie un naturalist de talia unor Darwin, a unui Haeckel, a unui Claude Bernard sau a unui Pasteur. Sînt convins că e cel mai distins naturalist din țara noastră care poate ocupa Catedra".

I. Simionescu, referindu-se la sensul dispoziției legale, la mediul științific românesc, la evoluția noastră culturală, realizată într-un interval de timp atît de redus, consemnează că I. Borcea „a atacat subiecte controversate de care sînt legate nume ilustre, clarificînd chestiunile, generalizînd rezultatele ; și-a atras, în felul acesta, elogii din partea specialiștilor străini". A urmărit lucrări absolut originale, „tăind drumuri noi în cîmpuri neexplorate, cu mijloace modeste". Nu trebuie trecut cu ușurință asupra faptului că „*o bună parte din lucrările sale le-a săvîrșit în țară, în laboratorul său modest înzestrat, în mediul puțin prielnic lucrului*" (subl. n.). Cu lucrările realizate aici, continua profesorul, s-ar fi impus, în măsură egală, în străinătate. Produs al Facultății din Iași — își exprima încrederea ilustrul om de știință, el „nu va fi numai unul din acele elemente care ține numai la rangul și cinstea de profesor, ci va fi o forță care va contribui la întărirea și înălțarea prestigiului instituției și a orașului în care se află" [52].

Opoziția împotriva numirii pe cale excepțională a unora dintre profesori, pe care a manifestat-o, constant, aproape, slavistul Ilie Bărbulescu, de pildă, a avut în vedere nu calitățile celor în cauză, ci, mai mult, încălcarea principiului privind concursul, considerat de unii drept *singurul criteriu* capabil să asigure alegerea celor mai valoroși candidați. Discuțiile în acest sens reliefează, odată mai mult, spiritul de înaltă exigență care se manifesta în aceste importante împrejurări. Astfel, la 31 mai 1912, propunerea în favoarea numirii ca profesor a lui C. I. Parhon nu a întrunit numărul necesar de voturi. Discuția a fost reluată la 6 noiembrie 1912, cînd propunerea a fost acceptată cu o majoritate absolută [53]. Profesorul Ilie Bărbulescu însuși, după ce a cercetat lucrările candidatului, și-a putut da seama de valoarea lui, de faptul că reprezintă „o personalitate puternic schițată în mișcarea științifică medicală". In consecință, a fost constrîns să renunțe la rezerva inițială.

De asemenea, la 19 martie 1913 este votată, în unanimitate, propunerea unui număr de 9 profesori de la Facultatea de medicină, pentru numirea d-rului Francisc Rainer ca profesor titular la Catedra de anatomie descriptivă. Aprecierile sînt deosebit de elogioase, justificînd aplicarea articolului 81. Numirea este considerată drept „o strălucită achiziție" [54].

O vie dispută a provocat propunerea de promovare a lui G. Ibrăileanu. Obiecțiile au fost formulate, mai mult, în legătură cu faptul că nu a fost îndeplinită condiția în conformitate cu care candidatul la postul de profesor trebuia să fi susținut teza de doctorat cel puțin cu trei ani în urmă. Or, G. Ibrăileanu deabia își susținuse teza. Discuția a reliefat, pe de o parte, spiritul de exigență de care am pomenit, iar pe de alta valoarea deosebită a candidatului și atmosfera constructivă a dezbaterilor.

A făcut opinie separată profesorul I. Găvănescul. Acesta, fără să nege valoarea candidatului, dovedită în anii în care a funcționat la Catedră, considera că aplicarea articolului 81 ar răpi posibilitatea de a se prezenta la concurs a unor candidați cu merite egale sau asemănătoare (P. Haneș, E. Lovinescu) [55]. Cea mai caldă pledoarie în favoarea lui G. Ibrăileanu a fost rostită de A. D. Xenopol. Ar fi o nedreptate, aprecia savantul, dacă nu am accepta intrarea candidatului în Universitate pe această cale, extraordinară. „Școala ar pierde

---

[52] Cuvinte pline de aleasă prețuire rostește și M. Cantacuzino, Opinie separată, din principiu, face profesorul I. Bărbulescu. (Ibidem, dosar nr. 13 A/1912, f. 24—27).

[53] Deși recunoaște valoarea deosebită a lucrărilor candidatului, faptul că reprezintă „o capacitate în lumea științifică", profesorul Thiron recomandă concursul. S-a opus profesorul G. Socor. (Ibidem, condica nr. 14/1911, f. 61).

[54] Ibidem, f. 86.

[55] Profesorul Ilie Bărbulescu, de data aceasta, (împreună cu P. Bujor, dr. N. Leon, M. Costăchescu) se pronunță în favoarea candidatului. „cînd această propunere este semnată de profesori eminenți — notează el, specialiștii în materie, eu nu stau la îndoială, mă unesc cu părerea acestora care constituie o garanție pentru mine" — Actul fusese semnat, printre alții, și de Al. Philippide (Ibidem, condica nr. 14/1911, f. 41 v. — 47).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un element de mare valoare". G. Ibrăileanu „nu are nevoie de diplome de doctor pentru a deveni profesor deoarece această diplomă dă poate o strălucire ştiinţei sale, dar nu o documentează, nici nu o întemeiază. Dsa este calificat pentru profesoratul la Universitate prin toată cariera de pînă acum". Marele istoric realizează o pertinentă analiză a operei criticului şi istoricului ieşean. „A nu primi ca profesor pe un om care a dat o dovadă atît de strălucită de cunoştinţe şi talent, sublinia în continuare A. D. Xenopol, ar fi a se necunoaşte interesul Universităţii şi al învăţămîntului superior, deoarece asemenea oameni nu se întîlnesc în fiecare zi, pentru a fi culeşi pe cale ordinară; şi dacă articolul 81 al legii, care a fost atît de criticat [...] ar găsi întotdeauna aplicare ca acum pe care cerem să se facă astăzi, desigur că el ar constitui una din cele mai înţelepte prevederi ale legiuitorului" [56] O judecată pe deplin confirmată de istorie.

Merită să fie relevate şi argumentele aduse în discuţie cu prilejul recomandării Verei Myller ca profesor titular, în temeiul articolului amintit al legii din 1898. Candidata, se notează în document, „s-a distins prin lucrări ştiinţifice de mare valoare, nu numai în modestul nostru mediu de activitate intelectuală — fără tradiţii temeinice ştiinţifice şi fără îndelungi evoluţii culturale — dar văzută chiar şi prin reflexul lumii ştiinţifice din străinătate, unde e cunoscută şi apreciată datorită lucrărilor sale de o reală originalitate şi concepţie".

In afară de argumentul valoric, la care aderă şi pe care-l subliniază, profesorul Paul Bujor invocă, în continuare, şi un alt argument întemeiat, care pledează în favoarea avizului favorabil. „Socot că a venit vremea, notează profesorul-cetăţean, să se deschidă şi femeii porţile tuturor ramurilor de activitate, unde ea se arată capabilă de a fi folositoare. Sînt convins, încheia el — din nou, aprecierea a fost confirmată în posteritate — că, mai tîrziu, Universitatea noastră se va mîndri, cum se mîndreşte Universitatea din Paris cu M-me Curie, cum s-a mîndrit Universitatea din Stockholm cu Sofia Lovalis Laya".

V. Costin, la rîndul său, consemnează că Vera Myller, de 6 ani, lucrează cu rîvnă şi autoritate ştiinţifică, publicîndu-şi studiile „în mari reviste matematice mondiale". Îndeplineşte „strălucit", apreciază el, condiţiile solicitate de articolul 81. Prin promovarea sa, Universitatea „va cîştiga un element preţios care îşi consacră toată valoarea personalităţii sale distinct evidenţiate în lumea ştiinţifică, pentru sporirea prestigiului modestei noastre Facultăţi de ştiinţe, dar *mai cunoscută în străinătate, după cum s-a recunoscut la un congres ţinut la Geneva acum cîţiva ani, decît foarte multe din facultăţile similare din străinătate, mai bătrîne, cu mijloace incomparabil mai suficiente*" [57] (subl. n.).

Numirea prin mijlocirea articolului de excepţie a fost folosită ca mijloc de apărare şi promovare a oamenilor consacraţi, deja, în activitatea universitară. Cu toate reproşurile care s-au formulat împotriva procedurii, utilizarea ei, în toate cazurile, s-a dovedit îndreptăţită şi consecinţele au fost fecunde.

Activitatea ştiinţifică a profesorilor Universităţii din Iaşi nu s-a putut detaşa de activitatea la catedră; una o completa, o înnobila şi o justifica pe cealaltă. Ea nu poate fi măsurată separat; conţinutul lucrărilor ştiinţifice ale profesorilor au fost incorporate în substanţa cursurilor, în munca de seminar sau de laborator, contribuind, generos, la formarea unui corp de specialişti şi oameni de cultură, care s-a încadrat în circuitul valoric al cercetării româneşti. O *bibliografie completă* [58] a producţiei ştiinţifice a acestei perioade istorice, posibilă şi necesară, ar fi în măsură, poate, să ofere o altă *imagine* decît aceea creată prin aprecierea sporadică şi unilaterală.

Producţia ştiinţifică a epocii asupra căreia stăruim, impresionantă sub raport cantitativ, diversificată mereu în raport cu creşterea cerinţelor şi sporirea orizontului ştiinţific şi cultural, este, în parte, de mare valoare teoretică şi practică, contribuind activ la sporirea patrimoniului naţional. Spaţiul nu ne îngăduie o dezvoltare mai largă, după cum nu ne îngăduie să stăruim asupra publicaţiilor ştiinţifice, asupra participării profesorilor Universităţii din Iaşi la circuitul universal de valori asupra *integrării* în viaţa culturală şi ştiinţifică a timpului lor; nu ne îngăduie să subliniem măsura în care slujitorii Universităţii din Iaşi au fost *oameni ai*

---

[56] Ibidem (şedinţa Senatului din 7 iulie 1912).

[57] Ibidem, condica nr. 10 A, 1916, f. 18—21 (Şedinţa Senatului, din 21 martie 1916). Propunerea a fost acceptată cu 9 voturi. Au votat împotrivă M. Cantacuzino, pe motiv că aplicarea articolului „devine gingaşă din punct de vedere al dreptului atunci cînd există concurenţă" şi I. Găvănescul.

[58] Cînd a fost rector (octombrie 1898 — octombrie 1901), A. D. Xenopol s-a gîndit să constituie o „carte de aur" a Universităţii, în care, pe lîngă succinte biografii a profesorilor, să fie consemnate toate lucrările ştiinţifice. Cf. D. Berlescu, *A. D. Xenopol, Cronica unui rectorat*, în vol. *A. D. Xenopol — Studii privitoare la viaţa şi opera sa*, p. 333.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cetății; savanți-cetățeni. „Soldați ai civilizațiunii[59]", ei au înțeles, de la început, că direcția spre care trebuie orientate eforturile lor *„nu poate fi alta decît aceea care tinde la întărirea neamului, la înălțarea poporului românesc"*. Universitatea din Iași nu s-a mărginit „a fi o școală înaltă pentru pregătirea unor specialiști, ci, totodată, un mare așezămînt care să apere și să cultive interesele culturale ale neamului întreg". Este, aceasta, o constatare pe care o formula, autorizat, unul din cei mai străluciți reprezentanți ai *Almei mater*, la începutul veacului nostru[60].

Adîncirea și a acestor laturi ar oferi o imagine completă asupra locului și a rolului Universității din Iași în viața și în dezvoltarea României moderne.

Creată în anii fierbinți ai Unirii, cu scopul de a sluji interesele majore, sociale și naționale, sintetizînd, în esența sa, o valoroasă tradiție științifică, Instituția a dat rod bogat, slujind la definirea culturii și a personalității noastre naționale. Istoria Universității din Iași se confundă cu istoria maturității naționale românești. Cercetarea adîncă și multilaterală a trecutului său reprezintă, totodată, o investigație capabilă să definească mai limpede personalitatea noastră spirituală. Notațiile noastre s-au dorit a fi un început, pe calea încă lungă a unei *istorii complete*, atît de necesară timpului în care trăim.

L'UNIVERSITÉ DE JASSY DANS L'HISTOIRE DE LA ROUMANIE MODERNE (1860—1918)

RÉSUMÉ

Pour l'auteur de l'étude, la certitude que l'histoire de l'Université de Jassy est l'histoire même du développement de la société roumaine moderne, devient une vérité axiomatique. Par consequent, l'histoire de l'Université de Jassy, estime l'auteur, ne peut pas être connue et appréciée comme il se doit, que dans l'espace environant des six décennies d'histoire roumaine moderne.

Recevant en héritage l'ancienne tradition de l'Academie princière de XVII-ème siècle et de „l'Academia Mihăileană" (1835), et assimilant, également, la propension scientifique caracteristique à la Moldavie et à la ville de Jassy, l'Université est devenue l'expression fidèle des necessités de modernisation de la société roumaine et de la décision de celle-ci de se faire inscriere dans le mouvement universal des valeurs humaines.

L'histoire moderne de la Roumanie s'est développée dans un contexte international très difficile et dans le cadre des profonds antagonismes sociaux. Et pourtant, les effets ont été remarquables. C'est à cette époque, que les structures modernes de l'état ont été édifiées,

[59] *Anuarul Universității*, mijlocul de „strîns raport cu lumea științifică din Europa apuseană", după expresia lui T. Maiorescu, care-i cerea apariția (Arh. Stat. Iași, RU, dosar nr. *2/1863—1864*, f. 179), a fost trimis și solicitat de numeroase universități (cf. Dosar nr. 1/1899—1900, f. 6, 1/1906, f. 268, 285, 287—288, 304, 317, 320, 322—323 și passim). Prin grija lui Xenopol, *anuarele* pe anii 1898—1899 au fost trimise la 165 de instituții similare de peste hotare. Intenția profesorului era de a realiza o ediție franceză, cu scopul de a oferi „o imagine fidelă a puterilor intelectuale strînse în jurul Universității" (D. Berlescu, *Universitatea din Iași*, *loc. cit*, p. 333). În legătură cu societățile științifice și revistele, a se vedea, Dr. Hurmuzescu, *op. cit.*, D. Berlescu, *Universitatea din Iași...*, p. 222 și urm. Arh. Stat Iași, RU, dosar nr. 7 A/1913, f. 52, 59, C. Romanescu, *op. cit.* ș.a. Pentru legăturile cu străinătatea (schimburi de publicații, de delegații, participarea la congrese etc. materialul este foarte bogat și solicită o tratare specială. De asemenea, implicarea slujitorilor Universității din Iași în viața culturală, socială și politică și eficiența acestei implicări se cer a fi separat studiate și apreciate.

[60] *Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1898—1899*, Iași, 1900, p. 5—18. Util de reținut în acest sens este faptul că A. D. Xenopol a militat, cu dăruire, pentru organizarea studenților în cursul unor largi activități în lumea satelor, care să aibă în vedere ridicarea nivelului cultural al țăranilor. „Societatea universitară" pe care o proiecta savantul, trebuia să răspîndească în popor ideile înaintate care se făureau în jurul Universității (concepția sa cu privire la *extensiunea universitară*). Conferințele rostite de profesorii Instituției aveau o asemenea orientare. Ele au fost publicate în volumul intitulat *Din nevoile poporului român*. Cf. D. Berlescu, *A. D. Xenopol, Cronica unui rectorat*, *loc. cit.*, p. 332.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'unité nationale renforcée et l'intégration avec l'économie, la vie politique et spirituelle de l'Europe accomplie. Profondement ancrée dans les réalités du moment, l'Université de Jassy a participé, avec efficacité, à cette oeuvre, en se mettant au service de l'idéal de la collectivité roumaine : l'achèvement de l'unité de l'État.

Après avoir exposé et éclairci les difficultés de ses premières années d'existence, l'auteur presente le dévéloppement progresif de cette Institution culturelle : la consolidation de sa structure et l'extension de ses préocupations, les rapports avec le monde scientifique de l'époque, l'activité des professeurs et leurs mérites professionnels et scientifiques ainsi que leur participation à la vie matérielle et spirituelle du peuple, manifestation d'une ferme conduite démocratique et humaniste.

De vrais „soldats de la civilisation", comme ils ont été considérés, les professeurs de l'Université de Iaşi, initiateurs des *écoles* de réputation internationale, ont compris que le but de leurs efforts „ne peut pas être, comme un d'eux — A. D. Xenopol — l'a dit, que l'un qui aspire vers la consolidation, et le progrès du peuple". C'est pour cette raison que l'Université de Jassy, la première université de la Roumanie, s'est pas borné être, ajoute le même Xenopol, „une haute école pour la formation des specialistes ; elle a toujours été une grande institution qui a defendu et a cultivé les intérêts culturels du peuple entier".

L'histoire de l'Université de Jassy, conclut l'auteur, est l'histoire même de la maturité nationale roumaine. L'éxamen profond et multiforme de celle-ci — si nécessaire aujourd'hui — sera en mesure d'élucider clairement l'individualité de notre nation, à la constitution de laquelle, l'Université a effectivement participé.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNIVERSITATEA IEŞEANĂ ŞI SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ ÎN EPOCA CONTEMPORANĂ (I)

DE

MIHAI C. DORIN

Implinirea idealului deplinei unităţi naţional-statale în anul 1918 a declanşat un amplu proces de înnoiri în toate palierele societăţii româneşti. Maturitatea şi echilibrul în acţiune, cristalizate în urma unui îndelungat proces istoric reflectat în planul conştiinţei şi-a pus încă odată sigiliul inconfundabil asupra înfăptuirilor ce aveau să urmeze. Noul început care se deschidea în istoria noastră, noua „serie istorică", este prelungirea logică a celei anterioare care, după 1859, se concretizase în programul de modernizare al societăţii. Unirea cea Mare avea, la rîndul său, să fie consolidată prin reforme avansate într-o nouă şi democratică alcătuire statală. Reforma agrară ori cea electorală, noua legislaţie pentru masele muncitoare din industrie, asigurarea libertăţilor de conştiinţă, de asociere şi de organizare politică, garantarea folosirii limbii naţionale şi a dezvoltării culturii specifice fiecărei etnii de pe pămîntul României, pot, cu demnitate să figureze în orice cartă a libertăţii.

Efortul de a consolida şi a construi a angajat toate clasele şi categoriile sociale. În planul culturii asistăm la un program concertat, generos şi profund, de regîndire a conceptelor fundamentale, de organizare şi modernizare, program ce angajează toate energiile [1]. Adaptarea culturii la noul ritm al istoriei, deschiderea constructivă de natură să evite mimetismul, spre orizonturile largi ale celei europene, o aşează imperativ în ipostaza de a se încadra, alături de ştiinţă, aşa cum s-a pledat responsabil [2], în rîndul forţelor de producţie. Nu abandonul total al statutului tradiţional al culturii, dar o mai fermă angajare în soluţionarea problemelor sociale era de dorit acum. Este, aceasta, ideea pregnantă a tuturor factorilor interesaţi în organizarea culturii: statul, partidele politice, personalităţile culturale [3]. D. Gusti sintetiza noul statut al culturii atunci cînd arăta că munca intelectuală a fost chemată după război să lucreze alături de munca manuală la reforma lumii [4].

Intre instituţiile menite să asigure culturii finalizarea proiectelor sale, universitatea se detaşează pregnant. Prima sarcină care preocupă factorii responsabili are ca obiect menirea sa socială. Angajamentul în rezolvarea problemelor sociale şi nu doar reflectarea lor detaşată punea universităţii sarcini noi, capabile să-i asigure, adecvat, eficienţa. Problemele învăţămîntului superior preocupă numeroşi intelectuali şi oameni politici. Programele partidelor, fără excepţie, reflectă, la rîndul lor, acest interes [5]. Dacă acestea din urmă poartă pecetea raţiunii propagandistice şi, în consecinţă, trebuie abordate cu un plus de prudenţă, opiniile personalităţilor culturale sînt mai semnificative tocmai datorită libertăţii şi sincerităţii pe care le reflectă. In opinia lui P. Andrei, şcoala superoară avea o întreită misiune: „Să pregătească pentru o profesiune, să formeze cercetători pentru ştiinţă..., să pregătească şi să dezvolte personalitatea cetăţeanului" [6] La rîndul său, V. Pârvan aborda problemele universităţii româneşti în strînsă relaţie cu cele ale societăţii. Universitatea urma să fie o instituţie supe-

---

[1] Z. Ornea, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea* Bucureşti, 1980, p. 100—101.

[2] I. Saizu, *Relaţia ştiinţă-societate în gîndirea românească interbelică*, în *RdI*, 5/34, 1981, p. 799—818.

[3] A. Loghin, I. Saizu, *Soluţii în modernizarea rosturilor culturii româneşti*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 191—206.

4. D. Gusti, *Opere*, III..., p. 261.

[5] I. Saizu, *Menirea învăţămîntului şi modernizarea României contemporane* (puncte de vedere din perioada interbelică), în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 247—263.

[6] P. Andrei *Opere sociologice*, II, Bucureşti, 1975, p. 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rioară necesară perfecționării etnice, politice și culturale a tuturor claselor sociale, implicată direct în conducerea curentelor de idei „în direcția politicei și higienei sociale, în direcția politicei naționale și în direcția culturii sociale și naționale" [7]. Formarea personalității tinerilor, refacerea unității universitare, deschiderea spre nevoile societății prin intermediul extensiunii universitare, reprezintă sarcinile imperative ale școlii superioare românești după opinia lui N. Iorga [8]. Adaptarea la nevoile reale ale României moderne era, după L. Mrazec condiția fundamentală ca aceasta să-și poată exercita „influența binefăcătoare la care îl destină menirea și funcționarea sa în stat" [9]. Pentru C. Angelescu, perioadă îndelungată ministru al instrucțiunii, menirea universității era direct legată de „valoarea contribuției pe care ea o aduce progresului civilizației și sporirii patrimoniului culturii universale [10]. Profesorul ieșean Gr. T. Popa considera că una din virtuțile universității, cu funcție de model social-cultural este „spiritul universitar" definit prin căutarea fără limite, fără tipare a adevărului. Fără acest spirit învățământul superior ar fi cel mult „un ritual..., o programă sau o ceremonie" nu însă învățământ, adică instrument de transformare continuă a „aspectelor naturei" [11]. I. Simionescu avea în vedere un adevărat program de renaștere culturală prin intermediul universității. Îmbogățirea și conservarea identității naționale și culturale, directa angajare în transformarea socială, în cunoaștere și utilizarea bogățiilor țării, în educația civică, pun în fața universității, după opinia autorului sarcini noi și îndrăznețe [12]. După O. Ghibu, universitatea trebuia să fie o instituție națională formativă „un templu al științei pe baze naționale superioare, românești și latine" [13]. La rîndul său C. Kirițescu, abordînd misiunea socială a universității, propunea o soluție de echilibru, credem de mare actualitate, între funcția sa intelectuală și cea profesională, între cercetarea fundamentală și cea aplicativă [14].

Dacă aceasta a fost misiunea universității românești așa cum a fost ea gîndită în epocă, în cele ce urmează, ne propunem să delimităm care a fost locul și rolul Universității din Iași în societatea românească. Prima universitate națională avea să-și continue generoasele tradiții, cu sarcini și obiective sporite, în noua Românie de după 1918. Este vorba de o tradiție a angajării sociale și culturale determinată de grija responsabilă pentru soarta poporului și a culturii românești. La 1918 universitatea moștenea o tradiție și o gîndire vie ce i-au permis să se mențină activă și constructivă în mijlocul transformărilor societății.

O succintă retrospectivă privind activitatea științifică și culturală de la Universitatea ieșeană în anii interbelici vor proba concludent că aceasta nu s-a cantonat în turnul de fildeș al izolării, independentă de motivația exterioară, într-o autonomie totală. Relația Universității cu societatea a funcționat în termeni normali, modificările operate în cadrul celei dintîi fiind un produs al situațiilor sociale schimbate, al efortului de a face față nevoilor unei societăți în plin proces de reformare.

Activitatea școlilor științifice create la Universitatea ieșeană, precum și a curentelor culturale și artistice, izvorîte și dezvoltate în mediul său, fac proba incontestabilă că ea s-a considerat legată de destinul general al societății, iar aceasta, la rîndul său, i-a reclamat contribuția, i-a determinat în ultimă instanță, orientările și direcțiile de investigație.

Știința la Iași este reprezentată aproape exclusiv în perioada interbelică de activitatea Universității. Cercetarea științifică avea deja o tradiție constituită în secolul anterior prin școlile lui G. Cobălescu și P. Poni. *În perioada interbelică se realizează un considerabil progres* în cercetarea din domeniul științelor exacte și ale naturii, numeroase dintre acestea fiind de importanță și prestigiu european. În domeniul matematicii, spre exemplu, la Iași s-a constituit una din cele mai prestigioase școli din țară, în jurul unor eminenți matematicieni din care citîm doar pe cei mai reprezentativi: Al. Myller în domeniul geometriei analitice, Octav Mayer în domeniul geometriei proiective, Vera Myller în domeniul algebrei superioare

[7] V. Pîrvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 17.

[8] N. Iorga, *Pentru Universitate*, Vălenii de Munte, 1929.

[9] L. Mrazec, *Învățămîntul superior — știință*, în *BIRE*, II, 1934, 2, p. 256.

[10] C. Angelescu, *Menirea universităților românești*, în *RGI*, XXIV, 1936, 9—10, p. 328—329.

[11] Gr. T. Popa, *Spiritul universitar și tendințele învățămîntului* în „Însemnări ieșene", 12, an. II, 1938.

[12] I. Simionescu, *Rolul universităților române*, în Revista științifică „V. Adamachi", vol. XIII, 1926—1927, p. 7.

[13] O. Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare*, București, 1929, p. 35.

[14] C. Kirițescu, *Universitățile și lumea modernă*, în *RGI*, XXV, 1937, 7—8, p. 245. 1960, p. 23—30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și teoriei funcțiilor, Gr. Moisil, în domeniul logicii matematici [15]. În cadrul aceleiași Facultăți de Științe s-au creat adevărate școli de cercetare în domeniul geologiei, școală legată de numele profesorului I. Atanasiu, al chimiei, în jurul profesorilor P. Bogdan, A. Obregia, N. Costăchescu, R. Cernătescu [16], al biologiei, școală creată de profesorii P. Bujor și I. Borcea [17], al geografiei, școală legată de numele profesorului M. David [18], al fizicii [19] în jurul profesorilor Dragomir Hurmuzescu și Șt. Procopiu.

Învățământul medical la Universitatea ieșeană s-a bucurat de prestigiul științific și personalitatea unor mari profesori. Alături de vechea generație a profesorilor A. Slătineanu, C. I. Parhon, I. Tănăsescu a apărut o nouă generație care a consolidat învățământul ieșean: N. Hortolomei, I. I. Mironescu, P. Anghel, V. Rășcanu, M. Ciucă, Gr. T. Popa, N. Leon, Al. Țupa, Vl. Buțureanu [20] etc. Școala de medicină de la Iași s-a impus pe plan național și european prin cercetări fundamentale în aproape toate domeniile medicale. Realizările sale în domeniile cercetării și ale terapiei, ale medicinei sociale, sînt tot atîtea interferențe cu mecanismul mai larg al societății.

Personalitățile care au activat în cadrul Facultății de Litere și filosofie constituie un capitol de primă mărime în istoria culturii naționale din secolul nostru. Prestigiosul corp profesoral al facultății s-a încadrat efortului general de dezvoltare și modernizare în sens european a culturii românești, a explorat tradițiile și fondul cultural străvechi românesc, a realizat opere ce rămîn fundamentale pînă azi în domenii precum: filologia, critica și istoria literară, istoriografia, filosofia, sociologia, psihologia. Opera lor avînd profunde implicații social-culturale, a intrat demult în patrimoniul național. Să amintim, fără pretenția de a epuiza lista, doar cîteva dintre marile personalități de la Facultatea de Litere și filosofie: Alex. Philippide, G. Ibrăileanu, Mihai Ralea, G. Călinescu, P. Andrei, I. Petrovici, D. Bădărău, Orest Tafrali, I. Minea, A. Otetea, Gh. Brătianu.

Facultatea de Drept care, pînă în anul 1933 (an în care s-a introdus concursul de admitere și, implicit, limitarea locurilor), a deținut cel mai mare număr de studenți din Universitate, s-a menținut pe linia tradițiilor sale democratice și umaniste în ciuda unor profesori, puțini la număr care au încercat, fără a reuși, antrenarea spre extrema dreaptă a activității politice a masei studenților și corpului profesoral. Prestigioși profesori ai facultății s-au impus cu autoritate în domenii diverse ale dreptului consolidînd tradiția școlii ieșene. Școala de drept a avut la Iași, în perioada interbelică, personalități de primă importanță precum: M. Cantacuzino, V. V. Pella, N. Dașcovici, V. Iamandi, Tr. Ionașcu.

Și tînăra Facultate de Științe agricole, creată în anul 1933, prin transferarea învățământului agricol și constituirea unei facultăți cu sediul la Chișinău, a reușit, în scurt timp, să se impună și să creeze un distins corp de profesori și cercetători în jurul personalității lui Haralambie Vasiliu și Agricola Cardaș. Opera științifică a facultății, într-o provincie preponderent agricolă și cu tradiții culturale mai modeste este, în același timp, o operă socială și de apostolat cultural.

Cea mai mică facultate a Universității, care a funcționat împreună cu cea de Științe agricole la Chișinău, Facultatea de Teologie, fără a avea tradiția și prestigiul celor de la Cernăuți și București, a avut o misiune socială incontestabilă, misiune pe care trebuie să o raportăm la realitățile societății românești din epoca respectivă, epocă care a reclamat-o în calitatea sa de instituție de educație civică, etică și națională. Să amintim că, între personalitățile ce au ilustrat activitatea acestei facultăți, se află distinsul teolog și scriitor Gala Galaction, precum și profesorul și militantul P. Constantinescu-Iași.

Profesorii Universității ieșene au fost angajați în importante activități cu profundă relevanță socială: au condus reviste de prestigiu științific, cultural-artistic și politic, au creat și condus societăți culturale și științifice, au popularizat știința prin intermediul extensiunii universitare, au pregătit numeroase generații de specialiști în domeniul științelor și artelor. Prin intermediul operei lor și a revistelor de cultură, universitarii ieșeni au realizat o importantă acțiune de conservare și dezvoltare a patrimoniului cultural, de natură să asigure culturii naționale participarea tot mai activă la schimbul mondial de valori. Astfel, prestigioasa revistă de literatură, știință și ideologie „Viața românească", a cărei animator a fost în perioada ieșeană, G. Ibrăileanu, reprezintă una din cele mai valoroase publicații culturale din țară, reușind să mențină Iașul între centrele cu o personalitate culturală distinctă, de valoare

---

[15] *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860—1960*, vol. II, București, [16] *Ibidem*, p. 67—83. [17] *Ibidem*, p. 126—177.

[18] *Ibidem*, p. 177—185. [19] *Ibidem*, p. 47—63.

[20] C. Romanescu, *Un secol de învățământ superior la Iași*, vol. I, *Facultatea de Medicină, 1879—1948*, Iași, p. 107—149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

națională. Sincerul atașament la idealurile democrației de coloratură poporanistă, cultivate de revista ieșeană, a transformat-o într-o tribună de apărare a democrației românești în fața asaltului curentelor de extremă dreaptă. Continuatoarea sa, revista „Însemnări ieșene", concepută ca publicație periodică a asociației „Prietenii Universității", a urmărit să asigure Iașului rolul său tradițional în cultura și viața socială românească.

Alte importante publicații au asigurat răspîndirea în țară și străinătate a rezultatelor cercetării universitare ieșene. În anul 1935, spre exemplu, universitarii ieșeni conduceau un număr de 16 publicații periodice. Numărul acestora crește, peste numai doi ani, la 21 de reviste științifice și de cultură [21].

O importantă misiune socială au avut-o în anii interbelici institutele de cercetare, asociațiile culturale și științifice precum și muzeele organizate în cadrul Universității. Ele au creat școli științifice, au realizat cercetări fundamentale și aplicative în numeroase domenii contribuind la rezolvarea problemelor reclamate de economia și cultura românească, au conservat inestimabile valori din patrimoniul cultural, esențiale în educarea generațiilor.

Facultatea de Medicină are, în perioada analizată, un Institut de igienă, care se ocupă de igiena socială, specializarea medicilor, precum și o filială a secției B.C.G. a Institutului Cantacuzino ce asigură prepararea vaccinului antituberculos pentru Moldova [22].

La Facultatea de Drept, prof. Ștefan Berechet conduce un Institut de istoria vechiului drept românesc, avînd ca publicație buletinul „Întregiri".

Pe lîngă Facultatea de Litere și Filosofie au funcționat: un muzeu de antichități, creat în anul 1916 de prof. O. Tafrali și ale cărui colecții aveau să pună bazele viitorului Muzeu de arheologie al Moldovei; Institutul de Filologie română „Al. Philippide", Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Institutul de Turcologie condus de Franz Babinger.

Profesorii Facultății de Științe au organizat și condus trei institute de cercetare reușind, prin rezultatele lor, să se impună în lumea științifică: Stația zoologică maritimă de la Agigea, Observatorul astronomic, Grădina botanică. Pe lîngă acestea, trebuie să mai amintim Seminarul matematic organizat de prof. Al. Myller care dispune de una din cele mai valoroase biblioteci matematice din lume.

Lista instituțiilor patronate de Facultatea de Științe agricole din Chișinău ne oferă, fie și numai prin aceasta, o imagine concludentă în privința misiunii sale sociale și culturale pentru această parte a țării. Astfel, facultatea coordona: Muzeul Național din Chișinău trecut în patrimoniul Universității în anul 1933; Stațiunea pentru ameliorarea plantelor și controlul semințelor; pepiniera Adamachi, care a realizat cercetări asupra ameliorării soiurilor de plante, a influenței îngrășămintelor [23].

Alte două institute ale Universității: Seminarul pedagogic universitar și Școala Normală superioară creată în 1937 au avut misiunea de a perfecționa pregătirea viitorilor profesori prin cultivarea virtuților practice ale învățămîntului.

O acțiune universitară cu reală vocație socială o reprezintă crearea, în anul 1935, a asociației „Prietenii Universității". Asociația avea scopul de a apăra și perfecționa instituțiile Iașului și ale Moldovei. „Prietenii Universității" își propuneau ca, prin activitatea personală și colectivă a membrilor săi, precum și prin tipărirea unei reviste (care avea să fie „Însemnări ieșene"), *să stimuleze lumea intelectuală a Moldovei* pentru a-și continua tradiționalul său rol în viața social-culturală românească. Asociația se organiza pe nouă secțiuni incluzînd cele mai diverse domenii: publicistică, administrativă, economică, culte, arte, educativă, sanitară, științifică, juridică și socială.

În cadrul acțiunilor extensiunii universitare profesorii Universității ieșene au conferențiat în diverse localități, asumîndu-și responsabil misiunea ridicării culturale a populației din această parte a țării. Propunîndu-și educarea adulților pe linie cultural-umanistă, practico-profesională și politică, Universitatea populară organizată cu sprijinul direct al cadrelor universitare ieșene s-a impus ca o prestigioasă instituție social-culturală răspîndind lumina științei în cele mai diverse medii sociale. Profesorii Universității ieșene au sprijinit, de asemenea, activitatea a numeroase asociații și cercuri cultural-științifice, precum: Astra-Basarabiei, cercul „Libertatea", Universitatea liberă București, Atenеul Tătărași, Cercul revistei „Minerva", asociații și cercuri culturale muncitorești [24].

---

[21] În „Anuarul Universității Mihăilene" (în continuare: *AUM*), 1937/1938, Iași, 1939, p. 30.

[22] Idem, 1930/1935, Iași, 1936, p. 422—423.

[23] Idem, 1937/1938, p. 225.

[24] *Ibidem*, p. 317.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prestigiul european al școlilor ieșene de știință, drept, medicină, filologie, istorie, filosofie s-a consolidat prin numeroasele colaborări ale universitarilor ieșeni cu diverse publicații din străinătate, participarea la diverse congrese internaționale, acordarea unor titluri științifice de către foruri universitare și academice europene, prin conferințele susținute în aproape toate țările din Europa.

O matură înțelegere a misiunii sale naționale a dovedit Universitatea din Iași cu ocazia organizării, în anul 1919 a Universității românești din Cluj. La apelul acesteia de a sprijini punerea bazelor unui învățământ superior românesc în Transilvania, mai mulți universitari ieșeni au plecat la Cluj contribuind la dezvoltarea tinerei universități. Au răspuns apelului: Emil Racoviță, V. Bogrea, T. Naum, Gh. Spacu, Raluca Ripan, C. Macarovici, V. Radu, T. Angheluță, Gh. Bratu, V. Dumitriu [25]. In mesajul trimis Universității clujene cu ocazia deschiderii sale oficiale în februarie 1920, Universitatea din Iași saluta evenimentul și își exprima convingerea și dorința colaborării pe temelia tradițiilor culturale ale Moldovei și Transilvaniei, de numeroase ori solidare în trecutul lor. „Universitatea din Iași — se spune, printre altele, în mesaj, își exprimă încrederea ei profundă în viitorul Universității din Cluj, care, situată la întîlnirea Orientului cu Occidentul, ocupă un post de onoare națională și are chemarea de a deveni farul intelectual al națiunii" [26]. Sprijinul acordat tinerei universități românești are semnificația unei profunde responsabilități naționale. Gestul este, în același timp, o replică generoasă prin care Universitatea din Iași înțelegea să mulțumească pentru ajutorul acordat la începutul ființării sale de intelectualii ardeleni: S. Bărnuțiu, Em. Suciu, Micle, Pop.

De un real folos a fost contribuția profesorilor ieșeni la organizarea Universității românești din Cernăuți. In iunie 1919, spre exemplu, Consiliul Facultății de Drept a hotărît ca profesorii săi să țină cursuri regulate la Cernăuți [27].

Generațiile de profesori, medici, ingineri, juriști și cercetători formați pe băncile Universității ieșene în perioada interbelică au contribuit la opera de ridicare culturală, științifică și economică, cu deosebire a Moldovei. Universitatea din Iași a devenit, în perioada de după 1918, principala instituție culturală a tuturor teritoriilor reunite din estul țării. Situația se reflectă, printre altele, în evoluția numerică a studenților provenind din Basarabia și Bucovina care, dacă în 1918 reprezentau doar 18% din totalul studenților, peste numai trei ani, în 1921, aceștia reprezintă 50% [28]. De asemeni, conducerea Universității a manifestat un deosebit interes pentru înscrierea la studii a tinerilor basarabeni, pentru asigurarea condițiilor sociale ale acestora [29].

Interesul cultural-național al Universității din Iași pentru Basarabia s-a manifestat și în alte planuri. Astfel, încă din primul an postbelic, Universitatea a inițiat, prin intermediul unor cursuri de vară, preluate ulterior, acțiunea de instruire a profesorilor din Basarabia contribuind la consolidarea legăturilor științifice și culturale cu această provincie [30].

O dimensiune ce reflectă incidența socială a universității o reprezintă, incontestabil, democrația sa externă, relevantă prin politica de asigurare a egalității șanselor pentru studiile superioare, în esență rolul său ameliorativ social.

In principiu, Universitatea ieșeană a dus, în limitele autonomiei sale și cu mijloacele asigurate de cadrul legal, o politică de educație orientată spre egalitate, spre o democratizare cu sensuri și implicații largi. Necesitățile unei societăți conștiente în privința valorii democrației, a importanței și sensului național al culturii superioare au completat și redimensionat, în acord cu ritmul nou al epocii contemporane, vocația tradițional-democratică a Universității ieșene. Intre vocația și declarațiile sale de intenție, pe de o parte, și realitățile sociale, pe de altă parte, relația universității cu societatea nu a funcționat totdeauna, în anii interbelici, la nivelul dorințelor, ci, la acela determinat (nu la modul total însă, după cum se va vedea) al posibilităților societății. Sensul acestei traiectorii relaționale este abordabil din dubla perspectivă a mecanismului intern al Universității (căreia îi subsumăm valori precum: vocație culturală, demnitate, democrație, toleranță, neîngrădită deschidere spre orizonturi culturale diverse etc.) și structura unei societăți cu calitățile (larg diversificate în anii postbelici)

---

[25] R. Radu, *Probleme politice și culturale în dezbaterea intelectualității ieșene în anii imediat următori primului război mondial*, în *CI*, Iași, 1980, p. 303.

[26] „Opinia", nr. 3 842 din 19 febr. 1920.

[27] „Opinia", nr. 3 660 din 29 iunie 1919.

[28] *AUM*, 1930/1935, Iași, 1936, p. 10.

[29] „Opinia", nr. 3 840 din 15 febr. 1920.

[30] „Opinia", nr. 3 676 din 20 iulie 1919; nr. 3 677 din 22 iulie 1919; nr. 3 955 din 4 iulie 1920.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și minusurile sale. Altfel, Universitatea riscă să fie trunchiat judecată prin prisma unor atitudini trecătoare față de societate, generate de reciproce neînțelegeri pe diverse probleme (să notăm printre acestea chestiunile materiale ale dotării, ale organizării interne, o anumită tendință a culturii universitare de tip tradițional cu orientare aproape exclusiv teoretică etc.) iar societatea acuzată pentru lipsă de receptivitate. Polarizarea celor doi termeni — universitatea și societatea — conduce discret spre o imagine dramatic disfuncțională inoperantă în planul științei istorice, falsă atît din perspectiva epocii respective cît și a judecății noastre. Singură Universitatea ori chiar în solidaritate cu alte instituții nu avea posibilitatea să ofere șanse egale tuturor celor interesați și dotați pentru cultură superioară, iar societatea, stratificată sub raport social-economic, nu le putea asigura. Această realitate nu infirmă însă înnoirile notabile produse în planul democrației societății românești reflectate și în politica școlară.

Se poate afirma că șansele la învățămîntul superior s-au diversificat mult după primul război mondial, pe de o parte prin implicațiile reformelor democratice realizate de stat, pe de altă parte ca urmare a orientării democratice a Universității și, nu în ultimul rînd, a climatului intern românesc, a mentalului colectiv receptiv la ideea înaintării și perfecționării prin cultură. Evoluția numărului studenților Universității din Iași, precum și diversificarea mediilor sociale din care aceștia provin, sînt argumente edificatoare în privința deschiderii democratice operate în planul mai larg al societății precum și în cel al învățămîntului superior.

Dacă în 1918 Universitatea avea doar 673 de studenți, în anul universitar 1923/1924 cifra ajunge la 3 321, pentru ca în 1932/1933 [31] să se atingă numărul de 6 288, cifră maximă pentru perioada interbelică. Introducerea, începînd cu anul 1935 a concursului de admitere și limitarea numărului de locuri (500 la Drept ; 250 la Litere ; 720 la Medicină ; 350 la Științe ; 120 la Teologie) [32] reprezintă măsuri ce au contribuit la o mai reală echilibrare a cifrei de școlarizare în raport cu realitățile și necesitățile sociale, precum și o mai bună selecție valorică în ciuda sacrificării principiului liberului acces care a atras critici, adesea nejuste, la adresa Universității. Chiar dacă structura socială a studenților nu reflecta structura societății românești (în 1930, spre exemplu, 79,9% populație rurală, preponderent țărănească și 20% populație urbană, preponderent muncitorească) nici structura etnică (73% români și 27% minoritari [33]), păturile burgheze, intelectuale și funcționărești precum și unele minorități avînd posibilități mai mari de a-și trimite copii la studii, se poate însă constata un real progres în raport cu situația antebelică.

O directă implicație socială a avut-o politica Universității ieșene de atragere a studenților din medii sociale defavorizate prin intermediul burselor de stat și a celor particulare, a burselor oferite de administrațiile locale ale diferitelor județe, a căminelor studențești, prin reducerea taxelor școlare. Să notăm că în anul 1924, spre exemplu, Universitatea dispunea de un fond în valoare de 1 212 400 lei burse de stat și de zece fonduri particulare în numerar valorînd 512 568 lei și în efecte în valoare de 1 394 200 lei [34].

Cît privește problema orientării studenților spre facultăți, abordată sub raport social, ea a stîrnit în epocă numeroase controverse. În principiu, orientarea prioritară a tinerilor spre facultățile umanistice — Drept cu predilecție — o putem considera deficitară. Dar concluzia se cuvine a fi nuanțată. În judecarea acestei realități nu putem omite faptul că ea este rezultatul unei comenzi sociale, a unui climat intern, precum și a tradițiilor Universității, prin excelență umaniste și științific-teoretice. În condițiile în care învățămîntul tehnic-aplicativ exista la Universitatea ieșeană doar din 1910, fără prestigioase tradiții deci, a șanselor limitate de plasament oferite absolvenților acestor secții, la care se adaugă prestigiul diplomelor inginerești din Occident, ne putem explica această orientare a tineretului studios. Nu este însă mai puțin adevărat că Universitatea a făcut notabile eforturi de încurajare a învățămîntului științelor fundamentale și a celor aplicative. De la măsuri administrative precum : oferirea celor mai bune spații de învățămînt Facultății de Științe, menținerea la nivelul cel mai scăzut a taxelor școlare la aceeași facultate, pînă la încercările izbutite de a consolida prestigiul școlii de știință ieșene și a diplomei de inginer-universitar, se consumă o întreagă gamă de măsuri probatoare în privința efortului Universității de a face loc tuturor științelor în cetatea sa — împlinindu-și misiunea originară de „Universitas", — și de a răspunde nevoilor sociale. Numărul studenților Facultății de Științe precum și a celei de Științe agricole a crescut constant în anii interbelici iar în anul 1935 s-a apropiat

[31] Date extrase din anuarele Universității pe anii 1918/1919 ; 1924/1925 ; 1930/1935.
[32] *AUM*, 1930/1935, p. 26.
[33] I. I. Gabrea, în vol. *Texte pedagogice alese*, București, 1980, p. 127.
[34] *AUM*, 1924/1925, Iași, 1925, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de cel al Facultății de Drept. Institutul electrotehnic a dat țării în perioada 1910—1935 un număr de 180 absolvenți care activau în industrie la Reșița, Uzinele electrice Iași, Cîmpina, Cernăuți, Suceava, Hotin, Constanța, Tîrgu Mureș, Societatea de telefoane, Stația de radio Bod, ca profesori la școlile de meserii, la Școala de aviație Mediaș [35].

Problemele sociale studențești, deși nerezolvate deplin în perioada interbelică, nu au fost însă neglijate de factorii de răspundere. Aproape nu există raport al senatului universitar către ministrul de resort ori discursuri ale rectorilor cu diverse prilejuri în care să nu fie responsabil analizată situația materială, culturală și morală a studențimii. Numărul mare și cuantumul ridicat al taxelor școlare [36], cu deosebire la Facultatea de Medicină, insuficiența locurilor din cămine, asigurarea asistenței medicale, problemele studenților cu resurse materiale limitate, au reprezentat tot atîtea motive de interes social cărora Universitatea s-a străduit să le găsească o rezolvare convenabilă. Deși rezultatele nu au fost pe măsura intențiilor, nu putem neglija interesul sincer de a găsi soluții, de a suplini prin eforturi proprii insuficientul sprijin al statului. În această ordine de preocupări să notăm că numărul locurilor în căminele Universității a crescut constant în anii interbelici, cu toate că nu au acoperit deplin cererile. De asemenea, Facultatea de Medicină a asigurat servicii medicale gratuite unei bune părți a studenților.

Edificator în privința relației pe care o urmărim este poziția universității față de problemele politice ale societății românești. Interesează, datorită implicațiilor sociale, atitudinea corpului didactic și a studenților Universității ieșene față de marile probleme ale României interbelice, precum: democrația internă, situația și strategiile social-economice, problemele partidelor politice, raporturile internaționale, apărarea și consolidarea unității, a independenței statale și integrității teritoriale. Dimensiunea ce va reține interesul nostru nu este aceea a reconstituirii cronicii politice a Universității ori a reflexelor politice generale asupra vieții sale interne, cît, mai ales semnificația și sensul social-național al pozițiilor de principiu, reprezentative față de destinul societății românești.

Situația generală a țării în anii perioadei interbelice este deosebit de complexă și contradictorie. Convulsiile sociale determinate de structura social-economică inechitabilă, politicianismul, instabilitatea politică internă, sînt tot atîția factori ce au întreținut un climat de confruntare politică și socială [37]. Orientarea generală a societății românești, a opiniei publice, a majorității partidelor politice și guvernelor, a fost aceea de atașament față de idealurile democrației, de apărare a independenței și integrității țării, în condițiile gravei deteriorări a situației politice europene. În această misiune socială și națională Universitatea ieșeană are un rol distinct. Chiar dacă atitudinile față de implicarea politică a Universității au fost împărțite, numeroși profesori opunîndu-se categoric interpătrunderii lor, aceasta nu se putea sustrage mecanismului unei societăți dinamice decît cu riscul izolării sale. Profesorul P. Andrei găsea o explicație logică în privința angajamentului politic. „Universitatea — nota ilustrul sociolog — oricît ar căuta să privească totul *sub speciae aeternitatis* nu poate sta departe nici de prefacerile social-politice. În Universitate e viață tînără, entuziastă, plină de energie, care caută să aibă întrebuințare. Studentul nu poate să nu se amestece în diferite curente sociale, el face deci în mod fatal politică, dar în acest caz i se cere studentului mai întîi să nu facă aceasta în Universitate, ci în afară de dînsa, și în al doilea rînd să fie conștient de ceea ce face" [38].

În istoria societăților moderne universitatea a avut o contribuție constructivă în crearea și perfecționarea democrației. Se poate observa, spre exemplu, că în numeroase țări europene universitățile au stat la originea mișcărilor liberale din secolul XIX iar într-o țară ca Danemarca, ampla dezvoltare a învățămîntului, după 1814 face ca aceasta să aibă o constituție liberală la 1849 [39].

---

[35] *Ibidem*, 1930/1935, p. 80 și urm.

[36] În 1935, spre exemplu, la Facultatea de Drept, studenții plăteau în afara taxelor de examen încă patru taxe în valoare de 800 lei (cf. Arh. St. Iași, Fond Rectorat, Ds. nr. 21/1935, f. 5) iar la Medicină, în anul 1937/1938 se plăteau taxe în valoare de 3 600 lei (cf. arh. St. Iași, Fond Rectorat, Ds. nr. 76/1937, f. 16). În anii războiului taxele școlare cresc mult la toate facultățile.

[37] Aron Petric și colab., *Istoria României între anii 1918—1921*, București, 1981, p. 28—46.

[38] P. Andrei, *Opere sociologice*, vol. II, p. 207.

[39] În „Bulletin", International Association of Universities, Supplément, au volume XXX, 1982, nr. 4, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Democratică prin structura sa şi liberală prin vocaţie ştiinţifică şi culturală, Universitatea ieşeană şi-a prelungit aceste atribute în planul mai larg al societăţii româneşti. Atitudinea sa nu putea fi, în consecinţă, decît democratică. Tot ceea ce infirmă această orientare naturală este accident şi trebuie judecat ca atare. Poziţia Universităţii din Iaşi faţă de problemele ţării, poziţie susţinută de autoritatea şi prestigiul său, de tradiţiile democratice, a fost ascultată şi respectată, aşteptată cu interes de opinia publică şi factorii de decizie politică, de diverse personalităţi ale vieţii politice. Atitudinea sa şi-a pus inevitabil pecetea asupra climatului politic românesc, a încurajat şi susţinut efortul de apărare a democraţiei în faţa inamicilor săi interni şi externi. Universitatea ieşeană a fost fermă în acţiunea de apărare a independenţei şi integrităţii ţării, împotriva politicii revizioniste a unor state. Răpirea unor teritorii româneşti în vara anului 1940 a provocat indignarea şi protestul întregului popor român. Universitarii ieşeni întruniţi la 6 septembrie 1940 în sala Marelui Colegiu au votat o *Moţiune de protest* în 10 puncte împotriva actelor de încălcare flagrantă a drepturilor istorice naţionale. „Avem încredere — se afirma în primul punct al Moţiunii — în dreptatea şi vitalitatea poporului român care a reuşit să învingă toate năvălirile şi prin care a persistat de-a lungul veacurilor. Va învinge şi de data aceasta şi va persista". În punctele următoare ale *Moţiunii* se face un vibrant apel către poporul român, către guvern pentru apărarea patriei. Universitatea angajîndu-se de a pune „fără nici o rezervă toate puterile şi voinţa, de a fi de folos la dispoziţia ţării noastre, oriunde ne-ar chema ea" [40]. O altă poziţie categoric democratică şi responsabil naţională a Universităţii este aceea de negare a fascismului intern şi european. Aproape toţi universitarii ieşeni au înţeles de la început pericolul ce-l reprezenta fascismul pentru fiinţa statului şi a naţiunii române, pentru democraţie. Tentativele diversionist-fasciste ale unor profesori de la facultăţile de Drept, Medicină şi Litere de a forma un curent de opinie profascistă au întîmpinat opoziţia fermă a majorităţii democrate a profesorilor şi studenţilor. În momente grele pentru viitorul său şi al ţării, Universitatea s-a manifestat solidar ca oadevărată citadelă a democraţiei [41]. Indiferent de orientarea politică, cu excepţia celor puţini cu vederi fasciste, universitarii ieşeni au demascat în cadrul unor mitinguri, în articole şi studii, doctrina şi practicile politice ale fascismului. Intelectualitatea universitară din Iaşi s-a situat în avangarda luptei împotriva fascismului, tradiţiile şi crezul ei democratic fiind direct vizate de grupul minoritar, e drept, dar periculos prin metodele sale, ale adepţilor ideologiei fasciste din Universitate [42]. I. Iordan [43] nota într-un articol semnificativ intitulat *Fascismul şi pacea* [44] că fascismul este sinonim cu războiul, că politica sa internă şi externă, constituie o mare primejdie pentru interesele adevărate ale omenirii". Profesorul P. Andrei este, în acelaşi timp, unul dintre cei mai lucizi analişti ai fenomenului fascist precum şi un categoric inamic al acestuia. În numeroase conferinţe, articole, studii sociologice, prin poziţia sa faţă de cazul lui C. Z. Codreanu, în jurnalul său, P. Andrei a incriminat cu o admirabilă demnitate fascismul, dezvăluindu-i, în acelaşi timp sursele şi efectele [45]. Merite incontestabile în activitatea antifascistă a avut-o de asemeni, la Iaşi, profesorul P. Constantinescu-Iaşi şi tînărul asistent G. Ivaşcu în cadrul Comitetului Naţional Antifascist, în numeroase articole din presa democratică [46].

Opoziţia faţă de fascism a intelectualităţii universitare ieşene s-a făcut şi cu prilejul acţiunilor de solidaritate cu cauza popoarelor şi statelor victime ale politicii fasciste şi mili-

---

[40] „Opinia", nr. 10 040 din 10 septembrie 1940.

[41] Vezi Stelian Neagoe, *Triumful raţiunii împotriva violenţei*, Iaşi, 1977, p. 207—344 şi passim.

[42] Vezi Gh. I. Ioniţă, A. Kareţchi, *Intelectuali ieşeni în lupta antifascistă*, Iaşi, 1971, p. 207—241.

[43] Despre activitatea antifascistă a profesorului I. Iordan, vezi *Articole politice*, Bucureşti, 1979; Gh. I. Ioniţă, A. Kareţchi, *op. cit.*, în mod deosebit cap. VI, p. 207—223; I. Iordan, *Memorii*, vol. II, Bucureşti, 1976.

[44] „Ecoul" din 7 iulie 1934.

[45] În legătură cu activitatea antifascistă a lui P. Andrei, vezi Gh. I. Ioniţă, A. Kareţchi, *op. cit.*, p. 192—206; Stelian Neagoe, *op. cit.*, cu deosebire cap. III, p. 207—344; C. A. Moldoveanu, *Jurnalul lui P. Andrei*, în „Cronica" din 9 dec. 1967.

[46] Vezi în acest sens: P. Constantinescu-Iaşi, *Profesorii şi mişcarea antifascistă din România*, în *SAI*, VIII, Bucureşti, 1966; idem, *Pagini de luptă din trecut*, Bucureşti, 1972; G. Ivaşcu, *Jurnal ieşean*, 1935—1940, Bucureşti, f.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tariste [47]. Atitudinea unor profesori ieșeni în cadrul organizațiilor legale conduse și îndrumate de P.C.R. le-au atras represalii din partea regimului. Pentru activitate antifascistă și comunistă profesorul P. Constantinescu-Iași a fost judecat și condamnat, profesorul C. I. Parhon a fost urmărit, profesorul I. Iordan a fost suspendat din învățământ; pentru ferma sa poziție democratică, profesorul P. Andrei a fost terorizat și, în cele din urmă, împins spre actul disperat al sinuciderii.

Un rol de primă importanță în mișcarea antifascistă a avut-o presa democratică ieșeană la care a colaborat și numeroși universitari. Ziare precum „Ecoul", „Manifest", „Nu", „Iașul", reviste ca „Minerva", „Gîndul vremii", „Însemnări ieșene" au reprezentat active tribune de luptă antifascistă pentru intelectualii ieșeni [48].

Un moment de amplă rezonanță politică națională îl reprezintă memoriul înaintat în aprilie 1944 generalului I. Antonescu de reprezentanți ai școlii superioare românești din București, Iași, Cluj și ai Academiei Române, prin care se cerea imediata ieșire a României din război. „Interesele vitale ale statului și poporului nostru — se spune în memoriul amintit — cer imediata încetare a războiului, oricare ar fi greutățile acestui pas" [49]. Animați de conștiința profundei lor responsabilități sociale și naționale, de implicațiile gestului lor asupra stării de spirit a poporului român aflat în fața unui iminent dezastru național, un mare număr de universitari ieșeni au semnat acest important document. Amintim printre aceștia: D. Bagdasar, C. Balmuș, A. Otetea, C. Mihul, V. Rășcanu, Ilie Popa, V. Pavelcu, R. Cernătescu, I. Iordan, P. Caraman, Al. Claudian, D. Bădărău, Gh. Zane, I. Botez, S. Țițeica [50].

Acelcași idealuri democratice precum și o matură angajare politică le-a demonstrat în anii interbelici majoritatea studențimii ieșene. În cadrul asociațiilor studențești democratice, — singurele recunoscute de senatul universitar — a organizației U.T.C. din Universitate, a diferitelor societăți și asociații culturale, studenții ieșeni s-au situat cu demnitate în miezul dezbaterilor și acțiunilor politice, sociale și naționale ce angajau destinul țării. Faptul că grupările fasciste de la cîteva facultăți nu au reușit să dea nota generală a climatului studențesc, se datorează convingerilor și atitudinilor democratice a majorității studențimii ieșene. Numeroși studenți au activat în organizații conduse și îndrumate de P.C.R., precum: Frontul studențesc democratic, Ajutorul roșu studențesc, Comitetele antifasciste studențești, Amicii U.R.S.S., Frontul păcii, Liga antirevizionistă etc [51]. Un puternic nucleu antifascist exista la Facultatea de Drept, acolo unde era poate mai necesar poate decît în oricare altă facultate. Activau aici studenții: Al. Bîrlădeanu, Al. Voitinovici, Al. Antohi, Teodor Popescu, Radu Paul, Gh. Diaconescu etc [52]. În 1935 s-a constituit la Iași secția locală a Frontului Studențesc Democrat, avînd ca președinte pe Al. Bîrlădeanu, iar secretar pe Al. Voitinovici. În anii următori, la această organizație aveau să adere numeroși studenți cu convingeri democratice [53].

O atitudine energică și responsabilă a avut studențimea ieșeană față de problemele apărării independenței și integrității țării, față de politica revizionistă a unor state. Apărarea păcii și a hotarelor țării a fost tema centrală a mitingului organizat de Societatea studenților în istorie la 21 noiembrie 1936, precum și în cadrul manifestărilor de la Iași, din 1 decembrie 1936, cu prilejul aniversării Marii Uniri [54].

Semnificativă pentru entuziasmul tineresc și maturitatea convingerilor democratice este și activitatea studenților ieșeni în cadrul organizațiilor de solidaritate cu lupta unor popoare victime ale fascismului și militarismului. Reținem dintre aceste organizații: Amicii Franței, Amicii Cehoslovaciei, Comitetele pro-Spania, Comitetul pentru apărarea Abisiniei [55].

---

[47] Vezi A. Kareţchi, D. Şandru, *Iaşii în lupta pentru consolidarea şi apărarea unităţii, a independenţei şi suzeranităţii în perioada interbelică*, în *CI* (serie nouă), XI, 1980.

[48] A. Kareţchi, C. Cloşcă, *Publicaţii antifasciste ieşene*, Iaşi, 1969.

[49] A. Petric şi colab., *op. cit.*, p. 218 şi urm.

[50] A. Loghin, M. Platon, Gh. Platon, *Universitatea „Al. I. Cuza"*, Bucureşti, 1972, p. 82; A. Loghin, I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *Iaşul contemporan*, Iaşi, 1969, p. 105; Gh. I. Ioniţă, A. Kareţchi, *op. cit.*, p. 253—254.

[51] V. Fl. Dobrinescu, *Din activitatea antifascistă a studenţilor ieşeni*, în *CI* (serie nouă), XI, 1980.

[52] *Ibidem*, p. 563.

[53] *Timp eroic*, Iaşi, 1971, p. 69—70.

[54] V. Fl. Dobrinescu, *art. cit.*, p. 567.

[55] A. Loghin, *Din tradiţiile democratice şi revoluţionare ale studenţimii ieşene*, în *CI* (seria nouă), III 1972; I. Babici, *Manifestations internationalistes du mouvement révolutionaire de la jeunesse de Roumanie durant la période de l'entre-deux guerres*, în *RRH*, 1/1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O activă tribună de luptă pentru apărarea propriilor interese dar şi de afirmare a atitudinilor democratice, antifasciste şi patriotice, a reprezentat-o presa democratică studenţească din Iaşi[56]. În publicaţii ca „Viaţa universitară", „Opinia", în altele conduse sau îndrumate de P.C.R., precum „Buletinul mişcării antifasciste", „Tînăra gardă a Moldovei", în revista „Manifest" condusă de G. Ivaşcu, numeroşi studenţi şi-au susţinut crezul democratic.

Dacă şcoala înseamnă democraţie, atunci Universitatea a creat democraţie prin opera sa cultural-ştiinţifică, educativă, civică şi politică. Societatea românească interbelică a avut în Universitatea din Iaşi o citadelă a ştiinţei şi democraţiei. De aceea, a-i urmări implicaţiile este sinonim cu o radiografiere a societăţii româneşti. Universitatea ieşeană a fost cea pe care a reclamat-o, şi, în ultimă instanţă, a meritat-o societatea. Caracterul constructiv al raporturilor Universităţii cu societatea este în afara oricărei discuţii, în ciuda unor momente de tensiune, inevitabile într-o societate dinamică. Prin absolvenţii săi, Universitatea din Iaşi a oferit societăţii specialişti cu înaltă pregătire care au asigurat progresul economic şi social, dezvoltarea generală. Prin aceasta, Universitatea şi-a împlinit o importantă funcţie formativă de acută relevanţă socială.

Cultura românească a dobîndit un plus de autoritate, profunzime şi identitate naţională prin creaţia cultural-ştiinţifică a Universităţii ieşene. Ştiinţele naturii şi ale societăţii, literatura şi artele au avut în cetatea universitară ieşeană străluciţi reprezentanţi fără de care nu se poate imagina marea cultură a epocii interbelice. Efortul de modernizare şi europenizare culturală a găsit la Iaşi un climat favorabil, deschis înnoirilor, responsabil şi angajat. Prestigiul european al culturii româneşti, precum şi conştiinţa de sine a acesteia se datoresc, incontestabil şi contribuţiei universitare ieşene.

Profesorii Universităţii ieşene, unii dintre ei adevărate modele[57], se bucurau de prestigiu şi popularitate deplin meritate. Înaltele titluri ştiinţifice deţinute din partea unor foruri româneşti şi străine, colaborările ştiinţifice cu universităţi din străinătate, cercetările fundamentale în domeniul ştiinţelor naturii, aprofundarea cunoaşterii culturii româneşti şi a specificului naţional vorbesc de la sine despre vocaţia socială şi culturală a Universităţii din Iaşi. Parte componentă a unei societăţi pentru care cultura superioară trebuia dobîndită mai rapid decît în alte părţi printr-un efort conştient şi energic, Universitatea ieşeană a înţeles că trebuie să fie o instituţie, liberă, deschisă, fără graniţe. În consecinţă, în întreaga perioadă analizată ea s-a dedicat operei de construcţie culturală în toate mediile sociale. Universitatea şi-a ramificat influenţa în întreaga societate a cărei ritm şi puls le-a sesizat.

Societatea românească a avut în anii interbelici la Universitatea ieşeană un adevărat bastion democratic, care a dat ţării pe lîngă numeroşi oameni politici, o adevărată lecţie civică ce şi-a pus pecetea asupra climatului naţional. Sesizarea justă şi responsabilă a problemelor majore ale ţării, angajamentul ferm în apărarea păcii interne şi a celei europene, a independenţei ţării, consolidarea operei înaintaşilor, cu deosebire unitatea şi democraţia, definesc un loc de onoare Universităţii ieşene în istoria societăţii româneşti a secolului nostru. Că poziţia democratică şi naţională a Universităţii se instituţionalizase într-o tradiţie şi un crez inflexibil faţă de meandrele politice, o dovedeşte, printre altele, faptul că în anii grei ai celui de al doi'ea război mondial, Universitatea nu a fost fascizată şi a militat cu demnitate pentru restaurarea democraţiei, pentru ieşirea României din război. Această tradiţie a asigurat legătura de continuitate cu noua Românie din anii revoluţiei democrat-populare şi ai construcţiei socialiste.

[56] V. Fl. Dobrinescu, *Din problematica presei progresiste studenţeşti apărut la Iaşi în perioada interbelică*, în *CI* (seria nouă) V, 1974.

[57] Vezi evocările lui Ştefan Bîrsănescu, *Medalioane*, Iaşi, 1983.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEGĂTURI ECONOMICE ÎNTRE REGIUNILE DE LA RĂSĂRIT DE CARPAȚI ȘI ORIENTUL ARAB ÎN SECOLELE IX—X E. N.

DE

DAN GH. TEODOR

Descoperirea întîmplătoare în anul 1969 la Răducăneni—Iași [1] a unui tezaur de obiecte de podoabă și monede, deosebit de valoros, atît în ceea ce privește numărul și semnificația istorică a pieselor care îl compun, cît și conținutul lor intrinsec, a readus în discuție o problemă extrem de importantă pentru istoria regiunilor de la răsărit de Carpați, în perioada de la sfîrșitul primului mileniu al erei noastre.

Este vorba de existența, printre piesele amintitului tezaur, a șapte monede (dirhemi) arabe de argint, piese care se adaugă altora, cunoscute mai demult pe teritoriul de la est de Carpați, cum sînt: două monede arabe de argint găsite izolat, între anii 1932 și 1938, la Bosia—Iași [2], alți 19 dirhemi de argint descoperiți cu prilejul cercetărilor arheologice efectuate în 1951 în așezarea întărită de la Echimăuți, în R. S. Moldovenească [3], precum și alte două monede arabe aflate la Alcedar pe Nistru, scoase la iveală prin săpăturile efectuate în anii 1962 și 1963 [4].

Împreună cu monedele menționate au fost descoperite și cîteva bare (lingouri) de argint, întregi sau fragmentare, tot de proveniență orientală, arabă [5].

Monedele de la Bosia—Iași reprezintă emisiuni ale califului Marwan II (745—750), ultimul suveran din dinastia statului Omeiazilor orientali [6]. Dintre cele șapte piese monetare de la Răducăneni—Iași, patru au fost emise de califul Al-Mansur (754—775), una aparține urmașului acestuia, califul Al-Mahdi (775—785), iar restul de cinci sînt emisiuni ale califului Harun al Rașid (786—809) [7]. Toți cei trei califi arabi fac parte din dinastia califatului Abasizilor, cu capitala la Bagdad [8], monedele fiind emise între anii 757—806 [9].

Monedele arabe descoperite la Echimăuți, în număr de 19, se eșalonează ca ani de emisiune între 904 și 943. Dintre acestea, două sînt bătute de califul Ismail ibn Ahmad în anii 903/904 și 905/906, una este de la califul Ahmad ibn Ismail, din anii 908/909, trei aparțin monetăriei califului Nasr II ibn Ahmad din anii 926/927 și 933/934, iar restul sînt imitații după emisiunile monetare ale amintiților califi, Ismail ibn Ahmad și Nasr II

---

[1] D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e. n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 78—80; idem, în *SCIVA*, 31, 1980, 3, p. 403—422.

[2] O. Iliescu, în *SCN*, 1, 1957, p. 462.

[3] G. B. Fedorov, în *KS*, 50, 1953, p. 110; idem, în *KS*, 56, 1954, p. 23; V. V. Kropotkin, în *N.E.*, 9, 1971, p. 91—92, 167; A. A. Nudelman *Topografija kladov i nahodok edinično monet*, Chișinău, 1976, p. 90.

[4] G. B. Fedorov, în *KS*, 113, 1968, p. 86; V. V. Kropotkin, *op. cit.*, p. 91, 165—166; A. A. Nudelman, *op. cit.*, p. 89—90.

[5] G. B. Fedorov, în *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 400; idem, în *K. S.*, 56, 1954, p. 22; D. Gh. Teodor, în *SCIVA*, 31, 1980, 3, 416—417.

[6] *Larousse du XX-e siècle*, sub red. P. Augé, tom V, 1932, p. 203; *Istoria Universală*, III, București, 1960, p. 96.

[7] Determinările au fost efectuate de către O. Iliescu și E. Isăcescu de la Cabinetul numismatic al Academiei R. S. România.

[8] *Larousse du XX-e siècle*, sub red. P. Augé, tom V, 1932, p. 203; *Istoria Universală*, III, București, 1960, p. 96—97.

[9] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 416—417.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ibn Ahmad, care au circulat între anii 914 și 943 [10]. Toți acești califi fac parte din statul Samanizilor din Asia Centrală, cuprinzînd Transoxiana, Khorasanul și Tabaristanul, cu capitala la Buchara [11].

În sfîrșit, cele două monede arabe descoperite în cetățuia de la Alceda au fost emise, una de califul samanid Nasr II ibn Ahmad (914—943), iar cealaltă de către Abdulah ibn Mikhail, suveranul bulgarilor de pe Volga, fiind bătută în anii 947/948 [12].

Deși se cunosc pînă în prezent, în regiunile de la răsărit de Carpați, 30 de dirhemi arabi de argint, repartiția lor geografică în aceste teritorii este încă foarte rară, ei nefiind semnalați decît în patru localități, situate în zonele de nord-est. Această raritate are însă o serie de cauze, în mare măsură cunoscute.

După cum se știe, pe baza descoperirilor arheologice de pînă acum, teritoriile carpato-dunărene, în general, s-au aflat permanent în sfera de influență a civilizației romano-bizantine și bizantine, relațiile comerciale ale locuitorilor de pe aceste meleaguri fiind, fără excepție, orientate constant către lumea sud-dunăreană [13]. Această permanentă orientare s-a datorat, desigur, unor numeroși factori de ordin economic, social, politic și cultural, care și-au avut originea, în primul rînd, în prezența numeroasă și continuă în regiunile de la nordul Dunării de Jos, a unei populații romanice, sedentare care, necontenit, prin origine, cultură și religie, s-a considerat o anexă a lumii bizantine [14].

Circulația intensă și aproape neîntreruptă, a monedei bizantine de bronz sau de aramă, fără valoare intrinsecă, folosită ca mijloc principal de schimb în regiunile carpato-dunărene [15], importurile numeroase și extrem de variate, de factură bizantină atestate aici, răspîndirea și acceptarea în masă a creștinismului latin, ortodox și bizantin, influențele culturale și lingvistice, iată cîteva din elementele esențiale, care pot argumenta limpede și convingător multitudinea, intensitatea și permanența relațiilor autohtonilor cu civilizația Bizanțului [16].

Legăturile multiple ale statului bizantin cu spațiul nord dunărean au fost însă uneori favorizate sau diminuate și de anumite conjuncturi de ordin politic, militar și economic.

Este cunoscut, de exemplu, că apariția și consolidarea, cu începere din secolul VII e. n., a califatelor arabe în Asia Mică și Mijlocie pe deoparte, care au dus treptat la pierderea de către statul bizantin a unor importante teritorii în aceste zone și, prin urmare, restrîngerea activităților comerciale bizantine în regiunile respective, iar pe de altă parte, interesele politice ale Bizanțului, vizînd apărarea granței lui dunărene și păstrarea posesiunilor sale teritoriale, cu înfloritoarele orașe de pe litoralul de vest al Mării Negre și din Crimeea, sau a influențelor pe care le exercita în jurul Mării de Azov și în nordul Caucazului, au determinat menținerea permanentă și chiar, în unele perioade, sporirea eforturilor de a intensifica relațiile economice cu locuitorii din spațiul carpato-dunărean sau nord-pontic.

Regiunile de la nordul Dunării de Jos au fost întotdeauna bogate în cereale de tot felul, animale domestice și sălbatice, fructe și vin, ceară și miere de albine, sare și minereuri diverse, îndeosebi de fier și de argint, produse de care statul bizantin avea necontenit nevoie, fie pentru hrana locuitorilor din satele și orașele Peninsulei Balcanice, greu încercate de loviturile repetate ale numeroaselor populații barbare care atacau imperiul, fie pentru armatele sale, folosite în scopul apărării posesiunilor din această parte a Europei.

Este drept că, unele evenimente, determinate mai ales de criza economică și religioasă internă, care a cuprins statul bizantin, cu deosebire în cursul secolelor VIII—IX e. n. [17], au avut printre alte consecințe și o diminuare a relațiilor pe care le avea imperiul cu teritoriile de la nordul Dunării de Jos. Ele sînt direct ilustrate prin scăderea numărului importurilor de la sudul Dunării și prin raritatea evidentă, la nordul fluviului, a monedei bizantine. În legătură cu aceasta s-a arătat, de exemplu, că în perioada cuprinsă aproximativ între anii 700 și 880 e.n. pe întreg teritoriul României nu sînt cunoscute decît foarte puține

---

[10] A. A. Nudelman, *op. cit.*, p. 90.

[11] V. Büchner, *Samaniden*, în *Enzyklopaedie des Islams*, vol. IV, 1934, p. 130—132.

[12] G. B. Fedorov, în *KS*, 113, 1968, p. 86; A. A. Nudelman, *op. cit.*, p. 89—90.

[13] D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981, p. 27—28, 59—60.

[14] *Ibidem*, p. 11—25, 43—44.

[15] C. Preda, în *SCIV*, 23, 1972, 2, p. 375—413.

[16] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 27—42, 59—76, 82—86.

[17] A. P. Kajdan, G. G. Litavrin, Z. V. Udalțova, în *Probleme de istorie*, 3, 1961, p. 160—168; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 78—82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

descoperiri monetare bizantine [18], fiind totodată dovedită şi o evidentă raritate a unor produse din import (amfore, unelte, obiecte de podoabă etc.), altădată extrem de numeroase în spaţiul carpato-dunărean [19].

În schimb, concomitent cu declinul comerţului bizantin în Asia Mică şi în zonele carpato-dunărene, se intensifică în Orient comerţul arab, ca o consecinţă a consolidării şi dezvoltării economice şi politice a califatelor arabe. Determinat de situaţia politică existentă în Orientul Apropiat, comerţul arab se extinde însă şi în alte teritorii, acaparînd noi pieţe de desfacere, în care Bizanţul nu mai putea avea acces. După dispariţia califatului Omeiazilor, la mijlocul secolului VIII, în Orientul Apropiat, sub califul Abu l'Abbas Abd Allâh as Saffah, care domneşte între anii 750—754, ia naştere şi se consolidează un nou stat, califatul Abasizilor, cu capitala mai întîi la Kufa, apoi la Bagdad, care, cu vremea, va ajunge la o mare înflorire economică, culturală şi politică, precum şi la o apreciabilă întindere teritorială [20]. În cursul celei de a doua jumătăţi a secolului VIII, comerţul arab, sprijinit de interesele economice ale claselor feudale, începe să se dezvolte considerabil şi va cuprinde treptat în zonele sale de influenţă regiunile din jurul Mării Caspice, Caucazul şi sudul Uralilor, înaintînd spre vest şi nord-vest în regiunea Volgăi şi Kamei, apoi în zonele de la vest de Don şi Nipru, drumurile comerciale arabe ajungînd pînă în Rusia de nord şi vest, Scandinavia, Polonia, Cehia şi Germania [21]. Numeroase drumuri comerciale de caravane arabe legau astfel regiunile Irakului, Iranului, Khorasanului şi Transoxianiei, prin nordul Mării Caspice sau prin Caucaz, de întreaga Europă răsăriteană şi centrală, produsele şi monedele arabe răspîndite de-a lungul acestor căi fiind un indiciu clar a intensităţii schimburilor comerciale practicate de arabi [22].

În prima perioadă, tranzacţiile comerciale pe aceste drumuri erau asigurate de negustorii din califatul Abasizilor dar, începînd din a doua jumătate a secolului IX şi în prima jumătate a secolului X, mai ales după consolidarea independenţei statului samanid faţă de Bagdad, aceste activităţi economice sînt preluate şi intensificate de comercianţii samanizi [23].

În cursul secolului IX, dar îndeosebi în veacurile X—XI e.n. mai mulţi călători, negustori şi geografi arabi ne-au transmis interesante şi valoroase informaţii referitoare la căile comerciale care legau capitala califatului Abasid, Madinat-as-Salam (Bagdadul) sau Buchara, centrul statului Samanid, prin oraşele mai importante de pe parcursul acestor drumuri, Ar-Ray, Nişapur, Merw, Samarkand, Taşkent şi altele, cu regiunile răsăritene şi centrale ale Europei. Geografia lui Ibn Hordadhbeh alcătuită în a doua jumătate a secolului IX [24], tratatul lui Ibn Rosteh de la începutul secolului X [25], relatările lui Ibn Fadlan, trimis în anul 922 în misiune de califul Al-Muqtadir la Almiş, regele bulgarilor de pe Volga [26], sau informaţiile geografilor şi călătorilor Al-Istakhri [27] şi Ibn Hauqal [28] din a doua jumătate a veacului X, descriu destul de exact aceste drumuri comerciale, amintind nu numai traseele care străbăteau ţările arabe şi legau regatele bulgarilor şi kazarilor cu acelea care traversau rîurile Volga, Kama, Donul, Niprul şi altele ajungînd la Kiev, Vladimir şi Novgorod apoi în Scandinavia spre nord sau spre sud la Cracovia şi Praga, iar de aici în Germania, ci şi produsele mai importante care se comercializau în cadrul schimburilor efectuate pe aceste drumuri.

---

[18] O. Iliescu, în *Studii*, III, 1952, 3, p. 184 ; C. Preda, *op. cit.*, p. 389.

[19] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 78—82.

[20] *Larousse du XX-e siècle*, sub red. P. Augé, tom. I, p. 8.

[21] T. Lewiki, în *Slav. Antiq.*, 19, 1972, p. 1—18.

[22] F. Stattler, în *Slav. Antiq.*, 13, 1966, p. 252—258, 268.

[23] A. Czapkiewicz, T. Lewiki, S. Nosek, M. Opozda-Czapkiewicz, *Skarb dirhemów arabskich z Czechowa*, Varşovia—Vroklav, 1957, p. 237—240, 269 i T. Lewiki, *op. cit.*, p. 1—18.

[24] Ibn Khordadhbeh, *Kitab al masalik wal'mamalik*, ed. M. J. Goeje, în *Biblioteca geographorum arabicorum*, VI, Leyda, 1890, p. 14—20 (text francez, p. 115—116).

[25] Omar ibn Rosteh, *Kitâb al-a'lâk an nafisa*, ed. M. J. Goeje, în *Biblioteca geographorum arabicorum*, VII, Leyda, 1892, p. 143—145.

[26] A. Zeki Validi Togan, *Ibn Fadlan's, Reisebericht*, Leipzig, 1939, p. 6—7, 9, 12—39, 67—87, 217—220.

[27] Abu Ishâk al-Istakhri, *Viae regnorum*, ed. M. J. Goeje, Leyda, 1927, p. 222, 225—227, 305—308.

[28] Ibn Hauqal, *Kitab surat al-ard*, ed. trad. H. Kramers şi G. Wiet, Beyrout-Paris, 1964, p. 109, 382—389, 463.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Potrivit surselor de informații amintite, din Orientul Arab se aduceau, pe lîngă argint, mai ales diferite obiecte de podoabă, parfumuri, sticlă, scoici din Golful Persic și Oceanul Indian, fildeș prelucrat, anumite arme, țesături de lînă fină și mătăsuri, semințe și chiar unele fructe exotice [29]. Din Europa arabii luau sclavi, blănuri de animale sălbatice (îndeosebi de castor, zibelină, vulpe, nevăstuică, jder), chihlimbar, miere și ceară de albine [30].

Tranzacțiile comerciale se făceau în natură, dar și prin intermediul unor anumite cantități de argint, mult căutat și apreciat de populațiile din aceste părți ale Europei, care îl foloseau pentru prelucrarea obiectelor de podoabă.

Pentru a obține cantitățile necesare de argint, negustorii arabi achiziționau la prețuri relativ reduse, din monetăriile califatelor, monede arabe ieșite din curs, aflate în cantități destul de mari în rezervele de stat, deoarece fiecare calif bătea monedă proprie, nemai folosind dirhemii predecesorilor săi. Obținerea la un preț redus a acestor monede de argint, asigura astfel negustorului arab un capital și totodată un beneficiu sporit, nemaifiind nevoit să cumpere argintul la prețul oficial, vîndut de minele califatului [31]. Cu toate acestea, cînd nu puteau obține prea multe monede ieșite din curs, negustorii obișnuiau să-și mărească zestrea de capital și prin cumpărarea de lingouri de argint din minele statului, lingouri care aveau greutăți raportate la „uncia" de Bagdad sau de Irak și a cărei greutate, în cursul secolelor IX—X e.n., varia între 33,5578 gr. 33,1050 gr. și 33,4728 gr., în funcție și de titlul argintului [32]. Astfel de bare de argint, așa cum am mai amintit, au fost găsite și în regiunile de la est de Carpați, la Răducăneni, Alcedar și Echimăuți, greutatea unora dintre ele (deși multe erau tăiate ca urmare a plăților făcute în tranzacții), fiind destul de apropiată de aceea a uncii de Bagdad.

In cursul schimburilor comerciale efectuate între negustorii arabi și populația din Europa răsăriteană și centrală era luată în considerație *numai* greutatea argintului, monedele arabe ieșite din curs neavînd valoare nominală, ci doar intrinsecă. Așa se face că multe din monedele arabe întîlnite în aceste zone sînt foarte șterse sau în alte cazuri foarte bine păstrate (unele chiar ne circulate), dar în marea lor majoritate perforate cu unul sau două orificii, situate către marginea lor, pentru a se alcătui cu ele „fișicuri" mai ușor de mînuit și transportat. Unii dirhemi erau chiar tăiați în două sau patru, în funcție de valoarea mărfii cumpărate. Este de la sine înțeles că, în asemenea situații, dirhemii arabi de argint, doar cu unele excepții, nu pot constitui un criteriu de încadrare cronologică mai exactă pentru complexele arheologice sau tezaurele în care ei apar.

De obicei, se consideră că anul de emisiune al unei monede arabe de argint poate indica cu aproximație minimă doar o dată cu circa 15—20 de ani mai tîrzie decît anul confecționării ei [33], vreme necesară achiziționării după ieșirea sa din circulație, dar sînt mult mai numeroase cazurile cînd, diferența dintre emiterea monedei și folosirea ei ca mijloc de schimb este chiar de 50—80 de ani [34]. Au fost descoperiți, de exemplu, numeroși dirhemi de argint emiși de califatul Omeiazilor, în prima jumătate a secolului VIII (așa numitele monede kufide, bătute în orașul Kufa) [35], în complexe arheologice datate, pe alte criterii, în secolele X—XI e. n. [36]. Sînt însă și situații cînd tezaurele, mai ales, conțin monede care circulau în califatele arabe chiar în vremea cînd au fost vehiculate pe aceste drumuri ale Europei, astfel că, uneori, ele pot constitui totuși, cu anumite rezerve, un anumit criteriu de încadrare cronologică. O anumită prudență trebuie avută însă în vedere și în cazul tezaurelor izolate, alcătuite exclusiv numai din monede arabe de argint. Pentru bulgarii, slavii sau germanii din Europa, care aveau nevoie de argint pentru producerea unor obiecte de podoabă, asemenea monede reprezentau doar o materie primă și, prin urmare, ele nu pot avea o valoare cronologică exactă, ci doar una cu totul relativă.

---

[29] E. Stattler, *op. cit.*, p. 220—252, 267—268 ; T. Lewiki, *op. cit.*, p. 14—15.

[30] A. Czapkiewicz, T. Lewiki, S. Nosek, M. Opozda-Czapkiewicz, *op. cit.*, p. 269 ; E. Stattler, *op. cit.*, p. 215—220, 267 ; T. Lewiki, *op. cit.*, p. 14.

[31] A. Czapkiewicz, T. Lewiki, S. Nosek, M. Opozda-Czapkiewicz, *op. cit.*, p. 237, 265.

[32] M. H. Sauvaire, în *Journal Asiatique*, III, 1884, p. 370—397 ; idem, în IV, 1884, p. 301—304 ; N. Bauer, în *Viener Numismatische Zeitschrift*, LXII, 1929, p. 77—120 ; idem, în LXIV, 1931, p. 61—100.

[33] A. Czapkiewicz, T. Lewiki, S. Nosek, M. Opozda-Czapkiewicz, *op. cit.*, p. 236—237, 265.

[34] G. B. Fedorov, în *KS*, 50, 1953, p. 110.

[35] Prima capitală a statului Abasid pînă în anul 762, cînd este mutată la Bagdad de califul Al-Mansur, cf. *Istoria Universală*, III, 1960, p. 96.

[36] G. B. Fedorov, *op. cit.*, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Apariţia dirhemilor arabi şi a lingourilor de argint în anumite zone ale spaţiului carpato-dunărean, aşa cum aminteam, constituie încă o raritate, explicabilă însă dacă avem în vedere faptul că, negustorii arabi au evitat sistematic teritoriile intrate în sfera de influenţă economică, culturală şi politică a Bizanţului.

Cu toate acestea, pătrunderea în cursul secolelor IX—X e.n. a unor asemenea vestigii aici este, probabil, rezultatul faptului, deja menţionat că, în vremea respectivă comerţul bizantin la nordul Dunării era mai puţin activ, datorită crizei economice în care se afla imperiul. În această perioadă a fost, probabil, posibilă înfiriparea unor contacte comerciale între locuitorii din zonele de nord-est ale Carpaţilor şi negustorii arabi, fără a fi însă total anihilate relaţiile economice cu sudul Dunării [37]. Faptul că în aceste regiuni ale Moldovei se întîlnesc concomitent cu dirhemii arabi de argint încă monedele bizantine, deşi rare, ne face să credem că, pentru o anumită perioadă de timp, a existat aici o zonă de interferenţă, unde interesele economice ale celor două lumi au putut să se întîlnească, fără a avea deocamdată posibilitatea de a aprecia corect ponderea fiecăruia dintre ele [38]. Această zonă cuprindea aproximativ jumătatea de nord a teritoriului cuprins între Carpaţi şi Nistru, ca şi vestul Ucrainei Subcarpatice, unde în cursul secolelor IX—X e. n. sînt atestate deopotrivă monede şi produse bizantine şi arabe şi unde, probabil, pătrundeau şi unele ramificaţii ale drumului arab care ajungea în sudul Poloniei, ramificaţii care străbăteau Carpaţii nordici îndreptîndu-se spre Slovacia, Cehia şi Germania. Existenţa unui tezaur la Hust, la nord de Maramureş, compus din circa 400 de dirhemi arabi de argint, emisiuni din perioada anilor 903—943 (descoperit înainte de anul 1914) [39], arată clar direcţia acestui drum secundar prin Carpaţii nordici.

Din cercetările efectuate pînă în prezent a reieşit că, spre sfîrşitul secolului X e. n. comerţul arab în Europa de răsărit şi centrală intră într-un accentuat declin, fenomen ilustrat în primul rînd prin scăderea vizibilă a produselor arabe şi în special a dirhemilor de argint. În legătură cu acest declin, unii cercetători consideră că slăbirea comerţului arab în Europa s-a datorat decăderii statului samanizilor şi a înfrîngerii kazarilor de către ruşi în a doua jumătate a secolului X [40], a crizei exploatării minelor de argint din Orient [41], sau chiar a faptului că dirhemii scad ca urmare a intensificării trocului [42].

Fără a minimaliza aceste cauze posibile, de ordin economic sau politic, credem că refacerea economică a imperiului bizantin, recîştigarea posesiunilor sale pierdute de la Dunărea de Jos şi consolidarea sa politică şi militară către sfîrşitul secolului X [43], au avut drept consecinţă şi o reînviorare a comerţului bizantin în aceste zone şi, prin urmare şi contracararea activităţilor economice arabe. De altfel, această situaţie pare să fie proprie şi regiunilor nord-pontice, unde revenirea dominaţiei bizantine sau consolidarea influenţelor imperiului în Crimeia, Marea de Azov sau nordul Caucazului au putut avea aceleaşi urmări.

Consolidarea politică a statului bizantin în această parte a Europei a avut, fără îndoială, consecinţe favorabile pentru regiunile respective şi de ordin economic, ilustrate mai ales prin intensificarea relaţiilor dintre Bizanţ şi cnezatele vechi ruseşti, ca acelea de la Kiev, Suzdal, Novgorod, precum şi cu regatul Kazar etc.

Descoperirea dirhemilor arabi din argint şi a lingourilor amintite, în regiunile de la est de Carpaţi, prezintă neîndoielnic o importanţă istorică aparte. Prezenţa acestor monede şi lingouri aduce o serie de informaţii suplimentare, nu numai în ceea ce priveşte unele aspecte inedite de ordin economic, ci, implicit, şi de ordin politic, subliniind încă o dată concluzia că, legăturile multiple ale populaţiei de pe aceste meleaguri cu Bizanţul au continuat să fie active, chiar şi în perioadele mai tulburi ale istoriei de la cumpăna dintre mileniul I şi II e.n. [44].

---

[37] D. Gh. Teodor, în *SCIVA*, 31, 1980, 3, p. 421—422.

[38] *Ibidem*, p. 422.

[39] J. Hampel, *Ujabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiröl*, Budapesta, 1907, p. 228—229; idem, în *Numismátikai Közlöny*, XIII, 1914, p. 21; R. Popa, *Ţara Maramureşului în secolul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 44.

[40] E. Stattler, *op. cit.*, p. 263—265.

[41] R. Kiersnowski, *Pieniadz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej* Varşovia, 1960, p. 54, 124, 130.

[42] G. Jacob, *Der nordisch-baltische Handel der Araben in Mittelalter*, Leipzig, 1887, p. 52—56; T. Liwiki, în *Dawna Kultura*, 3, 1954, p. 127.

[43] I. Barnea şi Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, Bucureşti, 1971, p. 71—97.

[44] D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul*... p. 77—87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Contactele cu Orientul Arab nu s-au redus doar la prezența aici a dirhemilor și barelor de argint. Unele obiecte de podoabă, considerate de factură orientală, descoperite în diferite părți ale regiunilor de la răsărit de Carpați [45], pot fi și ele puse în legătură cu comerțul arab desfășurat în aceste zone. Legăturile cu Orientul Arab, chiar dacă ar fi fost pentru mai multă vreme deosebit de active, nu ar fi putut schimba orientarea și tradițiile economice și culturale romanice statornicite aici de veacuri în sînul societății vechi românești. Aceasta arată limpede că deosebirile multiple care separă lumea nord-dunăreană de aceea din vecinătatea ei de la nord și est pot fi sesizabile, nu numai în domeniul culturii materiale și spirituale, ci și în acela al relațiilor economice și politice.

ÉCHANGES ÉCONOMIQUES ENTRE LES RÉGIONS DE L'EST DES CARPATES ET L'ORIENT ARABE AUX IX-e—X-e SIÈCLES

RÉSUMÉ

Par des fouilles archéologiques ou des découvertes fortuites, des trois dernières décennies, dans les régions de l'est des Carpates on a trouvé trente monnaies arabes en argent et quelques lingots et objets de parure, toujours d'origine arabe.

De telles découvertes ont été faites dans les établissements fortifiés de Alcedar et Echimăuți en R.S.S. Moldave, ainsi qu'à Bosia et Răducăneni, départ. de Iași. Les monnaies sont des émissions des IX-e—X-e siècles de n. è. et appartiennent aux souverains de l'État des Abassydes et des Sammanydes, étant véhiculées par les marchands arabes, de même que les objets sus-mentionnés, le long de l'une des routes commerciales qui reliaient l'Orient arabe à l'Europe de l'est et centrale.

La pénétration des produits arabes au cours des IX-e—X-e siècles de n. è. dans ces régions a été due probablement au fait que, à l'époque, le commerce byzantin au nord du Danube était encore peu actif, comme suite à la crise économique que traversait l'Empire. A cette époque il y a eu la possibilité de contacts commerciaux entre les habitants de l'est des Carpates et les marchands arabe, sans pourtant anihiler leurs relations avec le sud du Danube.

Le fait que les régions du nord et de l'est de la Moldavie on rencontre concomitamment au IX-e—X-e siècles tant des produits byzantins, qu'arabe, rend plausible l'hypothèse qu'ici il y a eu un zone d'interférence, où les intérêts économique des deux civilisations ont pu se rencontrer. Par cette zone a pu également passer l'une des ramifications de la route commerciale arabe qui traversait le sud de la Pologne et qui allait par les défilés des Carpates de nord vers l'ouest en Slovaquie et en Hongrie. Selon le nombre réduit de découvertes arabes de cette zone l'on peut supposer que l'activité économique de Byzance, surtout à partir de la fin du X-e siecle, a pu contrecarrer ci également comme dans d'autres parties de l'Europe de l'est (la Crimée, la Mer d'Azôv ou le nord du Caucase), la prépondérance du commerce arabe, dont la décadence, dans les zones respectives, peut être enregistrée justement à cette époque.

[45] Ne referim la unele tipuri de perle, inele, cercei etc., lucrate din argint, de la Răducăneni—Iași, Dumești—Vaslui, Echimăuți și Alcedar (R.S.S. Moldovenească), tipuri pe care unii cercetători le consideră de factură orientală, cf. A. Czapkiewicz, T. Lewiki, S. Nosek, M. Opozda-Czapkiewicz, *op. cit.*, p. 13—17; E. Stattler, *op. cit.*, p. 230—251.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MEȘTEȘUGUL PRELUCRĂRII LEMNULUI LA BAIA ÎN SECOLELE XIV—XV. CONTRIBUȚII

DE

VASILE NEAMȚU și STELA CHEPTEA

Problemele legate de apariția, evoluția și funcțiile orașului medieval au preocupat și continuă să preocupe un număr însemnat de cercetători. În unele țări europene, sursele documentare, deosebit de bogate și interesante, oferă largi posibilități pentru investigarea celor mai variate aspecte ale fenomenului urban, dar situația se prezintă la noi, în special în zonele extracarpatice, în mod cu totul diferit.

Distrugerea repetată a așezărilor urbane din Moldova a avut drept consecință dispariția arhivelor lor. Golul astfel creat nu putea fi acoperit numai cu datele lingvistice, sfragistice, cu unele crîmpeie de știri aflate în documentele boierilor și mănăstirilor, ori culese din arhivele și cronicile străine, deși importanța deosebită a acestor surse nu poate fi ignorată. Așa se explică faptul că, în ultimele decenii, cercetătorii au căutat să suplinească lipsurile prin intensificarea investigațiilor arheologice în vatra orașelor noastre medievale.

Cunoașterea amănunțită a activității productive a orășenilor prezintă o importanță aparte, dată fiind împrejurarea că aceasta constituie un element definitoriu pentru așezările urbane, dar, din păcate, încă prea puține date referitoare la îndeletnicirile locuitorilor lor au intrat în circuitul științific.

Săpăturile arheologice desfășurate la Baia *(Civitas Moldaviensis)* au contribuit în largă măsură la acumularea treptată a unor date susceptibile să suplinească — de-a lungul unei perioade îndelungate — carențele celorlalte surse de informare. În stadiul actual al cercetărilor, pentru acest oraș se pot face aprecieri destul de ample și sigure privind evoluția tehnicii productive în diferite sectoare meșteșugărești.

Situată pe valea Moldovei, Baia a beneficiat de bogate și variate resurse naturale. Pădurea le-a oferit locuitorilor vînat și fructe, iarbă pentru animalele domestice și, din abundență, materialul lemnos din cele mai variate esențe [1].

Lemnul era indispensabil pentru prepararea hranei și încălzitul locuințelor în lungile luni de iarnă, aspră în această zonă geografică. În evul mediu lemnul a fost folosit la Baia și pentru prepararea mangalului, necesar prelucrării metalelor, dealul Cărbunaru [2] indicînd unul din punctele unde își desfășurau activitatea bocșerii.

S-a afirmat că evul mediu este o „civilizație a lemnului", acesta avînd o foarte largă întrebuințare [3]. În vremea de care ne ocupăm aici, în toate țările europene, marea majoritate a locuințelor și anexelor erau făcute din acest material. Mai mult chiar, lemnul intra în alcătuirea diferitelor obiecte de uz casnic, a uneltelor, armelor, ca și în componența mijloacelor de transport. Din păcate, la noi, domeniului deosebit de interesant al meșteșugului prelucrării lemnului — poate și pentru că nu lasă urme abundente — nu i s-a acordat întotdeauna atenția cuvenită, materialul arheologic, edificator în multe privințe, fiind adeseori ignorat.

---

[1] Pentru rolul important al pădurii în dezvoltarea economiei medievale a se vedea Jacques Heers, *Le travail au moyen-âge*, Paris, 1968, p. 11—12; Constantin C. Giurescu, *Istoria pădurii românești*, București, 1975, p. 13 și urm.

[2] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, I, Iași, 1980, p. 14, 51.

[3] Philippe Wolff et Frédéric Mauro, *Histoire générale du travail*. II. L'âge de l'artisanat, Paris [1960], p. 90; Jacques le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970, p. 280; Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979, p. 18 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Trebuie totuși să nu pierdem din vedere faptul că, în general, acest material se lucra mai ușor decît, de pildă, metalele și că anumite obiecte puteau fi realizate, cu ajutorul unor unelte rudimentare, chiar de către oamenii care nu beneficiau de o pregătire specială, în limitele așa numitei „industrii casnice". Pentru unele lucrări mai pretențioase se impunea însă prezența unor meșteri specializați în prelucrarea lemnului și în mediul sătesc, prezență pe care o atestă atît datele documentare[4], cît și cele arheologice[5].

Rolul important jucat de „industria casnică", nevoile limitate ale comunităților sătești, de mici dimensiuni, izolate și aflate, în anumite situații, sub semnul pulverizării prin roire, mai ales în zonele muntoase[6], sînt doar o parte dintre factorii care au frînat procesul de dezvoltare a acestui meșteșug sătesc.

S-a afirmat cu bună dreptate că, în vreme ce satul ilustrează „izolarea și fărămițarea, orașul reprezintă faptul concentrării populației, a uneltelor de producție, a capitalului, a necesităților și a mijloacelor de a le satisface"[7]. Și în epoca de care ne ocupăm aici el joacă un „rol de călăuză, de ferment"[8], în cadrul diferitelor state. În raport cu așezările rurale din Moldova, cele urbane — printre care și Baia — cuprindeau un număr relativ mare de locuitori, ale căror cerințe trebuiau să fie satisfăcute la un nivel calitativ mereu mai înalt. Populația urbană a avut, fără îndoială, un rol foarte important în stimularea producției meșteșugărești, dar nu pot fi ignorate nici solicitările — inegale ca pondere — venite din satele din zonă[9], din partea unor mănăstiri și boieri, a domniei și chiar a unor străini aflați în trecere pe drumurile țării.

Documentele scrise nu pot da răspunsuri satisfăcătoare la dificilele probleme legate de dezvoltarea meșteșugului prelucrării lemnului din așezarea urbană de la Baia, cea mai veche informație scrisă referitoare la această îndeletnicire fiind de-abia din 1592[10]. În asemenea condiții, trebuie găsite alte căi pentru studierea problemei aflate în discuție. Grație săpăturilor arheologice sistematice, începute încă din 1967 și continuate an de an, s-a putut părăsi cîmpul larg și nesigur al presupunerilor și, nu rareori, s-au făcut pași însemnați în cel al certitudinilor.

Deși n-au putut fi descoperite *unelte de lemn* caracteristice diferitelor branșe ale acestui meșteșug, cunoaștem astăzi multe detalii în legătură cu *cele de metal*, scumpe în evul mediu, dar indispensabile unor meșteri specializați. Raportat la suprafața cercetată, numărul

---

[4] *DRH*, A, II, p. 190—191. La construirea bisericilor și mănăstirilor, a caselor boierești, adesea amintite de documente, a unor unelte (care, pluguri, războaie de țesut etc.), a butoaielor și altor recipiente din lemn erau necesari meșteri specializați. Pentru această problemă a se vedea Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 54—55.

[5] E. I. Emandi, *Depozitul de unelte descoperit la Zahareşti (jud. Suceava)*, în *SCIVA*, 2'30, 1979, p. 261—269; M. D. Matei, E. I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI—XVII)*, București, 1982, p. 88, 137; M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *Habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului și al Moldovei*, Suceava, 1982, p. 19, 117. Dată fiind componența lui eterogenă, depozitul de la Zahareşti ar putea fi totuși pus în legătură cu activitatea unui negustor.

[6] Este de neconceput o dezvoltare urbană independentă de legăturile cu mediul rural înconjurător. Pentru această problemă, dintr-o foarte bogată literatură, menționăm Lewis Mumford, *La cité à travèrs l'histoire*, Paris, [1964], p. 326 și urm.; Jacques Heers, *L'Occident aux XIV-e siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1973, p. 53 și urm.; Guy Fourquin, *Histoire économique de l'Occident médiéval*, 3-e éd., Paris, 1979, p. 181 și urm.; Al. Andronic, Eugenia Neamțu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iași*, în *AM*, V, 1967, p. 271 și urm.; M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova sec. XIV—XVI)*, Suceava, 1970, p. 60 și urm.; Idem, *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile acestora (realități din Țara Românească și Moldova)*, în *SCIVA*, 3/29, 1978, p. 370 și urm.

[7] K. Marx, Fr. Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, 3, București, 1958, p. 51; Jacques Heers, *op. cit.*, p. 53; Yves Barel, *La ville médiévale. Système social. Système urbain*, Grenoble, 1975, p. 195.

[8] Jacques le Goff, *op. cit.*, p. 129.

[9] Dezvoltarea relativ puternică a „industriei casnice" țărănești, ca și îndeletnicirile agricole ale orășenilor au determinat limitele schimburilor dintre sat și oraș. Economiile acestora pot fi socotite, totuși, complementare.

[10] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV_1, p. 715; Șt. Olteanu, C. Șerban, *op. cit.*, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

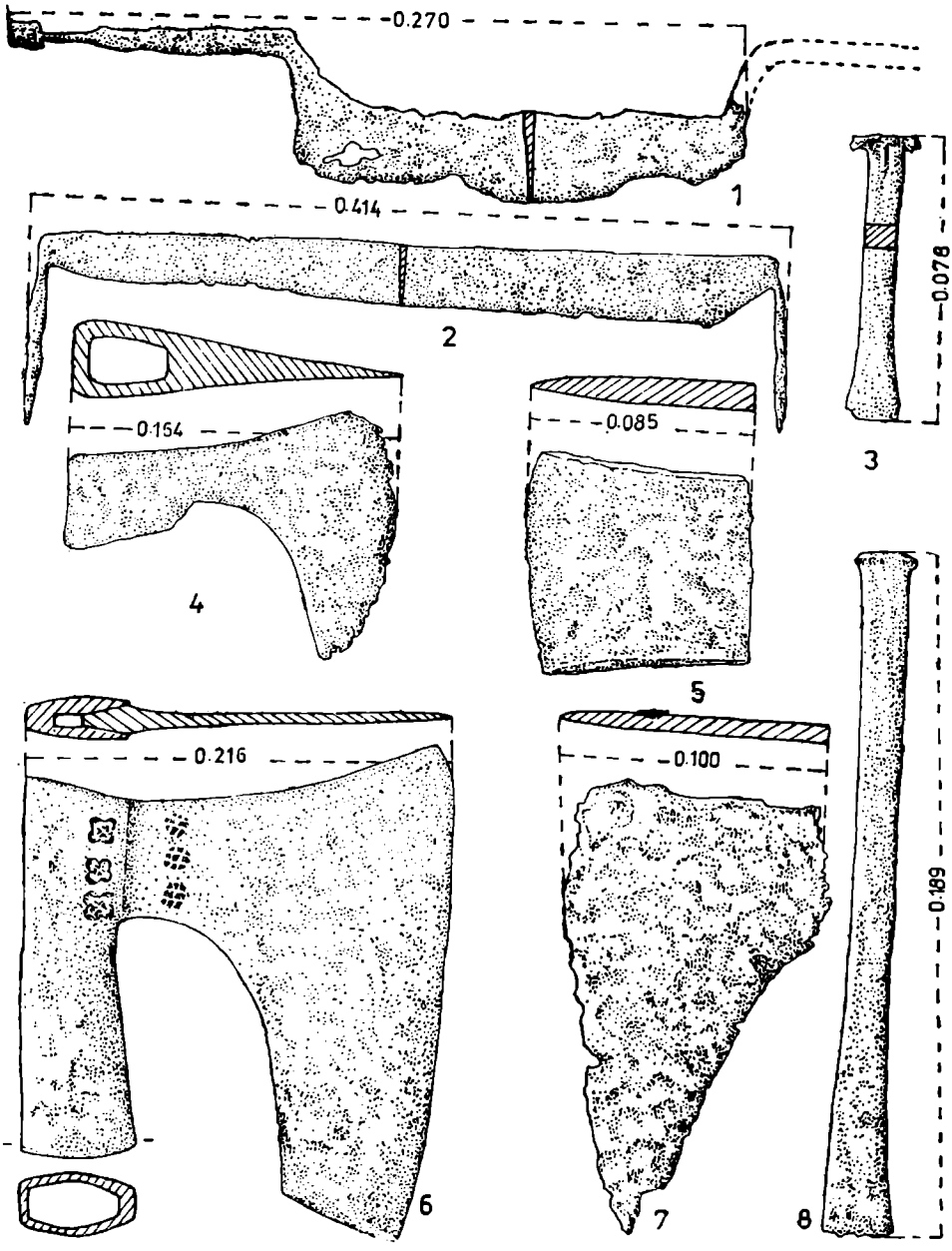

Fig. 1. Unelte pentru prelucrarea lemnului din secolele XIV—XV și XV: 1 — curcubată; 2 — cuțitoaie; 3, 8 — dălți; 4—5 — topoare; 6—7 — bărzi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

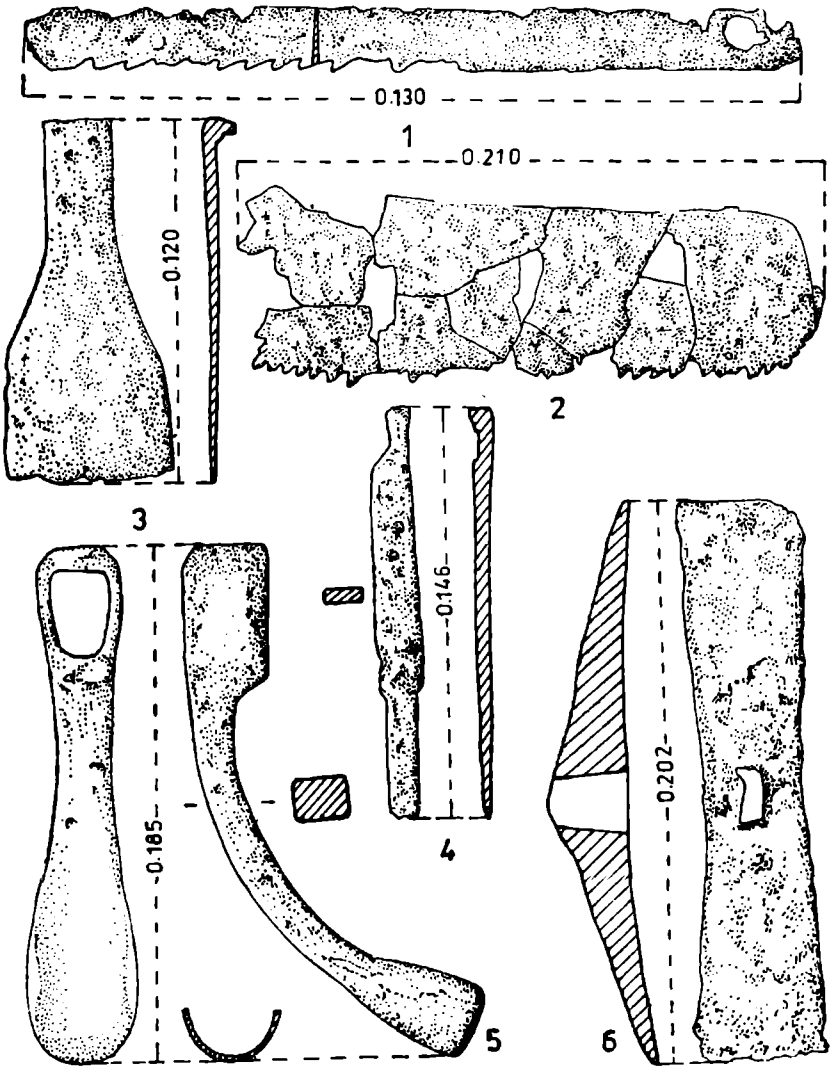

Fig. 2. Unelte pentru prelucrarea lemnului din secolele XIV—XV și XV: 1 — fierăstrău; 2 — beschie fragmentară; 3—4 — cuțite de rindea; 5—6 — tesle.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

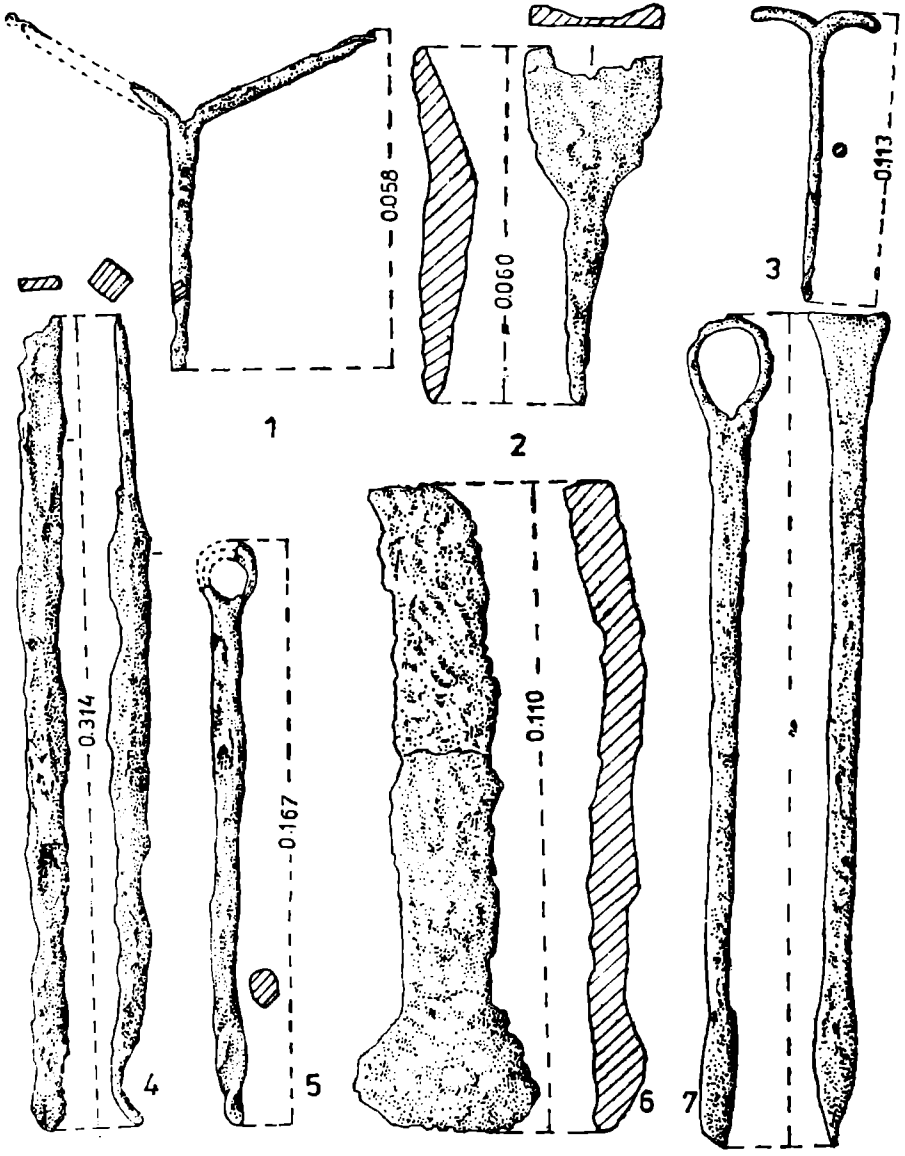

Fig. 3. Unelte pentru prelucrarea lemnului din secolele XIV—XV și XV: 1, 3, 5—7 — sfredele; 2 — cuțit de rindea; 4 — daltă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

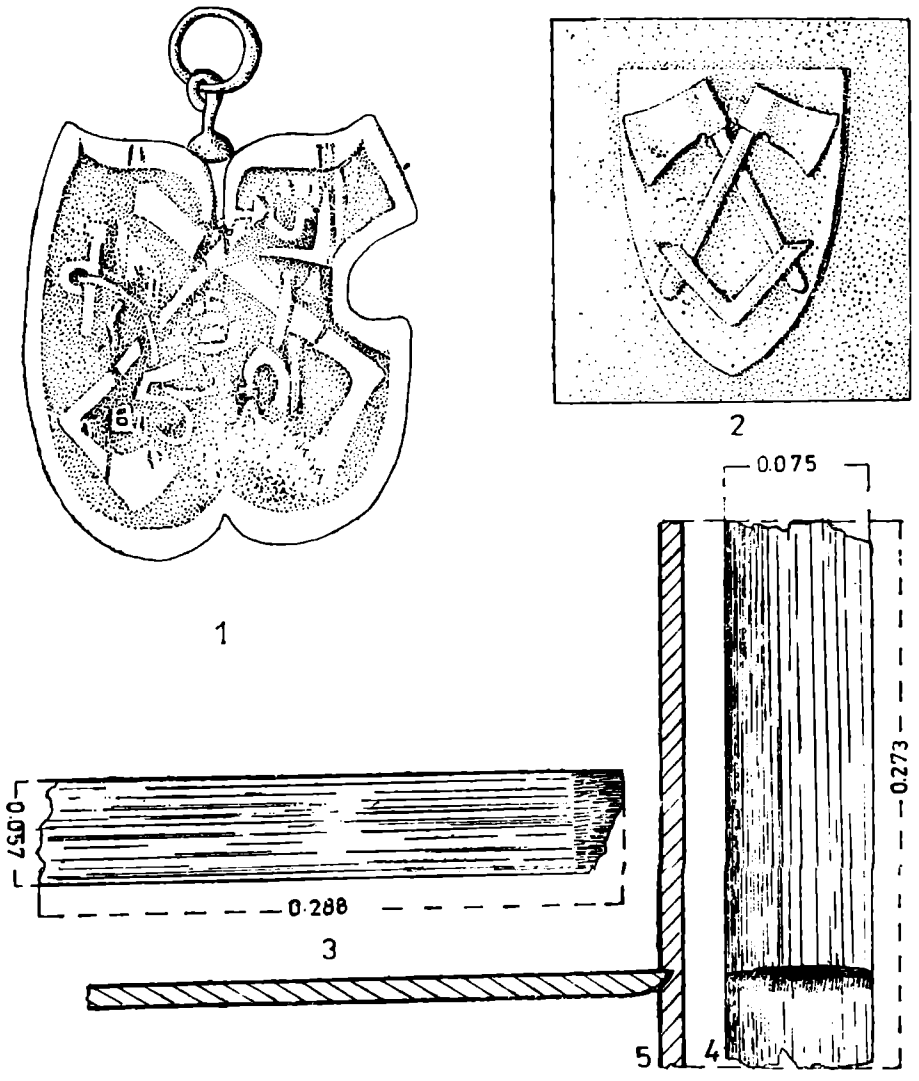

Fig. 4. 1 — tabla de breaslă a dulgherilor din Sibiu, din 1450; 2 — tabla de breaslă a rotarilor din Bistrița; 3—5 — fragmente de doage și din fundul unui vas de lemn din secolul al XIV-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

uneltelor descoperite de noi este relativ mare, dar ceea ce surprinde este şi varietatea lor. Dacă ar fi să ne rezumăm numai la aceste elemente ar trebui să admitem că meşteşugul prelucrării lemnului s-a bucurat la Baia, în epoca de care ne ocupăm, de o poziţie foarte importantă. Analizate cu atenţia cuvenită, uneltele utilizate de băieşi ne pot însă conduce la unele concluzii interesante în complicatele probleme legate de apariţia şi evoluţia acestui meşteşug în perioada ce precede cel de al XVI-lea veac.

Se ştie că unele unelte, cum sînt, de pildă, topoarele, au întrebuinţări variate şi, la prima vedere, n-ar putea fi invocate ca argument pentru practicarea meşteşugului prelucrării lemnului. Nu putem totuşi să nu remarcăm împrejurarea că printre cele şapte exemplare descoperite de noi [11] se găseşte şi unul din secolul XV, fragmentar, fără cîlcîi (fig. 1/5) [12], similar celor înfăţişate pe tabla de breaslă a rotarilor din Bistriţa (fig. 4/2) [13]. În această situaţie nu se poate exclude *ipoteza* utilizării piesei de la Baia într-un atelier de rotărie şi, deci, prezenţa unor meşteri specializaţi, a unor *rotari*.

Cele mai multe topoare scoase de noi la lumină, datînd din secolele XIV—XV şi XV [14], sînt însă prevăzute cu cîlcîie (fig. 1/4) [15], întrunind calităţile necesare pentru a putea fi folosite şi de *dulgheri* la faţetarea lemnului. Va trebui totuşi să avem în vedere că şi aici nu poate fi vorba de certitudini, ci de simple *ipoteze*.

Spre deosebire de topoare, pentru care se impun serioase rezerve, bărzile documentează *in mod sigur* prezenţa unor meşteşugari specializaţi în prelucrarea lemnului. Asemenea materiale apar la Baia încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea şi numărul lor creşte treptat. Un exemplar fragmentar, datînd din prima jumătate a secolului XIV, a fost descoperit în L 2 din sectorul „Parc" (fig. 1/7) [16]. Un altul, care păstrează tubul de înmănuşare, datînd din secolele XIV—XV, a apărut în spaţiul cercetat în anii 1977—1980 [17]. În acelaşi spaţiu, în locuinţa 9, datînd din secolul XV, s-au descoperit, în excelentă stare de conservare, două bărzi cu tuburi de înmănuşare, una purtînd şi însemnele atelierului în care a fost realizată [18] (fig. 1/6). După toate aparenţele, ultimele două piese reprezintă articole de import.

Trebuie să arătăm că, în evul mediu, bărzile prevăzute cu tuburi de înmănuşare au avut o largă răspîndire [19]. Importantă este însă împrejurarea că ele sînt reprezentate în iconografia medievală, de fiecare dată, în scenele în care apar şi dulgherii, fiind minuite de aceştia [20]. Semnificativ este apoi faptul că pe tabla de breaslă a dulgherilor din Sibiu, din 1450, asemenea unelte sînt prezentate drept *simbol* al acestui meşteşug (fig. 4/1) [21]. Nu trebuie să ignorăm împrejurarea că barda nu putea lipsi nici din dotarea atelierelor de rotărie şi dogărie, totuşi sîntem în drept să admitem că cel puţin o parte dintre exemplarele de la Baia, datînd din secolele XIV şi XV [22], au aparţinut unor dulgheri.

În afară de topoare şi bărzi, au fost găsite fragmente din pînze de fierăstraie. Unele exemplare, datînd din secolele XIV—XV şi XV, cum sînt cele descoperite în L 5 din sectorul „Parc", provin de la o beschie [23] (fig. 2/2), dar cele mai multe, încadrate în veacurile XV şi XV—XVII, au făcut parte din fierăstraie pentru o singură mînă (fig. 2/1) [24], care, în mod neîndoios, au aparţinut unor meşteri care prelucrau lemnul.

---

[11] Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 85—86, fig. 47/15; 48/8; 47/10; 48/5; 47/9; 48/4; *Ibidem*, II, p. 126, fig. 45/1—3.

[12] *Ibidem*, I, p. 85—86 şi fig. 47/9; 48/4. Asemenea unelte se puteau folosi, cu un foarte bun randament, la despicatul lemnelor. Lama la care ne referim este identică cu cea a bărzii rotarului (T. Pamfile, *Industria casnică la români*, Bucureşti, 1910, p. 116, fig. 88).

[13] Ioan-Emil Emandi, *Cercetări privind uneltele de tăiat de pe teritoriul României, în perioada secolelor IX—XVII*, în *Studii şi comunicări de istoria civilizaţiei*, II, Sibiu, 1981, fig. 33/6.

[14] Vezi *supra* nota 11.

[15] *Ibidem*.

[16] *Ibidem*, I, p. 86, fig. 47/14; 48/6.

[17] *Ibidem*, II, p. 126, fig. 45/5.

[18] *Ibidem*, p. 126, fig. 45/4—6.

[19] Pentru această problemă a se vedea Ioan-Emil Emandi, *op. cit.*, p. 56.

[20] Jacques le Goff, *op. cit.*, p. 434, fig. 148; „Magazin istoric", XVII, 2 (191), 1983, coperta 3.

[21] Doina Nägler, *Tablele de breaslă ale Muzeului Brukenthal*, în *AMN*, IV, 1967, p. 190, fig. 1; E. I. Emandi, *Depozitul de unelte descoperit la Zahareşti*, p. 265, fig. 3/1.

[22] Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *op. cit.*, II, p. 126, 128.

[23] *Ibidem*, I, p. 86, fig. 47/2; 48/1—3.

[24] *Ibidem*, II, p. 128, fig. 46/1—2, 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din repertoriul de unelte al acestora făceau parte și teslele. Din cele patru piese descoperite de noi, trei sînt întregi [25] și li se pot aprecia foarte clar caracteristicile. Una, datînd din secolele XIV—XV și XV, puternic curbată, cu lama semicirculară în secțiune (fig. 2/5) [26], este, în mod sigur, adaptată pentru necesitățile meșterilor *butnari*. O alta, cu două tăișuri (fig. 2/6) [27], datînd din aceeași vreme ca și precedenta, putea fi folosită, în egală măsură, de dulgheri sau rotari; este, însă, hazardată orice precizare în legătură cu tesla de mici dimensiuni atribuită secolului XV [28].

Trei cuțite de rindea [29], datînd din secolele XIV—XV și XV, au aparținut desigur unor dulgheri, care executau diferite piese de tîmplărie. Prin particularitățile sale, unul dintre acestea se dovedește a fi fost destinat „să spele" (netezească) scîndurile (fig. 2/3).

Descoperirea unei unelte speciale pentru producerea șindrilei — o curcubată (fig. 1/1) [30] —, datată în primele decenii ale secolului XV, ar putea susține *ipoteza* prezenței la Baia, încă din această vreme, a unor *șindrilari*. Șindrila putea fi însă executată și de dulgheri. În legătură cu pregătirea șindrilelor pentru a fi bătute pe case poate fi pus și un cuțit de rindea cu particularități specifice (fig. 3/2) [31], care, desigur nu întîmplător, datează din aceeași vreme ca și curcubata.

Într-o foarte bună stare de conservare a apărut o cuțitoaie datînd din secolul XV (fig. 1/2) [32]. Considerăm că această interesantă piesă nu poate fi pusă în legătură cu un anumit meșteșug, dat fiind faptul că asemenea unelte erau utilizate de dulgheri, rotari, butnari și alți specialiști.

Din inventarul dulgherilor și rotarilor nu puteau să lipsească însă dălțile. Cele treisprezece exemplare [33] descoperite de noi se diferențiază între ele nu numai prin gradul de conservare, ci și, mai ales, prin formă și dimensiuni, ceea ce duce la concluzia că au avut, cel puțin în unele cazuri, întrebuințări deosebite. Două exemplare din secolul XV poartă pe ele urmele loviturilor de ciocan (fig. 1/3, 8) [34]. Remarcăm, însă, în mod special, o daltă cu tăișuri la ambele capete, care s-a folosit la lucrările de strung (fig. 3/4), datînd din secolul XV [35].

Din dotarea atelierelor de dulgherie și rotărie nu puteau lipsi sfredelele. La Baia s-au descoperit douăsprezece exemplare [36], dintre care unele fragmentare (fig. 3/1), altele, însă, într-o bună stare de conservare (fig. 3/3,5—7). Ca și în cazul dălților, se observă cu ușurință varietatea sfredelelor, din punctul de vedere al formelor și dimensiunilor. O mare parte a lor, datate în secolele XIV—XV și XV [37] sau, mai larg, în secolele XV—XVII [38], nu pot fi atribuite unor anumiți meșteșugari. Unul dintre exemplarele fragmentare, în formă de lingură (fig. 3/6), era însă destinat executării găurilor pentru osii, în butucii roților, constituind încă o dovadă — de data aceasta *sigură* — a prezenței rotarilor la Baia în secolele XIV—XV și XV.

Prin numărul, calitatea și particularitățile lor, uneltele la care ne-am referit pledează pentru ideea unei puternici dezvoltări a meșteșugului prelucrării lemnului la Baia, în secolele XIV și XV și sînt suficiente temeiuri să se afirme că, întocmai ca în alte orașe ale

---

[25] *Ibidem*, I, p. 86—87, fig. 47/12; 49/8; 47/8; 49/5; 47/7; 49/6; *Ibidem*, II, p. 128, fig. 47/7.

[26] *Ibidem*, I, p. 87, fig. 47/7; 49/6.

[27] *Ibidem*, I, p. 86, fig. 47/12; 49/8.

[28] *Ibidem*, II, p. 128, fig. 47/7.

[29] *Ibidem*, I, p. 87, fig. 47/6; 49/1; 47/4; 49/7; *Ibidem*, II, p. 130, fig. 47/5.

[30] *Ibidem*, p. 130, fig. 47/1.

[31] *Ibidem*, p. 130, fig. 46/7.

[32] *Ibidem*, p. 130, fig. 47/3.

[33] *Ibidem*, p. 87—88, fig. 49/2; 50/7; 47/5; 49/3; 49/4; 47/11; 50/2; 50/3,5; *Ibidem*, II, p. 130, fig. 47/2, 4, 6, 8.

[34] *Ibidem*, p. 130, fig. 47/2, 8.

[35] *Ibidem*, I, p. 88, fig. 47/13; 50/8.

[36] *Ibidem*, p. 88—89, fig. 50/4; 47/3; 50/6; 50/1; 47/1; 48/7; *Ibidem*, II, p. 130, 132, fig. 46/3—4, 6, 8—9; 47/9—10. Un exemplar descoperit în cursul săpăturilor din anul 1984 a rămas inedit.

[37] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, I, p. 88, fig. 47/3; 50/4, 6; 50/1; 47/1; 48/7; *Ibidem*, II, p. 132, fig. 46/8; 46/4; 46/3; 47/9—10.

[38] *Ibidem*, p. 132, fig. 46/4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldovei, ca de pildă la Siret [39], s-a ajuns, de timpuriu, la scindarea meșteșugului de bază pe branșe.

În afară de unelte, dispunem, în stadiul actual al cercetărilor, și de alte surse, documentare și arheologice, capabile să ilustreze nivelul de dezvoltare a meșteșugarilor de care ne ocupăm aici. Dintre izvoarele scrise din secolul XV unele se referă la anumite particularități ale Sucevei și Băii. Vorbind despre expediția regelui Matei Corvin în Moldova, din 1467, cronicarul Antoniu Bonfinius arăta că Baia era construită din lemn — *lignea urbs* — și că avea o piață către care se îndreptau două drumuri [40]. Ceva mai tîrziu, în 1476, un italian, Giovanni Maria Angeolello, l-a însoțit în Moldova pe sultanul Mehmed II și, cu acest prilej, și-a făcut unele însemnări și despre Suceava. El avea să scrie că orașul „era înconjurat cu șanțuri și palisade" și că „casele și bisericile erau din lemn și acoperite cu șindrilă" [41]. Deși sumare, aceste informații scrise rămîn deosebit de prețioase pentru definirea așezărilor urbane moldovenești din cel de al XV-lea veac. Cercetările arheologice desfășurate la Baia și Suceava nu numai că au confirmat justețea observațiilor lui Bonfinius și Angeolello, dar le-au și îmbogățit în mod considerabil. Asupra unora dintre datele arheologice va trebui să ne oprim, pentru că, ca și uneltele, contribuie la o mai bună cunoaștere a meșteșugurilor legate de prelucrarea lemnului.

Pe cale arheologică, s-a putut stabili poziția pieții orașului Baia și s-a constatat că atît aceasta cît și drumurile de acces erau pavate cu piatră de rîu [42]. Important este însă și faptul că a apărut și un drum podit cu bîrne de lemn, datînd din a doua jumătate a secolului XIV, nemenționat de nici unul dintre izvoarele scrise cunoscute pînă în prezent. El se îndrepta din spre est spre vest, paralel cu latura nordică a pieții deja amintite [43]. De asemenea, au fost scoase la lumină un număr destul de mare de locuințe distruse de incendii [44], un grajd [45] și cîteva fîntîni [46]. Trebuie să presupunem că un mare număr de amenajări similare zac și vor zace încă multă vreme sub un gros strat de pămînt.

Dată fiind împrejurarea că locuințele la care ne referim au fost distruse prin incendii, resturile carbonizate s-au păstrat relativ bine și, ca urmare, permit observații dintre cele mai prețioase. Marea majoritate a locuințelor de la Baia, fără temelii de piatră, sînt adîncite în pămînt, de obicei cu 0,40—0,90 m, rareori pînă la 1,10 m, și sînt prevăzute cu pridvoare

---

[39] Intreținînd relații de afaceri cu Cracovia, Lublinul, Liovul și alte orașe poloneze, Johann Zimmermann *(dulgherul)* din Siret era menționat de documente încă din 1382. (I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum ende des 16. Jahrhunderts*, Czernowitz, 1912, p. 51 ; Hugo Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau*, München, 1960, p. 80). Fără îndoială că procesul de scindare a meșteșugului prelucrării lemnului pe branșe a început la Siret și în alte orașe din Moldova cu mult mai devreme, dar puținătatea informațiilor documentare nu îngăduie urmărirea lui decît pe cale arheologică.

[40] A. Bonfinius, *Rerum hungaricarum*, ed. Basileae, 1568, decades IV, liber I, p. 571.

[41] *Călători străini despre Țările Române*, I, București, 1968, p. 137—138. Pentru arhitectura civilă a orașelor moldovenești a se vedea Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967 ; Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 27 și urm. Pentru detaliile arheologice privind Suceava cf. Gh. Diaconu, *Observații cu privire la urmele vechiului tîrg a Sucevei în vremea marilor asedii otomane și polone din veacul al XV-lea*, în *SMIM*, I, București, 1956, p. 267 și urm., fig. 1—4 ; M. D. Matei, Mara Nicorescu, *Șantierul arheologic Suceava*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 741 și urm. ; M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală*, p. 88—89.

[42] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, I, p. 20 ; *Ibidem*, II, p. 45 ; Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *Contribuții arheologice la istoria orașului Baia*, în „Cercetări arheologice", VII, București, 1984, p. 234.

[43] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 44—45.

[44] Dan Gh. Teodor și Emilia Zaharia, *Noi date arheologice referitoare la tîrgul Baia*, în *MCA*, IX, 1970, p. 353 și urm. ; Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, I, p. 20—34 ; *Ibidem*, II, p. 16 și urm. ; Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *Contribuții arheologice cu privire la așezarea de la Baia în epoca anterioară întemeierii statului feudal Moldova*, în *SCIVA*, 4, 31, 1980, p. 603 și urm.

[45] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 42—43.

[46] *Ibidem*, I, p. 85 ; *Ibidem*, II, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

închise. Ținînd seama de aceste caracteristici, am putea să le numim locuințe prevăzute cu prispă naturală continuă [47].

Din examinarea construcțiilor la care ne referim aici, rezultă că o însemnată parte din ele sînt opera unor meșteșugari cu multă experiență, a unor dulgheri [48]. Prezența acestora la Baia poate fi admisă, deocamdată, cel mai devreme, încă de la sfîrșitul secolului XIII sau începutul celui următor, cînd s-a ridicat L 2 din sectorul „Parc". L 1, din același sector, atestă și ea existența unor asemenea meșteșugari în prima jumătate a secolului XIV [49], activitatea lor intensificîndu-se sensibil în a doua jumătate a acestui veac și în cel următor.

Locuințele cu prispă naturală continuă și pridvoare închise, care la Baia însumează aproximativ 90% din totalul celor descoperite de noi, reprezintă, ca și în alte așezări urbane, o ridicare „în major" a arhitecturii rurale tradiționale [50], grație activității unor *meșteșugari cu calificare superioară*. Dacă, de la o vreme, unii dintre aceștia au fost recrutați din rîndul coloniștilor — ceea ce pentru a doua jumătate a secolului XIV și pentru cel următor ni se pare neîndoielnic — înseamnă că ei au știut să preia și să dezvolte creator realizările băștinașilor.

Nu este aici locul să analizăm în detaliu arhitectura urbană de la Baia secolelor XIV—XV, dar considerăm necesar să ne oprim asupra unor elemente care reflectă gradul de pregătire a meșterilor. Spre deosebire de mediul rural, unde, de regulă, casele construite „în furci", reflectînd o tehnică mai puțin evoluată, domină cu autoritate, la Baia acestea sînt reprezentate, deocamdată, doar printr-un singur exemplar: L 3 din sectorul „Biserica Albă" [51].

Locuințele construite „în cununi" *(Blokverband)* nu pot fi realizate decît din bușteni drepți, de obicei de brad, cu o grosime relativ egală pe toată lungimea utilizabilă. Deși acest material se prelucrează ușor, îmbinarea lui nu constituie o operațiune simplă, construcția neputînd fi realizată decît de meșteri cu multă experiență. Locuințele cu prispă naturală continuă construite din lemn de brad în această tehnică nu erau de dimensiuni mari [52] și nu puteau fi durabile, mai ales cînd erau afectate de apa provenită din precipitații, relativ abundente în zonă. Probabil că de aceea băieșii nu au arătat o deosebită preferință pentru ele, acestea fiind reprezentate, în spațiul cercetat de noi pînă în prezent, doar prin două exemplare — unul în sectorul „Parc" (L 4), celălalt în sectorul cercetat în anii 1977—1980 (L 1) [53].

Dacă vom ține seama de realități, nu va trebui să ne surprindă faptul că majoritatea locuințelor descoperite de noi la Baia au fost realizate din stejar, „în amnare" *(Fachwerk)* [54], sistem care reprezintă *o expresie a dezvoltării tehnicii de construcție la un nivel superior* [55]. Meșterii au putut realiza în această tehnică construcții de forme și dimensiuni diferite. Fără îndoială că — și în prima jumătate a secolului XIV și mai tîrziu — ei au fost confruntați cu probleme dificile, în special atunci cînd erau puși în situația de a ridica locuințe de dimensiuni mari. Faptul că cele două încăperi ale locuinței 5 din sectorul „Parc" nu sînt realizate prin divizarea spațiului construit, ci prin adosare [56] — sistem care s-a folosit și mai tîrziu, dar nu s-a putut impune — pare să evidențieze preocupări pe linia descoperirii unor soluții arhitectonice superioare.

S-a remarcat că atunci cînd înălțau construcții de dimensiuni mari, cum sînt L 10 și L 6 din sectorul cercetat în anii 1977—1980, pentru care s-a utilizat o mare cantitate de masă lemnoasă de cea mai bună calitate, meșterii știau că trebuie să se acorde o deosebită atenție laturilor lungi, în primul caz dublînd talpa, în al doilea plantînd deasupra ei un însemnat număr de amnare, între ale căror șoșuri au așezat bîrnuiala [57].

---

[47] Vasile Neamțu, *Bordei și semibordei* (în manuscris).

[48] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, I, p. 54; *Ibidem*, II, p. 132; Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 605.

[49] *Ibidem.*

[50] C. Joja, *Specificul arhitecturii urbane românești*, SCIA, 17, 1, 1970, p. 73.

[51] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, I, p. 31—32.

[52] Virgil Vătășianu, *Metodica cercetării în istoria artei*, București, 1974, p. 59—60.

[53] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, I, p. 25.

[54] *Ibidem*, II, p. 19.

[55] Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 61.

[56] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, I, p. 28—29.

[57] *Ibidem*, II, p. 16—17, 23 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De asemenea, s-a observat că în pereții locuinței 4, din același sector, dulgherii au înfipt, cu ajutorul dălții, pene de lemn, ele având rolul de a susține mai bine lutuiala pe pereți [58]. Procedeul s-a aplicat, probabil, și la alte construcții, el perpetuîndu-se pînă în secolul XIX, cînd l-au folosit meșterii care au ridicat cea mai veche școală din Baia, supusă în prezent restaurării.

Distribuirea corectă a cosoroabelor, căpriorilor, leaturilor, fixarea șindrilei, construirea ușilor și ferestrelor, în unele cazuri a podelii, ca și realizarea unor piese de mobilier — de la care s-au descoperit numai ferecăturile de metal — reclamau, în egală măsură, o pregătire temeinică, multă experiență și efort. Dulgherii erau aceia care construiau ușile și ferestrele locuințelor, bisericile de lemn [59] și partea lemnoasă a acelora de piatră, morile și pivele — acestea din urmă amintite, de altfel, și de documentele celui de al XV-lea veac [60].

Și construcția de mari dimensiuni descoperită în 1978, dar cercetată și în 1980, din care s-a păstrat doar podeaua, pe care se găseau însemnate cantități de gunoi de grajd [61], trădează activitatea unui dulgher experimentat. Asemenea meșteri au putut fi utilizați și pentru realizarea unor lucrări de interes obștesc, cum sînt ghizdurile fîntînilor și drumul, deja amintit, podit cu bîrne de lemn.

Probleme mult mai greu de rezolvat se pun în legătură cu meșterii care executau unele mijloace de transport, cum sînt carele, imperios reclamate de nivelul de dezvoltare al economiei moldovenești din secolele XV și XVI. Se știe că în unele orașe transilvănene rotarii apar în documente încă din prima jumătate a secolului XIV [62], dar asemenea informații nu avem și pentru Moldova. Nu știm, de pildă, ce caracteristici întruneau vehiculele pe care le construiau meșterii din Baia. Este posibil ca unele să fi întrunit trăsăturile căruței zugrăvite în interiorul bisericii de la Voroneț. Prin Baia treceau, desigur, vestitele care armenești și nemțești, care se puteau deteriora și, în asemenea situații, era nevoie de meșteri capabili să le repare. Unele piese, cum sînt roțile, se execută foarte greu, necesitînd o înaltă specializare, și trebuie să presupunem că meșterii rotari nu puteau să lipsească din Baia. Oricum, sfredelul în formă de lingură, datînd din secolele XIV—XV și XV, deja amintit, atestă *sigur*, cel mai tîrziu pentru această vreme, prezența unor rotari la Baia.

Probleme mult mai dificile se pun în legătură cu butnăritul. Din documentele ajunse pînă la noi rezultă că în Moldova, în etapa de care ne ocupăm aici, se foloseau pe scară largă vase de lemn (bute, berbînțe etc.). Unele erau făcute de meșteri din sate; cei din Negoești, care țineau de episcopia de Roman, beneficiind de scutire de vamă, le vindeau în condiții avantajoase în diferite localități din țară [63]. Trebuie, în aceste condiții, să presupunem că asemenea meșteșugari se găseau și în orașele Moldovei.

Dacă ținem seama de împrejurarea că Baia se afla într-o zonă puternic împădurită, că materia primă se găsea aici din belșug și că nu lipseau cumpărătorii, putem admite că au existat condiții excelente pentru practicarea butnăritului. Prezența butnarilor în această importantă așezare de pe valea Moldovei poate fi pusă în legătură cu unele dintre uneltele folosite în mod obișnuit de asemenea meșteri, dar, cu o anumită probabilitate, și cu anumite articole finite.

Desigur, meșterii la care ne referim aici foloseau fierăstraie, topoare, bărzi, rindele, dălți, cuțitoaie și tesle, dar nu trebuie să ignorăm împrejurarea că cele mai multe dintre ele intrau și în dotarea atelierelor de dulgherie și rotărie. Uneltele cu adevărat caracteristice pentru butnărit, cum sînt masa de tras doage, scaunul de doage și pasul, făcute numai din lemn, n-au ajuns pînă la noi. N-a fost descoperit încă nici un gărdinar — unealtă indispensabilă realizării vaselor de lemn. Tesla curbată avînd lama semicirculară în secțiune, la care ne-am referit, a aparținut, foarte probabil, unui butnar și, deci, poate fi invocată ca argument în sprijinul ideii prezenței acestor specialiști la Baia cel mai tîrziu la sfîrșitul secolului XIV și începutul celui următor.

---

[58] *Ibidem*, p. 28.

[59] Pe locul ruinelor bisericii romano-catolice din sectorul „Parc", Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna au descoperit urmele unei construcții din lemn, pe care au considerat-o drept lăcaș de cult aparținînd coloniștilor *(Contribuții arheologice la istoricul orașului Baia*, p. 231—232).

[60] *DRH*, A, I, p. 23, 344; *Ibidem*, II, p. 35 etc.

[61] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, II, p. 43.

[62] Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 69.

[63] *DRH*, A. Moldova, II, p. 190—191.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cursul cercetărilor din anul 1980 s-a descoperit pe podina acoperită cu fîn și gunoi de grajd, deja amintită, și porțiuni de doage, cu gardinele caracteristice, provenind de la un vas de lemn de brad, poate de la o doniță sau ciubăr (fig. 4/3—5)[64]. Deși piesele la care ne referim nu permit întregirea vasului, ele îngăduie totuși să se afirme că sînt opera unui meșteșugar experimentat. Din păcate, nu avem certitudinea că este vorba de un cetățean al Băii, dar o asemenea *ipoteză* nu poate fi exclusă.

Ținînd seama de calitatea definitorie a lemnului pentru civilizația medievală — și în această privință nu credem că Moldova a reprezentat o excepție — va trebui să admitem, pe baza uneltelor, numeroase și variate, ca și a urmelor activității meșteșugarilor, că, în cele două secole de care ne-am ocupat, la Baia s-au realizat progrese remarcabile. Întocmai ca și în alte zone europene, și aici s-a mers pe linia divizării meșteșugului de bază pe branșe. Dintre acestea din urmă, cel mai clar se remarcă, desigur, dulgheritul, dar sînt suficiente motive să se creadă că, alături de el, a jucat un rol important rotăritul și, poate, șindrilăritul și dogăritul.

Dacă avem în vedere faptul că unii dintre locuitorii Băii au venit din orașele ardelene, unde meșteșugurile se organizează în bresle cel mai tîrziu din a doua jumătate a secolului XIV[65], atunci nu vom putea exclude, cel puțin pentru vremea plină de realizări a domniei lui Alexandru cel Bun[66], cînd orașul a ajuns la o adevărată înflorire, *ipoteza* creării unor organizații similare și aici.

Sîntem încă departe de imaginea foarte clară a evoluției meșteșugurilor care au făcut obiectul investigațiilor noastre. Lipsa unor izvoare scrise — bogate și precise — impune multă prudență și, în această situație, cele arheologice ne-au determinat să navigăm, frecvent, între ipoteze și certitudini. Nu poate fi, desigur, trecută cu vederea ambiguitatea soluțiilor către care conduc, uneori, anumite unelte, dar nici siguranța pe care o degajă altele, în procesul de cunoaștere a drumului, în general ascendent, pe care s-a angajat meșteșugul prelucrării lemnului. Și dacă documentele scrise nu ne-au transmis numele diferiților meșteșugari din Baia Moldovei, cele arheologice ne relevă rodul muncii lor, permițîndu-ne, uneori, aprecieri sigure asupra măiestriei la care au ajuns.

LA TRAVAIL DU BOIS A BAIA AUX XIV-e—XV-e SIÈCLES

RÉSUMÉ

La disparition des archives urbaines, ainsi que le nombre réduit d'autres sources, ont déterminé les historiens à accorder une place importante aux recherches archéologiques, afin de mieux connaître l'histoire des villes moldaves qui ont eu, elles aussi, un rôle „de guide, de ferment" dans la société féodale.

Les fouilles archéologiques de Baia *(Civitas Moldaviensis)*, — ville caractérisée comme une *„lignea urbs"* par le chroniqueur du roi Mathias Corvin de Hongrie — ont conduit à la découverte de nombreux outils employés par les charpentiers, de maisons des citadins (construite en bois), d'une écurie, d'une rue pavée de troncs d'arbres, etc.

L'analyse attentive de ces données a mené à la conclusion qu'à Baia, dès les dernières années du XIII-e siècle ou du début du siècle suivant, le travail du bois a suivi une ligne fortement ascendente, au cours de laquelle s'est développé le processus de séparation par spécialités. Par suite, graduellement, parurent à Baia des charpentiers et des charrons — qui y ont déployé une féconde et utile activité — et, probablement, des tonneliers aussi, etc.

Les auteurs acceptent l'hypothèse selon laquelle les artisans mentionnés se seraient organisés en corporations.

[64] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 133.
[65] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 260.
[66] C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984, p. 76 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MOMENTUL 1711 ÎN RAPORTURILE POLITICE INTERNAȚIONALE ALE PRINCIPATELOR ROMÂNE

DE

L. BOICU

Este neîndoielnic că anul 1711 se constituie într-o ipostază distinctă în istoria raporturilor internaționale ale Principatelor Române, un moment cu preliminarii bine profilate. Nu au lipsit totuși în istoriografie voci care au pledat pentru ideea că decizia lui Dimitrie Cantemir de raliere la Rusia s-a produs instantaneu. De regulă, opinia are ca punct de sprijin faptul că, după cum se știe, Dimitrie Cantemir a dobîndit tronul Moldovei ca om de încredere al Porții cu misiunea de „a prinde" pe Constantin Brâncoveanu. La aceasta se mai adaugă un considerent care a operat în favoarea acelui punct de vedere, și anume, modificarea dispoziției forțelor politice în zonă. Cum bine a spus [1] P. P. Panaitescu, pînă la Dimitrie Cantemir, principalul ajutor în care puteau nădăjdui românii era Polonia (Austria sporadic și de departe); Polonia însă decade, se află sub patronajul Rusiei care, nefiind vecină nemijlocită a Principatelor, folosește în chip liber teritoriul Recsz Pospolitei; așadar, locul Poloniei în politica răsăriteană îl iau Austria și Rusia, încît oamenii politici români trebuiau să se adapteze noii configurații, de unde potrivit opiniei unor istorici, am preciza noi, și brusca convertire a lui Dimitrie Cantemir. Or, modificarea raportului de forțe în zonă nu este opera unui singur an, 1711. N-am accede decît parțial la afirmația lui P. P. Panaitescu potrivit căreia Dimitrie Cantemir se afla în mijlocul unei lumi noi, neexperimentată de înaintașii lui [2]. Contactele politice (între care și ale lui Dimitrie Cantemir, Toma Cantacuzino etc. la Constantinopol), unele încheiate cu acte formale de alianță, sînt mult mai vechi, iar acele contacte și chiar pasagere conlucrări au dobîndit un caracter de permanență și intensitate sporită. În acele raporturi există însă un element nou, și încă foarte important: sosise momentul traducerii în practică a înțelegerilor, desprinderii „pe față" de Poartă și alăturarea în război la Rusia. Or, evenimentele și expunerea lor încercată de noi infirmă supozițiile de felul celei avansată de G. Mavrocordat [3], cu adepți pînă în zilele noastre, precum că „hainirea" lui Dimitrie Cantemir „către ruși nu izvori cît de puțin din convingerea patriotică sau din pornire religioasă, ci de teama de turci, căci nu prinsese pe Brîncoveanu". Totul pledează în favoarea concluziei că actul lui Dimitrie Cantemir a fost de multă vreme pregătit [4], că anul 1711 este o rezultantă a căutărilor și frămîntărilor predecesorilor domnitorului [5]. Indubitabil demonstrat [6] ni se înfățișează faptul că „gîndirea politică a lui Dimitrie Cantemir a fost îndelung pregătită și cugetată", că *Istoria ieroglifică* a fost scrisă între mai și decembrie 1705, iar această carte „este prefața încercării de eliberare a țării întreprinsă de D. Cantemir", că germenii ideii conducătoare în *Descrierea Moldovei*, adică domnia autoritară și vechimea independenței Moldovei, se află în tratatul de la Luțk și în proclamația din 1711 a domnitorului către moldoveni. „Cauza — spunea și A. D. Xenopol — care l-a îndepărtat pe Cantemir de turci [...] era convingerea adînc înrădăcinată în el despre starea de decădere în care se aflau turcii, izvorită din serioasa și îndelungata lui îndeletnicire cu istoria otomanilor" [7].

---

[1] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, p. 20.

[2] *Ibidem.*

[3] G. Mavrocordat, *Stănilești*, în „Arhiva", XVI, 1905, p. 490.

[4] Remarca a fost făcută și de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 104—105.

[5] Andrei Pippidi, *Politică și istorie în proclamația lui Dimitrie Cantemir din 1711*, în „Studii", 5/1973, p. 928.

[6] Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 74, 76, 86, 109.

[7] A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, VIII, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dimitrie Cantemir n-a întîrziat să pună de acord, în limitele concret posibile, ideile cărturarului cu practica politică, după cum o probează relațiile sale din 1703 la Constantinopol cu Toma Cantacuzino (inorogul, adică cel dintîi, și șoimul, cel de al doilea, „se îmbrățișau și se sărutau frățește") [8] și P. A. Tolstoi îndeosebi, propria sa mărturisire din septembrie 1721 către Petru I: „am venit în serviciul Maiestății Voastre cu inima deschisă și de bună voie, chemat fiind de manifestele Maiestății Voastre pentru folosul general al creștinismului [...]. Fiind la Constantinopol, n-am călcat făgăduințele pe care le-am dat excelentului domn Petre Andreevici Tolstoi [ambasadorul țarului — n.n.], ceea ce poate mărturisi însuși Dumnezeu și Excelența Sa" [9].

Desigur, convingerile personale ale domnitorilor români au jucat un rol foarte important, numai că în acele împrejurări istorice ele exprimau și o voință generală, cum au afirmat-o contemporanii avizați și, de atunci încoace, numeroși istorici [10]. Axinte Uricariul nota că, aflînd de hainia lui Dimitrie Cantemir, Vizirul s-a adresat moldovenilor cu un firman, cerîndu-le să rămînă supuși Porții, dar fără rezultate, deoarece „erau înflați mai toți pămîntenii cu nădejdile cele deșerte" [11]. Neculce, după cum am văzut, este de aceeași opinie exprimată în alte cuvinte. Un raport din Moscova, din 23 august 1711, al lui Keiserling, consemnează că țarul n-a găsit la început nici un dușman în Moldova și Valahia, iar domnitorii erau gata să i se „submittiren", că el se gîndea nu numai să facă din cele două principate un stat puternic, ci să dispute la pace și Transilvania și chiar întregul regat maghiar [12]. Un raport rusesc din primele zile ale trecerii Nistrului de unitățile țarului spune că „moldovenii vin la noi fără încetare, cu mare dorință de a ne ajuta, și cei din urmă țărani (mujici) vor să intre în slujba militară" [13]. În compunerea acelor unități se aflau și patru detașamente formate din emigrați români și comandate de Vasile și Ion Tonski, Apostol Chigheci și Ivănescu [14] (Ivanenco).

În ceea ce privește cercurile politice, nu se poate vorbi de o unanimitate de opțiuni, de vreme ce boierii fanarioți au rămas pe o poziție filoturcă, o ținută pe deplin explicabilă dacă avem în vedere că dominația otomană era pavăza care le asigura rolul economico-politic în țară și continuarea exploatării ei în numele și în virtutea unui regim impus de Poartă. Era vorba însă de o minoritate, încît este pe deplin îndreptățită concluzia că politica filorusă a lui Cantemir și Brâncoveanu nu a fost personală căci, „cel puțin în această împrejurare, domnii nu lucraseră împotriva părerii obștești" [15]. Această părere obștească nu putea să încline decît spre viitorul pe care-l promitea Petru I (pe atunci nu existau motive care să pună sub semnul întrebării sinceritatea promisiunii), biruitorul de la Poltava, țarul pravoslavnic, în proclamația adresată moldovenilor: „luptați pentru patrie, pentru cinste și recăpătarea vechilor libertăți și eliberarea voastră și a urmașilor voștri de sub jugul păgînesc" [16].

Condițiile și termenii în care românii aveau să se angajeze în luptă urmau să fie negociați de domnitorii lor. Altfel spus, entuziasmul, afectul, lăsa loc calculului rece politic. Or, după cum se știe, conduita lui Dimitrie Cantemir nu a mai coincis, dintr-un anume moment, cu cea a lui Constantin Brâncoveanu. Pentru cel dintîi, actul de referință rămîne așazisul tratat de alianță încheiat la Luțk cu Petru I. El a fost și continuă să fie judecat și calificat în cele mai felurite chipuri, între care nu lipsesc extremele: de la progresist și binefăcător, la *faliment sau catastrofă diplomatică* [17]. *În caracterizările univoce se ignoră, fie* și parțial, unul sau mai mulți din factorii definitorii: natura feudală a gîndirii și acțiunii politice în epocă, raportul de forță între părțile implicate, poziția geografică și statutul politic al Principatelor, starea de spirit a momentului, urmările în proiecție istorică ale actului etc.

[8] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, t. II, ed. II (B.P.T.), București, 1983, p. 75.
[9] Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, București, 1925, p. 116.
[10] Vezi și I. Focșeneanu, *Tratatul de la Luțk și campania țarului Petru I în Moldova (1711)*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, III, Buc., 1963, p. 29.
[11] Mihail Kogălniceanu, *Letopisețele Țării Moldovei*, t. II, București, 1874, p. 125.
[12] N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 328.
[13] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 110.
[14] N. A. Mohov, *Drujba kovalasi vekami*, Kișinev, 1980, p. 181.
[15] A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci...*, I, p. 29.
[16] I. Golikov, *Deiania Petra Velikogo*, partea a III-a, Moskva, 1788, p. 323 (apud N. A. Mohov, *op. cit.*, p. 181).
[17] E. Lozovan, *Une faillite diplomatique: l'alliance de D. Cantemir avec Pierre le Grand (1711)*, în „Buletinul Bibliotecii Române", serie nouă, vol. VII (XI), Freiburg i. Br., 1975, p. 1—13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În focul expunerilor de argumente se dă uitării sau se minimalizează faptul că independența de stat și conceptul de națiune aveau o cu totul altă valoare atunci față de un secol mai tîrziu, aveau, mai precis spus, o accepțiune strict feudală, deci condiționată sau confundată în cazul națiunii cu etnia privită ca un pandant al confesiunii și, mai presus de toate, domina speranța, bine statornicită, în iminența abolirii dominației otomane. „Rațiunea de stat", principiu preponderent în relațiile politice ale secolului XVIII, se afla la începutul carierei sale în estul continentului.

Este lesne de bănuit răsunetul manifestului țarului din 8 mai 1711 în care se spunea că „noi, în acest război, nici afirmare a puterii și întindere a posesiunilor noastre nu dorim și nici vreo îmbogățire", ci „pentru eliberarea sfintei biserici și a popoarelor creștine vrem să luptăm" [18]. Apoi, cum bine a fost observat [19], țarul face o distincție clară între români și popoarele din sudul Dunării: „nu vom avea de la acele țări și popoare nici un fel de cîștig și nu vom cere de la aceștia niciun fel de putere autocrată, dar vom lăsa fiecăreia din aceste țări rînduielile obișnuite și de mai înainte, precum și conducătorii lor [...]. Iar acele popoare * la care, din cauza robiei turcești, din acestea n-au fost, le vom îngădui sub protecția noastră să-și aleagă conducătorii din rîndurile lor și le vom înapoia și le vom întări drepturile și privilegiile lor vechi, fără a cere de la ei vreun venit, însă le vom ține sub protecția noastră ca popoare libere și aliate". Distincția clară de care a fost vorba mai sus se referă la faptul că românii au o organizare de stat. Este o stare de lucruri care a jucat atunci și ulterior un rol important în istoria raporturilor politice în zonă. În virtutea acestui statut, raporturile Principatelor cu Austria și Rusia, de pildă, au o tentă particulară.

Așa-zisul tratat din 1711 nu este cel dintîi încheiat între Principate și Rusia; au mai fost încheiate asemenea acte de Gheorghe Ștefan în 1656, Constantin Șerban Petriceicu în 1674, Șerban Cantacuzino cu țarii Ivan și Petru în 28 decembrie 1688, dar cel din 1711 este primul care a fost pus în aplicare, fiind „cel mai specific" acord încheiat între reprezentanți ai popoarelor balcanice cu o putere străină [20]. Nu este singura deosebire între actul din 1711 și cele precedente. Printre altele, s-ar cuveni menționate [21] în favoarea lui Dimitrie Cantemir înscrierea principiilor domniei ereditare și absolute (respinse însă în iunie de marii boieri), restituirea teritoriilor moldovenești și ieșirea la gurile Dunării și Marea Neagră, eliminarea obligației de „mari daruri" către țar etc. Totul indică o concepție politică superioară.

Numeroși istorici și-au pus întrebarea dacă și Constantin Brâncoveanu a încheiat cu Petru I un așa-zis tratat asemănător celui de la Luțk. P. Constantinescu-Iași, Al. Boldur, I. Engel, A. A. Kociubinski, S. Jigarev [22], A. G. Brükner, N. A. Mohov, Virgil Cândea, P. P. Panaitescu, sînt de părere că a existat un asemenea act. Virgil Cândea afirmă fără nici o rezervă că, în 1709, angajamentele reciproce iau forma unui tratat secret de alianță [23], între clauze figurînd și aceea că tratatul se aplica în momentul intrării trupelor rusești pe teritoriul Munteniei, ceea ce explică și inacțiunea lui Brâncoveanu în 1711 [24]. P. P. Panaitescu crede [25] că în 1709, după bătălia de la Poltava, a fost încheiat acel tratat și că, deși n-a fost scos la iveală, existența lui s-ar confirma de cererea lui Petru I către Constantin Brâncoveanu în 1711 de a-și îndeplini obligațiile de aliat conform cu angajamentele luate anterior și de afirmația lui Ion Neculce că Brâncoveanu „s-agiunsese cu Moscul".

Există însă probe foarte convingătoare care justifică incertitudini în privința încheierii formale a așa-zisului tratat între Petru I și C. Brâncoveanu. Partizanii opiniei existenței tratatului pretind că acesta datează din 1709, cînd țarul l-ar fi și decorat pe domnitor cu ordinul „Sf. Andrei", ceea ce este inexact, decorarea făcîndu-se în 1700 [26]. Apoi, condiția de alătu-

---

[18] Vezi *Istoriceskie sveazi narodov SSSR i Rumînii...*, III, p. 334—335.

[19] Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 934.

* Este vorba, deci, de popoarele aflate sub stăpînirea efectivă a Porții.

[20] Stephan Fisher-Galați, *Revolutionary Activity in the Balkans from Lepanto to Kuchuk Kainardji*, în *SOF*, XXI, München, 1962, p. 208.

[21] Vezi analiza lui Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 933.

[22] S. Jigarev, *Ruskaia politika v vostocinom voprose*, I, Moskova, 1896, p. 115.

[23] Virgil Cândea, *Diplomația românească sub Constantin Brâncoveanu*, în *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 177.

[24] *Ibidem*.

[25] P. P. Panaitescu, *Tratatul de alianță între Moldova și Rusia din 1711*, în „Studii", 4/1961, p. 901.

[26] *Istoriceskie sveazi narodov SSSR i Rumînii...*, III, p. 378—379, nota 166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rare armată a lui Brâncoveanu numai în momentul intrării trupelor ruse pe teritoriul muntean figurează în scrisorile domnitorului către țar și în instrucțiunile acestuia din urmă, din 7 mai 1711, către generalul Șeremetiev, în care se spune: „hospodarii scriu că imediat ce armatele noastre vor intra pe pămîntul lor, ei se vor uni cu ele și vor îndemna tot poporul lor numeros la o revoltă împotriva turcilor" [27]. Nu rezistă, după opinia noastră, nici invocarea în sprijinul existenței tratatului a cererii lui Petru I către Brâncoveanu de a-și îndeplini obligațiile de aliat conform cu angajamentele luate deoarece referința nu este expresă la tratat, iar asemenea angajamente de aliat își luase domnitorul în repetate rînduri prin scrisorile adresate țarului sau cancelarilor Golovin și Golovkin. În sfîrșit, afirmația lui Ion Neculce („s-agiunseră") poate avea un sens larg, de înțelegere în general. Credem că inexistența tratatului a confirmat-o însuși țarul în scrisoarea sa din 7 mai 1711 către V. V. Dolgoruki și B. P. Șeremetiev. Țarul spunea că domnitorul Moldovei a intrat sub supușenia sa („u nas v poddanstve"), că i-a trimis spre iscălire „gramota noastră" („nașu gramotu") și că, *în curînd*, și domnitorul Munteniei „se va lega de noi cu un astfel de tratat" („takovim) traktatî s nami obiajetsia") [28]. Așadar, țarul nu spune că Brâncoveanu *s-a legat*, ci *se va lega* cu un tratat asemănător. Dacă un asemenea tratat ar fi existat în 1709, el ar fi constituit obiectul de referință pentru așa-zisul tratat de la Luțk, și nu invers. Pe de altă parte, învinuirile pe care rușii le-au adus lui C. Brâncoveanu după bătălia de la Stănilești nu invocă un tratat formal, ci angajamentele pe care și le-a asumat domnitorul prin relativ bogata sa corespondență cu cîrmuitorii Rusiei.

Nu intră în intenția noastră să discutăm în amănunțime clauzele așa-zisului tratat de la Luțk [29], operație întreprinsă în repetate rînduri de numeroși istorici. Socotim de cuviință, mai întîi, să subscriem la opinia că Dimitrie Cantemir nu putea ezita în alăturarea la ruși și încheierea alianței, „eventualitatea eliberării țării fiind prea apropiată și prea atrăgătoare. Dar alternativa victoriei făcea loc altor două, ceea ce Cantemir nu ignora. Moldova putea deveni o țară mai liberă sau putea trece într-o nouă servitute politică, aceea țaristă. Ca și oamenii politici de mai tîrziu, Cantemir era deci atent la *condițiile* și *prețul* cu care Moldova putea scutura jugul otoman" [30]. Se știe că, după însești spusele țarului [31] și, în general, ale contemporanilor inițiați, textul așa-zisului tratat de la Luțk este creația lui Dimitrie Cantemir, text pe care țarul l-a aprobat și l-a semnat, remițîndu-i-l domnitorului pentru a-l semna și el, încît se poate spune că este vorba nu de un tratat, ci de un act transmis de la mînă la mînă, care n-a fost făcut public, deci care n-a fost promulgat [32], ceea ce n-a împiedicat un început de punere în aplicare, cum s-a întîmplat de atîtea ori în istorie cu acordurile secrete.

Părțile, adică țarul și domnitorul, se aflau însă pe trepte ierarhice diferite: cel dintîi este un suveran, un autocrat, cel de al doilea un principe vasal sultanului. Așadar, din capul locului relația dintre ei este una de tip feudal, adică părțile nu se află pe o poziție de egalitate. Iată de ce țarul, după propria-i expresie, *acordă* domnitorului gramota noastră („nașu gramotu"), luîndu-l pe domnitor sub protecția sa sau chiar, dar tot în înțeles feudal, în supușenia sa („u nas v poddanstve") [33], deși într-o scrisoare către Dimitrie Cantemir, din 16 iunie 1711, Petru I folosește formula „potrivit tratatului (dogovoru) încheiat" [34]. Ion Necul-

---

[27] *Al. Boldur, Expediția de la Prut din 1711*, în *SCI*, vol. XIX (vol. II din seria nouă), Iași, 1946, p. 55. La 30 iunie 1711, Golovkin îi scria lui Menșikov că domnitorul Munteniei și poporul au arătat că, pînă nu vine armata țarului la ei, nu se pot mișca, de unde și decizia de a-l trimite pe generalul Ren spre Brăila „cu cîteva polcuri de cavalerie" (A. Z. Mîșlaevski, *Voina s Turțici 1711 goda (Prutskaia operația)*, St. Petersburg, 1898, p. 338—339).

[29] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii...*, III, p. 378, nota 166.

[29] Vezi publicarea corectă a „tratatului", în *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii...*, III, p. 323—327; Maria Holban și I. Demeny, *Originalul și traducerea latină a „diplomei" lui Petru I dată lui Dimitrie Cantemir, cuprinzînd condițiile tratatului moldo-rus din 1711*, în *RdI*, 3/1976, p. 1067 și urm.

[30] Virgil Cândea, *Dimitrie Cantemir și începuturile chestiunii orientale*, în *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 195.

[31] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii...*, III, p. 378—379, nota 166.

[32] E. Lozovan, *op. cit.*, p. 12.

[33] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii...*, III, p. 378—379, nota 166.

[34] *Ibidem*, III, p. 337.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce notează [35] și el că țarul i-a atribuit lui Dimitrie Cantemir titlul de „săninatul domn al Țării Moldovei, samoderjeţu (singur stăpînitor) și colegat (prieten) Țării Moschicești, iar nu robu supus. Care acest nume este puțin oarece mai de gios decît al unui craiu, care se cheamă latinește acestu nume sărenis". Așadar, corect este să tragem concluzia că actul de la Luțk nu a fost pentru țar decît o *diplomă* [36], primită ca atare și de Dimitrie Cantemir.

În surse documentare rusești din mai-iunie 1711 actul inițiat de Cantemir este astfel definit: domnitorul „a făcut prin trimisul său capitulație de supușenie față de autocrația gosudărească" ; Șeremetiev s-a întîlnit pe Prut cu „sus pomenitul gospodar valah *, care acum deschis s-a declarat supus al Majestății Sale, cu toți nobilii țării valahe și cu toți șefii a depus jurămîntul de credință" [37]; „gospodarul moldovenesc ne-a prestat jurămîntul de supușenie" [38] spune Petru I. Probabil aceste formule și unele clauze ale diplomei de la Luțk l-au îndemnat pe N. A. Mohov să scrie că „tratatul prevedea intrarea Moldovei în compunerea Rusiei cu păstrarea autonomiei și a tuturor legilor și obiceiurilor vechi moldovenești" [39]. Intrarea în compunere nu ni se pare termenul potrivit pentru relațiile suzeran—vasal în epocă în cazul Rusiei și Moldovei, și în general în tot evul mediu european. Clauzele diplomei invederează că Moldova era definită ca un stat în afară și nu în interiorul Rusiei, granițele fiind clar delimitate, dar aflat numai sub protecția țarului. Într-adevăr, în preambulul diplomei se spune foarte clar că domnitorul „ne-a declarat în scris și înclinația sa, dorind așadar să fie sub protecția Măriei Noastre țariene împreună cu toată țara și neamul moldovenilor", și că „îl primim cu îndurare pe acest principe sub ocrotirea noastră" [40]. Diploma, de la un capăt la altul, vădește un remarcabil efort al domnitorului pentru salvgardarea individualității țării, pentru evitarea impreciziilor, invederează nevoia Moldovei „de a-și asigura starea sa împotriva unor viitoare încălcări" [41]. Aceste precauțiuni sînt atît de evidente, încît istoricul A. D. Brükner socotea că actul recunoștea Moldovei independența „în realitate desăvîrșită" [42]. Și S. Jigarev și A. Z. Mîșlaevski vorbesc despre independență sub protecție și alianță [43]. Stephan Fisher-Galați observă și el că tratatul asigura „o virtuală independență pentru Moldova sub suzeranitatea finală a țarului" [44]. Așadar, dacă ar fi să definim actul de la Luțk, am înclina să-l denumim *diplomă de protecție* care garanta Moldovei integritatea teritorială și deplina autonomie. În felul acesta au calificat actul lui Dimitrie Cantemir și surse străine contemporane neutrale, ca cea din 16 iunie 1711 din lagărul de la Urlați al lui Brâncoveanu: „Princeps Moldaviae protectionen Czari acceptavit" [45].

Privită din alt punct de vedere, diploma poate fi socotită și o adevărată lovitură de stat [46] prin instituirea domniei ereditare și absolute a Cantemireștilor. Tocmai această clauză îl obligă pe domnitor să prezinte în iunie boierilor acel act în mod trunchiat (nu o variantă) pentru a elimina motivele unei eventuale rupturi cu marea boierime. Cneazul Dolgoruki a raportat țarului că a găsit la Iași „între domnitor și boierii săi un mare dezacord, și mai presus de toate că Înălțimea Voastră a prevăzut urmași (la tron) ceea ce la ei n-a fost" [47]. Neîndoielnic că actul se înscrie într-o formulă tipic feudală, ceea ce este cît se poate de firesc pentru acea epocă. De pildă, domnitorului i se recunoaște o suveranitate internă, dar noțiunea trebuie înțeleasă în accepțiunea ei feudală, de vreme ce domnia sa era condiționată de fidelitatea față de țar și de păstrarea religiei ortodoxe. Totodată, diploma prevedea și prezența unor garnizoane rusești în Moldova pînă la „...întemeierea țării", încît s-a

---

[35] Ion Neculce, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. III (Iorgu Iordan), București, 1975, p. 188.

[36] Cf. Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 933.

* Adică moldovean ; „confuziile" moldovean=muntean indică același popor, român.

[37] Al. Boldur, *Jurnalul lui Petru cel Mare ca izvor de informații pentru istoria românilor*, în *SCI*, Iași, XIX (volum III seria nouă), 1946, p. 91—92.

[38] Idem, *Expediția de la Prut din 1711...*, p. 56.

[39] N. A. Mohov, *op. cit.*, p. 180.

[40] Maria Holban și L. Demeny, *op. cit.*, p. 1075.

[41] A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci...*, I, p. 25.

[42] A. G. Brükner, *Ilustrirovannaia istoria Petra Velikogo*, vol. II, St. Petersburg, 1882, p. 149 (apud Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 4).

[43] S. Jigarev, *op. cit.*, I, p. 115 ; A. Z. Mîșlaevski, *op. cit.*, p. 183, 346.

[44] Stepan Fisher-Galați, *op. cit*, p. 208.

[45] N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 316.

[46] E. Lozovan, *op. cit.*, p. 12.

[47] N. A. Mohov, *op. cit.*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi afirmat în termeni prezenteişti că actul nu numai că nu garanta independenţa, ci, dimpotrivă, o submina. După opinia noastră, problema este pusă greşit căci nu poate fi vorba în epocă de o independenţă absolută şi actul n-o prevede decît limitată. Pe de altă parte, actul fusese alcătuit şi în perspectiva eliberării altor popoare, iar Moldova fără ajutor armat efectiv (Rusia nu era, totuşi, o vecină), odată desprinsă de Poartă, nu s-ar fi putut apăra singură împotriva ei. Este însă în afară de orice îndoială că, în ciuda precauţiilor domnitorului, diploma lăsa portiţe deschise unei eventuale anexiuni.

Proclamaţia [48] lui Dimitrie Cantemir către ţară din iunie 1711 este, după diploma de la Luţk, cel de al doilea act în care sînt cuprinse concepţiile sale privind statul şi destinul său istoric. Prin acea proclamaţie — o îmbinare, cum bine a fost spus [49], de politică şi istorie — domnitorul urmăreşte afirmarea sa personală, cît şi a Moldovei ca stat independent; făcînd apel la istorie, el desfăşoară o pledoarie în favoarea drepturilor şi opţiunilor sale politice, în beneficiul aspiraţiei Moldovei la neatîrnare, vestejeşte încălcările şi abuzurile otomane, invocă *capitulaţia* lui Bogdan cel Orb nerespectată de turci — invocaţie care deschidea o nouă fază în îndelungata perioadă de apel al românilor la dreptul istoric în sprijinul emancipării naţionale [50].

Din instrucţiunile [51] (7 mai 1711) lui Petru I către generalul Şeremetiev rezultă că raporturile cu domnitorii români constituiau pentru ţar şi sfetnicii săi o preocupare primordială. Era vorba de cooperarea cu Dimitrie Cantemir şi atragerea în luptă a lui C. Brâncoveanu şi popoarele balcanice. În ceea ce-l priveşte pe Dimitrie Cantemir, el a luat toate măsurile necesare şi, mai ales, posibile, siguranţei sale şi cooperării cu ruşii. După cum se ştie, aceştia din urmă întreţineau legături (corespondenţă) directă nu numai cu domnitorul, ci şi cu un grup de mari boieri, în frunte cu hatmanul Anton Jora, care aştepta din partea Rusiei sprijin pentru consolidarea poziţiei lor politice şi a privilegiilor de clasă. Mai mult, acei boieri îl ponegreau pe domnitor faţă de ruşi, înfăţişîndu-l ca fiind în fond „un turc". Nu este chiar lipsită de temei observaţia că, „întrucîtva, se poate spune că angajarea în război alături de Rusia i-a fost impusă lui Dimitrie Cantemir de o parte din boierimea din jurul său" [52]. Firește, domnitorul înţelegea să nu scape „frîiele din mînă", ceea ce explică înlocuirea în funcţie a lui Anton Jora cu Ion Neculce. Corespondenţa [53] între domnitor şi ţar arată că cel dintîi îşi îndeplinea scrupulos îndatoririle pe care singur şi le-a impus (răspîndirea proclamaţiilor ţarului şi pe ale sale, chiar „prea iubitului nostru frate, domnitorul Munteniei, i-am trimis scrisoarea" [54] ţarului, „întocmirea" armatei etc.). Dificilă este aprovizionarea furajeră şi alimentară, ţara fiind „pustiită". Totuşi, Dimitrie Cantemir a venit în sprijinul armatei ruse cu 17 polcuri şi 170 de roate [55].

Cu totul altfel au evoluat raporturile cu C. Brâncoveanu. Acesta din urmă, după cum se ştie, şi-a constituit o tabără la Urlaţi şi a rămas în expectativă. Primeşte bani de la ruşi pentru aprovizionare, împrumută la 3 iunie 1711 lui Dimitrie Cantemir 2 500 de taleri [56], organizează magazii şi adună mijloace de transport. Nu le va îndrepta spre ruşi, dar le va înapoia banii, convoaiele luînd drumul armatei turceşti. Întreţine relaţii şi cu otomanii. Cînd aceştia îi atrag atenţia că se află prea departe cu tabăra sa, la graniţa transilvană, şi-i cer să revină la Bucureşti, el le răspunde că e gata să asculte şi să îndeplinească ordinele sultanului *de acolo unde se află* [57]. La 6 iunie 1711, într-o scrisoare către Golovkin, domnitorul se arată neliniştit că nu are „instrucţiuni" din partea sa, îi este teamă să nu sufere un rău,

[48] Hurmuzaki, *Documente*, I$_1$, p. 936—937 (traducerea infidelă a textului latin la p. 398).

[49] Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 936—937.

[50] Afirmaţia lui Virgil Cândea (*Dimitrie Cantemir şi începuturile chestiunii orientale*, p. 198) că „pentru prima oară un om de stat român folosea argumente istorice într-o proclamaţie politică" este cel puţin riscantă. A mai făcut-o, de pildă, Ştefăniţă vodă.

[51] Al. Boldur, *Expediţia de la Prut din 1711...*, p. 55—56.

[52] *Istoriceskie svedzi narodov SSSR i Rumînii...*, III, p. 337; Ştefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 81—82.

[54] A. Z. Miș'aevski, *op. cit.*, p. 120; Ştefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 82.

[55] Ven. Ciobanu, în *România în relaţiile internaţionale 1699—1939*, Iaşi, 1980, p. 24.

[56] Ion-Radu Mircea, *Un document inedit scris de Constantin Brâncoveanu. Catastihul jurnal 1709—1714*, în „Magazin istoric", an XIII, iulie, 1979, nr. 7, p. 29.

[57] Valeriu Papahagi, *Informaţii veneţiene relative la războiul ruso-turc din 1711, la Carol al XII-lea regele Suediei şi la intenţia turcilor de a recuceri Moreea*, în *RI*, 4—6/XVIII, 1932, p. 122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din partea turcilor, ei și „notre pauvre patrie", dar că românii se prepară prin toate mijloacele, și „vom încerca să fim zeloși în această afacere, pe care noi o așteptăm de multă vreme" [58]. Or, lui Gheorghe Castriotul îi urmează la Iași Toma Cantacuzino, care face cunoscute temerile domnitorului, tergiversările sale [59]. S-a produs astfel o defecțiune în tabăra munteană (preludiile sînt mai vechi) într-un moment crucial al desfășurărilor. S-a spus [60] că fuga lui Toma Cantacuzino „nu e făcută tocmai în contra Domnului" deoarece Toma îi scria acestuia, făcînd apel la buna lui voință, cerîndu-i oarecum iertare. Într-adevăr, la 15 iulie 1711 (deci în ajunul bătăliei de la Stănilești) Mihai și Toma Cantacuzino în scriau domnitorului, confirmîndu-i devotamentul lor și rugîndu-l să-i aibă în prietenie și să-i apere de atacurile oamenilor [61], ceea ce înseamnă că evadarea lor n-a fost pregătită cu știrea domnitorului, cum însuși Toma Cantacuzino a declarat la Iași [62]. Cronicarul Greceanu spune că, aflînd despre fapta lui Toma Cantacuzino, domnitorul ar fi plîns, și nu este de crezut ca el să fi mers cu simularea pînă aici. Este însă foarte adevărat că, din partea rușilor, „pînă în ultimul moment, acestuia nu i se spune ce să facă, nu i se scrie, nu i se cere nimic; e lăsat în nesiguranță și el cere preciziuni" [63].

C. Brâncoveanu, aflat între o puternică armată otomană ce-și întocmise lagărul pe Dunăre și o slabă armată rusă, „hămesită și zăpăcită", era în dilemă. La 7 iulie, el îi comunica lui Gheorghe Castriotul la Iași că îi mai scrisese prin căpitanul Vasile „acum 20 de zile", că de cînd a plecat el, solul, nu are nici o veste din partea sa, că „nous voyons maintenant que la situation s'est affaiblie et qu'elle est devenue douteuse pour nous", că nu are de la el nici o lumină, că află știri din ceea ce se vorbește în popor și nimic de la el, că știe, totuși, „que quelques troupes sont parties de Iassy avec la général Renn. On dit que Thomas est avec eaux et qu'ils marchent vers nos pays. Ce que nous voyons n'est pas notre affaire (!), si c'est ainci", că i-a scris și lui Golovkin, că îi cere să-l informeze „comment vont les affaires et quelles dispositions on a la-bas envers nous, afin que nous le sachions et que nous agissons d'après cela" [64]. Așadar, Brâncoveanu se simte oarecum ostracizat, vede că doar „ceva trupe" se îndreaptă spre țara sa (mai precis spre Brăila), însoțite de Toma Cantacuzino. Or, domnitorul nu putea vedea în Toma Cantacuzino decît ceea ce a văzut în elogiatul cronicar Radu Greceanu: un „hain" ce visa la tronul Munteniei și care „au tras" la „vestitu' viclean" Dimitrie Cantemir, „cu care și mai înainte vreme înțelegere avusese" [65]. Pentru domnitor, cele „cîteva trupe" însoțite de Toma Cantacuzino nu erau „afacerea noastră". Și, totuși, el se arăta gata să servească cauza potrivit instrucțiunilor ce le-ar fi primit. Firește, aceasta ar putea fi numai o promisiune menită să mascheze o decizie deja luată. Este greu de spus însă dacă la 7 iulie domnitorul adoptase hotărîrea de a rămîne neangajat, deși evoluția evenimentelor (slăbiciunea rusă, amenințarea otomană, defecțiunea Toma Cantacuzino etc.) conduc spre această alternativă.

Se știe că acea campanie a fost prost pregătită, într-o precipitare riscantă și neconcordantă amploarei scopului. „Acest marș împotriva turcilor a fost făcut prea disperat" [66], am fost rugați de domnitorii români „să mergem cît e posibil mai repede, dacă nu se poate cu tot corpul principalei noastre oștiri, cel puțin să fie trimisă cea mai mare parte a ei" [67], stă scris în jurnalul și instrucțiunile lui Petru I.

La Stănilești a fost pierdută o bătălie împotriva Porții otomane, dar lupta, marea luptă, a continuat. Firul raporturilor politice întreținute de români cu rușii a fost reînnodat. La 1 ianuarie 1712, stolnicul Constantin Cantacuzino îi scria lui Golovkin că întreruperea corespondenței lor se datorește „tăcerii noastre" din cauza temerilor (care s-au vădit foarte întemeiate) și că la 7 decembrie 1711 a trimis o scrisoare a domnitorului către Șeremetiev

---

[58] Alexandre A. C. Sturdza, *Constantin Brancovan. Prince de Valachie 1688—1714. Son regne et son epoque*, t. III, Paris, 1915, p. 288.

[59] A. Z. Mîșlaevski, *op. cit.*, p. 140.

[60] V. Zaboroschi, *Colecția de documente externe a d-lui Basarab Brîncoveanu*, în *RI*, 4—6/XVII, 1931, p. 117.

[61] Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, III, p. 289.

[62] A. Z. Mîșlaevski, *op. cit.*, p. 141.

[63] V. Zaboroschi, *op. cit.*, p. 117.

[64] Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, III, p. 288—289.

[65] Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voievod (1688—1714)*. Studiu introductiv și ediție critică întocmite de Aurora Ilieș, București, 1970, p. 181.

[66] Al. Boldur, *Jurnalul lui Petru cel Mare...*, p. 97.

[67] Idem, *Expediția de la Prut din 1711...*, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin căpitanul Lepădatu [68]. Datată 7 decembrie 1711, există o scrisoare a stolnicului către Toma Cantacuzino prin care-i comunică ştiri de la Poartă şi-l anunţă că a primit „avec beaucoup de peine" permisiunea domnitorului de a trimite scrisorile ambasadorilor Şafirov şi Şeremetiev-fiul către feldmareşal [69]. Greu, dar permisiunea a fost totuşi dată.

Contemporanii evenimentelor, ca şi istoricii de mai tîrziu, au încercat să caracterizeze conduita domnitorilor români cu o doză mai mare sau mai mică de subiectivism, încercînd să opună sau să împace morala cu politica. Ambasadorul englez la Poartă, Robert Sutton, şi trimisul englez pe lîngă Carol XII, Jefferyes, dau vina eşecului de la Stănileşti pe Dimitrie Cantemir pentru că, între altele, n-ar fi pregătit proviziile [70], deşi Sutton recunoştea că „Moldova este în întregime ruinată" [71], nu numai — am preciza noi — după Stănileşti, ci şi înainte. Însuşi ruşii nu i-au atribuit lui Dimitrie Cantemir responsabilitatea eşecului. Controversată însă, în mod forţat, a fost şi încă mai este aprecierea valorii politice a lui Dimitrie Cantemir ca domnitor. Raportînd-o la acel moment istoric cu urmările lui imediate, deci privind-o pe termen scurt, fără a fi fost „catastrofală" cum s-a spus [72], ea n-a fost mai puţin o eroare. Privită însă în perspectiva istorică, ea merită caracterizarea ce i-a făcut-o P. P. Panaitescu: „acţiunea sa politică şi militară, care urma să se desfăşoare într-o vastă mişcare generală de eliberare, a rămas un act istoric izolat, un act al unui mare precursor al luptei pentru independenţă" [73].

În ceea ce priveşte conduita politică a lui C. Brâncoveanu, divergenţa de opinii, transantă în epocă, a evoluat către o comprehensiune într-adevăr politică. În jurnalul lui Petru I, atitudinea domnitorului faţă de Rusia este calificată ca „o sărutare de Iuda" [74]. Alimentate de o singură sursă, jurnale şi broşuri europene ale epocii aruncă vina înfrîngerii de la Stănileşti asupra domnitorului, a cărui conduită este chiar înfierată [75]. Cuvîntul trădare a fost preluat apoi de unii istorici şi n-a ieşit nici astăzi din uz [76].

Între contemporanii evenimentelor, Del Chiaro operează în judecăţi cu o balanţă mai echilibrată, luînd în considerare temerea lui C. Brâncoveanu faţă de o ripostă otomană. În sfatul pe care domnitorul l-a ţinut cu boierii la Urlaţi „se hotărî — spune Del Chiaro — să li se comunice (ruşilor) că nu li se poate da merinde decît după ocuparea ţării şi apărarea ei contra turcilor, care ar pustii-o în caz de ajutorarea inamicului lor"; domnitorul, „consternat de fapta nesăbuită a spătarului Toma Cantacuzino, plîngea de durere, aşteptîndu-se la răzbunarea turcilor" [77], că el se gîndea la un refugiu mai sigur [78], deci la părăsirea ţării. Or, nu recurgi la un act de trădare pentru a părăsi ţara în care domneşti „pe viaţă". Comparînd situaţia celor doi domnitori, un contemporan muntean nota: „iar lui Cantemir îi da mîna a-şi descoperi a sa credinţă către împăratul Petru cel Mare şi a împlini făgăduielile, căci că de grabă l-a năpădit ajutorul oştilor ruseşti şi curînd după aceasta şi însuşi porusia (prezenţa) Împăratului..." [79].

Deşi „om de curte", sau poate de aceea, logofătul Radu Greceanu ni se pare a fi surprins cu exactitate „temeiurile" şi reacţiile lui C. Brâncoveanu. La Urlaţi, „pravoslavnicul domn îngrijat aflîndu-se, în ce chip ar face ca într-o vreme cumplită ca aceea, întreagă să păstreze ţeara şi fără primejdie dă către amîndouă părţile, adecă şi de către turci, şi dă către moscali, dumnezeiasca pronie carea necontenit iaste păzitoare celui ce nădăjduieşte într-ea, bine au voit ca şi acel lucru să se chiverniséască de buna otprăvuire a înţeleptului

[68] Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, III, p. 290, 292.

[69] *Ibidem*, III, p. 289—290.

[70] Ludovic Demeny, Paul Cernovodeanu, *Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în sec. XVI—XVIII*, Bucureşti, 1974, p. 266—267.

[71] *Ibidem*, p. 272.

[72] E. Lozovan, *op. cit.*, p. 13.

[73] P. P. Panaitescu, *Tratatul de alianţă dintre Moldova şi Rusia din 1711* p. 905.

[74] Al. Boldur, *Jurnalul lui Petru cel Mare...*, p. 97.

[75] L. Baidaff, *Petru cel Mare la Prut (1711). Documente contemporane*, în *RI*, 4—5/XIII, 1927, p. 99—110.

[76] N. A. Mohov, *Drujba kovalasi vekami...*, p. 183 (autorul calcă pe urmele lui A. Kociubinski *(Mî i oni...*, p. 162 şi S. Jigarev, *op cit.*, I, p. 117), care-i atribuiau lui Constantin Brâncoveanu principala vină a înfrîngerii de la Stănileşti).

[77] Anton Maria del Chiaro, *Revoluţiile Valahiei*, Iaşi, 1929, p. 105 (traducere de S. Cris-Cristian după textul reeditat de N. Iorga).

[78] *Ibidem.*

[79] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, Buc., 1902, p. 312.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domn" ; Gheorghe Castriotul a fost trimis la țar, „însă la iveală, pentru pricina ce mai sus pomenim, adecă pentru înnoirea păcii, iar într-ascunsu pentru chiverniseala pământului" ; Toma Cantacuzino, care aspira la tron, se afla și el la Iași, „dar prea bunul nostru domnu privind la nestatornicia și tulburarea vremurilor, nimănui dentr-aceștia nu s-au potrivit, nici sfaturilor și îndemnărilor celor fără de socoteală a unora și a altora din boieri, carii necontenit îl supără și pă afară mulțe zicea, nu s-au unit, îndemnîndu-l ca de către turci să să hăinească și moscalilor, precum și Dumitrașco Cantemir, să să alcătuiască. Nici scrisorilor celor cu laudă ale moscalilor, care den multă îndemnare a vrăjmașilor fără de nicio socoteală îi trimite. Nici ziselor, scriselor și laudelor lui Ren ghenărariul, care den multă îndemnare a Tomii îi venia, nici universalului ce Vlasie stegarul la mitropolitul Antim pă taină adusese cu poruncă dă zahareale și alte lucruri necăzute și necuviincioase, nicidecum nu s-au supus [...] nicidecum cu firea nu s-au alunecat, ci la cele ce vremea cea viitoare vrea aduce, cu grijă și pururia gîndia" [80]. Așadar, incertitudini în privința tăriei și planurilor „moscalului", teama de ripostă otomană, grijă pentru țara sa și propria-i persoană, preocuparea de a evita urmările dezastruoase ale unui eșec, sînt considerentele care domină raționamentele lui Brâncoveanu și-l îndeamnă la o prudență referitor la care Engel spunea că dacă domnitorul a păcătuit cu ceva, atunci a păcătuit din prea multă prudență, pe care a dus-o la extrem [81].

„Cum se vede, nota N. Iorga în 1910, din purtarea lui Constantin Vodă față de Imperiali și față de regele saxon al Poloniei, el nu voia, nu putea avînd grija sa și a țării sale, să primească o suzeranitate creștină care nu s-ar fi dovedit întîi deplin și statornic binevoitoare. Față de ruși, el n-a fost nici mai bun, nici mai rău — mai luda pentru a întrebuința cuvîntul țarului însuși — decît față de alți creștini, pe care, în teorie, ca ideal politic și simpatii personale, îi voia desigur mai bucuros decît pe turci [...]. Dar el voia, înainte de toate, ca un bun cîrmuitor, păstrarea țării sale întreagă și fără primejdie de către amîndouă părțile" [82]. Treizeci de ani mai tîrziu, fără să renunțe la explicația de mai sus, N. Iorga adăuga un element în plus : domnitorul n-a trecut deschis de partea țarului, fiind reținut de prudența stolnicului Constantin Cantacuzino care invoca legăturile cu habsburgii, primejdia tătară și chestiunea dacă sub ruși va fi mai bine decît sub turci [83], ceea ce contrazice opinia acelora (Virgil Cândea) care atribuiau Cantacuzinilor un filorusism fără rezerve. Paul Cernovodeanu invocă și el în sprijinul domnitorului ideea că acesta nu putea trece de partea rușilor înainte ca ei să fi putut apăra Muntenia, „pentru că însăși soarta țării sale era în joc" [84], punct de vedere împărtășit și de P. Constantinescu-Iași și de L. E. Semenova.

Pentru B. H. Sumner, Brâncoveanu, „posesor al unei mari averi și al unui mare talent diplomatic, ca și al unei armate mărișoare, el a fost un prinț al ezitării — aproape cel mai mare compliment care putea aparține oricărui domnitor în acele împrejurări [...]. În orice caz, totuși, el nu era omul care să-și taie toate căile de retragere și avea nevoie de amplă măiestrie care să alterneze..." [85]. Oricum, C. Brâncoveanu, prin relațiile sale politice, bancare (depunerile sale la băncile austriece, venețiene etc.), era un om deschis, cu vederi largi, un om al secolului său în care Europa devenea ceea ce s-a înțeles prin ea în epoca modernă, un om deci de acțiune în amplitudini și direcții variate, obișnuit să nu ignore siguranța sa și a țării.

Să reținem și observația lui Virgil Cândea că „naivitatea de a crede că un om politic de luciditatea și experiența lui Petru cel Mare ar fi angajat într-un conflict uriaș Imperiul, pe care tocmai îl consolida ca mare putere europeană, de dragul unor sentimente de filantropie creștină", nu poate fi însă atribuită nici lui Brâncoveanu, nici unchiului său stolnicul Cantacuzino [86]. Este adevărat că nici unul din cei amintiți mai sus nu „suferea" de naivitate, dar cineva a făptuit o mare eroare, și acesta a fost Petru I. Citim în jurnalul țarului : „acest marș împotriva turcilor a fost făcut prea disperat, mai mult pentru a asigura pe hospodarul muntean, care [se credea la noi că] îndeamnă pe hospodarul rosienesc din motive creștinești, promițîndu-i a-i ajuta nu numai cu armatele sale, dar și cu cele sîrbești și altele,

[80] Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 180—183.
[81] Vezi Ionescu-Gion, *Ludovic XIV și Constantin Brîncoveanu*, București, 1884, p. 203.
[82] N. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țările noastre (1709—1714)*, p. 105.
[83] Idem, *Histoire des Roumains...*, VI, p. 574.
[84] Paul Cernovodeanu, *Bukarest — Important centre politique du Sud-Est européen à la fin du XVII-e siècle et au commencement du XVIII-e*, în *RESEE*, 1—2/IV, 1966, p. 164.
[85] B. N. Sumner, *Peter the Great and the Ottoman Empire*, Oxford, 1949, p. 42—43.
[86] Virgil Cândea, *Diplomația românească sub Constantin Brîncoveanu*, p. 174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și [afirmînd] că ar avea și în interiorul Imperiului turcesc grupuri de rebeli [facțiii] și că prin creștini poate să ridice o revoltă împotriva turcilor. De asemenea, a promis a satisface armata rosienească cu alimente" [87]. Așadar, țarul dă vina eșecului din 1711 pe Brâncoveanu, de dragul căruia i-a sărit în ajutor cu „desperare", ceea ce este cu totul fals. Campania a fost pregătită de la început cu o superficialitate izbitoare. Cauzele eșecului aici trebuie căutate, la care se cuvin alăturate și cîteva alte considerente: lipsa de experiență politică rusească în zona sud-estului european, de unde și creditul neverificat dat nu atît dorințelor (reale), cît promisiunilor de ridicare într-un singur șuvoi a popoarelor creștine, starea de beatitudine de după victoria de la Poltava, convingerea că Poarta se afla în pragul prăbușirii pentru care nu este nevoie decît de o lovitură, impresie îngroșată de experiența cu zece ani în urmă a vaselor ruși care, ajunse la Bosfor, au făcut să tremure Istanbulul (ne referim la demonstrația maritimă a Rusiei, care a însoțit misiunea reușită a lui Ukrainţev de încheiere a păcii cu Turcia — 1700). Este cît se poate de semnificativă nota contelui Poniatowski, interlocutor al țarului la Jaworow; Petru I *„comptait lui- même* si fort sur ses prochaines victoires, qu'il disait qu'il *voulait être enterré a Constantinople"* [88]. Să ai o ambasadă la Constantinopol și să nu verifici măsura în care bunele și nobilele intenții ale creștinilor au șansă de punere în practică? *Pisma i bumagi* ale lui Petru I dau un răspuns pozitiv interogației noastre, numai că această verificare a fost circumscrisă mediilor din care proveneau doleanțele și promisiunile scrise țarului, de vreme ce ambasada lui Petru I era asemenea unei cetăți asediate, cu antenele rupte, cu orice cale de comunicație redusă la informatorii tăinuiți ai lui P. A. Tolstoi, și care reprezentau pe cei ce doreau cît mai grabnica lor eliberare, încrezători fără de prihană în „steaua nordului".

Toată domnia lui C. Brâncoveanu este o probă a omului prudent, echilibrat, care nu declanșează o acțiune înainte de a fi luat toate precauțiile ce-i puteau garanta succesul, ceea ce explică neobișnuita întindere (pentru acea epocă) a domniei sale: 25 de ani. Să ne amintim „lungul drum" din 1703 la Adrianopol, pornit numai după deschiderea „drumului pungilor". Iată de ce subscriem în întregime la concluziile [89] lui Ștefan Ionescu și Panait I. Panait: domnitorul n-avea la granițe trupe aliate, ci, dimpotrivă, era înconjurat pe tot flancul dunărean de puternice concentrări inamice, adică otomane; cel mai inofensiv gest de trădare ar fi însemnat atragerea oștilor otomane și tătare; i s-a poruncit să meargă spre Tighina; a pornit pentru a ajunge la conacul său de la Gherghița și, în schimbul unor mari sume de bani, a smuls porunca de a se opri acolo; s-a mutat apoi lîngă Urlați, loc care permitea fie contactul cu trupele ruse în drumul domnitorului spre sudul Moldovei, fie retragerea în Transilvania (alternativă pe care o negociase încă din ianuarie 1711) [90]; intră în rol de mediator, pentru ca, după Stănilești, să pedepsească pe cei compromiși cu rușii; atacul Brăilei, deci fărîmițarea oastei ruse, îi arătase că aceasta din urmă nu va putea rezista oastei otomane; în 1711, pentru Brâncoveanu „momentul dezlănțuirii propriilor puteri nu sosise și nu avea să sosească niciodată".

După opinia noastră, momentul 1711 a fost pentru C. Brâncoveanu un intermezzo nefast fără voia sa și împotriva simțămintelor sale. El va returna țarului banii trimiși pentru aprovizionarea pe care domnitorul i-o destinase și pe care a făcut-o „cale întoarsă" spre lagărul otoman aflat în „coastă". Dar, la 23 ianuarie 1712, stolnicul Constantin Cantacuzino îi scria cancelarului Golovkin că, dacă însă cineva ne socotește infideli, Dumnezeu care știe tot, să ne judece [91]. Și stolnicul adăuga o știre care confirmă părerea că, pentru C. Brâncoveanu, episodul Stănilești a fost o neînțelegere, un act tratat cu ușurință de țar, după care, odată consumat, se reiau vechile legături: la 7 decembrie 1711 — scria stolnicul — am trimis o scrisoare a domnitorului către feldmareșalul Șeremetiev prin căpitanul Lapedatu [92].

---

[87] Al. Boldur, *Jurnalul lui Petru cel Mare...*, p. 97.

[88] Comte Poniatowski, *Remarques d'un seigneur Polonais sur l'histoire de Charles XII*, A la Haye, 1741, p. 90 (apud, J. V. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, Fünften Theil, Gotha, 1857, p. 417, nota 2).

[89] Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brîncoveanu*, București, 1969, p. 255—269.

[90] O diplomă de protecție cu refugiul în Transilvania acordă împăratul Austriei în februarie 1711 lui C. Brâncoveanu, lui Mihai (spătarul) și stolnicului C. Cantacuzino (Const. C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. 198—203.

[91] Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit.*, III, p. 290.

[92] *Ibidem*, III, p. 292.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deci, o scrisoare trimisă celui „trădat" în condițiile cînd bănuiala de hainie era pe punctul să devină certitudine la Istanbul.

Analiza la obiect a conduitei lui Brâncoveanu, analiză despovărată de preconcepții, a condus-o pe istoricul sovietic L. E. Semenova, căruia i se alătură recenzentul ei bulgar, istoricul S. Dimitrov, la o încheiere[93] în consonanță cu realitatea: C. Brâncoveanu a aspirat *sincer* la eliberarea Munteniei de sub suzeranitatea otomană, de unde și acțiunea lui de a dobîndi sprijinul Rusiei și a i se alia; *fără să existe un tratat formal încheiat cu Petru I*, domnitorul a avut intenția să se atașeze armatei ruse; dar, după declararea războiului, el a rămas fără legături cu rușii, ceea ce l-a privat de certitudinea în succesul întreprinderii; faptul că în tabăra rusă se afla D. Cantemir, considerat de C. Brâncoveanu ca un inamic personal, l-a incitat la prudență; apoi armata turcă în Muntenia facilita controlul asupra domnitorului; într-o astfel de ambianță, el nu s-a decis să treacă deschis de partea Rusiei; L. E. Semenova a renunțat — constată și S. Dimitrov — la „calificativele superficiale" de atitudine trădătoare, felonie, perfidie etc. Într-un cuvînt — am preciza noi — domnitorul s-a comportat ca un om politic de profunzime, grijuliu față de soarta sa și a țării, cîntărind lucid șansele și punînd lacăt supapelor de efuziune a afectelor, atît de larg deschise în corespondența cu țarul și cancelarii săi. Privită de la București, conduita domnitorului este responsabilă și patriotică, eticheta de trădare neavînd nici un sens. Între aspirațiile sale și practica politică n-a existat nici un divorț, ci, cel mult, între bunele intenții și vitregia împrejurărilor.

Este neîndoielnic că anul 1711 se constituie într-un moment de răscruce în istoria raporturilor internaționale ale Principatelor Române. Limitîndu-ne la consecințele momentului asupra viitorului politic al Principatelor, vom aminti că mulți istorici i-au atribuit calificativul de început al regimului sau domniilor fanariote. Nu puțini sînt însă și acei pentru care (mai întîi A. D. Xenopol[94], continuînd cu N. Iorga și sfîrșind cu Andrei Pippidi) defecțiunea domnitorilor români n-a fost cauza instituirii domniilor fanariote (recte regimului fanariot — mai mult o stare de spirit pentru Andrei Pippidi), de vreme ce domniile fanariote pe tronul Principatelor au precedat anul 1711. Veniamin Ciobanu[95], unul din cei mai recenți exegeți ai epocii, observă că, „deși învingătoare în 1711, Poarta otomană a devenit pe deplin conștientă de pericolul pe care îl reprezentau pentru dominația ei în Principatele Române tendințele expansioniste ale puternicilor săi vecini. Pericolul era cu atît mai mare, cu cît tendințele se conjugau, așa după cum s-a văzut, cu afirmarea tot mai vădită a dorinței de eliberare a românilor din cele două principate. Defecțiunea lui Dimitrie Cantemir a constituit o lecție prea usturătoare pentru ca sultanul și înalții săi demnitari să-i ignore învățămintele. În scopul de a evita urmările nefaste pentru otomani ale sustragerii, *indiferent sub ce formă*, a Moldovei și a Munteniei de sub dominația lor, se impunea inaugurarea unei noi politici, în primul rînd față de cele două Principate. Urmarea acestor considerente a fost modificarea substanțială a statutului lor juridic. Ea s-a concretizat în instaurarea domniilor fanariote, prin numirea, mai întîi la Iași și apoi la București, a lui Nicolae Mavrocordat".

Așadar, în fragmentul de mai sus, citat de noi, se propune, drept consecință a anului 1711, *inaugurarea* de către Poartă a unei noi politici, modificarea substanțială a statutului juridic al Principatelor concretizată în instaurarea domniilor fanariote. Se cuvine să accedăm însă la evidența că domniile fanariote (ca origine a domnitorilor) precedează anul 1711 și că domnitori de origine română vor urma „domniei fanarioților" instaurată în 1711 (Racoviță, Callimachi, de pildă). Problema constă în corecta deslușire a termenilor. Pe domnitori, nu atît etnia, cît administrația lor îi definea, și anume: executori mai mult sau mai puțin fideli ai unui regim, chiar sistem, care trebuie numit, cum s-a și făcut, *turco-fanariot*, ceea ce nu se reduce la o stare de spirit, ci definește un cadru și exercițiu juridico-politic. Practica are antecedente anului 1711, dar devine *sistem* după acel an. Ce-i drept, probe contrare încheierii noastre stau la îndemîna cercetătorului, dar ele pot doar să adauge un spor speculației subsidiare. Lupta între oligarhia boierească și domnitor este veche, cumpăna se apleacă între alternative. Dimitrie Cantemir o soluționează printr-un act („tratatul" de la Luțk) pe care nu are curajul să-l dezvăluie boierilor în toată amplitudinea sa. Constantin Brâncoveanu este domnitorul care se apropie în cea mai mare măsură de „prințul luminat" și absolut al

---

[93] Recenzia lui S. Dimitrov, în „Études balkaniques", Sofia, 1970, nr. 4, p. 147 la L. E. Semenova, *Russko-valasskoe otnoșenia v konte XVII naciale XVIII* v., Moskva, 1969.

[94] A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci...*, I, p. 46.

[95] Ven. Ciobanu, în *România în relațiile internaționale 1699—1939*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secolului XVIII. Dar are o partidă boierească (în speţă, Cantacuzinii) cu care colaborează şi în decizii. Ruptura cu ea se produce. După Cantemir şi Brâncoveanu, marii boieri vor „cîrti", autohtonii se vor ciocni cu „năpasta" fanariotă, vor face arzuri către Poartă, dar domnia nu mai depindea decît într-o măsură derizorie de boieri, ci de Poartă. Ce-i drept, în mod cinic, Poarta va da curs uneori plîngerilor boierilor, dar schimbarea şi tutelarea domnitorului, deci sistemul politic, nu-i va scăpa din mîini, de unde şi una din doleanţele esenţiale ale „ţării" : domn pămîntean. Cine anume era pămîntean o decidea Poarta, şi nu numai după locul naşterii. Poarta avea nevoie de un domnitor slugă. Era veche experienţa ostatecilor (între care şi fiii bătrînului Constantin Cantemir), dar ea dovedise că nu oferea suficiente garanţii ale fidelităţii domnitorului. S-a impus ideea unor domnitori servili cu rădăcini, fie şi transplantate, la Constantinopol.

THE YEAR 1711 IN THE POLITICAL INTERNATIONAL RELATIONS OF THE ROMANIAN PRINCIPALITIES

SUMMARY

The 1711 Luck act, closed between Peter I and Dimitrie Cantemir, the first Russian-Romanian treaty put into application, starts a new phase in the history of the political relations of the Romanian Principalities through its implications and consequences.

The author insists upon the following aspects : the Russian-Moldavian alliance wasn't for Cantemir a spontaneous option, but one which was continuously prepared ; the feudal character of the so called Luck treaty ; D. Cantemir's efforts to elaborate the treaty, to assure the independent future of the country ; the causes of C. Brîncoveanu's abeyance ; it didn't exist a treaty between Peter I and C. Brîncoveanu, the references of the Russian part to the prince's obligations aimed at his correspondence ; Peter I himself asserted that Brîncoveanu *would assume* the responsability to conclude an act similar to that of Luck.

Phanariot princes were present on the Jassy and Bucharest thrones even before 1711 (Moldavia) and 1716 (Valahia), yet one cannot speak about a *Phanariot system* but only after those years.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. G. DUCA — COORDONATE ECONOMICE

DE

D. ŞANDRU, I. SAIZU

La începutul secolului nostru, cînd în faţa statului român stăteau o serie de probleme fundamentale, care, toate, mai mult sau mai puţin proeminent, vizau sporirea potenţialului material şi uman şi avansul naţiunii în prosperitate şi în civilizaţie, I. G. Duca, care dobîndise „o pregătire temeinică în chestiunile sociale şi economice" [1] şi se formase ca om politic în anturajul lui Ionel I. C. Brătianu, devenind una din figurile reprezentative ale liberalilor, s-a implicat cu toată fiinţa, alături de marii săi contemporani, în căutarea de soluţii viabile. Implicarea se datora şi faptului că Duca era devotat grupului financiar pe care-l reprezenta, adică acea parte a clasei dominante pentru care capitalul constituia izvorul forţei sale şi principala sursă de venituri, fiind prezent, împreună cu mulţi alţi fruntaşi liberali în consiliile de administraţie ale unor importante societăţi economice [2]. Faptul era firesc dacă avem în vedere că Duca s-a înregimentat de timpuriu în Partidul Naţional-Liberal, partid ce domina aproape întreaga industrie şi finanţele României, fiind „cel mai puternic şi conştient din punct de vedere de clasă" [3], singura formaţiune politică cu „însuşirea de a reprezenta o clasă puternică şi conştientă de interesele ei" [4], cel mai organizat partid al burgheziei, experimentat în afaceri şi în aplicarea unei politici economice, cu cadre proprii temeinic pregătite şi cu o bază materială şi financiară care, după primul război mondial, o întrecea pe a celorlalte partide luate la un loc.

Cu toate că în tinereţe s-a afirmat ca un talentat mînuitor de condei în articolele consacrate politicii internaţionale, I. G. Duca şi-a desfăşurat la început activitatea în domeniul administraţiei economico-financiare, legată de cooperativele ce se înfiripau în primii ani ai veacului sub impulsul şi sub îndrumarea nemijlocită a lui Spiru Haret [5]. O asemenea orientare a fost dictată de faptul că la începutul secolului ideea potrivit căreia ameliorarea situaţiei ţărănimii, care reprezenta majoritatea covîrşitoare a naţiunii, era posibilă prin intermediul asociaţiilor ţărăneşti tindea să devină dominantă. Duca cunoştea bine, datorită specialităţii ce şi-o alesese şi studiilor ce le făcuse, ca şi noilor idei ce le asimilase din reformele curente ale Apusului, problemele cooperaţiei. Totodată, el era conştient de slăbiciunile tinerelor asociaţii româneşti din acel timp, care aveau de depăşit numeroase obstacole şi, în primul rînd, rezistenţa cămătarilor, această categorie nesemnificativă sub raport numeric, dar influentă în lumea satelor prin capitalurile deţinute, ce vedeau în asocierea ţăranilor un impediment în calea creşterii profiturilor lor. Acţiunile cămătarilor, vizînd fie subminarea procesului de asociere, fie imixtiunea în conducerea băncilor populare spre a le domina şi a le subordona propriilor interese, îl determinau pe I. G. Duca să scrie în 1902 că „România este prin excelenţă ţara falsei cooperaţii" [6].

Prin legea băncilor populare şi a cooperativelor săteşti, din 29 martie/11 aprilie 1903, statul a creat Casa Centrală a Băncilor Populare Săteşti, cu scopul de a dirija activitatea cooperativelor de credit, şi a stabilit normele de funcţionare pentru băncile populare, cărora li se acorda personalitate juridică [7]. Datorită atît cunoştinţelor sale, cît şi dorinţei de reformă

---

[1] C. Kiriţescu, *Ion G. Duca*, Bucureşti, 1934, p. 5.

[2] S. D. Gartenberg, *Monografia societăţilor cotate la bursă*, Bucureşti, 1929, p. 98; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, Bucureşti, 1970, p. 70.

[3] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 20/1922, f. 4.

[4] „Socialismul", 26 ianuarie 1922.

[5] C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 5.

[6] Apud Gh. Selten, *Viaţa şi opera lui I. G. Duca. Omul politic ca erou*, Bucureşti, 1935, p. 37.

[7] C. Hamangiu, *Codul general al României*, III, Bucureşti, 1907, p. 2 671—2 679.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi de muncă, Duca părea a fi atunci cel mai indicat să ocupe un post care să îi înlesnească posibilitatea de a acţiona pentru uşurarea soartei ţărănimii [8]. Pe acest considerent, la indicaţia lui Vintilă Brătianu, el a fost numit subdirector la Casa Centrală a Cooperaţiei, la o vîrstă tînără, cînd nu împlinise nici 24 de ani [9], iar după un foarte scurt timp director, fiind, de fapt, primul conducător al Casei Centrale a Băncilor Populare Săteşti [10].

Timp de patru ani, în calitate de diriguitor al unei organizaţii ce se înfiripa atunci, călăuzit de sfaturile şi de îndemnurile marelui iniţiator al ridicării economice şi culturale a ţărănimii, Spiru Haret, Duca a pus la contribuţie resursele unei inteligenţe agere în chestiunile economice şi sociale [11]. Cu energia şi cu priceperea sa, el devine un animator şi un distins organizator al cooperaţiei. Însufleţit de ideile cooperaţiei din Apus, dar mai ales de neoliberalismul englez, dornic de a dezvolta mişcarea de regenerare morală şi de întărire economică a ţării, Duca avea să imprime cooperaţiei avînt şi să-i dea organizarea de care avea nevoie. Pentru a risipi atmosfera de neîncredere ce se crease în unele sate în urma rezultatelor nesatisfăcătoare ale asociaţiilor ţărăneşti, el s-a străduit, de la început, să le asigure o organizare care să împiedice a se mai produce abuzuri şi fraude şi să înfiinţeze un sever organ de control. Totodată, I. G. Duca a preconizat întrajutorarea cooperativelor prin propriile forţe şi o descentralizare a lor, pentru a le scoate de sub tutela statului, tutelă apreciată de el ca un mijloc de influenţare politică a mişcării, în stare să-i cauzeze prejudicii. El organizează Casa Centrală, încercînd simultan federalizarea cooperativelor pe regiuni şi punerea lor sub un serviciu de control, pe care îl înfiinţează cu scopul de a spori încrederea maselor în cooperaţie. Deşi asociaţiile aveau atunci nevoie de ajutorul financiar al statului, I. G. Duca s-a străduit să îl înlăture, pe cît posibil. După opinia sa, statul nu putea interveni decît în mod provizoriu în afacerile asociaţiilor ţărăneşti, căci intervenţia lui nu reprezenta un principiu cooperatist, ci dimpotrivă [12].

In condiţiile stării materiale precare a maselor ţărăneşti de la începutul veacului nostru, ajutorul financiar al statului era însă, de fapt, mai mult decît necesar. Robert Lee Wolff observa că într-o ţară ca România cu grupe de ţărani slabi economiceşte, care aveau cu precădere nevoie de efort cooperatist era greu de imaginat realizarea scopurilor urmărite fără ajutorul statului, sau prin refuzarea ofertelor lui şi a unor privilegii [13].

Duca vedea în cooperaţie un mijloc eficient de ameliorare a soartei ţăranilor. La cel de-al doilea Congres al cooperaţiei, de la Bacău, din 1905, el îndemna pe cei peste 2 000 de delegaţi să-şi sporească eforturile pentru a da asociaţiilor vitalitatea de care acestea duceau lipsă: „Trebuie să faceţi educaţia financiară a tuturor sătenilor. Numai atunci băncile vor fi puse pe temelii solide şi ele vor rămîne neatinse de loviturile clevetirilor şi cămătarilor, şi să luptaţi pentru federaţiunea băncilor populare, pentru a obţine o independenţă economică, fără a mai recurge la ajutorul Casei Centrale. Întăriţi băncile populare care, singure, vor desăvîrşi chestia creditului popular. Trebuie să îmbogăţiţi această ţară. Numai prin emanciparea economică vom putea asigura mărirea României" [14].

Una din ideile preconizate de I. G. Duca la toate congresele cooperaţiei din acei ani a fost a federalizării. „Cînd băncile vor fi intrat în moravurile săteşti şi vor satisface nevoile de credit ale ţăranilor — declara el la cel de-al treilea Congres al băncilor populare, din septembrie 1906 — numai atunci se va putea ajunge la federalizarea lor, care e un ideal către care tindem în mişcarea băncilor populare, pe regiuni întîi, pe judeţe pe urmă, pînă să se federalizeze toate într-o singură centrală pentru ţara întreagă şi ca astfel să dispară

[8] Gh. Selten, *op. cit.*, p. 37.

[9] *Ibidem*, p. 18 şi 37.

[10] Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 8/1933, f. 3. La început, Centrala Băncilor Populare a funcţionat pe lîngă „Creditul Agricol", creat în 1893. Creditul Agricol s-a constituit ca o primă instituţie de stat de credit pentru ţărani. El a fost pus în lichidare în 1906, pe considerentul că mişcarea cooperaţiei căpătase avîntul scontat, şi lichidat complet în anul 1912 (Vezi Victor Slăvescu, *Istoricul Băncii Naţionale a României (1880—1924)*, 1925, p. 30, 121, 123; Caius Badoşi, *Instituţiunile de credit specializat*, în *Enciclopedia României*, IV, p. 597; V. Secară, *Creditul agricol ţărănesc*, în „Independenţa economică", XIX, 1936, 8—10, p. 227.

[11] C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 5.

[12] Gh. Selten, *op. cit.*, p. 38.

[13] Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1956, p. 176.

[14] Gh. Selten, *op. cit.*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu desăvîrşire acea epitropie a statului ce se exercită astăzi" [15]. Dar procesul de federalizare în uniuni viabile, atît de stăruitor solicitat de Duca, nu s-a putut cristaliza atunci, ci abia în preajma intrării României în primul război mondial. Cea dintîi federală, „Concordia", s-a constituit în 1907 în comuna Găiceana, judeţul Tecuci. Ea a avut ca iniţiator şi preşedinte pe românul transilvănean Eugen Brote şi a grupat asociaţiile de credit din împrejurimi. Procesul de asociere în uniuni, care a mai cuprins în anii următori alte cooperative, ducînd, în 1916, la constituirea primei federale judeţene — în judeţul Gorj — a fost frînat de marea conflagraţie în care România a intrat cu începere din vara acelui an [16].

În calitate de director al cooperaţiei, I. G. Duca s-a manifestat ca participant nemijlocit la opera de îndrumare a băncilor populare şi la acţiunea de constituire a noi asociaţii, în special a unor obşti de arendare. Tot acum, el a întreprins şi prima vizită în Transilvania, cu scop de a lua cunoştinţă la faţa locului de rezultatele cooperativelor şi băncilor româneşti de aici [17]. Astfel prima lui manifestare publică a fost pe tărîmul cooperaţiei, unde a muncit cu rîvnă, convins fiind că pe cale economică se putea ameliora soarta ţăranului român. A fost unul din cei mai zeloşi colaboratori ai lui Spiru Haret, cutreierînd ţara în lung şi-n lat ca să însufleţească mişcarea cooperatistă [18].

După răscoalele ţărăneşti din primăvara anului 1907, atît din cauză că postul de director al cooperaţiei nu-i dădea suficientă posibilitate să lupte împotriva intrigilor şi influenţelor partidelor vremii, care căutau să discrediteze opera creată, cît şi din cauză că vocaţia sa pentru politică se manifestase de la început şi, mai ales, datorită faptului că pe terenul politic putea aduce un mai mare serviciu ţării decît în postul de slujbaş supus presiunilor, îşi dă demisia din funcţia de conducător al cooperaţiei şi se înscrie în Partidul Naţional-Liberal [19]. Candidează şi este ales pentru prima dată, în 1907, deputat la Colegiul III la Fălciu. În acelaşi an, debutează în Parlament, la discuţia proiectului legii învoielilor agricole [20]. Spre a nu se îndepărta, totuşi, de cooperaţie, el continuă să rămînă în consiliul de administraţie al Casei Centrale, activînd pe această cale pentru ridicarea stării economice şi militînd pentru federalizarea băncilor, în care vedea o formulă eficientă de întrajutorare a acestora [21].

Este un susţinător fervent al legislaţiei liberale de după marea răscoală a ţăranilor din primăvara anului 1907, ce urmărea să atenueze grava problemă agrară şi să amelioreze starea economică precară a ţărănimii, şi unul din membrii fondatori ai „Casei rurale", în al cărui consiliu de administraţie a intrat chiar de la început. Face parte din delegaţia ce s-a deplasat în toamna anului 1908 la Cernăuţi pentru a studia principiile de funcţionare ale „Băncii Ţării" şi ale Centralei Însoţirilor Economice Româneşti, din Cernăuţi, care au stat la baza organizării primei instituţii de credit ţărănesc pe termen lung din Vechiul regat [22].

După răscoala din 1907, Duca şi-a dat seama, la fel ca numeroşi alţi fruntaşi ai P.N.L., de necesitatea unor măsuri mai radicale care să conducă la îmbunătăţirea stării ţărănimii. Într-o conferinţă despre politica externă a României, ţinută la 15 ianuarie 1913 la Cercul de Studii al P.N.L., pornind de la situaţia reală a relaţiilor internaţionale de pe continentul european, pe care le aprecia ca generatoare potenţiale ale unui conflict armat, el evidenţia că în această direcţie „trebuie *să ne bizuim mai mult pe noi decît pe alţii*. Cît timp vom avea o ţărănime săracă, lipsită de lumină şi fără drepturi politice, adică fără legătură de interese şi de solidaritate cu clasa cîrmuitoare, nu vom putea avea o politică într-adevăr bună. Ca politica externă a unei ţări să fie puternică, ea trebuie să se reazeme nu pe aprobarea inconştientă a maselor, ci pe o perfectă comunitate de vederi cu întreaga naţiune de jos şi pînă sus, pe o conştiinţă publică şi luminată" [23]. De aceea, I. G. Duca solicita ca

---

[15] *Ibidem.*

[16] Vezi Gr. Mladenatz, G. A. Galan, I. Tatos şi Mircea V. Pienescu, *Intreprinderile cooperative*, în *Enciclopedia României*, IV, p. 646; Arh. St. Botoşani, fond Prefectura Botoşani, dosar 152/1937, f. 28; idem, fond Prefectura Dorohoi, dosar 50/1935, f. 15; Arh. St. Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 14/1937, f. 1; Arh. St. Piteşti, fond Banca Populară „Dorinţa", comuna Dobreşti, judeţul Muscel, dosar 7/1925, f. 1—3.

[17] Gh. Selten, *op. cit.*, p. 18—19.

[18] Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Bucureşti, s.a., p. 167.

[19] Gh. Selten, *op. cit.*, p. 18—19.

[20] *Ibidem*, p. 19.

[21] *Ibidem*, p. 10—20, 43—45.

[22] Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Casa rurală, Registrul 1/1908—1910, f. 11—12.

[23] I. G. Duca, *Politica noastră externă*, Bucureşti, 1913, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România să iasă cu voinţă şi mai hotărîtă decît după criza financiară din 1901 şi criza socială din 1907, spre a tămădui fără întîrziere rănile organismului ei. În acest scop, nu trebuie să cruţăm nimic pentru a transforma cît mai curînd ţara într-o adevărată, sănătoasă şi puternică democraţie [24].

De îndată ce, în septembrie 1913, şeful P.N.L., Ionel I. C. Brătianu, a anunţat modificarea programului partidului prin includerea exproprierii unei părţi din marea proprietate în vederea împroprietăririi ţăranilor şi instituirea votului universal, I. G. Duca s-a raliat în totalitate la acest nou punct de vedere, militînd pentru o reformă agrară care să asigure existenţa materială şi stabilitatea economică a sătenilor, şi pentru desfiinţarea regimului electoral pe baze cenzitare. El vedea în aceste reforme condiţia esenţială a întăririi ţării în interior, prin curmarea nemulţumirilor sociale atît de frecvente în lumea satelor, şi a consolidării ei pe plan extern. Situaţia internaţională l-a determinat pe Duca să revendice şi mai insistent aceste reforme democratice, în vederea ameliorării situaţiei interne şi a pregătirii ţării pentru desăvîrşirea unităţii de stat [25].

Implicarea nemijlocită a lui I. G. Duca în reforma agrară datează însă de la începutul anului 1918. După căderea guvernului Ionel I. C. Brătianu, în ianuarie 1918, şeful P.N.L. a creat cîteva comisii cu menirea de a pregăti reformele sociale, economice, administrative şi politice pe care acest partid le avea în vedere. Duca a făcut parte din Comisia legii agrare şi din Comisia legii electorale. Acestea şi-au început activitatea imediat după instaurarea guvernului generalului Al. Averescu, iar lucrările lor au fost supuse discuţiei Sfatului partidului, sub preşedinţia lui Ionel Brătianu în zilele de 4, 5 şi 6 iunie, după care au fost tipărite şi aduse la cunoştinţa opiniei publice. Proiectul legii agrare, după puţine modificări operate în textul lui, avea să devină decretul-lege de expropriere, cunoscut sub titlul de *Decretul Duca* [26].

În guvernul Ionel I. C. Brătianu, instaurat la 29 noiembrie 1918, Duca avea să deţină, cu începere de la 12 decembrie, portofoliul agriculturii şi domeniilor, în care calitate a prezentat regelui spre sancţionare proiectul de lege agrară. După promulgarea decretului-lege, el a avut sarcina de a coordona aplicarea pe teren a lucrărilor de expropriere şi de împroprietărire [27]. Credincios ideilor asociaţioniste, I. G. Duca a încercat să lege nemijlocit reforma agrară de cooperaţie. Dovadă că unul din primele decrete-legi de după cel de expropriere a fost acela din 31 decembrie 1918, de organizare a Casei Centrale a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor, prin care, în locul centralei antebelice, se crea noua instituţie ce avea în subordine cinci secţii, trei dintre ele cu misiuni exclusiv cooperatiste, iar două — Direcţia Cadastrului şi Direcţia Funciară sau a Bunurilor — cu sarcina de a coordona execuţia reformei agrare [28]. Duca intenţiona să asigure progresul agriculturii pe noile proprietăţi cu concursul nemijlocit al cooperaţiei. Într-o circulară adresată preşedinţilor băncilor populare, la scurtă vreme după promulgarea decretului-lege de expropriere din 1918, el arăta, relativ la ajutorul pe care aceste secţii ale Casei Centrale trebuiau să-l acorde împroprietăririi, că nu este destul să dai ţăranilor pămînt ca să-i ridici economiceşte, ci trebuie să le asiguri banii trebuincioşi la întemeierea unor gospodării potrivite cu pămînturile dobîndite, trebuie să le dai putinţa de a-şi procura în condiţii lesnicioase şi ieftine seminţe, maşini şi vite, astfel ca ei să cultive cît mai sistematic pămîntul lor, încît, prin dispariţia latifundiilor, producţia agricolă a ţării să nu scadă, ci, dimpotrivă, să sporească tot mai mult [29].

Ca şi alţi contemporani, Duca era atît de convins de avantajele cooperaţiei încît a căutat soluţia împroprietăririi iniţiale a sătenilor prin intermediul obştilor de arendare. Cum această formulă a întîmpinat rezistenţa ţăranilor, care aşteptau să primească pămîntul în deplină proprietate, ministrul agriculturii şi domeniilor a fost nevoit să facă eforturi susţinute pentru aplicarea ei. La începutul anului 1919, Duca recunoştea că operaţia de constituire a obştilor de arendare mergea greu şi că, în multe sate, în special din Moldova, ţăranii solicitau imediata lor împroprietărire. El arăta drept o cauză a opoziţiei faţă de obşti „campania criminală" a Partidului Poporului dusă în această perioadă pentru împroprietărirea imediată a ţăranilor [30]. La 21 februarie 1919, el telegrafia consilierilor agricole judeţene, cerînd directorilor lor să organizeze o grabnică şi energică acţiune pentru a înfrînge rezistenţa mul-

[24] *Ibidem*, p. 32.
[25] Gh. Selten, *op. cit.*, p. 21.
[26] I. G. Duca, *Amintiri politice*, III, München, 1982, p. 100 şi 102.
[27] C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 12.
[28] „Monitorul Oficial", nr. 225 din 3/16 ianuarie 1919.
[29] Apud C. Garoflid, *Chestia agrară în România*, Bucureşti, 1920, p. 396—397.
[30] *Ibidem*, p. 401—402.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tora dintre săteni față de obștile de împroprietărire și, mai ales, împotriva propagandei de care se făcuseră vinovate anumite persoane în această chestiune, pentru a putea obține rezultatele cerute „de interesele țării și de menținerea ordinii publice". Pînă la începutul lunii martie — ordona ministrul — sătenii trebuie puși, prin obști, în stăpînirea terenului expropriat și făcut totul pentru aceasta *„printr-o muncă încordată și excepțională"* [31].

Spre a risipi neîncrederea țăranilor față de obștile de împroprietărire, Casa Centrală a Cooperației s-a văzut nevoită să explice sătenilor, printr-o serie de *Instrucțiuni*, faptul că obștile aveau un caracter provizoriu, pînă la trecerea definitivă a pămîntului în stăpînirea lor. Această operație — se arăta în *Instrucțiunile* nr. 2, din 4 martie 1919 — nu se putea înfăptui imediat și concomitent în întreaga țară. Casa Centrală a luat măsuri, prin Direcția Cadastrului, să parceleze, în 1919, în mod definitiv, 400 000 ha în regiunile unde lipsa de pămînt era mai mare și, pe măsură ce se vor putea înfăptui parcelările, promitea că va lichida obștile din localitățile respective [32]. Promisiunile Casei Centrale a Cooperației și Împroprietăririi Sătenilor nu au avut însă darul să tempereze ostilitatea țăranilor față de obști, dovada rezidînd în faptul că, în perioada următoare, ele au întîlnit aceeași rezistență. Ministrul agriculturii și domeniilor, I. G. Duca, telegrafia, la 15 aprilie 1919, prefectului județului Fălticeni, cerîndu-i să ia măsuri împotriva acelora ce făceau propagandă pe tema obștilor încercînd să convingă pe țărani că acestea ar fi constituit un mijloc de amînare a reformei agrare pentru ca să se găsească soluție de a nu le mai da ulterior pămînt [33]. Cum aici și, mai cu seamă, în satele din jurul orașului Pașcani, țăranii, sub influența contactelor lor permanente cu muncitorii de la Atelierele C.F.R., se opuneau cu „îndărătnicie" unirii în obști, însuși ministrul Duca și-a anunțat sosirea în județ spre a da concursul la înființarea acestora [34].

Paternitatea ideii exploatării pămînturilor expropriate prin intermediul obștilor nu a aparținut lui Duca. Ea fusese preconizată cu cîteva luni mai înainte de ministrul agriculturii și domeniilor din guvernul Al. Marghiloman, C. Garoflid. Ministrul liberal și-a însușit-o și a adoptat-o într-o formă puțin modificată. Formula cultivării pămînturilor expropriate cu ajutorul țăranilor cu drepturi la împroprietărire constituiți în obști, avînd numeroși susținători în aproape toate formațiunile politice ale vremii și, mai ales, în rîndurile cercurilor economice legate de sectorul agricol, era sprijinită în special pe argumentul necesității preîntîmpinării scăderii producției agricole în faza de tranziție a pămîntului de la marii proprietari către țărani [35]. O altă rațiune care a determinat adoptarea formulei obștilor, nemărturisită în mod direct de susținătorii ei, izvora din faptul că, în condițiile devalorizării monedei naționale din perioada de sfîrșit a războiului, prețul răscumpărării pămîntului prevăzut prin decretele-legi tindea să se deprecieze, motiv pentru care liberalii așteptau un prilej prielnic spre a putea impune țăranilor o răscumpărare mai ridicată [36]. Această poziție a fost dictată de înseși presiunile marilor proprietari funciari rurali. Reputatul istoric englez al reformei agrare din 1921 din România, David Mitrany, considera că, în afară de condițiile politice, poziția economică a moșierilor către sfîrșitul războiului, cînd lipsa brațelor de muncă, a animalelor de tracțiune și a inventarului deveniseră acute, a cauzat multora dintre ei renunțarea de bună voie la pămînt. Dacă ei au manifestat oarecare rezistență, faptul s-a datorat, pur și simplu, dorinței de a obține un preț cît mai mare posibil pentru pămînt [37]. Aceasta explică și insistența cu care moșierii au contestat în numeroase rînduri nu actul exproprierii, ci prețurile ce urmau a le primi în contul terenurilor lor [38].

Unii din biografii lui Duca au scos în relief „spiritul de sacrificiu" de care el a dat dovadă în problema exproprierii. Gh. Selten, de pildă, a evidențiat grija ministrului agricul-

---

[31] Cf. Tr. Lungu și M. Rusenescu, *Acțiuni de luptă ale țărănimii din România între 1917—1921*, în „Studii", 2/1961, p. 307.

[32] Arh. St. Tg. Jiu, fond Camara agricolă Gorj, dosar 47, f. 42 și 47.

[33] Arh. St. Suceava, fond Prefectura Fălticeni, dosar 1/1919—1923, f. 18.

[34] *Ibidem*, f. 13 și 75.

[35] Vezi C. Garoflid, *op. cit.*, p. 404 ; Gh. Ionescu-Șișești, *Agricultura României*, în *Enciclopedia României*, III, p. 300 ; V. Brâncoveanu, *Agricultura viitoare a țării în legătură cu reforma agrară*, în „Viața agricolă", X, 1919, 3, p. 69.

[36] Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România, 1918—1921*, București, 1976, p. 107.

[37] David Mitrany, *The Land and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917—21)*, New York, 1968, p. 537.

[38] Vezi Arh. St. București, fond Casa regală Ferdinand, dosarele 57/1918, f. 1. ; 69/1919, f. 2—5 ; *Memoriul agricultorilor mari cu privire la expropriere*, București, 1920 ; I. G. Duca, *op. cit.*, p. 198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turii pentru aplicarea cît mai echitabilă a reformei, intervenţia lui nemijlocită în soluţionarea numeroase conflicte dintre marii proprietari şi ţărani [39]. Mai mult, el arată că, înainte de a-şi fi pus semnătura pe decretul-lege de expropriere, Duca şi-a împărţit „mica" sa moşie la ţărani [40]. Este adevărat că liderul liberal a depus eforturi stăruitoare spre a asigura, în condiţii adeseori neprielnice determinate de urmările războiului, înfăptuirea cît mai rapidă a operaţiilor de expropriere. La 1 aprilie 1919, el comunica în Consiliul de Miniştri colegilor săi şi lui Ionel I. C. Brătianu la Paris că întinderile prevăzute în decret fuseseră efectiv trecute de la marii proprietari la sătenii ce urmau a fi împroprietăriţi [41]. „Cred cu adevărat — notează el în *Amintirile* sale — că a fost un record ceea ce am putut face atunci, fiindcă în calea mea nu întîlneam decît greutăţi, judecătorii vacante, lipsa de telegraf şi de telefon, iarnă, epidemii. Mă mir şi astăzi cum le-am putut birui pe toate" [42].

Dar, deşi I. G. Duca a înţeles necesitatea unei largi reforme agrare care să conducă la ameliorarea stării economice a ţărănimii şi la progresul agriculturii româneşti, el nu s-a putut detaşa de gîndirea dominantă atunci în sînul cercurilor conducătoare din România şi de poziţia clasei din care făcea parte. Este suficient să arătăm că Duca, în calitate de proprietar al moşiilor Palaz, din comuna Ovidiu, şi Vînători, din comuna Peceneaga, judeţul Constanţa, a susţinut în faţa instanţelor reformei agrare că stăpînea pămînturile respective în indiviziune cu fiul său minor, cu soţia şi cu fiica sa, reuşind să obţină pe această cale scutirea de expropriere pentru o întindere de 1 031 ha [43]. Interesele lui nemijlocite în agricultură, corelate cu realitatea potrivit căreia marii proprietari erau foarte numeroşi în P.N.L. [44], explică de ce Duca — după propria-i expresie — nu concepuse reforma agrară „ca o măsură de pedeapsă împotriva vreunei clase, ci ca o operă de solidaritate naţională cerută de dezvoltarea României întregite" [45] şi faptul că el a apreciat proiectul legii agrare din 1921, datorat cunoscutului reprezentant al moşierimii, C. Garoflid, drept „desăvîrşirea propriei noastre opere" [46]. Cîţiva ani mai tîrziu, cînd Blocul Muncitoresc-Ţărănesc a înscris în manifestul electoral lozinca exproprierii fără plată, I. G. Duca, în calitatea sa de ministru de interne în guvernul liberal Ionel I. C. Brătianu, a pus în vedere conducerii acestei organizaţii că, dacă nu renunţă la revendicare, o va scoate în afara legii [47].

Perioada în care I. G. Duca a deţinut postul de ministru la agricultură şi domenii se leagă şi de alte încercări de sprijinire a acestui sector. Conştient că producţia agricolă putea fi sporită numai de agricultori cu cunoştinţe profesionale temeinice, el a încercat o reorganizare a învăţămîntului de specialitate. Astfel, la începutul lui februarie 1919, Duca a convocat o comisie pentru reorganizarea întregului sistem de instrucţie agricolă din România. Aceasta, formată din cele mai reprezentative persoane ce aveau căderea să-şi spună cuvîntul în problema respectivă, a elaborat un anteproiect de lege a învăţămîntului agricol [48], ce a fost supus dezbaterilor unor largi cercuri de specialişti, dar la căderea cabinetului, el nici nu fusese măcar tipărit în totalitate, aşa încît anteproiectul a rămas obiect de arhivă [49].

După înlăturarea guvernului Brătianu, I. G. Duca a continuat să se manifeste ca un element activ pe linia susţinerii iniţiativelor reprezentanţilor altor organizaţii politice ce vizau sprijinirea mişcării cooperatiste. Astfel, în 1919, cînd Ion Răducanu a înfiinţat o şcoală pentru învăţămîntul cooperaţiei, el a prezentat lecţia inaugurală despre însemnătatea cooperaţiei. De asemenea, în 1920, cînd Gr. Trancu-Iaşi, în calitatea sa de ministru al muncii şi

[39] Gh. Selten, *op. cit.*, p. 30.
[40] *Ibidem*, p. 29.
[41] I. G. Duca, *op. cit.*, p. 171.
[42] *Ibidem.*
[43] Arh. St. Bucureşti, fond Comitet agrar, judeţul Constanţa, dosar 9/1924, f. 1—3.
[44] Declaraţia aparţine lui Duca şi ea a fost făcută în timpul legiferării reformei agrare (I. G. Duca, *Portrete şi amintiri*, Bucureşti, 1932, p. 28).
[45] „Dezbat. Ad. dep.", şedinţa din 15 iunie 1921, p. 2 989 ; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 123.
[46] „Dezbat. Ad. dep.", şedinţa din 15 iunie 1921, p. 2 988.
[47] M. Rusenescu, I. Saizu, *Viaţa politică în România. 1922—1928*, Bucureşti, 1979, p. 129—130 ; Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 2/1928, f. 1.
[48] Vezi I. G. Duca, *Amintiri politice, III...*, p. 174 ; „Buletinul agricol", Bucureşti, II, 1919, 3—4, p. 43—46 ; 5—6, p. 74—81 ; 7, p. 102—106 ; 8—9, p. 119—123 ; 19—20, p. 279—293.
[49] G. Ionescu-Şişeşti, *Măsuri legale luate în diferite ţări după războiu pentru dezvoltarea agriculturii în comparaţie cu situaţia din România*, în *AŞRS*, V, 1924, 3—4, p. 413—414.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al ocrotirilor sociale în guvernul Al. Averescu, a invitat pe reprezentanții tuturor partidelor politice ce avuseseră legături cu asociațiile țărănești pentru a participa la pregătirea unui proiect de lege în vederea reorganizării mișcării, Duca a fost numit președintele comisiei ce urma să coordoneze redactarea lui [50]. Proiectul de cod al cooperației, ce s-a numit *Proiectul Duca*, introducea principiul autocontrolului prin dreptul ce se dădea cooperativelor de a se constitui în *uniuni de control* [51], el reprezentînd, totodată, o primă încercare de realizare a autonomiei cooperației. Dar proiectul nu a devenit lege. La Congresul cooperației din 1926, Duca s-a pronunțat din nou cu fermitate pentru independența ei: „Statul să nu fie stăpîn al mișcării — declara el — ci un părinte: să rămînă un sfetnic moral și numai un ajutor material" [52]. Doi ani mai tîrziu, în 1928, șeful cabinetului liberal, Vintilă Brătianu, încercînd să dea o nouă organizare cooperației, prin instituirea unei cît mai largi descentralizări și prin asigurarea independenței față de stat, a însărcinat pe Victor Slăvescu și pe I. N. Finețescu cu redactarea unui proiect de lege, care a fost revăzut și completat de I. G. Duca. Cunoscut sub titlul de Codul cooperației, sau *Codul Lupu*, după numele ministrului muncii, cooperației și asigurărilor sociale din acest cabinet, el a fost promulgat la 12 iulie 1928, avînd ca element inedit instituirea autonomiei legale a cooperației [53].

Astfel, timp de un sfert de veac, din 1903, anul promulgării primei legi a cooperației, pînă în 1928, cînd cooperația obține autonomia legală prin *Codul Lupu* [54], mișcarea cooperatistă din România, care de la început s-a constituit ca o creație a guvernului [55], s-a dezvoltat în permanență și în totalitate prin dirijarea ei de către stat, fapt pentru care cercetătorii străini au denumit epoca respectivă drept „perioada tutelei de stat" [56]. Amestecul, destul de frecvent, al factorilor din afară și predominarea proastei conduceri au deziluzionat, adeseori, pe țărani în privința „aventurii cooperatiste". Cînd statul a început să domine această mișcare, țăranul putea deveni din ce în ce mai suspicios, mai ales dacă întreprinderea nu era condusă spre a-i apăra în mod esențial interesele. Pentru sătean, ea devenea un alt exemplu precis al amestecului lumii din afară care încerca să obțină bani din propriile sale scopuri, astfel că atunci cooperația nu mai reprezenta mișcarea sa; ea devenea ceva visat de încasatorii de impozite și de cămătarii care au încercat totdeauna să jecmănească. Or, în aceste condiții nimic altceva nu a putut mai repede convinge pe țărani că întreaga idee de cooperație era o fraudă [57]. La rîndul său, Marius Gormsen, care a studiat cooperația românească la fața locului, găsea că așa-numita cooperație din România nu era o organizație adevărată, ci o instituție cu caracter mai mult sau mai puțin oficial, întrucît, în practică, ea era finanțată, dirijată și controlată de stat, cu ajutorul unei întregi armate de funcționari. Or, chiar dacă România a avut oameni de bună credință, cei din fruntea cooperației au fost nepotriviți. Rolul real al țăranilor în conducerea acestor instituții a fost aproape inexistent, iar folosul adevărat al „cooperației", ca instituție permanentă, foarte restrîns. În anumite perioade, rolul ei a fost chiar îndoielnic sau negativ [58].

După ce, în urma morții lui Vintilă Brătianu, I. G. Duca ajunge la șefia P.N.L., propunerile privitoare la reorganizarea cooperației vor ocupa un loc tot mai important în punctele programatice ale partidului. Astfel, în programul de guvernare adoptat de Comitetul Central, la 1 octombrie 1932, sub directa îndrumare a șefului lui, se înscria așezarea agriculturii pe primul plan al acțiunii de stat și susținerea ei pentru a ieși din criza în care se afla. Pornind de la convingerea că reducerea impozitelor executată odată cu stimularea și sprijinirea rațională a politicii prețurilor bunurilor agricole ar fi dus la sporirea veniturilor statului, conducerea partidului preconiza mobilizarea tuturor forțelor care concurau la producția agricolă pentru a se obține raționalizarea, creșterea cantitativă și calitativă și industrializarea

---

[50] Gh. Selten, *op. cit.*, p. 47; Gr. Mladenatz, *Probleme de politică cooperativă românească*, în „Independența economică", XXIV, 1941, 3—5, p. 30.

[51] Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 30.

[52] Gh. Selten, *op. cit.*, p. 48.

[53] *Ibidem*; „Monitorul oficial", nr. 151, din 12 iulie 1928.

[54] Alexandre M. Chabert, *La coopération en Roumanie*, Paris, 1940, p. 73; Raymond Polin et J. G. Charon, *Les coopératives rurales et l'état en Tchéchslovaquie et en Roumanie*, Paris, 1934, p. 111.

[55] Ifor L. Evans, *The Agrarian Revolution in Roumania*, Cambridge at the University Press, 1924, p. 97.

[56] Alexandre M. Chabert, *op. cit.*, p. 64.

[57] Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 176.

[58] Marius Gormsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, București, 1946, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ei. Partidul propunea degrevări fiscale, revizuiri de taxe şi tarife, procurarea de seminţe şi reproducători, dezvoltarea învăţămîntului agricol, valorificarea produselor, organizarea comerţului exterior pe baza convenţiilor comerciale şi prin organizarea pieţelor de desfacere, construirea de silozuri şi abatoare, standardizarea şi warantarea cerealelor, încurajarea viticulturii, pomiculturii, creşterii vitelor, sporirea industriilor agricole, organizarea creditului agricol, armonizarea preţurilor produselor agricole cu cele industriale, o gospodărească politică forestieră, constituirea pădurilor comunale în limita disponibilităţilor şi a posibilităţilor financiare şi punerea agriculturii în măsură să învingă vitregia vremurilor. Cooperativele de toate categoriile erau apreciate drept unul din instrumentele principale ale înfăptuirii acestui vast program. De aceea, P.N.L. îşi propunea să acorde o deosebită grijă creditului ţărănesc, prin organizarea cooperaţiei şi scoaterea ei de sub „stăpînirea nefastă a unui politicianism lacom, pătimaş şi incapabil", ce i-a schimbat fundamental menirea [59].

In memoriul adresat de I. G. Duca, la 3 martie 1933, regelui, în numele P.N.L., prin care liberalii îşi declarau întreaga loialitate faţă de Carol al II-lea, se preciza, la fel ca în programele altor grupări politice şi, în special, în acela al naţional-ţărăniştilor, că, în conjunctura economică din acel timp, rolul cooperaţiei devenea mai mare ca oricînd [60]. Spre deosebire de naţional-ţărănişti care preconizau extinderea mişcării pentru depăşirea crizei, Duca vedea soluţia în restrîngerea cadrului ei de acţiune. Cooperaţia — declara el — a îmbrăţişat prea multe domenii şi, din această cauză, a suferit pagube şi înfrîngeri care au compromis pe alocuri chiar ideea de asociere. Pentru a i se reda viabilitatea, este necesar ca ea să fie organizată în funcţie de posibilităţile şi de competenţa actuală a lumii noastre rurale. Sforţările să fie concentrate în cîteva direcţii: băncile populare, a căror soartă va depinde de soluţia ce se va da conversiunii datoriilor agricole, cooperaţia de vînzare în comun a cerealelor, de procurare în comun de seminţe şi unelte agricole şi cooperativele de exploatare a micilor parchete de păduri [61].

In perioada crizei economice, mai ales după ce I. G. Duca devine şef al P.N.L., programul economic al acestei formaţiuni politice reflectă într-un însemnat grad concepţia conducătorului ei. De fapt, — aşa cum recunoştea noul lider al partidului — măsurile preconizate în domeniul agricol nu reprezentau decît o continuare a programului din 1919, izvorît din necesitatea sprijinirii agriculturii în urma aplicării reformei agrare, dar care rămăsese netradus în viaţă, cu unele obiective noi, impuse de nevoia depăşirii condiţiilor de criză economică. Eforturile trebuie canalizate — arăta I. G. Duca în memoriul citat — spre sporirea producţiei pe unitatea de suprafaţă, spre o mai bună valorificare a produselor agricole. Pentru atingerea scopului, s-a elaborat un întreg sistem cuprinzînd o serie de măsuri ce figurau şi în programele anterioare, precum: îmbunătăţirea calităţii seminţelor, adaptarea culturii şi creşterii vitelor după condiţiile specifice ale fiecărei regiuni, dezvoltarea învăţămîntului agricol elementar şi practic, introducerea unui sistem de reduceri de impozite şi acordarea de prime, pe de altă parte, procurări de unelte şi de seminţe în comun, chiar cu lucrări prin cooperaţie, o mai bună organizare internă şi externă a comerţului cu cereale, vînzarea în comun, warantarea lor, reducerea impozitelor şi a taxelor de transport pe produsele agricole, ieftinirea creditului pentru agricultori şi încheierea unor convenţii comerciale menite să asigure exportul produselor. Se impuneau, apoi, măsuri intervenţioniste în politica faţă de creşterea vitelor, viticultură, pomicultură, pentru exploatarea raţională a pădurilor şi a pescăriilor statului şi aplicarea lor în măsura în care studiile pentru aceste sectoare erau întocmite [62].

In condiţiile crizei economice, paralel cu stabilirea unor prevederi programatice de durată pentru dezvoltarea efectivă a producţiei agricole, reţin atenţia modalităţile prin care liberalii încercau să soluţioneze una dintre cele mai stringente probleme ale lumii satelor, chestiunea datoriilor agricole, soluţii ce conţineau propuneri mai realiste decît cele întîlnite la alte partide. De îndată ce salvarea ţăranilor datornici de la starea de insolvabilitate a fost căutată în convertirea debitelor lor, P.N.L., aflat în opoziţie, a susţinut propunerea guvernului Iorga — Argetoianu, revendicînd extinderea cadrului ei. Intr-o declaraţie făcută pe această temă, la 31 decembrie 1931, I. G. Duca arăta că liberalii se pronunţau pentru o cît mai largă şi radicală conversiune, precizînd că partidul va da concursul său la realizarea acestei opere, dacă proiectul guvernului ar fi răspuns celor două condiţii. La întrebarea pusă de corespondentul oficiosului P.N.L., „Viitorul", în legătură cu proiectata retragere a repre-

[59] Biblioteca Centrală de Stat (în continuare B.C.S.), fond St. Georges, Pachet XLV, dosar 4, f. 166—168.
[60] Arh. St. Bucureşti, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 47/1933, f. 16.
[61] *Ibidem*, f. 16—17.
[62] *Ibidem*, f. 13—15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zentanţilor liberali din comisia care examina proiectul conversiunii, Duca a răspuns că partidul său avea speranţa că se va putea ajunge la o formulă corespunzătoare nevoilor lumii agricole şi convingerilor proprii, pentru care motiv a continuat să acţioneze în acest spirit [63]. La 11 martie 1932, sub directa conducere a lui I. G. Duca, Sfatul parlamentar al Partidului Naţional Liberal a stabilit necesitatea ca deputaţii săi să participe la discuţia pe articole a proiectului de lege a conversiunii datoriilor agricole a guvernului Iorga — Argetoianu şi să propună amendamente referitoare la regimul datoriilor membrilor cooperativelor şi a diferitelor categorii de agricultori. S-a stabilit, totodată, ca partidul să revendice egalitate de tratament între debitori şi să combată măsurile poliţieneşti privitoare la cultivarea loturilor ţărăneşti [64]. Cu prilejul adoptării, la 1 octombrie 1932, de către Comitetul Central al P.N.L. a programului de guvernare, I. G. Duca a expus punctul său de vedere privitor la rezolvarea problemei datoriilor agricole, potrivit căruia reducerea creanţelor trebuia făcută ţinîndu-se seama de capacitatea totală de plată a debitorilor şi în raport cu scăderea preţurilor bunurilor lor ; conversiunea trebuia făcută pe un termen lung şi cu dobînzi mici, iar statul şi Banca Naţională a României să contribuie la finanţarea operaţiunilor ei [65]. În memoriul din 3 martie 1933 înaintat de I. G. Duca regelui, problema conversiunii era privită în legătură nemijlocită cu organizaţia de credit a ţării. Duca solicita eforturi din partea statului pentru restabilirea creditului şi pentru impunerea unor dobînzi scăzute spre a se da posibilitatea economiei naţionale de a-şi asigura rentabilitatea. B.N.R., menţinînd un scont ridicat — observa I. G. Duca — îşi face aceleaşi iluzii şi comite aceeaşi greşeală ca şi Ministerul Finanţelor cînd sporeşte mereu impozitele, căci ultimul îşi îngreuiază prin impozite exagerate posibilităţile de încasare, după cum Banca Naţională, menţinînd un scont ce depăşeşte posibilităţile de plată ale debitorilor, îşi măreşte în fiecare zi portofoliul insolvabil. Conversiunea trebuia soluţionată — după opinia lui — cît mai repede, pentru ca, lichidîndu-se trecutul, să poată începe la nivelul diferitelor clase producătoare o viaţă nouă şi pentru ca toate instituţiile de credit inutile şi care trăiseră numai din dobînzi cămătăreşti şi din specularea nepermisă a creditelor acordate de B.N.R. dispărînd, să nu rămînă pe teren bancar decît aşezămintele serioase care să contribuie cu adevărat la propăşirea generală. În problema conversiunii, el cerea să se ţină seama de necesităţile creditului şi de îngrădirile juridice impuse prin hotărîrea Curţii de Casaţie [66], iar grija de căpetenie trebuia îndreptată asupra situaţiei micilor agricultori, nu numai datorită faptului că aceştia erau cei mai mulţi, ci şi pentru că din punct de vedere social era greu a se reveni asupra unor foloase pe care ţărănimea română le considera atunci ca definitiv cîştigate prin împroprietărire [67]. Duca arăta regelui că, în acel timp, două comisii — una compusă din jurişti şi alta din economişti — lucrau la precizarea amănunţită şi la formularea juridică a proiectului de lege pe care liberalii îl aveau în vedere în legătură cu conversiunea. În situaţia de azi şi cu mentalitatea ce s-a creat — preciza liderul liberal — conversiunea nu mai putea fi mărginită numai la agricultori, ci ea trebuia extinsă şi la alte categorii de debitori [68].

Asasinarea liderului liberal, în decembrie 1933, nu a însemnat şi abandonarea opiniilor sale cu privire la problemele dominante ale satului din anii crizei economice. Exemplele în această direcţie pot fi multiple, dar dovada cea mai concludentă stă în faptul că legea privitoare la conversiunea datoriilor agricole şi urbane din 7 aprilie 1934 [69] conţine, în ansamblu, principiile formulate de Duca în perioada în care P.N.L. se aflase în opoziţie.

Deşi, datorită diverselor funcţii deţinute, I. G. Duca s-a manifestat ca teoretician şi, mai ales, ca executant al programului agrar al partidului liberal, preocupările sale au fost mult mai complexe, îndeosebi după actul istoric de la 1 Decembrie 1918, cînd în faţa statului român apăruseră noi sarcini şi puncte de vedere care au determinat în primă instanţă fundamentarea sau refundamentarea preceptelor economice, inclusiv a preocupărilor de orga-

[63] B.C.S., fond St. Georges, Pachet XLV, dosar 5 ; „Viitorul", 1 ianuarie 1932.

[64] B.C.S., fond St. Georges, Pachet XLV, dosar 3, f. 45 ; „Viitorul", 12 martie 1932.

[65] B.C.S., fond St. Georges, Pachet XLV, dosar 4, f. 166—168.

[66] Prin decizia nr. 50, din 17 noiembrie 1932, Înalta Curte de Casaţie, sesizată prin recursul introdus de Creditul Funciar Rural, declarase neconstituţionale unele din prevederile primei legi de conversiune a datoriilor agricole, din 19 aprilie 1932, pe motiv că încălcau dreptul de proprietate prevăzut în Constituţie (Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii şi metode în legiuirile române şi străine*, Bucureşti, 1943, p. 185).

[67] Arh. St. Bucureşti, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 47/1933, f. 12.

[68] *Ibidem*, f. 13.

[69] Mircea Durmă, René P. Rîmniceanu, *Lichidarea datoriilor agricole şi urbane*, Bucureşti, 1934.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nizare ştiinţifică a producţiei şi a muncii, de raţionalizare şi chiar de planificare. Ca teoretician, Duca s-a contopit sub raport doctrinar cu însăşi ideologia în numele căreia activa P.N.L. în viaţa politică, dar avînd în unele direcţii priorităţi în judecată. Din acest unghi, în cadrul ciclului de conferinţe despre doctrinele partidelor politice, organizate de Institutul Social Român în 1923, Duca a expus motivaţiile ideologice ale liberalismului în strîns raport cu concepţiile sale economice, căutînd să răspundă, alături de alte opinii, la pasionanta întrebare: „pe ce cale evoluăm?" [70]. În rezumat, doctrina liberală, considerată că reprezintă prin esenţă ideea de progres, semnifica propăşirea sub toate formele, nu prin violenţă sau zvîcnire incoerentă, ci prin mişcare organizată [71].

Intuind însă realizarea progresului în limitele concepţiei proprietăţii individuale numai prin ordine, prin democraţie, prin naţionalism şi prin armonie socială — ca patru coloane care susţin templul doctrinei liberale [72] — Duca subordona, în fapt, totul liberalismului. Cei ce i-au judecat opera în trecut au căutat să înrădăcineze ideea că prin cele patru principii, liberalismul lui Duca nu era conservator, retrograd, anchilozat în formele şi în concepţiile unui tradiţionalism perimat, ci, dimpotrivă, progresist, evolutiv, constructiv, ordonat. Cu alte cuvinte, Duca a pledat pentru „evoluţia individualităţii în cadrul societăţii, iar nu în discordie cu ea" [73], ceea ce — considera el — era specific omului noilor timpuri, veşnic frămîntat de ideile cele mai moderne, întotdeauna cu gîndul la problemele viitorului. Ca mărturie erau date activităţile sale publice, inclusiv plasarea în fruntea mişcărilor de refacere economică. Ajuns în fruntea P.N.L., Duca avea toate şansele de a realiza planurile sale de organizare temeinică a statului, de obţinerea de economii pentru a înlătura cît mai repede efectele determinate de impasul în care s-a intrat în 1929, de cinste pentru a ridica prestigiul moral, de culturalizare a satelor, de politică externă demnă [74].

Pe de alta, liberalismul nu credea posibil progresul *decît* întemeiat pe dezvoltarea forţelor autohtone, dorind „să opună ideea naţională ideii internaţionale" [75]. Ca o condiţie indispensabilă a propăşirii, naţionalismul economic reprezenta „un instinct de conservare, mijlocul de a salva individualitatea materială a fiecărei naţionalităţi, de a împiedica cotropirea ei de către elemente superioare prin puterea sau prin organizarea lor" [76]. Nu era vorba de un naţionalism intolerant, exclusivist, violent, strîmt. Pentru Duca, naţionalismul a fost elementul preponderent în doctrina liberală, întrucît, pe de o parte, valorificarea forţelor autohtone era „însuşi scopul organizării statului" [77], iar, pe de alta, colectivitatea ajută prin puterea ei la afirmarea factorilor dinamici care „sintetizează caracterele esenţiale ale vitalităţii sociale" [78].

Întocmai ca programul partidului în care era înregimentat, Duca a emis aprecieri şi a luptat pentru dezvoltarea economică a statului, dar apărînd o concepţie strîns legată de păstrarea profilului agrar şi agricol al ţării. În pofida cerinţelor obiective şi a posibilităţilor ivite după Marea Unire, toate partidele burgheze au conceput, la unison, că economia naţională nu putea avea decît un peisaj agricol, pe care, cu nuanţe şi cu argumente diferite, să se dezvolte o industrie. Nici chiar P.N.L., deşi se pronunţase mai accentuat pentru prosperitatea acestui sector, considerînd prin Vintilă Brătianu că România are „toate condiţiile naturale pentru a fi un *stat industrial complet*" [79], nu a abandonat teza că agricultura trebuia să rămînă pe mai departe ramura de bază a economiei. Într-adevăr, deşi era cel mai înaintat, la nivel burghez, programul economic liberal nu avea în vedere să modifice caracterul tradiţional al producţiei, al circulaţiei şi al schimburilor. „Pentru noi — arăta I. G. Duca în 1927 — prin însăşi structura ei economică, România este desigur în primul rînd un stat agri-

[70] Vezi Z. Ornea, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Bucureşti, 1980. p. 341.
[71] I. G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, 1923, p. 103.
[72] *Ibidem*, p. 104.
[73] Gh. Selten, *op. cit.*, p. 53.
[74] *Ibidem*, p. 34.
[75] I. G. Duca, *op. cit.*, p. 105.
[76] *Ibidem*.
[77] Gh. Selten, *op. cit.*, p. 56.
[78] *Ibidem*, p. 55.
[79] Vintilă Brătianu, *Economia naţională a României Mari*, în „Democraţia", VII, 1919, 4—5, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

col şi ea trebuie, vrînd-nevrînd, să păstreze acest caracter" [80]. Cinci ani mai tîrziu, revenind asupra tezei, el arăta în memoriul înaintat lui Carol al II-lea, la 3 martie 1933, că, deoarece 85% din locuitorii ţării se ocupau cu agricultura, grija de căpetenie a oricărui guvern trebuia să fie canalizată spre acest sector. „Industria — declara el — nu poate şi nici n-a fost în concepţia noastră decît o ramură a activităţii generale sau un complement al agriculturii, care este şi rămîne baza întregii noastre economii naţionale" [81]. Perspectivele de dezvoltare erau, deci, subsumate unui imperativ relativ comun cu al altor organizaţii politice.

Cu toate că aprecia profilul economiei prin interesele prioritare ale agriculturii, P.N.L. şi în cadrul lui I. G. Duca, a subliniat neîncetat nu numai necesitatea dezvoltării nelimitate a industriei, ci şi cerinţa obiectivă ca în complexul economic să i se rezerve un loc important [82]. „Dar, dacă nu ne gîndim să schimbăm caracterul specific al economiei noastre naţionale — sublinia I. G. Duca — nu pricepem pentru ce anume cuvînt ar trebui să persecutăm celelalte ramuri ale producţiei. Nu ni se pare că este vreo incompatibilitate între propăşirea agriculturii şi dezvoltarea industriei... Pe lîngă aceasta, numeroase industrii sînt ele în strînsă legătură cu agricultura ; nu sînt ele chiar o condiţie indispensabilă a progresului ei ? În fine, ţara noastră are nenumărate bogăţii. Aceste bogăţii nu pot rămîne neproductive. Punerea lor în valoare se impune şi prin această punere în valoare, industrii noi se creează în mod fatal. O atare evoluţie naturală poate ea să fie oprită pentru motivul că sîntem o ţară agricolă şi că trebuie să rămînem o ţară agricolă ? Desigur că nu" [83].

Cu alte cuvinte, paralel cu convingerea că România trebuia să rămînă un stat agricol, I. G. Duca a demonstrat, ceea ce era evident şi pentru alţi contemporani [84], că o perseverare în boicotarea activităţii industriale însemna o greşeală enormă de pe urma căreia ţara a suferit în trecut, mai cu seamă în anii primei conflagraţii mondiale. Increderea în creşterea rolului şi a importanţei industriei în ansamblul economiei, de a crea produse pentru consumul intern şi pentru export, încredere sporită prin formarea statului naţional unitar, a slujit ca pîrghie morală în tendinţa de emancipare pe piaţa externă.

Din judecata lui Duca referitoare la industrie, fără a ţinti schimbarea „specificului" economiei, cîteva idei se impun : încurajarea tuturor ramurilor de producţie ; caracterul de compatibilitate între agricultură şi industrie, mai cu seamă că numeroase activităţi de prelucrare, aflîndu-se în strînsă legătură cu cea dintîi, îi şi condiţionau progresul ; necesitatea imperioasă de a pune în valoare bogăţiile solului şi subsolului, nu numai prin industriile existente, ci şi prin crearea „în mod fatal" a altora ; considerarea stimulării industriei ca o cerinţă izvorîtă din „evoluţia naturală" a economiei şi a statului. Demonstraţiile din 1927 nu au la Duca un caracter singular, accidental ; dovadă, cuvîntările rostite îndeosebi la Secţia economică a Cercului de studii P.N.L., în care a emis o solicitudine aparte pentru dezvoltarea industrială a României [85].

În disputa pentru promovarea ramurilor prelucrătoare s-a impus ca avansată nu numai teza potrivit căreia apărarea ţării nu se putea realiza decît prin accentuarea procesului de industrializare [86], ci şi aceea care sublinia că ridicarea neatîrnării politice la nivel de realitate nu era cu putinţă decît printr-o completă şi desăvîrşită independenţă economică [87]. Aservirea economică atrăgea în mod automat după sine dominaţia politică. Mai devreme sau mai tîrziu — nota unul din contemporani — dependenţa economică determină orientarea politică în sensul intereselor celui ce domină economiceşte [88]. În chip firesc, I. G. Duca nu putea rămîne în afara acestei optici, care stăpînea minţile luminate ale timpului. De aceea, el considera că independenţa politică a unui stat rămîne „o simplă iluzie, o simplă ficţiune dacă

---

[80] I. G. Duca, *Partidul Naţional-Liberal, partid industrial (o nouă legendă)*, în idem, XV, 1927, 4, p. 4.

[81] Arh. St. Bucureşti, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 47/1933, f. 13.

[82] B.C.S., fond Şt. Georges, pachet XI.V, dosar 4, f. 70 ; „Viitorul", 1 decembrie 1921.

[83] I. G. Duca, *op. cit.*, p. 4—6.

[84] Vezi Al. Topliceanu, *Locul ocupat de industrie în complexul economic al României*, Bucureşti, 1923, p. 3.

[85] Apud Olga Constantinescu, *Critica teorici „România — ţară eminamente agricolă"*, Bucureşti, 1973, p. 195.

[86] I. Saizu, *Opinii privind industrializarea României (1922—1928)*, în *AIIAI*, VII, 1970, p. 258.

[87] Şt. Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric*, Bucureşti, 1925, p. 129—130.

[88] B. Diamand-Mentor, *Independenţa economică, garanţia independenţei politice*, Bucureşti, 1927, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acesta nu are în acelaşi timp şi independenţa economică"[89]; după convingerea sa, lupta pentru independenţă economică şi politică era cu atît mai necesară cu cît de aceasta atîrna însuşi progresul societăţii româneşti, sau, după propriile-i cuvinte, „întîi fiindcă progres fără neatîrnare nu se poate şi în al doilea rînd fiindcă neatîrnare politică fără neatîrnare economică iarăşi nu se poate"[90]. Duca precizase încă din 1913 că politica economică internaţională a României trebuia să se ferească de înfeudare, să fie de demnitate naţională, inspirată exclusiv din interesele proprii şi să contribuie puternic „la ridicarea şi la întărirea prestigiului nostru"[91]. În fixarea intensităţii schimburilor comerciale, care să nu ducă la neechivalenţă, el punea accent pe „stabilirea echilibrului valutar"[92] între state.

Legătura indestructibilă dintre cele două laturi ale problemei impunea statului să elaboreze o politică economică temeinic fundamentată, îndeosebi de sporire a capacităţii de apărare, prin creşterea potenţialului industrial, tehnic şi ştiinţific[93]. Din acest punct de vedere, Duca se detaşează de concepţia programatică a partidului din care făcea parte, în sensul că devine *prioritar* promotor al modernizării, al organizării ştiinţifice, al raţionalizării şi chiar al planificării. În fapt, susţinerea ideilor de modernizare a coincis cu epoca în care, în Occident, tezele de raţionalizare şi de organizare după precepte ştiinţifice cîştigaseră teren, trecînd de la stadiul aplicării restrînse în cadrul unei singure unităţi de producţie (fabrică, exploatare agricolă etc.) la practicarea lor pe scară naţională. Plutea atunci în aer, cu precădere după desăvîrşirea unificării statului — poetiza M. Manoilescu — conceptul organizării pe ansamblu a economiei, care începuse să fie înţeleasă de diriguitori ca o chestiune conştientă, ca un program, îndepărtînd automatismul şi haosul intereselor individuale[94]. Nu trebuie, de aceea, să surprindă că ideea de plan, de pildă, a putut fi lansată şi apărată chiar de unii membri de frunte ai P.N.L., datori în mod prioritar, prin apartenenţă, să propage liberalismul. În ceea ce-l priveşte pe Duca, să menţionăm că încă din 1911 a pledat în Cameră pentru respectarea termenelor prescrise în caietele de sarcini[95] şi, fiind convins că trăia „într-o epocă în care electricitatea face progrese uimitoare"[96], pentru introducerea pe scară cît mai largă a tracţiunii electrice în transportul urban comun — ambele cotate ca expresii ale efortului de modernizare a României. Peste doi ani, problema electrificării polarizase şi gîndirea feroviară pentru unele trasee C.F.R.

În strînsă legătură cu conceptul de modernizare, I. G. Duca şi-a expus punctul de vedere şi asupra silviculturii, ramură înrudită cu agricultura. Problema silvică, amplificată prin creşterea după Unire a arealului pădurilor de la 2 497 632 la 7 202 000 ha, a căpătat, după remarca realistă a lui I. G. Duca, „o însemnătate ce nu poate scăpa luării aminte a nimănui"[97]. Mai mult, în faza avansată a producţiei şi a tehnicii, progresul silviculturii şi al industriei lemnului a fost întrevăzut cel mai bine — ca expresie a raţionalizării — chiar de la începutul perioadei contemporane prin susţinerea introducerii dirijismului şi aplicarea planificării după bareme ştiinţifice, considerîndu-se pe drept cuvînt că liberalismul economic era cea mai primejdioasă doctrină pentru fondul forestier[98]. În raport de un asemenea imperativ, Duca, deşi liberal, a mărturisit încă din 1920 că era de dorit ca, în afară de consideraţii politice şi mai presus de preocupări personale, să se întocmească un *plan general* şi ca toţi, rînd pe rînd, să lucreze pentru desăvîrşirea lui[99].

În concepţia lui Duca, problema financiară era determinantă în rezolvarea tuturor aspectelor vieţii sociale. Iată de ce, pornind de la adevărul că restabilirea echilibrului financiar al statului trebuia să formeze „una din grijile de căpetenie ale guvernelor de îndată după încetarea operaţiunilor militare"[100], Duca a subliniat în chip logic că, cu cît greutăţile erau mai mari, cu atît se cuvenea ca forurile conducătoare să fie mai decise în a le înlătura

---

[89] Apud Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 122.
[90] I. G. Duca, *Doctrina liberală...*, p. 105.
[91] Idem, *Politica noastră externă...*, p. 26—27.
[92] „Argus", 22 martie 1924.
[93] M. Cioc, *Contribuţiunea industriei naţionale la fabricarea materialului de război şi rolul ei în timpul războiului*, Bucureşti, 1929, p. 33.
[94] M. Manoilescu, *Rostul şi destinul burgheziei româneşti*, Bucureşti, 1942, p. 123.
[95] *Discursul d-lui I. G. Duca rostit în şedinţa Camerei de la 9 decembrie*, Bucureşti, 1911, p. 5—6.
[96] *Ibidem*, p. 43.
[97] I. G. Duca, *Un îndemn*, în „Economia forestieră", II, 1920, 9—10, p. 259.
[98] M. D. Drăcea, *La semicentenarul Societăţii „Progresul silvic"*, Bucureşti, 1937, p. 8.
[99] I. G. Duca, *op. cit.*, p. 259.
[100] „Dezbat. Ad. dep.", şedinţa din 2 iunie 1921, p. 2718.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sau ușura. După prima conflagrație mondială, punctele de vedere au fost însă total diferite. Se știe că în martie 1921 N. Titulescu a prezentat în fața Parlamentului un proiect de reformă care lovea în primul rînd în forța financiară a P.N.L. De aceea, deputații liberali, pentru a-și păstra și lărgi capitalurile, au făcut totul pentru a nu îl vota. Dîndu-și seama de neplăcuta perspectivă, ei au susținut că, înainte de a se trece la impozitul progresiv pe avere, statul trebuia să aplice alte mijloace de refacere economică, întîi de toate să-și impună datoria de a găsi noi izvoare de venituri prin participarea la sporirea producției globale și numai în „caz extrem" să se apeleze la soluția propusă de Titulescu.

Tocmai în acest sens, Duca a cerut în Cameră ca, înainte de a chema contribuabilul la noi împuneri, să se facă țării dovada că guvernul era pregătit să sacrifice „orice preocupări ce nu pornesc de la grija intereselor obștești și nu ne îndoim că spre a răspunde nevoilor astfel constatate nimeni nu va precupeți atunci statului nici cote maxime, nici chiar impozitul pe capital" [101]. E limpede, deci, interesul pentru a pune în valoare bogățiile țării — *ca pîrghie principală* în asanarea economică — și de a frîna ca sarcinile financiare să fie acoperite *numai* prin impozite, dar tot atît de clară apare și pledoaria pentru a feri capitalul și sfera lui de acțiunea fiscală.

Pe de altă parte, Duca, înregistrînd că impunerile erau așezate „pe o temelie învechită și nedreaptă", a stăruit — conform programului partidului — pentru impozitul progresiv pe venit, ca singură bază de impunere ce „corespunde concepțiilor unei societăți democratice moderne" [102]. Prin urmare, Duca recunoștea și necesitatea sporirii impozitelor, fără de care statul nu era în măsură să facă față sarcinilor, dar aceasta nu era cu putință decît printr-o reformă a impozitelor, menită să unifice regimurile fiscale și să le așeze pe o temelie „de dreptate", aplicată „cu prudență și fără exagerări, ce pot duce mai repede la dezorganizare decît la stimularea producției și, prin urmare, mai mult să întîrzie decît să grăbească întreaga operă de refacere economică" [103]. În plus, el aprecia că povara contribuabilului nu putea fi sporită cît timp cheltuielile statului nu erau reduse la strictul necesar.

Iată de ce, tocmai în acest domeniu, Duca a pus cu predilecție accent pe ideea de *program de lungă durată*, susținînd în Cameră, la 2 iunie 1921, că, pentru ca România să depășească greutățile financiare prin punerea în valoare a bogățiilor și a destoiniciei poporului în spiritul formulei „prin noi înșine", era nevoie să se întocmească „un program de consolidare bugetară, fiscală și monetară pe un period de mai mulți ani, să procedăm la unificarea administrativă, să punem noul buget în cadrul nevoilor actuale ale României întregite..., să rezemăm politica noastră financiară viitoare pe o politică economică națională bine hotărîtă" [104]. Cu alte cuvinte, numai stabilind nevoile reale ale statului, făcînd economiile obștesc cerute, introducînd în administrația finanțelor spiritul de ordine și grija banului public, fără de care orice reforme fiscale rămîneau doar construcții teoretice, unificînd regimul de impozite, modul lor de constatare și de percepere, dînd soluții întregii chestiuni a impozitelor comunale și județene, întocmind un program de refacere pe mai mulți ani și coordonînd politica financiară cu problemele economice se putea „asigura îndrumarea sănătoasă a finanțelor României întregite" [105].

În valorificarea pe toate planurile a bunurilor națiunii, liberalii au apăsat puternic pe pîrghia necesității dezvoltării prin forțe proprii a potențelor ei materiale și umane. Sub o atare flamură, semnificînd o lozincă progresistă, s-au înregimentat acei teoreticieni care urmăreau să apere prin studii și lucrări acțiunea de progres a forțelor de producție cu mijloace precumpănitor interne [106]. Presa și periodicele P.N.L., sau apropiate de vederile lui, s-au dezlănțuit împotriva acelora care respingeau politica „prin noi înșine", acuzîndu-i de a fi atentat la independența patriei.

Pe de alta, pentru a combate intenția acelora care doreau să-i limiteze sfera, unii contemporani, îndeosebi politicieni de mare influență, au considerat formula „prin noi înșine" ca aplicabilă în toate ramurile de activitate. Linia directoare fusese dată de Vintilă Brătianu care declarase că susținerea ei cu ardoare după 1 Decembrie 1918 era dovada că nu s-a urmărit numai atingerea idealului politic, național, ci se avea în vedere manifestarea și în alte

---

[101] *Ibidem*
[102] *Ibidem.*
[103] *Ibidem.*
[104] *Ibidem.*
[105] *Ibidem.*
[106] I. Saizu, *Considerații asupra politicii „prin noi înșine" în perioada 1922—1928*, în *Rdl*, XXVI, 1973, 2, p. 319—337 ; *Dimensiunile, caracterul și structura concepției „prin noi înșine". 1922—1928*, în idem, XXXII, 1979, 12, p. 2319—2338.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domenii, între care economic şi cultural, unde vitregia vremurilor a împiedicat poporul român să-şi ocupe locul principal [107].

Între doctrinarii acestei poziţii se număra şi I. G. Duca, încredinţat că, deşi trecea nestăpînit prin greutăţi financiare, România se putea ridica „prin noi înşine şi mai lesne decît alte state" [108] numai bazîndu-se pe bogăţiile proprii naturale şi pe destoinicia poporului. Căutînd să fixeze direcţiile acestei formule, el a arătat că liberalismul nu înţelegea progresul decît întemeiat pe avansul forţelor autohtone, că naţionalismul economic avea drept scop ca, prin diverse mijloace, să asigure dezvoltarea *complexă şi integrală* a tuturor ramurilor de producţie, să realizeze un sistem de protecţionism vamal raţional, să înlesnească expansiunea şi apărarea fabricaţiei proprii de concurenţa străină, să lărgească piaţa internă pentru a spori consumul, să facă din comerţ un instrument de extindere a producţiei (prin crearea de debuşee şi procurarea de materii prime avantajoase), să garanteze un climat propice înfloririi forţelor morale ale societăţii (artă, ştiinţă, învăţămînt, literatură) [109], să înlesnească conlucrarea cu capitalurile şi cu experienţele străine pentru a intensifica procesul de creaţie *în cadrul intereselor generale naţionale*. Chiar rămînînd la prima vedere, sîntem datori să observăm că direcţiile pe care le fixase Duca politicii „prin noi înşine" erau în opoziţie cu perspectiva limitată ce o conturase economiei.

In susţinerea formulei „prin noi înşine" Duca a făcut apel şi la afirmaţiile unor predecesori arătînd, între altele, că la I. C. Brătianu, de pildă, conceptul pornea „dintr-un simţămînt de mîndrie, nu, desigur, din mîndria ce izvorăşte din deşarte vanităţi, ci din mîndria legitimă ce-şi are obîrşia în nemărginita încredere în puterile de viaţă ale poporului român" [110]. Simţămîntul respectiv a căpătat dimensiuni sporite după desăvîrşirea unificării statului naţional, cînd — potrivit demonstraţiilor lui Victor Slăvescu — România nu avea nici un interes „să alimenteze anual centrele din Apus cu însemnate venituri obţinute din exploatarea bogăţiilor" [111] ei.

Deşi adept al formulei în discuţie, I. G. Duca era convins, ca mai toţi fruntaşii liberali, că România nu putea să renunţe la capitalul străin, problemă care a reprezentat „unul din aspectele cele mai controversate ale politicii *prin noi înşine*" [112]. Principiul conlucrării cu finanţa de peste hotare, fără a dăuna interesului şi suveranităţii naţionale, fără ca România să fie tratată ca o colonie, fusese conceput ca imperativ. Iată de ce I. G. Duca a precizat în 1923 că naţionalismul nu excludea colaborarea cu străinătatea, că, dimpotrivă, „o reclamă ca o nevoie şi ca un stimulent... Naţionalismul economic ştie că ziduri chinezeşti nu se pot înălţa, că infiltraţiunea capitalurilor străine e fatală şi necesară", că totul se reducea la căutarea acelor formule de organizare care „să înlăture acapararea unora şi sugrumarea celorlalţi" [113]. Repetînd în 1927 dorinţa de *conlucrare condiţionată*, Duca scria celor ce susţineau că liberalii erau potrivnici capitalurilor străine că, din contra, se pronunţau pentru „introducerea lor în viaţa noastră economică sub formă de colaborare iar nu de acaparare" [114].

După demonstraţii ştiinţificeşte efectuate [115] nu există nici o dovadă că afirmaţiile lui I. G. Duca şi ale altor lideri ai P.N.L. privind dorinţa de conlucrare cu capitalul străin să fie socotite ca nesincere. Dimpotrivă, numeroase materiale documentare atestă, pe de o parte, că, spre a contracara atacurile voit exagerate ale cercurilor bancare internaţionale şi ale opoziţiei interne care acuzau pe liberali, în temeiul prevederilor respective din legea minelor, că ar respinge colaborarea cu finanţa de peste hotare, exponenţii P.N.L. şi ai guvernului au declanşat nu o dată toate argumentele posibile pentru a îndepărta aserţiunile şi a convinge că doreau şi admiteau conlucrarea cu capitalul străin „în cele mai multe întreprinderi create conform legilor economice edictate" [116], iar pe de alta, că liberalii — şi nu numai ei — se

---

[107] Vintilă Brătianu, *„Prin noi înşine". Ce a fost? Ce să fie în România?* în „Democraţia", XV, 1927, 5, p. 9.

[108] *DAD*, şedinţa din 2 iunie 1921, p. 2718.

[109] *Naţionalismul economic şi doctrina partidelor politice din România. Rezultatele politicii economice de la 1859 pînă la 1930*, Bucureşti 1930, p. 90—91.

[110] I. G. Duca, *Ion C. Brătianu. Din ciclul de conferinţe Fondatorii României moderne— 12 mai 1932*, Bucureşti, 1932, p. 15.

[111] Victor Slăvescu, *Organizaţia de credit a României*, Bucureşti, 1922, p. 151.

[112] Gh. Buzatu, *România şi trusturile petroliere internaţionale pînă la 1929*, Iaşi, 1981, p. 91.

[113] I. G. Duca, *Doctrina liberală...*, p. 105.

[114] Idem, *Partidul Naţional-Liberal, partid industrial...*, p. 6.

[115] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 92.

[116] *Ibidem*, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arătau convinşi că stingerea datoriilor externe — ca necesitate stringentă după prima conflagraţie mondială a secolului — nu era cu putinţă fără contractarea unui mare împrumut. Pentru încheierea lui lupta pe toate fronturile chiar Vintilă Brătianu, cel mai „aprig" apărător al politicii „prin noi înşine". In acelaşi scop, Duca a şi tratat în mai 1924 cu o serie de societăţi, între care şi grupul Vickers. Lupta nu era deloc uşoară, întrucît capitalul străin nu se împăca deloc cu legislaţia economică elaborată în acel an, îndeosebi cu legea minelor [117]. In întrevederile cu împuterniciţii puterilor interesate, Duca, în calitate de şef al diplomaţiei române, îi asigura că naţionalizarea subsolului minier se efectua cu respectarea integrală a drepturilor „cîştigate" de finanţa de peste hotare [118].

Interesul pentru colaborarea cu capitalul străin nu fusese mărginit la atît. Intr-o viziune mai largă, N. Titulescu informa pe I. G. Duca, la 15 noiembrie 1924, că „o grăbire a co interesării capitalurilor străine cu cele româneşti — bineînţeles cu respectarea suveranităţii noastre — e azi cel mai puternic tratat de alianţă ce putem face cu celelalte popoare. Să strige şi Londra, şi Parisul, şi New York-ul şi Roma cînd se va atinge cineva de România. Acesta e cel mai sigur preludiu al convenţiunilor diplomatice viabile şi cea mai bună garanţie a păcii" [119]. Peste o lună, Titulescu avea să-i scrie din nou că „o colaborare între capitalul străin şi român pe baze *raţionale* poate împăca toate interesele şi evita toate crizele" [120].

Odată cu aceasta, Duca a stăruit pentru creşterea rolului statului în angrenajul economic. Problema dacă autoritatea centrală trebuia să-şi sporească funcţia în atare domeniu s-a impus în chip imperios în primul război mondial şi, mai cu seamă, după înfăptuirea actului de la 1 Decembrie 1918. Punerea ei la noi, ca şi aiurea, trăda — după cum sublinia unul din contemporani [121] — completa nepregătire a puterii executive pentru atribuţiuni economice. Paralel, deci, cu accentuarea disputei pentru hotărîrea direcţiilor şi a mijloacelor de prosperare, s-a intensificat polemica asupra fixării rolului statului în procesul de producţie, de circulaţie şi de schimb. Gîndirea progresistă, luînd în considerare cerinţele obiective de dezvoltare puternică a forţelor de producţie, cu implicaţii, în ansamblu, asupra societăţii româneşti, faptul că asigurarea procesului de fabricaţie şi cîştigarea unui loc de frunte în demarajul economic al statelor nu puteau fi lăsate la bunul plac al iniţiativei private, a pledat pentru activismul statului, pentru intervenţia sa pertinentă în atare domeniu.

In dorinţa de a propulsa România pe calea unui progres rapid, I. G. Duca a demonstrat şi el necesitatea schimbării calitative a poziţiei statului în societate, îndeosebi faţă de factorii productivi. De aceea, încă din 1911, Duca, înscris pe o asemenea traiectorie a preocupărilor, a subliniat necesitatea ca în afacerile care, prin natura lor, încorporau nu numai un caracter particular, ci şi un interes general, să se admită principiul asocierii dintre stat sau comună cu capitalurile naţionale şi aceasta întrucît exista în România, pe de o parte, o avere mobiliară în continuă creştere, iar pe de alta, dorinţa de a se da capitalurilor „o îndrumare care să fie spre folosul economiei generale" [122]. Cum, atunci, finanţa internă se arătase puţin întreprinzătoare, — în concepţia lui Duca — era de dorit ca statul şi comuna să ofere energiilor respective o „misiune educatoare de îndeplinit şi anume de a le da încrederea ce le lipsea spre a se avînta în afaceri" [123]. Duca era de părere că formula cea mai bună pentru atingerea unui atare ţel cu maximum de folos o reprezenta asocierea dintre stat şi comună cu toate întreprinderile care urmăreau un „interes obştesc", deci aplicarea principiului regiei cointeresate [124].

După război, mai ales în cadrul conferinţei asupra doctrinei liberale, Duca a relevat că în materie de economie politică liberalismul român a plecat şi el de la formula „laissez faire, laissez passer" spre a ajunge la intervenţionism care „apără" pe cel slab împotriva celui tare şi care îl subordonează pe cel din urmă „în faţa interesului obştesc reprezentat de stat" [125]. Necesitatea întăririi rolului statului decurgea — era convins teoreticianul liberal —

---

[117] Maurice Pearton, *Oil and Romanian State*, Oxford, 1971, p. 122—125.

[118] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 138, 141—142, 145.

[119] N. Titulescu, *Pagini din „Jurnal"* (ed. dr. Gh. Buzatu), în *Titulescu şi strategia păcii*, Iaşi, 1982, p. 393.

[120] *Ibidem*, p. 396.

[121] C. Popper, *Reforma Camerelor de comerţ şi de industrie*, în „Independenţa economică", VI, 1923, 1—2, p. 23—24.

[122] *Discursul d-lui I. G. Duca...*, p. 28.

[123] *Ibidem.*

[124] *Ibidem*, p. 28—29.

[125] I. G. Duca, *Doctrina liberală...*, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„din complexitatea economică modernă... ca o condiţie a progresului" [126]. În fapt, funcţia lui în această materie trebuia să sporească şi din cauză că prin Constituţia din 1923 a devenit un mare proprietar. Pentru acelaşi considerent, Duca arăta că însăşi ideea de proprietate a suferit o modificare „esenţială", liberalismul român plecînd de la conceptul proprietăţii romane, sacră şi inviolabilă, spre a ajunge la formula „proprietăţii funcţiune socială din care a ieşit exproprierea şi naţionalizarea subsolului" [127]. El credea că, în mod inevitabil, ideea de proprietate individuală, abstractă şi anarhică, a fost „transformată", în principiu, cu funcţie socială, obligatoriu reglementată, ca formulă nouă de progres.

În concluzie, gîndirea şi practica economică ale lui I. G. Duca, deşi nu au reprezentat latura fundamentală a vieţii şi operei sale, se remarcă prin cîteva aspecte particulare care îl consacră drept un personaj activ, cu largi vederi burghezo-democratice, dornic de a contribui la progresul economic al României în limitele statului capitalist. Prin funcţiile şi legăturile avute cu lumea rurală, la Duca au fost precumpănitoare sub raport practic preocupările privitoare la agricultură, pe care a încercat să o susţină din interesul de a o înscrie pe orbita modernizării. După Marea Unire, cînd structura economică a ţării s-a modificat întrucîtva, el a stăruit pentru o dezvoltare complexă şi integrală a ţării, oferind soluţii menite să încurajeze cu prioritate capacităţile naţiunii. Deşi liberal, Duca a emis judecăţi care, în unele privinţe, îl detaşează de partidul pe care l-a slujit. Prin elementele lor componente, gîndirea şi activitatea economică ale lui I. G. Duca reprezintă o valoare ce nu poate fi neglijată.

I. G. DUCA — ECONOMICAL COORDINATES

SUMMARY

Although, due to the various functions owned, I. G. Duca manifested himself as a theorist and especially as an executor of the Liberal Party's agrarian programme, his preocupations were much more complex, expecially after the historical act at December the lst 1918 when the Romanian state was confronted with new charges and points of view which determined at first the substantiation or the resubstantiation of the economical precepts, including the preocupation for organizing scientifically the production and the labour, for rationalizing and even planning. As theorist, Duca doctrinary fused with the ideology itself in the name of which N. L. P. activated in the political life, having however, in some directions certain priorities in judgement. He persisted in sustaining a complex and integral developement of the country, offering solutions due to encourage in the first place the nation's capacities.

The thought and the economical practice of I. G. Duca, although they didn't represent the main aspect of his life and work. distinguish themselves through some particular aspects which consacrate him as an active character, with broad bourgeois — democratic views, eager to contribute at Romania's economical progress in the limits of the capitalist state.

[126] *Ibidem.*
[127] *Ibidem*, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. G. DUCA ŞI N. TITULESCU

DE

GH. BUZATU

În istoria diplomaţiei române I. G. Duca şi N. Titulescu ocupă un loc distinct. Activitatea lor, la cîrma sau în slujba politicii externe a Bucureştilor, acoperă nu numai una din perioadele decisive, ci constituie şi capitolul cel mai semnificativ şi cel mai întins al diplomaţiei române interbelice. Dar, vorbind despre cei doi eminenţi oameni politici, nu putem pierde din vedere că, nu o singură dată, colaborarea dintre ei a suportat şi neînţelegeri, însă *predominante* au fost eforturile şi spiritul de acţiune ale ambilor, vreme de aproape un deceniu după 1922, de cînd, oficial, ei s-au înrolat pe tărîmul diplomatic, pentru a apăra şi impune pe plan internaţional drepturile şi interesele României, pentru respectarea independenţei ei politice şi economice, a suveranităţii naţionale şi a integrităţii teritoriale. Ca miniştri de externe şi ca reprezentanţi ai României la diverse conferinţe şi în diferite foruri internaţionale, precum, în cazul lui Titulescu numai, ca trimis al ţării la Londra, I. G. Duca şi N. Titulescu şi-au legat numele evident de cel mai consistent capitol al politicii externe interbelice a Bucureştilor vizînd recunoaşterea pe plan internaţional al României întregite, rezolvarea unor delicate probleme economice şi financiare rezultînd din primul război mondial, participarea României la sistemul securităţii europene, bazată înainte de toate pe Liga Naţiunilor, pe prietenia cu Marii Aliaţi, pe respingerea tendinţelor statelor revizioniste de după 1918, pe asigurarea bunei vecinătăţi la toate fruntariile şi pe înrolarea ţării în unele alianţe regionale — Mica Înţelegere la început, Înţelegerea Balcanică mai apoi — menite să îngrădească pe orice agresor al Europei est-centrale cu „sîrma ghimpată a păcii" (N. Titulescu). Aflat la Paris, I. G. Duca declara într-un rînd: „România are ţeluri eminamente paşnice. Unitatea ei naţională fiind desăvîrşită, ea nu mai cugetă decît să se întărească în graniţele sale actuale şi să trăiască în bune relaţiuni cu toţi vecinii, ca şi cu toată lumea" [1]. De cealaltă parte şi spre finele capitolului despre care vorbeam, N. Titulescu constata în iulie 1936 rezultatele remarcabile ale eforturilor sale şi ale tuturor colaboratorilor săi prestigioşi preocupaţi ca directivele politicii externe să fie elaborate la Bucureşti: „... Cu această concepţie şi în acest spirit am condus politica externă a ţării şi afirm că i-am asigurat o independenţă cu privire la înrîuririle din afară care n-a fost niciodată depăşită în trecut" [2].

Preferînd şi insistînd asupra unora dintre aspectele colaborării I. G. Duca — N. Titulescu pe tărîmul diplomatic, nu putem ignora, desigur, premisele acestei cooperări. Nu încape îndoială că, pentru întreaga evoluţie a raporturilor dintre I. G. Duca şi N. Titulescu, a fost de mare importanţă perioada studiilor universitare. Amîndoi au urmat cursurile Facultăţii de Drept din Paris, succedate de susţinerea unor teze de doctorat deosebit de apreciate. Duca venise în capitala Franţei în 1897, iar mai tînărul Titulescu i-a urmat în 1900, încheindu-şi stagiile în 1902 şi, respectiv, în 1904 [3]. S-au bucurat unul de succesele celuilalt, iar după discuţiile purtate, îndeosebi în cadrul Cercului studenţilor români de la Café Voltaire, a rezultat o stimă reciprocă, care, deşi adumbrită uneori din raţiuni politice, s-a prelungit peste trei decenii Un fapt cu totul deosebit şi de bun augur pentru viitorul ministru liberal al Externelor: cu începere din noiembrie 1899 şi pînă în ianuarie 1914, Duca a ţinut cronica externă la cotidianul bucureştean „Universul", introducînd în ziaristica noastră mo-

[1] Vezi Ion Bitoleanu, *Din istoria României moderne. 1922—1926*, Bucureşti, 1981, p. 176.

[2] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Bucureşti, 1967, p. 799.

[3] Vezi Gheorghe Selten, *Viaţa şi opera lui I. G. Duca. Omul politic ca erou*, Bucureşti, 1935, p. 12—16; I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Bucureşti, 1966, p. 7—8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

delul comentariilor ample și judicioase pe marginea situației internaționale. Reveniți în țară, atît Duca cît și Titulescu îmbrățișară avocatura, cel dintîi trecînd curînd la Casa Centrală a Cooperației, iar ultimul funcționînd și ca profesor la universitățile din Iași și București. După marea răscoală a țăranilor din 1907, ambii intră în arena vieții politice, Duca devenind în același an membru al P.N.L., iar, în 1908, Titulescu — membru al Partidului Conservator-Democrat fondat atunci de Take Ionescu [4]. Și unul, și celălalt au triumfat în alegerile pentru Parlamentul de la București pe listele partidelor respective, în 1907 și 1912 [5]. Debutul amîndurora în Parlament a fost strălucit, fie că Duca a intervenit la discutarea legii tocmelilor agricole [6], fie că Titulescu a prezentat, în aprilie 1913, un proiect de lege pentru constituirea unei societăți comunale pentru construcția de locuințe la București [7] ori, în decembrie 1913, a examinat poziția României față de ultimele evenimente din Balcani [8]. Acest discurs, din 20 decembrie 1913 (stil nou : 2 ianuarie 1914) a marcat în mod practic începutul activității parlamentare a lui N. Titulescu, faptul fiind consemnat de presa vremii, de „La Roumanie", prin pana lui Take Ionescu : „Un mare, un extraordinar talent s-a ridicat la tribuna românească, și acest talent este al nostru. Nu numai că Titulescu a făcut ieri începutul cel mai strălucitor în istoria elocinței parlamentare din România, dar acest început l-a clasat deopotrivă gînditor și orator" [9]. Mai mult decît atît însă, proaspătul orator de elită a polemizat cu însuși I. G. Duca, respingînd cu argumente unele afirmații ale acestuia pe marginea poziției României în cursul războaielor balcanice [10]. Astfel, în dezacord cu Duca, „pentru care — a precizat Titulescu — am o deosebită considerație" [11], vorbitorul a justificat „inacțiunea" României la începutul crizei balcanice și l-a înfruntat pe Vintilă Brătianu [12], respingînd acuzațiile parlamentarilor liberali în sensul că acțiunea diplomatică a guvernului român ar fi fost „nedumerită și șovăielnică" [13]. Polemica s-a ascuțit după ce Duca declarase că aprecia „frumosul" talent al oratorului [14], însă pînă la urmă — fără s-o recunoască nici unul dintre cei doi debateri parlamentari — s-au situat pe o poziție comună ; faptul a survenit în momentul cînd oratorul a menționat că evenimentele precipitaseră „rezolvarea chestiunii noastre sociale" [15] și pe acest teren, al reformelor pentru cei mulți, Titulescu și Duca vor combate mai departe împreună [16], aflîndu-se, după primul război mondial, în postura de a propune, unul, ca ministru al Finanțelor, o radicală reformă a contribuțiilor directe [17], iar celălalt, ca titular la Agricultură și Domenii, de a prezenta și conduce aplicarea pe teren a prevederilor decretului-lege de expropriere și împroprietărire [18].

În vremea primului război mondial, I. G. Duca și N. Titulescu s-au întîlnit, ca cei mai tineri titulari, în guvernul de uniune națională format de I. I. C. Brătianu la Iași la sfîrșitul anului 1916. Duca fusese numit ministru la Culte și Instrucțiuni încă în ianuarie 1914, cînd I. I. C. Brătianu a revenit la putere [19]. Acesta a fost guvernul care a inițiat dezbaterea în Parlament a programului reformelor agrară și politică [20] și care a condus destinele țării în scurta dar zbuciumata perioadă a neutralității din 1914—1916. După cum este cunoscut, cabinetul Brătianu a asigurat înrolarea, în vara anului 1916, a României în tabăra Antantei, care recunoscuse justețea luptei noastre pentru desă-

[4] În 1907, el a încercat să se înscrie în P.N.L., secția din Craiova (I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 49).

[5] *Candidînd ca „independent", în 1907, la colegiul al III-lea al jud. Dolj, N. Titulescu* nu s-a impus (I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 49).

[6] Gheorghe Selten, *op. cit.*, p. 19—20.

[7] I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 50.

[8] N. Titulescu, *Discursuri*, București, 1967, p. 85 și urm.

[9] *Ibidem*, p. 15.

[10] *Ibidem*, p. 90 și urm. Era vorba, în principal, de o conferință ținută de I. G. Duca, la 15 ianuarie 1913, la *Cercul de studii* al P.N.L. (vezi I. G. Duca, *Politica noastră externă*, București, 1913).

[11] N. Titulescu, *Discursuri*, p. 93.

[12] *Ibidem*, p. 89—99.

[13] *Ibidem*, p. 105.

[14] *Ibidem*, p. 102.

[15] *Ibidem*, p. 110.

[16] *Ibidem*, p. 130—131.

[17] *Ibidem*, p. 151 și urm. ; I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 62.

[18] C. Kiriței escu, *I. G. Duca*, București, 1934, p. 12.

[19] Anastasie Iordache, *Viața politică în România. 1910—1914*, București, 1972, p. 204

[20] *Ibidem*, p. 272 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vîrşirea unităţii de stat[21]. Ca ministru liberal, Duca a acţionat energic în acelaşi sens, dar, ca şi în alte prilejuri, nu a putut interveni deschis, precum au făcut-o toţi cei înregimentaţi în tabăra antantofilă şi care reclamau intrarea neîntîrziată a României în luptă pentru satisfacerea idealului naţional integral. Or, N. Titulescu se număra între figurile marcante ale grupării antantofile, alături de Take Ionescu, şeful său politic, de N. Iorga, Barbu Ştefănescu-Delavrancea, Octavian Goga, N. Filipescu şi mulţi alţii. Disputa cu partizanii Puterilor Centrale s-a angajat pe multiple planuri şi Titulescu a fost totdeauna prezent, una din intervenţiile sale — mai precis, discursul ţinut la o mare întrunire publică la Ploieşti la 5 mai 1915 — înscriindu-se între momentele de vîrf ale campaniei antantofililor şi, totodată, ca pagină de referinţă în istoria oratoriei româneşti. Se cunosc pasajele esenţiale ale acestui discurs antologic: „... Din împrejurările de azi, România trebuie să iasă întreagă şi mare! România nu poate fi întreagă fără Ardeal; România nu poate fi mare fără jertfe!

Ardealul e leagănul care i-a ocrotit copilăria, e şcoala care i-a făurit neamul, e farmecul care i-a susţinut viaţa. Ardealul e scînteia care aprinde energia, e mutilarea care strigă răzbunare, e făţărnicia care cheamă pedeapsa, e sugrumarea care cere libertatea! Ardealul e românismul în restrişte, e întărirea care îndepărtează vrăjmaşul, e viaţa care cheamă viaţa!

Ne trebuie Ardealul! Nu putem fără el!

[...] Ardealul nu e numai inima României politice; priviţi harta: Ardealul e inima României geografice..." [22]

Războiul unităţii naţionale, declanşat în august 1916, după marile succese iniţiale, a cunoscut şi eşecurile din toamna anului 1916, ocuparea Olteniei, Munteniei şi Dobrogei de către trupele Puterilor Centrale, retragerea armatei române şi a oficialităţilor, a unei părţi a populaţiei în Moldova, care a ajuns să reprezinte România. Guvernul şi parlamentul s-au stabilit la Iaşi, unde, la sfîrşitul anului 1916, I. I. C. Brătianu şi Take Ionescu formează un guvern naţional, din care N. Titulescu a lipsit iniţial. A fost motivul pentru care — avea să susţină Duca în amintirile sale — Titulescu l-a „chinuit" pe Take Ionescu, care, la reorganizarea cabinetului naţional în iunie 1917, a obţinut pentru tînărul său partizan postul de ministru de Finanţe[23].

Însemnările lui Duca asupra perioadei 1916—1918, cît timp Iaşii au fost capitala României, au fost redactate la circa 15 ani după evenimentele relatate. Duca, ca orice memorialist, poate să fie pe alocuri nu numai inexact sau infidel, ci şi pătimaş, cum o dovedeşte cu prisosinţă că este în judecata lui N. Iorga mai ales. Astfel, despre Titulescu aflăm că în 1917 ar fi fost principalul autor al unui memoriu prezentat lui Saint Aulaire şi Berthelot, ceea ce i-a atras ostilitatea îndelungată a lui I. I. C. Brătianu şi indignarea pînă la moarte a lui M. Pherekyde[24]. Divergenţele cu partizanii lui Take Ionescu, mai ales în problema negocierilor de pace cu Puterile Centrale, au condus la demisia guvernului naţional prezidat de I. I. C. Brătianu, la 8 februarie 1918. La sfîrşit, fostul premier a adus imputări conservatorilor democraţi însă, dintre toţi miniştrii demisionari, „l-a maltratat — reţine I. G. Duca — pe Titulescu, a fost cu dînsul de o cruzime fără de cruţare. În rezumat i-a spus că ani de zile a regretat că părăsise partidul liberal[25], dar că acum, după ce a văzut ce a făcut, nu numai că nu regretă, dar este fericit că nu-l are printre prietenii săi politici. Titulescu s-a roşit şi, pe cît era el de vorbăreţ, nu a putut articula decît o vagă protestare"[26]. Memorialistul stăruie şi asupra unor momente ulterioare primului război mondial. În 1927, de pildă, acelaşi I. I. C. Brătianu l-a invitat pe Titulescu să primească conducerea Ministerului Afacerilor Străine, iar strălucitul diplomat „primi fără şovăială să intre în ministerul liberal, dorind chiar să se înscrie în partidul nostru cu acest prilej"[27]. La moartea lui Brătianu, în noiembrie 1927, ne asigură Duca mai departe, Titulescu „părea sincer afectat de pierderea unui om cu care pînă în ultimele luni colaborase, dar nu avusese nici raporturi intime, nici raporturi tocmai amicale. Pe cît era de bine şi des cu Vintilă [Brătianu], pe atît cu

---

[21] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Bucureşti, 1983, p. 495 şi urm.

[22] N. Titulescu, *Discursuri*, p. 142—143.

[23] Vezi I. G. Duca, *Amintiri politice*, II, München, 1981, p 207—209.

[24] Idem, *Amintiri politice*, III, München, 1982, p. 18.

[25] Vezi nota 4.

[26] I. G. Duca, *Amintiri politice*, II, p. 63.

[27] *Ibidem*, p. 213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ionel [Brătianu] legăturile chiar pînă acum în urmă erau puţin cordiale. Atracţiune reală între ei nu exista" [28].

După primul război mondial, colaborarea Duca—Titulescu a fost deosebit de fructuoasă pe tărîmul diplomatic mai ales: în ianuarie 1922—martie 1926, I. G. Duca a fost titularul Externelor în guvernul I. I. C. Brătianu în vreme ce N. Titulescu reprezenta interesele României în Marea Britanie ori apăra drepturile ţării la diverse conferinţe internaţionale: mai apoi, în 1927—1928, pe cînd Duca era ministru de Interne, Titulescu a condus diplomaţia Bucureştilor în guvernele I. I. C. Brătianu şi Vintilă I. C. Brătianu; în sfîrşit, în noiembrie-decembrie 1933, cînd Duca şi-a exercitat primul şi ultimul său mandat de şef de guvern, Titulescu a fost găsit şi a rămas în fruntea Externelor (octombrie 1932—august 1936).

Cercetările recente au evidenţiat trăsăturile politicii externe a României de la începutul epocii interbelice. S-a relevat că „politica externă a României în perioada imediat postbelică a gravitat în jurul unor obiective fundamentale şi firești: consolidarea statului naţional unitar şi recunoaşterea sa internaţională, participarea la elaborarea tratatelor de pace şi a celorlalte acorduri care o interesau, realizarea unor sisteme de securitate a independenţei şi integrităţii teritoriale a statelor din zona europeană în care era situată ţara noastră [...] Orientarea constructivă a politicii externe practicată de România a căpătat o deosebită autoritate şi audienţă internaţională în timpul guvernării naţional-liberale din anii 1922—1926. Acest fapt se explică nu numai prin durata acestei guvernări [...], dar, în egală măsură, şi împrejurării că la cîrma politicii externe a statului s-au aflat personalităţi cu convingeri şi orientare politică: primul ministru Ion I. C. Brătianu, ministrul de externe I. G. Duca, avînd concursul unui aparat diplomatic experimentat şi competent în frunte cu Nicolae Titulescu, diplomat de faimă internaţională" [29]. Studiile consacrate politicii externe a României dintre 1922 şi 1926 [30] au abordat problemele internaţionale majore cu care a trebuit să se confrunte I. G. Duca ca lider al diplomaţiei Bucureştilor. În perioada de referinţă, politica externă a României a avut la bază programul liberal „prin noi înşine", care tindea pe plan politic şi economic la asigurarea independenţei şi suveranităţii statului, la respectarea integrităţii sale teritoriale. Programul „prin noi înşine" al P.N.L., aplicat în domeniul economic intern, a avut implicaţii profunde în privinţa conducerii politicii externe a României. România s-a declarat înainte de orice, prin glasul însuşi al primului ministru, ca „unul din statele cele mai interesate la menţinerea păcii şi la întărirea situaţiunii politice statornicite prin tratatele de pace existente" [31], respingînd imixtiunile în afacerile sale interne şi tendinţele făuritorilor păcii de la Paris din 1919—1920 de a împărţi pe subiecţii dreptului internaţional în state cu interese „generale" şi „limitate" [32]. Programul „prin noi înşine" trebuia să conducă la întărirea independenţei economice şi, implicit, a celei politice a României. Aplicarea legilor economice din 1924, elaborate în sprijinul acestui program, a provocat serioase dificultăţi României pe plan extern, chiar conflicte cu guvernele unor mari puteri, care insistau pentru înlăturarea oricăror bariere opuse pătrunderii capitalurilor străine în economia naţională [33]. Poziţia României a fost calificată ca ţinînd de domeniul „naţionalismului economic", al cărui sens a fost expus cu claritate în 1923 de către I. G. Duca. Ministrul de externe a specificat că „naţionalismul economic nu însemna respingerea „colaborării cu străinătatea. Dimpotrivă... o reclamă ca o nevoie şi ca un stimulent. Naţionalismul economic ştie că ziduri chinezeşti nu se

---

[28] *Ibidem*, p. 226.

[29] Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 174—175.

[30] *Ibidem, passim:* Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913—1947*, Bucureşti, 1980, p. 230 şi urm.; idem, *Mica Înţelegere*, Bucureşti, 1968, p. 65 şi urm.; Iulian Cârţână, Ilie Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, Bucureşti, 1972, p. 227 şi urm.; Ilie Seftiuc, Iulian Cârţână, *România şi problema strîmtorilor*, Bucureşti, 1974, p. 137 şi urm.; Gh. Buzatu, *România şi trusturile petroliere internaţionale pînă la 1929*, Iaşi, 1981, p. 82 şi urm.

[31] Vezi *Activitatea Corpurilor Legiuitoare şi a Guvernului de la ianuarie 1922 şi pînă la 27 martie 1926*, Bucureşti, 1926, p. XIX.

[32] Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 176—177.

[33] Vezi Gh. Buzatu, *op. cit., passim.*

[34] *Ibidem*, p. 91—92; I. G. Duca, *Doctrina liberală*, în: Institutul Social Român, *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, 1923, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pot înălţa, că infiltraţiunea capitalurilor străine este fatală şi necesară" [35]. În consecinţă, diplomatul opta pentru aflarea unor „formule" de colaborare care însă „să înlăture acapararea unora şi sugrumarea celorlalţi" [36]. Peste cîţiva ani, în 1928, I. G. Duca se dovedea statornic: „Nu este exact că sîntem potrivnici capitalurilor străine, cerem numai introducerea lor în viaţa noastră economică *sub formă de colaborare iar nu de acaparare* (subl. ns.)" [36]. La Londra ori la conferinţele internaţionale la care a participat, N. Titulescu a apărat integral acest punct de vedere. El a asigurat, în repetate rînduri, că se va „bate" pînă la epuizare pentru a ajuta la depăşirea tuturor „greutăţilor" internaţionale ale statului român [37]. Diplomatul admitea tot condiţionat colaborarea capitalurilor străine, aflîndu-le, în afara rostului lor pur economic, şi menirea de a fi „un mijloc de securitate naţională, prin crearea unei solidarităţi de interese a Occidentului cu noi" [38]. Intr-un comitet al Ligii Naţiunilor, reprezentantul Bucureştilor a declarat cît se poate de clar că „nu accepta" presiuni asupra guvernului român pe tema „internaţionalizării" bogăţiilor naturale ale ţării, afirmînd primordialitatea, pentru domeniul respectiv, a „suveranităţii" depline a dreptului intern [39].

Politica externă a guvernului I. I. C. Brătianu a exprimat încrederea în Liga Naţiunilor, ataşamentul faţă de principiile Pactului, dorinţa de cooperare cu toate ţările vecine, menţinerea şi dezvoltarea relaţiilor cu toate puterile aliate din vremea războiului (Franţa, Marea Britanie, S.U.A., Italia) [40] hotărîrea de a susţine eforturile statelor din Europa est-centrală în direcţia făuririi unor alianţe defensive zonale, Mica Înţelegere, cu posibila participare a Poloniei, fiind deja în curs de organizare, iar o înţelegere balcanică, în stadiul de proiect [41]. Preocupată de aspectele securităţii europene, România a fost prezentă la toate marile dezbateri în cadrul forului de la Geneva ori, în afara lui, la conferinţele internaţionale postbelice (Genova, Haga, Lausanne), la cele consacrate dificilei probleme a reparaţiilor primului război mondial [42]. De fiecare dată, I. G. Duca a avut, alături de premierul Brătianu, un rol precumpănitor în definirea poziţiei României faţă de problemele respective, ministrul de externe impunîndu-se prin iniţiativele sale în ceea ce ce privea organizarea şi consolidarea Micii Înţelegeri ori încheierea tratatului de pace cu Turcia şi stabilirea regimului strîmtorilor Mării Negre [43]. La Lausanne, conducînd delegaţia română, I. G. Duca s-a angajat prin repetate intervenţii în apărarea drepturilor ţării la strîmtori şi aceasta în acord „cu marile principii şi cu marile interese internaţionale" [44]. În repetate rînduri, ministrul de externe a făcut cunoscut interlocutorilor săi că „baza politicii româneşti era consolidarea păcii şi respectarea statutului teritorial şi a clauzelor tratatelor. România nu nutreşte nici o intenţie agresivă, atît faţă de statele din Orientul Apropiat cît şi faţă de celelalte state" [45]. I. G. Duca, de asemenea, a participat la cea de a cincea sesiune a Adunării Generale a Ligii Naţiunilor (septembrie 1924), unde s-au abordat o serie de aspecte ale dezarmării generale. El a fost ales, cu acel prilej, preşedintele Comisiei pentru reducerea armamentelor, fiind succedat, după plecarea sa la Bucureşti, de N. Titulescu [46], reprezentantul permanent al României la Geneva. Duca, ca şi Titulescu, a insistat pentru acordarea de „garanţii reale, nu iluzorii" în vederea dezarmării. [47] În acelaşi spirit a acţionat şi Titulescu cu prilejul adoptării la 2 octombrie 1924 a faimosului „Protocol de la Geneva", primit cu satisfacţie

---

[35] *Ibidem.*

[36] Idem, *P.N.L., partid industrial (O nouă legendă)*, în „Democraţia", nr. 4/1927, p. 6.

[37] Hoover Institution Archives, Hoover Institution on War, Revolution and Peace (Stanford University, Palo Alto, California, U.S.A.), N. Titulescu, *Diary and Correspondence*, Box No. I, caietul 15, f. 42.

[38] Idem, Box No. 2, caietul 25, f. 11.

[39] Idem, caietul 27, f. 15, 43.

[40] I. G. Duca, *La politique extérieure de la Roumanie*, Bucarest, 1924, p. 4.

[41] Vezi Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, p. 45—79; Idem, *Înţelegerea Balcanică*, Bucureşti, 1972, p. 13 şi urm.

[42] Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932). Activitatea diplomaţiei române în problema reparaţiilor de război*, Iaşi, 1976, *passim.*

[43] Ilie Seftiuc, Iulian Cârţână, *România şi problema strîmtorilor*, p. 137 şi urm.

[44] *Ibidem*, p. 156.

[45] *Ibidem*, p. 180—181.

[46] Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 225.

[47] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la început şi calificat drept un „proiect grandios de organizare juridică a păcii mondiale" [48], dar eliminat apoi datorită atitudinii Angliei.

Pentru studiul problemelor aflate în atenţia noastră una din sursele cele mai preţioase o constituie, alături de volumul de documente apărut mai demult sub semnătura lui N. Titulescu [49], *Jurnalul* marelui diplomat aflat în păstrare, precum şi *Amintirile politice* ale lui I. G. Duca pentru anii 1914—1919, în arhiva prestigiosului *Hoover Institution on War, Revolution and Peace*, din cadrul lui Stanford University din S.U.A. [50] Cercetarea documentului respectiv, recent valorificat parţial [51], ne îngăduie să constatăm în ce mod admirabil N. Titulescu şi I. G. Duca au conlucrat în anii '20 oridecîteori a fost vorba de apărarea intereselor fundamentale ale României şi de impunerea drepturilor sale pe arena mondială.

Din corespondenţa diplomatică schimbată între Titulescu şi Duca se desprind acţiunile ministrului nostru la Londra pentru stăvilirea campaniei ostile României purtată de presa străină prin anii 1922—1924 [52]. În acelaşi context şi, pe deasupra, pentru a se realiza o cunoaştere mai bună a României de către cercurile ştiinţifice apusene, Titulescu a reluat un proiect mai vechi de-al său privind crearea unor posturi de profesori specializaţi în istoria românească la cîteva mari universităţi britanice (Londra, Oxford, Cambridge). La 25 octombrie 1923, de pildă, el îi comunica lui Duca că numirea unui profesor la Oxford ar avea „cele mai bune efecte pentru cunoaşterea României aci" [53]. În primăvara anului 1924, Titulescu s-a preocupat de pregătirea vizitei suveranilor români la Londra, asigurîndu-l adesea pe Duca că va face totul ca rezultatul să fie foarte bun [54]. Duca avea să constate personal seriozitatea acestor asigurări atunci cînd, în primele zile ale lunii mai, tot în pregătirea vizitei, a sosit în prealabil la Londra, fiind oaspetele lui Titulescu. O telegramă semnată de ambii informa Bucureştii că oficialităţile britanice, inclusiv premierul, l-au primit pe ministrul român de externe „în modul cel mai cordial" [55]. La sfîrşitul vizitei suveranilor, Titulescu vorbea de un „succes desăvîrşit" [56], iar o telegramă destinată Ministerului Afacerilor Străine din Bucureşti, semnată iarăşi de Duca şi de şeful Legaţiei române din Londra, consemna atmosfera de „foarte caldă prietenie" în care se desfăşuraseră negocierile şi manifestările [57].

Problemele economice şi financiare (planul Dawes, reglementarea datoriilor către creditorii apuseni etc.), soluţionate cu sprijinul lui Titulescu, au străruit în numeroase telegrame transmise pe canalul Londra—Bucureşti [58]. Pe acelaşi plan, diplomatul a ţinut la curent Ministerul Afacerilor Străine cu demersurile unor reprezentanţi ai trusturilor petroliere internaţionale vizînd „îndulcirea" unor prevederi ale proiectului legii minelor din 1924 [59]. Faţă de pretenţiile avansate, chiar şi la nivelul Ligii Naţiunilor, Titulescu a reacţionat cu fermitate: „Internaţionalismul îl primesc cu condiţia să fie bilateral [...] Cînd România are nevoie de credite, de maşini, nu aud niciodată vorbindu-se de inter-

---

[48] Vezi Gh. Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaţionale şi atitudinea României (1919—1934)*, Bucureşti, 1971, p. 29—31.

[49] N. Titulescu, *Documente diplomatice, passim.*

[50] Vezi Gh. Buzatu, *Fundamentele strategiei păcii („Jurnalul" lui N. Titulescu)*, în *Titulescu şi strategia păcii*, Iaşi, 1982, p. 71; *Archival and Manuscript Materials at the Hoover Institution on War, Revolution and Peace. A Checklist of Major Collections. 1978*, Stanford University, p. 19—22.

[51] Vezi Gh. Buzatu, ed., *N. Titulescu — Pagini din „Jurnal"*, în *Titulescu şi strategia păcii*, p. 375—447. Materialele au fost extrase din N. Titulescu, *Diary and Correspondence*, Boxes 1—12 (Hoover Institution Archives, Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford University, Palo Alto, California, U.S.A.)

[52] N. Titulescu, *Diary and Correspondence*, Box No. I, caietul 2, ff. 1, 10—12, 26—27, 38; idem, Box No. II, caietul 19, f. 32.

[53] Idem, Box No. I, caietul 7, f. 45; idem, caietul 5, f. 37—38; idem, caietul 8, ff. 36—38; idem, caietul 10, f. 13. În toamna anului 1924 au început cursurile la Universitatea din Londra W. Stead şi M. Beza (idem, Box No. II, caietul 28, ff. 34—36).

[54] Idem, Box No. I, caietul 14, f. 31—32; idem, caietul 15, f. 1—2; idem, Box No. II, caietul 16, f. 17.

[55] *Ibidem*, f. 35—36.

[56] Idem, caietul 17, f. 26.

[57] *Ibidem*, f. 33.

[58] Idem, caietul 21, f. 23—24; idem, caietul 22, ff. 48, 49; idem, caietul 23, f. 18; idem, Box No. III, caietul 36, f. 36—37.

[59] Idem, Box No. II, caietul 18, f. 24; idem, caietul 24, f. 49—50; idem, caietul 25, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naţionalism. Cînd statele străine au nevoie de bogăţiile României, internaţionalismul apare imediat. Să ne punem de comun acord riscurile şi nevoile şi pe urmă — concludea expeditorul telegramei din 30 septembrie 1924 — să căutăm cum internaţionalismul se poate împăca cu suveranitatea naţională"[60]. Polemica cu Rakovski[61] şi dezbaterile la Geneva în jurul dezarmării generale au adus la ordinea zilei condiţiile securităţii europene, în general, a celei a României, în special. O lungă scrisoare către Duca, din 2 noiembrie 1924, expunea punctul de vedere al lui Titulescu faţă de „Protocolul de la Geneva", pe care, personal, îl bănuia a fi „un amestec de ipocrizie şi de nedibăcie"[62]. Peste cîteva luni, la 3 martie 1925, o nouă scrisoare cuprindea comentarii pe marginea încurajării statelor revizioniste de către marile puteri, exprimîndu-se regretul pentru absenţa „frontului ferm" al păcii[63]. O soluţie a recomandat-o lui Édouard Herriot peste numai două săptămîni: „România [...] consideră un pact general de securitate, care exprimă solidaritatea tuturor semnatarilor tratatului faţă de orice agresiune, de [ori] unde ar veni ea, superior combinaţiilor locale care fac distincţii între noile graniţi ale statelor europene"[64].

Pagini importante din *Jurnalul* anului 1925 privesc problema optanţilor sau pe cea a colonilor maghiari[65], la reglementarea cărora aportul lui Titulescu a fost decisiv[66]. Ultima dintre probleme, cea a colonilor, ajunsese — îi mărturisea Titulescu lui Duca, la 5 august 1925 — să „o port cu mine ca o povară pînă nu vom termina-o cu bine", de unde şi precizarea: „Fii sigur că voi face tot ca să ieşim cît se poate de bine"[67].

Ultimele luni ale anului 1925 au fost „acaparate" de tratativele purtate cu succes la Londra şi Washington pentru consolidarea datoriilor României către Marea Britanie şi, respectiv, S.U.A.[68] După reuşita de la Londra, în octombrie 1925, Titulescu constata: „A fost greu, foarte greu, dar a trebuit"[69], iar, la felicitările ministrului de externe de la Bucureşti, răspundea: „Ţin a vă mulţumi din toată inima pentru cuvintele aşa bune ce mi-aţi adresat şi care nu pot decît să întărească în mine dorinţa de a face în viitor şi mai bine decît puţinul ce am făcut pînă azi"[70]. În noiembrie-decembrie 1925, mai multe telegrame din Washington stăruiau asupra „luptei" duse[71] pentru a obţine „cele mai bune condiţii" din partea S.U.A. la consolidarea datoriei româneşti, fapt realizat în final[72]. Titulescu a cîştigat o serie de „uşurinţe de plată" şi a primit promisiuni referitoare la amplificarea raporturilor dintre România şi Statele Unite[73]. După semnarea acordului cu americanii, la începutul lui decembrie 1925, Titulescu a vizitat mai multe oraşe din S.U.A. şi Canada, inclusiv oraşul New York, unde s-a întîlnit cu reprezentanţii marilor bănci. A ascultat cu atenţie ofertele capitaliştilor şi bancherilor americani, cărora le-a declarat că România nu va primi „împrumuturile cămătăreşti", ele ducînd la „robirea" ţării sale[74].

Unele din documentele incluse în *Jurnal* tratează probleme personale, mai cu seamă detalii despre tratamentul bolii lui N. Titulescu[75]. Ele subliniază însă natura colaborării Duca—Titulescu. Nimic nu ar putea altera — se exprima Titulescu la 14 noiembrie 1925, cînd intenţiona să demisioneze în urma conflictului cu titularul Legaţiei României la Washington — *„prietenia şi afecţia ce vă păstrez, precum şi buna amintire a frăţeştii noastre*

---

[60] Idem, caietul 27, ff. 48—50.
[61] Idem, caietul 31, ff. 11—18.
[62] Idem, caietul 30, ff. 20—24. Vezi şi idem, Box No. III, caietul 34, ff. 14—21.
[63] Idem, caietul 38, ff. 10—20.
[64] Idem, caietul 39, ff. 38—44.
[65] Idem, caietul 43, ff. 10—15; idem, caietul 45, ff. 9, 10, 34; idem, caietul 46, ff. 5, 8—16; idem, caietul 48, *passim*.
[66] Vezi D. Şandru, *Procesul optanţilor*, în *Titulescu şi strategia păcii*, pp. 168—192.
[67] N. Titulescu, *Diary and Correspondence*, Box No. IV, caietul 51, ff. 28—32.
[68] Idem, caietele 53—60, *passim*. Vezi şi Gh. Buzatu, *N. Titulescu et les Etats-Unis d'Amerique*, în *RRII*, 3—4/1982, p. 343—346.
[69] N. Titulescu, *Diary and Correspondence*, Box No. IV, caietul 57, ff. 5—17.
[70] *Ibidem*, f. 47.
[71] Idem, caietul 59, f. 41.
[72] *Ibidem*, f. 43—44.
[73] Idem, caietul 60, ff. 25—27.
[74] *Ibidem*, ff. 31—34.
[75] Idem, Box No. II, caietul 29, f. 24—25; idem, caietul 30, ff. 20—24, 42—43; idem, Box No. III, caietul 48, f. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colaborări de care îmi voi aminti întotdeauna (subl. ns.)" [76]. Dar cea mai pilduitoare probă ce se poate aduce pentru a surprinde resorturile intime ale acestei colaborări exemplare este scrisoarea trimisă lui I. G. Duca de către N. Titulescu de la Nisa, la 15 aprilie 1926. Reproducem integral acest document prilejuit de retragerea, la sfîrşitul lunii martie 1926, a guvernului I. I. C. Brătianu de la putere şi, deci, şi de plecarea lui Duca de la conducerea Ministerului Afacerilor Străine ale României [77]:

„Scumpe Duca,

Mai este nevoie să-ţi spun cît m-a mişcat telegrama ce mi-ai trimis în momentul părăsirii Ministerului?

Am primit-o aci, lung timp după ce noul guvern se constituise, prin poştă, din cauza unor erori de cifru la transmisiune.

Ai fost mult prea bun, dragă Duca, să apreciezi aşa puţinul care l-am făcut în timpul conlucrării noastre timp de 4 ani.

Singurul lucru care l-am făcut — şi aceasta nu constituie nici un merit dat fiind vechea noastră prietenie şi marile interese ale ţării care erau în joc — e că am lucrat cu plăcere şi din toată inima.

Mă gîndesc înapoi la ultimii patru ani şi nu-mi vine să cred că au trecut aşa de repede. Parcă a fost ieri şi vizita la Paris, după marele tău succes la Lausanne, şi vizita ta la Londra în mai 1924 — şi acum îmi pare rău că n-ai stat atunci cu mine decît aşa puţin — şi vizita regală, şi întîlnirile noastre la Geneva în septembrie 1924 şi 1925, unde ai recoltat succesele care ţi se cuvin.

Frămîntată perioadă, grele răspunderi, sub aparenţele unei liniştite vieţi de stat peste hotare.

Dacă te-ai trudit patru ani să faci o politică de pace şi de demnitate, trebuie să ai azi mulţumirea sufletească că ai reuşit să o faci.

Eu voi păstra din conlucrarea noastră cea mai frumoasă amintire, căci, la fiecare cotitură a drumului ce am străbătut împreună, corespunde un spor de afecţie pentru tine.

Primeşte, scumpe Duca, o frăţească îmbrăţişare de la al tău Titulescu".

În iunie 1927, N. Titulescu a fost invitat de către I. I. C. Brătianu să primească conducerea Ministerului Afacerilor Străine în cabinetul său. Aflat la Paris în acel moment, diplomatul s-a grăbit să transmită, printr-o telegramă urgentă datată 23 iunie 1927, acordul său, adăugînd că-şi oferea „serviciile" cu atît mai mult cu cît „nu pot uita că Dvs. [I. I. C. Brătianu] sînteţi primul meu Preşedinte de Consiliu sub care am prestat întîiul meu jurămînt de Ministru la Iaşi acum zece ani, în momente de grea cumpănă, alături de mult regretatul Take Ionescu, şi că sînt chemat a lucra împreună cu buni prieteni ca Vintilă Brătianu şi Duca..." [78] Peste două zile, o telegramă trimisă lui Duca tot din Paris exprima toată gratitudinea expeditorului pentru prietenia dovedită cu prilejul constituirii noului guvern, în care alegerea ministrului de externe căzuse asupră-i [79].

Nu se poate afirma că, în 1927—1928, colaborarea lui N. Titulescu în cadrul guvernelor I. I. C. Brătianu şi Vintilă I. C. Brătianu a fost ideală [80], dar raporturile cu Duca au fost constant bune. Acesta l-a suplinit pe Titulescu la Ministerul Afacerilor Străine în cursul deplasărilor titularului în străinătate, la Geneva îndeosebi, pentru a apăra punctul de vedere al României în problema optanţilor [81] ori pentru a negocia condiţiile unui împrumut solicitat de guvernul liberal [82]. În acest răstimp, la 11 octombrie 1927, Duca a recepţionat de la Titulescu o telegramă cuprinzînd un paragraf solicitat de Bucureşti pentru un document oficial şi care chintesenţia principiile diplomaţiei române în momentul respectiv: „Politica externă a României, dominată de perfecta concordanţă care există între interesele româneşti şi interesele europene, are ca scop constant

[76] Idem, Box No. IV, caietul 59, f. 5.
[77] Idem, Box No. V, caietul 69, f. 38—39.
[78] Idem, Box No. VI, caietul 97, f. 6.
[79] *Ibidem*, f. 12.
[80] Vezi documentul „Motivele retragerii mele din guvern" (San Remo, 16 iunie 1928) (idem, Box No. VIII, caietul 137, ff. 46—48).
[81] Vezi telegramele trimise lui I. G. Duca (idem, Box No. VI, caietul 101, ff. 9, 14, 19, 20—24, 38—39; idem, Box No. VIII, caietul 117, *passim*; idem, caietul 133, *passim*)
[82] Idem, caietul 105, f. 14—15

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menţinerea păcii. Indisolubil legată de Aliaţii ei, prietenă cu toţi care urmăresc acelaşi scop, România nu pregetă să ajungă la raporturi din ce în ce mai bune cu toate statele fără deosebire, în cadrul tratatelor existente" [83].

Fiind desemnat în noiembrie 1933 premier, I. G. Duca l-a aflat şi l-a menţinut pe N. Titulescu, care se bucura atunci de un mare prestigiu internaţional, la conducerea diplomaţiei române. A fost o colaborare foarte scurtă (mai puţin de două luni), parafată însă exemplar de o decizie luată în comun şi salutată de opinia publică: dizolvarea „Gărzii de fier" printr-un jurnal al Consiliului de Miniştri din 9 decembrie 1933. Hotărîrea guvernului Duca survenea la insistenţele ministrului de externe, care avertizase că gruparea legionară se afla „în serviciul hitlerismului", iar succesul ei în politica internă conducea nemijlocit la „împlîntarea" influenţei Germanei hitleriste în România [84]. Legionarii reacţionară violent şi ameninţările lor, abundînd pe biroul primului ministru, vizară direct pe cei doi autori ai justei decizii: „D-ta şi Titulescu v-aţi iscălit moartea" [85]. În adevăr, din nefericire, peste numai 20 de zile, I. G. Duca era împuşcat pe peronul gării din Sinaia [86], iar N. Titulescu deveni ţinta nu numai a atacurilor legionarilor, ci şi ale Reichului nazist, profund îngrijorat de demersurile sistematice ale ministrului român de externe pînă în august 1936 de a constitui „frontul unic al păcii" în Europa şi în lume [87].

Putem conchide că, într-o epocă de profunde mutaţii şi neaşteptate evoluţii pe plan intern şi internaţional, colaborarea Duca—Titulescu a reprezentat, mai mult decît un capitol de istorie diplomatică, un model de prietenie sinceră, dublată exemplar de o activitate neobosită al cărei principal beneficiar a fost România.

I. G. DUCA AND N. TITULESCU

SUMMARY

In this paper the author aims to clarify some aspects regarding the relations established between I. G. Duca and N. Titulescu, their friendship and especially their thinking and practical activity for the observance of the national sovereignity and independence of Romania. The careful analysis of works and published or unpublished documents bearing the signature of I. G. Duca and N. Titulescu allows certain valid conclusions regarding the support given by Duca to Titulescu in his diplomatic activity in international political life, namely for establishing, organizing and maintaining the overall and indivisible peace. The research of the personal archives of Titulescu at the *Hoover Institution on War, Revolution and Peace* (Stanford University, Palo Alto, California — U.S.A.) allows to conclude that the defence of Romania's rights and interests was the goals of N. Titulescu and I. G. Duca's entire political and diplomatic activity for almost three decades of our century. Thus in 1926 Titulescu confeseed to Duca, then a minister of Romania's Foreign Affairs, that the unique aim of their efforts was „to serve" Romania.

[83] Idem, Box No. VII, caietul 102, f. 23.
[84] Vezi Gh. Matei, *Cum a fost asasinat I. G. Duca*, în „Magazin istoric", nr. 3/1967, p. 13.
[85] *Ibidem*.
[86] *Ibidem*, p. 14—15.
[87] Vezi *Titulescu şi strategia păcii*, p. 275 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIPLOMAŢIA STATELOR UNITE ALE AMERICII ŞI SITUAŢIA EUROPEANĂ DIN ANUL 1935

DE

NICOLAE DASCĂLU

Chiar şi pentru contemporani anul 1935 a avut semnificaţia unui moment deosebit al evoluţiei lumii datorită lungului şir de evenimente politice importante ale căror cauze erau legate mai ales de situaţia din Europa. Pierre Renouvin insistă pe bună dreptate asupra lui „le tournant de 1935" [1], avînd în vedere întregul curs al evoluţiei relaţiilor internaţionale de la Conferinţa de pace din 1919 pînă la declanşarea celui de-al doilea război mondial. Într-adevăr, printr-o serie de evenimente a căror acţiune s-a cumulat, 1935 reprezintă cotitura pe drumul de la pace spre război. După 1935 oamenii epocii au început a trăi sub teroarea declanşării unui nou conflict. Această teamă nu i-a părăsit pînă în 1939 cînd s-a transformat în realitate.

Analiza evenimentelor anului 1935 poate prezenta aşadar interes care nu poate fi decît sporit prin reconstituirea punctului de vedere al diplomaţiei unei mari puteri care formal era detaşată, era auto-izolată: diplomaţia Statelor Unite ale Americii. „Atitudinea oricărei mari puteri faţă de problemele care ating interesele altor naţiuni — se sublinia într-un document diplomatic românesc — a fost întotdeauna şi este pendinte de măsura în care acele naţiuni străine ei intră sau nu în sfera de acţiune şi de interes a marii puteri" [2]. Întinderea şi poziţia geografică, care determina o relativă izolare maritimă, făceau din Statele Unite în primul rînd o putere continentală americană. Ca urmare, aşa cum preconiza doctrina Monroe, S.U.A. tindea a se angaja în problemele europene sau asiatice în primul rînd dacă acestea afectau interesele specific americane. La terminarea primului război mondial izolaţionismul a devenit politica oficială americană graţie acţiunii deosebit de influente a unui grup din Senat. Pe plan economic şi financiar Statele Unite au dobîndit şi au menţinut o poziţie mondială mereu mai importantă după 1919 [3].

Abia începînd cu marea depresiune declanşată în 1929 expansiunea economică americană s-a diminuat într-o asemenea măsură încît „...nu mai reprezintă astăzi temeiuri suficiente pentru a angaja Statele Unite într-o acţiune politică transoceanică", aprecia în decembrie 1934 un diplomat român [4]. Distanţarea de problemele internaţionale, din considerente politice şi economice multiple a făcut din S.U.A. doar un observator critic al conjuncturii externe, cu o preocupare majoră pentru soluţionarea problemelor sociale şi economice interne [5]. *Dar chiar în anul 1935 situaţia s-a schimbat cel puţin parţial de vreme ce preşedintele* Roosevelt a început a fi preocupat într-o mai mare măsură de chestiunile externe.

Inaugurată în ianuarie 1933, administraţia Roosevelt a fost mult timp confruntată cu gravele probleme sociale şi economice generate de recesiune. Pe plan extern a fost continuată politica izolaţionistă dar, datorită crizei, a fost limitată „diplomaţia dolarului". Atitudinea Statelor Unite faţă de problemele din Europa a fost astfel sintetizată de ambasadorul american la Istanbul: „Nu este treaba noastră să fim neplăcut implicaţi în politica europeană, dar consider că putem urmări evenimentele cu un ochi lipsit de prejudecăţi" [6].

---

[1] Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales*, VIII, Paris, 1958, p. 77.

[2] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României (mai departe A.M.A.E.), fond 71, S.U.A., vol. 3, f. 86, Legaţia României, Washington, 27 decembrie 1934, raport nr. 4376, Rădulescu, consilier.

[3] *Ibidem*, f. 87.

[4] *Ibidem*, f. 88—89.

[5] *Ibidem*, f. 91.

[6] *Franklin D Roosevelt and Foreign Affairs*, vol. III, The Belknap Press, Cambridge, 1969, p. 112, Robert P. Skinner, Ambassador to Turkey, to Roosevelt, Istanbul, December 5, 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Conform prevederilor constituționale președintele avea un rol decisiv în luarea deciziilor de politică externă. Confruntările cu Congresul izolaționist nu lipseau dar erau puține numeric de vreme ce politica de neangajare în chestiunile internaționale era linia oficială și determina o activitate restrînsă pe plan extern. Secretar de stat era Cordell Hull iar subsecretar William Phillips. Șeful diplomației americane avea și trei asistenți (în 1935 aceștia erau: Sumner Welles, Francis B. Sayre și Wilbur J. Carr). O rețea largă de ambasade, legații sau oficii consulare forma serviciul diplomatic extern. Mulți dintre ambasadori, acreditați în marile capitale europene, erau prieteni personali ai președintelui Roosevelt și se adresau direct acestuia cu multe chestiuni: Robert W. Bingham, ambasador la Londra; Breckinridge Long, la Roma; Jesse Isidor Straus, la Paris; Hugh R. Wilson, ministru la Berna sau Lincoln Mac Veagh, la Atena. Să menționăm că la Moscova era ambasador William C. Bullitt, la Berlin William E. Dodd; la București tocmai își încheia misiunea ministrul Mansfield Owsley.

Depresiunea economică, prin efectele sale financiare, a afectat și serviciul diplomatic american. Ca urmare a reducerilor bugetare între anii 1933—1935 au fost desființate peste 80 de posturi din serviciul extern. Pe de altă parte, au fost reduse cheltuielile de tot felul ale oficiilor diplomatice de toate gradele. Cordell Hull a atras atenția președintelui că toate acestea afectau eficiența serviciului diplomatic extern. De aici și necesitatea unor măsuri urgente, ca de pildă mărirea de fonduri sau realizarea unor promovări în rîndul personalului de carieră [7]. Roosevelt a primit favorabil propunerile făcute, fiind preocupat și el de eficiența serviciului diplomatic [8].

Fiind direct implicați, o serie de șefi de misiuni diplomatice americane s-au adresat direct președintelui avansînd opinii în ce privea reorganizarea aparatului diplomatic [9]. Pe de altă parte, Roosevelt a dispus în ianuarie 1935 să se ia măsuri pentru informarea curentă a principalilor șefi de misiuni din Europa asupra situației politice de ansamblu. Hull a analizat sugestia și a elaborat un program de măsuri ce prevedea între altele instalarea unor posturi de emisie recepție la ambasadele din Berlin, Roma, Paris și la legația din Berna, posturi ce urmau a recepționa un buletin informativ cotidian elaborat de Departamentul de stat [10].

Măsura din urmă a fost luată la timp, căci 1935 a fost foarte bogat în evenimente, cele mai importante fiind următoarele: Acordurile franco-italiene de la Roma (ianuarie); Conferința anglo-franceză de la Londra (februarie); reconstituirea forțelor aeriene și reintroducerea serviciului militar obligatoriu în Germania (martie); Conferința anglo-franco-italiană de la Stresa (aprilie); Pactul franco-sovietic (mai); Acordul naval anglo-german (iunie) și declanșarea războiului italo-etiopian (octombrie). Toate acestea au avut efecte în lanț dar de departe în centru se afla o chestiune majoră: reînarmarea germană.

•

Acordurile franco-italiene au avut origini mai îndepărtate. Mai ales după venirea lui Hitler la putere unii politicieni francezi au susținut teza necesității unei înțelegeri Roma—Paris *ca o soluție pentru evitarea sau reprimarea unui revanșe germane* [11]. Unul dintre promotorii ardenți ai acestei orientări a politicii franceze a fost Pierre Laval. Pașii făcuți au fost însă lenți datorită neînțelegerilor politice dintre cele două părți apărute încă de la Conferința de pace din 1919 și agravate după preluarea puterii de către fasciști. S-au înregistrat totuși unele rezultate concrete, ca de pildă formarea unui Comitet Italia—Franța la Roma, în

[7] *Ibidem*, vol. II, The Belknap Press, Cambridge, 1968, p. 357—360, Cordell Hull, Secretary of State, to Roosevelt, January 14, 1935.

[8] *Ibidem*, p. 366—367, Roosevelt to Cordell Hull, Secretary of State, January 17, 1935.

[9] *Ibidem*, p. 435, 464, 497 (corespondența ambasadorilor Statelor Unite la Paris și Havana cu președintele Roosevelt).

[10] *Ibidem*, p. 378—379, Cordell Hull, Secretary of State, to Roosevelt, January 29, 1935.

[11] National Archives of the United States of America (mai departe National Archives), Navy Department, Office of Naval Intelligence (mai departe O.N.I.), record group 38, U. S. Embassy, Rome, February 17, 1933, report no. 1800, J. Garrett, f. 1—3 (cota C-10-N/16460-B).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

septembrie 1933 [12], o atitudine foarte conciliantă a Parisului față de Roma în timpul renașterii conflictului italo-etiopian [13] etc.

Negocierile finale au început în a doua jumătate a anului 1934 și de data aceasta au evoluat surprinzător de rapid. Cauza: Mussolini se decisese pentru o acțiune fermă în problema etiopiană și avea nevoie de atitudinea binevoitoare a Franței. În noiembrie 1934 atașatul militar american la Roma cunoștea deja iminenta încheiere a unui tratat franco-italian [14]. Numirea lui Pierre Laval în fruntea Ministerului de externe a precipitat evenimentele. La începutul lui ianuarie 1935 cabinetul francez a aprobat plecarea lui Laval la Roma pentru negocierile finale și semnarea unor acorduri [15].

Discuțiile propriu-zise au avut loc în zilele de 4—7 ianuarie 1935 și au evoluat rapid dat fiind interesul celor două părți de a ajunge la rezultate. Ambasada Statelor Unite la Roma a urmărit îndeaproape conversațiile franco-italiene și a înregistrat observațiile într-un șir de documente [16]. A fost pe larg analizat și conținutul în sine al Acordurilor care conțineau de fapt: o Convenție pentru soluționarea problemelor coloniale din Africa de nord; un Pact de consultare în caz de pericol la adresa Austriei; o Recomandare adresată statelor vecine cu Austria de a încheia o convenție de neimixtiune și un Proces verbal ce stabilea punctele de vedere, comune, într-o serie de probleme europene generale [17].

Prin natura lor, Acordurile de la Roma conțineau chestiuni financiare, politice generale, coloniale și militare [18]. Observatorii americani au sesizat intenția lui Laval de a obține de fapt separarea Romei de Berlin și combaterea reînarmării germane [19]. De altfel s-au pus și bazele consultării militare franco-italiene sub forma unor reuniuni a șefilor de stat major. Cu o serie de pauze, asemenea reuniuni au avut loc pînă în vara anului 1938 [20].

O chestiune controversată încă din epocă a fost aceea dacă Laval a dat sau nu mînă liberă lui Mussolini în ce privește Etiopia. Presa americană a dat un răspuns pozitiv în comentariile făcute pe această temă, fapt care a dus la protestul oficial al ambasadorului Italiei la Washington [21]. Straus considera că problema nici nu a fost ridicată în cursul întrevederilor de la Roma [22]. În schimb atașatul militar american de la Paris dispunea de informații în snsul că Franța a fost de acord cu penetrația italiană în Etiopia, deși nu s-au discutat modalitățile concrete de acțiune [23]. Ulterior s-a dovedit că așa au stat lucrurile. Oricum, guvernul etiopian a protestat la Paris pentru transferarea prin Acorduri la italieni a unei părți din linia ferată construită de o societate mixtă franco-etiopiană [24]. Istoriografia a confirmat mai tîrziu că Laval a dat în ianuarie 1935 mînă liberă lui Mussolini în Etiopia [25].

[12] *Idem*, State Department file, record group 59, U. S. Embassy, Rome, September 30, 1933, report no. 1961, Long, f. 2—3 (751.65/154).

[13] *Ibidem*, U. S. Embassy, Paris, October 25, 1934, report no. 1455, W. Dawson, f. 1—5 (751.65/178).

[14] *Idem*, War Department, Military Intelligence Division (mai departe M.I.D.) Military attache (mai departe M.A.) report no. 14141, Rome, November 22, 1934, J. C. Pillow, f. 1—3 (2657—E—335/1).

[15] *Idem*, State Department file, U. S. Embassy, Paris, January 2, 1935, telegramme (mai departe telegr.) no. 2, Mariner, 1 f. (751.65/190).

[16] *Ibidem*, U. S. Embassy, Rome, January 4, 1935, telegr. no. 4, Kirk, f. 1 (751.65/193).

[17] *Ibidem*, Rome, January 8, 1935, telegr. no. 11, Kirk, 4 f. (751.65/202); *Idem*, War Department, Office of the Chieff of Staff, Memorandum for the Chief of Intelligence Branch, January 18, 1935, 8 f. (265—E—335/5).

[18] *Foreign Relations of the United States of America. Diplomatic Papers* (mai departe F.R.U.S.), *1935*, vol. I, G.P.O., Washington 1953, p. 173—175, The Ambassador in France to the Secretary of State, Paris, January 16, 35.

[19] *Ibidem*, p. 174.

[20] National Archives, O.N.I., G-2 report, no. 14544, from M.A., Rome, July 3, 1938, J. C. Pillow, f. 2 (C—10—N/16666—A).

[21] *Idem*, State Department file, Department of State, Division of Near Eastern Affaires, Memorandum, January, 7, 1935, W. Murray, 3 f. (765.84/110).

[22] *Ibidem*, U. S. Embassy, Paris, January 21, 1935, report no. 1537, Straus, f. 1—2 (765.84/143).

[23] *Idem*, M.I.D., G-2 report no. 21231, from M. A. Paris, February 12, 1935, F. Lahm, f. 1—3 (2657—E—336/28).

[24] *Ibidem*, State Department file, U. S. Legation, Addis Abeba, February 19, 1935, telegr. no. 58, P. George, f. 1—2 (751.65/260).

[25] D. C. Watt, *The Secret Laval-Mussolini Agreement of 1935 on Ethiopia*, în „The Middle East Journal", XV, 1961, p. 69—78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A fost de altfel punctul central al Acordurilor de la Roma de vreme ce înțelegerile făcute publice erau în fapt de o importanță redusă, inclusiv concesiile coloniale care priveau doar mii de km² de deșert [26]. Însărcinatul cu afaceri al Statelor Unite la Roma sublinia într-un raport: „Concesiile făcute de Franța în Africa nu sînt de mare importanță, iar acceptarea lor a fost o ilustrare a spiritului de moderație care i-a animat pe negociatorii italieni. Această moderație trebuie privită ca o contribuție la succesul politicii europene comune a celor două state" [27]. În opinia noastră concluzia diplomatului american este eronată: Mussolini a acceptat rezultate publice lipsite practic de conținut tocmai pentru că obținuse ceea ce-l interesa în cel mai înalt grad, respectiv mînă liberă în Etiopia.

După aprobarea lor de către Marele Consiliu Fascist, în luna februarie [28], Parlamentul italian a ratificat Acordurile în luna iulie 1935 [29]. Franța a ratificat de asemenea înțelegerile dar, fapt interesant ce relevă doar valoarea lor de conjunctură, schimbul instrumentelor de ratificare nu a avut luoc niciodată. În final, Acordurile de la Roma vor fi denunțate de Mussolini la sfîrșitul anului 1938 pe fondul deteriorării continue a relațiilor dintre cele două state [30].

Diplomația americană a analizat cu multă atenție și reacția diverselor state la aflarea conținutului Acordurilor de la Roma. Din cauza limitelor de spațiu vom da doar cîteva exemple. Astfel, Germania a primit înțelegerile franco-italiene cu evidentă nemulțumire de vreme ce prevederile privind Austria constituiau o piedică în calea mult doritului Anschluss [31]. Dar acest sentiment nu a fost exprimat oficial de vreme ce în urma notificării pe cale diplomatică asupra conținutului documentelor, Berlinul a solicitat doar precizări și a evitat a formula aprecieri [32]. Londra a primit cu multă satisfacție realizarea aprecierii franco-italiene [33]. Aceeași atitudine a manifestat și opinia publică engleză care a apreciat evenimentul ca unul menit a întări pacea europeană [34].

În special prin comentariile apărute în „Pravda" și „Izvestia" din 8 ianuarie, presa sovietică a exprimat reticențe față de Acordurile de la Roma. Cauza, aprecia un consilier al Ambasadei Statelor Unite la Moscova, era neprevenirea și ținerea la curent doar indirect a guvernului sovietic asupra negocierilor de la Roma [35]. Mica Înțelegere și-a exprimat aderiunea deplină pentru conținutul înțelegerilor franco-italiene cu ocazia dezbaterilor de la Ljubliana ale Consiliului alianței [36]. Cercurile politice și opinia publică din statele membre ale Micii Înțelegeri au sprijinit în bună parte poziția comună [37].

Jozef Beck, ministrul de externe al Poloniei, i-a declarat șefului misiunii americane la Varșovia, că guvernul său „salută recenta înțelegere dintre Franța și Italia cu un sincer entuziasm" [38]. O deplină, și perfect explicabilă satisfacție, a împărtășit și cancelarul Austriei. Acesta a apreciat că Acordurile de la Roma erau un foarte bun început pentru anul

---

[26] National Archives, M.I.D., G-2 report no. 21230, from M.A. Paris, February 11, 1935, J. A. Lester, f. 1—2 (2657—E—335/6).

[27] *Idem*, State Department file, U. S. Embassy, Rome, January 11, 1935, report no. 894, Kirk, f. 8 (751.65/217).

[28] *Ibidem*, Rome, February 18, 1935, telegr. no. 74, Long, f. 1 (751.65/248).

[29] *Ibidem*, Rome, July 24, 1935, report no. 1226, Kirk, 17 f. (751.65/281).

[30] *Idem*, O.N.I., U. S. Embassy, Rome, December 2, 1938, report no. 1192, E. Reed, f. 1—6 (C—10—N—16660—B).

[31] *Idem*, State Department file, U. S. Embassy, Berlin, January 15, 1935, report no. 1674, J. C. White, f. 1—7 (751.65/220).

[32] *Ibidem*, Berlin, February 4, 1935, report no. 1737, J. C. White, f. 1—2 (751.65/249).

[33] *Ibidem*, U. S. Embassy, London, January 7, 1935, telegr. no. 4, Atherton, f. 2—4 (7511.65/200).

[34] *Ibidem*, London, January 7, 935, report no. 1152, Atherton, f. 2—8 (751.65/210).

[35] *Ibidem*, U. S. Embassy, Moscow, January 18, 1935, report no. 342, J. Wiley, f. 2—7 (751.65/234).

[36] *Ibidem*, U. S. Legation, Belgrade, January 12, 1935, telegr. no. 2, Wilson, f. 1 (751.65/200).

[37] *Ibidem*, London, January 7, 1935, report no. 1152, Atherton, f. 2—8 (751.65/210). *Ibidem*, U. S. Legation, Prague, January 12, 1935, report no. 62, Wright, f. 1—3 (751.65/216).

[38] *Ibidem*, U. S. Legation, Warsaw, January 11, 1935, report no. 557, J. Cudahy, f. 1—2 (751.65/218).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1935 [39]. Presa bulgară însă a acordat o atenție secundară evenimentului, nepierzînd însă prilejul de a formula din nou doleanța revizuirii frontierelor [40]. Ca urmare a raporturilor existente între Roma și Budapesta„ cercurile politice și presa maghiară și-au exprimat acordul pentru înțelegerea dintre Franța și Italia [41]. O reacție similară, generată desigur de cauze diferite, s-a înregistrat și la Madrid [42].

Ecourile Acordurilor de la Roma a fost pentru scurt timp atenuate de desfășurarea unui alt eveniment care, dincolo de aparența unui fapt bilateral, avea un conținut mai larg, avea o semnificație europeană. Este vorba de plebiscitul din Saar, organizat conform prevderilor Tratatului de la Versailles după 15 ani de regim internațional. La 13 ianuarie 1935 locuitorii din Saar au avut de optat între menținerea regimului de pînă atunci, alipirea la Franța sau revenirea la Germania. Ca urmare a propagandei naziste deosebit de active și a unor mașinațiuni electorale, rezultatele plebiscitului au fost favorabile Reichului. Unul dintre delegații americani la Conferința dezarmării considera că rezultatele consultării puteau fi evaluate totuși ca pozitive deoarece potențial puteau ameliora relațiile Germaniei cu Franța, Marea Britanie și chiar cu Uniunea Sovietică, puteau contribui la scăderea tensiunii și la încurajarea negocierilor pentru dezarmare [43].

În mod paradoxal, Italia a primit negativ rezultatele plbiscitului. Long a sesizat cu ușurință că după Acordurile de la Roma și după Saar presa italiană și cea germană s-au lansat în violente atacuri reciproce [44]. Fulvio Suvich, subsecretar de stat pentru afacerile externe al Italiei, considera că Franța a făcut o mare greșeală acceptînd rezultatele plebiscitului. De altfel guvernul francez a făcut anterior eroarea de a declara că va accepta rezultatul consultăriii oricare ar fi acesta. Suvich aprecia că victoria nazistă va stimula noile pretenții teritoriale germane în Europa. „Ca urmare, în loc de a calma situația din Europa și de a consolida securitatea, triumful lui Hitler... înseamnă doar amplificarea ambițiilor Germaniei și o incitare a regimului hitlerist la noi achiziții teritoriale" [45].

De la Londra însă situația europeană din ianuarie 1935 era văzută ca fiind mult ameliorată. Ca urmare Marea Britanie era animată de ideea de a folosi atmosfera existentă pentru a încerca reconcilierea Germaniei cu celelalte state de pe continent. Un prim pas în acest sens a fost apreciat a fi chiar apropierea anglo-franceză, de unde și invitația făcută lui Pierre Flandin, primul ministru și lui Pierre Laval, ministrul de externe, de a face o vizită oficială la Londra.

Bazele întrevederii au fost puse încă din decembrie 1934 cu prilejul vizitei lui Sir John Simon la Paris. Cu acest prilej miniștrii de externe ai Franței și Marii Britanii au discutat pe larg situația europeană. Laval a precizat că pentru moment obiectivul prioritar al diplomației franceze era realizarea înțelegerii cu Italia. După realizarea acestui țel urma ca Laval să facă o vizită la Londra pentru a analiza în comun stabilizarea situației europene și adoptarea unei conduite identice față de reînarmarea germană [46].

Reuniunea de la Paris din decembrie 1934 a avut doar un caracter preliminar deoarece ambele părți așteptau rezultatele discuțiilor franco-italiene precum și cele ale plebiscitului din Saar, ambele evenimente fiind în măsură de a redimensiona situația europeană [47]. Consultările dintre Franța și Marea Britanie au continuat imediat după semnarea Acordurilor de la Roma în timpul sesiunii Consiliului Societății Națiunilor. În acest context Laval i-a

---

[39] *Ibidem*, U. S. Legation, Vienne, January 16, 11935, report no. 287, Messersmith, f. 1—2 (751.65/227).

[40] *Ibidem*, U. S. Legation, Sofia, January 15, 1935, report no. 104, F. A. Sterling, f. 1—3 (751.65/231).

[41] *Ibidem*, U. S. Legation, Vienne, January 16, 1935, report no. 287, Messersmith, 7 f. (751.65/250).

[42] National Archives, State Department file, U S. Legation, Madrid, February 5, 1935, report no. 659, f. 2—6, Bower (751.65/252).

[43] *Ibidem*, American Delegation, General Disarmement Conference, January 22, 1935, report no. 966, Mayer, f. 1 (740.00/33).

[44] *Ibidem*, U. S. Embassy, Rome, January 31, 1935, report no. 940, Long, f. 1—2 (762.65/125).

[45] *F.R.U.S., 1935*, vol. I, p. 185—186, The Ambassador in Italy, Long, to the Secretary of State, Rome, January 30, 1935.

[46] *Ibidem*, p. 189, Memorandum by the Charge in the United Kingdom, London, February 5, 1935, Atherton.

[47] National Archives, State Department file, U. S. Embassy, London, February 12, 1935, report no. 1218, Atherton, f. 3 (741.51/112).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

declarat lui Sir Simon că problema germană era deosebit de gravă şi că el nu întrezărea decît trei alternative: lucrurile să fie lăsate să evolueze nestingherite, ceea ce era de neconceput; să se utilizeze forţa, fapt care nu ar fi fost acceptat de opinia publică sau să să negocieze cu Germania. Soluţia din urmă era singura acceptată şi de ministrul de externe englez. Cei doi interlocutori au căzut de acord a obţine asentimentul cabinetelor lor pentru a putea discuta în cunoştinţă de cauză asupra liniei ce o vor urma [48].

Diplomaţia engleză a insistat foarte mult în corespondenţa ce a urmat pe canalele obişnuite ca să se negocieze mai ales în legătură cu soarta părţii a V-a (clauzele militare) din Tratatul de la Versailles. Foreign Office a propus ca pe agenda de lucru a viitoarei reuniuni bilaterale să figureze patru chestiuni: 1) armamentele; 2) securitatea; 3) abrogarea generală a părţii a V-a menţionate şi 4) revenirea Germaniei la Societatea Naţiunilor. Spre sfîrşitul lui ianuarie 1935 se părea că această bază de discuţie nu oferea şansa unui succes deosebit [49]. Chiar şi Laval credea aşa [50]. În ultima clipă a fost inclus un nou punct pe ordinea de zi, punct care va transforma radical valoarea reuniunii. Anume, chiar de la sosirea pe teritoriul englezesc, la Dover, ambasadorul Franţei la Londra a sugerat lui Flandin şi Laval să propună englezilor şi discutarea unui proiect de pact aerian care să completeze Acordurile de la Locarno şi să garanteze securitatea aeriană a semnatarilor [51].

Conversaţiile anglo-franceze de la Londra au avut loc în zilele de 31 ianuarie—3 februarie 1935 la nivelul şefilor de cabinet. Conform agendei preliminarii au fost abordate toate chestiunile de interes bilateral şi general. Guvernul englez a aprobat prin vocea autorizată a primului ministru conţinutul înţelegerii franco-italiene din ianuarie. S-a căzut de comun acord asupra necesităţii reglementării problemei germane prin negocieri. Ca punct de plecare în acest sens se sugerau chiar unele acorduri generale în materie de armamente care să înlocuiască partea a V-a din Tratatul de la Versailles. Pentru a iniţia convorbirile ce se impuneau ministrul de externe englez urma a face o vizită oficială la Berlin în cursul lunii februarie. Se recomanda totodată Germaniei să revină la Societatea Naţiunilor. S-a reafirmat şi necesitatea menţinerii independenţei şi integrităţii Austriei. Pe larg a fost discutată propunerea franceză privind pactul aerian. În urma unei şedinţe speciale a cabinetului, englezii au acceptat ideea care s-a cristalizat într-un proiect. Pe de altă parte, s-a sugerat şi încheierea unui pact de asistenţă mutuală în estul continentului [52].

Chiar dacă rezultatele convorbirilor anglo-franceze de la Londra au mai degrabă o valoare teoretică, simbolizînd încercarea de reînviere a vechii antante dintre cele două state, semnificaţia lor reală a fost de mare importanţă pentru contemporani. Opinia publică din Franţa şi Marea Britanie au primit cu o reală satisfacţie evenimentul. Francezii au salutat mai ales propunerea privind încheierea unui pact aerian deşi au fost dezamăgiţi că englezii nu şi-au asumat angajamente speciale în chestiune [53]. Britanicii au primit şi ei pozitiv Comunicatul discuţiilor cu Franţa ca un pas concret spre stabilizarea păcii europene [54].

Evident că discuţiile dintre cele două mari puteri au avut ecouri largi. Ziarul „Pravda" din 4 februarie 1935 sublinia în articolul de fond că reuniunea de la Londra favoriza de fapt reînarmarea germană şi viza de fapt sabotarea pactului răsăritean. Ca urmare, se sublinia în articol, Uniunea Sovietică aborda „cu grijă compromisul de la Londra" [55]. Dar *într-o discuţie cu însărcinatul cu afaceri american la Moscova*, Litvinov a declarat că rezultatele de la Londra erau de mare importanţă, deşi era evident că ele erau o concesie

---

[48] *F.R.U.S., 1935*, vol. I,, p. 189—190, Memorandum by the Charge in the United Kingdom, February 5, 1935, citat.

[49] *Ibidem*, p. 190—191.

[50] National Archives, State Department file, U. S. Embassy, Paris, February 1, 1935, report no. 1579, Straus, f. 1—2 (741.51/98).

[51] *Ibidem*, U. S. Embassy, London, February 12, 1935, report no. 1218, citat, f. 4—5.

[52] *Ibidem*, U. S. Embassy, Paris, February 1, 1935, telegr. no. 84, Straus, f. 1—2. (741.51/83); *Ibidem*, U. S. Embassy, London, February 12, 1935, report no. 1218, citat. f. 6—15.

[53] *Ibidem*, U. S. Embassy, Paris, February 5, 1935, telegr. no. 94, Straus, 5 f. (741.51/90).

[54] *Ibidem*, U. S. Embassy, London, February 15, 1935, report no. 1200, Atherton, f. 1—5 (741.50/101).

[55] *Ibidem*, U. S. Embassy, Moscow, February 4, 1935, telegr. no. 47, Wiley, 1 f. (741.51/85).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

britanică pentru Paris [56]. Iar într-un Comunicat T.A.S.S. din 21 februarie era aprobat fără rezerve scopul general al Declarației de la Londra și accentua doar necesitatea încheierii unor pacte regionale de securitate [57].

Italia și-a precizat poziția printr-un comunicat dat publicității la 9 februarie. În document se punea accent pe simpatia pentru acordurile intervenite la Londra [58]. Presa italiană a comentat în termeni pozitivi rezultatele înregistrate, apreciind că ele erau în măsură să contribuie la clarificarea situației europene și să asigure indirect aderarea engleză la Acordurile de la Roma [59]. Mussolini personal aprecia însă că situația europeană de la începutul lunii februarie 1935 era gravă deoarece Germania se înarma rapid și va evita ca urmare și pe viitor a-și asuma angajamente în materie de dezarmare. Ducele considera că pacea europeană mai putea fi menținută un timp doar pentru că Reichul nu era încă gata de război, dar ritmul înarmării făcea ca viitorul să fie sumbru [60]. „Perspectivele nu sînt bune — aprecia și ambasadorul Long. Războiul va veni. Toți trebuie să fim conștienți că va veni. Este cert că ziua se apropie. Trebuie să fim realiști" [61].

Apelul lui Long nu putea fi acceptat de Statele Unite dacă realism presupunea și angajarea în problemele internaționale. Ministrul de externe englez a solicitat la 5 februarie administrației americane o declarație publică de acceptare a Comunicatului conversațiilor de la Londra [62]. Hull îi comunica lui Atherton, însărcinatul cu afaceri de la Londra, că era dificil a face o declarație de genul celei cerute. Ca urmare recurgea doar la un mesaj personal adresat lui Sir John Simon care era informat că Departamentul de stat spera ca prin rezultatele discuțiilor de la Londra să se facă un pas înainte important pentru organizarea și menținerea păcii europene, pentru reluarea negocierilor privind dezarmarea [63].

Multe alte state europene au primit favorabil și au exprimat oficial adeziunea lor la conținutul declarației de la Londra. Pentru a da doar cîteva exemple menționăm atitudinea Belgiei [64], Poloniei [65], sau a Austriei [66]. Cercurile Societății Națiunilor au privit cu scepticism evenimentul, considerînd că Germania era întărită după victoria electorală din Saar, și nu era dispusă a ceda în multe privințe în negocierile sugerate. La Geneva se aprecia ca un fapt pozitiv angajarea britanică în problemele continentului [67].

Obținerea unor rezultate concrete de pe urma discuțiilor de la Londra era condiționată de reacția pozitivă a Germaniei. De la bun început Berlinul a formulat rezerve față de sugestiile conferinței mai ales în ce privea corelația dezarmare-securitate [68]. Refuzul, deși voalat, a fost exprimat public printr-o notă oficială din 14 februarie: proiectul de pact aerian era acceptat ca idee dar Germania dorea a-l negocia doar bilateral cu statele interesate după cum revenirea la Societatea Națiunilor, pactele dunărean și estic ca și chestiunea armamentelor sugera a le discuta doar cu marile puteri [69].

---

[56] *Ibidem*, Moscow, February 5, 1935, telegr. no. 49, Wiley, f. 1—2 (741.51/91).
[57] *Ibidem*, Moscow, February 21, 1935, telegr. no. 116, Wiley, f. 1—2 (741.51/113).
[58] *Ibidem*, U. S. Embassy, Rome, February 9, 1935, telegr. no. 61, Long, f. 1 (741.51/99).
[59] *Ibidem*, Rome, February 6, 1935, telegr. no. 53, Long, f. 2—3 (741.51/92).
[60] *F.R.U.S., 1935*, vol. I, p. 188, The Ambassador in Italy, Long, to the Secretary of State, Rome, February 2, 1935.
[61] *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, vol. II, p. 387, B. Long, Ambassador to Italy, to Roosevelt, Rome, February 3, 1935.
[62] National Archives, State Department file, U. S. Embassy, London, February 5, 1935, telegr. no. 54, Atherton, f. 1—3 (741.51/89).
[63] *F.R.U.S., 1935*, vol. I, p. 192—193, The Secretary of State to the Ambassador in the United Kingdon, Washington, February 7, 1935, Hull.
[64] National Archives, State Department file, U. S. Legation, Brussels, February 6, 1935, report no. 359, D. Morris, f. 1—4 (741.51/111).
[65] National Archives, State Department file, U. S. Legation, Warsaw, February 4, 1935, report no. 584, J. Cudahy, f. 1—3 (741.51/105).
[66] *Ibidem*, U. S. Legation, Vienne, February 8, 1935, report no. 326, Messersmith, f. 1—5 (741.51/114).
[67] *Ibidem*, U. S. Legation, Geneve, February 9, 1935, telegr. no. 973, Wilson, f. 1—2 (741.51/100).
[68] *Ibidem*, U. S. Embassy, Berlin, February 4, 1935, telegr. no. 15, J. C. White, f. 1 (741.51/87).
[69] *Ibidem*, Berlin, February 18, 1935, report no. 1782, J. C. White, 37 f. (741.51/128).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Era o simplă stratagemă diplomatică a lui Hitler de a ocoli răspunsul negativ ce exprima poziția reală. Cabinetul englez a sesizat și el manevra și la 20 februarie a decis în urma unei ședințe speciale cu toate chestiunile incluse în Declarația de la Londra să fie negociate în bloc. Pentru a lăsa însă o portiță deschisă Reichului, cabinetul a menținut oferta unei vizite a lui Sir John Simon, însoțit însă de Eden, lordul sigiliului privat, la Berlin [70].

Proiectata vizită a fost amînată de cîteva ori sub pretextul îmbolnăvirii bruște a lui Hitler [71]. In fapt, s-a dovedit ulterior, boala era „diplomatică", fiind doar un pretext neral pentru a amîna vizita deoarece la Berlin era pe cale de a fi finalizată o lovitură de teatru în două acte. Guvernul german decisese în secret la sfîrșitul lunii februarie reconstituirea forțelor aeriene (Luftwaffe) iar la 9 martie hotărîrea, care contravenea tratatului de pace, a fost notificată ataşatului aero al Marii Britanii la Berlin [72]. Chiar a doua zi știrea a devenit publică în urma unui interviu acordat de Göring unui ziarist englez [73].

O mare parte din germani, animați de sentimente naționaliste, au primit cu entuziasm vestea [74], care, în chip firesc, a avut ecouri contrare în afara Reichului. Deși se știa de mult de eforturile depuse de naziști pentru reconstituirea forțelor aeriene, anunțarea publică a deciziei a însemnat o lovitură serioasă pentru opinia publică intrnațională. Situația a apărut și mai gravă la începutul lunii mai 1935 cînd primul-ministru englez anunța în Camera Comunelor că există certitudinea unei paități aeriene germano-engleze. Britanicii au fost d-a dreptul consternați de ritmul înarmării Reichului [75].

Crearea și dezvoltarea forțelor aeriene a fost doar un segment al politicii naziste de reînarmare. Erau într-o mai mare măsură chiar mărite forțele terestre. Legat de aceasta a survenit a doua surpriză neplăcută oferită de Hitler Europei : la 16 martie a fost publicat decretul care reintroducea serviciul militar obligatoriu și stabilea la 36 divizii efectivele armatei germane din timp de pace [76].

Șocul acestei noi măsuri a fost brutal și practic cu efecte universale. Erau chemate a reacționa în primul rînd marile puteri semnatare și garante ale Tratatului de la Versailles. Guvernul francez s-a arătat profund îngrijorat de hotărîrea Berlinului care flutura cu o nouă vigoare spectrul revanșei [77]. Presa franceză a exprimat pe deplin teama opiniei publice și, cu puține excepții, a blamat decizia Berlinului [78]. Se cerea și exprimarea atitudinii oficiale în public. Parisul a cerut Londrei iar apoi și Romei a participa la o conferință tripartită care să analizeze situația și să adopte o atitudine comună. Totodată s-a pregătit textul unei note de protest la Berlin„ notă care în opinia Parisului trebuia înmînată simultan cu cele ale Marii Britanii și a Italiei. Londra a preferat însă a acționa separat. Ca urmare ambasadorii Franței și Italiei au prezentat la 21 martie în comun notele de protest la Berlin [79].

Atitudinea Marii Britanii a fost și s-a menținut foarte rezervată în ciuda îngrijorării evidente care frămînta cercurile oficiale. Cabinetul întrunit de urgență a decis a înainta o notă separată la Berlin dar, totodată, nu a contramandat vizita miniștrilor Simon și Eden. Presa engleză a exprimat veridic moderația oficialilor [80]. Nota de protest engleză, din 18 martie, se limita la un protest formal [81].

---

[70] *Ibidem*, U. S. Embassy, London, February 2, 1935, telegr. no. 78, Atherton, f. 1—2 (741.51/115).

[71] *F.R.U.S., 1935*, vol. I, p. 194, Memorandum by the Charge in the United Kingdom, Atherton, London, March 5, 1935.

[72] *Ibidem*, vol. II, p. 294—296, The Ambassador in Germany, Dodd, to the State Secretary, Berlin, March 13, 1935.

[73] National Archives, M.I.D., G-2 report no. 13991, from M. A. Berlin, March 26, 1935, J. Wuest, f. 1—3 (2082—F—858/19).

[74] *Idem*, State Department file, U. S. Embassy, Berlin, March 13, 1935, report no. 1845, Dodd, f. 1—7 (862.248/114).

[75] *Ibidem*, U. S. Embassy, London, May 3, 1935, report no. 1414, Atherton, 12 f. (862.248/127).

[76] *F.R.U.S. 1935*, vol. II, p. 296—297, The Ambassador in Germany, Dodd,, to the Secretary of State, Berlin, March 16, 1935.

[77] National Archives, State Department file, U. S. Embassy, Paris, March 18, telegr. no. 215,Straus, f. 1—3 (862.20/728).

[78] *Ibidem*, Paris, March 18, 1935, telegr. no. 218, Straus, 3 f. (862.20/734).

[79] *Ibidem*, Paris, March 21, 1935, telegr. no. 231, Straus, f. 3—5 (862.20/759).

[80] *Ibidem*, U. S. Embassy, London, March 18, 1935, telegr. no. 116, Atherton, f. 1—5 (862.20/731).

[81] *Ibidem*, London, March 19, 1935, report no. 1302, Atherton, 11 f. (862.20/794).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O reacție belicoasă s-a înregistrat la Roma. Chiar în seara zilei de 16 martie Suvich îi declara ambasadorului Long că decizia germană însemna de fapt denunțarea integrală a clauzelor militare ale Tratatului de la Versailles și se cerea sancționată în consecință. Guvernul italian, a afirmat Suvich, era surprins și neliniștit [82]. A doua zi după prezentarea la Berlin a notei de protest [83] Mussolini a decretat și mobilizarea contingentului 1911 ca o măsură de precauție pentru evenimentele următoare [84].

Presa sovietică a criticat în termeni aspri decizia germană, evidențiind importanța sa politică și accentuînd efectele de încurajare ale politicii moderate promovate de Marea Britanie. Ziarele subliniau necesitatea consultării statelor interesate și mai ales obligativitatea adoptării unor decizii ferme [85].

Publicațiile periodice de toate tendințele din S.U.A. au primit și comentat critic reintroducerea serviciului militar obligatoriu în Germania [86]. Ambasadorii Long și Bingham au sugerat totuși Departamentului de stat adoptarea unei declarații oficiale care să sublinieze neamestecul Statelor Unite în criză [87]. Miniștrii Italiei, Ungariei și României la Washington au cerut precizări privind poziția americană. Carol Davilla, ministrul României, a întrebat dacă S.U.A. nu va trimite o notă de protest la Berlin în virtutea prevederilor tratatului de pace germano-american din 1921. Diplomatul român a apreciat că Reichul putea fi oprit numai prin frontul comun anglo-francez care deocamdată nu exista [88]. Într-o conferință de presă Hull a precizat punctul de vedere oficial: Statele Unite vor urma politica externă de pînă atunci; Departamentul de stat aprecia că situația europeană era gravă și se impunea mai mult ca oricînd respectarea tratatelor [89]. O declarație tipică pentru izolaționismul american.

Serviciul diplomatic american a urmărit și consemnat reacția celorlalte state din lume. S-a constatat cu ușurință că Europa era cea mai afectată. La Varșovia [90], Viena [91], Haga [92], Geneva [93], Belgrad [94], Praga [95] sau la București [96], ca și în alte capitale de pe continent, s-a înregistrat o profundă îngrijorare pentru pacea europeană. În cîteva alte state, ca de pildă în Bulgaria, se aprecia că se crease conjunctura favorabilă ridicării unor pretenții

---

[82] *F.R.U.S., 1935*, vol. II, p. 297, The Ambassador in Italy, Long, to the State Secretary, Rome, March 17, 1935.

[83] National Archives, State Department file, U. S. Embassy, Rome, March 21, 1935, telegr. no. 144,, Long, f. 1—3 (862.20/756).

[84] *Ibidem*, Rome, March 23, 1935, telegr. no. 152, Long, 2 f. (862.20/780).

[85] *F.R.U.S., 1935*, vol. II, p. 298, The Charge in the Soviet Union, Wiley, to the Secretary of State, Moscow, March 18, 1935.

[86] National Archives, State Department file, State Department to Amlegations, Washington, March 26, 1935, Hull, 4 f. (862.20/740—A).

[87] *Ibidem*, U. S. Embassy, Rome, March 21, 1935, telegr. no. 145, Long, 2 f. (862.20/757); *Ibidem*, U. S. Embassy, London, March 29, 1935, telegr. no. 249, Bingham, 2 f. (862.20/798).

[88] National Archives, State Department, file, Department of State, Memorandum, March 18, 1935, Phillips, 1 f. (862.20/743); *Ibidem*, Memorandum, March 19, 1935 Phillips, 1 f. (862.20/744).

[89] *Ibidem*, Department of State, Memorandum of the Press Conference, March 22, 1935, Hull, 2 f. (862.20/808).

[90] *Ibidem*, U. S. Legation, Warsaw,, March 22, 1935, telegr. no. 23, J. Cudahy, 1 f. (862.20/767).

[91] *Ibidem*, U. S. Legation, Vienne, March 20, 1935, telegr. no. 17, Kliefoth, f. 1—2 (862.20/748).

[92] *Ibidem*, U. S. Legation, Hague, March 19, 1935, telegr. no. 179, Wilson, f. 1—3 (862.20/815).

[93] *Ibidem*, American Delegation to the General Disarmement Conference, Geneva, March 23, 1935, telebr. no. 99, Gilbert, f. 1—2 (862.20/769).

[94] *Ibidem*, U. S. Legation, Belgrade, March 23, 1935, telegr. no. 294, f. 1—2, Charles S. Wilson, f. 1—2 (862.20/889).

[95] *Ibidem*, U. S. Legation, Prague, March 18, 1935, telegr. no. 14, Wright, 1 f. (862.20/730).

[96] *Ibidem*, U. S. Legation, Bucarest, March 23, 1935, report no. 244, A. M. Owsley, 8 f. (862.20/887).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

revizioniste, mai ales în ce privea clauzele militare din tratatele de pace de după primul război mondial [97].

Şi în afara Europei s-au înregistrat sentimente de îngrijorare. Opinia publică din Canada [98], Mexic [99], Brazilia [100], Chile [101], Guatemala [102] sau din Australia [103], pentru a ne opri numai la cîteva cazuri, era preocupată de ameninţarea creată la adresa păcii, cerea respectarea tratatelor şi se pronunţa pentru realizarea înţelegerii între statele europene.

Situaţia general europeană din martie 1935 era apreciată de mulţi diplomaţi americani ca fiind foarte periculoasă. Dodd constata că reintroducerea serviciului militar obligatoriu a stimulat în chip periculos politica externă nazistă şi a influenţat psihologia germanilor [104]. Acelaşi Dodd considera că situaţia europeană era comparabilă în acel moment cu cea existentă în 1912. Diferenţa consta în faptul că poziţia lui Hitler era mult mai puternică decît cea a Kaiserului. Reichswehrul nu era încă gata de război dar nu era prea îndepărtată nici ziua aceea. „Europa civilizată oferă un tablou trist şi barbar", sublinia Dodd [105]. De la începutul anului 1935 s-a succedat o lungă serie de evenimente importante, ceea ce rar se întîmplă într-o perioadă scurtă de timp, constata şeful delegaţiei americane la conferinţa dezarmării. În centru se afla însă reînarmarea germană care determina o modificare a raportului de forţe de pe continent [106].

În opinia lui Straus, ambasadorul american de la Paris, statele europene aveau de ales doar între încercarea de a opri ascensiunea Reichului prin forţă şi cea de creare a unui nou echilibru al forţelor doritoare a menţine pacea [107]. Dar ministrul de externe englez considera că doar prin negocieri cu Berlinul se putea ajunge la stabilizarea situaţiei de pe continent [108].

Punctul de vedere al şefului diplomaţiei britanice s-a menţinut şi chiar s-a consolidat în cursul evnimentelor care au urmat. La reuniunea pregătitoare de la Paris a proiectatei conferinţe tripartite, la care au participat la 22—23 martie Laval, Eden şi Suvich nu s-a ajuns la stabilirea unui punct de vedere comun. S-a decis doar ca următoarea conferinţă să aibă loc la Stresa, în Italia, la începutul lunii aprilie. S-a căzut de acord, la insistenţele britanice, ca Simon şi Eden să întreprindă totuşi vizita la Berlin [109].

În sfîrşit, cei doi miniştri englezi au ajuns la Berlin. Baza discuţiilor din zilele de 25—27 martie a fost chiar Declaraţia finală a reuniunii anglo-franceze de la Londra cu propunerile respective [110]. Nu s-a ajuns însă la nici un rezultat concret. De la bun început oaspeţii au constatat existenţa unor divergenţe serioase de opinii. Hitler s-a declarat nemulţumit de frontierele ce le avea şi a exprimat intenţia de a le modifica „prin mijloace

---

[97] *Ibidem*, U. S. Legation, Sofia, March 19, 1935, telegr. no. 8, Sterling, 1 f. (862.20/736).

[98] *Ibidem*, U. S. Legation, Ottawa, March 19, 1935, report no. 1146, W. Robbins, 2 f. (862.20/763).

[99] *Ibidem*, U. S. Embassy, Mexico, March 19, 1935, report no. 2345, J. Daniels, 3 f. (862.20/775).

[100] *Ibidem*, U. S. Legation, Rio de Janeiro, March 18, 1935, telegr. no. 64, Gordon, 1 f. (862.20/739).

[101] *Ibidem*, U. S. Legation, Santiago, March 20, 1935, report no. 318, R. Scotten, f. 1—2 (862.20/796).

[102] *Ibidem*, U. S. Legation, Guatemala, April 9, 1935, rport no. 599, M. Hanna, 4 f. (862.20/918).

[103] *Ibidem*, U. S. Legation, Sydney, April 13, 1935, report no. 584, Caldwell, f. 1—2 4 f. (862.20/918).

[104] *Ibidem*, U. S. Embassy, Berlin, November 28, 1936, report no. 3165, Dodd, f. 1—2 (862.20/1137).

[105] *F.R.U.S., 1935*, vol. II, p. 320—321, The Ambassador in Germany, Dodd, to the Secretary of State, Berlin, April 5, 1935.

[106] *Ibidem*, p. 332—337, The American Delegate to the General Disarmement Conference, Wilson, to the Secretary of State, Geneva, June 17, 1935.

[107] *F.R.U.S., 1935*, vol. II, p. 322—325, The Ambassador in France,, Straus, to the Secretary of State, Paris, April 6, 1935.

[108] *Ibidem*, vol. I, p. 200—202, The Charge in the United Kingdom, Atherton, to the Secretary of State, London, March 20, 1935.

[109] National Archives, State Department file, U. S. Embassy, London, March 22, 1935, telegr. no. 133, Bingham, 1 f. (862.20/779).

[110] *Ibidem*, London, March 15, 1935, telegr. no. 113, Atherton, f. 1—2 (741.51/145).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pacifice". De asemenea, a cerut egalitatea cu Franța pentru forțele terestre și aeriene și 35% din tonajul flotei de război engleze. A refuzat însă a negocia pactul răsăritean alături de Uniunea Sovietică, a respins forma propusă a pactului dunărean, a respins negocierile pentru dezarmare cît timp Reichul era lipsit de apărare și a pus multiple condiții pentru revenirea la Societatea Națiunilor [111]. Așadar, un refuz total pe toate planurile.

Sir John Simon a fost foarte dezamăgit personal de vizita la Berlin ca și de atitudinea lui Hitler. Acesta i-a apărut ca o ființă simplistă, jonglînd doar cu cîteva concepții politice, insignifiant din multe puncte de vedere, insensibil la argumente care contraveneau tezelor sale [112]. Din evidente, considerente politice Simon nu a dat glas acestor impresii personale cu ocazia raportului prezentat în Camera Comunelor asupra vizitei întreprinse. A evitat chiar orice apreciere angajantă luînd ca pretext necesitatea terminării turneului continuat de Eden în estul continentului [113].

Într-adevăr, Eden a continuat sondajul început la Berlin prin vizite la Moscova [114], Varșovia [115] și Praga [116], întreprinse la sfîrșitul lui martie — începutul lui aprilie 1935. Cu aceste prilejuri au fost identificate o serie de puncte de vedere comune cu cele trei guverne gazde în legătură cu chestiuni legate de pacea europeană. Comunicatele comune publicate în capitalele vizitate au evidențiat tocmai identitatea de opinii constatată. Eden a discutat la Moscova cu Stalin și Litvinov, la Varșovia cu Pilsudski și Beck iar la Praga cu Beneš [117].

De cea mai mare importanță a fost vizita de la Berlin deoarece a convins pe moment cabinetul englez de dificultatea unui dialog cu Hitler și a facilitat în acest fel apropierea anglo-franco-italiană ale cărei baze se vor pune la Conferința de la Stresa. Desfășurată între 11—14 aprilie reuniunea a întrunit șefii de guvern și miniștrii de externe ai Italiei (Mussolini și Suvich), Franței (P. Flandin și P. Laval) și ai Marii Britanii (Ramsay MacDonald și Sir John Simon). Pentru prima dată după Conferința de pace de la Paris din 1919 s-au reîntîlnit liderii politici ai celor trei mari puteri. Însărcinatul cu afaceri american la Londra constata că „... reuniunea s-a sfîrșit mai bine decît a început" [118].

Cu alte cuvinte rezultatele înregistrate au depășit speranțele participanților. În urma discuțiilor care au avut loc s-a căzut de acord asupra unui punct de vedere comun în toate chestiunile abordate: securitatea în est; pactul aerian; independența Austriei etc. În privința reînarmării germane s-a decis a se sprijini demersul Franței la Societatea Națiunilor care urma a blama Germania pentru încălcarea tratatelor [119]. O sursă diplomatică americană indica faptul că la Stresa, Mussolini nu a ridicat chestiunea Etiopiei [120]. În această privință decizia de acțiune fusese deja luată de Duce.

După Conferința de la Stresa Europa părea a se afla în fața frontului comun al marilor puteri, front evident antigerman. Succesul reuniunii a avut un larg ecou. Oficialii francezi considerau că la Stresa s-a realizat mai mult decît sperau [121]. Suvich aprecia că

---

[111] *Ibidem*, London, March 25, 1935, report no. 1317, Atherton, f. 1—4 (862.20.868); *Ibidem*, U. S. Embassy, Berlin, March 28, 1935, report no. 1886, Dodd, 14 f. (862.20/794).

[112] *F.R.U.S., 1935*, vol. I, p. 249—250, The Acting Chairman of the American Delegation to the Disarmement Conference, Wilson, to the Secretary of State, Geneva, April 17, 1935.

[113] National Archives, State Department file, U. S. Embassy, London, April 10, 1935, report no. 169, Bingham, f. 2—6 (741.62/75).

[114] *Ibidem*, U. S. Embassy, Moscow, April 6, 1935, report no. 512, Wiley, 8 f. (862.20/934).

[115] *Ibidem*, U. S. Legation, Warsaw, April 6, 1935, report no. 661, J. Cudahy, 6 f. (862.20/922).

[116] *Ibidem*, U. S. Legation, Prague, April 9, 1935, report no. 145,, Wright, 12 f. (862.20/948).

[117] *Ibidem*, U. S. Embassy, London, April 8, 1935, report no. 1351, Atherton, f. 2—5 (862.20/904).

[118] *Ibidem*, U. S. Embassy, London, April 15, 1935, report no. 1373, Atherton, f. 1 (862.20/982).

[119] *Ibidem*, London, April 17, 1935, report no. 1375, Atherton, 10 f. (862.20/940); *F.R.U.S.*, 1935, vol. I, p. 260—265, The Ambassador in Italy, Long, to the Secretary of State, Rome, April 18, 1935.

[120] *Ibidem*, U. S. Embassy, London, May 2, 1935, Memorandum, Atherton, 4 f. (765.84/334).

[121] *Ibidem*, U. S. Embassy, Paris, April 5, 1935, telegr. no. 340, Straus, f. 1—2 (862.20/881).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ascensiunea Reichului era definitiv oprită prin crearea frontului de la Stresa [122]. Londra şi-a exprimat satisfacţia faţă de rezultatele conferinţei tripartite [123]. La Berlin îngrijorarea era evidentă şi profundă. Hitler părea a fi constrîns a accepta unele compromisuri [124].

Poziţia Uniunii Sovietice a fost precizată într-un comunicat oficial care sublinia că declaraţia de la Stresa era mult prea generală, încercînd în acest fel doar a masca diferenţele de opinie dintre semnatari [125]. Alte state europene au identificat însă aspecte pozitive în reuniunea tripartită din nordul Italiei. Din această categorie fac parte şi Austria, Iugoslavia sau Turcia [126]. Entuziasm s-a înregistrat şi la Bucureşti, unde Owsley sesiza tendinţa de întărire a legăturilor cu Franţa [127].

Conform deciziei luate la Stresa, imediat după încheierea lucrărilor s-a deschis sesiunea Consiliului Societăţii Naţiunilor. La ordinea de zi s-a aflat un singur punct: discutarea memorandumului şi a proiectului de rezoluţie propus de Franţa în legătură cu violarea Tratatului de la Versailles de către Germania [128]. Discuţiile au avut loc în zilele de 15—17 aprilie şi, dată fiind unitatea marilor puteri, au evoluat rapid şi fără dificultăţi spre acceptarea aproape unanimă a rezoluţiei propuse de Franţa. În fapt doar Danemarca s-a abţinut de la vot, în virtutea orientării spre neutralitate a diplomaţiei daneze. De altfel, rezoluţia, la presiunile Londrei era foarte moderată, limitîndu-se la blamarea morală a Germaniei pentru violarea tratatelor internaţionale [129]. Chiar şi în această situaţie Berlinul a înaintat reprezentanţilor la Berlin ale statelor membre ale Consiliului un protest, infirmînd dreptul acestuia de a se pronunţa într-o chestiune autocalificată a fi de natură internă [130].

Privită de la Roma situaţia europeană s-a calmat după Stresa „... într-o măsură considerabilă". A dispărut mai ales teama de un război iminent. Cu toate acestea, constata Long, pregătirile militare erau continuate în întreaga Europă. „Toţi se pregătesc de război care trebuie să se declanşeze. Războiul este singura cură pentru maladia de care suferă Europa. Stresa a calmat doar pentru moment apele şi a amînat ziua fatidică. [131].

Un alt element care a părut a consolida situaţia europeană şi a completat într-un fel frontul de la Stresa a fost încheierea pactului franco-sovietic de asistenţă mutuală la 2 mai 1935. Bazele sale au fost puse încă din 1931 prin semnarea unui pact de neagresiune între Franţa şi Uniunea Sovietică [132].

Ideea unui tratat de asistenţă mutuală a fost lansată tot la începutul anilor '30 dar a evoluat mai lent datorită opoziţiei unei părţi din lumea politică franceză cu sentimente anticomuniste. Formarea guvernului Hitler a modificat parţial această stare de fapt, accelerînd pregătirile. Iar după reintroducerea serviciului militar obligatoriu în Reich s-a creat conjunctura propice pentru finalizarea proiectului. Mai mult chiar acum Franţa era cea care insista pentru încheierea tratatului. Un suporter fervent al semnării pactului de asistenţă

---

[122] *Ibidem*, U. S. Embassy, Rome, April 18, 1935, telegr. no. 218, Long, 2 f. (862.20/901).

[123] *Ibidem*, U. S. Embassy, London, April 17, 1935, report no. 1375, Atherton, f. 1—7 (862.20/940).

[124] *F.R.U.S., 1935*, vol. I, p. 244—246, The Ambassador in Germany, Dodd, to the Secretary of State, Berlin, April 16, 1935.

[125] National Archives, State Department file, U. S. Embassy, Moscow, April 15, 1935, telegr. no. 146, Wiley, f. 1—3 (862.20/883).

[126] *Ibidem*, U. S. Legation, Vienne, April 28, 1935, telegr. no. 276, Kliefoth, f. 1 (862.20/875); *Ibidem*, U. S. Legation, Belgrade, April 19, 1935, report no. 307, Ch. Wilson, f. 1—3 (862.20/993).

[127] *Ibidem*, U. S. Legation, Bucarest, April, 20, 1935, report no. 258, A. M. Owsley, f. 2—8 (862.20/991).

[128] *Ibidem*, U. S. Legation, Geneva, April 14, 1935, telegr. no. 133, Gilbert, f. 1—3 (862.20/871); *Ibidem*, Geneva, April 15, 1935, telegr. no. 137, Gilbert, 1 f. (862.20/879).

[129] *F.R.U.S., 1935*, vol. I, p. 254—258, The Consul at Geneva, Gilbert, to the Secretary of State, April 18, 1935; *Ibidem*, p. 265—269, The Acting Chairman of the American Delegation to the Disarmement Conference, Wilson, to the Secretary of State, Geneva, April 20, 1935.

[130] National Archives, State Department file, U. S. Embassy, Berlin, April 21, 1935, telegr. no. 84, Dodd, f. 2 (862.20/932).

[131] *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, vol. II, p. 486—488, B. Long, Ambassador to Italy, to Roosevelt, Rome, April 19, 1935.

[132] National Archives, State Department file, U. S. Embassy, Paris, January 11, 1932, report no. 63, Kennan, f. 1—5 (751.6111/13).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mutuală între Franța și Uniunea Sovietică a fost Nicolae Titulescu. Acesta i-a mărturisit chiar ambasadorului Straus că a servit ca mediator între cele două părți în unele momente dificile [133].

Laval a sosit la Moscova la sfîrșitul lunii aprilie 1935 cu mandat din partea cabinetului de a semna o formă convenabilă a tratatului. Ca urmare a negocierilor care au avut loc, direct cu Stalin și Litvinov, la 2 mai a fost semnat tratatul franco-sovietic și protocolul adițional, care cuprindea interpretarea acordului. Documentul în sine era tipic pentru genul respectiv de acorduri: prevedea modalitățile de acțiune în caz de amenințare sau de atac efectiv împotriva unuia dintre semnatari. Era valabil pe timp de cinci ani cu obișnuita clauză de prelungire în caz că nu era denunțat înainte de expirarea perioadei inițiale [134].

Tratatul era însă incomplet de vreme ce nu era dublat cu o convenție militară. Încă din iunie 1934 Consiliul superior de război al Franței a respins ideea unei alianțe militare cu Uniunea Sovietică datorită existenței deja a alianței franco-polone [135]. Ulterior acestui factor i s-a adăugat și teama Parisului de a nu nemulțumi mai mult Reichul [136].

Oricum, încă din mai 1935 Germania a declanșat o vie campanie de presă împotriva pactului franco-sovietic în care vedea un evident instrument anti-german [137]. Ulterior, așa cum este bine știut, Hitler a folosit acordul în cauză ca un pretext pentru denunțarea înțelegerilor de la Locarno.

Göring a exprimat în termeni violenți nemulțumirea Berlinului în cursul întrevederii cu Laval prilejuite de prezența celor doi la funeraliile lui Joseph Pilsudski, la jumătatea lunii mai [138]. Chiar și Mussolini și-a exprimat insatisfacția în prezența lui Eden aflat pe la jumătatea lunii iunie 1935 la Roma. Ducele a mers pînă la a declara că pactul franco-sovietic putea contribui la slăbirea relațiilor franco-italiene [139].

Imediat după semnarea pactului cu Parisul, Moscova a mai semnat un document similar cu Cehoslovacia. La 16 mai 1935 a fost încheiat la Praga tratatul de asistență mutuală dintre Uniunea Sovietică și Cehoslovacia în baza modelului deja semnat cu Franța [140]. În cazul Cehoslovaciei au fost însă inițiate cu succes și convorbiri vizînd realizarea unui acord de cooperare militară [141].

Hitler nu s-a limitat la un protest platonic față de încheierea unor noi acorduri care tindeau a completa cercul din jurul Reichului. La 21 mai a fost dată publicității legea apărării care stabilea condițiile, obiectivele și durata executării serviciului militar în Germania [142]. Pentru a atenua efectele deciziei, Hitler ține în aceeași zi în Reichstag obișnuitul deja discurs conciliator prin care făcea oferta negocierii unor măsuri menite a consolida pacea europeană [143].

Tonul cuvîntării liderului nazist nu a făcut impresie decît la Roma [144]. Celelalte state nu s-au lăsat înșelate și au primit cu vădită nemulțumire noua hotărîre germană. Decepție

---

[133] *Ibidem*, U. S. Embassy,, Paris, April 9, 1935, report no. 1772,, enclosure no. 1, Straus, f. 1—7 (751.61/191).

[134] *Ibidem*, Paris, May 8, 1935, report no. 1855, Straus, 12 f. (751.6111/78); *Ibidem*, State Department, Division of Western European Affairs, Memorandum, May 15, 1935, f.s., 16 f. (751.6111/88).

[135] *Ibidem*,, U. S. Embassy, Moscow, June 14, 1935, telegr. no. 94, Bullitt, f. 1 (751.6111/44).

[136] *Ibidem*, U. S. Embassy, Paris, October 29, 1935, report no. 2265, Straus, f. 1—6 (751.6111/100).

[137] *Ibidem*, U. S. Embassy, Berlin, June 27, 1935,, report no. 2091, Dodd, f. 1—4 (751.6111/94).

[138] *Ibidem*, U. S. Legation, Warsaw, May 21, 1935, report no. 710, S. L. Crosby, 3 f. (751.62/304).

[139] *Ibidem*, U. S. Embassy, Rome, June 28, 1935, report no. 1183, Kirk, f. 1—3 (751.6111/95).

[140] *Ibidem*, U. S. Legation, Prague, May 20, 1935, report no. 176, Wright, 8 f. (760.6111/7).

[141] *Ibidem*, U. S. Embassy, Moscow, June 14, 1935, telegr. no. 236, Bullitt, f. 1—2 (760.6111/10).

[142] *Ibidem*, U. S. Embassy, Berlin, May 25, 1935, report no. 2000, Dodd, 23 f. (862.20/1041).

[143] *Ibidem*, Berlin, May 29, 1935, report no. 2016, J. C. White, 13 f.+49 f. textul cuvîntării (862.20/1040).

[144] *Ibidem*, U. S. Embassy, Rome, May 23, 1935, telegr. no. 273, Long, f. 1—2 (862.20/1012).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și scepticism la Paris [145], obișnuitele critici la Moscova [146], reacție rece la București [147], iată doar cîteva ecouri ale discursului lui Hitler din 21 mai.

Ambasadorul Dodd considera că situația europeană din mai 1935 era mult mai complicată decît se părea la prima vedere. Toate evenimentele indicau o revenire la situația din 1914. O mare responsabilitate revenea Statelor Unite ale Americii tocmai prin neangajarea în problemele politice și prin linia economică externă promovată după război. Era cea mai rea politică externă americană din întreaga istorie a S.U.A., aprecia Dodd [148].

La agravarea conjuncturii europene a contribuit din plin și un alt eveniment oarecum neașteptat, cu largi ecouri și implicații: Acordul naval anglo-german semnat la 18 iunie 1935. Ideea unui asemenea document fusese lansată cu prilejul vizitei miniștrilor englezi la Berlin dar negocieri propriu-zise au început abia la 4 iunie în urma sosirii unei delegații germane conduse de Joachim von Ribbentrop la Londra. După cîteva zile deja Foreign Office notifica principalelor puteri navale din lume (Franța, Italia, Statele Unite ale Americii și Japonia) că germanii erau de acord cu a limita construcția flotei la suprafață la 35% din tonajul celei britanice [149]. Documentul menționa purtarea unor discuții pe această temă și nu oferea nici un indiciu despre intenția de a se semna un acord.

Ca urmare, cercurile politice internaționale au fost neplăcut surprinse la 18 iunie aflînd că se semnase în acea zi un acord naval ce acorda Reichului dreptul de a construi o flotă de suprafață reprezentînd 35% din cea britanică și una de submarine la paritate. Parisul și-a exprimat imediat indignarea față de un document care în mod clar era o violare a tratatelor de pace și care fusese semnat fără consultarea de către Marea Britanie a aliaților din frontul de la Stresa [150]. Moscova a blamat în termeni foarte violenți politica britanică care, prin convenția încheiată, amenința a produce un dezastru în Europa cît și în Extremul Orient [151].

Poziția Statelor Unite s-a menținut în limitele rezervate precizate deja în memorandumul de răspuns din 12 iunie la nota menționată a Foreign Office-ului: interesul american în delimitarea raportului de forțe navale în Europa era redus; totuși guvernul S.U.A. speră că rezultatele convorbirilor anglo-germane vor putea facilita un acord între marile puteri navale de pe continent și de pe glob [152]. Din analiza altor documente americane reiese însă cu claritate că și la Washington conținutul acordului semnat la Londra a generat o vie îngrijorare mai ales prin posibilele contra-măsuri pe care le-ar putea adopta Japonia [153]. Roosevelt a văzut în acord o nouă manifestare a egoismului ce caracteriza națiunea engleză [154].

Chiar și vizita lui Eden la Roma, la sfîrșitul lunii iunie a fost interpretată de diplomația americană ca o încercare de a soluționa unilateral o chestiune cu efecte internaționale prin favorizarea intereselor britanice. Scopul declarat al vizitei a fost clarificarea poziției celor două guverne în problemele de interes comun [155]. În principal s-a discutat problema etiopiană. În acest sens opinia părților a diferit, Marea Britanie nefiind de acord cu cedarea unor avantaje substanțiale Italiei. Nu era vorba de grijă sau interes pentru Etiopia ci de

---

[145] *Ibidem*, U. S. Embassy, Paris, May 22, 1935, telegr. no. 425, Straus, f. 1—2 (862.20/1006).

[146] *Ibidem*, U. S. Embassy, Moscow, May 24, 1935, report no. 604, H. Schantz, 9 f. (862.20/1038).

[147] *Ibidem*, U. S. Legation, Bucarest, May 29, 1935, report no. 272, A. Owsley, 4 f. (862.20/1056).

[148] *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, vol. II, p. 499—503, William E. Dodd, Ambassador to Germany, to Roosevelt, Berlin, May 9, 1935.

[149] *F.R.U.S., 1935*, vol. I, p. 163—164, The Ambassador in the United Kingdom, Bingham, to the Secretary of State, London, June 7, 1935.

[150] *F.R.U.S., 1935*, vol. I, p. 163—167, The Ambassador in France, Straus, to the Secretary of State, Paris, June 18, 1935.

[151] *Ibidem*, p. 168—169, The Ambassador in the Soviet Union, Bullitt, to the Secretary of State, Moscow, June 28, 1935.

[152] National Archives., State Department file, Department of State, Memorandum July 3, 1935, no. 447, Phillips to William E. Dodd. (741.65/33).

[153] *Idem*, O.N.I., Memorandum, *Great Britain and the Anglo-German Naval Agreement*, July 21, 1935, S. A. Smith, 5 f. (C—10—K/12793—D).

[154] *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, vol. II, p. 553—554, Roosevelt to Robert W. Bingham, Ambassador to Great Britain, Washington, July 11, 1935.

[155] National Archives, State Department file, U. S. Embassy, Rome, June 26, 1935, telegr. no. 320, Kirk, 3 f. (741.65/69).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

presiunea neașteptată pe care opinia publică engleză consultată a făcut-o în favoarea păcii. Ca urmare Mussolini a declarat că va soluționa chestiunea prin orice mijloace [156]. Revenit la Londra Eden a informat Camera Comunelor că Mussolini nu s-a mulțumit cu oferta britanică de a primi o compensație sub forma unei părți din Somalia. Ducele dorea Etiopia sau nimic [157]. Calea spre războiul italo-etiopian era larg deschisă.

Declanșarea și evoluția conflictului din Africa a fost atent urmărită de diplomația americană. Cum izbucnirea războiului era de mult evidentă, Hull a reafirmat încă din vara lui 1935 neutralitatea Statelor Unite. În final, se va ajunge chiar la adoptarea unei legislații speciale privind neutralitatea și embargoul armelor pentru beligeranți (la sfîrșitul lui august, cu completări ulterioare). În iulie guvernul american a respins cererea împăratului Etiopiei de a media conflictul cu Italia, recomandînd calea arbitrală în spiritul Pactului Kellogg [158]. În aceeași lună Departamentul de stat a obținut asentimentul Romei pentru acreditarea unui observator militar pe lîngă trupele italiene din Eritreea [159].

Datorită spațiului limitat al studiului nostru nu putem insista asupra opticii Statelor Unite în ce privește războiul italo-etiopian. Un volum impresionant de documente reflectă evoluția și implicațiile confruntării care este corect interpretată ca una colonială, dar cu ample implicații pentru raportul de forțe din Europa.

Un ultim eveniment al anului 1935 a fost deschiderea lucrărilor Conferinței navale de la Londra, la 9 decembrie. În instrucțiunile date ambasadorului american la Londra, președintele Roosevelt sublinia necesitatea ca delegația Statelor Unite să depună toate eforturile pentru încheierea unui nou tratat naval dar să evite a evidenția acest interes. Opinia publică internă și internațională trebuia pregătită în sensul că nu era de așteptat prea mult de la reuniune dar în același timp se cerea evitată impresia că lucrările sale sînt secundare [160]. Date fiind interesele speciale ale Statelor Unite în chestiunile navale, Roosevelt a urmărit îndeaproape pregătirea și desfășurarea dezbaterilor Conferinței navale de la Londra [161]. În final reuniunea a fost un eșec, avînd ca punct de plecare părăsirea lucrărilor de către delegația japoneză în ianuarie 1936. A dispărut în acest fel orice posibilitate reală de înțelegere, presupunînd că așa ceva exista de la bun început.

*

Foarte pe scurt acestea, au fost principalele evenimente ale situației europene din anul 1935. Pe lîngă analiza faptelor în sine diplomații americani au întreprins și reconstituiri de ansamblu, așa cum am exemplificat de altfel de cîteva ori. În general, acest tablou general era sumbru prin însăși elementele problemei. Chiar și perspectivele se arătau a fi deosebit de pesimiste [162]. Ministrul Statelor Unite la Viena considera că de la terminarea primului război mondial Europa trecea prin cel mai periculos moment pentru viitorul său în acel an 1935 [163]. În înlănțuirea lor evenimentele lui 1935 au delimitat ca importanță și pondere ridicarea Germaniei la rangul de mare putere prin reînarmarea extrem de intensă [164].

Datele și faptele prezentate evidențiază atenția specială a Departamentului de stat pentru cunoașterea situației europene. Chiar Roosevelt va declara într-o conferință de presă din noiembrie 1935 că în Europa existau doar dificultăți și nimic încurajator: „Din această cauză îmi petrec îngrozitor de mult timp pentru problemele externe. Pentru mine personal ele sînt o mai mare grijă decît chestiunile interne" [165].

---

[156] *Ibidem*, Rome, June 28, 1935, report no. 1183, Kirk, f. 3—12 (765.84/479).

[157] *Ibidem*, U. S. Embassy, London, July 2, 1935, report no. 1548, Johnson, f. 1—3 (765.84/483).

[158] *Ibidem*, Department of State, to Amlegation Addis Abeba, July 5, 1935, Hull, 1 f. (765.84/432).

[159] *Ibidem*, U. S. Embassy, Rome, October 13, 1935, telegr. no. 716, Long, 1 f. (765.84/118).

[160] *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, vol. II, p. 45—47, Roosevelt to, Robert W. Bingham, Ambassador to Great Britain, Washington, October 31, 1935.

[161] *Ibidem*, vol. III, p. 85 ; 88—90 ; 92 ; 113 ; 131, ș.a.

[162] *Ibidem*, vol. II, p. 402 ; 426 ; 453 ; 532 ; 552 ; *Ibidem*, vol. III, p. 21 ; 54.

[163] National Archives, State Department file, U. S. Legation, Vienne, October 11, 1935, report no. 575, Messersmith, f. 1—12 (765.84/2085).

[164] *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, vol. III, p. 158, John Cudahy, Ambassador to Poland, to Roosevelt, Warsaw, January 3, 1936.

[165] *Ibidem*, p. 54—55, Presse Conference, Hyde Park, November 6, 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fără îndoială că președintele și ceilalți factori de decizie de la Washington au tras concluzii și au realizat adaptarea politicii americane la conjunctura existentă. Se poate afirma cu toată certitudinea că o primă consecință, majoră de altfel, a cunoașterii profunde a situației și a tendințelor situației europene a fost consolidarea curentului izolaționist. Evitarea luării de atitudine față de diversele evenimente din Europa care aveau largi implicații evidențiază din plin această stare de fapt. Au intervenit cu aceeași finalitate și o serie de alte fapte. Astfel, Congresul a respins invitația de aderare la Curtea internațională de justiție adresată Statelor Unite la începutul anului 1935 [166]. Au fost adoptate și măsuri menite a restrînge participarea americană la schimburile comerciale internaționale [167], după cum a fost adoptată și legislația de neutralitate și embargoul armelor și munițiilor pentru beligeranți în general, deși pentru moment erau vizați doar Italia și Etiopia [168].

În toate acestea s-au simțit presiunile exercitate de curentul izolaționist. Roosevelt era fără îndoială un politician prea clarvăzător pentru a nu fi de acord cu aprecierile unora din consilierii săi, ca de pildă cu cele ale lui Samuel R. Fuller Jr. care, în urma unui lung turneu oficial prin Europa, considera că în cazul unui conflict general Statele Unite vor fi obligate să intervină. Ca urmare se cereau a se lua măsurile necesare încă din vreme [169]. În acest spirit nu este surprinzătoare decizia președintelui de a se elabora un program de înarmare navală intensivă [170], aceea de a se insista pentru aderarea la Curtea de la Haga sau tentativa de adoptare a unei legislații a neutralității care să nu fie prea rigidă. Interesant de amintit că ministrul României la Washington a sesizat încă de la sfîrșitul anului 1934 faptul că Roosevelt „.... va încerca o politică de colaborare internațională în care a crezut întotdeauna și pe care imperialismul japonez și cel german o face indispensabilă" [171].

Analiza întreprinsă de diplomația americană asupra situației europene din 1935 relevă cu pregnanță faptul că acesta a fost un an de cotitură pe drumul de la pace spre război, a fost punctul de plecare al avalanșei care avea să arunce omenirea în marea conflagrație a secolului nostru.

THE UNITED STATES OF AMERICA' DIPLOMACY AND THE EUROPEAN CONJUNCTURE IN 1935

SUMMARY

The history ratify the contemporaneous opinion that 1935 year was a real crossroad moment in the evolution of inter-war international relations. This conclusion is also clearly strengthen by the interpretation of the 1935 events made by the State Department officials. The author's analysis is based on unpublished and some published sources of american origine.

All major events of 1935 are reconstituted in the chronological succession, on the light of American diplomatic and military reports and synthesis. Opinions of some chiefs of the U.S. missions in Europe about the general situation on the continent are also included in analyse. In the end, the author tryed to discover the consequences of the European conjuncture on the American foreign policy. From this point of view, the isolationist policy was strengthen but, in the same time, Roosevelt administration took some decisions which prefigurated the future immixture in world affairs.

---

[166] *Ibidem*, vol. II, p. 336 ; 346 ; 349 ; 353—357 ; 363 ; 367 ; 372 ș.a.

[167] *Ibidem*, p. 561 ; 563 ; 566 ; 569 ; 573 ; 580 ; *Ibidem*, vol. III, p. 35 ; 38 ; 124 ș.a.

[168] *Ibidem*, vol. II, p. 558 ; 571 ; 578 ; 582 ; 601 ; 605 ; 623 ; 630 ; 632 ; *Ibidem*, vol. III, p. 10—19 ; 23 ; 121 ; 149 ș.a.

[169] *Ibidem*, vol. III, p. 25 ; Samuel R. Fuller Jr., to Roosevelt, New York, 11 October 1935.

[170] *Ibidem*, vol. II, p. 546, Roosevelt to Claude A. Swanson, Secretary of the Navy, Washington, July 2, 1935.

[171] A.M.A.E., fond 71, S.U.A., vol. III, f. 36—37, Legația României, Washington, 12 noiembrie 1934, raport nr. 3837, Davila.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„ȘCOALĂ NOUĂ" DE ISTORIE
MĂRTURII DOCUMENTARE (I)

Cînd N. Iorga a tipărit, în 1936, broșura *„Școala nouă de istorie. O lămurire definitivă* — urmată foarte curînd, la începutul lunii mai a aceluiași an, de *O școală nouă istorică* — reactualizînd o formulă folosită cu numai vreo trei decenii mai înainte pentru a se desemna o „școală" al cărei reprezentant fusese socotit el însuși, grupul format din istoricii care, din 1931, editau „Revista Istorică Română", a căpătat un nume, devenind cea de-a treia „școală nouă" din evoluția științei noastre istorice moderne [1]. „Eticheta" aplicată de N. Iorga grupului de la „Revista Istorică Română" — în frunte cu Constantin C. Giurescu, Petre P. Panaitescu și Gheorghe I. Brătianu — sugerează, însă, mai mult decît cuprinde ca realitatea însăși, fapt afirmat, de altminteri, explicit chiar de către C. C. Giurescu și chiar în timpul polemicii pe care a purtat-o cu N. Iorga, „polemică unică prin proporțiile și durata ei" [2]: „există două școli: una, cea «nouă», a noastră, a tinerilor, cealaltă, cea «veche», a d-sale. Zicem a d-sale, la singular, și nu a celor bătrîni, deoarece în rîndul generației care ne-a precedat și din care face parte d. Iorga, au existat o serie întreagă de istorici care au gîndit ca și noi, care au avut despre istorie, despre metoda ei de lucru, despre scopul și utilitatea ei, un punct de vedere care e și al nostru. Ne gîndim, în primul rînd, la Dimitrie Onciul, la Ion Bogdan, la Constantin Giurescu și la Vasile Pârvan, care astăzi nu mai sunt. «Școala nouă» nu-i așa de nouă cum vrea s-o prezinte d Iorga; ea a avut, în țară, predecesori de mare prestigiu; iar unele din principiile ei sunt străvechi" [3]. „Școala nouă" de istorie din deceniul patru al veacului nostru s-a recomandat încă de atunci — și a dorit a fi înțeleasă și considerată — mai ales ca *„opera* noii generații de istorici, operă cristalizînd o *concepție* și o *metodă* de lucru" [4].

Într-o perspectivă strict cronologizantă, „școala nouă" și-ar avea punctul de pornire în congresul profesorilor de istorie de la Sibiu, din iunie 1929, care prilejuise „o nouă manifestare a spiritului care însuflețea tînăra generație de istorici și ei i-a urmat, după un an și ceva, apariția *Revistei Istorice Române*, organul acestei generații" [5]. Din multe puncte de vedere, însă, lucrurile nu sînt tocmai atît de simple precum le înfățișa C. C. Giurescu în 1937.

În primul rînd, nu se poate trece cu vederea faptul că *anul 1929 — cînd s-a decis apariția unei noi reviste românești de istorie — este deasemeni anul cînd Marc Bloch și Lucien Febre fondează celebra revistă franceză „Annales d'histoire économique et sociale"*. Apropierile și deosebirile dintre *școala „Analelor"* și *„școala nouă"*, influența pe care cea dintîi a putut-o avea în închegarea și orientarea celei de-a doua — deși, în unele privințe, Brătianu însuși este un înainte-mergător al „Analelor" — sînt fapte care așteaptă, încă, o analiză răbdătoare, mai ales acum, după ce unele interferențe au fost puse deja în evidență [6]. De altminteri, semnele care prevesteau apariția „școlii noi" la începutul deceniului

---

[1] Cf. Ștefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluții*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 510—514.

[2] Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, I, București, 1976, p. 172.

[3] Idem, *Pentru „vechea școală" de istorie. Răspuns d-lui N. Iorga*, București, 1937, p. 48.

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem*, p. 49.

[6] Lucian Boia, *L'historiographie roumaine et l'école des „Annales". Quelques interférences*, în *AUB*, istorie, XXVIII, 1979, p. 31—40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

patru se pot distinge — cum a arătat o cercetare recentă — încă din deceniul anterior, cînd istoriografia românească „se înfăţişează [...] străbătută de noi opţiuni metodologice" [7], unele în concordanţă cu ceea ce va defini spiritul „Analelor", prin preocupările de istorie economică şi socială, culturală şi instituţională, ale lui Brătianu, Giurescu şi Panaitescu.

În al doilea rînd, aşa cum am mai spus [8], „şcoala nouă" a fost — cel puţin iniţial şi în primii săi ani de existenţă şi manifestare — şi expresia unei solidarităţi de grup, reunind cîţiva intelectuali, aproximativ din aceeaşi generaţie, cu ţeluri şi opinii comune sau apropiate. Este o realitate: «ideea de „generaţie", de „tînără şcoală istorică", de respingere a ceea ce se lega de numele lui N. Iorga revine la cei ce sînt produsul atmosferei intelectuale postbelice» [9]. Aceasta şi explică, de altfel, înregimentarea lor, în iunie 1930, în partidul întemeiat atunci, în condiţiile aşa-zisei „restauraţii", de Gh. I. Brătianu, fapt pe care N. Iorga l-a resimţit ca o ofensă personală [10], contribuind efectiv la răcirea raporturilor dintre pontiful istoriografiei româneşti interbelice şi tînăra generaţie de istorici. De aceea, deşi „Revista Istorică Română" fusese întemeiată de un grup întreg, iniţiator fiind — *încă înainte de iunie 1930!* — C. C. Giurescu, Iorga a considerat-o tot timpul ca fiind „revista lui Brătianu" [11], iar în cursul marii polemici, în substratul discuţiilor care amestecau planul ştiinţific cu cel personal, se întrevede, nu o dată, elementul politic.

De aici derivă şi un al treilea factor a cărui acţiune trebuie cunoscută şi urmărită cu atenţie: relaţiile dintre cei implicaţi în evenimentele cercetate. „Căci *aceste relaţii* — mărturisea peste decenii C. C. Giurescu — bazate nu atît pe raţiune, cît pe interese personale şi, foarte adesea, pe sentimente şi mai ales resentimente, *determină atitudini, voturi şi decizii*" [12].

Un lot masiv de scrisori (57) ale lui C. C. Giurescu, datînd din perioada 1924—1939, puse acum cîţiva ani în circuitul ştiinţific [13], luminează cîte ceva şi din „culisele" închegării „şcolii noi" şi ale întemeierii „Revistei Istorice Române", aducînd fundamentarea documentară pentru aceste afirmaţii şi arătînd în ce măsură relaţiile dintre protagonişti trebuie luate în seamă atunci cînd se cercetează aceste împrejurări. Opoziţia pe care C. C. Giurescu o manifestase de timpuriu faţă de metodele lui N. Iorga [14] s-a îmbinat cu dorinţa sa de a

---

[7] Pompiliu Teodor, *Noi orientări în istoriografia română în deceniul trei al secolului XX*, în *SUBB*, historia, 2/XXVI, 1981, p. 60.

[8] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 512.

[9] Valeriu Râpeanu, *Gheorghe I. Brătianu*, în *Cultură şi istorie*, II, Bucureşti, 1981, p. 172—173.

[10] Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, p. 253—254; Valeriu Râpeanu, *op. cit.*, p. 140—144.

[11] N. Iorga, *Memorii*, VI, p. 333 (însemnare din 29 februarie 1932).

[12] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 243; subl. ns.

[13] Basil Munteanu, *Corespondenţe*, Paris, 1979, p. 407—450.

[14] *Ibidem*, p. 409—410: „Articolul meu [din *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1925, despre călătoria lui Niccolò Barsi — *n.n.*] e imprimat, am văzut corecturile lui Iorga şi mi-am pus mîinile în cap: a *modificat* textul meu francez, la două note a adăogat o bibliografie nişte articolaşe de ale lui, publicate în... gazeta Neamul Românesc. Mi-a modernizat textul italian, deşi spun în introducere că respect în totul particularităţile grafice ale m[anuscri]sului şi mi-a suprimat numerotaţia paginilor din m[anuscri]s. E ceva caraghios şi revoltător în acelaşi timp. Am încercat să fac corecturi: mi-a repetat argumentul de anul trecut că e inutil, deoarece *el* a făcut 2 corecturi iar *coana Catinca* încă una. «Şi ei nu-i scapă nimica, drăguţa». Am plecat înjurînd în gînd şi compătimind pe cei cari vor mai da articole la Mélanges" (scrisoare din 6 octombrie 1925). La acest episod face aluzie şi N. Iorga: „am tipărit — corectînd la nevoie greşeli de italieneşte în cutare descriere de călătorie — cele dintîi scrieri, făcute obiectiv şi cu îngrijire, ale acestui începător..." (*„Şcoala nouă" de istorie. O lămurire definitivă*, Bucureşti, 1936, p. 6). În altă scrisoare, cîteva luni mai tîrziu, se găseşte încă un — cu adevărat ciudat! — accent critic: „Nu-i nimic la el [e vorba de N. Iorga! — *n.n.*] cînd e vorba de erudiţie!" (Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 416 — scrisoare din 16 februarie 1926). Este o apreciere care seamănă foarte bine cu aceea reproşată de N. Iorga: „am găsit într-o carte din bibliotecă scrisoarea aceluiaşi [C. C. Giurescu] către un prieten care-i cerea nu ştiu ce lămuriri istorice şi în care i se atrăgea prietenului atenţia că, deoarece afirmaţia vine de la mine, ea e prin aceasta chiar nesigură şi trebuie verificată cu atenţie" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 5).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

forma un grup, rezervînd de la început un loc lui Panaitescu [15] și contind, apoi, pe Scarlat Lambrino, Al. Rosetti, Gr. Nandriș și B. Munteanu: „Tare m-aș bucura — scria C. C. Giurescu acestuia din urmă la 14 iulie 1927 — să putem forma un cerc al nostru în Universitate, ca și în afară" [16]. Pe fondul acesta, congresul de la Sibiu (iunie 1929) a constituit doar prilejul pentru a se anunța public — prin referatul lui P. P. Panaitescu (din păcate, rămas netipărit și negăsit încă) — o hotărîre care fusese luată, s-ar părea, încă mai dinainte. După congres, la 4 iulie 1929, C. C. Giurescu comunica aceluiași prieten aflat la Paris decizia — act de naștere pentru „Revista Istorică Română"! — cu aceste cuvinte: „Dată fiind dictatura ce se exercită azi în știință la noi și calitatea mandarinilor științei, am hotărît să scot o revistă de istorie românească. Comitetul de direcție: Gh. Brătianu, Lambrino, Cartojan, Panaitescu și subsemnatul. Articolele pot fi scrise în orice limbă modernă iar cele românești vor avea în mod obligator un rezumat francez. Mai mult de jumătate din spațiu va fi rezervat cronicei, recenziilor, miscelaneelor. Articole scurte și condensate. Nu se primesc documente decît dacă fac parte integrantă dintr-un studiu. Avem colaboratori străini: Lascaris (Universitatea Salonic), Veress (Budapesta), Tagliavini (Roma), Nikoff (Bulgaria). Scrisă în spirit occidental, fără personalități. [...] Ca prezentare, superior la ceia ce există azi în țară și, dacă se poate, chiar în străinătate. Îi dăm drumul numai cînd vom avea material pentru 1 an (apare trimestrial) și bani pentru un an. (Am deja 200.000 lei, în urma unei combinații de editură a cursului meu). Sper ca și ceilalți din Comitet să mai aducă ceva; în orice caz, voi mai strînge eu. *Iorga ne înjură, dar ostilitățile n-au început*" [17]. Pentru ca, după evenimentele din iunie 1930, lucrurile să capete deja configurația care va fi cea devenită publică: „am intrat în politică. Evident, alături de Gh. Brătianu și împreună cu Lambrino, Panaitescu, Rosetti, Papacostea (Victor) și, în general, *întreaga noastră generație*. [...] *E nu numai lupta dintre două concepții și morale politice, e și procesul dintre două generații*. Al doilea fapt e demisia mea de la Așezămintele Brătianu. [...] *Al treilea fapt e începutul rupturii cu Iorga*. Ne atacă în «Neamul Românesc» și se plînge la toată lumea că la el nu mai e ideal, de vreme ce toți cei tineri am venit în jurul lui Gh. Brătianu. Îi prevăd o bătrînețe amărîtă, dar nu din vina noastră, ci din a firii lui. Cred că apariția revistei noastre de specialitate (pe care o scoatem de la 1 ianuarie, comitet de direcție: Gh. Brătianu, Lambrino, Panaitescu, Cartojan și subsemnatul) îl va scoate definitiv din sărite. Nu ne putem însă condamna la veșnică tăcere..." [18].

Cît de complicate și delicate erau relațiile dintre cei care, înregimentați sub același drapel politic, alcătuiau Comitetul de direcție al „Revistei Istorice Române" o arată foarte clar scrisorile adresate aceluiași Basil Munteanu de către Scarlat Lambrino, deținătorul catedrei de istorie antică și epigrafie de la Universitatea din București și, prin aceasta, succesor universitar al lui Pârvan. Povestind ce mult a însemnat, pentru el, sprijinul pe care N. Iorga i l-a dat în anumite împrejurări legate de cariera sa universitară — „În tot acest timp, N. Iorga a fost de o bunăvoință și de o statornicie care m-a mișcat. Fără asentimentul lui tacit, care se manifesta prin semnarea la vreme a tuturor hîrtiilor și prin lovitura pe care i-a dat-o concurentului meu [...] nu puteam izbîndi" — Scarlat Lambrino mărturisea, în martie 1932: „Îi sunt nespus de îndatorat și îmi pare rău că are dreptate să fie supărat pe mine fiindcă articolul lui Giurescu a apărut îndată după aceea" [19]; și, cum tocmai atunci era vorba ca B. Munteanu să publice un articol în „Europe Centrale", Lambrino adaugă aceste rînduri deosebit de semnificative pentru cunoașterea unor realități: „Ar veni tocmai la vreme, fiindcă N. Iorga este profund amărît de articolul lui Giurescu, care a apărut în Rev[ista] Ist[orică] Rom[ână]. Am căutat în toate chipurile să-l împiedic pe Giurescu să-l publice, dar n-a fost chip. Cînd m-am dus la N. Iorga să-l mulțumesc de numirea mea, m-a făcut de două parale. Deși nu apăruse Revista, aflase de la tipografie conținutul articolului și am fost silit să am o explicație cu el. Îți spun drept că eram într-o jenă groaznică după îndatorirea făcută; eram, însă, cu sufletul împăcat, fiindcă îmi făcusem datoria să mă opun la publicare. De aceea, articolul d-tale, în care îți recunoști meritele pe care Giurescu le trece sub tăcere și care va avea o altă

[15] Basil Munteanu, *op. cit.*, p. 418.
[16] *Ibidem*, p. 425.
[17] *Ibidem*, p. 431—432; subl. ns.
[18] *Ibidem*, p. 432—433; subl. ns.
[19] *Ibidem*, p. 491.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răspîndire decît a revistei noastre, îl va consola de neplăcerea suferită aici în ţară şi cred că-ţi va fi recunoscător" [20].

O atitudine rezervată faţă de întinsa critică pe care C. C. Giurescu a făcut-o cărţii lui Iorga, *Istoria românilor şi a civilizaţiei lor* (ed. rom.. Bucureşti. 1930) în paginile „Revistei Istorice Române" (1931—1932) pare să fi manifestat şi P. P. Panaitescu şi Gh. I. Brătianu. Pentru poziţia celui dintîi, găsesc sugestive aceste cuvinte dintr-un răspuns dat în 1932 lui Stoica Nicolaescu: „Dar, din nefericire, în publicistica românească se găsesc diletanţi şi nepregătiţi, care cred că le mai este îngăduit. din cauza lipsei unui mediu ştiinţific solid, să treacă drept oameni de ştiinţă şi să critice fără scrupulul unui autocontrol. *Impotriva acestora în primul rînd am pornit mişcarea de la această revistă*" [21]. Propunîndu-l, în mai 1934, ca membru corespondent al Academiei Române, N. Iorga îi lăuda tocmai „acel spirit de linişte şi cuviinţă, fără care colaborarea cu noi devine imposibilă" [22]. De altfel, Panaitescu însuşi îşi va defini atitudinea din aceşti ani, cu prilejul răspunsului dat în 1936 lui N. Iorga în legătură cu monografia despre Mihai Viteazul: „Am crezut întotdeauna că menirea aşa de grea a unui cercetător al trecutului nu se poate împlini decît creindu-ţi în jurul muncii tale o atmosferă de linişte şi de seninătate şi de aceea am stat deoparte de anume polemici..." [23].

În ceea ce-l priveşte pe Gh. I. Brătianu, raporturile sale cu N. Iorga în perioada 1930—1937 [24] — în iunie 1935 va fi propus de Iorga pentru un loc de membru activ la Academia Română — oferă suficiente indicii pentru concluzia că nici el nu împărtăşise atitudinea colegului său, dar, cum a mărturisit-o însuşi în 1938, n-a înţeles să rupă „o solidaritate care se afirmase şi pe alt plan" [25]. Tocmai destrămarea acestei solidarităţi va aduce modificările din conducerea „Revistei Istorice Române", în anii 1938—1940 [26], marcînd şi sfîrşitul „şcolii noi".

*

Este evident, faţă de toate acestea, că pentru a scrie istoria „şcolii noi", pntru a delimita rolul şi însemnătatea ei, trebuie cercetate, în primul rînd, *împrejurările* în care ea s-a închegat şi s-a afirmat, plasate, bineînţeles, în contextul evoluţiei ştiinţei istorice româneşti, *dar şi în cel al curentelor istoriografice europene* din anii care au succedat primului război mondial, perioadă în care şi-au făcut studiile — în ţară şi peste hotare, *în primul rînd în Franţa* — cei trei fruntaşi ai „şcolii noi": Gh. I. Brătianu (n. 1898), P. P. Panaitescu (n. 1900) şi C. C. Giurescu (n. 1901). Trebuie studiate, apoi, personalitatea fiecăruia dintre aceştia, legăturile personale care îi unqau, raporturile existente între ei şi N. Iorga, adevărat *spiritus rector* al istoriografiei româneşti din acei ani. Iar întreaga cercetare trebuie să aibă necontenit în vedere condiţiile de ordin politic, economic, social şi cultural ale României din perioada cuprinsă între împlinirile anului 1918 şi tragediile anului 1940.

Dacă cercetarea cadrului general al vieţii interne româneşti ori cea a evoluţiei istoriografiei noastre din perioada interbelică nu prezintă probleme deosebite, acestea apar, în schimb, cînd e vorba de cunoaşterea vieţii şi activităţii fruntaşilor „şcolii noi". Bibliografia

---

[20] *Ibidem.*

[21] *RIR*, II, 1932, p. 103; subl. ns.

[22] *AAR*, Dezbateri, LIV, 1933—1934, p. 110.

[23] P. P. Panaitescu, *Şcoala nouă de istorie. Un răspuns*, Bucureşti, 1936, p. 1.

[24] Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 11—16 şi scrisorile care se publică în acest grupaj. V. şi Valeriu Râpeanu, *op. cit.*

[25] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 517, n. 209 şi, în acest grupaj, p. 359.

[26] În *Amintirile* sale, C. C. Giurescu va scrie: «Faptul se explică prin unele divergenţe de păreri, dar mai ales prin împrejurarea că, între timp, aproape fiecare membru al comitetului de direcţie îşi întemeiase o revistă proprie. Astfel, Cartojan avea „*Cercetări literare*", Scarlat Lambrino, *Istros*, Victor Papacostea, *Balcania*, Al. Rosetti, *Bulletin linguistique*, G. M. Cantacuzino, *Simetria*» (p. 286). De fapt, însă, ponderea mare au avut-o divergenţele, căci revistele menţionate au început să apară încă din 1933 („Bulletin linguistique") şi 1934 („Cercetări literare" şi „Istros"), fără să afecteze colaborarea din Comitetul de direcţie („Balcania" şi „Simetria" au început să apară din 1938).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

critică a „Revistei Istorice Române" [27] pune la îndemînă acea radiografiere a preocupărilor şi orientărilor grupului, absolut necesară pentru reconstituirea istoriei lui. Bibliografii s-au publicat şi pentru scrierile lui Gh. I. Brătianu [28], C. C. Giurescu [29] şi P. P. Panaitescu [30], dar ele sînt incomplete. Nu există o bibliografie a articolelor care au apărut în anii marii polemici în jurul „şcolii noi", în revistele ştiinţifice, ca şi în presa cotidiană. Cu excepţia *Amintirilor* lui C. C. Giurescu, întrerupte după primul volum, nu s-au dat la iveală mărturii memorialistice. Nici mărturiile epistolare — existente, totuşi, în arhive publice şi private — nu au fost pînă acum (cu excepţia menţionată) valorificate. Arhivele nu au fost încă întrebate nici pentru cariera universitară şi activitatea ştiinţifică a celor trei istorici, nici pentru prezenţa lor la Academia Română sau în alte instituţii culturale ale ţării. Fără îndepărtarea acestor lacune, nu se va putea scrie o istorie a „şcolii noi". Este o întreprindere la a cărei realizare *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"* doreşte să-şi aducă partea sa de contribuţie — după studiile consacrate, în paginile sale, lui Gh. I. Brătianu [31], C. C. Giurescu [32] şi P. P. Panaitescu [33] — prin publicarea de documente.

Acest prim grupaj de mărturii documentare este rezultatul unor investigaţii (avînd, iniţial, alte ţinte) în corespondenţa lui N. Iorga şi a lui P. P. Panaitescu — ambele fonduri păstrate la Secţia de Manuscrise a Bibliotecii Academiei — şi în arhiva universităţii ieşene, aflată la Arhivele Statului din Iaşi. Scrisorile şi actele — care, cu cîteva excepţii, se publică acum pentru întîia oară — ilustrează raporturile celor trei istorici cu N. Iorga, dar şi raporturile existente între ei, precum şi activitatea lui Gh. I. Brătianu ca profesor la Universitatea Mihăileană (mai apoi Universitatea „Al. I. Cuza") din Iaşi, activitate înfăţişată într-un mod unilateral şi tendenţios în amintirile unui fost coleg de profesorat universitar [34]. Trebuie relevată străduinţa lui Brătianu de a susţine şi promova, în cadrul Facultăţii de Litere, elemente de valoare, ca Andrei Oţetea şi Paul Nicorescu, dorinţa sa de a impulsiona cercetările istorice şi de a le conferi noi dimensiuni, prin organizarea *Institutului de Istorie Generală* (1935) şi prin aducerea lui Franz Babinger, în noiembrie 1937, la Universitatea din Iaşi, unde se va organiza, la începutul lui 1940, *Institutul de Turcologie*, sub conducerea aceluiaşi orientalist german. Documentele culese din arhiva Universităţii pun, deasemeni, în evidenţă, o realitate asupra căreia Brătianu însuşi atrăsese atenţia încă din 1941, mărturisind că era conştient „de faptul că activitatea desfăşurată la Universitatea din Iaşi, unde am fost profesor timp de 17 ani [1.XI.1923 — 1.X.1940 — *n.n.*], a fost întreruptă, mai ales după 1930, în vremea cînd eram reţinut alături de obligaţiuni parlamentare şi politice" [35].

În ceea ce priveşte corespondenţa, alcătuitorii acestui grupaj au încredinţat redacţiei mai multe documente decît acelea care văd acum lumina tiparului; între cele care — din motive de spaţiu — nu figurează în grupajul de faţă, se află şi piese de cel mai mare interes. Alăturîndu-li-se altele, depistate ulterior, ele vor îngădui continuarea tipăririi acestei serii de mărturii documentare despre „şcoala nouă" de istorie şi protagoniştii ei În această intenţie, adresăm un apel tuturor celor care deţin asemenea mărturii, pentru a le comunica redacţiei *Anuarului*, spre publicare. Ne va interesa, astfel, tot ceea ce priveşte formarea celor trei mari istorici români menţionaţi, activitatea lor ştiinţifică şi didactică,

---

[27] Paul Cernovodeanu, *Revista Istorică Română 1931—1947. Bibliografie critică*, Bucureşti, 1977.

[28] Gheorghe I. Brătianu, *Memoriu de studii şi lucrări 1916—1941*, Bucureşti, 1942; *Les écrits de G. I. Brătianu*, Paris, 1983.

[29] *La bibliographie des oeuvres du professeur Constantin C. Giurescu*, în *RRH*, 3/XI, 1972, p. 547—563; Ştefan Andreescu, *Le 75-e anniversaire de l'académicien Constantin C. Giurescu*, în *RRH*, 2/XVI, 1977, p. 375—379.

[30] Alcătuită şi publicată de Dan Zamfirescu, în *Rsl*, XI, 1965 şi reluată în volumul *Contribuţii la istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1981, p. 230—240.

[31] Pompiliu Teodor, *Gheorghe I. Brătianu — istoricul. I. Dimensiunile operei*, în *AIAI*, XX, 1983, p. 233—247.

[32] Al. Zub, *Constantin C. Giurescu; perspectivă istoriografică*, în *AIAI*, XVI, 1979, p. 489—500.

[33] Ştefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii*, cit.

[34] Iorgu Iordan, *Memorii*, II, Bucureşti, 1977.

[35] Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 3—4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relaţiile existente *între ei*, ca şi cele dintre ei şi cei din jurul lor, împreună cu toate implicaţiile în viaţa culturală şi politică a României interbelice. Scrisori, acte de arhivă, însemnări, manuscrise reflectînd concepţiile şi metodele ştiinţifice care au caracterizat „şcoala nouă" de istorie, contribuţii şi semnalări bibliografice — toate acestea îşi vor putea găsi locul în paginile *Anuarului* nostru.

Din dorinţa de a păstra şi individualitatea contribuţiilor din care s-a închegat acest prim grupaj, s-a păstrat ordonarea lor pe fonduri, în chipul comunicat de cei care le-au culeş din arhive. Selectarea şi uniformizarea textelor, cea mai mare parte a notelor şi pregătirea întregului material pentru tipar ne aparţin.

Ştefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. DIN CORESPONDENȚA LUI N. IORGA

DOCUMENTE COMUNICATE DE

DE

PETRE ȚURLEA

1. Gheorghe I. Brătianu către N. Iorga *

1

Iași, 15.IV.1916

Mult stimate Domnule Iorga,

Nu mă așteptam ca mica mea încercare să fie atît de favorabil apreciată și nu știu cum să vă mulțumesc pentru propunerea D[omniei] voastre de-a o tipări în „Revista Istorică" [1].

Aș primi îndată cu cea mai mare plăcere, dar cred că e bine să consult pe tatăl meu înainte de-a face acest pas, deoarece știu că nu i-ar conveni să dau ceva la lumină fără voia lui. I-am și scris despre aceasta, și, în așteptarea răspunsului, vă rog să primiți, dimpreună cu cele mai călduroase mulțumiri pentru toată atenția atît de binevoitoare ce mi-ați arătat-o, asigurarea recunoștinței și respectului ce vă păstrez.

Gheorghe I. Brătianu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 258, f. 136.

2

Iași, 22/III/[19]19

Domnule Profesor,

Profit de ocazia pe care mi-o dă D[omnu]l Bogrea pentru ca să vă mulțumesc de toată bunăvoința ce mi-ați arătat-o în timpul din urmă — atît în ce privește studiul din Revista Istorică [2], cît și în privința articolului din Neamul Românesc. Chiar dacă n-aș fi cunoscut de mai de mult ajutorul binevoitor pe care l-ați dat întotdeauna tineretului, încă n-aș fi putut pomeni vitejia de la Pîrîul Boghii decît într-un ziar care să fi fost al neamului întreg — cum este al D[omniei] voastre.

Sper de-altfel să vă pot aduce mulțumiri mai de-a dreptul în curînd, dacă voi putea veni după Paști la București.

Aștept cu nerăbdare să-mi isprăvesc dreptul aici, ca să pot începe o muncă serioasă la toamnă — nădăjduiesc supt direcțiunea D[omniei] voastre. Pînă atunci vă rog să primiți expresiunea celor mai bune sentimente de respect și recunoștință.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 278, f. 497—498.

---

* Primele patru scrisori au fost publicate pentru prima dată în revista „Magazin istoric", nr. 5/XVII, 1983, p. 25—27, cu însemnări relative și la relațiile dintre I. I. C. Brătianu și N. Iorga.

[1] Gh. I. Brătianu, *O oaste moldovenească acum trei veacuri. Răscoala boierimii împotriva lui Ștefan Tomșa*, în *RI*, II, 1916.

[2] In anii 1918—1919, Gh. I. Brătianu a publicat în revista condusă de N. Iorga două articole: *O carte de judecată a lui Vasile vodă Lupu* și *Lupta de la Baia după izvoare ungurești.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3

12/III/[19]20
Paris, 15 R[ue] Gay Lussac (V-éme)

Domnule Profesor,

Voiam să vă scriu mai de mult, mai cu seamă fiindcă nici n-am avut vreme să vă văd la plecarea mea din Bucureşti. Am fost însă îndeajuns de ocupat, întîi cu găsirea locuinţii, pe urmă cu orientarea prin mulţimea cursurilor, de aici, ca să-mi scuzaţi întîrzierea.

După primele impresii de zăpăceală, am început să mă descurc mulţumită şi unui fost elev al D[umnea]voastră, D[omnu]lui Marinescu[3], ale cărui sfaturi şi îndemnuri mi-au fost de cel mai mare folos. Şi cu acest prilej, am putut, odată mai mult, să constat pregătirea superioară pe care o au cei ieşiţi din şcoala D[omniei] voastre. E pentru mine, începător, o adevărată satisfacţie naţională să văd că la Chartes un Român, pregătit la Bucureşti de profesori români, e mult mai tare în istoria generală a Apusului decît toţi Francezii de acolo. De altfel, studenţii francezi sunt de o necrezută slăbiciune şi neştiinţă în tot ce priveşte lumea de dincolo de graniţă. De abia se mai descurcă în istoria Angliei, dar trecutul Germaniei, Italiei şi Austriei nu-i interesează cîtuşi de puţin. Nu mai vorbesc de noi, sau de Slavi — „pays en marge de l'Europe"; D[omnu]l Jordan (dacă nu mă înşel a lucrat cu D[umnea]voastră în arhivele Vaticanului) care face aici cursul de Istoria Evului Mediu german şi italian a rămas, în ce priveşte Istoria Românilor, la prima ediţie a Istoriei lui Xenopol (Descălecarea lui Radu Negru, în anul de la Hristos 1290 etc., etc.). Mai mult ca oricînd, se simte nevoia unei cărţi franceze care să împrospăteze cunoştinţele celor de aici.

În schimb sunt foarte mulţumit de cursurile D[omnu]lui Lot, ale cărui lecţii la [École Pratique des] Hautes-Etudes alcătuiesc o pregătire serioasă pentru cunoaşterea instituţiilor medievale.

Îmi pare foarte rău că-aţi renunţat la cursurile de istorie bizantină ce voiaţi să le faceţi la Collège de France, şi sper că împrejurările vă vor îngădui să înfăptuiţi acest proiect — dacă nu anul acesta, măcar anul viitor.

Dacă vă pot fi aici de vre un folos, vă rog să mă consideraţi totdeauna la dispoziţia D[umnea]voastră. Aş fi foarte fericit să pot îndeplini măcar cît de puţin ceea ce consider ca o datorie de recunoştinţă.

Primiţi, vă rog, asigurarea celei mai respectuoase consideraţiuni.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 285, f. 1—2.

4

Bucureşti, 6 oct[ombrie] 1920

Domnule Profesor,

Scopul acestei scrisori este să vă mulţumesc, nu atît pentru publicarea în Revista Istorică a informaţiilor prea sumare ce vi le trimisesem[4], ci mai cu seamă pentru îndreptarea lor. Scriind în grabă, îmi scăpaseră din vedere unele presupuneri cu totul neîntemeiate, a căror suprimare nu putea fi decît binevenită.

Sper să vă văd la Bucureşti înainte de a mă întoarce la Paris şi vă rog să primiţi, cu viile mele mulţumiri, asigurarea respectuoasei mele consideraţiuni.

Gh. Brătianu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 286, f. 242.

5

Paris, 14.XII.[1]920

Domnule Profesor,

Aflu prin Marinescu că plecaţi la 29 Dec[embrie]; de altfel D[omnu]l Roques[5] îmi spusese că veţi începe cursurile D[umnea]voastră la 4 ianuarie. Mă grăbesc deci să vă scriu, dorind ca scrisoarea să ajungă înainte de plecarea D[umnea]voastră.

---

[3] Istoricul Constantin Marinescu.

[4] In 1920, Gh. I. Brătianu a publicat în „Revista Istorică" două articole: *Piatra de mormînt a lui Negru Vodă* şi *Săpăturile de la Curtea de Argeş.*

[5] Filologul francez Mario Roques, bun prieten al lui N. Iorga.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Voiam de mult să vă rog să ne trimiteți cîteva fotografii sau desenuri privitoare la săpăturile de la Curtea de Argeș ; am făcut asupra acestei chestiuni o notiță în limba franceză, pe care D[omnu]l Roques a și făgăduit să mi-o publice[6]. D[omnu]l Diehl ar vrea să facă, asupra aceluiași subiect, o comunicare la „Académie des Inscriptions" ; lipsește însă esențialul : fotografiile mormintelor și a[le] lucrurilor găsite. Știu că D[omnul] Drăghiceanu își păzește comoara ca un Cerber — dar D[umnea]voastră n-ar putea să vă refuze acest lucru. De altă parte, fiind vorba de lucruri occidentale, poate că n-ar fi rău ca specialiștii de aici să-și dea părerea, în deplină cunoștință de cauză.

Nu m-am putut întîlni cu D[omnu]l Corbeau sau Le Corbeau[7], și mărturisesc că am întîlnit foarte greu un exemplar al cărții D[umnea]voastră. De vînzare nu-i nicăieri. Se distribuie în chip misterios cutare ofițer de la Școala de Război posedă — zice-se — zece exemplare, dar profesori universitari nu reușesc s-o descopere. Toată lumea o cere și nimeni n-o găsește. Nădăjduim cu toți că sosirea D[umnea]v[oastră] va rezolvi și această problemă. Așteptînd cu nerăbdare acest moment, vă rog să primiți asigurarea respectuoasei mele considerațiuni.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 302, f. 485—486.

6

Paris, 28 iunie 1921

Domnule Profesor,

În mijlocul examenelor, am aflat prea tîrziu de aniversul ce s-a sărbătorit, cu prilejul celor cincizeci de ani ce i-ați împlinit.

Felicitările deși întîrziate nu sunt totuși mai puțin sincere și vii. Vă doresc din suflet încă mulți, mulți ani, pentru cel mai mare bine și folos a[l] științei și-a[l] țării.

Vă rog să prezentați respectele mele D[oam]nei Iorga, și să primiți asigurarea simțămintelor de respect și devotament ce vă păstrez.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 291, f. 224.

7

Iași, 27.X.[1]923

Domnule Profesor,

Am întîrziat cu răspunsul anume ca să vă pot da relațiuni precise despre D[omnu]l Popa[8], care de altfel îmi spune că v-a scris și direct.

D[omnia] sa este pe cale de a se însura și dorește să aibă posibilitatea de a locui cu soția lui, fără a pierde dreptul de a figura printre membrii Școalei din Fontenay. Mi-am permis să-i amintesc de cazul prietenului meu Rosetti[9], fiind deplin încredințat că D[umnea]voastră veți găsi lesne formula cea mai bună în ce privește această situație.

Voi fi peste cîteva zile la București unde mă chiamă diferite chestiuni privitoare la expropiere, și aș fi foarte fericit să vă pot găsi, ca să vă pot arăta corectura „Vicinei"

---

[6] A apărut în „Revue Archéologique" din 1921, sub titlul *Les fouilles de Curtea de Argesh.*

[7] Adrien Le Corbeau, „bizarul româno-francez", însărcinat de A. Blank să editeze lucrarea lui N. Iorga, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, cheltuielile urmînd a fi suportate de Banca Blank, ceea ce a adus discuții aprinse pînă în Adunarea Deputaților și în presă ; cf. N. Iorga, *O viață de om, așa cum a fost*, București, 1972, p. 540.

[8] N. I. Popa, viitor profesor la Universitatea din Iași, pe atunci membru al Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses. V. și Valeriu Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, București, 1982, p. 357—361.

[9] Alexandru Rosetti, și el fost membru al Școlii Române.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(partea I-a) ce urmează să apară în Buletinul Secțiunii Istorice [10]. Am publicat și cîteva documente (38 în total) cari privesc legăturile comerciale dintre Pera, Caffa și Vicina în anii 1281 și 1289. M-am folosit foarte mult de două studii ale profesorului rus Kulakovskij, tipărite în „Vizantiskij Vremennik", ceea ce m-a silit să învăț rușește. Nu pot spune că citesc curent, dar totuși am reușit să mă descurc.

Aveți vre-o știre de la Marinescu? Aș fi bucuros să-l întîlnesc, ca să-i comunic cîteva lucruri ce-l interesează de aproape.

În speranța că voi putea să vă văd la București, vă rog să primiți asigurarea respectuoasei mele considerațiuni.

Gh. I. Brătianu

Vă rog încă odată să scuzați întîrzierea răspunsului — dar m-am întors de la Sinaia de-abia de zece zile și n-am putut găsi imediat de D[omnu]l Popa.

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 306, f. 108—109.

8

Iași, 19.XII.1923

Domnule Profesor,

Vă trimit, împreună cu cele mai bune urări de Sf. Nicolae, două extrase din „Vicina" și „Revue archéologique" [11]. Speram să viu la București mai curînd, ceea ce m-a făcut să tot amîn această scrisoare.

Am început cursul de istoria universală, ca suplinitor, acum o lună; tulburările studențești, stîrnite de aniversarea unei zile nefaste, n-au reușit de astă dată să întrerupă activitatea Facultății. De altfel la Litere e liniște — focarul de dezordine este — ca și aiurea — Dreptul. Lucrurile par însă că încep să se potolească și acolo.

Voi veni negreșit la București săptămîna viitoare, și-mi voi permite să vă arăt lecția de deschidere — cît și planul ce l-am urmat pînă acum la curs și la seminar. Începutul a fost greu, ca totdeauna, lipsă totală de experiență, glas indistinct, pronunțarea prea repede, diviziune proastă a materiei, deoarece nu știam de loc ce poate intra în cadrul unei ore de curs. Cîteva din aceste imperfecțiuni s-au mai îndreptat de atunci și sper că se vor atenua cu vremea. Studenții au multă bunăvoință și un dor de muncă serioasă, care e foarte apreciabil. Tulburările și „grevele" nu pornesc de la dînșii... Ar fi cazul să subliniem: caveant consules!

În speranța că voi putea să vă găsesc la București săptămîna viitoare, vă rog să primiți, cu cele mai bune urări, asigurarea respectuoasei mele considerațiuni.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 306, f. 508—509.

9

Domnule Profesor,

Mi-a părut foarte rău că nu v-am putut vedea la trecerea mea prin București, deoarece țineam să vă mulțumesc personal pentru marea cinste ce mi-ați făcut-o, numindu-mă membru corespondent al Comisiunii Monumentelor Istorice. Adresa oficială mi-a ajuns cu oarecare întîrziere, fiind trimisă la Universitate. Voi căuta să-mi dau toată silința ca să pot fi de folos acestei instituții, județele unde urmează s-o reprezint fiind foarte bogate în monumente de tot felul. Îmi permit să vă aduc încă odată, pe calea acestei scrisori, cele mai călduroase mulțumiri.

[10] A apărut sub titlul *Vicina*, I. *Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea*, în *BSHAR*, X, 1923.

[11] Cf. *supra*, notele 10 și 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mă pregătesc pentru Congresul de studii bizantine [12] — sper că D[omnu]l Marinescu a primit rezumatul pe care i l-am trimis. O să fac așa ca să nu trec de timpul obișnuit pentru asemenea comunicări permițîndu-mi să dezvolt pe urmă, pentru publicare, unele chestiuni ce voi fi nevoit a le atinge numai în treacăt.

După întreruperea pricinuită de o boală nu tocmai grea dar totuși neplăcută, mi-am reluat cursul și seminarul, așteptînd ca publicarea catedrei vacante să vie să-mi lămurească situația.

La viitoarea mea călătorie la București, îmi voi permite să vă cer voie să consult cartea lui W. Miller, „Essays an the Latin Orient", care după cîte știu, nu se află în țara aiurea decît la D[umnea]voastră. Este un studiu asupra familiei Zaccarias, care interesează de aproape subiectul comunicării anunțate [13].

Sperînd că vă pot găsi, vă rog să primiți, cu viile mele mulțumiri, asigurarea osebitei și respectuoasei mele considerațiuni.

Gh. I. Brătianu

Iași, 20 martie 1924

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 316, f. 88—89.

10

Dieppe, 65 Boul[evard] de Verdun,
25 aug[ust] 1925

Domnule Profesor,

Vă trimit alăturat un articol al D[omnu]lui M. Lascaris [14], din Corfu, un fost coleg de licență la Paris. D[omnia] sa pregătește teza de doctorat la Belgrad asupra relațiilor dintre Sîrbi și Bizantini în sec[olul al] XIII-lea și al XIV-lea, care cred că nu va fi fără interes pentru istoria noastră.

Articolul care mi-l trimite aduce contribuțiuni, care mi-au părut interesante, asupra unui aer din tezaurul de la Putna. O să vedeți desigur mai bine decît oricine cărei publicații istorice românești i se potrivește mai bine. Autorul ar dori să rămîie textul francez, de aceea îmi permit a crede că ar fi la locul lui în numărul viitor din „Revue Historique du Sud-Est Européen" — dacă mai e loc — afară numai dacă ar putea apare așa cum este în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice". Dar desigur o să hotăriți cu mai multă competință decît oricine, în această materie. D[omnu]l Lascaris ar mai dori și 50 de extrase — pe socoteala lui, bineînțeles — cari i se vor putea trimite la Corfu, unde se află acum, ori mai degrabă la Belgrad, unde cred că are intenția să stea la iarnă.

Sunt în Franța de vreo zece zile și lucrez la „introducerea" ediției de documente genoveze, care îmi dă mult de lucru, fiind nevoit să reiau unele chestiuni mai mult juridice decît istorice, ceea ce întîrzie redactarea lucrării principale pe care speram s-o pot termina astă toamnă. Așa voi fi fericit să mîntui volumul „Actelor din Pera și Caffa" [15] care va fi

---

[12] Primul Congres internațional de studii bizantine, ținut la București, în aprilie 1924, la care „tînărul istoric Gheorghe Brătianu, abia întors de la studiile făcute în Paris, dădea cele dintîi concluzii privitoare la Pera, culese din cercetările sale privitoare la comerțul Levantului" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 657). Comunicarea, intitulată *La colonie génoise de Péra à la fin du XIII-e siècle* (informație Lucian Nastasă) a rămas nepublicată, fiind utilizată în studiile ulterioare.

[13] Tot în legătură cu un împrumut de cărți din biblioteca lui N. Iorga este și biletul trimis de Gh. I. Brătianu la 3 decembrie 1926, din Iași, anunțînd apropiata restituire (BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 329, f. 151).

[14] M. Lascaris (1903—1965), viitor profesor la Universitatea din Salonic, a fost autorul unor contribuții prețioase la istoria românească. Lista scrierilor sale începe tocmai cu articolul menționat în scrisoarea lui Brătianu, publicat în 1925 în „Revue Historique du Sud-Est Européen", la care va colabora pînă în 1944 (cf. Charalambos K. Papastathis, *Bibliographie de Michel Th. Lascaris*, în *BS*, 18, 1977, p. 179—198).

[15] A apărut în 1927, la București, sub auspiciile Academiei Române, sub titlul *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle*, operă considerată un model al genului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

destul de gros, ca să mă apuc apoi de „Istoria comerțului genovez" [16]. Lucrul început nu trebuie părăsit, deși recunosc că sunt încă prea puțin pregătit pentru un subiect așa de întins.

Sper că ați avut la Văleni cursuri de vară interesante și că voi putea să vă văd la întoarcerea în țară, în octombrie.

În speranța că nu v-am deranjat prea mult cu această chestiune vă rog să primiți asigurarea respectuoasei mele considerațiuni.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 323, f. 133—134.

11

[1926]

Domnule Profesor,

Îmi permit să vă trimit o dare de seamă pentru viitorul număr al „Buletinului" — rugîndu-vă să procedați ca de obicei, așa cum veți crede de cuviință. Îmi pare foarte rău că nu v-am găsit și sper totuși că voi putea să vă văd la Văleni luna viitoare, dacă mai trec prin București.

Prezentați, vă rog, respectuoasele mele saluturi Doamnei Iorga și primiți încredințarea respectuoasei mele considerații.

Gh. I. Brătianu

BARSRS, Corespondența N. Iorga, vol. 338, f. 171.

12

3.V.[19]29

Domnule Profesor,

Îmi pare grozav de rău că nu pot pleca; în ultimul moment, soția mea a fost așa de suferindă, încît doctorii au oprit cu desăvîrșire plecarea. Dacă e mai bine peste cîteva zile, voi încerca să vă prind din urmă și să ajung măcar la ultimele ședințe ale Comitetului [17].

Vă rog să arătați D[omnu]lui Lhéritier [18] regretul meu de-a nu putea lua parte din primele zile la lucrările D[umnea]voastră și să primiți împreună cu respectuoase omagii pentru Doamna Iorga, asigurarea celor mai devotate sentimente.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 350, f. 96.

13

Iași, 21.IX.[19]29

Mult stimate Domnule Profesor,

Vă trimit cu foarte mare întîrziere exemplarul pe care vi-l făgăduisem — de-abia ieri am primit de la Geuthner volumele ce-mi aparțin [19]. Tot așa de tîrziu sosește și articolul

[16] A apărut în 1929, la Paris, la editura Geuthner, sub titlul *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle.*

[17] Comitetul Internațional al Studiilor Istorice — în care Gh. I. Brătianu fusese cooptat din 1926 — își deschidea lucrările la Veneția, la 6 mai 1929; în perioada 4 mai — 1 iunie 1929, Gh. I. Brătianu s-a aflat în concediu de la catedră, pentru a participa la aceste lucrări (Arh. St. Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", fond Rectorat, 7/1926, f. 213 — comunicat de Lucian Nastasă).

[18] Michel Lhéritier, secretarul general al Comitetului Internațional al Studiilor Istorice.

[19] Cf. *supra*, n. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru „Revue historique" — sper totuși că îl veți mai putea utiliza pentru numărul viitor și că nu e prea voluminos. Întîmplarea a făcut să dau peste aceste note ale lui Peyssonnel [20] cari mi s-au părut interesante, deși, firește, sunt foarte departe de domeniul meu obișnuit.

Cu acest prilej vă rog să primiți încă odată expresiunea întregii mele recunoștințe pentru prețioasele îndrumări cari m-au călăuzit încă de la începutul cercetărilor la Genova (și de cari sper să mă folosesc și mai departe), precum și a sentimentelor de devotament și respectuoasă considerațiune ce vă păstrez.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 357, f. 318.

14

București, 3.X.[1]930

Domnule Profesor,

Mi-a părut foarte rău deunăzi că nu v-am recunoscut decît în clipa în care mașina D[umnea]voastră trecea înainte spre Turtucaia. Pe acest drum întîlnirea era pentru mine neașteptată și sper că n-ați fost chemat în aceste părți de vre-o știre îngrijitoare privind familia D[umnea]voastră. Știu că ați avut în vremea din urmă mari necazuri în această privință și nădăjduiesc că aveți acum vești mai bune.

Aflu că nu veți fi la București decît Marți, și cum nu știu dacă voi fi și eu acolo înainte de plecarea D[umnea]voastră la Atena [21], îmi permit să vă las această scrisoare, cu rugămintea de-a examina chestiunile amintite și de a-mi da, la întoarcere, sfatul și sprijinul D[umnea]voastră.

Cînd am fost astă-vară la Țebea, la mormîntul lui Avram Iancu, cu cîțiva prieteni din Ardeal, am fost indignați de starea mormîntului și de faptul că creșteau pe el buruienile, într-o totală lipsă de îngrijire. Am luat atunci inițiativa așezării unei lespezi care să acopere mormîntul și să-i dea o înfățișare mai vrednică de memoria acestui mare luptător. Prietenul meu Gheorghe Cantacuzino a desenat-o și a pus-o în lucru [22]. (Alăturat găsiți fotocopia ei.) Rugîndu-vă și ca președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice, să încuviințați așezarea ei la Țebea, sper că veți putea primi să prezidați această ceremonie la o dată ce rămîne să o stabilim, la sfîrșitul lunei. Cred că nu e nevoie să precizez că această manifestare n-are și nu poate avea un caracter politic.

Totodată, îmi permit să vă amintesc și un alt prilej de comemorare, a cărei inițiativă nu poate aparține altuia decît D[umnea]voastră. În această toamnă se împlinesc șase veacuri de la înfrîngerea lui Carol Robert care e, de fapt, întîia mare biruință a istoriei noastre militare. Comemorări de această însemnătate și de această vechime (1330—1930) sunt rare în trecutul nostru și nu pot decît să ne întărească prestigiul în ochii vecinilor. Ori unde ați crede de cuviință — la Academie sau la Universitate — această comemorare se impune și sunteți singurul în măsură de a-i da întreaga sa valoare.

Dorindu-vă o călătorie plăcută, vă rog să primiți încredințarea acelorași sentimente de aleasă și devotată prietenie.

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 361, f. 296.

15

Str. Dr. Kalinderu, 18
Telefon 3-57-40

Scumpe Domnule Profesor,

Plecînd azi dimineață, am uitat să vă las rîndurile ce mi le-ați cerut, în legătură cu propunerea ce intenționați să o faceți la Academie [23].

[20] *Les observations de M. de Peyssonel en 1777*, în *RHSEE*, VI, 1929.

[21] Iorga a lipsit din țară în perioada 9—27 octombrie 1930, pentru a participa la lucrările celui de-al III-lea Congres de Studii Bizantine (cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 856).

[22] Despre această excursie, din iulie 1930, v. și Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, I, București, 1976, p. 258.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ce mă priveşte, îmi rămîne o satisfacţie deosebită faptul că v-aţi gîndit D[omnia] voastră să faceţi această propunere. Mă folosesc însă de acest prilej pentru a vă încredinţa că dacă voi fi ales în urma recomandării ce o veţi face, voi accepta alegerea, nu numai ca pe o onoare, ci ca o nouă obligaţiune pe tărîmul unei activităţi ştiinţifice, în care mi-aţi arătat întotdeauna atîta bunăvoinţă.

Primiţi, vă rog, încă odată asigurarea celor mai alese şi prieteneşti sentimente.

22.V.[19]35 Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 419, f. 98.

16

Str. Dr. Kalinderu, 18
Telefon 3-57-40

Scumpe Domnule Profesor,

Aflînd, la întoarcerea mea de la Iaşi, de discuţia care a avut loc alaltăieri la Academie, ţin să vă exprim încă odată toată mulţumirea ce o am că aţi stăruit să faceţi propunerea în ce mă priveşte.

În aceste împrejurări, trebuie însă la rîndu-mi să stăruiesc în a vă ruga să nu mai repetaţi propunerea în şedinţa de astăzi. Îmi e destulă satisfacţie faptul că aţi luat această iniţiativă; judecata altora, cari par a avea în vedere cu totul alte criterii, nu mă mai poate interesa. Vă rog deci încă odată să nu mai faceţi propunerea pentru mine la locul vacant al Secţiunii istorice.

Vă rog să primiţi, şi cu acest prilej, cu cele mai vii mulţumiri, încredinţarea celor mai alese şi prieteneşti sentimente.

24 V.[19]35 Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 419, f. 137.

2. Constantin C. Giurescu către N. Iorga

1

[1923]

Mult stimate Domnule Profesor,

Fiind bolnav în pat de mai mult de o săptămînă (gripă cu fenomene de bronşită), n-am putut revedea şi transcrie articolul pentru Buletinul Comisiei Istorice[24]. Dacă ni se aduce vreun prejudiciu numitei publicaţiuni, Vă rog să aveţi bunăvoinţa de a-mi acorda o păsuire de trei săptămîni, în care timp sper să mă restabilesc.

În ce priveşte locul la Şcoala din Paris, Vă rog, Domnule Profesor, să-mi comunicaţi dacă e vreun termen pînă cînd trebuie depusă petiţia şi memoriul justificativ.

Mulţumindu-vă, Vă rog să primiţi încredinţarea înaltului respect ce Vă păstrez.

Str. Berzei 49 C. C. Giurescu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 306, f. 334.

---

[23] Cei ce urmau să fie propuşi pentru un loc la Academie trebuiau să confirme anterior, în scris, că vor accepta alegerea. Cu privire la propunerea făcută de N. Iorga, la 22 mai 1935, vezi *Memoriile* sale, vol. VII, p. 254—255 şi *AAR*, Dezbateri, vol. LV, p. 141. Brătianu era *membru corespondent* al Academiei Române încă din 1928 şi va deveni *membru activ* în 1943, ca urmaş al lui N. Iorga.

[24] Este vorba, probabil, de articolul *O biserică a lui Vlad Ţepeş la Tîrşor, (BCMI*, XVII, 1924), pentru care v. şi *Amintiri*, p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2

[1923]

Mult stimate Domnule Profesor,

Vă sînt adînc recunoscător pentru deosebita grijă ce-mi purtați, interesîndu-vă, în repetate rînduri, de sănătatea mea. Sper ca în curînd să fiu restabilit și să vă pot mulțumi prin viu grai.

Vă trimit petiția pentru înscrierea printre candidații la locul de la Școala din Paris, rugîndu-vă s-o primiți deocamdată fără anexele respective constînd din lucrările publicate sau manuscrise, pe care le voi adăuga îndată ce sănătatea îmi va îngădui

Primiți încredințarea înaltului respect ce vă port.

C. C. Giurescu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 307, f. 11.

3

Mult stimate Domnule Profesor,

Țin din capul locului să vă mulțumesc pentru posibilitatea ce mi-ați dat a-mi completa studiile în capitala intelectuală a lumii și de a cunoaște un neam și un oraș, cu drept cuvînt, unice. Voiu căuta să utilizez timpul cît mai bine, spre a scoate maximum de foloase și spre a-mi plăti datoria ce am contractat față de școală și de stat.

Impresia ce mi-a făcut Parisul, unde m-am dus chiar de a doua zi a sosirii și pe care îl cercetez continuu e, după cum mă așteptam, grandioasă. Ceea ce m-a impresionat îndeosebi este felul cum Francezii au realizat principiile de perspectivă și armonie în arhitectură. Deși marile monumente și clădiri sînt — relativ — strînse la un loc, am avut totuși o impresie desăvîrșită de spațiu larg, de vastitate. Deocamdată vizitez monumentele, parcurile și în general orașul, lăsînd ca vizitarea muzeelor s-o fac mai tîrziu și mai pe îndelete. Am văzut pînă acum catedrala Nôtre-Dame, Panteonul, Luvrul, Le grand et le petit Palais, cartierul latin, arcurile de triumf, piețele și parcurile mai importante. Treptat-treptat sper să urmez și părțile mai îndepărtate și împrejurimile care după cît mi s-a spus, sunt admirabile.

De altfel, pot să le judec după Fontenay, care e foarte plăcut și oferă remarcabile însușiri pentru studiu. Școala mi-a făcut o impresie din cele mai bune, prin așezarea și modul confortabil, cochet chiar, în care e instalată. Mi s-a dat fosta cameră a lui Sauciuc, urmînd însă ca după plecarea lui Virgil Bogdan s-o ocup pe a lui. D[omnul] Ianculescu[25] mi-a dat o sumă de lămuriri, a refuzat însă să-i plătească cele trei sute de franci pe octombrie. Motivul invocat e că am primit bani de drum. I-am obiectat, fără succes însă, că Dumneavoastră mi-ați spus totuși că mi se vor plăti. E dreaptă această măsură?

Am început să lucrez la [Biblioteca] Națională iar cînd vor începe cursurile la [École Pratique des] Hautes-Etudes, voi audia pe acelea de paleografie și diplomatică. Paralel, am de gînd să fac și cercetări prin arhivele publice și acelea ale Ministerului de Externe. Cam acesta mi-e planul de lucru. Pe deasupra, bineînțeles, voi căuta să cunosc cît mai bine societatea franceză care îmi face o impresie deosebită, chiar din puținul ce am putut vedea pînă acum.

Primiți, domnul Profesor, încredințarea respectului ce vă păstrez.

C. C. Giurescu

26 octombrie 1923
Fontenay aux Roses

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 305, f. 362—363.

4

Mult stimate Domnule Profesor,

Am simțit o adevărată plăcere cînd, după cinci zile de călătorie, cu opriri în Cluj, de unde am luat pe colegul Georgescu-Tistu, și în Viena, am ajuns din nou la Școală, la

[25] Victor Ianculescu, subdirectorul Școlii Române.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fontenay. Am regăsit cu adevărată emoție mediul atît de prielnic studiului și atmosfera prietenească ce există între membrii școlii. Amintirea ei va constitui unul din punctele luminoase ale vieții. Mă simt dator să vă mulțumesc încă odată că mi-ați dat posibilitatea să petrec doi ani într-un astfel de mediu.

Vă trimit, odată cu această scrisoare, descrierea manuscriselor românești de la Biblioteca Națională [26]. Am adaos la urmă cîteva pagini despre traducerea greacă a lui Amiras și cea franceză a lui Genier. Îmi pare rău că a trebut să întîrzii peste prevederile mele și că nu v-am putut trimite această descriere ca să apară în numărul din septembrie din „Revue Historique". Rămîne acum să apară unde veți crede sau în numărul viitor din „Revue Historique" sau, dacă se poate, în „Mélanges", ca adaos la celelalte articole.

Am comunicat recomandarea ce mi-ați făcut în privința hîrtiei de scris pentru Liga Culturală. Domnișoara Brătescu a făcut pînă acum o duzină de en-tête-uri, inspirîndu-se după portretele din Hurmuzaki și din publicațiile dumneavoastră „Histoire des Roumains et de leur civilisation", „Grecs et Roumains" și „Polonais et Roumains". După cît mă pricep, a reușit să dea ceva interesant. De altfel le veți aprecia dumneavoastră singur.

În privința articolului trimes, vă rog, domnule Profesor, să dispuneți să se facă un număr oarecare de extrase (100 de pildă), costul lor privindu-mă. Conservatorul secției manuscriselor de la Biblioteca Națională, căruia i-am cerut anumite informații, mi-a spus că ar dori să aibă acest articol, mai ales că îndreaptă o eroare ce s-a strecurat în Catalogul Bibliotecii, cu privire la unul din manuscrisele românești.

Primiți, vă rog, domnule Profesor, încredințarea respectului ce vă port.

21 octombrie 1924 C. C. Giurescu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 317, f. 479—480.

5

Mult stimate Domnule Profesor,

Am fost în două rînduri la Casa Școalelor spre a da manuscrisul lui Bulat de care mi-ați vorbit înaintea plecării. Prima dată nu era secretarul Comisiei acolo ; a doua oară, după amănunțite cercetări, mi s-a spus că nu există nici un manuscris al domnului Bulat. Așadar nu am putut face referatul în chestie. Bulat, pe care l-am întîlnit ulterior, bănuiește că manuscrsul trebuie să fi rămas la dumneavoastră.

Am în schimb, însă, la mine lucrarea domnului Em. Vârtosu despre Tudor Vladimirescu. E o culegere de 46 scrisori inedite ale acestuia din urmă adresate mai toate visterului Alex. Filipescu-Vulpe în intervalul 20 Martie — 14 Mai 1821. Au fost descoperite în biblioteca domnului Constantin Basarab Brâncoveanu și sunt de cel mai înalt interes. Scrisorile sunt însoțite de două mari studii asupra datei cînd a intrat Tudor în București și a legăturilor dintre acesta și Lazăr. D[omnul] Vârtosu a adăugat și bibliografia lucrărilor referitoare la Tudor, foarte utilă cercetătorilor viitori. Socotesc că publicarea acestei lucrări de către Comisia Istorică de la Casa Școalelor, al cării Prezident sînteți, ar aduce un real folos istoriografiei românești. De aceea îmi permit să vă propun această lucrare spre publicare, rămînînd ca dumneavoastră, după ce veți lua cunoștință de ea, să decideți cum veți crede de cuviință [27].

Examenul de agregație pentru catedra de Istoria Românilor s-a ținut aici în zilele de 26—28 ianuarie, fiind prezenți d[om]nii Pârvan, Russo, Cancel și Minea. Nu s-a mai prezentat alt candidat. Raportor a fost d[omnul] Minea ; examenul a decurs în mod favorabil. D[omnul] Cancel, care desigur n-a uitat lecția ce i-ați dat la doctorat, s-a purtat convenabil ; d[omnul] Minea, contrar așteptărilor, a fost de o desăvîrșită culanță [28]. Mi-a părut

[26] La 24 septembrie 1924, C. C. Giurescu anunța pe N. Iorga că se află în imposibilitate de a-i trimite în timp de zece zile articolul despre manuscrisele românești de la Paris (BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 320, f. 150).

[27] Lucrarea a apărut chiar în cursul anului 1927, sub titlul *Tudor Vladimirescu. Glose, fapte și documente noi (1821).*

[28] V. și Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, p. 229—231 ; Basil Munteanu, *Corespondențe*, Paris, 1979, p. 419 (scrisoare din noiembrie 1926) și 422 (scrisoare din 14 februarie 1927).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

foarte rău că n-ați putut participa și la acest examen, ca și la cel de doctorat și docență: ar fi fost încă un prilej de manifestare a deosebitei bunăvoințe ce mi-ați arătat întotdeauna. Și fără aceasta, fiți însă încredințat, mult stimate domnule Profesor, că sentimentele mele de recunoștință rămîn întregi.

Cursul cred că-l voi deschide pe la 25 februar — 1 martie[29]; voi face două ore de curs, 2 de simnar, 2 de preseminar, lucrînd în bună înțelegere și colaborare cu Panaitescu. Subiectul cursului de anul acesta va fi: „Vechi instituții românești", rămînînd ca de la toamnă să fac un curs general de Istorie Românească.

Conferința de istorie modernă a Românilor, pe care am suplinit-o pînă acum, rămîne vacantă. Recomandarea unui nou suplinitor, întrecînd nivelul inițiativei mele, se va face de către Consiliul Facultății. Ce va ieși de aici, e greu de prevăzut.

Odată cu aceasta vă trimit și memoriul din Analele Academiei, tratînd despre „Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn". Un al doilea memoriu, intitulat: „Nicolae Milescu Spătarul. Contribuțini la opera sa literară", este gata de tipar.

În București: grijă de ce ne va aduce ziua de mîine, zvonuri cari mai de cari mai absurde și *mulți jandarmi* concentrați. Se pare că guvernul se teme de ceva.

Transmiteți, vă rog, Domnule Profesor, omagiile mele doamnei Iorga, iar dumneavoastră primiți asigurarea întregului meu respect.

Constantin C. Giurescu

1.II.1927
12, str. Dimitrie Racoviță, București

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 342, f. 81—82.

6

Mult stimate Domnule Iorga,

Demersurile noastre pe lîngă autorități și instituții bancare au dus la un rezultat mulțumitor, Comitetul[30] pune la dispoziția fiecărui membru din delegația ce-l va reprezenta la Oslo[31], suma de 50.000 (cincizeci mii lei) și ne rămîne și un rest de vreo 40- 50.000 pentru diferitele cheltuieli ale anilor viitori.

Vă rog să-mi răspundeți unde să vă trimit suma ce vi se cuvine în calitate de președinte al delegației. Vă rog de asemenea să-mi comunicați dacă d[omnul] *Emil Panaitescu* are vreun drept la ajutorul acordat de „Comitet", dat fiind că nu figurează în delegația zisului „Comitet". Mă întreabă de lucrul acesta printr-o telegramă „cu răspuns plătit" Murinescu de la Cluj, probabil pus de Panaitescu.

Domnul Bănescu mi-a trimis o scrisoare ciudată prin care îmi comunică hotărîrea de a nu face parte din „delegația Comitetului", deoarece nu e considerat de conducătorul acestui comitet drept istoric, ci drept filolog.

Comunicîndu-mi Gh. Brătianu dorința dumneavoastră ca să meargă la Oslo și Gh. Fotino, am pus pe acesta în locul lui Bănescu; în locul meu merge Mateescu. Bineînțeles înlocuitorii beneficiază de toate avantagiile acordate de către Comitet.

Primiți, mult stimate domnule Iorga, asigurarea celor mai alese sentimente.

9 iulie 1928 C. C. Giurescu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 344, f. 37—38.

---

[29] Printr-o carte de vizită, C. C. Giurescu invita pe I. C. Filitti să asiste la „prelegerea inaugurală a cursului de Istorie a Românilor, care va avea loc vineri 18 martie ora 5, în amfiteatrul de Istorie antică din localul cel nou al Universității. Subiectul prelegerii: Problema evului mediu românesc" (BARSR, Corespondența C. C. Giurescu, S $\frac{29}{DXXIX}$.

[30] Comitetul istoricilor români, înființat la 10 decembrie 1927, avînd ca președinte pe N. Iorga și ca secretar general pe C. C. Giurescu (BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 341, f. 248; v. și vol. 344, f. 102 și f. 64). Cf. și Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, p. 245—246.

[31] Al VI-lea Congres Internațional al Științelor Istorice a avut loc la Oslo, între 14 și 18 august 1928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. P. P. Panaitescu către N. Iorga

1

Cracovia, 15 februar[ie] 1923

Stimate Domnule Profesor,

Sînt în Cracovia de o săptămînă și am început să lucrez, în special pentru învățarea limbii polone. În arhive caut deocamdată documente latine. În biblioteca Iagellonică am găsit cîte ceva, nu tocmai important, în special descriere a luptelor lui Bogdan III cu Polonii la 1509. Mi s-a spus că la biblioteca muzeului Czartorysky sunt lucruri mai importante. De altfel acolo ați cercetat ceva și d[umnea]voastră și s-au publicat unele copii în colecția Hurmuzaki. De asemenea sunt documente multe la Academia Polonă, încă n-a cercetat încă nimeni pentru noi.

Aici am dat de mai mulți prieteni ai țării noastre în special d[omnul] Wedkiewicz [32], care precum știți a fost și la București. Dînsul este directorul seminarului de limba română de la Universitatea de aici și mi-a propus să mă numească lector de română, cînd voi ști ceva mai multă polonă [33]. La acest seminar, D[omnia] sa a făcut lecturi din Creangă și Eminescu și spune că are mulți auditori, aproape numai domnișoare, care vin acolo „neavînd alta de lucru". Totuși are speranțe bune.

Mi s-a spus că lucrează la o mare lucrare asupra relațiilor intelectuale româno-polone care stă să apară într-o revistă din Warșovia. Între altele a obținut, sau e pe cale de a obține, de la fiul lui Adam Mickiewiez scrisorile adresate acestuia de refugiații români din Paris la 1848. Afară de aceasta d[omnul] Wedkiewicz lucrează la o traducere în limba polonă a „Cîntării Românici", care îi amintește, după cum îmi spune, pe Mickiewicz.

Dintre profesorii de aici se mai ocupă cu țările noastre și profesorul de istorie polonă d[omnul] Sobiecki și un student prepară sub direcția lui o teză de doctorat despre expediția regelui Ioan Sobiecki în Moldova. Apoi am făcut cunoștință aici cu un domn Piekarcki, a[l] cărui tată Rola Piekarcki a trăit în România (a fost prieten cu Ștefulescu și cu d[omnul] Moisil). El însuși e născut la Tîrgul Jiului și se ocupă cu filologia slavă.

Prin bibliotecile de aici se găsesc multe lucrări tipărite în România: Publicațiile Academiei, operle lui Hașdeu și în special lucrări de filologie. Am dat cartea D[omniei] voastre „Formes byzantines" la bibliotecile iagelonice și a academiei, pentru care vi se trimit mulțumiri. Am dat-o de asemenea d[omnu]lui Wedkievicz. Pe d[omnul] Morawski nu l-am putut încă vedea, dar îi voi fi prezentat săptămîna aceasta.

Zilele acestea am vizitat monumentele și muzeele orașului împreună cu un tînăr ziarist și scriitor polon Mieczyslaw Brahmer, cu care am vorbit ca să-i dau pentru o revistă de aici articole despre România în franțuzește și dînsul le va traduce în polonă. În schimb îmi va da pentru reviste românești articole despre Polonia pe cari le voi traduce în românește.

Orașul acesta vechi e foarte impresionant și mi-am încercat pana să-l descriu. Dacă credeți de cuviință să publicați aceste note în „Ramuri" mi-ar face multă plăcere [34].

Cu salutări respectuoase,

P. P. Panaitescu

Adresa mea este Ulica Zacisze 14, Pension Nouvelle, Kraków.

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 306, f. 12—13.

---

[32] Profesorul Stanislaw Wedkiewicz, prezent și el în corespondența lui N. Iorga (vol. 314, f. 64), cu o scrisoare din 7 mai 1924 (parvenită prin intermediul lui Panaitescu), felicitîndu-l pentru conferințele ținute cu ocazia vizitelor sale în Polonia; îl anunța, totodată, că a scris un articol despre activitatea sa și îi cerea un articol de prezentare a relațiilor româno-polone, pentru un ziar ce-l va edita.

[33] P. P. Panaitescu a funcționat ca lector de limba română la Universitatea Jagellonă între 1 octombrie 1923 și 31 mai 1924 (Ștefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluții*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 505).

[34] Notele au apărut sub titlul *Cracovia* în revista „Ramuri", 6/XVII, 15.III.1923, p. 102—104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2

București, 5 septembrie 1924

Stimate domnule profesor,

Interesîndu-mă la Comisia de valută de la Ministerul de Finanțe pentru valuta mea la Paris, mi s-a spus că aşteaptă din partea D[omniei] Voastre tabloul membrilor şcoalei române din Paris pe anul acesta, adică numele celor ce rămîn de anul trecut şi a celor ce vin întîi anul acesta. Comisia care a început lucrările pentru anul acesta are neapărată nevoie de acest tablou semnat de D[omnia] Voastră, aşa că-mi permit să vă scriu pentru acest lucru.

Pe d[omnul] Georgescu-Tistu nu l-am mai văzut, aş că nu ştiu dacă v-a vorbit de această chestiune.

Proiectul pentru încheierea Comisiei literare de la Casa Şcoalelor, ce mi l-aţi dat, l-am dat d[omnu]lui Nicolaescu.

Vă rog să binevoiţi a primi un exemplar din broşura mea cu Efimeridele lui Caragea [35], pe care v-o expediez odată cu această scrisoare.

Asigurîndu-vă de sentimentele mele respectuoase, al d[omniei] voastre,

P. P. Panaitescu

Tabloul mi-l puteţi trimite mie, sau direct la Ministerul de Finanţe, Comisia de valută.

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 317, f. 113—114.

3

Fontenay aux Roses, 30 Noiembrie 1924

Mult stimate domnule profesor,

Nu v-am scris imediat la sosirea mea aici, pentru că voiam să vă pot da ştiri măcar asupra începutului activităţii mele şi-am pierdut mai mult timp pentru deosebitele formalităţi necesare pentru înscrieri, carte de identitate etc.

Dorind să continui studiile începute în Polonia şi să le lărgesc şi pe temeiul rusesc m-am înscris la *École des langues orientales vivantes* la cursul de rusă al domnului Boyer. Mi s-a pus la dispoziţie şi bogata bibliotecă de cărţi ruseşti a şcolii.

După bibliografia privitoare la relaţiile românilor cu ruşii şi cu maloruşii pe care o strînsesem mai demult, cred că pot nădăjdui să ajung la rezultate foarte interesante. Am ajuns să pot citi ruseşte cu ajutorul unui dicţionar, (din cauza asemănării cu limba polonă) şi cred că în curînd lucrul va merge mai repede.

De asemenea, am fost primit să lucrez la biblioteca polonă şi la biblioteca naţională. La aceasta din urmă am şi găsit din primele zile o carte a unui istoric englez modern întemeiată pe cercetări în arhivele ruseşti, care vorbeşte pe larg cu amănunte noi în parte despre Nicolae Milescu şi în genere despre expansiunea rusească spre est şi sud în veacul XVII şi XVIII.

M-am înscris şi la Sorbona, unde intenţionez să urmez cursul şi seminarul d[omnu]lui Eisemman care ţine anul acesta un curs despre istoria Slavilor în veacurile XVII şi XVIII.

Pe lîngă aceasta sper să-mi pot completa cunoştinţele de neo-greacă, urmînd exerciţiile practice de pe lîngă cursul d[omnu]lui Pernot.

In acest fel cred că am putut da studiilor mele aici un caracter mai unitar şi în strînsă legătură cu cele ce am făcut pînă acum şi sper că voi avea în aceasta aprobarea D[omniei] Voastre.

Adaug că la Fontenay aux Roses mă bucur de toate condiţiile de „bien-être", favorabile unei munci spornice.

Dl Domniei-Voastre cu tot respectul,

P. P. Panaitescu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 318, f. 308—309.

---

[35] *Un manuscript al „Efimeridelor" lui Constantin Caragea Banul*, în *BCI*, III, 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4

Fontenay aux Roses, 14 aprilil[ie] [1]925

Mult stimate domnule profesor,

Vă trimit cu oarecare întîrziere recenzia la cartea lui Krimskij despre istoria turcească. Pricina stă în greutatea ce-am întîmpinat-o în cetirea ei, fiind scrisă în dialect ucrainian şi în plus cu noua ortografie stabilită de reforma regimului sovietic. Precum veţi vedea este scrisă pe un ton cam polemic, aşa că vă rog s-o citiţi înainte de a se începe tipărirea, ca să vedeţi dacă n-ar trebui cumva modificată. Voi căuta să găsesc în bibliotecile de aici notele lui Peresvitzov [36], care cum rezultă din cartea d[omnu]lui Krimskij a fost cîtva timp la curtea lui Petru Rareş.

Cartea am dat-o domnului Ianculescu, care probabil v-a şi trimis-o.

Cît despre lucrarea lui Kranshar despre Laski, ea nu prezintă nici un interes. Sînt simple contribuţii şi corectări la cartea lui cea mare despre Laski, nici una nu atinge istoria lui Despot. D[oam]na Kasterska vrea totuşi să facă un articol despre Laski pe baza lor în „Mércure de France".

D[oam]na Kasterska a publicat de curînd într-o revistă polonă un articol cu documente inedite despre Tadeu, bunicul lui B. P. Haşdeu. Vă voi trimite pentru „Revista Istorică" o dare de seamă cu traducerea testamentului polon al lui Tadeu Haşdeu, care este de cel mai mare interes şi ca frumuseţe literară şi ca idei. Aminteşte, întrecîndu-l, cellalt testament al unui alt membru al familiei, publicat de B. P. Haşdeu, în „Arhiva Istorică".

Lucrarea mea despre legăturile cronicarilor moldoveni cu Polonia [38] a apărut. Nu am primit decît un singur exemplar de la Academie şi aştept pe celelalte, cari vor sosi zilele acestea. Sînt foarte doritor să cunosc părerea d[omniei] voastre despre această lucrare.

Dă altfel urmez cu cercetările la bibliotecă şi am dat iar de multe lucruri noi cu privire la relaţiile ruso-române.

Respectuoase salutări,

P. P. Panaitescu

BARSR, Corespondenţa N. Iorga, vol. 328, f. 188—189.

5

Bucureşti, 30 septembrie 1926

Mult stimate domnule profesor,

Am întîrziat pînă acum cu restituirea lucrării mele [39] pentru Mélanges-ul şcoalei pentru că am găsit în Biblioteca Academiei Române un material destul de bogat, ce mi-a îngăduit s-o completez simţitor. Aceasta mi-a luat, se înţelege, oarecare timp.

Vă trimit odată cu aceasta traducerea în franţuzeşte a lucrării lui Tyszkowski despre Mihai Viteazul [40], precum şi broşura înseşi. Părerea mea este că lucrarea e slabă şi că în colecţiile de documente polone tipărite s-ar putea găsi mult mai mult decît atît.

În cursul săptămînii viitoare îmi voi permite să vin să vă vizitez la Văleni, pentru a lua înţelegere cu Domnia-Voastră asupra modului cum trebuie procedat pentru crearea conferinţei de care mi-aţi vorbit [41].

---

[36] Ivan Peresvetov, autorul unei scrieri intitulate *Jalba cea mare*, în care pretinde că a cunoscut curtea lui Petru vodă Rareş.

[37] Maria Kasterska-Sergescu.

[38] *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, în *ARMSI*, s. III, t. IV, 1925, mem. 4.

[39] *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés Roumaines*, în *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, V, 1926.

[40] Traducerea franceză a articolului lui K. Tyszkowski *(Relations du prince Constantin Basile d'Ostrog avec Michel, prince de Valachie)* s-a publicat în *RHSEE*, 10—12/III (1926), p. 276—283.

[41] Catedra de istoria slavilor nu s-a înfiinţat decît în 1932; la 1 ianuarie 1927, P. P. Panaitescu a fost numit conferenţiar suplinitor la Catedra de istoria românilor (Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 506—507).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu am vrut să amîn pînă atunci trimiterea lucrării, gîndindu-mă că poate ați început tipărirea volumului și aveți nevoie de ea.

Al d[umnea]voastră cu tot respectul,

P. P. Panaitescu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 335, f. 249—250.

6

[carte poștală] 30 august [1]927

Primiți, vă rog, respectuoase salutări din Veneția. Înainte de a mă întoarce în țară, am mai rămas pentru cîteva zile în orașul acesta plin de amintiri, a cărui trecut l-ați evocat de atîtea ori.

P. P. Panaitescu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 355, f. 77.

7

Strada Paris 30
Parcul Bonaparte

București, 21 septembrie 1927

Stimate domnule profesor,

Încă înainte de plecarea mea în streinătate, în iunie, V-am vorbit de o lucrare a mea asupra operei lui Ioan Bogdan însoțită de o bibliografie. Întorcîndu-mă de cîtăva vreme în țară, am terminat lucrarea și aș dori să știu dacă ar mai fi loc pentru dînsa în numărul ce se tipărește din „Buletinul Comisiunii Istorice" [42]. Tot manuscrisul ar încăpea în vreo 30 de pagini, poate mai puțin, dacă bibliografia se tipărește cu literă mai mică.

Vă rog să binevoiți a-mi trimite un bilet, ca să știu dacă pot trimite manuscrisul la Văleni la tipografie. În cazul acesta îmi voi permite să scriu la tipografie să mi se oprească extrase și să mi se trimită corecturi, de cari am neapărat nevoie, mai ales că titlurile multor cărți sînt în limbi slave.

Cred că ați primit cele două broșuri ce V-am trimis acum cîteva zile.

Primiți, Vă rog, respectuoase salutări,

al D[umnea]voastră devotat,

P. P. Panaitescu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 340, f. 652—653.

8

București, 13 septembrie [1928]

Mult stimate domnule profesor

Vă răspund cu întîrziere la scrisoarea [43] ce mi-ați trimis prin d[omnul] Teodorescu, deoarece abia acum am sosit din străinătate. Cred însă că nu va fi prea tîrziu.

Informația care vă interesează se află în lucrarea mea *„Influența polonă în opera lui Gr[igore] Ureche și Miron Costin"* p. 9. Pasajul întreg este următorul: „În vremea lui Alexandru Lăpușneanul, care-și avea totuși fiicele căsătorite după nobili poloni, curtea lui avea aspectul patriarhal: solii făceau anticameră în drum în fața locuinței domnești, li se trimitea pentru întreținere boi întregi și domnul lua apoi pielea înapoi, cu care făcea desigur negoț" [1].

[42] Studiul *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români* — dezvoltat din lecția de deschidere a cursului său, din 10 februarie 1927 — s-a publicat, în adevăr, în *BCI*, VII, 1928.

[43] V. mai jos, p. 365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Textul întreg al acestei călătorii îl am pregătit în traducere în colecția mea de călători poloni, care va fi gata de tipar peste vr-o lună [44].

Săptămîna viitoare îmi voi permite să vă vizitez la Vălenii de Munte și cu această ocazie vă voi comunica multe lucruri interesante asupra cercetărilor ce am făcut astă-vară în Polonia.

Cu tot respectul, rămîn al d[omniei] Voastre devotat,

P. P. Panaitescu

Str. Paris 30, Parcul Bonaparte, București

Profit de amabilitatea d[omnu]lui Teodorescu spre a vă trimite această scrisoare în mod sigur.

[1] Călătoria lui Otwinowski în Moldova la 1557, ed. I. Kraszewski — Podróżè i pasełstwa polskie do Turcijia [notă a lui P.P.P.].

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 343, f. 182—183.

9

București, 17 septembrie [1928]

Stimate domnule profesor,

Vă trimit textul călătoriei lui Otwinowski. Bănuiesc însă că în textul publicat într-o revistă polonă, ce nu mi-a fost la îndemînă, este și jurnalul întoarcerii soliei. Acest text publicat, după cîte știu, după alt manuscris nu l-am găsit astă-vară în bibliotecile polone, deoarece volumul în chestiune era, cred, împrumutat. Am lăsat vorbă cuiva să mi-l copieze, cînd se va întoarce cartea la bibliotecă și dacă este ceva în plus, vă voi trimite și acest text. Sper să-l primesc cît de curînd.

Duminecă îmi voi permite să vă vizitez la Vălenii.

Cu deosebit respect, al d[omniei] voastre,

P. P. Panaitescu

BARSR, Corespondența N. Iorga, vol. 344, f. 146.

[44] Volumul *Călători poloni în Țările Române* va apare în 1930.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II. DIN CORESPONDENȚA LUI P. P. PANAITESCU

DOCUMENTE COMUNICATE DE

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

1. Gheorghe I. Brătianu către P. P. Panaitescu

1

Iași, 17.VII.[19]25

Mult stimate Domnule Panaitescu,

Scuză, te rog, întîrzierea acestui răspuns, datorit în parte sfîrșitului examenelor și în parte unor călătorii la București, cari mi-au luat mult timp. Mii de mulțumiri pentru prețioasa informație. O singură întrebare în privința datei — trebuie să fie 1315, nu-i așa? În scrisoare, citisem 1215, ceea ce mi s-a părut neprobabil. Vreun lapsus calami, probabil.

Dl Minea continuă a-și tipări voluminosul „buletin" [1], care a ajuns cam la pagina 400 și în care se va cuprinde la „comunicări" și studiul D[umi]tale [2]. Cînd va fi gata? Mister. De la sfîrșitul lui mai am trecut la sfîrșitul lui iunie, se apropie acel al lui iulie, dar acel al tipăritului nu se vede încă. D[omnia]-sa vrea să dea la iveală ceva masiv de tot. Inutil să adaug că tiparul merge, la Iași, foarte greu. Deocamdată, îți trimit o probă, sub forma unui extras [3], pentru care cinci corecturi penibile au fost de-abia suficiente.

Nu-i trimite „Informația polonă" [4], pe care am cumpărat-o de mai bine de o lună și care m-a interesat foarte mult. E o lucrare excelentă, din toate punctele de vedere și care reînnoiește subiectul. Sper, de-altfel, că e numai începutul utilizării sistematice a izvoarelor polone pe care ai inaugurat-o.

Cele mai bune amintiri colegilor de la Fontenay [5]; închei cu dorința de-a fi ținut în curent cu activitatea tuturor. De-altfel, e posibil să mă reped la Paris în septemvrie și cu acest prilej sper să ne putem revedea.

Cu multă prietenie,

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența P. P. Panaitescu, nr. 177.279

2

Iași, 7.IV.1926

Iubite Domnule Panaitescu,

Primesc extrasul D[umi]tale cu atît mai multă mulțumire, cu cît îmi amintește adresa D[umit]ale, pe care o căutam de cîtva timp în zădar. Studiul asupra Spătarului Milescu [6] îmi

---

[1] „*Cercetări istorice*". *Buletinul Seminarului de Istoria Românilor al Universității din Iași*. Din anul al doilea, s-a renunțat la precizările din subtitlu.

[2] „Studiul" lui P. P. Panaitescu nu a mai apărut în „Cercetări istorice", primul tom oprindu-se la un total de 424 pagini.

[3] Desigur, articolul *Lak. O interpretare greșită a unui capitol din „Cartea lui Marco Polo"* (*CI*, I, 1925, p. 369—376).

[4] P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin* (*ARMSI*, s. III, t. IV, 1925, mem. 4).

[5] Din toamna anului 1924, Panaitescu se afla la Paris, ca membru al Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses.

[6] P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu (1636—1708)*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", 1925, Première partie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era cunoscut din volumul de „Mélanges" pe care îl cumpărasem toamna trecută. Comunicîndu-l imediat lui Simionescu, a și apărut o dare de seamă în revista Facultății noastre de Științe, „Vasile Adamachi". Lucrarea a făcut peste tot o impresie excelentă, și ca informație — de o rară bogăție — și ca metodă. Dă-mi voie, cu acest prilej, să-ți pun o întrebare indiscretă: cari sunt planurile D[umi]tale de viitor? Sau, ca să vorbesc mai precis: ți-ar conveni să cerem la Iași, pentru D[umnea]ta, înființarea catedrei de „Istoria Europei Orientale", pe care Facultatea de Litere a încercat zădarnic s-o obție anul trecut? Dacă — ceea ce nu-i exclus — D[omnu]l Petrovici devine Ministru de Instrucție, vom avea serioase șanse de izbîndă[7]. Totul depinde de D[umnea]ta, deoarece nu voi face nici un demers pentru altul. Sunt convins că ești cel mai bine pregătit în această materie și că ar fi un cîștig real pentru învățămîntul ieșan să te avem în mijlocul nostru. Firește, practic nu cred să realizăm acest proiect înainte de astă toamnă; e bine, însă, ca să pornim din timp acțiunea în vederea acestui scop. De-aceea, cu riscul de-a fi indiscret, ți-aș fi foarte îndatorat să-mi răspunzi ce crezi despre acest plan. Atmosfera, e repet, e cît se poate de bună.

Cu cele mai bune sentimente de prietenie,

Gh. I. Brătianu

P.S. Catedra o concep, de fapt, ca o catedră de istorie modernă generală. Titlul l-am ales ca să nu întîmpinăm greutăți din partea celorlalte Universități, unde acest învățămînt n-a fost încă creat. În special D[omnu]l Iorga s-a opus pînă acum vehement la scindarea catedrei de „Istorie Universală". Ca să evităm asemenea greutăți, am da noului învățămînt numele de „Istoria Europei Orientale", care cuprinde, de fapt, tot ce ți-ar conveni să faci în acest domeniu.

BARSR, Corespondența P. P. Panaitescu, nr. 177.280

3

29.III.[19]32

STR. PORUMBARU 12
TELEFON 3—3114

Iubite Domnule Panaitescu,

Îți trimit alăturat această invitație[8] la conferința româno-bulgară de duminică. Neputînd merge personal, mi-am rezervat dreptul să desemnez un delegat al partidului și m-am gîndit la D[umnea]ta ca cel mai calificat. Dacă îți convine, trebuie să pleci sîmbătă dimineața; de la graniță, ești invitatul guvernului bulgar. Îți pot da mîine toate amănuntele. În orice caz, te rog să-mi trimiți răspuns mîine dimineață dacă poți să mergi sau nu.

Cu cele mai alese și prietenești sentimente,

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența P. P. Panaitescu, nr. 177.281

4

<1934—1935>[9]

Iubite Domnule Panaitescu,

Întîmplarea face să am cîțiva foști elevi la examenele de capacitate, printre care D[omnu]l Stoide[10] — nu fac, bineînțeles, nici o intervenție, bănuiesc sunt destui cari te vor fi plictisit în această privință — dar m-ar interesa să știu ce rezultate a obținut la scris.

[7] Ion Petrovici (1882—1972), filosof și scriitor, profesor la Facultatea de Litere din Iași, a deținut portofoliul Instrucțiunii Publice în perioada 14 iulie 1926—4 iulie 1927, dar „șansele de izbîndă", întrevăzute de Brătianu, au rămas netraduse în faptă.

[8] Invitația nu s-a păstrat în mapele de corespondență.

[9] Carte de vizită — GHEORGHE I. BRĂTIANU, STR. DR. KALINDERU 18 — nedatată; am datat-o după informația oferită de prof. Const. A. Stoide cu privire la examenul de capacitate, trecut în anii 1934—1935.

[10] Cf. L. Șimanschi, *Profesorul Constantin A. Stoide la 80 de ani*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 627—628.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu cele mai alese și prietenești sentimente,

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența P. P. Panaitescu, nr. 177.285

5

Str. Popa Chițu 26
Telefon 2—33—60

Iubite Domnule Panaitescu,

Aflu de-abia acum de pierderea atît de dureroasă pe care ai suferit-o [11] — lipsa mea din București îți va lămuri această întîrziere. Te rog, deci, să primești, pe această cale, expresiunea unor condoleanțe cu atît mai sincere, cu cît am trecut acum cîțiva ani prin aceeași stare sufletească [12] și pot să-mi dau seama de durerea pe care ai încercat-o.

În speranța că voi putea să te văd peste cîteva zile și cu cele mai alese și prietenești sentimente,

Gh. I. Brătianu

14.V.[19]37

BARSR, Corespondența P. P. Panaitescu, nr. 177.282

6

București, 22 [13].XII.[19]38

Scumpe Domnule Panaitescu [14],

În urma unor împrejurări recente, prezența mea în Comitetul de Direcție al Revistei Istorice Române ar putea duce la discuții neplăcute cu unii membri ai Comitetului; te rog, deci, să-mi faci îndatorirea de-a comunica, în viitoarea ședință, hotărîrea mea de a mă considera retras și, în consecință, rugămintea ca numele meu să nu mai figureze pe coperta revistei.

Aveam mai de mult unele rezerve în ce privește forma cîtorva articole. N-am înțeles, însă, să rup o solidaritate care se afirmase și pe alt plan. Nu insist asupra avantagiilor pe cari păstrarea acestei solidarități mi le-a adus, în ordinea științifică.

Alții au luat, însă, inițiativa unei despărțiri — ce-i drept, nu în ce privește colaborarea în coloanele revistei — dar într-un mod care zădărnicește posibilitatea mea de-a o continua, prin atmosfera pe care această procedare a creat-o legăturilor noastre personale, indiferent de ce voi face eu însumi, în viitor, pe planul politic.

Te rog, deci, a aduce această hotărîre la cunoștința celorlalți membri ai Comitetului și a primi, și cu acest prilej, încredințarea sentimentelor mele de aleasă prietenie.

Gh. I. Brătianu

P.S. Am trimis aceeași scrisoare lui Al. Rosetti, care m-a înștiințat din vreme asupra hotărîrii sale, cu care, de-altfel, am fost de acord.

BARSR, Corespondența P. P. Panaitescu, nr. 177.283

7

[f.d.]

Gheorghe I. Brătianu
Profesor Universitar

Iași, str. Coroi 4

roagă pe D[omnu]l P. Panaitescu să dea D[omnu]lui M. Lascaris, profesor la Universitatea din Salonic [15], toate lămuririle care-i pot ușura călătoria în România și cercetările privitoare la bibliografia istorică românească.

Cu cele mai bune salutări,

Gh. I. Brătianu

BARSR, Corespondența P. P. Panaitescu, nr. 177.284

[11] Moartea mamei sale. [12] Moartea Mariei Moruzi. [13] Corectat peste „21".

[14] Această scrisoare a fost reprodusă și în studiul despre P. P. Panaitescu *(AIIAI*, XIX, 1982, p. 517, n. 209), unde se află și detalii privitoare la contextul în care s-a produs retragerea lui Gh. I. Brătianu din Comitetul de direcție al „Revistei Istorice Române".

[15] Cf. *supra*, p. 345, n. 14. Poate să fie vorba de una din primele călătorii ale lui M. Lascaris în România, în funcție de care s-ar data această carte de vizită fără dată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. Constantin C. Giurescu către P. P. Panaitescu

1

Dragă Panaitescu,

Acum trei zile am primit şpalturile de la articolul asupra Basarabiei şi socotesc că e nevoie să-ţi comunic cîteva observaţii provocate de citirea lor.

Mai întîi una de caracter general: [16] lucrarea fiind aşa de redusă ca volum, cred că ar fi bine să-i punem un subtitlu care să exprime intenţia noastră de a prezenta lucrurile cît mai rezumat. Într-adevăr, numai capitolul despre populaţie ar fi putut fi de trei sau patru ori mai mare, dacă cercetam problema mai amănunţit şi din toate punctele de vedere, nu numai al preponderenţei elementului românesc. De asemenea, cred că şi capitolul despre hotare se mărea, dacă am fi urmărit hotarnicele pe o hartă a Statului Major 1/20.000. Poate chiar că am fi obţinut mai multe puncte sigure cu privire la hotarul [17] vestic, care, la noi, e tras, în bună parte, după hărţile vechi. Aşadar, cred că e bine să-i punem un subtitlu cam în genul acesta: „Expunere rezumată" sau „Rezumat". Cu chipul acesta, ne menajăm şi o retragere onorabilă în cazul cînd am fi acuzaţi de lipsa [18] citării [19] întregii bibliografii, precum şi a cercetării pe harta detaliată a Statului Major. În plus, avem posibilitatea să refacem lucrarea, într-un viitor mai mult sau mai puţin depărtat, acuma nedînd decît rezumatul ei.

Apoi, mai multe observări de amănunt. Pasagiul [20] lui Zamfir Arbore, în care descrie Basarabia, cred că trebuie suprimat. Într-adevăr, după părerea lui Vintilă Mihăilescu şi a lui Gheorghiu, oameni de meserie, Arbore afirmă o enormitate cînd spune: „dar mergînd spre apus, monotonia stepelor începe a dispărea şi, privind în jurul său, *călătorul observă că nu e în fundul unei văi, ci din contră, pe vîrful unui înalt platou. Stepele s-au isprăvit printr-o ripă colosală, în fundul căreia curg rîurile Cogîlnic, Ialpug, Şaga, Condue*".

Mai întîi, nu corespunde cu realitatea. Şi al doilea, caracterizarea de „rîpă colosală în fundul căreia curg rîurile" întregii jumătăţi vestice (mai mult chiar) a Basarabiei, e o monstruozitate. Cred că au dreptate.

Cu privire la hotarnica publicată în rezumat de Brătescu, am făcut o greşeală care putea să ne aducă multe neplăceri. După ce arătăm graniţa apuseană a moşiei Hotărniceni — după hotarnica amintită — zicem: „Deci, conchide d. Brătescu, care rezumă hotarnica, moşia urma Prutul de la gura Lăpuşnei (de fapt, a Săimei) pînă la Troian["]. Bazaţi, apoi, pe această afirmare că Hotărnicenii mergeau pînă la Prut, noi spunem că e de preferat traseul *hărţilor* pentru această parte de hotar şi aducem ca argumente: 1) faptul că se spune în Neculce că cele 32 de ceasuri erau între hotarul lui Halil Paşa şi Nistru (deci între o linie convenţională şi Nistru, căci altfel s-ar fi spus între Prut şi Nistru); 2) dacă hotarul ar fi la Prut, am avea o graniţă nenaturală, ca un colţ înconjurat din 3 părţi de teritoriu moldovenesc (dacă cineva ar vrea să meargă de la Leova la sate moldoveneşti situate cu cîţiva chilometri mai la nord, ar trebui să treacă Prutul de două ori, afirmăm noi).

La citirea acestui pasaj, am avut o bănuială şi m-am dus la Academie să văd din nou articolul lui Brătescu. Şi ce constat: el afirmă că hotarul nu mergea pînă la Prut, cum l-am rezumat noi, ci era un val de pămînt situat la 1—1½ km de acest rîu şi paralel cu el, val pe care-l consideră el ca fiind „hotarul lui Halil Paşa". Reproduc textual: Cercetînd harta rusească 1/126.000, precum şi cealaltă, mult mai amănunţită 1/42 000, ambele ale Statului major rus, găsesc de-a lungul Prutului, de la gura Lăpuşnei şi pînă aproape de Vadul lui Isac, un val de pămînt cu întreruperi, pe care... îl vom numi „Valul Prutului".

„Ceea ce surprinde la acest val al Prutului este faptul că el se găseşte la o aşa de mare apropiere de lunca acestui rîu, încît aproape în nici o parte nu trece pe la o depărtare mai mare de 1—1½ km. La prima cercetare a hărţii, el face impresia unei transee pentru [a] apăra şi a opri trecerea vreunei armate din Moldova spre Basarabia şi în acest caz n-ar fi mai vechi decît sec. al XIX-lea. Iar originea sa ar fi rusească. Însă d. Nedioglu a descoperit într-o hartă, lîngă acest val, o localitate, neexistentă azi, numită „Graniţa veche" (de fapt, am găsit şi noi în harta lui Nour „Grăniţa veche") mărturie care... *ne îndreptăţeşte a crede că „Valul Prutului" nu este altul decît „hotarul lui Halil-Paşa" cel de la 1700* şi că acest hotar-val delimitează spre Apus cea mai mare extensiune a aşezărilor tătăreşti din Bugeac.

---

[16] Urmează (tăiat): „partea privitoare".
[17] Fusese început cuvîntul „fron[tiera]" (tăiat).
[18] Scris iniţial „omiterea" (tăiat).
[19] Scris iniţial „consultării" (tăiat).
[20] Tăiat: „Cu privire la".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În privința hotarului de apus al Hotărnicenilor, iată ce spune Brătescu: „Acest hotar, în porțiunea de la gura Lăpușnei pînă la Troian, corespunde în totul cu ceea ce am numit noi „Valul Prutului" pe lungime de 14 km (adică pînă la Troian). Și dacă hrisovul nu pomenește valul, aceasta se explică prin faptul că cei ce măsurau moșia vor fi trecut la o oarecare depărtare de el, pînă unde se întindeau ogoarele satelor de lîngă Prut, așa că nu l-au văzut. „În ceia parte a Lăpușnei despre Apus — spune hrisovul — au arătat oamenii că sînt moșii boierești". Asta spune Brătescu, nu că granița era la Prut, de la gura Lăpușnei pînă la Troian. Așa fiind, argumentele noastre cu privire la granița de apus a Hotărnicenilor își pierd o parte din valoare. Într-adevăr, deși, și în cazul acesta, Hotărnicenii formează ca un colț intrînd, totuși locuitorii nu mai erau nevoiți să facă ocolul, trecînd de 2 ori Prutul. Și, pe de altă parte, am avea o linie convențională — valul — care ar fi identic cu hotarul lui Halil Pașa. Însă această identificare propusă de Brătescu cred că e inexactă. Într-adevăr, e puțin probabil ca valul să fi fost hotarul lui H[alil] P[așa] din următoarele motive:

1) ce rost ar fi avut să-l facă la 1—1½ [km] de lunca Prutului și să nu ia ca hotar chiar Prutul [?].

2) E sigur că Grecenii pînă la 1729[21] — cînd se închină temporar sultanului tătar — erau ai noștri. Dar Grecenii sînt la vreo 12 km de lunca Prutului, deci [ar] urma ca noi să fi avut posesiuni dincolo de [hot][22]arul lui Halil-Pașa, ceea ce e exclus[23].

3) Cum se face de nu amintește doc[umentul] Hotărnicenilor identitatea val=hotarul lui Halil-Pașa [?] (Luni o să am documentul Hotărnicenilor de la d[omnul] Nedioglu și atunci o să mă conving „de visu" [)].

Așadar, cred că identificarea făcută de Brătescu nu e valabilă. Hotarul lui Halil Pașa trebuie să fi fost mai spre răsărit. Unde anume, nu putem preciza, neavînd știri documentare la îndemînă. Acestea fiind zise, pasagiul[24] privitor la granița apuseană a Hotărnicenilor în lucrarea noastră va trebui modificat. Sunt 2 soluții:

1) Arătăm hotarul propus de Brătescu (valul) și combatem identificarea acestuia cu hotarul lui Halil Pașa, pentru a conchide că ac[est] hotar trebuie să fi fost mai la răsărit. Neștiind însă exact locul lui, ne mulțumim cu linia dată de hărțile sec. XVIII, adică păstrăm traseul hărții făcute de noi. Hotarul apusean al Hotărnicenilor, dat de hrisov, îl explicăm printr-o înaintare a tătarilor și peste teritoriul de 32×2 ceasuri și anume înaintare la extremitatea vestică a lui. Teritoriul ocupat prin ac[eastă] înaintare a fost adăogat apoi la cele 32×2 ceasuri, alcătuind împreună Hotărnicenii. Nu știu dacă vom putea menține explicațiile cu [privire la][25] existența în ac[eastă] parte a unei moșii domnești sau a cumpărării moșiilor între cele două ceasuri și Prut de Grigore Ghica, care le-ar fi adăogat celor 32 de ceasuri. În privința asta, cred că citirea hrisovului dat de Nedioglu va fi hotărîtoare.

Asta mi se pare că ar fi o soluție convenabilă, care nu ne-ar sili să modificăm și harta, ci numai textul.

2) Cealaltă soluție ar fi să admitem ca graniță apuseană efectivă a celor 2 ceasuri granița dată de hrisov și admisă și de Brătescu. Și în cazul acesta, am arăta că valul nu poate fi tot una cu hotarul lui Halil-Pașa. Ac[eastă] soluție, însă, cere și modificarea hărței, pe lîngă a textului și din nenorocire s-a făcut clișeul în zinc. Ar trebui să plătim noi cel de-al doilea clișeu — maximum 1 000 lei.

Gîndește-te asupra acestor 2 soluții și scrie-mi[26] care ți se pare mai acceptabilă. Bineînțeles, din p[unct] d[e] v[edere] științific, nu material, de care nu trebuie să ținem seamă[27].

În privința extraselor, cred că 300 pe hîrtie obișnuită și 100 veline sunt arhi-suficiente. Ce zici?

Și acuma, basta cu Basarabia.

---

[21] Scris peste „erau".

[22] Deteriorat.

[23] Urmează o frază ștearsă în întregime; se mai distinge finalul: „...de pe hotarnica din 1777".

[24] Urmează cuvîntul „respectiv" (tăiat).

[25] Omis.

[26] La data scrisorii, P. P. Panaitescu se afla la Cracovia.

[27] Peste ani, Constantin C. Giurescu va relata această întîmplare în termeni oarecum deosebiți (*Amintiri*, I, p. 154—155).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Am dat înscrisul şi oralul la capacitate la Istorie ; mi-a mai rămas pedagogia şi lecţia practică. Pînă acuma s-anunţă bine. Sîntem vreo 75 de candidaţi.

Alte noutăţi îţi voi comunica ulterior, că acuma m-am afanisit de cînd scriu.

Cu bine,

Giurescu.

P.S. Răspunde recomandat şi imediat, deoarece nu pot întîrzia prea mult cu corecturile.

G[iurescu]

11.V.1923

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177.342.

2

<cu creionul :> 1929

Mult stimate domnule Panaitescu,

Profesorul D. Russo de la Universitatea din Bucureşti, întemeietorul bizantinologiei în ţara noastră, împlinind în cursul anului curent 60 de ani [28], un grup de foşti elevi şi admiratori au luat hotărîrea să-i dedice un volum omagial. Acest volum va cuprinde studii privitoare la istoria Bizanţului şi la influenţa lui asupra celorlalte ţări. În numele comitetului de iniţiativă, vă rugăm să binevoiţi a ne acorda colaborarea D[umnea]v[oastră], trimiţîndu-ne un articol pentru zisul volum omagial. Articolul e de dorit să nu întreacă 24 pagini şi să fie remis pînă cel mai tîrziu la 1 februarie 1930 pe adresa : Iulian Ştefănescu, str. Ardeleni 6, Bucureşti III. Adesiunea D[umnea]v[oastră] precum şi titlul articolului urmează să fie comunicat pe aceeaşi adresă pînă la 15 ianuarie 1930 [29].

În nădejdea că ne veţi acorda preţioasa Dv. colaborare, primiţi, mult stimate Domnule Panaitescu, asigurarea deosebitei noastre stime.

C. C. Giurescu

I. Ştefănescu

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177.343

3

<iulie—august 1929> [30]

Dragă Panaitescu,

La întoarcerea mea de la Văleni, am voit să-ţi comunic impresiile la telefon, dar n-a fost chip să vorbesc, nu ştiu din ce pricină. N-am avut prilejul să ating chestia care ne interesa, dar voiam să-ţi spun numai că Iorga s-a purtat corect, fără însă să asiste la conferinţă. Văd că tot aşa a procedat şi cu tine ; cred deci că e o atitudine stabilită de el ; în orice caz, noi ne-am făcut datoria : mai mult nu ni se poate pretinde.

Săptămîna viitoare încep articolul asupra titlului lui Ioniţă şi apoi recenziile. Cred că noi doi vom avea materialul gata la 1 dech[emvrie], nu ştiu însă dacă şi ceilalţi se vor conforma.

---

[28] Demostene Russo era născut la 22 ianuarie 1869 (m. 5 octombrie 1938).

[29] Volumul omagial proiectat nu a mai apărut.

[30] Datarea propusă ţine seama de faptul că unele elemente din scrisoare se referă la pregătirea primului număr din „Revista Istorică Română" — apariţie hotărîtă public în *iunie 1929*, la Sibiu ; în vara aceluiaşi an (14 iulie—15 august), atît Giurescu cît şi Panaitescu s-au aflat — oricît ar părea de paradoxal, în lumina celor ce vor urma ! — printre conferenţiarii cursurilor Universităţii Populare „N. Iorga" de la Văleni-de-Munte : primul a vorbit despre *Problemele evului mediu românesc* iar al doilea despre *Influenţa slavă la români* (informaţie comunicată de Petre Ţurlea).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Veress mi-a comunicat mai multe titluri de articole pe care ar putea să le dea; avem asigurată colaborarea lui [31].

Popa Nae [32] e greoi la scris: îl cunosc bine; totuși, dacă vom fi tenaci, vom obține și de la el. Chestia este, însă, cum să aranjăm primul număr, așa ca diferitele susceptibilități să nu fie atinse. Reflectează asupra acestui lucru.

Aproape o lună mi-a luat corectarea tezelor de la examenele parțiale: cam 10% au căzut. În general, rezultatul e satisfăcător.

Transmite, te rog, doamnei omagiile mele iar tu primește, odată cu prietenești salutări, asigurarea bunelor sentimente pe care ți le păstrează

C. C. Giurescu

Odobești, Putna

BARSR, Corespondența P. P. Panaitescu, nr. 177.347

4

8 aprilie 1932, București [33]

Stimate Domnule Panaitescu,

D[omnu]l N. Iorga, președintele Comitetului Istoricilor Români, vă roagă să luați parte la ședința Comitetului, ședință care va avea loc marți 12 aprilie 1932, orele 6 d.a., la sediul Institutului Sud-Est European, în sala de bibliotecă, str. Banul Mărăcine no. 1.

Ordinea de zi:

Participarea reprezentanților Comitetului Istoricilor Români la Congresul Internațional de Istorie de la Varșovia, din 1933.

Secretar general,

C. C. Giurescu

BARSR, Corespondența P. P. Panaitescu, nr. 177.344.

5

<cu creionul :> 1939 [34]

Dragă Panaitescu,

Trimit ordonanța s-o iscălești; adaogă, te rog, o chitanță din chitanțierul Revistei pentru suma de lei 80 000; vei primi apoi cecul de la Galați spre încasare; suma te rog s-o verși la Mon[itorul] Of[icial] în contul ultimului număr.

Cu toată prietenia,

C. C. Giurescu

[P.S.] Remite, te rog, ord[onanța] iscălită aducătorului (inclusiv chitanța).

BARSR, Corespondența P. P. Panaitescu, nr. 177.345 [35].

---

[31] Andrei Veress a colaborat la „Revista Istorică Română" încă din primul ei an de apariție.

[32] Preotul N. M. Popescu nu a colaborat la „Revista Istorică Română".

[33] Carte postală (o „circulară"), adresată „D[omniei] Sale Domnului P. P. Panaitescu, Conferențiar universitar, Loco III, Aleea Alexandru 35".

[34] Carte de vizită — Constantin C. Giurescu / Rezident regal — scrisă cu creionul.

[35] Sub nr. 177.346, se află o altă carte de vizită — CONSTANTIN C. GIURESCU / MINISTRUL PROPAGANDEI NAȚIONALE — cu „Călduroase mulțumiri pentru felicitări".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. N. Iorga către P. N. Panaitescu [36]

1

22 iulie 1921

Scumpe D[omnu]le Panaitescu,

N-am nici o ştiinţă despre acel articol [37]. Altfel l-aş fi tipărit. D[umnea]ta ştii ce păreri am despre harnicul şi talentatul d[umi]tale fiu.

Primeşte, te rog, salutări amicale.

N. Iorga

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177.352.

2

Vălenii-de-Munte
23 septembrie 1925

Scumpe Domnule Panaitescu,

Comisiunea Monumentelor Istorice n-are grija părţii rămase la Paris din Expoziţie. Iar cheltuielile privesc toate Fundaţia Prinţului Carol.

Aştept cu nerăbdare pe cei doi tineri şi ţin să-ţi spun ce mare plăcere mi-a făcut studiul despre Milescu dat de fiul D[umi]tale pentru *Mélanges* [38]: e o lucrare de prima ordine supt toate raporturile şi-i face cea mai mare onoare.

Primeşte te rog, cele mai bune salutări amicale.

N. Iorga

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177.353

4. N. Iorga către P. P. Panaitescu

1

REVUE HISTORIQUE DU SUD-EST EUROPÉEN
8, ŞOSEAUA BONAPARTE, BUCAREST

3 iulie 1926 [39]

Scumpe domnule Panaitescu,

Mă bucură descoperirile pe care zelul şi inteligenţa d[umi]tale le fac necontenit. Subiectele şi planurile propuse au călduroasa mea aprobare.

Voi face să se trimeată numerele cerute.

In schimb, roagă pe d[omnul] Ianculescu să-şi aducă aminte de rugămintea ce i-am făcut de a urmări în „Revue des cours et conférences" *Călătorii* miei. N-am nici o ştire despre tipărire, continuare şi tiraj aparte. Aveam şi un articol la „Monde Nouveau".

Primeşte, te rog, cele mai bune salutări.

N. Iorga

<În stînga, sus:> Ar fi bine ca d[omnul] Ianculescu să cerceteze ce am de dat şi de luat la Champion: îl rugasem.

BARSR, Corespondenţa P. P. Panaitescu, nr. 177.354

[36] Inginerul Panait N. Panaitescu, autorul unor lucrări din domeniul ştiinţelor economice (între care cea mai cunoscută este cartea despre război), tatăl lui P. P. Panaitescu şi „prieten personal" al lui N. Iorga (cf. N. Iorga, *„Şcoala nouă de istorie". O lămurire definitivă*, Bucureşti, 1936, p. 8).

[37] S-ar putea identifica, în cazul cînd s-a păstrat scrisoarea lui P. N. Panaitescu.

[38] Cf. *supra*, n. 6.

[39] Carte postală, adresată: „Monsieur P. P. Panaitescu, membre de Ecole Roumaine en France, 50, Rue des Châtaigniers, Fontenay-aux-Roses (Seine)".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2

4 septembrie 1928

Scumpe d[omnu]le Panaitescu,

Te rog arată-mi unde ai indicat sau chiar publicat călătorul polon care a fost prin Moldova lui Alexandru Lăpușneanu. Dacă ai putea copia chiar acele rînduri, m-ai îndatori [40].

Te rog a primi cele mai bune salutări.

N. Iorga

BARSR, Corespondența P. P. Panaitescu, nr. 177.355

5. N. Cartojan către P. P. Panaitescu [41]

1

București, 25 februarie 1924
(Str. Poetului 11)

Dragă domnule Panaitescu,

Am întîrziat răspunsul meu, în dorința de a te putea servi mai bine și a-ți comunica lucruri definitive.

Din nefericire, nu am putut găsi pînă acum un exemplar din Anuarul liceului „I. Maiorescu" [42]; eu nu mai am nici un exemplar. Am scris însă la Giurgiu să mi se caute un exemplar și sper că de acolo să fiu mai norocos.

Cu d[omnu]l Lapedatu am vorbit despre dumneata. Ți-a citit studiul despre N. Bălcescu [43] și mi-a spus textual că i-ai făcut impresia unui „cercetător serios". Mi-a mai comunicat că îți poate acorda bucuros 3—4 coale chiar, pentru corespondența emigraților poloni cu ai noștri, însoțită de o mică introducere în care lucrurile să fie prezintate în cadrul vremii [44].

Pentru alte detalii, te poți adresa direct dînsului (Ministerul cultelor și artelor, Buc[urești]), cu atît mai ușor cu cît chiar dînsul mi-a spus să-l înștiințezi de numărul

Știrile pe care mi le comunici sunt foarte interesante; în special informația că lucrarea aproximativ al coalelor de care eventual ai avea nevoie, pentru a ți le rezerva.
(Revista Universală), Varșovia, 1837. Mi-ar fi de nevoie doar pagina din revistă, ca să pot utiliza precis această informație prețioasă pentru mine, pe care mi-o dai d[umnea]ta. Îți lui Kogălniceanu despre țigani a fost tradusă în l[imba] polonă în Magazyn Pavszechny mulțumesc foarte mult pentru amabilitatea ce ai avut de a-mi comunica aceste informații [45].

Cu cele mai bune salutări prietenești,

N. Cartojan
Poetului 11

---

[40] Cf. *supra*, p. 355—356 (scrisorile lui P. P. Panaitescu din 13 și 17 septembrie 1928).

[41] Scrisorile lui *N. Cartojan* (1883—1944) — profesor universitar, membru al Academiei Române, fondator și conducător al revistei „Cercetări literare" și al colecției „Clasicii români comentați" — mi-au fost încredințate de d-na Silvia P. Panaitescu.

[42] Înainte de primul război mondial, N. Cartojan fusese profesor (și director) și la acest liceu din Giurgiu, în al cărui „Anuar" a și publicat unele articole.

[43] P. P. Panaitescu, *Contribuții la o nouă biografie a lui N. Bălcescu*, București, (1923) 1924.

[44] Cele „3—4 coale" se rezervau în „Anuarul Institutului de Istorie Națională" din Cluj, aflat sub redacția lui I. Lupaș și Al. Lapedatu; studiul *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă*, a apărut chiar în tomul IV (1924) al acestui „Anuar".

[45] P. P. Panaitescu se afla, atunci, la Cracovia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2

Craiova
Liceul „Frații Buzești"
Duminică 29 septembrie 1929

Iubite domnule Panaitescu,

Îți scriu aceste rînduri de la liceu, unde mă aflu în examen de bacalaureat și unde primii scrisoarea d[umi]tale.

Îți mulțumesc pentru știrile pe care mi le dai.

Eu am de examinat la oral 75 de candidați, așa încît abia joi 3 septembrie[46] termin lucrările aci. Dacă nu voi putea prinde acceleratul care pleacă la 4 p.m., atunci voi veni cu personalul care vine în București la 5 dimineața și la 8 voi fi în gară pentru Praga[47] (vineri, 4 oct[ombrie] dimineața).

Te rog, ai bunătatea și interesează-te dumneata la Minister pentru bilete; dacă obții, fii bun și trimite-mi-l pe al meu acasă. Comunică, te rog, acasă (telefon 8/77, pe numele Chiriac Frumuzache) ultimele știri și hotărîri, ca să le aflu la sosirea mea.

Cu cele mai bune salutări prietenești.

N. Cartojan

București
17 noemvrie 1940

3

Iubite domnule Panaitescu,

Ne-ai făcut tuturor o deosebită plăcere luînd parte la consfătuirea de vineri, în care s-a[u] discutat măsurile care trebuiesc luate pentru apărarea unei munci cinstite. Este vorba de încercările de confuzie și mistificare ale Editurei Georgescu Delafras[48], care, furînd titlul colecției noastre „Clasicii români comentați", contrafăcînd coperta, luînd de-a gata textul pregătit de noi (ceea ce se poate dovedi) și, uneori, prescurtînd prefețele noastre, caută pe căi neloaiale și necinstite (un titlu de colecție este ca și o marcă de fabrică) să ne amăgească cititorii și să ia locul colecției noastre.

Te-ai convins singur cînd, luînd în mînă un volum din colecția noastră și un altul din colecția Delafras, ne-ai întrebat: „dacă am schimbat iarăși coperta"?

Domnișoara Ghiacioiu[49] te rugase atunci să ai bunătatea de a ne deschide coloanele ziarului pe care îl conduci[50], pentru a pune lucrurile la punct. Ai răspuns: „Ziarul are o ideologie a lui... Să vezi...".

Cu adîncă părere de rău, citesc în „Cuvîntul" de azi, 18 noemvrie, sub titlul „La o nouă editare a clasicilor", un articol neexact și ditirambic pentru editura [Delafras].

Sunt convins că articolul s-a publicat fără știrea dumitale, căci nu pot crede că ideologia ziarului admite încurajarea încercărilor de mistificare și a mijloacelor de luptă necinstite.

Ne deschizi și nouă acum coloanele ziarului pentru a pune lucrurile la punct?

Cu distinse sentimente de stimă și veche prietenie,

N. Cartojan

---

[46] Greșit, în loc de *octombrie!*

[47] În 1929, a avut loc la Praga primul Congres Internațional al Slaviștilor; N. Cartojan a participat cu comunicarea *Livres populaires roumains traduits du slave* iar P. P. Panaitescu — cu comunicarea *La littérature slavo-roumaine (XVe—XVIIIe siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves.*

[48] N. Cartojan scrie, constant, *De la Fras.*

[49] Victoria Ghiacioiu, specialistă în istoria literaturii române, colaboratoare la „Revista Istorică Română".

[50] La data respectivă, P. P. Panaitescu era rectorul Universității din București și directorul ziarului „Cuvîntul". Pentru aceste împrejurări, v. Ștefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluții*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 518—519.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III. DIN ARHIVA UNIVERSITĂȚII MIHĂILENE DIN IAȘI

DOCUMENTE COMUNICATE DE

DE

LUCIAN NASTASĂ

1

Universitatea din Iași
Direcțiunea Seminarului de Istoria Românilor
No 32

Domnule Decan,

Am onoare a vă comunica că din cauza studiilor, cari așteaptă să le termin, nu mai pot suplini catedra de Istorie Universală, cu ceea ce mă onorase încrederea colegilor mei. Totodată, am plăcerea a recomanda la această suplinire [1] pe d[omnul] G. I. Brătianu, doctor al Universității din Cernăuți.

Primiți, vă rog, asigurarea deosebitului meu devotament.

Iași, 23 octombrie 1923

profesor de Istoria Românilor
I. Minea

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 3/1923, f. 81.

2

Iași, 14.XII.[19]23

Domnule Rector,

Vă rog să binevoiți a-mi da cuvenita aprobare pentru a-mi ține cursul în aulă, studenții refuzînd să audieze aiurea decît în această sală.

Primiți, vă rog, asigurarea respectuoasei mele considerațiuni.

Gh. I. Brătianu
Prof[esor] suplin[itor de] Ist[orie] Universală

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 3/1923 (nenumerotată)

3

Domnule Decan,

Avem onoare a vă înainta prezentul raport semnat de majoritatea profesorilor Facultății, pentru recomandarea, pe baza art[icolului] 81 din Legea Învățămîntului Superior, a D[omnu]lui Gheorghe Brătianu la catedra de Istorie medie, modernă și contimporană,

[1] În urma recomandării Consiliului Facultății, Ministerul Instrucțiunii însărcinează pe Gh. I. Brătianu cu suplinirea catedrei de Istorie Universală cu începere de la 1 noiembrie 1923 (Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 3/1923, f. 100).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vacantă[2], şi vă rugăm a-l prezenta Consiliului Facultăţii noastre şi a-l înainta în urmă de urgenţă Senatului Universitar, conform cerinţelor legii, spre a se lua în discuţie.

Primiţi, vă rugăm ,Domnule Decan, asigurarea osebitei noastre consideraţiuni.

Iaşi, 17 mai 1924

O. Tafrali
C. Papacostea
I. Bărbulescu

Arh. St. Iaşi, Fac. de Litere, Corespondenţă, 2/1924, f. 73.

4

[27 mai 1924][3]

[Raport]

Avem onoare a recomanda spre a fi numit pe baza articolului 81 din Legea învăţământului secundar şi superior, la catedra de istorie medie, modernă şi contemporană de la Universitatea noastră, pe domnul *George I. Brătianu*, care posedă lucrări de o mare valoare ştiinţifică în această specialitate.

Domnul George Brătianu este licenţiat în drept de la Universitatea din Iaşi (1919), este licenţiat în litere de la Paris (1921) şi doctor în filosofie de la Cernăuţi (1923). Pe baza acestor titluri şi a lucrărilor în specialitate, consiliul a recomandat pe d[omnul] G. Brătianu şi Ministerul l-a confirmat ca suplinitor la catedra de istoria medie, modernă şi contemporană (la noiembrie 1923).

Printre lucrările domnului G. Brătianu cităm :

1. O *oaste moldovenească acum trei veacuri* (Revista Istorică, II, 1916, p. 54—79). Este un istoric al răscoalei pe care boierimea moldovenească a făcut-o împotriva lui Ştefan vodă Tomşa în 1616 şi concluziuni privitoare la organizarea şi recrutarea oştirii în Moldova, în această vreme.

2. O *carte de judecată a lui Vasile vodă Lupu* (Rev[ista] Istorică, IV, p. 149—51, V, 1919, p. 1—26) (cu o notiţă de Tr. Ionaşcu). Este publicarea unui document românesc inedit de la Vasile Lupu, din 1638, şi analizarea conţinutului. Studiu asupra împrumuturilor interne ale Domnilor români din veacul XVI—XVII-lea şi asupra politicii lor financiare ; urmările acestei politice pentru relaţiunile dintre domnie şi boierime ; trecerea acestei din urmă într-o fază de preocupări economice, în contrast vădit cu rostul ei militar din timpurile anterioare.

3. *Lupta de la Baia* (Revista Istorică, V, 1919, p. 216—24). Se face examinarea cîtorva diplome ale regelui Matei Corvin din 1468, din care reiese mai lămurit înfrîngerea suferită de unguri la Baia, în 1467.

4. *Piatra de mormînt a lui „Negru vodă"* (Revista Istorică, VI, p. 221—26). Încearcă să demonstreze că personajul de pe această piatră (Muzeul de Antichităţi Bucureşti) are un costum occidental din sec[olul al] XIV-lea.

5. *Scutul unguresc în armele Basarabilor* (Revista Istorică, VII, 1921, p. 120—28). Încearcă să demonstreze că armele aflate pe nasturii din săpăturile de la Curtea de Argeş sînt armele Ungariei împrumutate de Domnii români. Analogii cu alte cazuri din istoria medievală (Lituania etc.).

6. *Les fouilles de Curtea de Argesh* (Revue Archéologique, V, S. XIII, 1921, p. 1—23, 1 pl.). Se expun rezultatele campaniei de săpături la Curtea de Argeş, 1920, şi se încearcă o precizare a vremei căreia aparţin obiectele aflate pe rămăşiţele de costum. Fără a pune în chestiune data clădirii, se încearcă a se dovedi că obiectele din morminte sînt din secolul XIV. Scurtă expunere a relaţiunilor voievodatului muntean cu Ungaria 1330—1380.

---

[2] Prin adresa nr. 32.267 din 28 martie 1924, Ministerul anunţase publicarea concursului pentru catedra vacantă de Istoria Evului Mediu şi Modern (Arh. St. Iaşi, Fac. de Litere, Corespondenţă, 2/1924, f. 20) ; la 13 iunie 1924, Ministerul anunţă, prin adresa nr. 56.892, numirea lui Gh. I. Brătianu ca profesor titular cu începere de la 1 iunie (ibidem, f. 11).

[3] Data înregistrării la Facultate ; autograf O. Tafrali.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7. Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIII-e s. (Bulletin de l'Institut p. l'étude de l'Europe Sud-Orientale, IX, 1922, p. 50—55). Notiță preliminară asupra unor documente aflate în *Archivio di Stato* Genova, privitoare la comerțul genovez în Marea Neagră la 1281.

8. *Les bijoux de Curtea de Argesh* (Rev[ue] Arch[éologique], V, S. XVII, 1923, p. 90—110). Se examinează bijuteriile găsite la Curtea de Argeș și se compară cu obiecte asmănătoare din Muzeul din Neapole și Londra. Concluzia la care se oprește este că avem de a face cu unele bijuterii de fabricațiune italiană. Căile comerciale pe cari aceste obiecte au putut ajunge în Muntenia în sec. XIV (1 pl.).

9. *Vicina*, I (Académie Roumaine, Bull[etin] de la Section Historique, X, 1923, p. 112—189, 2 pl.). Este istoria unui oraș din Dobrogea (gurile Dunării) de la primele mențiuni, din sec. X, în cronicele bizantine, pînă la informațiile inedite ale documentelor genoveze din 1281—[12]91. Studiază însemnătatea comercială a orașului și importanța sa bisericească (arhiepiscopat și mitropolie bizantină). Încearcă să arate că stăpînirea bizantină s-a menținut la gurile Dunării, prin stațiuni izolate, pînă la începutul sec[olului] XIV. În apendice se publică 38 documente inedite din 1281—[12]89 din Arhivele din Genova.

Afară de acestea, domnul Brătianu G. a studiat la Paris cele mai importante cursuri de specialitate:

La Hautes Études a lucrat sub direcția d[omnului] Ferd[inand] Lot și la cursul d[omnului] G. Millet; deasemeni, la cursul de paleografie latină al d[omnului] E. Berger și arheologie medievală al d[omnului] Lefèvres Portalis. La Sorbonne a urmat cursurile d[omnilor] Ch. Diehl, Lot și Jordan.

Aceste lucrări și pregătiri, făcute cu conștiinciozitate științifică, ne arată pe un cercetător istoric serios, care promite să aducă încă și alte lucrări de mare însemnătate. Ele însești sunt de o mare valoare științifică, ceea ce îndreptățește recomandarea sa la catedra menționată, vacantă pe lîngă Universitatea noastră.

Cezar Papacostea, I. Minea, I. Găvănescu, A. Philippide, G. Ibrăileanu, P. Andrei, O. Tafrali, N. Șerban, Ilie Bărbulescu.

Arh. St. Iași, Rectorat, 12/1924, f. 80—81

5

29 mai 1924

Domnule Rector,

Avem onoare a vă comunica, că în ședința sa din 28 mai a.c., consiliul profesoral al Fac[ultății] de Litere și Filosofie — Iași a luat act de raportul pentru recomandarea D[omnu]lui Brătianu *I. George, în baza art[icolului] 81 din Legea învăț[ămîntului] sec[undar]* și superior, ca profesor la catedra vacantă de istorie medie, modernă și contemporană de la această facultate, hotărînd a vă înainta raportul, spre a se proceda mai departe conform legii.

Decan,
I. Petrovici

Secretar
(indescifrabil)

D[omniei] Sale

Domnului Rector al Universității

Loco

<În dreapta sus:> Se va convoca Senatul unit cu Consiliul Facultății de Litere în ziua de vineri 30 mai, ora 5½.

Arh. St. Iași, Rectorat, 12/1924, f. 79

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6

București, 2.X.1926

Domnule Decan,

De-abia astăzi pot reîncepe a scrie și prima mea scrisoare are de scop să vă rog să binevoiți a lua măsuri ca bunul mers al Facultății să nu sufere din cauza lipsei mele. Într-adevăr, sunt încă așa de slăbit, că nu-mi voi putea relua activitatea decît la sfîrșitul lunei viitoare.

Am trecut, în urma accidentului [4], prin diferite boli (difterie, erezipel al feței), așa că această perioadă de convalescență e socotită de doctori indispensabilă. V-aș ruga, deci, foarte mult *să mă înlocuiți cu vreunul din colegi pentru examenele din sesiunea octomvrie*, căci îmi pare imposibil a le amîna pînă la sfîrșitul lui noemvrie, cînd sper să fiu în stare a-mi relua cursul și activitatea profesională. V-aș fi extrem de îndatorat dacă ați putea lua o măsură în această privință, ca să nu fie păgubiți nici studenții înscriși la examene.

Totodată, îmi permit a vă înainta dezideratele mele pentru bugetul viitor. Știu că e cam tîrziu, dar mi-a fost imposibil să o fac înainte. V-aș fi foarte recunoscător dacă ați putea supune chestiunea viitorului consiliu. Un memoriu a și fost înaintat de mine, în august, Ministerului de Instrucție, dar trebuie aprobarea consiliului ca lucrul să poată fi luat în seamă.

Primiți, vă rog, Domnule Decan, cu vii și anticipate mulțumiri, asigurarea respectuoasei mele considerațiuni.

Gh. Brătianu

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 4/1926, f. 116.

7

[5.II.1927]

Domnule Decan,

Am onoare a vă înainta alăturat raportul [5] prin care se recomandă a fi numit la catedr de Istorie Antică, vacantă pe lîngă Facultatea noastră, D[omnu]l Paul Nicorescu, d[octo]r în litere și fost membru al Școlii Române din Roma, pe baza art[icolului] 81 din Legea Învățămîntului Superior, rugîndu-vă să binevoiți a convoca Consiliul Facultății spre a decide asupra zisei recomandări.

Primiți, vă rog, asigurarea osebitei mele considerațiuni.

Gh. I.Brătianu

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 1/1927, f. 48 [6].

[4] În corespondența lui N. Iorga, de la Biblioteca Academiei, se află mai multe știri despre acest accident de mașină (pentru care, v. și Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, I, p. 258); astfel, la 7 septembrie 1926 G. T. Kirileanu scria lui Iorga următoarele: „Știind cîtă dragoste și prețuire aveți pentru d[omnu]l G. Brătianu, am socotit de a mea datorie să vă împărtășesc știri despre starea sănătății lui..." (vol. 335, f. 282—283). Prefectul județului Neamț, pe teritoriul căruia se produsese accidentul (lîngă Pașcani), telegrafia a doua zi: „Domnului Profesor Neculai Iorga, Deputat, Văleni—Prahova. Starea Domnului George Brătianu înrăutățindu-se, a fost transportat marți seara la București, însoțit de Domnul Profesor Dr. Angelescu" (ibidem, f. 284). Alte știri trimitea din Iași, la 5 decembrie 1926, Sever Zotta: „Ieri am fost la G. Brătianu și m-am bucurat să-l văd deplin restabilit [...]. Am atins și chestiuni politice și Brătianu s-a pronunțat cu scepticism despre viitorul nostru politic. S-a înscris în Partidul Liberal, cum era firesc, dar Vă păstrează sincere sentimente de admirațiune și devotament" (vol. 329, f. 35) (informații comunicate de Petre Țurlea).

[5] Raportul se păstrează în aceeași arhivă, fond Rectorat, 1/1927, f. 44—45 (o copie și la Fac. de Litere, Corespondență, 4/1926, f. 77—78); este alcătuit și semnat de Gh. I. Brătianu, la opinia căruia se asociază și profesorii C. Papacostea, I. Minea, M. Ralea, G. Ibrăileanu, I. Botez, Tr. Bratu, Al. Philippide, P. Andrei și G. Pascu.

[6] O adresă cu conținut asemănător se află în același fond, 4/1926, f. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8

Iași, 2 noiembrie 1927

Domnule Decan,

Activitatea parlamentară obligîndu-mă să rămîn mai mult în București în cursul anului școlar, vă rog să binevoiți a interveni la Minister spre a mi se aproba concediul, urmînd a fi suplinit de D[omnu]l Andrei Oțetea, conferențiar de istorie modernă și contimporană.

Primiți, vă rog, Domnule Decan, asigurarea osebitei mele considerațiuni.

Gh. I. Brătianu
Profesor de Istorie medie, modernă și contimporană

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, corespondență, 8/1927 (nepaginat)[7].

9

Iași, 19 iunie 1930

Domnule Rector,

Fiind în absolută imposibilitate de-a lua parte la ședința Senatului unit cu Consiliul Facultății de Litere, convocată pentru ziua de mîine, 20 iunie, spre a discuta rezultatul concursului de agregație[8] pentru ocuparea catedrei de Istorie modernă și contimporană, din al cărui juriu am avut onoare a face parte ca specialist, Vă rog să binevoiți a scoate această chestiune de la ordinea zilei și a amîna pentru o dată ulterioară, deoarece țin neapărat să fiu de față la discuție și să-mi apăr punctul de vedere, care este și cel al specialiștilor din comisiune.

Primiți, vă rog, Domnule Rector, asigurarea osebitei mele considerațiuni.

Gheorghe I. Brătianu
Profesor la Universitatea din Iași

Arh. St. Iași, Rectorat, 7/1930, f. 25.

10

Iași, 15 oct[ombrie] 1930

Domnule Decan,

Ministerul acordîndu-mi un concediu pe durata anului școlar 1930—1931, pentru exercitarea mandatului de parlamentar, vă rog să binevoiți a dispune să fie recomandat ca suplinitor la catedra de istorie medievală D[omnu]l Prof[esor] P. Nicorescu, în speranța că Consiliul Facultății va fi de acord pentru această suplinire.

Primiți, vă rog, Domnule Decan, asigurarea osebitei mele considerațiuni.

Gh. I. Brătianu

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 5/1930, f. 133.

---

[7] La fila următoare se află aprobarea Ministerului.

[8] Este vorba de concursul în care se înfruntaseră I. Hudiță și A. Oțetea — cf. G. Pascu, *Concurs de agregație*, în „Revista critică", IV, 1930, p. 214—224 (v. și Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, p. 263—264). Catedra de Istoria Evului Mediu și Modern se scindase, cu începere de la 1 octombrie 1929, în două catedre distincte: una de istorie medievală și științe ajutătoare, al cărei titular rămăsese Gh. I. Brătianu, și alta de istorie modernă și contemporană, pentru care în iunie 1930 va avea loc concursul de agregație.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

11

Domnule Decan,

Avînd în vedere că titlul catedrei mele e „istoria Evului Mediu şi introducere în ştiinţele ajutătoare ale istoriei", vă rog să binevoiţi a interveni pe lîngă Consiliul Facultăţii ca să mi se acorde înfiinţarea unui post de asistent onorar pentru ştiinţele ajutătoare ale istoriei şi metodologia ei, de care am neapărată nevoie pentru o mai bună împărţire a materiei.

Pentru acest post, recomand pe D[omnu]l A. B. Duff, licenţiat în istorie de la Universitatea din Montpellier, elev titular la École des Hautes Études din Paris.

Vă rog să primiţi, şi cu acest prilej, asigurarea osebitei mele consideraţiuni.

Bucureşti, 26 februarie 1932

Gh. I. Brătianu

<În dreapta sus, rezoluţia :> Consiliul din 24 mai 1932 nu admite prezenta cerere, ea fiind contra legii, — a legii noi a Învăţ[ămîntului] Sup[erior]. ss) indescifrabil.

Arh. St. Iaşi, Fac. de Litere, Corespondenţă, 2/1932, f. 31.

12

Iaşi, 2 2noiembrie 1932

Domnule Decan,

Vă rog să binevoiţi a-mi aproba concediul pentru anul universitar 1932—33, fiind în imposibilitate de a-mi face cursul, din cauza activităţii parlamentare.

Pentru suplinirea catedrei de „istorie medievală şi ştiinţe ajutătoare ale istoriei", vă rog, totodată să supuneţi aprobării Consiliului Facultăţii desemnarea D[omnu]lui Constantin Andreescu, doctor în litere, asistentul meu la această catedră.

Primiţi, vă rog, Domnule Decan, asigurarea deosebitei mele consideraţii.

Gh. I. Brătianu

Arh. St. Iaşi, Fac. de Litere, Corespondenţă, 6/1932, f. 72[9].

13

[30.V.1935]

Domnule Decan,

În urma publicării primelor volume ale unei serii de „Studii de Istorie generală" [10] şi a înţelgerii cu D[om]nii Prof[esori] P. Nicorescu şi A. Oţetea, vă rog să binevoiţi a supune aprobării Consiliului Facultăţii de Litere propunerea de-a înfiinţa, pe lîngă această facultate, un „Institut de Istorie generală", care urmează a coordona deocamdată activitatea celor trei catedre de această specialitate : istorie antică, istorie medievală, istorie modernă şi contimporană.

În acest scop, vă rog totodată a ne pune la dispoziţie una din noile săli ale Facultăţii, spre a putea concentra bibliotecile seminariilor respective, organizarea definitivă a Institutului urmînd a se efectua în toamnă, la începutul anului şcolar viitor.

---

[9] Aprobarea Ministerului se află la f. 172.

[10] Seria de „Studii de istorie generală" se deschisese cu cartea lui Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Iaşi, 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vă rog să primiți, Domnule Decan, încredințarea osebitei mele considerațiuni și a celor mai alese sentimente.

Gh. I. Brătianu
Profesor de istorie medievală
la Facultatea de Litere din Iași

<În stînga sus, rezoluția :> Consiliul din 3 iunie 1935 a admis în unanimitate cererea Inst[itutului] de istorie.

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 3/1935, f. 58.

14

18.III.1935

Domnule Decan,

Ca anexă la foaia personală ce v-am înaintat-o prin D[omnu]l Prof[esor] V. Bulgaru, vă trimit alăturat lista [11] lucrărilor de specialitate publicate de la data numirii ca profesor titular al Universității din Iași (1 iunie 1924) pînă astăzi și cari se adaugă la lucrările pe baza cărora am fost recomandat de Consiliul Facultății de Litere.

Primiți, vă rog, și cu acest prilej, încredințarea osebitei mele considerațiuni și a celor mai alese sentimente.

Gh. I. Brătianu

Arh. St. Iași, Rectorat, 18/1935, f. 156.

15

Iași, 31 mai 1936

Domnule Decan,

În vederea examenelor din actuala sesiune, vă rog să binevoiți a aproba ca examenele parțiale de istorie medievală să fie ținute, ca de obicei, de suplinitorul meu D[omnu]l asistent universitar C. Andreescu.

În ce privește examenele de licență pentru cari aș fi desemnat în comisiunile respective, voi face tot posibilul să fiu prezent. Dacă însă, nu s-ar putea, din împrejurări neprevăzute, vă rog să binevoiți a dispune să fiu înlocuit tot prin suplinitorul, D[omnu]l Andreescu.

Primiți, vă rog, Domnule Decan, asigurarea osebitei mele considerațiuni.

Gh. I. Brătianu

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 3/1936, f. 62.

16

Iași, 27.X.[19]37

Domnule Decan,

Într-un consiliu al Facultății noastre, înainte de vacanță, am fost însărcinat de a invita pe D[omnu]l profesor Franz Babinger, cunoscutul orientalist german, care atunci ținea un curs la Institutul Sud-Est european, să facă unele prelegeri la Facultatea noastră asupra istoriei Imperiului otoman, ale cărei izvoare le cunoaște atît de desăvîrșit.

Între timp, încetînd angajamentul D[omnu]lui Babinger la Institutul condus de D[omnu]l Prof[esor] N. Iorga, îmi permit a supune Consiliului și D-Voastră, propunerea *de-a angaja* pe D[omnu]l Prof[esor] Babinger pentru a face un curs regulat de această

[11] Lista se află în același dosar, f. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

materie, cu specială privire *la legăturile Turcilor* cu ţările noastre ; în această direcţie, a publicat chiar în limba noastră o serie de lucrări.

Condiţiile de angajament la Institutul Sud-Est European erau de cincisprezece mii lei lunar. Pentru a face faţă acestei cheltuieli, am obţinut o subvenţie de la Ministerul Afacerilor Străine şi am cerut una Ministerului Educaţiei Naţionale, spre a asigura plata acestor cursuri pînă la 1 aprilie 1938, cînd urmează a fi introdusă în noul boget. Vă rog, deci, să binevoiţi a supune Consiliului, în prima sa şedinţă, această propunere, urmînd ca, în caz favorabil, să anunţ pe D[omnu]l Prof[esor] Babinger (care va fi la Bucureşti la 1 noiembrie), spre a face contractul în formele obişnuite ; sumele respective ar urma să fie depuse de mine la secretariatul Facultăţii noastre, spre a se face plata la începutul fiecărei luni.

Vă fac această propunere în scris, neştiind dacă voi putea lua parte la viitorul consiliu [12].

Primiţi asigurarea osebitei mele consideraţiuni.

Gh. I. Brătianu

Arh. St. Iaşi, Fac. de Litere, Corespondenţă, 5/1937, f. 45.

17

Iaşi, 19 februarie 1938

Domnule Decan,

Fiind nevoit să lipsesc de la consiliul ce va avea loc luni 21 februarie, vă rog să binevoiţi a supune hotărîrii Consiliului următoarea propunere :

Din noiembrie, D[omnu]l Prof[esor] Franz Babinger ţine la Facultatea noastră prelegeri asupra istoriei Imperiului otoman şi a limbei turceşti, cari împlinesc o mare nevoie a învăţămîntului secţiei noastre istorice. Plata acestor cursuri a fost asigurată, pînă la 1 aprilie a.c., printr-un fond ce a fost pus la dispoziţie, în acest scop, de Institutul de Istorie generală.

Spre a se putea continua cursul D[omnu]lui Prof[esor] Babinger şi a se reţine, astfel, în învăţămîntul Facultăţii noastre un specialist de o necontestată valoare, ar trebui de pe acum înaintată la Minister o adresă, cerînd introducerea acestui curs în bugetul noului an, sub forma unui contract între Facultate şi D[omnu]l Prof[esor] Babinger. Adaug că am avut prilejul să discut această chestiune cu titularul departamentului, care a şi aprobat-o în principiu, în aşteptarea unui demers al Facultăţii.

Cred că ar fi bine ca adresa să fie trimisă atît de curînd, dacă hotărîrea Consiliului e favorabilă, spre a se lua din timp măsurile necesare din punct de vedere bugetar [13].

Primiţi, vă rog, Domnule Decan, încredinţarea osebitei mele consideraţiuni şi a celor mai alese sentimente.

Gh. I. Brătianu
Profesor de Istorie medievală
la Facultatea de Litere din Iaşi

Arh. St. Iaşi, Fac. de Litere, Corespondenţă, 1, 1938, f. 209.

18

Iaşi, 24 octombrie 1938

Domnule Decan,

Vă rog să binevoiţi a-mi aproba cu începere de la *1 noiembrie* un concediu de *trei săptămîni*, fiind obligat a-mi muta biblioteca din casele mele în alt apartament şi nevoit de a lipsi din localitate. Acest concediu priveşte numai cursurile, urmînd a luat parte la examenele de licenţă după data de 10 noiembrie.

---

[12] La 30 octombrie 1937, Consiliul Facultăţii de Litere invită pe profesorul Babinger să înceapă cursurile la Iaşi (Arh. St. Iaşi, Fac. de Litere, Corespondenţă, 13/1933—1938, f. 62).

[13] V. şi Valeriu Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1982, p. 373—374.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De-altfel, în ce privește orele de la cari lipsesc, voi face tot posibilul să le înlocuiesc în cursul anului.

Primiți, vă rog, Domnule Decan, asigurarea osebitei mele considerațiuni.

Gh. I. Brătianu

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 5/1938, f. 47.

19

Iași, 31 oct. 1938

Domnule Decan [14],

Primind adresa D[umnea]v[oastră] no. 784/28.X.1938, nu pot, la rîndul meu, decît să-mi arăt surprinderea în privința formulării ce s-a dat — sub semnătura D[umnea]voastră — hotărîrii Consiliului.

Sunt curios să știu dacă s-a mai pus altuia din colegii noștri obligația de a face „numaidecît" orele din timpul concediului pînă la o anumită dată [15].

În ce mă privește, nu pot accepta din partea Consiliului asemenea procedări și rămîn la punctul de vedere ce vi l-am exprimat în cererea mea, și anume: să le înlocuiesc în cursul anului. Sper că nu voi fi pus în neplăcuta situație de-a mă adresa Ministerului, pentru a obține concedii necondiționate.

Primiți, vă rog, asigurarea sentimentelor mele distinse.

Gh. I. Brătianu

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 5/1938, f. 9.

20

22.XI.[19]38

Domnule Decan,

Nu numai „de 12 ani", dar de cînd sunt profesor la Facultatea de Litere din Iași, nu am folosit, în relațiile cu colegii, ofense și calomnii.

Dorința de a mă conforma și de acum înainte acestei reguli mă obligă, după primirea adresei D[umnea]v[oastră] no. 868 din 15 noiembrie a.c., a nu mai lua parte la Consiliul de Facultate, prezidat de D[umnea]voastră.

Primiți, vă rog, Domnule Decan, asigurarea sentimentelor mele distinse.

Gh. I. Brătianu

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 6/1938, f. 263.

21

19.III.[19]39

Domnule Decan,

La adresa D[umnea]voastră no. 255/13.III.[19]39, am onoare a vă răspunde următoarele:

Dintre cele două ședințe de seminar, una o fac personal, în aceeași zi în care îmi fac și o oră de curs. Cealaltă, fiind vorba de exerciții practice, o face asistentul catedrei, în altă zi decît cele două în care îmi fac cursul.

---

[14] La data acestei scrisori, decan al Facultății de Litere era profesorul Iorgu Iordan.

[15] Pentru problema concediilor, v. și Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 13/1933—1938, f. 68—69 (31 ianuarie 1938) și Valeriu Mangu, *op. cit.*, p. 377—378 (3 februarie 1938).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum cred că dispoziția la care vă referiți privește partea mea din învățământul catedrei, am considerat că sunt în regulă în această privință și că m-am conformat legii, așa cum îmi cereți și D[umnea]voastră.

Profesor de istorie generală,
Gh. I. Brătianu

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 2/1939, f. 230.

22

17.IV.[19]39

Domnule Decan,

Fiind invitat de guvernul german la recepțiile ce vor avea loc la Berlin în zilele de 19—21 aprilie a.c. și reținut de unele obligațiuni cîteva zile peste această dată, vă rog să binevoiți a considera acest caz de forță majoră și a aproba să-mi reiau cursurile și ședințele de seminar după 30 aprilie; această călătorie făcîndu-se cu aprobarea autorităților în drept, am înștiințat și Ministerul Educației Naționale.

Primiți, vă rog, încredințarea osebitei mele stime.

Gh. I. Brătianu
Profesor de Istorie generală
la Facultatea de Litere din Iași

Arh. St. Iași, Fac. de Litere, Corespondență, 2/1939, f. 313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Anuarul" editat de Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Difuzarea „Anuarului" în țară este asigurată de către redacție ; în străinătate, revista poate fi procurată prin intermediul ILEXIM, serviciul export-import presă, str. 13 Decembrie nr. 3, P.O.B. 1—136, 1—137, telex 11226, 70 011 — București.

În stocul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri :
XVI/1979, 672 p., 40 lei
XVII/1980, 896 p., 40 lei
XVIII/1981, 872 p., 40 lei
XIX/1982, 928 p., 76,50 lei
XX/1983, 696 p. (cu tabla de materii pentru ultimii zece ani), 80 lei
XXI/1984, 728 p., 78 lei

Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816)*, 154 p., 15 lei
Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale)*, 214 p., 18 lei
Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie)*, 214 p., 21 lei
Supliment IV *(Anglo-Romanian Relations after 1821*, vol. îngrijit de Gh. Buzatu), 301 p. + ilustrații, 42 lei
Supliment V (Anton Niță, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie)*, 133 p. + ilustrații, 30 lei.

Tiparul executat sub cd. nr. 258
la Intreprinderea poligrafică Iași,
str. 7 Noiembrie nr. 49

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"
tom. XXII/1, p. 1—376, Iași, 1985

40559

Lei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro